

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БОГОСЛОВСЬКИХ НАУК

УКРАЇНА - ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Збірник наукових праць

ТОМ V

*Утвердження українського цивілізаційного простору:
духовно-історичні передумови, сучасні тенденції
та перспективи розвитку*

Ужгород - 2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БОГОСЛОВСЬКИХ НАУК

Серія
«Україна – Цивілізація»

ТОМ V

Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку

Збірник наукових праць

Ужгород – 2016

УДК 316.722 (477)
ББК 60.59 (4 УКР) 2

**Видається за рішенням
Вченої ради Карпатського університету
імені Августина Волошина
(протокол № 4 від 25.11.2016 р.)**

У-45 Україна–Цивілізація. Том 5. Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку / Карпатський університет імені Августина Волошина; Українська богословська академія ; редкол. : Бедь В.В. (гол. ред.), Гайданка Є.І. (відп. секр.), Урста С.В. та ін. – Ужгород : Видавничий відділ КаУ, 2016. – 397 с.

У збірнику наукових статей подано результати досліджень у галузі соціально-гуманітарних наук.

Рубрики наукового видання охоплюють сфери філософських, богословських, юридичних, історичних, політичних, економічних, педагогічних та психологічних наук.

Видання розраховане на широке коло фахівців зі соціально-гуманітарних наук.

Збірник підготовлений за результатами проведення X Міжнародної науково-практичної конференції «Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку» (Україна, м. Ужгород, Карпатський університет імені Августина Волошина, 3–4 листопада 2016 року).

Конференція приурочена 25-ій річниці новітнього відновлення багатотисячолітньої Української державності.

*Відповідальність за добір та викладення матеріалу несуть автори.
Редакція залишає за собою право літературного редагування статей.
Передрукування дозволяється лише за письмовою згодою редакції.*

© Редакційна колегія, 2016
© Автори статей, 2016
© Карпатський університет
імені Августина Волошина, 2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бедь Віктор Васильович, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік, ректор Карпатського університету імені Августина Волошина.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Гайданка Євгеній Іванович, доктор філософії, кандидат політичних наук, доцент, проректор з наукової та методичної роботи Карпатського університету імені Августина Волошина.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ:

Бедь Н.М., д-р ф. наук, проф.

Артёмова М.Г., д-р ф. наук, проф.

Шимко О.В., д-р ф. наук, проф.

Хоменко Т.І., канд. ф. наук, проф.

БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ:

Єпископ Віктор Бедь, д-р богосл. наук, д-р юрид. наук, проф.

Протоієрей Олександр Смолін, д-р філ., доц.

Протоієрей Сергій Урста, д-р богосл. наук, доц.

Протоієрей Ігор Ковальчук, д-р філ., доц.

ІСТОРИЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ НАУКИ:

Токар М.Ю., канд. і. наук, проф.

Гайданка Є.І., канд. політ. наук, доц.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ:

Дідик М.М., д-р юрид. наук, проф.

Пайда О.М., д-р юрид. наук, доц.

Драшковці А.-Р.А., д-р юрид. наук, доц.

Кич А.М., д-р юрид. наук, доц.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ:

Мацола В.І., д-р екон. наук, проф.

Сіка В.В., д-р філ., доц.

Молдавчук Р.І., д-р екон. наук, доц.

Ерфан В.Й., канд. екон. наук, доц.

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ:

Стецяк І.П., д-р псих. наук, проф.

Міщенко Н.М., д-р псих. наук, доц.

Балега К.Ю., д-р псих. наук, доц.

Хоркава С.І., д-р філ., доц.

ЗМІСТ

Філософські науки

Мараєва Уляна Миколаївна

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ 21

Симон Михайло Петрович

РЕЛІГІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ У ПРОЦЕСАХ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА 30

Шеремета Оксана Михайлівна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В АСПЕКТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ 37

Власенко Юліана Костянтинівна

СУТНІСТЬ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ 41

Калашнікова Людмила Володимирівна

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА» І «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС 46

Рик Микола Сергійович

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ 56

Гайдамачук Ольга Володимирівна

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ПЕРЕХІД ДО ІНТЕНСИВНОГО СПОСОБУ ЧИТАННЯ: ЗА МЕЖАМИ АКТУАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ 64

Ніколенко Ксенія Вікторівна

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК МАГІСТРАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ ФІЛОСОФІЇ МОДИ 70

Богословські науки

Протоієрей Сергій Урста

АПОЛОГЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕПОДОБНОГО ОЛЕКСІЯ (КАБАЛЮКА) У КОНТЕКСТІ МАРАМОРОШ-СИГОТСЬКИХ ПРОЦЕСІВ НАД ПРАВОСЛАВНИМИ ЗАКАРПАТТЯ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 77

Дзвінчук Ростислав Васильович

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У СВІТЛІ ДУХОВНОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я 82

Біксей Василь Васильович

ВЧЕННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПРО ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ І ПЕРВОЗДАННУ ПРАВЕДНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОСЛАВНОЇ БІБЛІЙНОЇ ПАРАДИГМИ 86

Беник Дмитро Юрійович

ІСТОРИЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ДІАСПОРИ КАНАДИ 91

Історичні та політичні науки

Соснін Олександр Васильович

ПРОБЛЕМИ ЗРОСТАННЯ РОЛІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 97

Ігнатенко Марина Миколаївна

ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1991 – 2008 рр.) 105

Зьола Наталія Василівна

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ 112

Червеньяк Кристина Тарасівна

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 119

Руденко Світлана Вікторівна

НАУКОВЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ 125

Проценко Вікторія Володимирівна

УЧАСТЬ ПРОФСПІЛКИ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ОСВІТЯН В УСРР У 1920-Х РР. 130

Кочкодан Віра Русланівна

ПРЕСА ПРО УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ (1914-1939 рр.) 138

Мальшина Катерина Володимирівна

«ОБ'ЄДНАНА СЛОВЕНІЯ» ТА БАНОВИНА СЛОВЕНІЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СЛОВЕНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕЇ У ПЕРШІЙ ЮГОСЛАВІЇ (1939-1941 рр.) 147

Юридичні науки

Бедь Наталія Михайлівна

ПРОБЛЕМИ ОФОРМЛЕННЯ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ (АНЕКСОВАНИЙ) ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 158

Вашук Андрій Святославович

EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN UKRAINE: REASONS, CONSEQUENCES AND POSSIBLE WAYS OUT
(ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ) 167

Новосядло Ірина Юріївна

ТРАДИЦІЯ ДОБРОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДОБРОЧИННІСТЬ 172

Економічні науки

Реслер Марина Василівна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВ-ПРАЦІ 183

Головачко Василь Михайлович,

Максименко Діана Вікторівна,

Ліба Наталія Степанівна

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІАГНОСТИКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ АНАЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ 188

Степанова Вікторія Олександрівна,

Статішнюк Тетяна Вікторівна

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ 195

Лугош Лариса Миколаївна

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: НОВІ РЕАЛІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ 205

Зозуляк Марта Михайлівна

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА 211

Кратко Ігор Романович

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У БУДІВНИЦТВІ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ 217

Сопко Руслана Іванівна

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ЇХНІ ПРАВА 223

Психологічні та педагогічні науки

Міщенко Наталія Михайлівна

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 230

Кут Василь Іванович,

Пасічник Володимир Володимирович,

Кунанець Наталя Едуардівна

ДИСТАНЦІЙНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ 236

Шевчук Роман Михайлович

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ПРИВАТНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 240

Гончаренко Алла Миколаївна <i>ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ</i>	246
Жук Лариса Борисівна, Стрельніков Віктор Юрійович <i>ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ІНТЕНСИВНОГО ВИВЧЕННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ФАХІВЦЯМИ З ЕКОНОМІКИ</i>	249
Коломієць Світлана Семенівна, Коломієць Антон Володимирович <i>ФОРМУВАННЯ НАДПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК ВІДКРИТА ІННОВАЦІЯ</i>	256
Лаппо Віолетта Валеріївна <i>ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАЛЕНДАРНИХ ТРАДИЦІЙ В ПРОЦЕСІ ОНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ</i>	264
Лебедик Леся Вікторівна, Вароді Яна Іванівна <i>ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ</i>	273
Дуткевич Тетяна Вікторівна <i>ІСТОРИЧНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	286
Стрельніков Мирослав Вікторович <i>ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ З БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ</i>	293
Хоркава Світлана Іванівна <i>ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ</i>	301
Марценюк Марина Олексіївна <i>РОЗВИТОК АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГУ</i>	304
Штих Ірина Ігорівна <i>ЕМОЦІЙНІ КОМПОНЕНТИ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА</i>	313
Сивній Наталія Федорівна <i>ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ</i>	324
Борисюк Алла Степанівна <i>СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА</i>	330
Ярема Олена Миколаївна <i>ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА</i>	333

Бардин Наталія Михайлівна	
<i>ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МВС УКРАЇНИ (ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ)</i>	338
Любіна Любов Анатоліївна	
<i>ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЛІКАРЯ</i>	347
Вадюник Віталія Іванівна	
<i>ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ ВИПУСКНИКІВ РІЗНОГО РІВНЯ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ</i>	356
Бедей Наталія Миколаївна	
<i>ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	363
Сьомочкін Михайло Іванович	
<i>ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ</i>	370
Бедь Ірина	
<i>МЕТОДИКА РАНЬОГО РОЗВИТКУ ГЛЕННА ДОМАНА</i>	375
Гриб Юліана	
<i>ПРОБЛЕМА МОТИВАЦІЇ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ СТУДЕНТІВ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ</i>	379
Орос Ірина	
<i>ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ</i>	382
Ісаакне-Маняк Лариса	
<i>ЕТАПИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ШВЕЦІЇ</i>	387

CONTENTS

Philosophical Sciences

Marayeva Ulyana	
<i>THE CIVILIZATIONAL DIMENSION OF MODERN UKRAINIAN CULTURE</i>	21
Symon Mukhailo	
<i>RELIGION AND ITS PLACE IN THE PROCESS OF DESTABILIZATION OF MODERN SOCIETY</i>	30
Sheremeta Oksana	
<i>ACTUAL PROBLEMS OF EDUCATING STUDENTS IN TERMS OF THE PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF OUR TIME</i>	37
Vlasenko Juliana	
<i>THE ESSENCE OF JUSTICE IN THE CONTEXT OF COLLECTIVIST SOCIAL MODEL</i>	41
Kalashnikova Ludmila	
<i>DETERMINATION OF ESSENCE OF CONCEPTS «SECURITY» AND «SAFETY»: SOCIO-PHILOSOPHICAL DISCOURSE</i>	46
Ryk Mykola	
<i>PROBLEM OF HUMAN IN THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS TEACHINGS OF G. SKOVORODA</i>	56
Haidamachuk Olha	
<i>DECONSTRUCTION AS THE TRANSITION TO INTENSIVE WAY OF READING: BEYOND THE BOUNDS OF ACTUAL CONSCIOUSNESS</i>	64
Nikolenko Ksenya	
<i>CREATIVITY AS THE BACKBONE CHARACTERISTIC FASHION</i>	70

Theological Sciences

Archpriest Serhiy Ursta	
<i>THE APOLOGETIC ACTIVITY OF REVEREND OLEKSII (KABALIUK) IN THE CONTEXT OF MARAMOROSH-SIGOTSKY PROCESSES OVER ORTHODOX TRANSCARPATHIA UNDER THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE</i>	77
Dzvinchuk Rostyslav	
<i>FEATURES NATIONAL AND MORAL EDUCATION OF YOUTH IN THE LIGHT OF THE SPIRITUAL TRADITIONS OF UKRAINIAN ORTHODOXY</i>	82
Biksej Vasyl	
<i>TEACHINGS OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH ABOUT ORIGINAL SIN AND ORIGINAL RIGHTEOUSNESS THROUGH THE PRISM OF ORTHODOX BIBLICAL PARADIGM</i>	86
Benyk Dmitry	
<i>THE HISTORICAL FORMATION, A MODERN CONDITION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ORTHODOX DIASPORA IN CANADA</i>	91

Historical, Political Sciences

Sosnin Olexandr

PROBLEMS OF GROWING ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION OF STATE 97

Ihnatenko Maryna

PECULIARITIES OF THE LABOUR SECTOR IN UKRAINIAN VILLAGE (1991 - 2008) 105

Zola Nataliia

SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF THE ROLE OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE UKRAINIAN NATION IN THE INTERWAR PERIOD: UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY 112

Chervenyak Krystyna

ETHNOPOLITICAL THREATS IN MODERN UKRAINE 119

Rudenko Svitlana

SCIENTIFIC AND LEGISLATIVE SUPPORT PROTECTION OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY 125

Protsenko Viktoria

THE TRADE UNION ROLE IN SOLVING SOCIAL AND MATERIAL PROBLEMS OF EDUCATORS IN THE USSR IN THE 1920th 130

Kochkodan Vira

PRESS ABOUT UKRAINIAN WOMEN IN EASTERN GALICIA IN THE CONTEXT OF REGIONAL STATE PROCESSES (1914 - 1939) 138

Malshina Kateryna

«UNITED SLOVENIA» AND BANOVINA SLOVENIA (1939 - 1941): THE TRANSFORMATION OF THE SLOVENIAN NATIONAL-POLITICAL IDEA IN THE FIRST YUGOSLAVIA (1939 - 1941) 147

Juridicial Sciences

Bed' Nataliya

PROBLEMS ON THE REGISTRATION OF INHERITANCE TEMPORARILY ANNEXED THE TERRITORY OF UKRAINE 158

Vashchuk Andriy

EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN UKRAINE: REASONS, CONSEQUENCES AND POSSIBLE WAYS OUT 167

Novosiadlo Iryna

THE TRADITION OF CHARITY IN UKRAINE AND CURRENT TRENDS IN THE CHARITY LAWS 172

Economic Sciences

Resler Marina

RELEVANT FACTORS THAT AFFECT CROSS-BORDER COOPERATION AND SECURITY IN THE MANUFACTURING SECTOR 183

**Holovachko Vasyl,
Maksymenko Diana,
Liba Natalya**

THE USE OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE DOMESTIC FINANCIAL DIAGNOSTICS ANALYTICAL PRACTICE 188

**Stepanova Victoria,
Statyshnyuk Tatiana**

BUDGET DECENTRALIZATION AS STRATEGIC DIRECTION OF FINANCIAL POLICY OF THE COUNTRY 195

Luhosh Larisa

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF TRANSCARPATHIAN REGION: NEW REALITIES AND OPPORTUNITIES 205

Zozuliak Marta

KEY ASPECTS OF MANAGEMENT COST OF FINANCING ENTERPRISE 211

Kratko Igor

FEATURES OF ACCOUNTING DEPRECIATION OF FIXED ASSETS IN THE CONSTRUCTION OF HIGHWAYS 217

Sopko Ruslana

SOCIAL PROTECTION OF OLDER PEOPLE AND THEIR RIGHTS 223

Psychological, Pedagogical Sciences

Mishcheniuk Natalya

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION TO THE EDUCATIONAL PROCESS: THE PSYCHOLOGICAL ASPECT 230

**Kut Vasyl,
Pasitschnyk Volodymyr,
Kunanec Natalya**

REMOTE INFORMATION SERVICE USERS WITH SPECIAL NEEDS 236

Shevchuk Roman

PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS OF SUCCESSFUL ADAPTATION TO TEACHING FRESHMEN AT PRIVATE UNIVERSITIES 240

Goncharenko Alla <i>PEDAHOHYCHESKOE MASTERY TERMS OF EDUCATION AND PEDAGOGICAL RECHEVOY PERSONALITY</i>	246
Zhuk Larysa, Strelnikov Viktor <i>PRINCIPLES OF SYSTEM INTENSIVE STUDY OF LEGAL DISCIPLINES SPECIAL- ISTS IN ECONOMICS</i>	249
Kolomiets Svitlana, Kolomiets Anton <i>FORMING SUPRASUBJECT COMPETENCES AS AN OPEN INNOVATION</i>	256
Lappo Violetta <i>ETHNOPEDAGOGICAL BASES OF INTEGRATION OF UKRAINE CALENDAR TRADITIONS IN THE PROCESS OF UPDATING NATIONAL EDUCATION</i>	264
Lebedyk Lesja, Varodi Jana <i>INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR HIGH SCHOOL TEACHERS TO DESIGN TEACHING SYSTEMS IN MAGISTRACY</i>	273
Dutkievych Tetiana <i>HISTORICAL KNOWLEDGE AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH</i>	286
Strelnikov Miroslav <i>INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF MASTERS IN BUSINESS ADMINISTRATION</i>	293
Khorkava Svitlana <i>PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF INNOVATIVE POTENTIAL OF PERSONALITY</i>	301
Martsenyuk Maryna <i>DEVELOPMENT OF ASSERTIVE BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS BY TRAINING METHODS</i>	304
Shtich Iryna <i>THE EMOTIONAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF THE INDIVIDUAL STUDENT</i>	313
Syvnyy Natalia <i>PREVENTION AND CORRECTION OF EMOTIONAL BURNOUT PSYCHOLO- GISTS</i>	324
Borysiuk Alla <i>SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF PROFESSIONAL IDENTITY OF MEDICAL PSYCHOLOGIST</i>	330
Yarema Olena <i>THE PSYCHOLOGICAL ASPECT OF THE PROBLEM OF FORMATION OF PRACTICAL PSYCHOLOGY OF SPIRITUALITY</i>	333

Bardyn Nataliia	
<i>EFFECTIVE COMMUNICATION IS IN DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF THE BODIES OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE (TRAINING TECHNOLOGIES OF PREPARATION)</i>	338
Liubina Liubov	
<i>GENDER-ORIENTED TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF MODERN MEDICAL EDUCATION</i>	347
Vadyunyk Vitaliya	
<i>THE PECULIARITIES OF GRADUATES' LIFE PLANS OF DIFFERENT LEVELS OF ACADEMIC SUCCESS</i>	356
Bedey Natalia	
<i>FEATURES INNOVATIVE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY</i>	363
S'omochkin Mykhaylo	
<i>THE PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL SELF-IDENTITY OF FUTURE PSYCHOLOGISTS</i>	370
Bed' Iryna	
<i>METHODS OF EARLY DEVELOPMENT GLENN DOMAN</i>	375
Hryb Juliana	
<i>THE PROBLEM OF MOTIVATION FOR EMPLOYMENT OF STUDENTS AFTER THE MENTAL FACULTY</i>	379
Oros Iryna	
<i>PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY IN ADOLESCENCE</i>	382
Isaakne-Manyak Larysa	
<i>STAGES INFORMATION CONTINUOUS PEDAGOGICAL EDUCATION IN SWEDEN</i>	387

СОДЕРЖАНИЕ

Философские науки

Мараева Ульяна Николаевна

ЦИВИЛИЗАЦИОННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ 21

Симон Михаил Петрович

РЕЛИГИЯ И ЕЕ МЕСТО В ПРОЦЕССАХ ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА 30

Шеремета Оксана Михайловна

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ В АСПЕКТЕ ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОСТИ 37

Власенко Юлиана Константиновна

СУЩНОСТЬ СПРАВЕДЛИВОСТИ В КОНТЕКСТЕ КОЛЛЕКТИВИСТСКОЙ МОДЕЛИ ОБЩЕСТВЕННОГО УСТРОЙСТВА 41

Калашникова Людмила Владимировна

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЙ «БЕЗОПАСНОСТЬ» И «БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ»: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС 46

Рык Николай Сергеевич

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНОМ УЧЕНИИ Г. СКОВОРОДЫ 56

Гайдамачук Ольга Владимировна

ДЕКОНСТРУКЦИЯ КАК ПЕРЕХОД К ИНТЕНСИВНОМУ СПОСОБУ ЧТЕНИЯ: ЗА ПРЕДЕЛАМИ АКТУАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ 64

Николенко Ксения Викторовна

КРЕАТИВНОСТЬ КАК МАГИСТРАЛЬНАЯ ОСОБЕННОСТЬ МОДЫ 70

Богословские науки

Протоиерей Сергей Урста

АПОЛОГЕТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕПОДОБНОГО АЛЕКСИЯ (КАБАЛЮКА) В КОНТЕКСТЕ МАРАМОРОШ-СИГОТСКИХ ПРОЦЕССОВ НАД ПРАВОСЛАВНЫМИ ЗАКАРПАТЬЯ В АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ИМПЕРИИ 77

Дзвинчук Ростислав Васильевич

ОСОБЕННОСТИ НРАВСТВЕННОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СВЕТЕ ДУХОВНОЙ ТРАДИЦИИ УКРАИНСКОГО ПРАВОСЛАВИЯ 82

Биксей Василий Васильевич

УЧЕНИЕ РИМО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ О ПЕРВОРОДНОМ ГРЕХЕ И ПЕРВОЗДАННУЮ ПРАВЕДНОСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОСЛАВНОЙ БИБЛЕЙСКОЙ ПАРАДИГМЫ 86

Беник Дмитрий Юрьевич

ИСТОРИЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ДИАСПОРЫ КАНАДЫ 91

Исторические и политические науки

Соснин Александр Васильевич

ПРОБЛЕМЫ РОСТА РОЛИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА 97

Игнатенко Марина Николаевна

ОСОБЕННОСТИ СФЕРЫ ТРУДА В УКРАИНСКОМ СЕЛЕ (1991 – 2008 гг.) 105

Зела Наталья Васильевна

НАУЧНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РОЛИ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД: УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ 112

Червенияк Кристина Тарасовна

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ 119

Руденко Светлана Викторовна

НАУЧНОЕ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОХРАНЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА 125

Проценко Виктория Владимировна

УЧАСТИЕ ПРОФСОЮЗА В РЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ПЕДАГОГОВ В УССР В 1920-Х ГГ. 130

Кочкодан Вера Руслановна

ПРЕССА ОБ УКРАИНСКИХ ЖЕНЩИНАХ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В КОНТЕКСТЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ (1914 – 1939 гг.) 138

Мальшина Катерина Владимировна

«ОБЪЕДИНЕННАЯ СЛОВЕНИЯ» И БАНОВИНА СЛОВЕНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ СЛОВЕНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕИ В ПЕРВОЙ ЮГОСЛАВИИ (1939 – 1941 гг.) 147

Юридические науки

Бедь Наталья Михайловна

ПРОБЛЕМЫ ОФОРМЛЕНИЯ НАСЛЕДСТВА НА ВРЕМЕННО ОКУПИРОВАННОЙ (АННЕКСИРОВАННОЙ) ТЕРИТОРИИ УКРАИНЫ 158

Вашук Андрей Святославович

ВНЕШНЯЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ В УКРАИНЕ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ 167

Новосядло Ирина Юрьевна

ТРАДИЦИЯ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ 172

Экономические науки

Реслер Марина Васильевна

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА 183

Головачко Василий Михайлович,

Максименко Диана Викторовна,

Либа Наталья Степановна

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ ФИНАНСОВОЙ ДИАГНОСТИКИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АНАЛИТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ 188

Степанова Виктория Александровна,

Статишнюк Татьяна Викторовна

БЮДЖЕТНАЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ, КАК ОДНО ИЗ СТРАТЕГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ СТРАНЫ 195

Лугош Лариса Николаевна

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА: НОВЫЕ РЕАЛИИ И ВОЗМОЖНОСТИ 205

Зозуляк Марта Михайловна

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ФИНАНСИРОВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ 211

Кратко Игорь Романович

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ 217

Сопко Руслана Ивановна

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ И ИХ ПРАВА 223

Психологические и педагогические науки

Мищенко Наталья Михайловна

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕДРЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ 230

Кут Василий Иванович,

Пасечник Владимир Владимирович,

Кунанец Наталья Эдуардовна

ДИСТАНЦИОННОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ С ОСОБЫМИ НУЖДАМИ 236

Шевчук Роман Михайлович

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ УСПЕШНОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ЧАСТНЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ 240

Гончаренко Алла Николаевна <i>ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОСПИТАНИЯ РЕЧЕВОЙ ЛИЧНОСТИ</i>	246
Жук Лариса Борисовна, Стрельников Виктор Юрьевич <i>ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ИНТЕНСИВНОГО ИЗУЧЕНИЯ ПРАВОВЫХ ДИСЦИПЛИН СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ЭКОНОМИКЕ</i>	249
Коломиец Светлана Семеновна, Коломиец Антон Владимирович <i>ФОРМИРОВАНИЕ НАДПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КАК ОТКРЫТАЯ ИННОВАЦИЯ</i>	256
Лаппо Виолетта Валерьевна <i>ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРИРОВАНИЯ УКРАИНСКИХ КАЛЕНДАРНЫХ ТРАДИЦИЙ В ПРОЦЕСС ОБНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ</i>	264
Лебедик Леся Викторовна, Варади Яна Ивановна <i>ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ ДИДАКТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ МАГИСТРАТУРЫ</i>	273
Дуткевич Татьяна Викторовна <i>ИСТОРИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЕ КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ</i>	286
Стрельников Мирослав Викторович <i>ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МАГИСТРАНТОВ ПО БИЗНЕС-АДМИНИСТРИРОВАНИЮ</i>	293
Хоркавая Светлана Ивановна <i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНОНВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ</i>	301
Марценюк Марина Алексеевна <i>РАЗВИТИЕ АССЕРТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ ПОСРЕДСТВОМ ТРЕНИНГА</i>	304
Штых Ирина Игоревна <i>ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА</i>	313
Сивний Наталья Федоровна <i>ПРОФИЛАКТИКА И КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ</i>	324
Борисюк Алла Степановна <i>СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МЕДИЦИНСКОГО ПСИХОЛОГА</i>	330

Ярема Елена Николаевна	
<i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА</i>	333
Бардин Наталия Михайловна	
<i>ЭФФЕКТИВНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ РАБОТНИКОВ МВД УКРАИНЫ (ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТРЕНИНГА)</i>	338
Любина Любовь Анатольевна	
<i>ГЕНДЕРНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО ВРАЧА</i>	347
Вадюник Виталия Ивановна	
<i>ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННЫХ ПЛАНОВ ВЫПУСКНИКОВ РАЗНОГО УРОВНЯ УЧЕБНОЙ УСПЕШНОСТИ</i>	356
Бедей Наталья Николаевна	
<i>ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ</i>	363
Сьомочкін Михайло Іванович	
<i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИЧНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ</i>	370
Бедь Ирина	
<i>МЕТОДИКА РАННЕГО РАЗВИТИЯ ГЛЕННА ДОМАНА</i>	375
Гриб Юліана	
<i>ПРОБЛЕМА МОТИВАЦИИ ПРИ ТРУДОУСТРОЙСТВЕ СТУДЕНТОВ ПОСЛЕ ОКОНЧАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА</i>	379
Орос Ирина	
<i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ</i>	382
Ісаакне-Маняк Лариса	
<i>ЭТАПЫ ИНФОРМАТИЗАЦИИ НЕПРЕРЫВНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШВЕЦИИ</i>	387

**Філософські
науки**

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мараєва Уляна Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:
*традиційна культура,
етнокультура,
ідентичність,
модернізація,
глобалізація*

В статті розглядається традиційна українська культура в її сучасному цивілізаційному вимірі. Визначаються основні проблеми традиційності як фактору ідентифікації української нації та пошуки шляхів її збереження і застосування в сучасному освітньо-виховному та соціокультурному просторі.

Keywords:
*traditional culture,
ethnoculture,
identity,
modernization,
globalization*

This article focuses initially on the traditional Ukrainian culture in its modern civilizational dimension. The author defines the main problems of traditional culture as the way of identification of the Ukrainians and searching for ways to preserve and use it in modern educational and sociocultural space.

Ключевые слова:
*традиционная культура,
этнокультура,
идентичность,
модернизация,
глобализация*

В статье рассматривается традиционная украинская культура в ее современном цивилизационном измерении. Определяются основные проблемы традиционности как фактора идентификации украинской нации и поиски путей ее сохранения и применения в современном образовательном и социокультурном пространстве.

Українська нація входить у глобальну наднаціональну цивілізацію як повноправний суб'єкт власної історії та культури в оточенні іншого світу. Українська реальність – це українська традиція, культура, цивілізація, а, відповідно, інший світ – це інші традиції, культури, цивілізації. Українське суспільство, як і будь-яке інше, повинно мати механізми свого відтворення і збереження, які притаманні йому в супереч зовнішнім і внутрішнім загрозам, викликам історії. У цивілізаційному аналізі на перший план виступає здатність етнічної (національної) спільноти підтримувати свої, як суб'єкта історії, відтворювальні механізми. Українське суспільство має багато рис «порубіжної» (суміжної) цивілізації в

орієнтації на змагальність, конкуренцію, підвищення ефективності виробництва, науки, освіти, на освоєння нових форм діяльності. Тому взаємодія з іншими суб'єктами цивілізаційних світових процесів у соціокультурному і політичному розвитку сприяє збереженню і відтворенню етнічної самобутності.

Аналіз української національної культури у модернізаційних процесах сьогодення здійснено на тлі розв'язання фундаментальних питань соціально-філософської теорії у працях В. Андрущенка, Л. Губерського, В. Зінченка, М. Михальченка, В. Скотного, ін. Окрему проблематику формують праці культурологів, етнологів, етнографів (культурних антропологів) минулого і

сьогодення в Україні та поза її межами, присвячені аспектам становлення і функціонування традиційної культури (Л. Берднік, О. Білорус, Ю. Бромлей, В. Власов, Т. Воропай, Ю. Габермас, Й. Гейзінга, Р. Генон, Е. Гідденс, П. Гнатенко, О. Курочкін, К. Леві-Строс, В. Личкова, Г. Лозко, В. Межуєв, О. Нельга, Г. Нестеренко, Б. Попов, А. Ракітов, М. Степико, С. Токарев, В. Топоров, Г. Філіпчук, А. Фурман та ін.). Теоретичною основою дослідження є філософські, культурологічні та етнологічні (етнографічні) концепції традиційної культури, які аналізують: буття людини у середовищі етнічної культури, у ситуаціях взаємодії з реаліями інших культур; пізнання людиною себе і світу навколо себе у контексті невидимого зв'язку з навколишнім світом; існування етнічної культури у знакових системах природної та штучних мов (усна народна творчість, народна хореографія, музичний фольклор, артефакти матеріальної культури тощо); взаємозв'язки та функціонування етнічної культури українців у глобалізаційних, модернізаційних процесах сьогодення. Метою нашої статті є визначення цивілізаційного виміру сучасної української культури та її подальший розвиток у процесі глобалізації.

У переломні періоди життя суспільства відбувається переосмислення надбань попередньої доби, зміна багатовікових духовних орієнтацій, зміщення соціальних акцентів, ідеалів, провідних цілей, розрив із традицією та відхід від особливостей етнічної культури. Однак, при всіх видозмінах суспільства на сьогодні традиційна культура залишається формою освоєння дійсності, що забезпечує спадковість поколінь, стабільність суспільного розвитку та збереження державності через зв'язок традицій.

Традиційна українська культура виступає тим соціальним чинником, що, по-перше, забезпечує процес адаптації соціуму до умов середовища а, по-

друге, виконує роль первинного регулятора стосунків між членами соціуму.

У процесі спільної діяльності, життєзабезпечення, український етнос надбав значний соціальний досвід і саме традиція (обряд, обрядовість) оформлює його у визначені стандарти поведінки, здійснює його концентрацію і передачу на міжпоколінньому рівні, забезпечуючи цілісність соціуму, здатність до інтеграції індивідуального та надіндивідуального досвіду.

Українська культура зберегла до сьогодні ознаку внутрішньої консолідації етносу як культурно-історичного типу культури. Це дає підстави трактувати українське суспільство як перехідне від традиційного до модерного, інформаційного.

Спрощений дихотомічний підхід до модернізаційних процесів як протистояння традицій і сучасності, коли традиції, обряди, звичаєвість культури сприймаються як непродуктивна, відстала сила, як такі, що їх варто скасувати, зламати, щоб утвердити «сучасність», занадто примітивізований. Адже перехідне суспільство має свою специфіку, внутрішню динаміку, що дозволяє традиційному суспільству легше модернізуватися, аніж суспільствам з несталими історичними традиціями, з еkleктичною культурою і способом життя. Саме у таких суспільствах модернізація може легко зруйнувати сформовані у суспільстві принципи і норми соціальності та призвести до кризи структурного устрою, до дезінтеграції та хаосу. І тоді виникає проблема відродження моделей, що існували, і принципів соціальності, звичних соціальних інститутів і норм, щоб забезпечити життєздатність етносу і культури, суспільства в цілому [10, с. 61].

Традиційна українська народна культура (творчість) тривалий час була «акумулятором національного самозбереження та розрізнення, <...> вербально-смысловим контекстом усвідомлення національної програми спільноти» [6, с. 77]. У тому, що українська культура

зберегла свою традиційність, є запорука певної стабільності у перехідному періоді сучасного модернізаційного процесу України.

Актуалізація проблем духовності, національної ментальності українського народу на сьогодні притаманна як для науки (етнології, етнопсихології, культурології, ін.), так і державотворчої етнополітики. «З опорою на управління про етнічну самосвідомість як етносоціокультурний феномен і про національний менталітет як етнічно внормований спосіб мислення і систему історично установлених етнопсихологічних пріоритетів духовної культури особи з'ясовується передусім етнокультурний вимір їх функціонування» [11, с. 343].

У пошуках відповіді на питання про значення етнічної (етнонаціональної) культури в модернізаційних процесах сьогодні ряд українських дослідників (С. Гатальська, Р. Кісь, В. Личковах, В. Лутай, М. Михальченко, Н. Скотна, ін.) звертаються, зокрема, до праці С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», вихід якої у 1993 році загострив дискусію з проблеми як всесвітньої, так і локальних цивілізацій, вказав на варіативність модернізаційних процесів. Концепція модернізації С. Хантінгтона належить до сучасних концепцій, у яких викладено національний проект модернізації, коли національні традиції визначають характер модернізаційного процесу і виступають його стабілізуючими чинниками як варіанти загальнолюдських цінностей: «Національні держави є і будуть найважливішими гравцями на міжнародній сцені, але їхні інтереси, союзи і конфлікти між ними значною мірою визначені культурним і цивілізаційним факторами» [15, с. 40].

На думку Н. Скотної, С. Хантінгтон перебільшує елемент «зіткнення» цивілізацій і применшує елемент взаємодії, а також неправомірно відрізає культурну складову цивілізацій від економічної і політичної [12, с. 23]. Як зазначає Р. Кісь, проблеми цивілізаційної глобалізації вимагають

культур-антропологічного підходу, який би враховував і людські, і локальні, і етнонаціональні виміри, причому наголошує на збереженні так званої «традиційної» сільської культури, яка за браком українського урбанізму є єдиною авторепродуктивною базою українства, української ідентичності [7, с. 24].

За таким сценарієм розгортання модернізаційних процесів модернізація відбувається як органічні, природні зміни у сфері культури, ментальності та світогляду.

Однак, в Україні періоду бездержавності модернізація мала неорганічний характер. Сучасний період (після 1991 року) В. Головка називає «пострадянську модернізацію: бюрократично-капіталістичною» [2, с. 424–425]. І саме, за визначенням С. Хантінгтона, сильне почуття національної ідентичності України, пам'ять про давню незалежність допоможе подолати «розколотість» країни [15, с. 252–255].

Сучасна українська цивілізація, на думку М. Михальченка, виявляє домінування державотворчої підсистеми у формулі цивілізаційного синтезу. Її роль у синтезних процесах вища, ніж культурна й економічна [10, с. 309].

Однак це не передбачає нехтування проблемами пошуку нової ідентичності у сучасних українських реаліях, оскільки основу життєздатності традиційної культури можуть складати тільки ті явища, зв'язки і відношення, які виражають характерні, суттєві риси народного життя і увійшли не тільки в суспільну, але і в індивідуальну (особистісну) свідомість людей.

Реальною маркіровкою української етнічної ідентичності у сучасних перехідних умовах від традиційності до результативної політичної, економічної, культурної модернізації є традиційно-побутова культура українців, народна обрядовість зокрема, яка до сьогодні засвідчила свою життєздатність на рівні функціонування у зв'язку з типом традиційної діяльності українців (земле-

робство) та світоглядно-ментальних настанов.

У цьому зв'язку постає проблема сучасної модернізації України, яку Р. Кісь називає «браком власне українського урбанізму» [7, с. 11]. Нерозвиненість інфраструктури української урбаністичної культури порушує соціально-демографічну цілісність українського етносу (нації), коли розрив між так званою сільською та міською культурою руйнує етнічну культуру, створює для таких її компонентів, як обрядовість, локальні просторові ніші, породжує фрагментарність розуміння і функціонування.

Загальновідомо, що чим швидше розвивається урбанізація, чим більше змін відбувається в культурі, тим помітнішими стають відмінності між поколіннями, тим складнішими є шляхи передачі культурного надбання від одного покоління до іншого, тим вибірковішим є ставлення нових поколінь до культурних надбань попередніх.

Сучасна урбанізована світова культура, і українська, зокрема, виявляє глобальну соціокультурну кризу, яка зумовлена двома чинниками:

- світовий розвиток прагне кількісного зростання, що призводить до катастрофічних наслідків, одним з яких є обмеження деяких видів природних ресурсів;
- неконтрольоване використання природних ресурсів створює непомірне навантаження на екологічну сферу.

Сучасна людина, купляючи питну воду у супермаркеті, а ковток чистого повітря у спеціальних барах (це вже є реальністю у культурі Японії), з острахом думаючи про ГМО, починає усвідомлювати, що у найближчій перспективі глобальна соціокультурна криза буде поширюватись і поглиблюватись.

Визначаючи зв'язок української традиційної культури і сучасні екологічні, освітньо-виховні, економічні та інші проблеми, можемо констатувати, що найнебезпечнішим є те, що усвідом-

лення значущості глобальних проблем сьогодні не забезпечує їх вирішення завтра. Постає питання: чи може урбанізовано-модернізована сучасна культура стати необхідною і достатньою умовою оптимального розвитку самої себе, черпати у собі самій сили для вирішення проблем сьогодення? Чи достатньо людина сучасної техноурбанізованої, модернізованої культури відповідає екологічним вимогам сьогодення, чи здатна вона спрогнозувати наслідки своєї діяльності?

На сучасному модернізаційному етапі свого розвитку людство як єдине ціле зіткнулося із завданням всесвітнього виміру – знайти шляхи і відпрацювати технологію вирішення глобальних проблем, усунути можливі негативні наслідки у функціонуванні техносфери, що уже діють сьогодні.

Сучасний перехідний період, на думку С. Катаєва, є продовженням модернізації, період так званої другої модернізації, де відродження етнічних традицій (які вважаються притаманними традиційному суспільству і є певним гальмом модернізації) в нових умовах набуває модернізаційних рис [13, с. 76]. Модернізаційні процеси у культурі – це насамперед прогресивний розвиток етнічної спільноти і людства в цілому. Складне за змістом зіткнення «традиційного» і «модернізаційного» призводить до того, що традиція стає одним із джерел культурної модернізації. «Залежно від характеру традиції можуть стримувати або прискорювати модернізацію. Це посилює протистояння в культурі різних соціальних сил, ускладнює вектор руху національної культури у вимірах сучасних перспектив» [13, с. 77].

Глобальні проблеми є наслідком культурного розвитку і одночасно виступають його гальмом. Культурний процес як самодостатній самооптимізується через систему зворотних зв'язків, які виконує індивід чи індивіди. З точки зору теорії систем таке утворення самодостатнє для коре-

ляції тих чи інших викликів, якими є глобальні проблеми ХХ–ХХІ ст.

Як стверджує О. М. Семашко, в сучасному українському суспільстві намічається рух до «посттрадиціоналізму», в якому модернізація відбувається під знаком традиційних символів. Визначаючи сучасне суспільство як «наздоганяюче», науковець розглядає його як таке, що поєднує общинно-подібну психологію з урбанізмом і технічним поступом, де «співіснують традиційне, посттрадиційне і модерне з певною відносною незалежністю культури. Значущість культури, як фактора відтворення і розвитку, для України більша, вагоміша, ніж економіки для Заходу. Тому хоч за змістом національно-культурне відродження суперечить і в чомусь протистоїть модернізації, проте воно в певних аспектах (національно-культурної ідентичності, патріотизму) активно сприяє поступу соціальної трансформації» [13, с. 77].

В українській культурі, яка оперта у повсякденні на багатовікову традицію та обрядовість, до сьогодні живуть і «працюють» (у більшій чи меншій мірі) вимоги пошанування, культу, сил і стихій природи як основи традиційної землеробської, хоча й у певній мірі урбанізованої, культури.

Традиційна культура українців, обрядовість у міру своєї, виявленої нами гносеологічної природи та пізнавально-прикладного, виховного спрямування, містить стійку систему культів і заборон, які виконують у соціальному бутті регламентуючу, звичаєво-правову функцію. Це визначає ціннісну реальність культури, яка звернена до «живої пам'яті» – традицій, до того архетипного елемента культури, який передусім забезпечує існування культури як певної типологічної цілісності й цивілізаційної монади [1, с. 80–98].

Безперечно, що культ – релігійний (язичницький, християнський та ін.) чи світський (культ особи, когось із сильних та великих цього світу, культ грошей чи задоволення тощо) – пов'язаний з культурою, лежить в її основі, визна-

чає специфіку тієї чи іншої форми чи типу культури. Так, для молодіжної субкультури характерним є культ тієї чи іншої рок-групи, або співака, спортсмена тощо; для того чи іншого культурного стилю життя або соціонормативної культури спільноти (сім'ї, роду, народу) характерні пошанування національних героїв, поетів, митців, певних морально-етичних цінностей, діяльності тощо. Таким чином, поняття «культ» і «культура» є спорідненими, взаємозалежними, а саме: культ є основою культури, шляхом диференціації окремих її форм.

Теологічні культурологічні концепції, як зазначає М. Закович, ґрунтуються на принципі, що культура виникла з релігійного культу. Культура пов'язана з культом предків, обрядами, міфами, традиціями. А тому усі складові культури, зокрема філософська думка, поезія, живопис, музика, архітектура тощо, в органічній цілісності перебувають у церковному культі. Диференціація форм і видів культури, на думку М. Бердяєва, приводить до втрати сакрального, розпаду релігійних і духовних основ. Православний філософ і богослов П. Флоренський доводив, що саме релігійний культ визначає естетичну спрямованість, пізнавальне значення та виховну роль духовних цінностей. Л. Карсавін підкреслював, що саме релігійність складає зміст культурно-історичного процесу, – бо вона забезпечує вирішення «основного завдання культури», яке полягає у здобутті перемоги над забуттям і часом, над минулим і майбутнім, над смертю [5, с. 35–36].

Досвід західної індустріальної (постіндустріальної) культури, яка у цивілізаційному поступі сформувалась під впливом матеріалістичного світогляду, занепадає, тому шляхом протидії можна вважати звернення до позитивних надбань традиційної культури, народної обрядовості, що є універсальним і, водночас, індивідуально-національним.

Система культів і заборон в обрядовій культурі життєвого світу українців у їх цивілізаційному поступі має прикладне значення: є основою екологічної культури, гендерного виховання, науки виживання у мінливому і щораз складнішому світі. Збережені до сьогодні землеробські культури у системі обрядовості українців (наприклад: культ зерна, хліба, плуга, землі, води та інші, відображені у обрядах календарних циклів, обрядовому фольклорі, обрядових стравах), які сягають глибокої давнини і пов'язані з природно-кліматичними умовами території проживання нашого народу та господарсько-культурним типом. Землеробські культури – це поклоніння богам-покровителям землеробства, тваринництва та інших супровідних господарських занять. З допомогою цих культів люди вчилися узагальнювати свій життєвий досвід, розвивати і накопичувати знання про навколишній світ, шукати першопричину буття.

У цьому сенсі традиційна культура українців постає, попри будь-які історичні, політичні, економічні, культурно-соціальні зміни, незмінним знаком української ідентичності, який потребує захисту, збереження і пошанування.

На думку П. Кравченка, «відгородившись від хаосу життя товстими мурами традиції, авторитетів, істин, культура не відчуває поклику буття, а безконечно тиражує застигли форми. Часто це сприймається як «розквіт» культури, хоча насправді йдеться про занепад. Причина цього пов'язана з людиною – носієм цієї культури, яка вже не знаходить у ній співзвуччя зі своїм внутрішнім безконечним світом, не «плекає» за допомогою культури свій внутрішній світ, а відгороджується від нього. Тому не випадково відмирання культури супроводжується активним пошуком нових форм за обрієм старих традицій (контркультура, андеграунд)» [8, с. 148].

Сьогодні під впливом кіно, телебачення, усіх масових візуальних засобів комунікації предметно-побутове сере-

довище, гра його знакових смислів (культурних кодів – прим. У.М.), породжувані ним роздуми та пристрасті стали одним із центральних елементів соціокультурного досвіду часу [1, с. 80].

У сучасних модернізаційних процесах як проблема національної ідентичності постає неадекватність національного саморозуміння, неповнота культурного самоусвідомлення, що позбавляє українську етнонаціональну спільноту базової умови національного самоздійснення у складних перехідних умовах сьогодення. Це, насамперед, впливає на рівень власної відповідальності кожної особистості за майбутнє національної культури. Шляхом культурного саморозуміння може стати шлях послідовного, вимогливого усвідомлення сутності культури, процесу її творення і особливостей перетворення загальнокультурних надбань людства в індивідуальний світ культури. І. Дзюба пропонує розрізняти «зміни ідентичності і зміну знаків ідентичності» [3, с. 17].

Культурно-символічна система народної обрядовості для українців у сьогоденні є тим «знаком ідентичності», «зміна» якого призводить до «зміни ідентичності». Причому під «зміною» розуміємо нездатність сприйняти адекватно гносеологічній природі обрядовості її знакову систему та закладений у ній смисл. Розвиток традицій іде від минулого і теперішнього до майбутнього. Відповідно, у суспільстві завжди будуть і повинні бути як старі традиції, у яких сконцентрований досвід попередніх поколінь, так і нові, які акумулюють досвід сучасності. Так, у сучасному суспільстві давні традиційні форми народної обрядовості все менш стають зрозумілі молодшим поколінням.

Витіснення минулого може відбутися через законсервування його, перехід до стереотипних форм поведінки, моральних імперативів, зрозумілих людям минулих епох, та незрозумілих сучасній молоді. Через наукову культурно-історичну діяльність, систему виховання, що забезпечують дію механізму спо-

гаду як пошукової діяльності пам'яті, спрямованої на виявлення того, що забулось, ми зможемо віднайти, відновити ті елементи у символіці народної обрядовості, що вже стали анахронізмами. Мова йде про ті невідповідності, які доводиться спостерігати у сучасному повсякденні і які у часовій, просторовій, семантичній недоречності використання, виявляють незнання людиною сучасної модернізаційної епохи магічного, практичного пізнавального призначення обрядовості. Це виконання з художньо-естетичною метою колядок, веснянок, купальських пісень поза часом і простором їх призначення і функціонування, використання символіки народної обрядовості – без знання її сакрального смислового навантаження. Наприклад, червона стрічка у наборі до дівочого вінка, макова квітка, вплетена у вінок, чи вишита в орнаменті весільного рушника, що споконвіку є маркером соціального стану – сирітства, втрати, нещасливого кохання.

Символіка макового цвіту орієнтує на зв'язок із світом мертвих, є знаком неприродного спокою, смертельного сну. В обрядових стравах українців мак давали у ті страви, які первісно вважалися ритуальними: кутя, пиріжки, вареники, коржі, бублики з маком. Подекуди з маку і сьогодні роблять хрестик на пасці. Усі ці страви у давні часи усвідомлено приносили в жертву духам померлих. Вироби з тіста, посипані чи наповнені маком, пов'язані з поховальними обрядами. З давніх-давен це була жертвна страва, присвячена духам землі, тобто предкам. Хліб, печиво, пиріжки символізували самого небіжчика. Колективне споживання такої страви мало відродити померлого у тілах інших людей і в такий спосіб, через його посередництво, поєднати людську спільноту зі світом предків [4, с. 360–364]. Очевидно, що незнання того, що пізнане нашими предками і культивоване у повсякденні, порушує засади світопорядку, ідентичність знаку і сми-

слу, людини як суб'єкта національної культури, і самої культури.

Сутність національного життя визначається, перш за все, збереженням культурної спадщини народу. А це зумовлює збереження усталених, традиційних форм існування суспільства. Звичайно, це не означає повернення до первісних форм, а скоріше збереження національної культури у цілях збереження самобутності, самоідентичності українського народу в цілому, етнофору зокрема.

Зростання національної самосвідомості України сприяє відродженню інтересу до духовної спадщини народу. Рушійною силою у цьому процесі постає не простий абстрактний інтерес, а життєва вимога усвідомити власну історію, зрозуміти менталітет нації кризь світло надбань минулого.

Сучасна ситуація в Україні, що призвела до знищення культурних цінностей та традицій, дегуманізації культури в цілому, ставить перед суспільством завдання відновлення традиційної побутової культури на базі вивчення народної творчості, мистецтва та багатогранного обрядового комплексу, оскільки тут акумульований весь досвід минулих поколінь, який становить багатий ціннісно-виховний комплекс, а також займає центральне місце серед соціально-філософських, етнокультурологічних проблем у сучасній науці та практиці модернізаційних процесів сьогодення.

У зв'язку із впливом глобалізаційних процесів на альтернативне поглиблення етнонаціональних ідентифікацій, зокрема на пошуки етнокультурної тождності націй, актуалізується теоретичний інтерес до етнічної, регіональної, локальної специфіки культур окремих народів, народностей, національних меншин. З'являється етнокультурологія – наука про культурні цінності етносів, суперетносів і субетносів, про становлення і розвиток національних моделей осмислення культури, геокультурних вимірів духовного життя нації. Як зазначає В.

Личковах [9], аналогічні процеси відбуваються і в інших напрямках гуманітарного знання: активно розвиваються етнологія, етнографія, етнопсихологія, етностетика тощо. Етнокультурологія інтегрує усі ці знання про особливості менталітетів, соціокультурного буття і свідомості націй, етносів, субетнічних груп і культурних регіонів.

Культурна модернізація у сучасному українському суспільстві пов'язана, окрім наукових пошуків, з проблемами модернізації освітньо-виховної сфери, незмінними засадами якої є її національна основа та створенням сприятливих умов для розвитку і функціонування української мови – як мови державної, культурного надбання корінного титульного етносу України та мов етнічних груп в її етнічному складі. Головною умовою розбудови українського суспільства повинна стати розробка національної стратегії адаптації до посиленого тиску західної цивілізації на основі збереження традиційної системи цінностей, норм, педагогіки, традиційної культури, що сприятиме етнокультурній самоідентифікації народу.

Збереження традиційної культури українців на рівні повсякденному та освітньо-виховному актуалізує і дозволить використати пізнавальний досвід українців як пізнання світу-буття-життя у структурно-змістових компонентах обрядовості і пізнання власне структурно-змістових компонентів народної обрядовості українців, уведених у сучасний процес навчання і виховання, що своїм українознавчим змістом повинно допомогти дитині ідентифікувати себе з власним етносом, нацією, зі світом, знати рідну й державну мову, українську культуру, історію України, берегти національні цінності.

Соціокультурні, світоглядні, естетичні, аксіологічні проблеми духовного життя вимагають відповідної рефлексії, осмислення насамперед ціннісних парадигм народної творчості, мистецтва, обрядовості у відповідному філософському вимірі. Саме такий шлях може привести нас до відновлення національної культури, освіти, а відтак гарантувати успішний розвиток у майбутньому.

1. Гатальська С. М. Філософія культури / Гатальська С. М. – К. : Либідь, 2005. – 328 с. Hatal's'ka S. M. Filosofiya kul'tury / Hatal's'ka S. M. – K. : Lybid', 2005. – 328 s.
2. Головка В. «Модернізація» як метанарратив української історії / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2003. – № 9. – С. 410–427. Holovko V. «Modernizatsiya» yak metanarrativ ukrayins'koyi istoriyi / V. Holovko // Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. – 2003. – # 9. – S. 410–427.
3. Дзюба І. М. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 503 с. Dzyuba I. M. Nahnitannya moroku: Vid chornosotentsiv pochatku KhKh stolittya do ukrayinofobiv rochatku stolittya KhKhI. – K. : Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya», 2011. – 503 s.
4. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології / Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. – К. : Орфей, 2002. – 448 с. Zavads'ka V. 100 nayvidomishykh obraziv ukrayins'koyi mifolohiyi / Zavads'ka V., Muzychenko Ya., Talanchuk O., Shalak O. – K. : Orfey, 2002. – 448 s.
5. Закович М. Культурологія : українська та зарубіжна культура : Навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.] ; За ред. М. М. Заковича. – К. : Знання, 2004. – 567 с. Zakovych M. Kul'turolohiya : ukrayins'ka ta zarubizhna kul'tura : Navch. posib. / [M. M. Zakovych, I. A. Zyazyun, O. M. Semashko ta in.] ; Za red. M. M. Zakovycha. – K. : Znannya, 2004. – 567 s.
6. Карась А. Національна ідея як чинник громадянської солідарності українського суспільства / Анатолій Карась. // Українська культура: з нових досліджень : Зб. ст. – Львів, 2007. – С. 73–89. Karas' A. Natsional'na ideya yak chynnyk hromadyans'koyi solidarnosti ukrayins'koho suspil'stva / Anatoliy Karas'. // Ukrayins'ka kul'tura: z novykh doslidzhen' : Zb. st. – L'viv, 2007. – S. 73–89.

7. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). – Львів.: Літопис, 2005. – 300 с. Kis' R. Hlobal'ne – natsional'ne – lokal'ne (sotsial'na antropolohiya kul'turnoho prostoru). – L'viv.: Litopys, 2005. – 300 s.
8. Кравченко П. А. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості / П. А. Кравченко // Філософська думка. – 2000. – № 3.– С. 143-155. Kravchenko P. A. Bivalentnist' svitohlyadnoyi pryrody dukhovnosti ta svidomosti / P. A. Kravchenko // Filososfs'ka dumka. – 2000. – # 3.– S. 143-155.
9. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196с. Lychkovakh V. A. Filosofiya etnokul'tury. Teoretyko-metodolohichni ta estetychni aspekty istoriyi ukraiyins'koyi kul'tury / V. A. Lychkovakh. – K.: Vyd. PARAPAN, 2011. – 196s.
10. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / Михальченко М. І. – Дрогобич-Київ : “Відродження”, 2004. – 488 с. Mykhal'chenko M. I. Ukrayina yak nova istorychna real'nist' : zapasnyy hravets' Yevropy / Mykhal'chenko M. I. – Drohobych-Kyiv : “Vidrodzhennya”, 2004. – 488 s.
11. Орлов А. В., Орлова Т. І. Етноавтостереотипи, національний менталітет і духовність / А. В. Орлов, Т. І. Орлова // Актуальні проблеми духовності: Зб. наук. мат. Вип. II. – К., 1997. – С. 343-344. Orlov A. V., Orlova T. I. Etnoavtostereotypy, natsional'nyy mentalitet i dukhovnist' / A. V. Orlov, T. I. Orlova // Aktual'ni problemy dukhovnosti: Zb. nauk. mat. Vyp. II. – K., 1997. – S. 343-344.
12. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с. Skotna N. V. Osoba v rozkolotiy tsyvilizatsiyi: osvita, svitohlyad, diyi. – L'viv: Ukrayins'ki tekhnolohiyi, 2005. – 384 s.
13. Соціологія культури : Навч. посібник / [О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.] ; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: «Каравела», Львів : «Новий Світ – 2000», 2002. – 334 с. Sotsiolohiya kul'tury : Navch. posibnyk / [O. M. Semashko, V. M. Picha, O. I. Pohorilyy ta in.] ; za red. O. M. Semashka, V. M. Pichi. – K.: «Karavela», L'viv : «Novyy Svit – 2000», 2002. – 334 s.
14. Троян С. С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації // Чорноморський літопис. – Вип. 1. – 2010. – С. 65-69. Troyan S. S. Tsyvlizatsiyno-kul'turni markery Ukrayiny u vymiri hlobalizatsiyi // Chornomors'kyu litopys. – Vyp. 1. – 2010. – S. 65-69.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с. – (Philosophy). Khantynhton S. Stolknovenye tsyvylyzatsyy / S.Khantynhton ; [per. s anhl. T. Velymееva, Yu. Novykova]. – M.: ООО “Yzdatel'stvo AST”, 2003. – 603 s. – (Philosophy).
16. Farhad Nezhad Haj Ali Irani, Mohammad Reza Noruzi Globalization and Challenges; What are the globalization's contemporary issues? // International Journal of Humanities and Social Science. Vol. 1, № 6. - June, 2011. – P.216-218.

РЕЛІГІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ У ПРОЦЕСАХ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Симон Михайло Петрович

аспірант кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

м. Переяслав-Хмельницький

Ключові слова:
дестабілізація,
глобалізація,
релігія,
суспільство,
церква

В статті розглядаються особливості взаємовідносин держави та церкви, впливу релігії на процеси глобалізації, а також місця релігії у дестабілізаційних процесах сучасного суспільства.

Keywords:
destabilization,
globalization,
religion,
society,
church

The article discusses the features of the relationship of church and state, religion influence on globalization and the place of religion in modern society destabilizing processes.

Ключевые слова:
дестабилизация,
глобализация,
религия,
общество,
церковь

В статье рассматриваются особенности взаимоотношений государства и церкви, влияния религии на процессы глобализации, а также места религии в дестабилизационных процессах современного общества.

Постановка проблеми. Останнім часом в світовій спільноті все більш помітними стають процеси глобалізації, політичних та соціально-економічних деформацій, які певною мірою переплітаються з релігійною сферою життя суспільства. В ХХІ ст. церква та релігійні організації дедалі частіше почали заявляти про себе як про діяльних учасників суспільних процесів. На сучасному етапі українське суспільство переживає чи не найскладніший період в історії своєї незалежності. На жаль, в часи політичної та економічної нестабільності та соціальних потрясінь коли суспільство потребує духовного

об'єднання, в Україні розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій, що ще більше призводить до дестабілізації суспільства а релігійний фактор посів особливе місце серед інших факторів національно-духовного відродження. Така ситуація вимагає поглибленого дослідження питання впливу релігійного фактора на сучасне суспільство та визначення місця релігії у сучасних суспільних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблеми релігійного фактору та місця релігії в сучасному суспільстві присвячені роботи вітчизняних науковців Лубського В., Сагана О., Колодного А.,

Еленського В., Никитина, Кудояр О. та російського аналітика Шведова В.

Мета статті – аналіз функцій релігії в світлі глобалізації, тенденцій сучасності та визначення місця релігійного фактора в процесах дестабілізації сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Образ сучасності був би неповним без звернення до її нової історичної визначеності – глобальності. Глобалізація вносить в історію нові структурні розмежування або відмінності, котрі істотно збагачують постмодернову сучасність.

Останнім часом в світовій спільноті все більш помітними стають процеси глобалізації, політичних та соціально-економічних деформацій, які певною мірою переплітаються з релігійною сферою життя суспільства.

Історія свідчить, що численні релігійні вірування і культури є продуктами суспільного розвитку, відображають у своїх специфічних вченнях і доктринах суттєві риси різних соціальних епох. У зв'язку з цим релігія є універсальним духовним явищем у житті суспільства. Релігійне вірування об'єднує за допомогою догматів, моральних і духовних цінностей певні верстви населення у ієрархічно побудовані церковні організації, протиставляє за чітко визначеними конфесійними ознаками різні угруповання віруючих і в контексті сучасних соціальних реформ може сприяти консолідації різних громад віруючих у їхній боротьбі проти негативних соціальних відхилень і явищ, виконувати інші функції.

З початком ХХІ ст. церква та релігійні організації дедалі частіше почали заявляти про себе як про діяльних учасників суспільних процесів. Релігійний фактор посідає важливе місце в суспільно-політичному й духовно-культурному житті сучасної Європи, яка знаходиться на відповідальній стадії своєї трансформації, глобалізації і розширення на схід. Православна і

протестантські церкви в Росії і Україні почали оприлюднювати свої соціальні вчення або більш-менш систематизовані доктрини, в яких чільне місце посідають проблеми політичної, соціальної, духовної і культурної трансформації суспільства [12, с. 3].

Сучасний стан релігійної свідомості українців можна охарактеризувати двозначно. З одного боку, як релігійну свідомість, характерними рисами якої є відкритість, адогматичність, демократичність, гнучкість, індивідуалістичність тощо, а з іншого – такою, що відзначається духовною ентропією, еkleктикою, невизначеністю, фрагментарністю, популізмом, конформізмом тощо. Ту чи іншу позицію можна займати відповідно до власних поглядів і переконань. Об'єктивним залишається те, що релігія сьогодні є повноправним учасником соціально-культурного (постмодерного) дискурсу. Вона не зникла, як це пророкували окремі вчені кінця ХІХ – поч. ХХ ст., а продовжує задовольняти вже у ХХІ ст. потреби і запити людини, яка живе у світі космічних технологій і глобальної екологічної кризи. Релігійність залишатиметься, релігія орієнтує людину про найважливіше: про вічне життя, про смерть, про сенс буття, про те, що перебуває по той бік буденності її (людини) прагматичного тимчасового існування [2, с. 83].

У системі теорії модернізації релігія розглядається як елемент трансформаційного суспільства, консервативність якого стоїть на заваді модернізаційним процесам, про що свідчить зростаюча майже в усіх регіонах світу секуляризація [5].

Водночас у багатьох регіонах і країнах світу вплив релігії на соціальне життя не зменшується, а навіть зростає. Сама релігія, наче всупереч власній природі, усе радикальніше трансформується, змінюється як сам склад та устрій релігійного життя, так і

характер функцій релігії в сучасному світі [1, с. 83].

Значно зріс вплив релігії в нашій країні. По телебаченню ми нерідко бачимо богослужіння, що відбуваються в церквах, освячення будинків, кораблів, підприємств. По радіо й у концертних залах звучить церковна музика. Відновлюються багато раніше зруйнованих церков і монастирів. Збільшилася кількість тих, хто, наприклад, у християнстві пройшов через обряд водохрещення. З'явилися газети і журнали, які стали офіційними друкованими органами церков. У деяких недержавних школах з'явився новий предмет Закон Божий. Працюють навчальні заклади, де готують священнослужителів [11].

Як особлива система духовної діяльності людей, релігія має власну специфічну структуру. В ній можна виділити такі основні елементи, як релігійна свідомість, релігійні почуття, релігійний культ, релігійні організації.

Релігійна свідомість включає два взаємопов'язаних і водночас відносно самостійних рівні: релігійні психологію та ідеологію. Релігійна психологія — це сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей.

Релігійна ідеологія — це більш чи менш струнка система ідей, розробкою та пропагандою яких займаються релігійні організації, професійні богослови та служителі культу. В історичному аспекті релігійні психологія та ідеологія стають сходишками розвитку релігії.

Релігійна ідеологія в сучасних релігіях включає в себе теологію, або богослов'я, богословські концепції економіки, політики, права, мистецтва, релігійну філософію тощо. Найважливішою частиною релігійної ідеології є теологія. Вона формулює докази ідеї Бога, дає систематизований виклад релігійних поглядів на світ, людину в світі, на сенс її буття [9, с. 298].

Коли йде мова про місце та роль релігії в житті суспільства, то доречним буде згадати функції, які виконує релігія.

Головною соціальною функцією релігії є функція ілюзорно-компенсаторна. Релігія для віруючого — насамперед компенсація (хай навіть ілюзорна) усіх тягот його земного буття. У свідомості релігійної людини відбувається перетворення тяжкої дійсності у бачення картин райського буття, ідеального світу, де панують рівність і свобода.

Однією з важливих функцій релігії є функція світоглядна. Вона полягає в тому, що релігія намагається створити власну картину світу, більш того, — власні соціально-гносеологічні схеми вдосконалення суспільного життя, визначити місце і роль людини в системі природи та суспільства.

Зміст релігійного світогляду — не божественний, а людський, або, краще сказати — суспільний, незважаючи на його фантастичність.

Релігія виконує регулятивну функцію. Як будь-яка інша сфера духовної культури, вона створює певну систему норм і цінностей, але специфіка яких полягає насамперед у збереженні й закріпленні віри у надприродне. Цьому завданню підпорядковані не тільки культові дії, а й сімейно-побутові стосунки, система традицій і звичок.

Релігії властива також комунікативна функція, яка полягає в підтримуванні зв'язків між віруючими шляхом створення почуття віросповідної єдності під час релігійних дій, в особистому житті, сімейно-побутових відносинах, а також стосунках у межах різноманітних клерикальних організацій і навіть клерикальних політичних партій.

За певних історичних умов релігія виконує функцію інтегрування, тобто функцію збереження і зміцнення існуючої соціальної системи. Такою, наприклад, була роль католицизму в феодалному суспільстві, православ'я у

дореволюційній Росії. Однак у ряді випадків релігія може стати і прапором соціального протесту, як це було, наприклад, із середньовічними єресями та сектами, з протестантизмом, прихильники якого в епоху його зародження боролись проти феодальних порядків.

На рівні окремої релігійної організації релігія виконує інтеграційну функцію, згуртовуючи одновірців. Однак одночасно релігія розділяє і протиставляє один одному послідовників різних релігій, що простежується і в сучасному релігійному житті України [10, с. 198]. Здебільшого вплив Української православної церкви (УПЦ) поширюється на схід та південь країни, УПЦ Київського Патріархату – на Київ та центр, римсько- (РКЦ) і греко-католицької (УГКЦ), протестантської церков та Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) – на захід і частково – центр [8, с. 86].

Як бачимо, релігія як трансформаційний елемент культури народу має свої функції, за допомогою яких вона формує або підтримує (а в певний період – змінює) менталітет нації. Система таких функцій у зазначеному аспекті залишається невизначеною.

Релігія об'єктивно виконує насамперед світоглядну функцію, оскільки прагне створити свою картину світу, свої схеми вдосконалення суспільного життя людини в системі природи й суспільства.

Ця функція особливо актуалізується в перехідний період, який спостерігається нині в Україні, коли значна частина населення втратила віру й переконаність в істинності матеріалістичного світогляду, схитнулися цінності опори буття, радикально перекинулася піраміда ціннісних орієнтацій із колективістської на індивідуалістичну основу, що породило ціннісний вакуум, зону невизначеності буття, пошук необхідних орієнтирів, потреб

формування нової картини світу. Тому для великої частини населення релігія виступає як компенсація втраченої світоглядної цілісності [1, с. 23].

Недостатньо оцінено культурну й соціальну функції релігії в сучасному світі. Так, релігія відіграє важливу соціокультурну роль у державі. У межах релігійних віровчень формуються єдині зразки почуттів, думок, поведінки людей, єдині цінності, завдяки чому релігія виступає могутнім засобом упорядкування й збереження традицій і звичаїв. Однією з історичних місій релігії, що набуває в сучасному світі все більшої актуальності, є формування відчуття єдності людського роду, значущості неперехідних загальнолюдських моральних норм і цінностей. Однак релігія може бути представником зовсім інших настроїв, наприклад фанатизму, непримиренності до представників чужої віри тощо.

Релігії як породженню свого соціуму в історичному аспекті та в сучасних умовах притаманна також інтеграційна функція [14], функція збереження й утвердження існуючої соціальної системи, яка створює видимість соціально-етичної взаємної приналежності за ознакою віросповідання як приналежності батьківщині, що дає підстави певним чином ототожнювати релігію й національну культуру.

Як бачимо, релігія як соціальний інститут виконує різноманітні функції, які є важливими для існування та адаптації людини в суспільстві.

Останнім часом, в зв'язку з глобалізаційними змінами, які відбуваються сьогодні по всьому світі, кордони в стосунках між державою та церквою стають більш розмитими, тому доречно згадати про політизацію релігії та церкви.

Особливої гостроти питання впливу релігії на політику набуває для України.

Відомо, що у критичних ситуаціях, людина найчастіше звертається до

пошуку інших шляхів вирішення питання. Одним із таких шляхів є релігія як специфічний засіб відображення дійсності за допомогою різних ідей, поглядів, уявлень. Враховуючи всі ті потрясіння, через які проходить наша держава, не дивно, що релігія зміцнює свої позиції в процесі прийняття рішень (у тому числі і політичних) серед громадян.

В питанні впливу релігії на політику в Україні можна виділити наступні моменти:

- Україна є полірелігійною державою;
- проблема політично-релігійного впливу ускладнюється тим, що кожна релігійна організація має свої зони впливу та переслідує власні інтереси;
- релігійна роздробленість стає на заваді до втілення ідеї єдності державою та церквою;
- полірелігійність поглиблює суспільний розкол в державі та сприяє посиленню міжрелігійних конфронтацій.

Найбільш болючою темою для українського суспільства є конфлікт між православними церквами та питання створення єдиної помісної православної церкви.

На думку фахівців, «релігійний чинник у частині випадків зумовлює скоріше роз'єднуючі, дезінтегративні процеси, аніж інтегруючі». Наприклад, розкол у православ'ї «диференціює суспільство навіть більше, аніж політичні чинники» [2, с. 50]. Існування трьох православних церков у країні свідчить про внутрішню роз'єднаність України, її політико-культурну роздрібленість, етнокультурну дихотомію, світоглядну полюсність, наявність (іноді протистояння) різних цивілізаційних типів. Приміром, якщо у західних регіонах переважають європейські індивідуалістичні начала греко-католицького впливу, відчуття свободи як найвищої цінності, віддається перевага партикулярним критеріям, самоорганізації на основі індивідуалізму та елітизму, то у

центрі та східних регіонах переважають колективістські православно-слов'янські цінності егалітаризму та етатизму [7].

З початком XXI ст. церква та релігійні організації дедалі частіше почали заявляти про себе як про діяльних учасників політичних суспільних процесів. Православні і протестантські церкви в Україні почали оприлюднювати свої соціальні вчення або більш-менш систематизовані доктрини, в яких чільне місце посідають проблеми політичної, соціальної, духовної і культурної трансформації суспільства. Така ситуація свідчить про посилення політизації релігії та збільшення ролі релігійного фактору на політичні та соціальні процеси.

Політики традиційно використовують релігійні організації у боротьбі за електорат, проте і Церква досить часто використовує політику у своїх цілях – не лише підтримує політичну силу, але й поширює свої вчення і відстоює свої цілі. Тобто, дві сили (політична та релігійна) є взаемокорисними одна для одної.

Так, поліконфесійність України примушує політиків бути обережними щодо своїх офіційних релігійних поглядів, адже висловивши приналежність до однієї конфесії, він політик відверне від себе електорат, який належить релігійних організацій інших конфесій. Проте, «мода» на хрестові ходи, молитви на площах, проведення суспільних заходів, що освячуються представниками різних конфесій на підтримку різних політичних лідерів свідчить про тісну взаємодію політики та релігії. Такі факти свідчать про неопублічні домовленості між Церквою та політичними партіями, що ж ще одним засобом впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Україні.

Вартий уваги той факт, що серед політично активних релігійних організацій, які найбільше прагнуть

вливати на виборців, опинилися найбільші православні церкви, що діють в Україні, – Українська православна церква Московського патріархату та Українська православна церква Київського патріархату. Церкви намагаються використовувати політичні сили для обмеження релігійної свободи й усунення конкурентів. У цьому криється далеко не зацікавленість в духовному розвитку прихожан, а звичайний бізнес – кожна церква прагне буди монополістом, тобто отримати статус Єдиної державної Церкви [3].

Суперечності й навіть конфлікти, якими позначене православне життя України, охоплюють велику частину населення, загрожують дестабілізацією та напруженням. Названі конфлікти тривають уже не одне десятиліття, залучаючи до певної участі в них громадянське суспільство, державу, закордонні конфесійні центри, тому набувають широкого громадського резонансу.

Основними учасниками конфлікту є три українські православні церкви: УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ й УГКЦ. Крім УПЦ КП, усі вони мають конфесійні центри та підтримку за кордоном:

- УПЦ у Вселенському православ'ї представлена Російською православною церквою,
- УГКЦ підпорядковується Ватикану,
- УАПЦ входить до структури невідомої зарубіжної Української автокефальної церкви.

Подібні суперечності й конфлікти суттєво впливають на трансформацію міжконфесійних відносин і згуртованість віруючих цих конфесій, на політичні орієнтації клірів і взаємини громадян у суспільстві, особливо в сучасний період, коли міжцерковні суперечності досягають свого апогею.

У цілому слід підкреслити зростаючу розбалансованість релігійно-церковного життя в Україні, яка впливає на рівень соціальної консолідації суспільства. Загальні

трансформаційно-організаційні зміни в Україні західного зразка стимулювали прагнення церков посісти більш вагоме та впливове місце в новому суспільстві, посилити політизацію церков всупереч їх канонам і відокремленості від держави, дестабілізувати конфесійну систему. У цьому процесі церкви впливають суперечливо на процеси як соціальної інтеграції, так і дезінтеграції, активізують політичне й духовне життя, оскільки конфлікт розмежовує ворогуючі групи, зміцнює їх згуртованість, виконує мобілізаційну функцію, налагоджує, на нашу думку, функціональний механізм релігійної організації [1, с. 27].

Варто зазначити, що релігійні конфлікти віддзеркалюють стан усього українського суспільства в цілому, яке пронизане багатьма різноманітними конфліктами.

Хоча соціальна активність православної церкви активізувалася, однак її система відстає від реалій життя й потреб віруючих, особливо їх молодшої генерації.

Офіційно в Україні церква відділена від держави, а держава відділена від церкви, що закріплено на конституційному рівні. Однак, як показують реалії сьогодення, рівень політизації релігії зростає. До негативних наслідків політизації релігії в Україні можна віднести міжконфесійні протистояння. Причинами цього є майнові суперечності, надмірна політизація релігійної сфери, використання політичних організацій Церкви, як інструмент для досягнення цілей, відсутність конструктивного діалогу між релігійними лідерами.

Період ескалації релігійних конфронтацій є досить тривалим та стійким. Це спричиняє до перетворення її на дієвий метод політичної боротьби та впливу, оскільки релігійні мотиви впливають на свідомість електорату більше, ніж актуальні економічні та соціальні обіцянки.

Зростаюча політична активність релігії та її інститутів за відсутності стримуючих важелів з боку держави може призвести до серйозних ексцесів, оскільки релігійні почуття наділені великою вибухонебезпечною силою, особливо якщо ця сила спрямовується в русло протистояння та конфронтації.

Олена Кузьмова у статті «Вплив релігійного фактору на внутрішню політику України» наводить наступні негативні наслідки політизації релігії, які призводять до дестабілізації суспільства:

- порушення чинного законодавства про релігію та церкву, зокрема таких його основоположних принципів, як відокремлення церкви від держави, рівність релігій перед законом, невтручання релігійних організацій у вибори на боці тих чи інших політичних сил;

- посилення соціальної напруги у суспільному протистоянні як на політичному, так і на релігійному ґрунті, живити міжцерковні конфлікти, якими ще й досі охоплено в Україні чимало населених пунктів;

- перенесення партійно-політичної та релігійної конфронтації на етнонаціональний ґрунт, виникнення етнонаціональних конфліктів, що, як свідчить досвід деяких країн, є затяжними й небезпечними за своїми наслідками;

- посилювати процес регіоналізації України, що загрожує її територіальній цілісності;

Відсутність злагоди між політичними та релігійними лідерами дає можливість урядам і церквам інших країн втручатися у внутрішні справи України й у справи окремих віруючих із максимальною вигодою для себе.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити наступні висновки:

- на сучасному етапі релігійний чинник відіграє надзвичайно велику роль у формуванні модерної політичної нації. Наведені факти участі церкви та релігії в суспільно-політичному житті свідчать про те, що сьогодні дуже часто під впливом релігійних мотивів формується політична свідомість українців, а іноді і приймаються важливі політичні рішення;

- зв'язок політики з релігією в умовах сучасних суспільно-політичних та конфесійних реалій в Україні, з одного боку, веде до посилення політичного й міжцерковного протистояння та зводить нанівець інтеграційні можливості релігії в суспільстві. З іншого боку, політизація релігії дає можливість віруючим та духівництву різних конфесій прилучатися до розбудови Української держави, відродження духовності та моральності;

- з урахуванням сучасних реалій, можна констатувати, що можливості інтегративної дії релігії в сучасному суспільстві значною мірою обмежені. Здатність релігії, релігійних вірувань та інституцій сприяти соціальній інтеграції на рівні всього суспільства передусім залежить від її розповсюдженості та впливовості в даному суспільстві.

Таким чином, важко оцінювати місце релігії у процесах дестабілізації сучасного суспільства, взагалі роль релігії в суспільстві не можна оцінювати однозначно. Однак варто відзначити вплив релігійного фактору на трансформаційні процеси що переживає соціум в період глобалізації.

1. Борінштейн Є. Р. Вплив релігії на трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві [Текст] / Є. Борінштейн // Актуальні проблеми філософії та соціології – С. 23-30.
2. Климов, В. Проблеми і шляхи толерантизації міжконфесійних відносин [Текст] / В. Климов // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 49-51.
3. Кузьмова Олена Вплив релігійного фактору на внутрішню політику України [Текст] Доповідь виголошена 13 травня на Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів та молодих науковців "Релігія і влада в Україні: культурна традиція, сучасний досвід та перспективи" в Українському католицькому університеті.

4. Ломака Іванна Іванівна Політичний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – Політичні інститути і процеси. – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006.
5. Лоренц К. Оборотная сторона зеркала / К. Лоренц. – М. : Республика, 1998. – 393 с.
6. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Ю.М. Лотман. – М. : Гнозис ; Прогресс, 1993. – 264 с.
7. Нагорна, Л. П. Політична культура в Україні в контексті національної безпеки [Текст] / Л. П. Нагорна // Політологія. Етнологія. Соціологія : доповіді та повідомлення III Міжнар. конгресу українців, м. Харків, 26–29 серпня 1996 р. – Х. : Око, 1996. – С. 264–268.
8. Непіпенко Л. П. Етнічні та релігійні чинники у політико-культурному розвитку сучасної України проблема капеланства [Текст] / Л. П. Непіпенко // Честь і закон № 4 (47) / 2013 – С. 83-91.
9. Основи культурології: Навч. посіб. / За ред. Л.О. Сандюк та Н.В. Щубелки. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 400 с.
10. Основи філософських знань. Підручник / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. – Львів: «Новий Світ-2000», 2002. – 352 с.
11. Юрій М.Ф. Людина і світ: Підручник. – К.: Дакор, 2006. – 460 с.
12. Яроцький Петро – Релігійний фактор у сучасній Україні.[Текст] / П. Яроцький // Людина і світ. – 2004. – №4. – С. 2-8.
13. Яроцький, П. Православно-католицькі відносини і проблеми їх толерантизації [Текст] / П. Яроцький // Релігійна панорама. – 2010. – № 12. – С. 60–61.
14. Яськів Б.І. Релігія в контексті генези української національної ідеї : автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Б.І. Яськів ; Ін-т філософії НАН України. – К., 1996. – 24 с.

УДК 374.32

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В АСПЕКТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Шеремета Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного університету,
м. Київ

Ключові слова:
*філософія,
виховний вплив,
освіта,
студенти,
виховання*

Проаналізовано філософські аспекти виховання студентів. Підкреслюється важливість гуманізації освітнього процесу, а також потреба залучення традиційних форм виховання.

Keywords:
*philosophy,
educational influence,
education,
students,
upbringing*

Analyzes philosophical aspects of educating students. Highlights the importance of the humanization of the educational process, and the need to attract traditional forms of education.

Ключевые слова:

*філософія,
воспитательное воздействие,
образование,
студенты,
воспитание*

Проанализированы философские аспекты воспитания студентов. Подчеркивается важность гуманизации образовательного процесса, а также необходимость привлечения традиционных форм воспитания.

Фундаментальні соціально-політичні зміни, які відбуваються в українському суспільстві призвели до формування нової ситуації, однією із особливостей якої є інтерес і потреба до морально-етичної проблематики. Крізь неї як крізь призму проходить осмислення всієї історії українського народу, питання перспективи майбутнього української державності. Потреба в моральності і вихованні постала сьогодні справжньою необхідністю, яку б область суспільних чи особистих відносин ми не розглядали. Сьогодні суспільство болісно переживає втрату моральних орієнтирів і виховання з однієї сторони, а з іншої ми можемо говорити про відродження моралі і духовності. Тому ці процеси й інтеграція України у світове співтовариство вимагають нових підходів до реалізації оптимальних схем забезпечення мобільності особи, яка навчається, гнучкості в системі підготовки студентів із метою їх адаптації до швидкозмінних вимог світового ринку праці. Прогресивною тенденцією у цьому складному процесі є інтеграція загальної освіти у якому особливе місце належить філософським знанням, світоглядним орієнтаціям майбутнього фахівця. Тому на викладачів покладається велика відповідальність виховати самодостатню, врівноважену особистість, яка усвідомлює форми, принципи, зміст власного мислення, що є ознакою філософської рефлексії, коли відбувається свідоме дослідження людиною основ свого мислення, самосвідомість людини, у процесі якої вона співвідносить себе не лише з об'єктивним світом, але і з самою собою. У системі науки філософії є низка усталених понять, законів, принципів, теорій, фактів, що становлять так би мовити основу її будови.

Сучасна молода людина – фахівець не може бути затребуваною, якщо вона не володіє високою компетентністю, відповідальністю, здатністю до творчості, високою духовною культурою, яку формує наука філософія.

Суперечливий етап розвитку людської цивілізації, активними учасниками якого є студентська молодь, зумовлює гостру потребу в філософських знаннях, адже саме вони становлять наукову основу осмислення складних процесів дійсності. Потрібно орієнтувати майбутніх фахівців не лише на глибоке проникнення у зміст філософських положень видатних мислителів минулого, але й співставлення цих ідей з реальними потребами сьогодення це буде сприяти формуванню наукового світогляду студентів, їх вихованню [5, с. 191–192].

Одночасно зростають потреби особистості в набутті нових знань, у розвитку якостей мислення, у формуванні нової системи культурних цінностей. Зовнішні фактори є рушійною силою процесу формування особистості тільки в сполученні з внутрішніми факторами (інтелектуальним, емоційним і дієво-практичним). Інтелектуальний фактор формується інтелектуальну сферу особистості, яка пов'язана з пізнавальною, розумовою діяльністю, яка вимагає від особистості інтелектуальної напруги, активної творчої роботи мозку, саморозвитку системи розумових операцій. Саморозвиток – складний процес, який починається зі спостереження за самим собою, за своєю діяльністю, способами її здійснення.

Емоційний фактор складає психологічну сторону спрямованості на участь студентів у навчальній, науково-дослідницькій, громадській діяльності.

Прояв даного фактора можна спостерігати в ціннісних орієнтирах особистості, у стійких емоційних станах, у відношенні людини до оточуючої дійсності, до себе, до своєї діяльності, які виникають на засадах самоаналізу і самооцінки її якості і наслідків. Емоційний фактор міцно пов'язаний з інтелектуальним і вольовим. Зв'язок емоційного й інтелектуального факторів супроводжується виникненням позитивних емоцій, на яких ґрунтується позитивне ставлення студентів до особистісного, культурного, правового, економічного, розумового вдосконалення. Дієво-практичний фактор тісно пов'язаний з інтелектуальним, вольовим і емоційним факторами, оскільки будь-яка діяльність людини обумовлюється розумовою діяльністю, з вольовими зусиллями особистості, з емоційним ставленням до мети саморозвитку.

Виховний вплив спрямований на засвоєння цінностей та включення в суспільну діяльність. Саме в ній проходить формування таких почуттів, як патріотизм, а також моральних якостей: порядності, відповідальності, усвідомленої дисциплінованості, критичності, ставлення до людини як найвищої цінності, здатність самостійно критично мислити, толерантність до думки іншої особи, гуманність, повага до інших. У зв'язку з цим звертають увагу на себе роботи американського вченого Е. Тоффлера характеризуючи постіндустріальне інформаційне суспільство, зазначає, що такі риси освіти, як суворо регламентоване життя, авторитарна роль вчителя, нехтування індивідуальністю перетворили в свій час публічну освіту на досконалий інструмент. Однак завтрашній день вимагає не мільйонів поверхово начитаних людей, не лише одержання інформації, а й уміння оперувати нею. Насамперед студенти повинні навчитися ревізувати старі ідеї, модернізувати їх, змінювати себе [6, с. 321].

Реалізація завдань виховання передбачає:

- формування ключових компетенцій студентів в інтелектуальній, когнітивній і ціннісній сферах особистісного розвитку;
- формування особистісних факторів комунікативної, розумової культури;
- формування особистості, яка не здатна заподіяти шкоду ні суспільству, ні природі, ні близькому оточенню, ні самій собі;
- виховання громадянина, здатного бути учасником і організатором складних суспільних і культурних процесів Української держави.

В Україні здавна здійснювалася практика освітнього та виховного впливу. За своїм змістом, формами і методами освіта не є незмінним, закріпленим феноменом, адже вона весь час реагує на нові цивілізаційні виклики, суспільні реалії, враховує тенденції, перспективи розвитку людства, національного буття народу. Сміслом і метою сучасної освіти повинна стати, на думку Івана Зязюна, «людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом. ...Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини» [4, с. 229].

У сучасних умовах світоглядні виховання і переконання молоді формуються в контексті переоцінки нашого історичного минулого, на жаль у попередні роки українці не мали умов які б розкривали їхні найкращі якості, показали той потенціал яким наділені молоді люди. Тепер ми – героїчна країна, нація, народ, і щоб не блукати у лабіринтах нових суспільних процесів, правильно зорієнтуватися, збагнути смисл свого існування, молодим людям потрібен духовний стержень, яким є філософсько-світоглядне виховання.

Призначення філософії – бути в «опозиції» до емпіричної соціальної дійсності, бачити недосконалість світу повсякденної реальності, суспільних відносин, руйнувати усталені стереоти-

пи, шукати шляхи гармонізації людини і навколишнього світу. Адже зміни в суспільному житті зумовлюють пошук шляхів виховання активної, ініціативної особистості, здатної до самостійної творчої діяльності, саморозвитку і самореалізації.

Осмыслиючи проблему людини в умовах сучасної антропологічної кризи, коли існує загроза її існуванню, В. Кремень підкреслює, що «вихід із цієї ситуації полягає в переході до нової парадигми розвитку, коли не технології, не економіка, а людина в її новій якості стане метою і смыслом прогресу. Так виникає і стверджується людиноцентризм – нова стратегія поступу суспільства, в основі якої – не накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, на знання, культуру, науку, без яких життя втрачає сенс і перспективу» [3, с. 121].

У більшості країн світу, в тому числі і в Україні, філософія посідає чільне місце в системі гуманітарних дисциплін, які вивчаються у вищій школі. Загальновідомо, що від гуманітарної освіти значною мірою залежить творчий потенціал особистості. Вуз покликаний вчити студента сміливо висловлювати і захищати власну точку зору. Оволодіння основами філософських знань допомагає студенту стати не просто «вузьким спеціалістом» у певній галузі, а фахів-

цем, який уміє мислити і діяти самостійно [2, с. 78].

Отже, студентські роки – це така пора людського життя, коли схильність до філософського осмислення буття виявляється найбільш виразно, тому лише оволодіти спеціальними знаннями не достатньо, важливо оволодіти культурою та вихованням як важливою рисою буття в глобалізаційному світі. Саме гуманітарні науки відіграють неабияку роль у розвитку найважливіших якостей особистості: логічного мислення, здатності до рефлексії, усвідомлення себе. Сьогодні перед освітою стоїть дуже не просте завдання: створення таких технологій, які б відповідали світовим стандартам, а також – спиралися на традиційні основи освіти та культури. Саме виховний вплив виконує важливу функцію, виступаючи посередником в вирішенні гострих протиріч між матеріальним та духовним. Система освіти вчить поєднувати свої знання з загальнокультурними цінностями. Виховувати людину означає організовувати і спрямовувати її діяльність, формуючи в ній певний стиль поведінки. У дослідженні проблем виховання того чи іншого суспільства виразно бачимо, що вони полягають насамперед у освіті – переданні необхідної інформації, формуванні певної системи знань.

1. Бойченко М. Цінності як категорія філософської освіти (соціально-філософський та філософсько-антропологічний ракурси) / М. Бойченко // Філософія освіти. – 2009. – №1-2 – С. 99-107.
2. Клепко С.Ф. Філософія освіти в Європейському контексті. / С.Ф. Клепко – Полтава: ПОІППО, 2006. – 338 с.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К.: Пед. думка. – 2008. – 424 с.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
5. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества: [монографія] / О. П. Пунченко. – Одесса: Астропринт, 2013. – 448 с.
6. Тоффлер Е. Третья волна / Е. Тоффлер. – К.: ВД «Всесвіт», 2000. – 480 с.

СУТНІСТЬ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ

Власенко Юліана Костянтинівна

кандидат політичних наук, доцент кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг),
м. Кривий Ріг

Ключові слова:
*соціальна справедливість,
колективістська модель
соціального устрою,
концепція «повного цілого»*

У статті аналізується сутність поняття соціальної справедливості. Розглядається розвиток двох напрямків її тлумачення: колективістський та конфліктно-індивідуалістичний. Модель соціального устрою, в якій індивід і держава постають як частина і ціле, передбачає втілення принципу соціальної справедливості як своєї фундаментальної засади.

Keywords:
*social justice,
collectivist model of social
structure,
the concept of «complete
whole»*

The article analyzes the essence of the concept of social justice. Discusses the development of two directions of interpretation: the collectivist and conflict-individualistic. The model of social order, in which the individual and the state appear as part of the whole, involves the embodiment of social justice as its fundamental basis.

Ключевые слова:
*социальная справедливость,
коллективистская модель
социального устройства,
концепция «полного целого»*

В статье анализируется сущность понятия социальной справедливости. Рассматривается развитие двух направлений ее толкования: коллективистское и конфликтно-индивидуалистическое. Модель социального устройства, в которой индивид и государство предстают как часть и целое, предполагает воплощение принципа социальной справедливости в качестве своей фундаментальной основы.

Постановка питання гармонійного соціального устрою, розбудованого на засадах справедливості, простежується на кожному етапі розвитку людства – від витоків цивілізаційного становлення до сучасності. Слід зазначити, що ускладнює таку розвідку низка причин: 1) ототожнення понять «рівності» і «справедливості»; 2) часте використання цих понять; 3) аксіологічний характер поняття «справедливість», що робить проблемним застосування його на практичному рівні.

Хоча розуміння конкретного змісту справедливості зазнавало змін у ході історії, з'ясування якого і до сьогодні залишається дискусійним, власне загальноприйнятим є визначення «справедливості» як поняття про «необхідне», що відповідає певним уявленням про сутність людини та її невід'ємні права [11, с. 324; 12, с. 431; 13, с. 622]. Слід зазначити, що це – категорія морально-правової і соціально-політичної свідомості, що в цілому вмщує у собі вимогу відповідності між: 1) практичною роллю соціальних верств у житті суспільст-

ва та їх соціальним статусом; 2) правами та обов'язками; 3) вчинком і відплатою; 4) працею і винагородою; 5) злочином і покаранням; 6) заслугами і суспільним визнанням [10, с. 631]. Невідповідність у цих співвідношеннях оцінюється як несправедливість, що призводить до дисгармонії індивідуальних і суспільних інтересів і дестабілізації системи соціальних зв'язків. Отже, можна говорити про справедливість як про принцип, що регулює відносини між людьми як членами співтовариства, що, відповідно, наділяє їх певним статусом з певними зобов'язаннями і правами; тому об'єктивним та коректним буде розгляд цього поняття як соціальної категорії, як соціальної справедливості. Таке тлумачення фактично ототожнює її із загальним благом, ідея якого наскрізно проходить через усю історію суспільно-політичної думки.

Традиція розгляду соціальної справедливості як критерій стану всього суспільства бере свій початок від Платона та Аристотеля. Оскільки поняття справедливості відображає не лише відносини людей між собою, але й ставлення до деякого цілого, її розглядають в якості системної (системоутворюючої) властивості, що сприяє загальному благу. Примітно, що оцінка будь-яких дій як справедливих чи несправедливих втрачає сенс, якщо з поля зору випадає важливість цілого в інтересах кожного. У Платона справедливість постає якістю всієї держави, на відміну від інших чеснот (мужність, помірність, мудрість), які властиві окремим соціальним прошаркам. Збереження рівноваги між останніми є проявом справедливості. Натомість Аристотель вважає справедливостю чесноту, що охоплює всі інші, через що вона – особлива, «повна» і «досконала» чеснота, що «кожному віддає належне та зберігає рівність між усіма» [1, с. 103]. Таке розуміння властиве і сучасній етиці цінностей, де справедливість виступає попередньою умовою реалізації інших цінностей [14, с. 435].

Ідеал соціальної справедливості надихає мислителів створювати проекти

гармонійного майбутнього для людства (які постають у вигляді соціальних утопій); каталізує та регулює суспільно-політичне життя людей. Поряд із цим існує і проблемний бік розуміння справедливості: ідентифікувати останню з принципом еквівалентності, коли за добро платять рівноцінним добром, а за зло – злом. Для розв'язання цього питання варто зосередити увагу на співвідношенні справедливості і закону, що тенденційно розглядаються у нерозривному зв'язку [5, с. 385], адже бути справедливим і для окремої людини, і для публічної влади означає бути законотворчим.

Аристотель розрізняє два види справедливості: пропорційну (розподільну, дистрибутивну) та зрівняльну (комутативну). Перша пов'язана з розподілом шани, майна та інших благ між членами суспільства згідно з принципом гідності кожного – тобто пропорційно до його заслуг. Друга пов'язана з обміном, де справедливість прагне зрівняти сторони, задіяні в ньому. Такий розподіл залишається і до сьогодні як принцип «рівне, але для рівних», «нерівне, але для нерівних» [1], заперечення якого обумовлює формальний (бюрократичний) підхід у суспільних взаємовідносинах.

Рисами зрівняльної справедливості постають: 1) релігійна рівність усіх людей як дітей Божих; 2) економічна рівність можливостей; 3) рівність громадянських прав і свобод; 4) етнонаціональна рівність; 5) рівноправність культур; 6) рівноправність держав – суб'єктів міжнародного права. Таким чином, рівність та справедливість розуміється як потенційно рівна можливість дії. Крім того, справедливість наділяють конкретно-історичним характером [11, с. 324; 12, с. 431], що свідчить про її мінливу сутність, адже у такому випадку справедливість – система правил, звичок і принципів, установлених у даному співтоваристві на конкретно-історичному проміжку часу.

Оскільки, поряд із цим, справедливість виводить мірило оцінки діяльності

людей за межі ринкового еквіваленту і вимагає співвіднесення дій та вчинків більш високими моральними критеріями, розуміння яких, так чи інакше, збігаються у всіх людей в єдине, виникає загальна потреба критерію справедливості. Про це влучно зазначив Цицерон: «...якщо справедливість не виходить з природи, то її взагалі не існує, а та, яка встановлюється заради чийсь користі, знищується у зв'язку з користю для інших» [15, с. 174]. Він розрізняв справедливість природну і громадянську, проте вважав такий поділ нищівним для обох, оскільки громадянська є благочесністю, проте не є справедливістю, а природна є справедливістю, проте часто може суперечити благочесності [15, с. 113]. Цю дилему мислитель вирішував у такий спосіб: істинний закон відповідає природі, поширюється на всіх, вічний, що закликає до виконання обов'язку; разом з тим, коли цього не потрібно, не наказує і не забороняє чесним людям [15, с. 113]. Отже, природна справедливість має співпадати з громадянською, де остання є ієрархічно наступною по відношенню до першої і логічно впливає з неї.

Таке розуміння було властивим і етико-релігійній концепції християнства, проте воно не стало визначальним у тлумаченні справедливості для подальшого розвитку суспільно-політичної думки. Кожна історична епоха визначала її по-своєму, через що об'єктивно можна говорити про її трансформацію, набуття цим процесом конкретних тенденцій та радикальну відмінність сучасного визначення поняття справедливості з її початковим розумінням.

Так, уже в часи античності у творах грецьких та римських мислителів виникає розділення двох традицій, двох парадигм в інтерпретації справедливості – політико-етичної та політико-правової, які віддають пріоритет, відповідно, ідеям блага і права. Найбільш чітко опозиція права і свободи блага як політичній цінності з'ясується у філософії класичного лібералізму, що стане історично наступною після світоглядної

картини античності та середньовіччя, про що обґрунтовано констатує сучасний російський дослідник питання справедливості Г. Канарш [6].

Відповідно до двох суспільно-політичних традицій осмислення ідеї соціальної справедливості склалося два типи моделей справедливого устрою суспільства, що їх детально розглядає А. Гусейнов [4]. Перша традиція виходить з ідеї кооперації, де індивідуальне благо ототожнюється з колективним (загальним). Інститут держави тут постає не просто умовою виживання та безпечного існування індивідів, а справедливо організованим життям, де індивіди можуть реалізувати себе і досягти гармонії існування. Шлях від природного індивіда до високоморальної особистості прокладений за допомогою розумно організованого співіснування, що, по-перше, завдяки розподілу праці дає можливість існуванню різних наук та мистецтв, створюючи у такий спосіб предметне середовище для самореалізації індивідів в якості чеснотливих особистостей; по-друге, відокремлює інтелектуальну працю від фізичної, створює можливість відпочинку, що є умовою вільного розгортання внутрішніх сил індивіда, простором людської евдемонії. Держава в цій традиції мислиться як втілений розум, як вираз розуму людини, гарантією функціонування якого є справедлива особистість. Остання керується поняттям морального зобов'язання, переконанням «кожному – своє», що прийнято називати етичним абсолютизмом.

Друга традиція осмислення справедливості вбачає у суспільстві і державі спосіб обмеження, стримання конфліктів, зовнішнє середовище безпечного існування людини. Найбільш повна вона втілилася у концепціях суспільного договору Нового часу. Ці концепції виходять із гіпотези егоїстичної природи людини як її природного стану, через що ситуації взаємодії потенційно небезпечні для її учасників, і робиться висновок про відсутність будь-якого права. Інститут держави, таким чином,

постає механізмом врівноваження прав членів суспільства, де індивідуальне благо останніх (права і свободи) обумовлює справедливість всього співтовариства [9].

Першу модель справедливого соціального устрою прийнято називати «кооперативно-холістською» (або «колективістською»), в якій індивід і держава співвідносяться як частина і ціле, благо яких тотожне один одному. Сюди відносять й етико-релігійні системи соціального устрою, такі як давньо-індійська система «варнашрама-дхарми» та християнський проект «царства Божого», і проекти соціального влаштування античних мислителів, і соціалістів-утопістів, і «науковий комунізм». Другу модель називають «конфліктно-індивідуалістичною», де інститут держави постає механізмом врегулювання приватних інтересів і прав, зіткнення яких відбувається постійно і неминуче. Сюди відносять концепції Т. Гоббса, Д. Локка, І. Канта та лібералізм у різних його проявах (класичному, соціальному тощо).

Власне, при розгляді колективістської концепції соціального устрою потребує введення категорії «повного цілого», що наскрізно проходить через усі теорії кооперативно-холістської моделі, де попри деякі відмінності сутність поняття залишається єдиною: існування впорядкованої цілісної системи, ефективна діяльність якої забезпечується виконанням функціональних обов'язків її елементів. Такою системою постає інститут держави, гармонійний, а отже справедливий устрій якого забезпечується виконанням свого соціального призначення членами суспільства. Відповідність їх діяльності до власної внутрішньої природи визнається благом, гармонією та щастям, що стабілізує та врівноважує систему.

Разом із тим, виникає гостре питання у критиків такого роду моделей соціального устрою щодо джерела встановлення такого організованого порядку. В етико-релігійних концепціях воно вирішується шляхом надання джерелу

порядку (світовлаштуванню, законам і моральним принципам) надлюдського, божественного характеру. Погляди античних мислителів щодо організованості та упорядкованості світу також обумовлені їх натурфілософією, космологічними та метафізичними уявленнями, за якими всесвіт – це впорядкована система, розбудована за певними законами. Для її ефективно-гармонійного функціонування існує певний порядок, порушення якого призводить до дисбалансу всієї системи. Іншими словами цей порядок можна назвати обов'язком, невиконання якого так само призводить до дисгармонії. Звідси впливає ієрархічна першість обов'язків по відношенню до прав, тому можна говорити про існування закону обов'язку як про об'єктивний закон функціонування Всесвіту в цілому та людства зокрема. Тому, безкорисливе виконання своїх обов'язків заради всезагального вищого блага для людини стає своєрідним захистом і робить її щасливою.

Підтвердження думки про організовану впорядкованість світобудови знаходимо у поглядах французького філософа-традиціоналіста Р. Генона. Він говорить про базисний принцип єдності істини, з якої витікає ієрархічна впорядкованість різних форм її прояву, тобто істин часткового порядку. На його думку, наш земний світ постає лише частиною безмежної системи космосу, зменшеною проекцією єдиного архетипу, відображеною в обмеженому просторі землі та людської історії [3, с. 15-16]. Таку ж «концепцію повного цілого» знаходимо у релігійній філософії М. Бердяєва. Це інтегральна система знань, що має ієрархічну структуру, в середині якої знаходиться Абсолют, а все інше розбудовується на основі взаємозв'язку з ним.

Надалі становлення ідеї соціальної справедливості відбувається в контексті процесу зміни світоглядних уявлень людини; воно характеризується переходом від цілісної картини світу з чіткою ієрархією до сукупності мозаїчних елементів, пріоритетну першість в якій

кожна людина віддає в залежності від власних уподобань. Мислителі-традиціоналісти характеризують цей процес як регрес, деградацію, деволюцію, адже «концепція повного цілого» втрачала системоутворюючий центр – Абсолют (Першоджерело всього існуючого), і розпадалася на сукупність елементів [7, с. 36]. Відповідно, якщо мислителі, на основі морального обов'язку піддавати критичному осмисленню вчення стародавніх традицій, не знаходили в них відгуки своїх поглядів, вони створювали концепції на власний розсуд. Останні отримали назву «утопічних» – тих, що не існує [2, с. 1040]. Вони є варіантом особистого бачення індивідом ідеальної формули суспільної гармонії. В контексті розщепленого світогляду перевірити особистий погляд на істинність надзвичайно складно, адже не існує надлюдського авторитету, критерію істини, а мірилом речей стає людина. Апофеозом матеріалістичного раціоналізму став марксизм, який запропонував систему діалектичного та історичного матеріалізму – «суспільні та виробничі відносини обумовлюють буття індивіда» [8, с. 14]. Матеріалізм, як один зі способів осягнення світу, постав концептуально-обґрунтованою системою знань. Остання заперечувала цінність попереднього досвіду існування людства, називаючи його «передісторією».

Слід відзначити, що формування концепції справедливості від її колективістської моделі до індивідуалістичної пов'язано з парадигмальними зсувами у культурі та політичному мисленні, що відбулися в період переходу від середньовіччя до Нового часу. Передусім, заперечується фундаментальна установка класичної думки щодо тотожності індивідуального і суспільного блага. У політичній філософії епохи нового часу відповідно до атомістичних уявлень індивід мислиться як самодостатня одиниця, вільна від уз конкретного співтовариства, більше того, як передумо-

ва цієї спільноти і логічно, і онтологічно. В основі такого розуміння співвідношення частини (індивіда) і цілого (держави) лежить культурний антропоцентризм, який, на відміну від космо- і теоцентризму античності і середньовіччя, ставить індивіда в центр світобудови [16, с. 278]. Новий статус людини в культурі радикальним чином трансформує його стосунки із зовнішнім світом (природним і соціальним): у цей період здійснюється, кажучи словами Лео Штрауса, перехід від «етики обов'язків», характерної для всієї попередньої традиції, до «етики прав», домінуючої в сучасному культурно-політичному контексті [16, с. 278]. У такому контексті політика та політичні інститути втрачають те значення, яке надавала їм антична думка. Держава, як і його етична сутність – загальне благо – перестає бути верховною політичною цінністю і отримує суто інструментальне трактування – як засіб забезпечення індивідуальних прав. В якості універсального методу досягнення соціальної злагоди та вирішення конфліктів приймається договір, точніше, суспільний договір, а справедливість з категорії природного права трансформується в поняття, природа якого є чисто конвенціональною, тобто заснованою на угоді.

Отже, можна зробити висновок про системоутворюючий характер справедливості в рамках колективістської моделі соціального устрою. В такому суспільстві індивід і держава постають як частина і ціле. Загальне благо тут є вищою цінністю як індивідуального, так і державного життя. В суспільстві панує «етика обов'язків», що визначає суспільну значущість життя кожного окремого індивіда. Така система суспільного устрою постає частиною цілісної впорядкованої системи світобудови, де соціальна справедливість реалізовується в силу того, що вона є базовою засадою його розбудови.

1. Аристотель. Никомахова етика. Сочинения: В 4-х т. / Аристотель ; ред. и авт. вступ. ст. А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53-294.

2. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов ; 1-е изд-е. – СПб. : Норинт, 1998. – 1440 с.
3. Генон Р. Кризис современного мир / Рене Генон. – М. : Эксмо, 2008. – 784 с.
4. Гусейнов А.А. Социальная природа нравственности / Абдусалам Абдулкеримович Гусейнов. – М. : МГУ, 1974. – 223 с.
5. Енциклопедія політичної думки ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
6. Канарш Г.Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация / Григорий Юрьевич Канарш. – М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2011. – 236 с.
7. Кремо М. Деволуция человека : Ведическая альтернатива теории Дарвина ; пер. с англ. : Н. Кунина, Б. Москвитин, А. Смирнов / Майкл Кремо. – М. : Философская книга, 2008. – 800 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология / Карл Маркс, Фридрих Энгельс // Собр. соч. : в 50 т. – Т. 3. – М. : Издательство политической литературы, 1955. – С. 7-544.
9. Новая философская энциклопедия : в 4-х томах / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-научн. фонд; пред. научно-ред. совета В.С. Степин. – М. : Мысль, 2000-2001. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/2826.html>.
10. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемпученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
11. Словарь по этике / Под ред. И.С. Кона. – М. : Политиздат, 1981. – 430 с.
12. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
13. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оты, Л.Ф. Ильичев. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
14. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
15. Цицерон М.Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / Марк Тулій Цицерон / пер. з латин. В. Литвинов. – К. : Основи, 1998. – 476 с.
16. Штраус Л. Прогресс или возврат? Современный кризис западной цивилизации // Штраус Л. Введение в политическую философию / Лео Штраус. – М. : Праксис, 2000. – 364 с.

УДК 316.4:373.2.034

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА» І «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Калашнікова Людмила Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
м. Миколаїв

Ключові слова:

*безпека суспільства,
особистісна безпека,
культура безпеки,
безпека життєдіяльності*

У статті здійснена спроба систематизації визначень сутності концептів безпеки та безпеки життєдіяльності, представлених у роботах вітчизняних та зарубіжних філософів та соціологів. Безпеку запропоновано визначати як стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюють свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, забезпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонуван-

ня і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави. Натомість, безпеку життєдіяльності – як втілення культури безпеки, компетентність особистості у небезпеках, загрозах та способах захисту від них.

Keywords:
public safety,
personal safety,
safety culture,
safety

The article presents the systematization of definitions of the essence of the concepts of security and safety, presented in works of domestic and foreign philosophers, sociologists. Security is considered as a as an ordered set of social relations, which pursue their natural development ability and implemented socially relevant needs of the individual, society, state adequately protected against internal/external, prospective/clear threats to the rights and freedoms of citizens, ensured the development and preservation of material and spiritual values of society, the normal functioning and development of the constitutional system, territorial integrity, sovereignty of the state. Safety is defined as the embodiment of safety culture, the competence of the individual in dangers, threats and ways to protect them.

Ключевые слова:
безопасность общества,
личностная безопасность,
культура безопасности,
безопасность
жизнедеятельности

В статье осуществлена систематизация определений сущности концептов безопасности и безопасности жизнедеятельности, представленных в работах отечественных и зарубежных философов, социологов. Безопасность предложено рассматривать как состояние упорядоченной совокупности общественных отношений, при котором осуществляют свое естественное развитие способности и реализуются социально значимые потребности личности, общества, государства; надлежащим образом защищены от внутренних/внешних, потенциальных/явных угроз права и свободы человека, гражданина, обеспечивается развитие и сохранение материальных и духовных ценностей общества, нормальное функционирование и развитие конституционного строя, территориальной целостности, суверенитета государства. Безопасность жизнедеятельности определена как воплощение культуры безопасности, компетентность личности в опасностях, угрозах и способах защиты от них.

Вивчення основних засад безпечного функціонування та розвитку суспільства, забезпечення безпеки життєдіяльності людини в ньому завжди прямо чи опосередковано здійснювалося у межах наукових напрацювань, що мали намір оформити існуючі уявлення про соціальну природу безпеки у відповідності до визначеного рівня розвитку суспільства й наявної наукової картини світу. Однак дослідницький інтерес до дослідження проблеми безпеки як самостійного явища соціального життя не мав статусу окремої наукової дисципліни, адже її вивчення здійснювалося пере-

важно в контексті соціально-філософських й соціально-політичних вчень про суспільство, державу, її природу і функціональну приналежність. Вперше термін «безпека» було вжито у 1190 р. в словнику англійського філософа Роббера і трактувалося як спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-яких небезпек [6]. У процесі формування державних систем концепт «безпеки» набуває нового значення й визначається як умови ситуації спокою в результаті відсутності реальної загрози в матеріальній, політичній, економічній сферах, що відповідає

тенденціям розвитку суспільних формацій, які забезпечують досягнення загального миру, злагоди та благополуччя. Суттєво змінилися уявлення про безпеку у ХХ ст., яке відзнаменувалося розвитком процесів міжнародної взаємодії, загостренням протиріч між окремими країнами в боротьбі за реалізацію власних національних інтересів. Забезпечення стану захищеності у будь-якій сфері суспільного життя надає можливість всебічної реалізації прав і свобод людини, ефективного розвитку потенціал суспільних відносин, що в свою чергу, дозволяє розглядати безпеку в якості необхідної умови життєдіяльності індивіда, стабільного функціонування і розвитку суспільства, держави.

Проблема безпеки – це питання сучасності, детерміноване нарощування рівня безлічі загроз, небезпек й ризиків, з точки зору соціетального самозбереження та забезпечення життєдіяльності, необхідності організації системи безпеки, яка буде протистояти їм. Соціологічна думка окреслила своє місце й роль у науковому дискурсі про безпеку лише наприкінці ХХ ст., тоді як у лоні соціально-філософських наук викристалізувалася у різних її аспектах, починаючи ще з часів античності.

Зважаючи на те, що безпека – явище багатофункціональне, багатогранне й багатофакторне, що стосується всіх без виключення сфер життя суспільства, видів людської діяльності, для з'ясування сутності концептів «безпека», «безпека життєдіяльності», а також визначення системи заходів, які дозволять максимально ефективно захистити інтереси особистості, суспільства й держави, слід, у першу чергу, визначити зміст цих понять. Отже, метою даної статті є з'ясування сутнісного змісту понять «безпека» і «безпека життєдіяльності» у контексті соціально-філософського дискурсу.

У ході розгляду концепту «безпека», перш за все, доцільно максимально враховувати відповідні положення Конституції України, Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію націо-

нальної безпеки України» [25], Закону України «Про основи національної безпеки» [12], рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [26]. Аналіз змісту зазначених законодавчих актів, дозволяє зробити висновки про те, що у чинному українському законодавстві поняття безпеки сформульовано в рамках національної безпеки, під якою слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [12].

Введене зазначеними вище законодавчими актами поняття безпеки детермінувало появу теоретичних моделей її сприйняття. Сьогодні в Україні роз-

робляються закони щодо конкретних видів безпеки, зокрема, екологічної, інформаційної, економічної, соціальної, воєнної, політичної тощо.

Суттєво різняться від законодавчо визначених уявлення науковців про поняття безпеки, у першу чергу, зважаючи на межі її вивчення у лоні різних наукових дисциплін. Адже якщо раніше безпека розглядалася стосовно держави чи суспільства, то більшість сучасних наукових напрацювань визначає її у системі «особистість-суспільство-держава». Іншими словами, до ХХ ст. у контексті соціально-філософського дискурсу сутність безпеки визначалася загрозами, ризиками і небезпеками, пов'язаними з діяльністю зовнішніх чи внутрішніх ворогів держави, тоді як сьогодні переважна більшість концепцій трактує безпеку як необхідну умову забезпечення цивілізованого життя, розвитку й самоствердження особистості.

У своїх роботах К. Клементс звертає увагу на те, що більшість західних соціологів взагалі ігнорують поняття безпеки, зосереджуючи увагу на вивченні систем забезпечення безпеки (влади, виборчих процесів, політичних організацій, правоохоронних органів і т.д.). Він визначає безпеку як фундаментальний соціальний процес, спрямований на формування відносно безпечних соціальних, політичних й економічних (просторів) об'єднань, що дозволяють людям жити, пересуватися й бути вірними власній їм культурі, мові та самобутності, не остерігаючись прямих/опосередкованих, явних/потенційних загроз [32].

На думку А. Уолферса, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутих цінностям, а у суб'єктивному – відсутність страху за те, що зазначеним цінностям буде нанесено шкоду, вони будуть зруйновані. Безпека сама по собі розглядається як цінність, певне суспільне благо [33].

О. Гужва, І. Косуля, В. Ніколаєвський наголошують, що специфіка сучасного західного підходу до вивчення безпеки

детермінується наявністю загального соціально-політичного контексту в межах загальної теорії безпеки. Окрім того, проблематика безпеки стає предметом міждисциплінарних досліджень, що актуалізують питання ризиків, соціальної безпеки, ризик-менеджменту, стійкого розвитку, а також соціального захисту та соціальної відповідальності [10].

Однак, В. Спірідонов, аналізуючи сучасну вітчизняну наукову літературу, зауважує, що безпека визначається, з одного боку, як ціль, з іншого – як концепція чи наукова дисципліна. До сьогодні не існує єдиного концептуального визначення поняття «безпека», наявні теорії особистісної, національної, міжнародної, глобальної безпеки розв'язують вузько специфічні спектри завдань, виходячи з різних історичних й соціально-філософських контекстів [29].

М. Лесков для розуміння концепту безпеки пропонує гомеостазний підхід, в межах якого безпеку слід розуміти як тип динамічної рівноваги, характерної для складних саморегульованих систем і станів стосовно підтримки суттєво важливих для збереження системи параметрів у межах дозволеного [18]. Даний підхід до визначення безпеки дозволяє глибше зрозуміти сутність цього соціального феномену, визначити методологічні основи побудови й функціонування її системи, проте не надає можливості дати відповіді на запитання стосовно забезпечення природних прав і свобод людини, які є найвищою цінністю.

А. Маргулян вважає, що «безпека – це не тільки стан, але і здатність особистості, суспільства та держави протистояти будь-яким зовнішнім/внутрішнім деструктивним впливам, спрямованим на ущемлення їх інтересів, у першу чергу, щодо стабільного, прогресивного функціонування й розвитку» [20].

Натомість, В. Медведев намагається характеризувати безпеку через сукупність чинників, що забезпечують спри-

ятливі умови, з одного боку, для розвитку, життєздатності держави й досягнення національної ідеї, соціального ідеалу – благополуччя всіх громадян, з іншого – для свідомого розвитку та збереження фундаментальних цінностей, традицій, нормативних відносин, здатності ефективного подолання будь-яких зовнішніх загроз, керуючись своїми національними інтересами [21].

Ф. Мугулов підкреслює, що безпеку слід визначати як сукупність ознак, що характеризують стабільний стан захищеності об'єкта від різного роду загроз і небезпек, дія яких може негативно вплинути на його структурну та функціональну цілісність аж до повного руйнування або неконтрольованої трансформації на іншу об'єктивну якість [22]. Він виділяє такі змістовні компоненти концепту безпеки як: безпека-ціль, безпека-норма, безпека-стан. У його розумінні безпека як ціль співпадає з метою стабільного розвитку суспільства, натомість визначення безпеки як соціальної норми дозволяє досліджувати її в якості соціальної цінності, інтегрованої до масової та особистісної свідомості. У той час як визначення безпеки як соціального стану надає можливість кількісної оцінки реального рівня загроз і небезпек на основі оперування якісними критеріями, що визначають параметри припустимих меж безпеки. Актуальність даного підходу пов'язана з суб'єктивним переживанням стану безпеки з боку конкретної людини у системі просторово-часових характеристик. Окрім того, варто наголосити увагу на тому, що стан небезпеки не завжди призводить до негативних наслідків, зокрема, детермінуючи розвиток особистості, якісні зміни характеристик життєдіяльності, що породжують нові умови взаємодії у системі «особистість-середовище».

О. Бельков пропонує розуміти безпеку як стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установ, за яких забезпечується збереження їх якісного визначення з об'єктивно обумовленими інно-

ваціями в ній та вільне функціонування, що відповідає її власній природі та нею визначається» [3].

Оригінальне трактування безпеки в контексті інституціонально-мережевого підходу представлено у працях В. Кузнецова, який пропонує визначати її як мережеву, стійку сукупність необхідних й достатніх чинників, що забезпечують: гідне життя кожної людини, захищеність всіх структур життєдіяльності родини, суспільства та держави; їх цілі, цінності, інтереси, культуру і спосіб життя, традиції від неприйнятних ризиків, внутрішніх/зовнішніх загроз; здатність ефективно попереджати небезпеки на основі культури компромісу щодо благополуччя та справедливості для всіх [17, с. 16–17].

У межах системного підходу В. Серебрянніков пропонує визначати безпеку як стан захищеності особистості, суспільства, держави від зовнішніх/внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, вивчення, попередження, послаблення, усунення та відбиття загроз, небезпек, здатних зруйнувати їх, позбавити фундаментальних матеріальних, духовних цінностей, нанести неприйнятну (неприпустиму об'єктивно й суб'єктивно) шкоду, закрити шляхи для виживання і розвитку [28]. Таке розуміння концепту безпеки зумовлює необхідність формування відповідної науки або нового наукового напрямку як систематизованого узагальнюючого знання про безпеку, що виступає головною умовою виживання й розвитку людини, суспільства, держави, цивілізації.

Продовжуючи ідеї В. Серебряннікова, Н. Зінченко визначає безпеку як стан живого організму, людини чи соціальної системи, що сприяє найбільш повному задоволенню життєвих потреб, які забезпечують їх існування та розвиток [13].

С. Белов, А. Ільницька, А. Коз'яков визначають безпеку як стан об'єкту захисту, при якому дія на нього всіх пото-

ків речовини, енергії та інформації не перевищує максимально припустимих значень [2]. Однак таке трактування не є однозначним, зважаючи на те, що і як слід визначати у якості максимально припустимого значення стану небезпеки.

Цікавий аспект у розумінні безпеки виділяє Є. Песегов, стверджуючи, що безпека являє собою стан стійкого функціонування і відтворення соціального об'єкта/суб'єкта, динамічна рівновага якого підтримується за допомогою особливого інституціонального середовища» [24]. У своїх працях він розкриває інституціональний зв'язок освіти з феноменом безпеки, де освіта виступає засобом соціального контролю й «устрою», що фільтрує соціальні ризики.

Т. Владимірова пропонує визначає безпеку суспільства крізь призму понять соціального порядку і девіацій, зважаючи, що безпека є властивістю соціального порядку зберігати й розвивати себе самого в умовах девіантної поведінки [5]. Це визначення є доволі цікавим, у першу чергу, зважаючи на те, що соціальний порядок, забезпечуючи стабільність, стійкість й виживання, є цінністю як для окремою людини, так і для соціальної системи суспільства в цілому. У системі соціологічних категорій поняття соціального порядку і девіацій корелюють з феноменом безпеки, тому дослідження їх взаємозв'язку сприятиме створенню продуктивної основи для розуміння сутності безпеки у сучасних умовах.

Н. Рибалкін вважає, що безпека як соціально-філософська категорія не може розглядатися лише тільки в аспекті стану захищеності, оскільки вона одночасно є властивістю визначеної системи, сумарним результатом діяльності ряду систем, процесом соціальної діяльності [27].

З іншого боку, А. Шарихін стверджує, що безпека як соціально-філософська категорія являє собою не стільки результат, скільки процес діяльності щодо забезпечення безпеки людського існування [31].

На основі аналізу нормативно-правових актів, відповідних доктрин і концепцій В. Ліпкан здійснив типологізацію наявних визначень концепту безпеки, виділивши чотири основні підходи до трактування сутності цього феномену: статистичного (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків), апофатичного (безпека як відсутність загроз і небезпек), діяльнісного (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності), пасивного (безпека як стан дотримання певних параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем) [19]. Дана типологізація дозволяє визначати сутність безпеки як специфічної властивості динамічної системи і як комплексний критерій якісної характеристики, що визначає динаміку розвитку цієї системи.

Зважаючи на те, що безпека діалектично взаємопов'язана з небезпекою, А. Костров і А. Ткачова пропонують розглядати безпеку як крайнє значення небезпеки, коли остання абсолютна відсутня [15]. Проте це ідеальний стан, якого досягти неможливо у світі, де наявні чисельні реальні/потенційні загрози та небезпеки, детерміновані існуванням протиріч між різноманітними філософсько-світоглядними системами, ціннісними орієнтаціями, поглядами, інтересами, культурами.

Вивчаючи безпеку як феномен, більшість науковців ототожнюють її з безпечним функціонуванням й розвитком суспільства, держави, наголошуючи увагу на комплексності системи безпеки, натомість безпека особистості або особистісна безпека визначається як її невід'ємна складова. Сутність категорії «особистісна безпека» засновується на осмисленні змісту вихідного поняття «безпека».

Трактування особистісної безпеки, в основу якої покладені провідні людські потреби, представлена програмою ООН щодо розвитку і засновується на таких основних положеннях:

– суб'єктом особистісної безпеки є люди, а не держава чи соціальні групи;

– незважаючи на те, що інтенсивність різних загроз і небезпек варіюється, вони мають розглядатися як потенційні загрози для всіх;

– компоненти особистісної безпеки взаємопов'язані [23].

Д. Балуєв вважає, що особистісна безпека беззаперечно пов'язана з якістю життя людини, суспільства, політичного процесу, отже варто визначати особистісну безпеку як свободу від загроз для життя окремого індивіда та її якості, за одночасного створення умов для вільного розвитку особистості й реалізації її прав, можливостей участі у громадському житті як на національному, так і на глобальному рівні [1].

Т. Краснянська зауважує, що особистісний рівень безпеки людини (особистісна безпека чи безпека особистості) визначається здатністю конкретного індивіда до засвоєння суспільних і групових цінностей, розвитком у нього таких особистісних якостей як моральність, гідність, розумність, відповідальність. В екстремальних умовах вибору особистість реалізує себе за допомогою вільного, самостійного й відповідального вибору. Даний аспект безпеки найбільшою мірою піддається довільному управлінню та удосконаленню. У широкому розумінні розвиток безпеки людини пов'язаний з процесом онтогенетичного оволодіння нею соціально оптимальними підходами її забезпечення. Адже протягом всього життя людина засвоює поняття, прийоми й методи досягнення безпеки функціонування та розвитку. Натомість, у вузькому розумінні – розвиток безпеки особистості виявляється у засвоєнні визначеного набору уявлень, вмінь, навичок, що відповідають потребам безпеки актуального буття [16].

Узагальнюючи все вище сказане, значимо, що складність розуміння феномену особистісної безпеки полягає у тому, що людина, виступаючи одночасно у якості суб'єкта і об'єкта безпеки, являє собою складне біосоціальне утво-

рення, яке можна вивчати у трьох ракурсах: як представника живої природи, біологічний об'єкт; як суб'єкт свідомої діяльності; як соціальну істоту. Дослідження особистісної безпеки як стану захищеності передбачає використання ряду суміжних до захищеності характеристик, таких як можливість забезпечення цілісності та неушкодженість.

В умовах глобалізації – розширення, збільшення протяжності й інтенсивності соціально-економічних, політичних, соціокультурних та фінансових зв'язків – ми живемо у просторі потоків, адже простір взаємодії повсякчасно скорочується, час зникає, світ стає все більш єдиним. Тому не випадково у сучасному суспільстві назріла потреба кардинальної зміни парадигми розвитку людства, переходу до безпечного й стійкого функціонування виробництва і суспільних відносин, що створюють умови гідні людської природи і адекватні їй. Принципово новою у теорії та практиці недержавних і внутрішнього державних відносин стає концепція стійкого розвитку, в якій закладена ідея динамічного збалансованого розвитку природи, економіки, соціальних відносин. Загальна вимога до динамічної стійкості – органічне поєднання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів у сучасному суспільстві й перспективах його розвитку. При цьому особливості актуальності набуває врахування потреб та інтересів людини, способів їх задоволення. Іншими словами мова йде про культуру безпеки життєдіяльності суспільства й особистості, нерозривно пов'язані з безпекою їх функціонування та розвитку.

Говорячи про безпеку життєдіяльності чи то конкретної особистості, чи суспільства в цілому, необхідно, у першу чергу, визначити сутність життєдіяльності як такої. Отже, життєдіяльність – це складний процес створення людиною умов для свого існування та розвитку, взаємопов'язаний з оточуючим середовищем й соціальною реальністю. Як така життєдіяльність людини, спрямована на забезпечення безпеки як ба-

зової потреби, проте сама по собі вона є потенційно небезпечною, адже усуваючи або зменшуючи вихідну небезпеку, загрозу, вона сприяє виникненню нових загроз і небезпек. Вторинні загрози, небезпеки зводяться до рівня прийнятного ризику шляхом емпіричного методу спроб та помилок.

Безпека життєдіяльності – це якість життєдіяльності, за якої не виникає небезпек і загроз, що здатні нанести неприпустимої шкоди життєво важливим інтересам людини. Необхідною умовою досягнення безпеки життєдіяльності є компетентність особистості у небезпехах, загрозах та способах захисту від них.

Ю. Воробйов, В. Пучков, Р. Дурнев вважають, що безпеку життєдіяльності на індивідуальному рівні варто розглядати як характеристику життєдіяльності конкретної людини, основною передумовою якої є творче засвоєння цією людиною культури безпеки. Отже, безпека життєдіяльності – це життєдіяльність за законами безпеки (профілактика, мінімізація, подолання, усунення наслідків шкідливих й небезпечних чинників). Сама культура безпеки особистості як мінімум містить цілий ряд додаткових компонентів, таких як мотивація, досвід самовдосконалення, готовності до безпечної життєдіяльності [6]. Звідси зауважимо, що сутнісний зміст поняття культури безпеки ширше, ніж поняття безпеки життєдіяльності. Іншими словами, безпека життєдіяльності людини є нічим іншим як складовою особистісного втілення культури безпеки.

Ю. Воробйов визначає культуру безпеки життєдіяльності як стан суспільної організації людини, що забезпечує визначений рівень його безпеки в процесі життєдіяльності. Для розробки методичних основ формування культури безпеки життєдіяльності варто визначити об'єкти, у яких необхідно цю культуру формувати і які повинні бути її носіями, а також методи впливу на ці об'єкти з метою досягнення бажаних якостей і властивостей [7]. На його думку, в якос-

ті об'єкта формування культури безпеки життєдіяльності початкового рівня варто розглядати особистість як сукупність достатньо стійких та значимих якостей людини, набутих у процесі розвитку в соціумі і таких, що виявляються в процесі життєдіяльності. Отже, безумовним є той факт, що домінанта безпечної поведінки соціальних груп, суспільства в цілому суттєво залежить від якостей й властивостей людей, що є їх членами. В той же час властивості соціальних груп, суспільства не визначаються лише властивостями складових елементів, а й володіють системними властивостями вищого порядку.

У своїх працях Р. Дурнев визначає культуру безпеки як соціологічну категорію, яка відображає соціальні відносини, спрямовані на усунення й мінімізацію або створення та емісію соціальних ризиків, загроз і небезпек, що виникають на рівні особистості, групи, суспільства, держави у різних соціальних ситуаціях. На його думку, культура безпеки життєдіяльності суспільства – це специфічна сукупність орієнтирів, засобів, форм й способів взаємодії людей (соціальних груп, інститутів) з середовищем існування, які можуть бути вироблені в ході спільного життя задля підтримки чи зміни окремих структур діяльності, соціальної взаємодії та спілкування [11]. Недоліком такого визначення є значне звуження номенклатури небезпек тільки до соціальної сфери, крім того, очевидно, що поряд з соціальними відносинами мають бути проаналізовані традиції, норми, артефакти тощо.

О. Вікторов пропонує визначати культуру безпечної життєдіяльності як цілісну систему знань проблем формування особистості, суспільства та держави, засновану на безпечному стилі життєдіяльності як у звичайних умовах, так і в умовах надзвичайних ситуацій, в побуті, на інших сферах [4]. Однак цей феномен залишається маловивченим, оскільки не вироблено загально визначення культури безпеки життєдіяльності як соціального явища,

сфери практичної діяльності, галузі знань й навчальної дисципліни, з іншого боку – культура безпеки життєдіяльності повинна бути не тільки усвідомлена, а й визнана як безальтернативна модель поведінки людини.

В. Кузнецов зазначає, що культуру безпеки життєдіяльності варто вивчати як процес збереження цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, сім'ї, суспільства; соціальних інститутів й мереж; забезпечення стійкої та конструктивної взаємодії людей з захищеністю їх від неприйнятних ризиків, загроз, небезпек й викликів [17, с. 221].

Л. Горіна розглядає культуру безпеки життєдіяльності людини як педагогічну категорію, що визначена як діяльність людини, заснована на системі соціальних норм, переконань, цінностей, яка забезпечує збереження життя, здоров'я та цілісності як у конкретний момент часу, так й у майбутньому. З іншого боку, культура безпеки життєдіяльності соціуму є вираженням зрілості і розвиненості всієї системи соціально значимих особистісних якостей його членів [9].

Суттєво різняться визначення культури безпеки життєдіяльності, дане П. Кайгородовим, який розуміє під нею цілісне особистісне утворення, що має свою структуру й володіє інтегративними властивостями цілого, які не зводяться до властивостей окремих складових частин. Так, культуру безпечної життєдіяльності він пропонує визначати як сукупність різноманітних матеріальних й духовних моделей життєдіяльності в цілому в умовах всіх форм людської активності. Серед ціннісних орієнтацій особистості, що становлять основу її культури безпечної життєдіяльності, він виділяє: світоглядну спрямованість усвідомлення особистісної та суспільної безпеки; морально-етичні уявлення щодо забезпечення безпеки; гуманістичні ідеали; правову й моральну культуру; політичну й економічну стабільність суспільства; внутрішню потребу до самовдосконалення у контексті безпеки життєдіяльності [14].

Аналізуючи основні підходи до побудови концепції проектування культури безпеки засобами освіти, Л. Толмачева вивчає культуру безпеки в якості складного особистісного утворення, що являє собою інтеграцію ціннісних орієнтацій і досвіду життєдіяльності особистості в ситуаціях, яким властиві ризики порушення фізичного і/або психічного аспектів її безпеки. Інтегруючи у собі різні види культур – культуру здорового способу життя, екологічну культуру, культуру праці та побуту – культура безпеки життєдіяльності сприяє формуванню психологічного налаштування на забезпечення безпеки життєдіяльності й готовності до профілактики ризиків різної природи [30]. Культура безпеки, тим самим, на її думку, виступає в якості основи світогляду (системи цінностей), традицій (стійких правил поведінки членів суспільства, соціальна спадщина), а також як результату відповідної діяльності людини.

Узагальнюючи, зазначимо, що активні наукові дискусії та чисельні публікації з питань безпеки свідчать про складність й багатогранність цього феномену. В процесі аналізу розглянутих теоретичних концепцій, практичних напрацювань можна сказати, що безпека – це такий стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого здійснюють свій природний розвиток здібності й реалізуються соціально значимі потреби особистості, суспільства, держави; належним чином захищені від внутрішніх/зовнішніх, потенційних/явних загроз права і свободи людини, громадянина, забезпечується розвиток та збереження матеріальних й духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету держави.

У той час як безпека життєдіяльності, що є складовою втілення культури безпеки, як складне утворення передбачає формування мотивації безпеки життєдіяльності, спрямування базової культури безпечної поведінки, розвиток

таких компетенцій як сформованість комплексу знань й навичок сучасного розпізнавання можливих загроз безпеці, знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вміння реалізувати дії щодо самозбереження. За-

значені складові повинні володіти високим рівнем узгодженості, відповідати вимогам ситуації, часу, що актуалізують затребуваність відповідного особистісного утворення.

1. Балувев Д. Понятие human security в современной политологии / Д. Балувев // Международные процессы. – 2003. – № 1. – С. 99-105.
2. Безопасность жизнедеятельности : учебник для вузов / С.В. Белов, А.В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков и др.; [под общ. ред. С.В. Белова]. – М. : Высш. шк., 1999. – С. 16.
3. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О.А. Бельков // Безопасность. – 1994. – № 3 (19). – С. 91.
4. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности: [курс лекций] / А.Ш. Викторов. – М.: "Канон +" РООИ "Реабилитация": ОИ "Реабилитация", 2008. – С. 63.
5. Владимиров Т.В. Социальная безопасность: к обоснованию социологической перспективы / Т.В. Владимиров // Идеи и идеалы. – 2011. – № 1 (7). Т. 2. – С. 84.
6. Воробьев Ю.Л. Основы формирования культуры безопасности жизнедеятельности населения / Ю.Л. Воробьев, В.А. Пучков, Р.А. Дурнев; под общ. ред. Ю.Л. Воробьева. МЧС России. – М.: Деловой экспресс, 2006. – С. 29-30.
7. Воробьев Ю.Л. Культура безопасности жизнедеятельности: системообразующий фактор снижения риска чрезвычайных ситуаций в современной России / Ю.Л. Воробьев // Право и безопасность. – 2006. – №3-4. – С.20-21.
8. Гончаренко Л.П., Куценко Е.С. Управление безопасностью. – М.: КНОРУС, 2005. – С. 20-21.
9. Горина Л.Н. Культура безопасности жизнедеятельности: (Методол. и технол. аспекты): Монография / [Л.Н. Горина]; Под науч. ред. Ю.К. Черновой. – Тольятти: Тольят. гос. ун-т, 2002. – С. 10-16.
10. Гужва О.А., Косуля И.Ю. Николаевский В.Н. Потенциал социологии безопасности в условиях институциональных изменений // Вісник Одеського національного університету. Т. 14. Соціологія і політичні науки. 2009. – С. 164-174.
11. Дурнев Р.А. К вопросу о культуре безопасности жизнедеятельности // Технологии гражданской обороны. 2006. – Вып. 2. Том 3. – С. 64-67.
12. Закону України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
13. Зинченко Н.И. Обеспечение безопасности личности, общества и государства: концептуально-теоретический аспект / Н.И. Зинченко // Социально-гуманитарные знания. – 2006. – № 6. – С. 175-188.
14. Кайгородов П.И. Педагогические средства проектирования интегративного курса «Основы культуры безопасной жизнедеятельности»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / П.И. Кайгородов. – Ростов н/Д, 2012. – 25 с.
15. Костров А.В. Защита населения и территорий: семантический анализ, синтез и формализация ключевых терминов / А.В. Костров, А.А. Ткачева // Проблемы безопасности и чрезвычайных ситуаций. – 2000. – №. 6. – С. 24-47.
16. Краснянская Т.М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности / Т.М. Краснянская // НТИ: Наука. Технологии. Инновации. – 2005. – № 40. – С. 145-153.
17. Кузнецов В.Н. Социология безопасности: учебное пособие / В.Н. Кузнецов. – М., КДУ, 2009. – 422 с.
18. Лесков М.А. Гомеостатические процессы и теория безопасности // Безопасность. – 1994. – № 4(20). – С. 66.
19. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки : підручник / В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – С. 362-363.
20. Маргулян А.Я. Система и способы обеспечения социальной безопасности: автореф. дис.... д-ра социол. наук. / А.Я. Маргулян. – СПб., 2000. – 39 с.
21. Медведев В.Б. Методологические основы социологического анализа безопасности. Сочи: СиМБиП, 2002.

22. Мугулов Ф. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: монография. – Сочи, 2003. – С. 45.
23. Отчет по человеческому развитию 1994. – Нью-Йорк: ПРООН, 1994.
24. Песегова Е.В. Высшая школа как стратегический компонент национальной безопасности РФ (социологическая интерпретация) // Научные ведомости БелГУ. Сер. «Философия. Социология. Право». – 2009. – №10(65). – Вып. 9. – С. 114-117.
25. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>.
26. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.
27. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности: учеб. пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – С. 16-17.
28. Серебрянников В.В. Политическая безопасность // Свободная мысль. – 1997. – № 1. – С. 18-32.
29. Спиридонов В.И. Безопасность и проблема ассимиляции политической ценности мира // Проблемы безопасности и устойчивости социально-политического развития российского общества / Под ред. Г.В. Осипова, В.А. Рубанова. – М.: Центр социальных исследований безопасности, 1994. – С. 92.
30. Толмачева Л.В. Основные подходы к построению концепции педагогического проектирования культуры безопасности // Альманах современной науки и образования. – 2007. – № 5 (5). – С. 225-228.
31. Шарихин А.Е. Безопасность как философская категория // Безопасность. – 1994. – № 6. – С. 114.
32. Clements K. Toward Sociology of Security / Clements K. / University of Colorado Conflict Research Consortium Working Paper 90-4, July, 1990. – 205 p.
33. Wolfers A.A Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962.

УДК 27-14:821.161.2.09: [929 Сковорода]

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ

Рик Микола Сергійович

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Ключові слова:

*Бог,
Натура,
людина,
духовність,
доля,
сенси життя*

У статті здійснено аналіз ідеї Бога як осередку духовного життя людини у філософсько-релігійному вченні Г. Сковороди та розглядається екзистенціальний вимір духовного життя людини, який є характерною рисою української філософії та розкриваються головні особливості вдосконалення духовного життя людини в контексті самопізнання та богопізнання. У статті доведено, що розвиток особистості залежить від праці за покликанням, тобто, праця, що відображає природні схильності людини. Кожна людина має свої власні вподобання до того чи іншого роду діяльності, який може зробити її дійсно щасливою, бо така праця є бажаною, виконується з легкістю і насолодою.

Keywords:

*God,
nature,
human,
spirituality,
destiny,
the meaning of life*

The article shows comparative analysis the idea of God as a center of spiritual life in philosophical and religious teachings G. Skovoroda and the existential dimension of spiritual life, which is a feature of Ukrainian philosophy and revealed the main features improve the spiritual life in the context of self-knowledge and knowledge of God. The article shows that development of personality depends on work by calling, to wit, activity that represents natural inclinations of man. Everybody has his own preferences to the particular kind of activity that can make them happy, because this work is desirable, performed with ease and pleasure. The article also examines the social shortcomings that should be overcome by moral improvement and the search for the meaning of life in the depths of human own spiritual essence.

Ключевые слова:

*Бог,
Натура,
человек,
духовность,
судьба,
смысл жизни*

В статье осуществлен анализ идеи Бога как центра духовной жизни человека в философско-религиозном учении Г. Сковороды и рассматривается экзистенциальное измерение духовной жизни человека, которое является характерной чертой украинской философии и раскрываются основные особенности совершенствования духовной жизни человека в контексте самопознания и богопознания. В статье доказано, что развитие личности зависит от труда по призванию, то есть, труд, отражающий природные склонности человека. Каждый человек имеет свои собственные предпочтения к тому или иному роду деятельности, который может сделать ее действительно счастливой, потому что такая работа является желанной, выполняется с легкостью и удовольствием.

Історико-філософська спадщина Г. Сковороди повністю просякнута релігійними мотивами. Релігійна спрямованість поглядів українського філософа спричинена багатьма чинниками, один з яких полягає у впливі тенденцій епохи українського бароко. Великого значення у релігійно-філософському вченні Г. Сковороди набуває ідея Богопізнання, за допомогою якого людина може досягти гармонії з природою, миру у собі самій та з цілим світом. Ця ідея тісно переплітається з ідеєю самопізнання. Осмисливши власну сутність, людина осмислює Бога, знаходить своє власне місце у світі.

Ідея самопізнання у творчості Г. Сковороди є основою етичної проблематики. Цю проблему український мислитель вирішує спираючись на ідеї мислителів Античності, зокрема Сократа. Відоме твердження грецького філософа «Пізнай самого себе» стає основою ідеї самопізнання Г. Сковороди.

Щоб найбільш ґрунтовно зрозуміти онтологічну проблематику у філософсько-релігійному вченні українського мислителя, слід звернутися до його концепції «двох натур». Відрізняється одна натура від другої за своїм походженням і значенням. Перша натура вічна, тому вона здатна народжувати. Друга натура народжена – тому скороминуча. «Весь світ – за словами Г. Сковороди, – складається з двох натур: одна видима, друга – невидима. Видима натура зветься твар, а невидима – Бог [4, с. 141]». До видимої природи належать зовнішні, матеріальні прояви буття, до невидимої – внутрішні, духовні. «Ця невидима натура, чи Бог, усю твар пронизує й утримує; скрізь завжди був, є і буде. Наприклад, тіло людське видно, а пронизуючого й утримуючого розуму не видно [4, с. 141-142]».

Таким чином, світ розділяється на дві частини, одна з яких все створене Богом, а інша і є сам Бог. Г. Сковорода на-

живає все божественне невидимим, надаючи йому особливого значення у світі і згодом мислитель називає безліч імен, які мають багатозначний характер. Таким чином, поняття «Бог» у релігійно-філософському вченні Г. Сковороди набуває багатозначності.

Велику увагу український філософ приділяє тут невидимій натурі, адже саме вона являється уособленням Бога і саме вона створила світ та утримує його. «Важливіше є, що Бог постійно світ утворює, та що Творець «утримує», підтримує в його несамотійному, непевному, заникливого естві й бутті. Усі речі «зродив» та «утримує» «Початок», усе живе рухається в Бозі та силою Божою, усе пізнаємо лише через Бога та в Бозі: в світлі Божім, нарешті, все створіння, креатура змагає до Бога, до «повороту» до свого вихідного пункту, до «Початку», до «Джерела» [5, с. 113].»

У одному із діалогів «Наркіса» в уста допитливого співрозмовника вкладено риторичні питання і відповіді на них: «Чи не Бог усе втримує? Чи не сам він голова і все в усьому?.. Чи не гадаєш розшукати щось таке, де Бог не правив би за голову і замість початку? Чи ж бо може щось мати буття своє поза ним? Чи не він є всьому буттям? Він у дереві істинним деревом, у траві травою, в музиці музикою, в домі домом, у тілі нашому порошному новим є тілом і точністю чи головою його. Він усім є в усьому, тому що істина є Господня. Господь же, Дух і Бог – це одне і те ж. Він один дивне в усьому і нове в усьому робить сам собою, і істина його в усьому навіки пробуває; все ж інше, вся крайня зовнішність не що інше, тільки тінь його, і п'ята його, і підніжжя його, і його ветха риза...» [4, с. 161-162]. Тому відповідно до вчення про «дві натури», людина, пізнавши себе, пізнає Божественну сутність.

На цьому етапі людина стикається з багатьма проблемами, одна з яких полягає у пошуку істинно вірного місця у цьому світі. Знайти вірний шлях дуже важко, він вимагає багато зусиль. На думку Г. Сковороди, кожен хто йде

своїм шляхом веде за собою іншого, у цьому-то і полягає ще одна проблема. У цьому полягає ідея «сродної праці» - кожен повинен знайти свій шлях. Про щастя говорять багато людей з різноманітними професіями і різними поглядами на світ, всі вони виконують роль вчителів, які знають цей шлях. Художник повинен малювати картини, кухар – готувати їжу, годинникаря – ремонтувати годинники, а не показувати шлях до щастя та миру. У цьому Г. Сковорода вбачав великі труднощі, тому і замислювався над питанням: «Та чи їхня це справа вчити, судити, знати про щастя?» [4, с. 363]. Це питання являється важливим для вирішення багатьох проблем. Український філософ був переконаний, що місія вчити про щастя відводиться апостолам, пророкам, священникам, проповідникам, які повинні закликати суспільство до миру: «Це є посада тих, кому сказано: «Світ мій залишаю вам». З усіх сотворінь лише людина залишилась для духовних, та й у ній самій кравець узяв одяг, швець чоботи, лікар тіло; тільки володар тіла залишився для апостолів» [4, с. 363]. Кожна людина шукає правду у навколишньому середовищі, а священник – всередині себе.

Можна знати багато речей, наприклад як побудувати будинок чи план складного лабіринту, але не розуміти сутності щастя. Український філософ стверджував, що не та людина є позбавленою чуття, яка не знає де знаходиться Середземне море, а людина, яка не відчуває Господа свого. Людина яка не знає того чи іншого не може вважатися не щасливою, адже щастя не залежить від знання чи не знання чогось крім Бога. Саме Бог являється єдиним шляхом людини до щастя. Г. Сковорода у своїй роботі «Кільце» говорив: «Море далеко від нас, а Господь наш є всередині нас, в серці нашому» [4, с. 363]. Той хто не замислюється над своєю сутністю, той не може знати що відбувається у його серці. Людина яка не може знайти у собі Бога не може говорити про нього. Кожен повинен займа-

тися тою справою, яку він любить. «Хай би кожен художник, – пише Г. Сковорода, – своє діло знав. Хворі не можуть у їжі відчувати смаку; це справа здорових; так про мир судити лиш тим властиво, чия душа миром ошасливлена» [4, с. 363].

Щастя має свої особливості, які полягають у тому, що щастя міститься у духовному світі людини. Людина посправжньому щаслива коли мир заповнює її духовний світ. Духовний мир людини не має матеріального вираження, тому він не може бути ні золотом, ні деревом, ні водою, ні будь-якою іншою речовиною. Людина не може судити про мир за допомогою матеріальних сутностей, тому що такі поняття як «мир» та «щастя» мають у релігійно-філософських поглядах Г. Сковороди суто духовне вираження. Піклування про духовний світ людини є першим завданням для священників, які повинні допомагати людям у досягненні щастя. На думку українського філософа всі інші професії не є такими важливими, вони не всюди потрібні. Багато людей являються нещасливими і їхні серця не перебувають у стані миру, саме через те, що вони переповнені незнанням про Бога, але про те ж то й мова, що вчити про мир і щастя є справою саме проповідників; вчити про Бога – це і є вчити про мир, щастя і премудрість. Вони покинувши весь матеріальний світ, поринули у пошуки Бога, який є основою людського щастя. «Бачите, – пише Г. Сковорода, – чия справа вчити про мир? Хай учать ті, котрі пізнали людину, у якій є мир і здоров'я» [4, с. 363].

Важлива роль у духовному житті людини відводиться самопізнанню, тільки тоді людина може досягти миру та щастя і тільки така людина досягла істинного шляху пізнання Бога. Тому можна говорити про те, що у пізнанні Бога закладені такі поняття як довголіття, мир, щастя, премудрість. Ці поняття не відносяться до матеріального світу, тому людина може відчути їх лише на екзистенційному рівні, людина

яка приділяє велику увагу своєму духовному світу. Саме така людина здатна відкрити істинний шлях до пізнання Бога. Не бачити Господа означає позбавитися життя, щастя, миру. На думку українського філософа, людина повинна прагнути до пізнання Бога, до прославляння Його, щоб досягнути щастя, миру та осмислити власний сенс життя. Не прагнучи пізнати Бога людина позбавляється істинної радості щастя та миру. Г. Сковорода у своїй праці «Кільце» наводить слова Павла, який стверджував, що пізнання Бога збагачує духовний світ людини, її серце наповнюється благословенням, благополуччям й розсудливістю. Справжня зброя людини не матеріальна, а одухотворена Богом, що позбавляє будь-яких думок і гордині супроти Бога. Г. Сковорода пише: «Павло мечем премудрості заколює думки, що виростають у серці проти Бога, аби підкорити всі наші затверділі помисли божому віданню й розуму і цим нас просвітити, і це-то означає виганяти бісів. Біс – по-грецьки σκόπιον, тобто відання, знання, підлий помисел, стихійне розуміння, що долу повзає, не прозирає в божі стихії, виповнює виповнення. Це є рідне ідолопоклонство, не бачити у світі нічого, крім стихій, це початок будь-якого зла, і провина, й кінець, як каже Соломон. Мабуть, то найбільшій страх тривожить серце, яке лежить у стихіях, бачить їх, щохвилини змінювані й руйновані, яке раптом гляне на склад свого попільного тільця, наражене на таке ж падіння, та жодної допомоги цьому злу не знаходить» [4, с. 365]. Справжня порада і добрий помисел є джерелом віради. І навпаки, ніщо більш не ранило і не мучило серце людини, як темні думки та сліпі знання.

Прагнення пізнати Бога – це прагнення пізнати правду людської сутності. Ця правда являється безсмертною, вона є основою всього світу. Неправда ж у свою чергу прирівнюється до смерті. Вона приводить до руйнування серця людини і до знецінення її духовного світу. Ця скрута екзистен-

ційного виміру людини залежить від її думок пов'язаних з запереченням Божественної сутності. Шлях до пізнання Бога полягає у тому, що ухилитися від пристрастей якими наповнений навколишній світ і зберегти своє серце від брехні. На думку Г. Сковороди, спочатку брехня для людини є приємною, але з часом наслідки від неї можуть бути дуже тяжкими. Духовний світ людини, яка не підкоряється вірі в Бога перестає бути цінним і людина не в стані керувати власним життям. Філософ порівнює таких людей з дикими звірями, думки яких перебувають у п'їтми. Щоб вийти із п'їтми людина повинна прагнути до пізнання Бога та до постійного вдосконалення екзистенційного виміру. Він пише: «Ці поради мечем божим вирізати, думки, що нечисто дихають, і болісні гадки намагається Павло, а на те місце поверне в серця наші мир божий. Він називає їх причинами, владами, що заховали весь світ у п'їтму невідання божого» [4, с. 366].

Незнання людини походить від нарікання на Божественну сутність. Нарікання людини – це нерозуміння і невизнання Бога, задовольняючись пристрастями та оманами, якими наповнений навколишній світ, які ведуть до п'їтми незнання. Ці омани Г. Сковорода описує як поганих зміїв, які спокушають людину. Істинний шлях людині до Бога повинен показати мідний змії, про якого український філософ пише у своїй праці «Кільце»: «Щоб це нещастя смертельним жалом не умертвляло серця людські, велить Господь Мойсею зробити мідного змія, щоб він був маяком, який веде від нещасливого безбожного шляху і вказує благополучний хід у пізнання Боже, у рай насолоди, у царство миру й любові. Коли змії, плазуючи по траві, виманює серця наші з блаженного саду, то хай і поверне змії, але вже вознесений від землі» [4, с. 367]. Змії Мойсея принципово відрізняється від тих, які затьмарюють свідомість людини і віддаляють її від Бога. Г. Сковорода зображує його

як змія, який зовні має прах, а всередині тверду мідь і божественну силу, приодягнуену плотським прахом. Цей змії є втіленням Божественної енергії та мудрості, що розмовляє людською мовою, веде людину від землі на небо та звільняє серця людей від зміїв, що повзають по землі. Головне завдання цього змія показати людині справжню цінність духовного світу і вказати шлях до пізнання Бога. Мудрим він буде лише для мудрого. Тому нехтуючи мудрими порадами людина віддаляється від осмислення Божественної сутності і поринає у п'їтму незнання. Для безперешкодної подорожі немає важливішого, тобто більш корисного та величного, як пізнати самого себе і знайти прихованого в людській сутності Бога, саме звідси починається благословенне право володіти собою, мати духовну міць серед оман світу.

Г. Сковорода переконаний у тому, що природа всіх наук прихована всередині людської природи. Слідуючи за його логікою всі культурні та наукові надбання людини були апріорі закладені у природі людини. Джерелом усього, що оточує людину являється вона сама і саме її природа є початком всіх речей. Адже, всі наукові відкриття великих дослідників починалися з роздумів про природу людини. «Насіння всіх наук ховаються всередині людини, тут приховане їхнє джерело, а хто бачить його? Це одне невичерпне джерело всього блага й блаженства нашого, вона сама є оте блаженство, безпричинний початок, безпочаткова причина, в якій і від якої все, а вона сама від себе самої і завжди з собою є і буде. Тому й вічна, завжди й у всьому одна й однакова, яка розумілася, і яка утримує. Ця найвища причина всезагальним іменем називається Бог, власного імені для неї немає [4, с. 367-368]». Джерело всіх наук, що приховане у кожній людині являється джерелом блага для самої людини. Цим джерелом являється Бог. На думку українського мислителя, саме Він є причиною всіх наукових досягнень

людства, одже являється джерелом знань, джерелом істини.

Це джерело блага, тобто Бога, мудрі люди вже в найдавніші часи знайшли і насолоджувались ним, а нам заповітом своїм неоціненний скарб цей залишили у спадок. Заповіт цей — це книги тих людей, котрі пізнавши себе — пізнали Бога, відкривши, таким чином ворота до щастя і передали ці знання нам.

Г. Сковорода наголошує на тому, що потрібно розрізнати просто відчуття чого-небудь і о розуміння його істинного значення. Як всередині кожної людини прихована її сутність, так і всередині кожної речі прихована її. Ця сутність являється Божественною сутністю, бо одухотворена і утримується Ним, пізнавши яку людина відкриває для себе джерело всього блага. Людина яка позбавлена такого розуміння не здатна відчутти у своєму серці мир та радість. «Фарби на картині кожен бачить, але щоб малюнок і живчик угледіти, потрібне інше око, а хто такого не має, сліпий у живописі. Скрип музичного інструмента кожне вухо чує, та, щоб відчувати смак прихованої в скрипінні злагоди, слід мати таємне вухо розуміння, а позбавлений такого тому не знає зворушуючої серце радості, що німий у музиці. У найпалкішу від старанності душу не швидко входить сіяння слави божої: «Коли прийде час, з'явишся». Блаженний цей час у численних місцях призначено. У Ісайї: «Тоді відкриються очі сліпих і вуха глухих почують, тоді скочить кривий, як олень, і чіткою буде мова гугнявих [4, с. 368]». Таким чином, істинний шлях до миру і щастя лежить через пізнання Божественної сутності, яку український мислитель визначає через розрізнення відчуття та розуміння, надаючи переваги останньому. Не тільки відчувати, але і досягти розуміння сутності — це означає бути пророком, або філософом, побачити поверх будь-якої речі щось нове, чудесне і вічне, і це сповіщати.

Г. Сковорода порівнює у своїй роботі «Кільце» здоров'я з невидимою людською сутністю, визначаючи спільною

рисою їх місцезнаходження всередині людини. «Як здоров'я має свою осілість не зовні, а всередині тіла, так мир і щастя в найглибшій точці душі нашої перебуває і є здоров'ям її, а нашим блаженством. Здоров'я тіла є не що інше, як мир тілесний, а мир сердечний є пожива та здоров'я душі, і як здоров'я родиться після очищення з тіла шкідливої й зайвої мокроти, матері всіх хвороб, так і серце, очищуване від підлих світських гадок, що турбують душу, починає проглядати схований усередині себе скарб щастя свого, відчуваючи, ніби після хвороби, бажання поживи своєї, подібне до нашого горіха, який зачинає зерно Життя свого в звичайному молочку» [4, с. 370].

Головною цінністю людського життя являється не її тіло а її душа. Людина повинна піклуватися про чистоту своєї душі, щоб пізнати Божественну сутність, яка відкриє їй істинне розуміння миру. Душа людини страждає, коли її переповнюють погані думки і вона підкорена оманам, що оточують її. Така людина не здатна до пізнання Божественної сутності. Тому проблему душі та тіла Г. Сковорода вирішує через розуміння Бога як шляху до миру, порівнюючи людину з горіхом, де так само як в людині душа являється ціннішою від тіла, насіння є ціннішим від шкарлупи. Людина повинна прагнути пізнати Бога, піклуючись про свою душу і не боятися тих, хто вбиває тіло — це шлях до миру.

Нещаслива душа, на думку українського філософа, це та душа, яка запевнила себе, що своє добро можна знайти поза Богом. Початок премудрості, він розглядає, як страх Божий, він спершу вбачає щастя своє всередині себе. Роздуми про Божественну сутність як основу людського щастя приводять Г. Сковороду до багатьох питань про душу людини: «Цей блаженний ранок всередині серця починає світити, ведучи за собою ясність пресвітлого й вічного миру, і якщо б воно [серце] піддавалося тлінню, то чи могло б породити вічний мир? Чи може душа мати

тверду надію на те, що третього дня зруйнується? Чи не вся така піщана надія є матір'ю душевної зажури? І як може твердо встояти серце, бачачи все стихійне, до останньої крихти руйноване, а через сліпоту не може розгледіти те, на що благонадійно можна опертися? » [4, с. 371]. Ця надія, яка не опирається на вічність людської душі, у Павла називається якорем, з цього можна побачити, що все світське добро не є істинним добром; воно руйнує навіть тілесне здоров'я і не може заспокоїти серце. Доки душа не відчує свого вічного існування, доки не відчує Божественну сутність, вона є мертвою.

Г. Сковорода прирівнює Біблію з домом Божим, який лишається закритим перед людиною без духу страху Божого і духу розуму. Багато хто, читаючи Святе Письмо, не приносять для себе ніякої користі, а тих хто може пізнати істинну сутність дуже мало. Біблія постає як найдосконаліший і наймудріший орган, а слова, що знаходяться в ній – як гострі стріли, які натягують проповідники. «Якщо язик раниць, чому не назвати його стрілою? Біблія є слово боже і язик вогняний...Стріла ця Всевишнім нам послана для ворогів. Слова богоповідників є стріли...» [4, с. 371]. Ці стріли не є матеріальними, вони наповненні Божественною сутністю, тому призначені не для тіла, а для душі. Від Святого Письма немає жодної користі, якщо воно направлене до плотських справ, його величезний потенціал розкривається лише через внутрішню сутність людини. Лише те серце пізнає істинне таїнство, що утверджує нам слово Боже, а не те, що оповите буденними справами.

На доказ цьому український мислитель у своїй праці «Кільце» наводить історію із життя стародавнього мудреця Едіпа, який вмираючи, подарував своєму малому сину притчу під назвою «Сфінкс»: «Любий сину, ось тобі найкращий по мені спадок! Прийми цю маленьку книжечку із правди моєї; люби її, якщо хочеш любити твого батька; мене вшануєш, шануючи її. Носи її з

собою і май у серці своєму, лягаючи і встаючи. Вона тобі плід принесе такий, як і мені, розумій – блаженний кінець життя твого. Не будь нахабним і безсовісним, ступай тихенько, життя є небезпечний шлях; привчай себе бути задоволеним з малого, не наслідуй тих, хто розтрачує серце по зовнішності. Вчися збирати розсіпані думки твої і повертати їх всередину себе. Щастя твое всередині тебе, тут центр його закопаний: пізнавши себе, все пізнаєш. Не пізнавши себе, у п'ятні ходитимеш, і лякатимешся страху, де його й не було. Пізнати себе повно, пізнатися й здружити з собою – це є невід'ємний мир, істинне щастя і мудрість досконала. Ах, якби я міг тепер закарбувати на твоєму серці пізнання самого себе!... Але світло це осяває у пізньому віці, якщо хтось щасливий... Будь добрим до всіх. Не образиш і ворога свого, якщо хоч трохи намагатимешся себе пізнати. Та ненавиджу природу твою й радію. Звичайно, пізнаєш себе, якщо сильно прагнутимеш вникати всередину себе, сильно, сильно... Лише цим врятуєшся від лютого мучителя» [4, с. 374].

Едіп говорив багато, та хлопець нічого не міг зрозуміти. Обливаючи батькову руку сльозами, він взяв книжку, а батько, радіючи із сина, помер, залишивши на смертному лиці образ радості. Син, читав цю книжку і скоро майже напам'ять знав її. У ній було написано, що дуже страшне чудовисько, на ім'я Сфінкс, у часи життя його батька всіх, хто зустрічався їй, хто б він не був, убивав. Обличчя тварини було дівоче, а тіло лева. Уся причина вбивства полягала в тому, що ніхто не міг розв'язати пропонованої цим чудовиськом загадки, яка приховувала поняття про людину. У книжці було сказано, що Едіп відгадав загадку і лев з обличчям жінки зник.

Коли син мудреця виріс його пристрасті посилулись, а світське товариство допомогло йому розбеститися. усі навколо переконували його, що Сфінкса не існує, та й сам юнак знав, що такої тварини ніде у світі ніхто не зустрічав.

У віці 30 років він пізнавати себе і розуміти як змінився. «Хлопчаком був я веселий, все у мене є з надлишком, одного не вистачає - веселості. Є й веселість, і таким мене вважають, але зовнішня, а всередині сам відчуваю руїни основ її, боюся й сумніваюся. Одне лиш твердо знаю, що я бідний. Яка користь мені від доброї про мене людської думки? Ось справжній плід забутого мною заповіту й поради батьківської! Прибуток мій подвоєє у мене жадобу, а мої насолоди закінчуються стократною гіркотою. Сфінкс! Дивна справа... Звичайно, тут якась таємниця... Мій батько був мудрий і людинолюбний, не збрехав навіть жартома, і не був до цього природжений; неможливо, щоб він мене хотів обдурити. Звичайно, все те правда. А я ледь не потрапив до того звіра; мене мучить щось, та не розумію, і допомогти не можна. Одне лиш диво, що мучуся тим, чого не бачу, і від того, кого не знаю... Нещасна омана! Нестерпна п'ятьма! Ти-то вражаєш у саму точку мене, в саму душу мою, перекинувши, як вихор, хатину, як буря, кедр. Безрозсудний світ, спокушувачий і

спокушуваний! Отрута порад твоїх - це насіння смерті сердечної, а твоя насолода - то найлютіший звір; нерозумних вона зустрічає лицем дівочим, але кігті її - кігті лева, що вбивають душу, і вбивствами її кожен вік і кожна країна переповнена. Продовжувати не хочу» [4, с. 375-376]. З притчі почав пророцтати новий і корисний дух - син Едіпа почав пізнавати свою внутрішню сутність і з часом став спадкоємцем батьківського миру, очоливши храм нетлінної істини.

Книга, подарована у спадок Едіпом його сину уособлює Біблію, яка залишена від предків наших заповітом, та й сама вона є заповіт, що заховав у собі мир Божий, який має велике значення для людини.

Єдиний спосіб пізнати самого себе, відкрити своїм очам і серцю істину — це увірувати в Бога. Без віри, на думку українського філософа, людина перебуває в пітьмі. Тільки віра може відкрити шлях до пізнання істини. Хто хоче пізнати істину, повинен іти цим шляхом. Біблія лікує духовну сутність людини знанням, вона цілитель людини.

1. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський - К. : «Наукова думка», 1996. - С. 84 - 104.
2. Зеньковский В.В. Философия Сковороды / В.В. Зеньковский // Зеньковский В.В. История русской философии. - Paris : YMCA Press, 1948. - Т. 1. - С. 64 - 81.
3. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович / Худож. оформ. О. Білецького. - К. : Майстерня Білецьких, 2007. - С. 175 - 186, С. 191 - 197.
4. Сковорода Григорій. Твори : У 2 т / Григорій Сковорода - К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. - 2-е вид., виправ. - Т. 1. - 528 с.
5. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевский. - Харків, 2004. - С. 25 - 129, С.237 - 242.
6. Эрн В. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение / В. Эрн. М. : Путь, 1912. 342 с.

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ПЕРЕХІД ДО ІНТЕНСИВНОГО СПОСОБУ ЧИТАННЯ: ЗА МЕЖАМИ АКТУАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Гайдамачук Ольга Володимирівна

старший викладач кафедри етики, естетики та історії культури Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет»,
м.Харків

Ключові слова:

свідомість,
інтонація,
артикуляція,
детонація,
деконструкція

Для Ж. Деріда слово «свідомість» має сенс тільки в межах логоцентризму, налаштованого на екстенсивне читання (інтонування), тоді як інтенсивне читання він намагається підлаштувати під **артикуляцію**. Ми ставимо під сумнів доречність такої заміни, оскільки вважаємо, що більшу слушність має **тонація**. Покладаючись на зв'язок свідомості з лінгвістичними явищами, ми виявляємо складну співпрацю інтонації з артикуляцією. Варіативність адекватних станів свідомості, з одного боку, вказує на обмеженість слуху, налаштованого на «єдино адекватну» інтонацію, а з іншого боку, пояснює, чому Деріда запрошує нас через артикуляцію затримуватися у тонації невизначеного задля тимчасового «позбавлення голосу» **ін**-тонації. Проте, на відміну від Деріда, ми вважаємо, що головний зиск такого способу читання - у потенції розчутти **де**-тонації, до «голосу» яких інакше не доступитися. А значить, **деконструкційний** ризик Деріда вчитувати за **ін**тонаціями Русо їхнє **детонаційне** тло **детонує** його власні (Деріда) **ін**тонації, хоча цей ризик виправданий перспективою переходу від **екстенсивного** до **інтенсивного** методу читання-письма, яке зрештою відкриватиме в тонації не тільки її **ін**- і **де**-, але й її **мета**-, **інтер**-, **полі**-тонації тощо.

Keywords:

consciousness,
intonation,
articulation,
detonation,
deconstruction

For J. Derrida the word «consciousness» has a sense only within the logocentrism, which has tuned to extensive reading (intoning), while he try to tune intensive reading to **articulation**. We question the appropriateness of such substitution, because we see a **tonation** as more appropriate. Basing on the link between consciousness and linguistic phenomena we have revealed a complex intonation and articulation co-operation. The variety of adequate states of consciousness, on the one hand, points at hearing limitedness tuned to «the only adequate» intonation, and, on the other hand, explain, why Derrida has invited us through articulation to linger over tonation of the undefined for the sake of temporary «voice deprivation» of **in**-tonation. However, in contradistinction to Derrida, we think, that the main advantage of such way of reading is in potentiality to hear **de**-tonation, the voices of which are inaccessible in the other cases. It means that deconstructive Derrida's risk to read **detonational** background behind Rousseau's **intonations** **detones** his own (Der-

rida) *intonations*, although the risk was justified by prospect of the transition from extensive to *intensive* way of reading-writing, which will open in a tonation not only its *in-* and *de-*, but its *meta-*, *inter-*, *poly-*tonations etc. in the end.

Ключевые слова:

сознание,
интонация,
артикуляция,
детонация,
деконструкция

Для Ж. Деррида слово «сознание» имеет смысл только в пределах логоцентризма, настроенного на экстенсивное чтение (*интонирование*), тогда как интенсивное чтение он пытается подстроить под *артикуляцию*. Мы подвергаем сомнению уместность такой замены, поскольку считаем, что более резонна здесь *тонация*. Полагаясь на связь сознания с лингвистическими явлениями, мы обнаруживаем сложное взаимодействие интонации с артикуляцией. Вариативность адекватных состояний сознания, с одной стороны, указывает на ограниченность слуха, настроенного на «единственно адекватную» интонацию, а с другой стороны, объясняет, почему Деррида приглашает нас через артикуляцию задерживаться в тонации неопределенного ради временного «лишения голоса» *ин-*тонации. Однако, в отличие от Деррида, мы считаем, что главная польза от такого способа чтения - в потенции расслышать *де-*тонации, к «голосу» которых иначе не подступиться. А значит, *деконструкционный* риск Деррида вычитывать за *интонация*ми Руссо их *детонационный* фон *детонирует* его собственные (Деррида) *интонации*, хотя этот риск оправдан перспективой перехода от экстенсивного к *интенсивному* методу чтения-письма, который в итоге откроет в тонации не только ее *ин-* и *де-*, но и ее *мета-*, *интер-*, *поли-*тонации и т. д.

“Виходячи за межі актуальної свідомості, структура цього означаючого діє не тільки на узбіччях віртуальної свідомості, але й у законах несвідомого”.

Ж. Деррида

“Наша активована свідомість є не більш ніж один особливий тип свідомості, у той час як скрізь навкруги нього лежать зовсім інші, потенційні форми свідомості, відокремлені найтоншою перешкодою”.

В. Джемс

Людина розшарована на «різні рівні свідомості» (у Деррида знаходимо «емпіричну», «актуальну», «віртуальну» свідомість і несвідоме [10, с. 227]). А свідомість тлумачиться, зокрема, як «функція» [10, с. 254]. В термінології деконструктора людина - це «текст, що сам інтерпретує себе», і цей текст має «самосвідомість» [10, с. 242], яка відіграє організуючу роль у текстовій структурі. Цікаво, що, зокрема в такій функції виступає текстова інтонація, від якої так наполегливо намагається відсторонитися автор «Про граматику». З іншого боку, О. К. Бурова, ніби підхоплюючи

цю граматику інтуїцію, пише про «стани думок», які перебувають «за текстом і виникають в нас з допомогою... текстів» [4, с. 87]. Йдеться про своєрідну «зрадливість» чи «нещирість» тексту щодо свого «автора» (якого він, до речі, нічим не виділяє з-поміж решти читачів): відкрившись автору співмірно «адекватності» стану його думок (чи стану його свідомості) цей же текст здається відчутно щедріше відкриватися тим читачам, співмірність «адекватності» стану думок яких це дозволятиме. Деррида дещо інакше розставляє акценти, підводячи до думки про самостійність і

самодостатність письма: «Письмо «іншого» виявляється щоразу обтяженим своїми власними схемами» [10, с. 214]. Іншими словами, «лінійно» мисляча людина і «нелінійно» мисляча людина, читаючи один і теж текст, прочитають абсолютно різні твори. А значить, Деррида справді має рацію, закликаючи нас до «нелінійного» способу читання.

Установка на інакше читання лінійного письма як не-лінійного не в останню чергу торкається проблеми «нелінійності» свідомості. Але тут виникає значна трудність: там, де Деррида намагається «розмістити» свої роздуми про письмо, себто поза межами логоцентризму й метафізики присутності, слово «свідомість» втрачає будь-який сенс [10, с. 254]. Тобто воно зазнає «перекреслення» метафізичності. У такому підході є своя рація, особливо якщо сприймати його у контексті роздумів С. Грофа, який хоч і визнавав щільний зв'язок між головним мозком людини й її свідомістю, але ставив під сумнів, що цей зв'язок доводить, що «свідомість є продуктом мозку» [8, с. 13]. Ці сумніви здаються слушними, тому їх неможливо просто відкинути. Маючи їх на увазі, ми зосередимося на стосунках мови і свідомості.

Коли ми пов'язуємо свідомість з лінгвістичними явищами, ми виходимо з тези про «мовний характер» свідомості: «людська свідомість завжди носить мовний характер, ширше – знаковий» [14, с. 81]. Такий підхід охоплює всю свідомість. Існують інші погляди. Наприклад, М. Бугайські, уживаючи поняття «мовна свідомість»¹, проковує нас думати, що має існувати принаймні ще якась інша - «немовна» - свідомість, і, отже, «мовна свідомість» - це тільки частина чогось більшого. А М. Фуко взагалі оминає уживати слово «свідомість», коли пише, що будь-якому сприйняттю

¹ «Під мовною свідомістю я розумів би знання мови, характерне для користувачів, яке дозволяє їм вільно володіти рідною мовою, створювати і розуміти нові висловлення. Це знання експліковане, тобто носій мови усвідомлює її навіть тоді, коли не знає законів і правил її функціонування» [3, с. 45].

передусє певна *тональність* – «певне відчуження світу в цілому» [18, с. 115–116]. Що характерно, до сприйняття ще немає ні *ін-тонації*, ні *де-тонації*, а тільки ця суцільна «тональність». Отже, для нас тут важливий такий акцент: свідомість як тональність здатна до мінливості, вона не статична.

За браком ясності щодо питання, що саме слід вважати фактом свідомості, деякі дослідники мови прямо ототожнюють зміну стану свідомості зі зміною міри асиметрії мозку, серед яких Д. Співак особливо виділяє К. Мартиндейла. Вони помітили цікаву річ: мова при будь-якому відхиленні асиметрії від норми *регресує* до стародавніх структур. А «з поглибленням зміненої свідомості міжпівкульна асиметрія взагалі згасає» [17 с. 35–36]. Тобто свідомості властива мінливість її станів, що, як нам здається, має позначатися й на мінливості співвідношень інтонацій-артикуляції. Адже дослідження виявили, що трансляційна спроможність інтонації залежить від стану свідомості: «роль наголосу й інтонації у передачі лексичних і граматичних значень, синтаксичних відношень зростає відповідно до зміни свідомості». Більше того, саме інтонація найменше пручається (всередині фонологічної системи) такій зміні [17, с. 39]. Отже, можна припускати, що будь-яка зміна у стосунках інтонації-артикуляції має корелювати зі зміною стану свідомості або, як говорить Деррида, «стану душі»: «Голос... позначає «стан душі» (*état d'âme*)...» [10, с. 125]. І, оскільки голос комусь належить, то він і позначатиме «стан душі» (свідомості) конкретної людини. Саме в цьому і є головна незручність, бо Деррида відмовляється «вписувати» голос у письмо чи «приписувати» письму «стани душі». Ці жести повертали б його у пастку «фоноцентризму» і метафізики присутності. Навіть на рівні конкретної особистості не можна говорити про завжди-й-усюди «єдино адекватний» для неї стан свідомості. Це значить, що *ін-* в тонації не має жорсткої фіксації і завжди залежить від поточної тут-тепер «тональності» (Фуко).

Такі стани, судячи за цитатою, винесеною в епіграф до цієї статті, можуть бути щонайменше станом «актуальної» й «віртуальної»¹ свідомості [10, с. 227]. У нашому випадку важливим є те, що з «актуальною / активованою» свідомістю має «співпрацювати» або спів-діяти інтонація (причому разом з артикуляцією), а «віртуальній / потенційній» свідомості має відповідати не стільки артикуляція, скільки тонація (співвідношення інтонації-з-тонацією тут корелює зі співвідношенням мовлення-з-мовою). Що ж до артикуляції, то її роль – «розрізняти» у тонації *ін-* з-поміж *де-*, тобто актуалізувати / активувати адекватний зараз-і-тепер «стан» чи «форму» свідомості. Таким чином, ми переконуємося у тому, що інтонація з артикуляцією співпрацюють (а не «конфліктують») як на нейрофізіологічному² [6], так і на психологічному рівнях.

Згідно з Бенвеністом, мова, нікому конкретно не належачи, дозволяє себе привласнювати на час ужитку (мовлення чи його сприйняття): «Мова влаштована таким чином, що дозволяє кожному мовцю, коли той позначає себе як я (виділено Бенвеністом), ніби привласнювати собі всю мову цілком» [2, с. 296]. Це привласнення здійснюється, зокрема, через власне інтонування кимось артикульованого³. Тобто, щоб зрозуміти чуже мо-

влення, потрібно його «привласнити» через інтонаційне опанування. Деррида пропонує не квапитися з інтонуванням, доки не опановано його де-тонаційний фон.

В епоху, яку Деррида характеризує як «логоцентричну», визнавалася авторська монополія на «вічно-рушійну» інтонацію тексту. Фактично йшлося про єдину адекватний стан свідомості – авторський (впродовж написання), звідси відома вимога читацької «конгеніальності» (Августин та ін.) автору (дивись також у Деррида: «стан свідомості автора» [10, с. 327]). Але проблема у тому, що і стан свідомості («укорінений» у певні фонові підсвідоме і несвідоме) автора не є чимось сталим. І зрозуміло, чому (штучне) уявлення щодо монотонаційності тексту зрештою було деміфологізовано.

Нині існують різноманітні концепції різних типів мислення (які корелюють з різними – однаково адекватними – станами свідомості): *вертикальне* (вибіркове) і *латеральне* (творче) мислення Е. де Боно [9] або *зосереджений* (focused mode) і *розосереджений* (diffused mode) способи мислення Б. Оклі [20] або *фокальний* (лівопівкульний) тип активності і *дифузний* (правопівкульний) тип активності А. Палія і Л. Цимбалести [15, с. 150]. Та важливіше усвідомити сам факт наявності більше, ніж одного, адекватних станів свідомості, щоб відчути всю неосаяжність виднокола (письма), яка таким чином відкривається і про яку, як нам здається, пише Деррида. Згідно з його грамато-логікою, ніщо так

ним, що й крізь усно висловлене вами не віщує сама мова. Вона «дозволяє вам її привласнювати» на час ужитку, нікому окремо насправді не належачи, але чи не «привласнює» тим самим і мова – своїх користувачів – на час ужитку, аби артикулювати щось «своє»? Так, наприклад, Т. Дікон обстоює думку, що мова, «окупувачи» мозок людини, еволюціонує разом з ним, *переймаючи на себе основну адаптаційну діяльність* [19, с. 339–340]. А Горський пише, що «мова – суб'єкт гри, вона володіє мовцем» [7, с. 193]. Іншими словами, саме артикуляція (нульовий – безособовий – себто мовний рівень тонації) «диктує» Я його мовленнєві *ін-*тонації (на протигагу де-тонаціям).

¹ О. К. Бутова, наприклад, осмислює мамардаш-вілівські «трансцендентальну» й «емпіричну» свідомості у Декарта [4, с. 86–87].

² Тут мається на увазі, що інтонація переважно обробляється правою півкулею, а артикуляція – переважно лівою, і це відбувається синхронно. Леутін, наприклад, звертає увагу на те, що «ліва півкуля обробляє інформацію, яка поступає в мозок, послідовно, права – одночасно і цілісно (холістично)» [13, с. 48], тобто насправді інтонація – через праву півкулю – має надзвичайну потенцію «нелінійності», яку чомусь не хоче враховувати Деррида.

³ Мрії про вичерпну однозначність комунікації насправді – це мрії про спілкування без посередництва мови. Тобто коли до особисто вкладеного не домішується весь детонаційний доважок і «Я» прямо транслює свої думки «Тобі» без жодних знаків. Але фактично ми ніколи не перетинаємося на одному полі значень зі співбесідником, навіть простуючи одним і тим же шляхом. Тому і мрії про «консервацію» інтонації у письмі не здійснилися, і немає жодних підстав бути пев-

не позбавляє «слуху», як сфокусованість на «єдино адекватній» інтонації, через що і потрібно її відстрочувати, призупиняти, зволікати з нею з допомогою артикуляції. Тобто своєрідним чином затримуватися у тонації невизначеного і тому тимчасово «позбавленого голосу» *ін-*, щоб розчутити потенційні *де-*, до «голосу» яких інакше не доступитися.

У письмовому мовленні, де «диктат» авторської інтонації послаблено¹ чи навіть нейтралізовано, бо вона відображається там лише частково²: через особливий добір слів, структуру речень та пунктуацію (а також через т.зв. «параграфемні маркери» [11, с. 62]) тощо, для читача, як ми вважаємо, посилюється вплив детонацій [5]. І якщо Русо негативно оцінює цей вплив (через що, власне, він і залишається, за Дерида, утіленням своєї епохи), то Дерида плекає його як джерело нового способу філософувати. Фактично, артикулюючи кимось написаний текст, читач повинен самотійно визначатися щодо *ін-* та *де-*тонацій, орієнтуючись за полишеними автором (чи, за Діконом, мовою - через автора [19]) знаками. Але оскільки в цей час він так само послуговується всією (тимчасово привласненою) мовою, яка, як вже вказувалося, задіює весь його мозок, цей «інтонаційний переклад» відкриває йому його власну версію артикуляційного перерозподілу *ін-* та *де-*тонацій³. Граматичні форми вже знайдено (автором), артикульовано і наперед дано чи-

¹ Алістанова Р. М.: «Звісно, у письмовому мовленні сама інтонація як породження усного мовлення не звучить. Але майстерність художника слова у тому й полягає, щоб «вплести» інтонацію у будову речення, у порядок слів, у найбільш значущі слова» [1, с. 6].

² До речі, дослідники підраховали, що на долю слів припадає близько 7% інформації, а решта транслюється і сприймається невербально: 55% інформації - через міміку, пози і жести, а 38% - через інтонації та модуляції голосу [12, с. 14]. А, значить, письмовий текст напевно втрачає 55% мімічно-жестової інформації, «вписати» яку в філософський текст насправді ніколи й не намагалися, на відміну від як мінімум пунктуаційно-«полювання» на інтонацію.

³ Бурова О. К., наприклад, називає цю процедуру «адекватними пізнавальними зусиллями» [4, с. 78], підкреслюючи, що така адекватність синтезується саме на особистому рівні.

тачеві, якому залишається відтворити / створити / не спотворити⁴ «смыслову будову», себто *про-ін(де)тонувати* її. Це як (чужа) «маска», за якою треба знайти (своє / *привласнене* через мову) «Я»⁵. Найкращим прикладом такого перерозподілу я вважаю текст Дерида «Про граматику» [10], де здійснюється *де*-конструкція маловідомого тексту Ж.-Ж. Русо «Есе про походження мов». Моя думка в тому, що *де*конструкційне намагання вичитати за інтонаціями Русо (як персонажів, вироблених оригінальним текстом) їхнє *детонаційне* тло вимагає від Дерида ризику артикулювати те, що *детонує* його власні *інтонації*. А саме: дистанціювання від *інтонації* (кому б вона не приписувалася) на користь *де*-тонацій неможливе без того, хто здійснюватиме це дистанціювання, а, отже, і поза інтонуванням, яке потрібне щонайменше як орієнтир, воно так само неможливе. Але цей ризик виправдовується його прагненням перейти від *екстенсивного* до *інтенсивного* методу читання-письма, яке зрештою відкриватиме в тонації не тільки її *ін-* і *де-*, але й її *мета-*, *інтер-*, *полі-*тонації тощо.

⁴ Можна тлумачити артикуляцію як «кимось майстерно облаштовану клумбу, полишену на ваш догляд тоді, коли вона вже заросла бур'янами, і ви не маєте жодного уявлення про те, якою вона була спочатку. Щоб зрозуміти це, вам треба самотужки позбутися всіх бур'янів, навіть якщо їхня нова парость знову й знову сходитиме впродовж «читання», щойно ви виполете стару. Так «авторська» інтонація захищається «мовними» детонаціями у тексті, і читач має текст у ситуації цього захищення. Починаючи артикуляційне виконання/полювання, читач на свій розсуд відділяє *ін-*від *де*-тонацій, таким чином «відтворюючи/створюючи/чи навіть і спотворюючи» сенс (клумби / тексту). Напевно, що ідентичності і тотожності написаного з прочитаним у такій ситуації бути не може, так само як унеможливлено тотожність авторського і читачького «привласнення» мови для роботи із цим текстом.

⁵ Солганік Г. Я. пише, що «інтонація поза я взагалі неможлива» [16, с. 177].

1. Алистанова Р. М. Интонация как средство проявления языковой личности (лекции В. О. Ключевского) [електронний ресурс] / Раида Моллалиевна Алистанова // Известия ДГПУ. Общественные и гуманитарные науки. 2008. №3. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/intonatsiya-kak-sredstvo-proyavleniya-yazykovoy-lichnosti-leksii-v-o-klyuchevskogo> (дата обращения: 04.11.2016).
2. Бенвенист Э. Человек в языке // Эмиль Бенвенист / Общая лингвистика. Пер. с франц. И.Н.Мельниковой / Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – С. 258-328.
3. Бугайски М. Язык коммуникации / Мариан Бугайски / Пер. с польск. Э. Г. Артеменко. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2010. – 544 с.
4. Бурова О. К. Парадокс свободы картезианского cogito. Между греками и Гуссерлем. / Ольга Кузьминична Бурова / Философия языка: в границах и вне границ / науч. ред. тома С. А. Заветный. – Х.: ХНТУСХ, 2009. – [Т.6-7]. – С. 68-88.
5. Гайдамачук О. Детонація інтонації в деконструкції. // Філософія: нове покоління / Ольга Гайдамачук / Упоряд. Б. Шуба. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 116-123.
6. Гайдамачук О. Чи є нейрофізіологічні підстави для граматилогічного «конфлікту» інтонації – артикуляції? [електронний ресурс] / Ольга Гайдамачук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 112 (9). – С. 187-191. – Режим доступу: <http://www.gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=136>
7. Горский В. С. Историко-философское истолкование текста / В. С. Горский – К. Наукова думка, 1981. – 205 с.
8. Гроф С. За пределами мозга [електронний ресурс] // Онлайн бібліотека. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/5r>
9. Де Боно Э. Латеральное мышление / Эдвард де Боно. – СПб.: Питер Паблшинг, 1997. – 320 с.
10. Деррида Ж. О грамматологии / Жак Деррида / Пер. с франц. Н. Автономовой. – М.: Ad Marginem, 2000. – 511 с.
11. Ковалевська Т. І. Параграфемні засоби як маркери інтонації сучасного англomовного художнього тексту: [електронний ресурс] / Т. І. Ковалевська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ 1. Дискурсознавство. Текстологія., 2012. – №24. – с.60-64. – Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/Nvvnuflm_2012_24_16%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/Nvvnuflm_2012_24_16%20(1).pdf)
12. Ковалинська І. Невербальна комунікація: [електронний ресурс]. / І. Ковалинська - К.: Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/4631/1/I_Kovalynska_NC_GI.pdf
13. Леутін В. П. Функциональная асимметрия мозга: мифы и действительность / В. П. Леутин, Е. И. Николаева. – СПб: Речь, 2005. – 368 с.
14. Мазлумян В. С. Память как самоидентификация личности и ее связь с мышлением: [електронний ресурс] // Мир психологии. Научно-методический журнал. – М., 2015. – № 2 (82). – С.79-84. – Режим доступу: http://www.mpsu.ru/sites/default/files/files/pub/mir_psychology_02_2015.pdf#page=79
15. Палій, А., Цимбаліста Л. Вплив латералізації на вивчення іноземних мов дітьми дошкільного віку: [електронний ресурс] / Анатолій Палій, Лідія Цимбаліста // Психологія особистості, 2014. – № 1 (5) – С. 146-156. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/Po_2014_1_16.pdf
16. Солганик Г. Я. К проблеме модальности текста / Г. Я. Солганик // Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. – М.: Изд-во «Наука», 1984. – С. 173-186.
17. Спивак Д. Л. Язык при измененных состояниях сознания. – Л.: Наука, 1989. – 88 с.
18. Фуко М. История безумия в Классическую эпоху / Мишель Фуко / Пер.с франц. И. К. Стаф / Санкт-Петербург, 1997. - 576 с.
19. Deacon T. W. The symbolic species: the co-evolution of language and the brain: [електронний ресурс] / Terrence William Deacon. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc., 1997. – 527 с. – Режим доступу: http://uberty.org/wp-content/uploads/2016/02/Terrence_W._Deacon_The_Symbolic_Species.pdf

20. Oakley B. A Mind for Numbers: How to excel at Math and Science (Even if you Flunked Algebra). / Barbara Oakley. – New York: Tarcher / Penguin, 2014. – 316 p.

УДК 130.2

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК МАГІСТРАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ ФІЛОСОФІЇ МОДИ

Ніколенко Ксенія Вікторівна

старший викладач, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг),
м. Кривий Ріг

Ключові слова:
*креативність,
мода,
культура,
аксіологія,
нове,
інновація*

Показано яким чином здійснюється взаємодія понять «мода» та «креативність». Виділено поняття нового, семантики, еkleктики, аксіології як культурних складових креативності у філософії моди.

Keywords:
*creativity,
fashion,
culture,
axiology,
new innovation*

It is shown how the interaction is realized concepts fashion «fashion» and «creativity». It highlights the new concept, the semantics, the eclectic, axiology as a cultural components of creativity in the fashion philosophy.

Ключевые слова:
*креативность,
мода,
культура,
аксиология,
новое,
инновация*

Показано каким образом реализуется взаимодействие понятий мода «мода» и «креативность». Выделено понятие нового, семантики, еkleктики аксиологии как культурных составляющих креативности в философии моды.

Значення моди в сучасному житті важко переоцінити: суспільство орієнтується на різноманітні тенденції, особистість оцінюється саме за модними складовими, великі кошти витрачаються як на забезпечення цієї індустрії, так і на відповідність людини модним вимогам. Роль і сутність моди є предметом дослідження багатьох вчених, результат такого дослідження – міждисциплінар-

ний аналіз феномена моди. В цій роботі ми хотіли зупинитись на розумінні моди саме в філософському сенсі та креативній складовій, як необхідній властивості моди.

Мода як явище та її вплив на суспільство вивчалась багатьма дослідниками. Перші роботи можна віднести до XVIII сторіччя (М.Монтень, Дж. Локк), згодом А.Сміт в роботі «Теорія моральних по-

чуттів» пов'язав моду з поняттям краси, зауваживши її недовготривалість та плинність як ключові характеристики. Спроби здійснити пошук механізму моди, вивчити соціальні складові даного феномену, зазначити суспільне значення реалізовувались різноманітними дослідниками: в галузі філософії – І. Кант, Г. Гегель, Т. Адорно, Е. Фром, Г. Гадамер, Ж. Бодрійяр, Л. Свендсен; в галузі соціології – Г. Зіммель, Г. Тард, П. Бурдьє; в галузі культурології – Е. Фукс, Б. Хюбнер, Дж. Рескін, Б. Гройс, Ю. Лотман, що підтверджує нашу думку про міждисциплінарне та багатовимірне вивчення питання.

У українській гуманітарній сфері особливості моди вивчаються Ю.Легеньким, О.Єрмоїною, Л. Ткаченко, М.Мельник, Н.Камінська, С. Нікулєнко, Т. Ніколаєвою, Л. Дихнич, Г. Куц, Ю. Шестопалова та ін.

Фундаментальне дослідження моди в українській філософії було здійснено Ю.Легеньким. Зупиняючись на питаннях феномену, різновидах, дискурсі, типах, риториці та особливостях моди, дослідник заключає, що мода виступає креативні епіцентром культуротворчості і яке виступає полем для зародження нових імпульсів оновлюючих художню культуру. [1]. Саме креативна складова моди як такої є джерелом прогресу культури, є основою для створення нових культурних сенсів та має безпосередній вплив на всю художню культуру в цілому. Креативність тут виступає засобом, методом, інструментом моди, тобто, це не метою процесу, а способом досягнення результату і, як слідство, зміненням культурної реальності. Дослідник, аналізуючи поняття «оновлення» взагалі, виокремлює моду як рушійну силу будь-яких змін, як таку складову, специфікою якої закладено нормативні компоненти [2, с.5].

Поняття моди дуже тісно пов'язане з поняттям «краса», «естетичний ідеал». Сутність цих понять носить дуалістичний характер – теоретичні складові для визначення змістових характеристик та практичне оволодіння ними задля до-

сягнення довершеності, досягнення краси та її ідеалів.

Наприклад на Сході та Заході найбільш розвинуті цивілізації поєднували на декларативному рівні комплекс фізичного та духовного первоначал як практичне здійснення краси, як ідеал (Давньо Грецькі статуї Аполлона Бельведерського, Венери Мілоської), як особливий спосіб життя, що спрямовує особистість до досягнення ідеалів краси («В здоровому тілі – здоровий дух» спартанські принципи, римські ідеали), існування конкретних духовно-практичних, філософсько-релігійних вчень (йога, цигун, рейкі). Але ці теоретико-практичні аспекти не є такими популярними як використання одягу, взуття, макіяжу та ін. тобто досягнення суто зовнішнього результату. Очевидно, що людство обирає більш простий шлях на досягненні ідеалу краси.

Не складає винятку в цьому і українське суспільство: ми маємо історичні докази, що використання одягу здійснювалось не тільки з утилітарною метою, а й заради ідеалів краси, доказом чого виступає традиція прикрашання самого одягу (срібні фігурки танцівників VI століття, Київський історичний музей) [3, с.7].

Питання краси знаходить безпосереднє відображення в моді, яка здійснюється за певним алгоритмом. Якщо ж здійснювати поверхневий аналіз цього явища, може здатись, що мода – щось хаотичне, анархічне, не структуроване, не містить закономірностей чи ознак системи. Однак, це лише на перший погляд, якщо аналізувати модні прояви на більш тривалому проміжку часу, то зможемо констатувати наявність певних законів, правил і навіть циклічності та певного присвоєння результатів минулого досвіду. Існують закономірності, за допомогою яких мода змінюється, але не в глобальному плані, а за окремими рисами. Їх називають трендами, тобто, тенденціями, які бажані для застосування, бо саме вони виступають лакмусом поняття модного й не модного на даний час.

Питання моди як конкретного одягу мало соціально-статусне значення – за одягом можна було розпізнати вільного громадянина чи раба, навіть можна було побачити статки та загальний рівень смаку і вподобань особистості. Дуже швидко одяг перестає відігравати суто утилітарну роль, набуваючи певних соціальних властивостей.

Як естетичне явище мода розкривається на трьох рівнях: свідомості, діяльності та функціонуванні [4, с.1]. Дидактичний характер виховання несе в собі специфічний зміст, завдяки якому закладаються різноманітні поняття, що пов'язані з красою, естетичним як таким. Свідомість є певним джерелом і, одночасно, засобом генерації модного, діяльність – це практична реалізація компонентів свідомості, функціонування набуває певних трансформаційних ознак. Наприклад, використання зовнішніх елементів задля проєкції на внутрішній світ: одяг, зачіска, аксесуари – як спосіб приховати стан здоров'я, спосіб життя, тощо.

Саме існування моди можна пов'язати з культурними універсалами. Так, Л.Ткаченко виокремлює серед них традицію, звичай, смак [5, с.3]. Мода немовби акумулює креативне та інноваційне сама в собі, іноді навіть, засобами поєднання з вже відомим. Поняття нового також досить відносне, бо поєднання стилів, матеріалів, фактур, тощо, що вже використовувались можуть бути використані саме таким креативним чином, що виступить основою нового модного напрямку, течії, тощо. Отже нове як таке не є самоціллю художньо-культурного процесу креативності в галузі моди, цікавість викликає саме креативний продукт та ті креативні наслідки, що він може викликати.

Неможливо не дослідити феномен креативності у філософії моди без аналізу нового як складової цього процесу. Більшість дослідників, взагалі, розуміють креативність як сукупність механізмів створення нового, як джерело її природи та сутності, як специфічну людську властивість, що виокремлює

людину від будь-якої іншої. Складності в інтерпретації різноманітних творчих явищ призвели до введення в науковий обіг поняття креативності.

Креативність як предмет вивчення виникає на основі розуміння творчості і виокремлюється як самостійний об'єкт наукового дослідження. Але й категорія нового, також є такою категорією, що вживається не дуже давно. Людство розуміло нове як те, що відрізняє даний об'єкт від минулого, але іноді ці складові накладалися одна на одну й люди не усвідомлювали таких відмінностей. Наприклад на картинах Середньовіччя ми бачимо Святе Сімейство в одязі притаманному, саме Середньовіччю. Але майже всі дослідники виокремлюють нове як основну характеристику моди, саме в контексті заміни одних об'єктів іншими, що колись були новими, а наразі застаріли.

Але не всі дослідники погоджувались з цією думкою. А.Лоос вважав, що саме старе як таке, що існувало тривалий час є певним модним елементом. На думку австрійського архитектора все, що існує в часі є модним та популярним. Доводить свою думку він за допомогою тези, про те що актуальність зберігають речі, що не є багато прикрашеними, що навіть чоловіча мода буде розповсюджуватись і в жіночому середовищі саме через цю свою особливість (відсутність багатого декору), що ми і можемо спостерігати в наш час [6].

В філософській традиції саме І. Кант вперше зазначив, що нове є істотною ознакою моди [7]. До питання моди Кант доходить вивчаючи особливості смаку. Як фізичної властивості, так і більш в широкому сенсі цього слова. Вважає, що смак – ознака соціальна. Саме через бажання подібатись оточуючим, викликати в них схвальну реакцію на все, що відноситься до власного вибору й виникає смак і власне поняття моди, як прояв естетичного смаку. Й саме новизну Кант вважає чинником, що спрямовує до моди, та виділяє соціально-стратифікаційні особливості моди – аристократичним класам прита-

манно задавати тон, а більш нижні класи наслідують ці риси, навіть коли вони вже втратили свою актуальність.

В цілому, моді є притаманне прагнення до нового, інновацій як таких. До того ж як в результатах її, так і в засобах для їх досягнення, інструментарій має також носити інноваційний характер. Але можна констатувати наявність так званого «інноваційного тиску», де вимога оригінальності «стає мантрою культурного авангарду» [8]. Якщо раніше цінністю виступало наслідування того, що вже мало місце в минулому, то модернізм передбачає саме наявність нового, інноваційного. Так, Л. Свендсен вбачає сутність моди в її непостійності, змінності станів, тенденцій, напрямків, тощо.

Також креативність моди може мати комплікативний характер, або еклектичні особливості. Саме поєднання неспоріднених компонентів є джерелом нового, а, отже і креативного (хоча одне не завжди породжує інше). Еклектика як така може витупати креативною складовою евристичного процесу в модній індустрії.

Зауважимо, що останнім часом можна говорити саме про індустрію моди та краси, бо це суттєва галузь економіки, існують навіть певні галузі, що орієнтовані на масового споживача (мас-маркет, Pret-a-Porter (готовий щоб вдягти), колекції за порами року) та разом з ними існують галузі більш закритого (від кутюр, нішева парфумерія), творчого характеру, орієнтованого на справжніх поціновувачів. Таке подвоєння не означає відсутності креативного компоненту в якомусь з різновидів модного процесу, це означає певну економічну складову, розрахунок на певного покупця, бо тут відіграють ключову роль поняття попиту та пропозиції. Поняття індустрії в даному випадку не виключає креативності, бо креативність стала вже певним соціальним критерієм. Аксіологічні складові креативності представляють своєрідну соціальну необхідність, креативне сприятливо зустрічається в будь-якій галузі, є певним сино-

німом прогресу, провідних рис, розвитку як такого, а, отже, у масового покупця також має цінність. Тому креативність є присутньою як риса на всіх рівнях модного процесу.

Поруч з парою: популярне-індивідуальне виступає пара культурних складових інтелектуально-інтуїтивне. Мода як така орієнтується на розвиток науки, техніки, технології. Тому рівень креативності може залежати від інтелектуальних зусиль та пошуків, бо саме науковий компонент є запорукою успішного вирішення поставленої задачі. Але, разом з цим ми можемо констатувати наявність інтуїтивного пошуку рішення. Якщо ми розглядатимемо моду як процес, а не як лише якусь окрему галузь, то певні зміни, періоди в моді виникають саме завдяки інтуїції. Особистість, як правило, дуже високо цінить в собі ірраціональне, вважає це особливою властивістю, що пов'язана з такими соціальними маркерами як успішність, не банальність, духовність, креативність.

Креативність моди дуже тісно пов'язана інноваціями. Саме інноваційний процес може надати такі результати, що не були притаманні суспільству раніше. На культурному рівні змінюються соціальні маркери. Наприклад: образ чоловіка і жінки в XXI столітті докорінно відрізняється від гендерних уявлень XX століття. Інновативні пошуки – джерело рушійних змін в культурному, соціальному та онтологічному сенсах.

Але водночас можна вважати, що мода є нормативним фактором, що регулює суспільні процеси. Бо встановлені нормативи, що виконуються як закон, необхідність, соціально схвалена дія є запорукою стабільності, керованості і безпечності суспільних процесів. Відстежуючи модні прояви та інтереси, суспільство може запобігти руйнівним факторам. Наприклад: зберегти, транслювати культурні норми та цінності, розповсюдити національні традиції – саме моді все це до снаги.

Соціальна значущість моди не полягає виключно в позитивному сенсі. Можна зауважити також і опозиційний характер відносин моди і суб'єкта. Шендеренко О. зазначає: «Це стає явним як тільки модний об'єкт набуває панівного характеру та проявляється як модність, в той же час, він демонструє негативну характеристику до того, що стало модним» [9, с. 43].

Акцентуємо увагу саме на цьому понятті – «модність». Отже, мода розуміється не завжди як соціально-сприятливий компонент людини, історії, традиції. Іноді під модою розуміють масовість, захоплення стандартним, звичним, людську необхідність (статусність), тощо. Саме в такому випадку нами креативність розуміється як основний компонент, що не дає моді перетворитись на щось виключно утилітарно-популярне, бо вона відіграє в цьому випадку роль пошуку нового, нестандартного та вводить його в ранг елітного, важливого, значущого. Як правило, саме модне є не загально вживаним, не дуже масово розповсюдженим. Але коли ми можемо вже констатувати таку розповсюдженість, то зникає сам феномен моди як соціально-очікуваного явища. Водночас мода тісно пов'язана з культурною трансляцією сенсів. За допомогою культурної трансмісії відбувається трансляція норм та правил, або їх відсутність, що існують на даній території. Не останню роль в цьому процесі відіграє родина, бо саме тут особистість що формується набуває норм та правил які буде згодом вважати загальноприйнятними, необхідними, тощо. Виходячи з цього можна визначити різноманітні складові моди як: панівні, пануючі, таємні, відкриті, постійні, моді можуть бути притаманні природність-штучність, гомогенність-гетерогенність, жіноч-

ність-маскулінність. Тому не існує певної єдності, завдяки б якій можна було б однозначно розкрити феномен моди. Сам модний дискурс як такий залежить від точки зору, переконань, культурних складових, тощо.

Також автор статті вважає за необхідне зупинитись на семантиці моди на прикладі модного одягу. Соціальні відносини як символічна система, ґрунтуються на понятті модного одягу. Бо, практично, поєднуються фактичне та ціннісне судження. Інтегрування фізичного, особистісного, суспільного викликають появу семіотичної системи [10, с. 233].

В українській філософсько-культурологічній традиції ми вбачаємо інші складові поняття модного. Так, М. Мельник вважає, що сенс модного пов'язаний з фундаментальними засадами буття людини. Семантика тут виступає як слово чи фраза, що характеризують «нову актуальну ідею, символізують стиль життя та світосприйняття» [11, с. 88].

Засіб сприйняття носить креативний характер, бо в іншому випадку, ми можемо говорити не про появу нового, модного, а про банальне наслідування досвіду минулого.

Отже, поняття філософії моди є досить активно дослідженим в сучасному мистецько-філософському середовищі. Але майже будь який компонент модної реальності не можна розглянути відкидаючи креативну складову. Саме креативність дуже тісно пов'язана з модою, в окремих випадках вона виступає специфічною аксіологічною рисою, тим лакмусовим папіром, що проявляє модні досягнення. В історії не завжди сприймалися одні й ті самі компоненти моди, але креативність є провідною рисою модної індустрії.

1. <https://sites.google.com/site/olyagrusite3/>.

2. Мельник М.Т. Мода в контексті художніх практик ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 26.00.01 – Мирослав Тарасович Мельник; М-во освіти і науки України, Київський нац. унів. культури і мистецтв. – Київ, 2088. – 22 с.

3. Шестопалова Ю.А. еволюція ідеалу краси в динаміці української моди (кінець ХІХ – початок ХХІ століття): 17.00.01 Автореф. на здоб. наук. ступ. канд. мистецтвознавства. – Київ, 2007. – 22 с.

4. http://www.rusnauka.com/8_NIT_2008/Tethis/Philosophia/26937.doc.html.
  5. Ткаченко Л.П. Мода як естетичний феномен: Автореф. на здоб. вченого звання канд.філос.н. - 09.00.08. - Київ. - 1999. - 21 с.
  6. <http://theblueprint.ru/culture/adolf-loos>.
  7. http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=426.
  8. Свендсен Л. Філософія моди. Електронний доступ: http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks31584.
  9. Шендеренко О. Позиціонування модних інновацій в комунікативному просторі сучасної культури // *Международный научный журнал* // № 2, 2016. - С. 41-46.
  10. Скалацька О. Соціально-філософський аналіз семантики модного одягу // *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. - Харків: ХНПУ, 234 2016. - Вип.46 (частина II) - С. 321-239.
  11. Мельник М . Т . Індустрія моди: навчальний посібник. - К. : Видавництво Ліра-К, 2013. - 264 с.
-

Богословські науки

АПОЛОГЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕПОДОБНОГО ОЛЕКСІЯ (КАБАЛЮКА) У КОНТЕКСТІ МАРАМОРОШ-СИГОТСЬКИХ ПРОЦЕСІВ НАД ПРАВОСЛАВНИМИ ЗАКАРПАТТЯ В АВСТРО- УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Протоієрей Сергій Урста

доктор богословських наук, доцент кафедри богослов'я, декан Української богословської академії Карпатського університету,
м. Ужгород

Ключові слова:
*Православна Церква,
Мараморош-Сиготський
судовий процес,
преподобний Олексій Каба-
люк,
релігійна історія Закар-
паття*

В статті розглядаються різні аспекти існування Православної Церкви на території Закарпаття на початку ХХ століття, дається аналіз апологетичних сторін діяльності преподобного Олексія Кабалоюка під час Мараморош-Сиготських процесів.

Keywords:
*Orthodox Church,
Maramorosh-Syhotskyu trial,
Rev. Alex Kabalyuk,
religious history of Transcar-
pathia*

The article deals with various aspects of the existence of the Orthodox Church in Transcarpathia in the early twentieth century, analyzes apologetic sides of the Reverend Alexei Kabalyuk during Maramorosh-Syhotskyh processes.

Ключевые слова:
*Православная Церковь,
Мараморош-Сиготский
судебный процесс,
преподобный Алексей Каба-
люк,
религиозная история Закар-
патья*

В статье рассматриваются различные аспекты существования Православной Церкви на территории Закарпатья в начале ХХ века, дается анализ апологетических сторон деятельности преподобного Алексея Кабалоюка во время Мараморош-Сиготских процессов.

Порушуючи сьогодні питання новітньої церковної історії та подальшого розвитку Православ'я в Україні науковці змогли розробити цілу низку концептуально нових підходів, сформувані нові дослідницькі горизонти та задати питання, реальність яких ще п'ятдесят років тому була сумнівною. Але Православ'я в основах своїх не являється статичним, в першу чергу, через не статичність самого суспільства, і тому постійний розвиток та пошук нових відпо-

відей є його невід'ємною складовою. Проте, ще більш швидкі сучасні процеси глобалізації та стрімке збільшення інформаційного фону у світі частково випереджають розвиток і самої Церкви, а також ведуть до певних неконтрольованих культурних та психологічних процесів у суспільстві і, як наслідок, до викривлення духовно-моральних цінностей кожної окремої особистості.

Церква під час таких якісних змін у суспільстві поєднує в собі педагогічну

та історичну функції. І якщо перша полягає в батьківському нагляді та допомозі, то друга слугує певним поясненням, які передумови призвели до реалізації тих чи інших явищ у соціо-релігійному просторі. Водночас, чіткого поділу між такими функціями Церкви не існує, тому що вони є взаємодоповнюючими елементами цілої системи пастирства. Одним з прикладів їх гармонічного поєднання може слугувати діяльність преподобного Олексія Кабалука під час Мараморош – Сиготських судових процесів.

Особливе географічне положення Закарпаття, політичні події різного масштабу та рівня впливу на суспільство, вимагали певних оригінальних реакцій Церкви від самого початку свого існування на цих землях, що в подальшому призвело до формування специфічних форм діяльності, неможливих більше ніде. Тому, коли у 1901–1904 роках фіксуються перші випадки відкритої боротьби за денационалізацію та заклики до повернення в Православ'я простих закарпатців (тоді Закарпаття входило до складу Австро-Угорської імперії), а в 1913–1914 роках розпочнеться вже другий Мараморош-Сиготський судовий процес, Церква відреагує саме апологетичною діяльністю священника Олексія Кабалука.

Дослідники цього питання вбачають декілька основних причин, що спричинили відновлення православного руху на Закарпатті на початку ХХ ст. та реакцію не чисельного православного духовенства на чолі з преподобним Олексієм. Зокрема, це важке соціально-економічне становище та масова еміграція простих селян, «Ужгородська унія» 1646 року і відверте нехтування правами простого населення, яке за етнічним походження не могло назвати себе угорцями, а також проугорська позиція основної маси греко-католицького духовенства [2]. Окрім того, формування закарпатської загальнохристиянської чернечої традиції відбувалося під впливом відомих православних центрів, таких як Афон та час-

тково Київ, що в свою чергу позбавляло переваги прибічників унії.

Тодішнє офіційне законодавство Австро-Угорської імперії офіційно проголошувало свободу віросповідання але *de facto* цей закон не діяв. Чисельні податки та навіть робочі повинності щодо православних, змушували людей все більше уваги звертати на прибічників унії, які не обмежувалися в правах і могли займати певні державні посади. Такий психологічний тиск діяв набагато ефективніше ніж прямі фізичні покарання чи примус [8]. З документів, що відносяться до цього періоду та можуть більш детально висвітлити північні деталі судочинства та взаємовідносин влади та православних селян, необхідно відмітити наступні:

1. Матеріали Мараморош-Сиготського процесу 1914 року.

2. Донесення каноніка шкільного інспекторату Матяцко Тиводора про наслідки православного руху в с. Іза та клопотання про зняття з роботи вчителя Володимира Ендре за організацію православного руху.

3. Повідомлення керівника Мараморош-Сиготського архидияконата про стан боротьби з національним та православним рухом селян в с. Іза та донесення Хустського окружного начальника з цього питання.

4. Повідомлення кореспондента Манайло Єндре про характер війни та православний рух в Марамороській жупі в 1912 році.

5. Листування з священниками про боротьбу з православним рухом, організацію православної церкви в с. Іза та засудження організаторів руху.

6. Справа про притягнення до відповідальності вчителя с. Кешельмезе Іванчо Ласлова за ознайомлення парафіян з ідеями православного руху.

7. Доповіді церковного православно-го інспектора та Марамороського вікарія єпископа про переміщення церковного вчителя з с. Іза за підозру в агітації греко-католиків про перехід в Православ'я.

8. Листування з архідияконом Білецького дистрикту про боротьбу з православним рухом в с. Білки.

9. Справа про організацію святкування 20 роковин з дня Мараморош-Сиготського процесу.

Окремого висвітлення у рамках даного дослідження потребує і постать преподобного Олексія Кабальюка, адже його діяльність багато в чому стимулювала православних до консолідації та більш рішучих протестів.

Олександр Іванович Кабальюк народився 1 вересня 1877 р. в с. Ясіня (нині смт. Ясіня Рахівського району Закарпатської області) в родині Івана Кабальюка та Ганни Кульчицької. Після закінчення школи у рідному селі працював у домашньому господарстві. У 1897–1901 рр. проходив військову службу в м. Кошиці (Словаччина). Після смерті батька Олександр успадкував значну частку господарства, але його душа тяготіла до молитви. У 1903 р. відвідав монастир в Біксаді, Сучаві та Марія-Повчі. Значний вплив на молоду людину справило знайомство з ігуменом Аркадієм у Біксадському монастирі.

У 1905 р. Олександр Кабальюк вирушає до Києва. Як пише ієромонах Сергій (Цьока) – „Первое посещение Православной России (тут треба зауважити, що Україна на той час була адміністративно розірвана між Російською імперією та Австро-Угорщиною) произвело на него величайшее впечатление, т.к. здесь в Киеве [...], он воочию убедился в том, что слышал от других и о чем сам читал в духовной литературе” [5, с. 15].

Окрім того, відомо, що преподобний відвідав у 1908 р. святині Палестини та Афону. В 1945 році були записані його спогади, де зустрічається згадка про цю подорож: „В Иерусалиме приключился к паломникам на Пасху, в начале Великого поста. Исповедовался, причащался. Во всей Палестине был, на Гробе Господнем, в Назарете, у Галилейского моря, Тивериаде, на Йордане, в Иерихоне, на Сороковой горе, где Господь постился 40 дней, около Мертвого моря, в монастыре св. Саввы, в Вифлееме,

около Маврийского дуба. Начальником русской миссии был архимандрит Леонид. Я ему говорил за Австро-Венгрию; за Карпатскую Русь ничего не знал. Советовал поехать на Афон; чтобы стать православным надо писать в Синод. На святую Афонскую гору ехали многие: из Смирны, через Салоники на Афон. Сразу пошли в Пантелеимоновский монастырь. Там розыскал своего земляка Вячеслава, в великой схиме монаш Варух (Василий Текза) из Быстрого; его считали православным. Он на Афон поехал раньше на десять лет. Он попал на Афон так, что пошел на Иоанна Сочавского на отпуск в Буковину и с ними (т.е. полонниками) поехал на Афон” [6, с. 67].

У Пантелеймонівському руському монастирі 8 липня 1908 р. відбулося приєднання Олександра до православної церкви. У 1909 р. у м. Хуст в будинку Михайла Палканинця відбулися збори, на яких були присутні представники від православних громад з сіл Ільниці, Осою, Білок, Великих Лучок. Учасники зібрання прийшли до одностайного рішення про необхідність висвячення православного священника. Після слухання доповіді братів Геровських на місіонерському з'їзді в Києві 1908 р. вищими духовними органами було прийнято рішення дозволити православним з Угорської Русі здобувати богословську освіту в Свято-Онуфріївському монастирі на Холмщині. Саме сюди за сприяння архієпископа Холмського Євлогія (Георгієвський) приїхав Олександр Кабальюк. Після закінчення монастирських богословських курсів 15 серпня 1910 р. Олександра Кабальюка висвятили в ієромонахи з іменем Олексій.

Митрополит Євлогій у своїх спогадах не оминув і ієромонаха Олексія та його духовно-моральний стан: „Карпато-русский крестьянин Алексей Кабальюк – один из тех, которые всей душой стремились к возвращению в лоно Православной Церкви. Он побывал на Афоне, там принял Православие, пришел оттуда ко мне в Холм, и я направил его в Яблочинский монастырь, где его пост-

ригли в монашество и где я рукоположил его в священный сан. Снабдив о. Алексея богослужбными книгами и церковной утварью, мы послали его на родину (в Угорскую Русь) в качестве миссионера Православия; на его призыв стали откликаться его земляки; некоторых из них он присылал в Яблочинский монастырь, где они и приуготовлялись, по его примеру, к деятельности пионеров Православия в Карпатской Руси... Прибыла к нам, с тою же миссионерской целью, и сестра о. Кабалука. Мы ее отправили к матери Екатерине в Леснинский монастырь, где она приняла постриг и вернулась к себе на родину, намереваясь основать там женский монастырь. Карпатская Русь была плодотворной почвой для миссионерской работы, но работать было нелегко" [4].

Прийнявши російське підданство й отримавши відповідні документи, Олексій (Кабалюк) відправився знову на гору Афон, щоб обміняти свої російські чернечі папери на афонські, що давало б змогу без перепон повернутися на батьківщину з грецькими місіонерськими документами. Після оформлення документів, які свідчили, що він є співбратом Свято-Пантелеймонівського монастиря, Олексій (Кабалюк) звернувся до Константинопольського патріарха Іоакима з проханням про призначення його православним священиком. Патріарх порадив йому звернутися до Карловацького патріарха, у віданні якого знаходилися православні громади Австро-Угорщини.

Сербський патріарх Лукіан (Богданович) призначив його помічником сербського священика міста Мішкольц в Угорщині – о. Гавриїла Мотина – для православних сіл Великі Лучки та Іза. Всього 1911 рік о. Олексій в одязі простого селянина роз'їжджав зі своєю "похідною церквою" із села в село і відправляв богослужіння. У цьому році о. Олексія було заарештовано у Великих Лучках і відправлено до мукачівської в'язниці. Після допиту ієромонаха Олексія доставили під конвоєм до Ясіня, де він мав жити під домашнім арештом, з суворою

забороною роз'їжджати по селах Закарпаття.

Як показав час, призначення о. Олексія фактичним настоятелем приходів, що являлися осередками боротьби православних з греко-католиками було вдалим кадровим рішенням патріарха Лукіана. Преподобний активно поширював православну літературу та охоче дозволяв навіть дійсним греко-католикам причащатися з усіма. Його активність повернула людям надію, яку вони майже втратили після першого Мараморош-Сиготського процесу 1904 року, коли на лаву підсудних сіло 22 селян, з яких 9 отримали різні строки ув'язнення, а всі без винятку – чисельні грошові штрафи. Це не зупинило боротьбу, але привернуло до неї ще більше уваги.

Юрій Данилець, історик і дослідник релігійної історії Закарпатського регіону, так описує ситуацію перед другим Мараморош-Сиготським процесом: «Ситуація, що склалася на Закарпатті в 1911–1912 рр., викликала глибоке занепокоєння керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії. Про хорошу інформованість церковної влади про стан православного руху, свідчать ряд документів, які виявлені нами в архіві. До агітації проти «схизми» були підключені і тогочасні мас-медіа – газети «Наука» та «Неділя». У квітневому номері в 1912 р. «Наука» розміщає невелику замітку «О шизмъ». В статті серед всього іншого читаємо: «На днях широко розписалися будапештрянскѣ газети о шизмѣ, котра сѣмъ-тамъ въ Мараморошѣ указалася, якъ то въ Изѣ, а новѣйше въ Теремблѣ. До теперъ свободно ходили межі народомъ такѣ «самозваннѣ» апостоли, котрѣ бунтують людей противъ прадѣдной вѣры и всякими ложными бесѣдами агитують противъ уніи, т.е. противъ единства церкви». Потім дописувач говорить про поліційні арешти активістів, цілком схвалюючи ці дії. Аналізуючи газетну замітку розуміємо одне, що для автора – греко-католицька церква – це прадідна віра, хоч вона і утвердилася на Мара-

морщині у кінці XVIII ст., а Православ'я, котре дійсно мало глибоку історію в країні – це ересь та відступництво. Прикро, що таку риторичку часто зустрічаємо і в наш час, і від осіб, що мали б ширити любов і правду» [9, с. 35].

У відповідь на подальше поширення Православ'я австро-угорський уряд знову застосував суд. 29 грудня 1913 року почався Другий Мармарош-Сиготський судовий процес.

Початково до суду притягли 189 звинувачуваних. Під час арешту і ув'язнення селяни зазнавали тортур та побоїв з боку угорських жандармів. Згодом прокурор зменшив число відповідачів до 94 (за іншими даними – 96) осіб, звинувативши їх у підбуренні проти мадярського народу, греко-католицької віри та духовенства.

Насильство та переслідування жандармів примусило о. Олексія у травні

1912 р. виїхати до Росії, а потім до Північної Америки. В кінці 1913 р., довідавшись про суд в Мараморош-Сиготі над православними вірниками, повертається додому, де його засуджують до 5 років в'язниці і грошового штрафу.

В цілому, діяльність преподобного Олексія (Кабалюка) представляє собою унікальний приклад життєвої апології релігійних надій Карпатських русинів. Не маючи можливості писати справжні апологетичні твори на захист своїх одновірців, він вирішив власним прикладом вести проповідь любові до ближнього. Саме це його рішення багато в чому змінило весь хід Мараморош – Сиготських судових процесів і дозволило людям відчутти власну значущість у питаннях свободи совісті та сповідання власної віри.

1. Василий (Пронин), архимандрит. История православной на Закарпатье. – К.: Филокалия, 2005.
2. Володимир Моїсеєнко, Історія Православ'я на Закарпатті, «Церковна православна газета», 12 квітня 2011 року.
3. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX). – К., 1999. – 200 с.
4. Евлогий (Георгиевский), митрополит. Путь моей жизни // Электронный ресурс: http://www.krotov.info/acts/20/1910_16/eulo_15.html. Дата доступу: 11.08.2015.
5. Житіє преподобного Олексія Карпаторуського, сповідника. – Хуст, 2001. – 32 с.
6. Рассказ архимандрита Алексия от 28 ноября 1945 г. // Василий (Пронин), архимандрит. История православной церкви на Закарпатье. – К.: Филокалия, 2005. – С. 467.
7. Сергей (Цюка), иеромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. – Загорск: Троице-Сергиева Лавра, 1960.
8. Юрій Данилець, Мараморош – Сиготський процес над православними 1913–1914 року // Электронный ресурс: <http://orthodoxkhust.org.ua/>. Дата доступу: 25.07.2015.
9. Юрій Данилець. Архімандрит Олексій (Кабалюк) – перша особа в православному чернецтві на Закарпатті на початку XX ст. // Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції „Європейська наука XXI століття: стратегія і перспективи розвитку – 2006”. (22–31 травня 2006 р.). – Т. 3. – Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 7-9.

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У СВІТЛІ ДУХОВНОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

Дзвінчук Ростислав Васильович

аспірант кафедри богослов'я Української богословської академії Карпатського університету,
м. Ужгород

Ключові слова:

особистість,
виховання,
Православ'я,
освіта,
духовність,
мистецтво,
культура,
моральність,
патріотизм,
національність,
спадщина,
історична пам'ять,
Християнська етика

У даній статті, проаналізовано основні аспекти духовної складової у розвитку особистості. Основний акцент зроблений, на необхідності виховання молоді в багатій духовній спадщині Українського Православ'я. Введення спецкурсів та інтеграції духовно-морального компонента в існуючі програмні предмети. Основою духовно-морального розвитку на думку автора постає прилучення сучасної освіти до традицій православної педагогіки і української культури.

Keywords:

Personality,
Parenting,
Orthodoxy,
Education,
Spirituality,
Art,
Culture,
Morality,
Patriotism,
Nationality,
Heritage,
Historical memory,
Christian ethics

This article analyzes the main aspects of the spiritual component in the development of personality. The main emphasis is on the need for education of young people in the rich spiritual heritage of the Ukrainian Orthodoxy. Introduction courses and the integration of the spiritual and moral component into existing software objects. The basis of spiritual and moral development according to the author there is the communion of modern education to the Orthodox pedagogy and Ukrainian culture.

Ключевые слова:

личность,
воспитание,
Православие,
образование,
духовность,
искусство,
культура,
нравственность,

В данной статье, проанализированы основные аспекты духовной составляющей в развитии личности. Основной акцент сделан на необходимости воспитания молодежи в богатой духовному наследию Украинского Православия. Введение спецкурсов и интеграции духовно-нравственного компонента в существующие программные предметы. Основой духовно-нравственного развития по мнению автора возникает приобщение современного образования к православной педагогике и украинской культуры.

*патриотизм,
національність,
наследие,
историческая память,
Христианская этика*

На сьогодні наша держава залишається без офіційної чітко визначеної ідеології. Духовне виховання молоді звелось на нанівець, а головні ціннісні установки, що властиві молодіжній свідомості, переважно стала деструктивними та руйнівними. Поряд з тим освіта як завжди у властивій їй манері, продовжує спрямовувати зусилля на розвиток інтелектуальної складової особистості поза моральними та національними критеріями. Безперечно інтелектуальна складова є дуже важлива, однак потрібно остерігатись, щоб не зробити з неї кумира.

Коли духовність замінюється начитаністю, а наука витісняє з серця любов і співчуття до оточуючих, наносяться великі збитки духовному розвитку особистості, який здобувається набагато складніше, ніж отримання наукових знань. Більше того, розвиток розумових здібностей тісно пов'язаний з моральними якостями людини. Відомо багато прикладів, коли великі наукові істини відкривалися високо духовним дослідникам у багатьох галузях науки наприклад М. Копернік, І. Кеплер, Б. Паскаль, І. Ньютон, М. Ломоносов, Д. Менделєєв, І. Павлов, В. Вернадський, та багато інших [6, с. 8].

Святоотцівська спадщина свідчить, що розумові та пізнавальні здібності людини змінюються в залежності від змін її внутрішнього світу. По мірі духовного зростання, за розум людини "розгортається" і стає здатним чітко і ясно споглядати природу існуючих речей. Православ'я пов'язує успіхи в пізнанні з духовно-моральним вдосконаленням особистості, натомість однобокий розвиток розуму вважається неповноцінним і шкідливим. Втрата православних напрацювань в освіті, зміна розуміння суті духовності і моральності в сучасній педагогіці призвело до кризо-

вих явищ у духовно-моральному вихованні молоді.

Доля нашої країни і нашої "національної ідеї" нерозривно пов'язана з православною духовністю. Наша тисячолітня історія переконливо свідчить, що ми живемо в самобутній незалежній країні з високими духовними традиціями, які можуть істотно збагатити педагогіку. З православної точки зору духовне життя починається з потреби у значенні виправданості життя через співвіднесення з вищими цінностями. І.О. Ільїн писав, що школа повинна жадати від дитини "наявності в її житті "все визначаючої цінності", яка надає сенсу життю". У цьому зв'язку педагогічна діяльність стає органічною частиною духовного розвитку [4, с. 111].

Методологічною основою духовно-морального розвитку, повинно стати прилучення сучасної освіти до традицій православної педагогіки і культури. Всі моральні і духовні пошуки особистості, пов'язані з певним типом культури. Сучасній педагогіці варто йти шляхом, вдумливого вивчення і відродження православної духовної скарбниці. Відмовившись від православної спадщини, ми відвернулися від тисячолітньої культури, у якій сконцентрований духовний досвід наших предків. Після багатьох трагедій і випробувань ми переконуємося, що християнські цінності - не марна видумка. Нашій освіті слід шукати шляхів єднання з православною аксіологією та антропологією. Ці шляхи важливо знаходити в живих православних цінностях, православної концепції особистості, виховання нової, цілісної людини. Також, важливим є духовно-естетичний феномен православного мистецтва, виховання духовності засобами мистецтва. Слід згадати також і історичну народність, святість і чистоту, вітчизняні перекази, національний ідеал, національне і патріотичне вихо-

вання молоді. Всі ці аспекти ми розглядаємо як православний світогляд, християнські цінності якого пронизують всю нашу культуру, історію, та народні традиції. Тому нам важливо знати що без основ православ'я, неможливо зрозуміти зміст не тільки церковного мистецтва, але і багатьох світових живописних, словесних та музичних творів. Не зрозумівши християнської концепції особистості, практично неможливо осягти спадщину Ф.М. Достоевського, М.В. Гоголя і всю глибину трагедії Л.М. Толстого.

Повертаючись до свого зародження, до великої доби Київської Русі, ми чітко простежуємо, що християнська віра не суперечила високому інтелекту особистості. Для давньоруського діяча культури, віра і розум сприймалися як взаємно доповнення одне одного. В київській Русі вважали, що залучення до віри означає залучення і до інтелектуальної культури світу. Для автора "Слова про закон і благодать" митрополита Іларіона вірувати в єдиного Бога було не просто святою справою, але і розумною. Святість і розум на Русі були майже однаковими [6, с. 10].

Наша сучасна освіта стала передачею сукупності знань і навичок, для досягнення суто матеріального благополуччя і кар'єри. Тому не дивно, що серед людей освічених часто зустрічаються вульгарність, цинізм, аморальність. Турботою педагога, насамперед, є виховання душі в цілому. Духовність неможливо обчислити сумою знань і навичок. Результатом її може бути тільки духовний досвід, особливе влаштування душі особистості. У цьому і полягає специфіка християнської педагогіки [3, с. 45].

Варто підкреслити, що система християнських цінностей відображається не в переліку дозволеного і недозволеного, а у внутрішній спрямованості особистості, у любові до істини, та до оточуючих. Мета виховання в християнстві передбачає виховання нової людини, яке трактується набагато глибше за марксистську педагогіку. Апостол Павло в Посланні до Колосян говорить: «скину-

вши вітху людину з справами її та вдягнувшись у нову людину, яка оновлюється в пізнанні», Кол.,3,9-10. Отже, залучення в освіту православного аспекту дасть можливість впровадити систему православних цінностей, православної концепції особистості, виховання нової людини [2, с.76]. Вся сукупність християнського вчення спрямовується на виховання нової людини, а новизна цієї людини міститься в її духовності.

Педагогіка є глибоко онтологічною наукою, мета виховання й освіти невіддільна від мети життя, від духовного її початку. Однак сучасна педагогіка не дає відповіді на вихідні, основоположні питання людського буття: У чому сенс життя? Що потрібно виховувати в собі? Що змінювати? Що таке здоров'я душі, які прикмети духовного здоров'я? Наша освіта не тільки не відповідає на ці питання, але і не задається ними. Відповіді на поставлені запитання вичерпно даються, наприклад, в православному мистецтві, зокрема в іконописі, на що і спрямовані всі його художньо-композиційні засоби [1, с. 66].

Сучасний педагог має всі необхідні концептуальні підстави і методичні рекомендації для роботи в царині духовно-морального виховання. Робота ця ведеться, однак істотних успіхів у ній поки що небагато. Перешкодою цьому стає неготовність самих педагогів до духовного виховання підростаючого покоління. Часто вони не можуть розкрити духовний потенціал предметів шкільної програми, особливо на уроках історії, літератури, та мистецтва. Тому актуальною стає проблема духовного виховання самих педагогів. Учитель зможе дати дієві основи моральних і духовних знань, коли сам буде ними володіти. Шлях навчальної, та наукової діяльності вчителя - це шлях відродження власної душі. Виховний дар - це почуття і знання дитячої душі, вміння надихнути і повести за собою, а головне - вміння так вибудувати навчання, щоб допомогти дитині побороти в собі всі негативні якості характеру, а також підтримати і розвинути всі пози-

тивні. Відомий грецький філософ Арістотель першим проклав шлях до цієї мети коли стверджує: "Найбільша перемога - перемога над своїм негативним мисленням".

Вчитель має знати, на що він здатний і як ці здібності краще використати. Одні з вчителів є прекрасними оповідачами і вміють привернути увагу всього класу. Інші, навпроти, вміють спонукати дитячу енергію й обдаровані особливою спостережливістю до здібностей дітей. Всі ці обдарування потрібні, але важливіше за все для вчителя - вміння любити дітей. Спілкування з дитиною буде плідним тоді, коли регулюватиметься любов'ю до неї. Вчитель має бути світильником на шляху духовного розвитку учня. Важливо підкреслити, що коли він хоче стати таким світильником, то повинен працювати над своїм внутрішнім світом [5, с. 18].

В успішному вирішенні цих проблем плідним буде звертання до своїх національних і етнічних коренів. Під духовно-моральним вихованням розуміється процес сприяння духовно-моральному становленню особистості. Цей процес пов'язаний з відновленням традицій, устрою життя і форм національного досвіду, накопиченого у православній педагогіці. Важливою складовою національного виховання є патріотичне виховання молоді [6, с. 11].

У сучасній школі нехтування патріотичним вихованням, зневага до духовних традицій, формування егоїстичної свідомості, та аналогічним підходом до світу, зневажливе відношення до праці викликає велику тривогу і відповідні

наслідки. Патріотизм - це, насамперед, усвідомлення землі як своєї, усвідомлення себе відповідальним за цю землю, за її добробут, це усвідомлення себе в сукупності з живою історією. Одна з проблем, які стоять перед шкільною освітою, полягає в тому, що дітям не роз'яснюють важливий компонент це почуття правдивої історії. Це небезпечно і фатальна річ - позбавити дитину правдивої історичної пам'яті. Це означає, що її позбавляють можливості брати приклад з людей, які жили в минулому. А історія, по суті, постійно повторюється, і тому її духовно-виховний потенціал дуже високий. Щоб любити свою національність і служити їй всією душею, потрібно цінувати її та перейнятися її духом.

В шкільну програму доцільно було б запровадити такі курси як: "Християнська етика", "Основи духовності та моральності", "Національна духовна культура" та інші. Впровадження цих предметів варто поєднувати з іншим напрямком духовного розвитку. Важливо впроваджувати духовно-моральний та культурний зміст в уже діючі програми в системі освіти. Викладачі та вчителі повинні поруч з інтелектуальним розвитком особистості, займатися і духовним просвітництвом розвивати в учнях навички духовної практики. Виходячи з національних інтересів, для створення умов патріотичного українського суспільства потрібна реалізація освітніх духовно-культурних проектів, які б забезпечували успадкування та опанування духовного надбання нашої країни.

1. Зеньковський В.В. Педагогіка. -М.: Свято-Тихон. Богослов, инс-т, 1996. - 153 с.
2. Священник Евгений Шестун. Православная педагогика. - Самара; ЗАО "Самарский информационный концерн", 1998. - 576 с.
3. Святитель Филарет (Дроздов), митрополит. Собрание сочинений. - М., 1997. - 235 с.
4. Ильин И.А. Собрание сочинений: Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы; Худож. Л.Ф. Шканов. - М.: Русская книга, 1997-1998. - 408 с.
5. Мейендорф Иоанн,. Введение в святоотеческое богословие: Конспекты лекций. - М., 1999. - 360 с.
6. Рашковская В.В. Духовний розвиток особистості: інтеграція православ'я та освіти. - П., 2001 - 28 с.

ВЧЕННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПРО ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ І ПЕРВОЗДАННУ ПРАВЕДНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОСЛАВНОЇ БІБЛІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

Біксей Василь Васильович

аспірант кафедри богослов'я Української богословської академії Карпатського університету,
м. Ужгород

Ключові слова:

Бог,
Римо-католицька Церква,
вчення,
спасіння,
природа,
первозданність,
гріхопадіння

У цій статті розкрито питання про вчення римо-католицької церкви, про первородний гріх і первозданну праведність через призму православної біблійної парадигми.

Keywords:

God,
Roman Catholic Church,
doctrine,
salvation,
nature,
primordial nature,
the fall

In this article the question about the teachings of the Roman Catholic Church about original sin and original righteousness through the prism of Orthodox biblical paradigm.

Ключевые слова:

Бог,
Римо-католическая Церковь,
учение,
спасение,
природа,
первозданность,
грехопадения

В этой статье раскрыт вопрос об учении Римо-Католической Церкви о первородном грехе и первозданную праведность через призму Православной библейской парадигмы.

Особливість католицького богослов'я у вченні про первородний гріх виходить, перш за все, з його погляду на природу людини як таку, коли вона перебувала, за висловом схоластиків, в "стані чистої первозданності." Цей природний стан був спочатку суперечливим, бо душа людини, створена за образом і подобою Божою, спрямовувалася до Творця, але вступила в зіткнен-

ня з низкою спонук її фізичної природи.

Природна двоїстість перших людей переборювалася особливим Божественним впливом, що отримала назву "благодаті первозданної праведності," яка була присутня в людині поряд з образом і подобою Божою. В її вплив було покликане утримувати її духовну і тілесну природу в зв'язаній рівновазі, не

даючи розвинутися визначально закладених у творенні суперечливості природи людини. Райська досконалість людської природи не була її природним станом, вона підтримувалася особливим надприродним впливом "первозданної благодаті".

У цьому погляді ми бачимо перший прояв ідеї відчуженої благодаті, над середньовічним католицьким богослов'ям. Один з найвизначніших католицьких богословів кардинал Белларmino писав, що "досконалість першої людини не була впроваджена або вкладаєна в її природу як дарунок, вона була ... дана їй в якості дарів надприродних". Благодать мислиться як відчужена дія Бога, незалежна від людини, бо досконала благодать Бога не може стати частиною її напівгріховної природи. Вона штучно імплантується в душу людини, не змінюючи її змісту, а лише стримуючи вроджене протиборство плоті і духу.

Гріхопадіння позбавило природу людини цього зміцнюючого впливу Божественної благодаті, і вона повернулася в свій природний стан, схильний до боротьби духу і плоті. Благодать, яка перебувала в природі людини, була вилучена з неї, і в цьому стані людина несе тягар гніву Божого за її втрату, але саме воно є абсолютно природним для її спочатку безблагодатної природи. Найкраще про це говорить той же Белларmino, який порівнює стан людини до і після гріхопадіння з різницею між вдягнений молодик і роздягнений.

Найважливішим наслідком такого погляду на сутність гріхопадіння, яке вплинуло на все богослов'я католицтва, перш за все, на його сотеріологію, стало спотворене уявлення про ставлення Бога до світу і людини. У католицькому світогляді не стільки людина змінює своє ставлення до Бога після первородного гріха, скільки Бог змінює Своє ставлення до Свого творіння. Людина залишається в стані "чистої природності" і позбавляється благодатного милості Бога, Який віддаляється від Свого творіння, відокремлює себе від нього. Ми знову повертаємося до образу староза-

вітного Бога-Судді, що поставив ангела Свого з вогненным мечем біля воріт раю і відсік від Себе людини. У такому розумінні первородного гріха відбулося відродження старозавітного початку, і діячі Реформації цілком справедливо звинувачували католицтво в підміні Нового Завіту Старим.

Православ'я ніколи не вчило бачити в Бозі ворожнечу до людини. За словами свт. Іоанна Златоуста: "Не Бог ненавидить нас, але ми - проти Нього. Бог ніколи не ворогує". Не Бог віддаляється від людини, але людина йде по стопах блудного сина, не Бог вважає старозавітну ворожнечу між Собою і родом людським, а людина відкидає незмінну любов Божу. За словами патріарха Сергія "Гріх віддаляє людину від Бога, а не Бога - від людини" [10, с. 27].

Підстави для такого уявлення про первородний гріх були закладені ще блж. Августином, але свого повного розвитку воно досягло в епоху схоластики в працях Ансельма Кентерберійського і, особливо, Іоанна Дунс Скота. Завершив виклад вчення про первородний гріх і первозданної праведності Тридентського собору, а згодом воно проявилось в догматі про непорочне зачаття Богородиці.

Таке розуміння природи первородного гріха в основі своїй збереглося в Католицької Церкви донині. Так "Катехизм Католицької Церкви" говорить: "Церква вчить, що нашим прабатькам Адаму і Єві було дано стан" первородним святості і праведності "... Внутрішня гармонія людської особистості ... має стан, званий первородною праведністю ... вся ця гармонія первородної праведності, передбачена для людини в Божому задумі, була втрачена гріхом наших прабатьків".

Православний погляд на природу первородного гріха відрізняється тим, що людина мислиться спочатку досконалим творінням Божим, чужим всякого гріха і поділу духу і тіла, що перебували в гармонії і спілкуванні з Творцем. Первородний гріх позбавив людину не тільки можливості такого спілкування,

але спотворив первісну досконалість людської природи, запаморочив образ Божий в ній і в прабатьків, став спадщиною всього людства. Після падіння людська природа знаходиться в проти-природньому стані, вона придбала схильність до гріха, перш чужого, стала схильна до смерті, виникло роздвоєння прагнень душі і тіла.

Із вчення Римо-католицької Церкви про первородний гріх, в якому Бог позбавляє людину дару Своєю благодаттю, безпосередньо пов'язане вчення про позбавлення від згубних наслідків цього гріха, тобто про спасіння. Життєво важливе значення вчення про спасіння в будь-якій релігійній системі полягає в тому, що воно говорить не про абстрактні богословські уявлення, а про те, що має робити людина в цьому житті, щоб заслужити кращу долю в житті майбутньому. Як писав про це патр. Сергій: "Питання про особисте спасіння не може бути лише теоретичним завданням, це питання самовизначення" [10, с. 28].

Католицький погляд на особисте спасіння людини з необхідністю виходить з тих взаємин Бога і людини, які встановилися після гріхопадіння, після якого Бог змінив Своє відношення до людини, віддалив Себе від нього і позбавив сприяння Своєї благодаті. З цього уявлення в католицтві розвинувся класичний середньовічний образ старозавітного Бога-Судді, ворогуючого на людину за її гріх.

Цей спотворений образ гніву Бога неминуче змінив ставлення до Нього людини, він викликав у її душі страх замість бажання уподібнитися Йому. Людина намагалася пом'якшити гнів Божий, умилостивити Його непорушну справедливість задоволенням за гріхи. За словами Ансельма Кентерберійського "будь-який гріх з необхідністю вимагає або задоволення або будь-якого покарання" [6, с. 29]. Однак належне задоволення Бога не в силах людських, тільки страждання і смерть Христа гідно спокутують гріх людини і повертають їй дар спасительної благодаті. Але ця благодать не дається марно, умовою її

дарування повинна бути "деяка заслуга з боку самих людей".

Зрозуміло, в католицькому таїнстві хрещення також як і в православному відбувається зцілення первородного гріха, але для доповнення свого спасіння людина повинна ще принести задоволення Божественної справедливості за свої гріхи. Таким чином, припинення дії первородного гріха не припиняє відчуження Бога від людини, породженого цим гріхом. Що може людина запропонувати Богу в відшкодування за свої гріхи? Очевидно, тільки своїми добрими справами вона може здобути благовоління Боже, мірою добрих справ людина діяльно бере участь в власному спасінні, основою якого служить викупна жертва Христа.

Вперше вчення про задоволення Божої справедливості добрими справами виклав в XI ст. Ансельм Кентерберійський, хоча витoki його лежать в правових уявленнях античного Риму, які були засвоєні західним християнством, а також в тому погляді на власну участь людини в скоєнні свого спасіння, який висловив в V ст. Пелагий. Потім воно отримало розвиток в працях Фоми Аквінського і було підтверджено Тридентським собором. Згодом його вплив також позначилося на розвитку російської богословської науки. При всій видимій логічності стрункості такого погляду на спасіння людини він надав руйнівний вплив на церковну свідомість і життя середньовічного католицтва і послужив прямим приводом до виникнення Реформації з її вченням про спасіння тільки вірою. Сучасний католицький Катехізис, прийнятий у своєму первісному варіанті в 1992 році, який є нині офіційним віровченням Католицької церкви, так пояснює доктрину Ансельма Кентерберійського: "Багато гріхів завдають шкоди ближньому. Потрібно зробити все можливе, щоб відшкодувати збиток; цього вимагає проста справедливість. Але до того ж гріх ранив і послаблює, як самого грішника, так і його відношення з Богом і ближніми. Відпущення у сповіді знімає гріх,

але не виправляє безладу, викликаного гріхом. Повставши від гріха, грішник повинен зробити ще щось, він повинен відповідним чином принести задоволення чи умилостивити за свої гріхи".

Православ'ю чужа сама думка про правосуддя Боже, Який не може пробачити жодного гріха без відповідного задоволення і перетворюється в католицькій схоластиці в якусь фатальну і незалежну від Бога силу. Православне розуміння спасіння виходить із ідеї Бога, Який перевершує в Своєму добрі людські поняття про неминучу відплату і не вимагає задоволення за гріх. Джерелом покарання за вчинені гріхи є не невблаганна правда Бога, не відповідь Його ображеного правосуддя, а сила гріха, прокляття і смерті, слідство згубного зіткнення зі злом, з яким людина піддає себе в гріховному падінні від Бога.

Розуміння спасіння як задоволення справами добра за гріхи спотворює взаємини Бога і людини, бо воно виходить з прагнення до взаємної вигоди. Бог і людина вступають в свого роду угоду, позбавлену морального ставлення один до одного або "правовий союз," за визначенням патріарха Сергія: людина приносить Богу свої добрі справи, щоб позбавити себе від Його гніву, а Бог задовольняє ними Свою справедливість. "Бог, за католицьким вченням, шукає не святості, як загального улаштування душі, а саме виявленя цієї святості зовні; виправдовують людину саме справи" [10, с. 30]. Такий рід відносин Бога і людини неминуче знецінює духовний, моральний зміст добра, що твориться людиною за гріх. Добро, яке чиниться в сплату за гріх, набуває характеру самопокарання, стає морально байдужим приписом закону, родом жертвопринесення і, природно, залишається чужим його природі.

Релігійна і моральна ущербність такого розуміння спасіння полягає в тому, що змінюється сам зміст тієї зміни у відносинах Бога і людини, яка називається порятунком. У католицькому світогляді сенс рятівного задоволення

справедливості Божої полягає в тому, щоб змінити Його гнів на милість, змінити ставлення Бога до людини, повернути те розташування, якого Він позбавив людину після гріхопадіння. Відповідно, необхідність змінити ставлення самої людини до Бога неминуче мислиться другорядною, хоча саме в цьому справжній сенс спасіння, тому що не Бог повинен змінити Своє ставлення до людини, задовільнившись запропонованими добрими справами і скасувавши покарання, а людина повинна змінити своє ставлення до Бога, Який ніколи не змінює Своєї любові до неї.

Зміна ставлення людини до Бога, моральна, духовна зміна природи людини неминуче стає другорядним, бо спасіння мислиться, перш за все, як спасіння від покарання за гріх, а не від самого гріха, як порятунок від страждання, заподіяної гріхом. Саме цілепокладання спасіння, в даному випадку, не вимагає внутрішньої зміни людини, бо воно полягає в зворотному - в прагненні змінити ставлення до себе Бога, як писав про це патр. Сергій: "Спасіння ... як зміна гніву Божого на милість ..., дійство, що проходить тільки в Божественній свідомості і не стосується душі людини" [10, с. 32].

Але якщо спасіння відбувається лише в глибинах Божественної свідомості, яким чином воно оселяється в душу людини, позбавленої внутрішньої зміни? Звільнення від гріха прийняло в релігійній свідомості католицтва образ відчуженої благодаті, "саморушній праведності, яка оселяється в людині і починає в ній діяти майже всупереч її свідомості і волі." Очисну дію Бога не вимагає духовної готовності людини, вона надсилається їй за виконання якоїсь міри добрих справ і перероджує її душу поза морального зусилля з її боку, але "виправдання є справа не магічна, а моральна" [2, с. 33], бо Господь бажає не кількості добрих справ, а повернення людини в дім Отчий, змінити її ставлення до Свого Отця - зміни духовного, морального, а справжня добродійність можлива тільки як наслідок такої зміни.

Слід додати, що, зрозуміло, мова йде не про заперечення необхідності морального досконалості особистості в католицькому вченні про спасіння, швидше можна говорити лише про зміну співвідношення між складовими процесу спасіння, яке мислиться, перш за все, як пом'якшення Божого гніву через задоволення Його справедливості і вже в другу чергу як внутрішнього переродження самої людини.

Ці очевидні протиріччя католицького богослов'я стали предметом запеклої критики в епоху Реформації, яка привела до значних змін в традиційних юридичних поглядах на співвідношення Божественної заслуги і людської в справі спасіння. У відповідь на звинувачення в применшенні гідності жертви Христової в Католицькій Церкві народилося вчення про так зване "влиття благодаті" (*infusio gratiae*), яка діє як надприродний дар Божий, який вселяє святість в душу людини незалежно від її заслуг.

Крім того, така дія Бога ставала в певному сенсі передвизначена, одних вона обирала до спасіння, інші були позбавлені її, не маючи можливості змінити свою долю.

Залишається без відповіді питання: в чому полягає заслуга людини, якщо в святості вона залишається лише провідником волі Бога. Людина не може брати участь в своєму спасінні, бо залиша-

ється невирішеним основне протиріччя правового світогляду "наскільки зростає ціна заслуг людських, настільки є непотрібною заслуга Христа". Щоб не замішати своїм пелагіанським зусиллям Бога людина відчужується від можливості творення добра. Логічно послідовний розвиток такого стану неминуче призводить свідомість західного християнства до непрямого заперечення сенсу і цінності справ добра і, отже, самого добра як такого, як пише про це патр. Сергій "власне кажучи справи людини не потрібні, тобто не повинні мати виправдувальної сили." У Православ'ї спасіння розуміється насамперед як спасіння від самого гріха: "І визволить Ізраїля від усіх беззаконь його" (Пс. 129, 8); "Той бо врятує люди своя від гріхів їх" (Мт. 1, 21); "Бо Той є Бог наш, позбавляючи нас від гріха; Яко Той є Бог наш від принади ворожної світ визволить; Рід ж людський від нетління свободи є, життя і нетління світові дарував (стихири Октоїха). Гріх вносить "тління" в природу людини, віддаляє людину від Бога, спонукає людей віддалятися від Бога. Але Бог і грішну людину не залишає Своїм піклуванням: "Ти ворога сильно полюбив еси" (канон Октоїха). Від людини-грішної Бог вимагає не задоволення за гріхи, а зміни способу життя, тобто, народження в нове життя.

1. Арсен'єв Н. А. Православ'я, католицизм, протестантизм. – Париж, 1948. – 260 с.
2. Арсен'єв Н. А. Православна Церква і західне християнство. Варшава, 1924.
3. Беляєв Н. Я. Основний принцип римського католицизму. – Казань, 1895. – 250 с.
4. Беляєв Н. Я. Римско-католицьке вчення про задоволення Богу з боку людини. – Казань, 1876.
5. Гер'є В. Блаженний Августин. – М. 1910. – 473 с.
6. Катехизм Католицької Церкви. – М. 2003. – 96 с.
7. Кремлівський А. Первородний гріх за вченням блж. Августина. – СПб. 1902.
8. Огідкій Д. П., Козлов М. свящ. Православ'я і західне християнство. – МДА, 1995. – 416 с.
9. Різдяний А. Я. Вчення західних сповідань про первородний гріх. – «Праці Київської духовної академії». – 1909, № 2,5.
10. Сергій (Страгородський) архієп. Православне вчення про спасіння. Досвід розкриття морально-суб'єктивної сторони спасіння на підставі Св. Письма і творінь святих отців. – СПб. 1910.
11. Теодорович Н. І. Вчення Тридентського собору про первородний гріх. – Почаїв, 1886. – 583 с.

ІСТОРИЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ДІАСПОРИ КАНАДИ

Беник Дмитро Юрійович

аспірант кафедри богослов'я Української богословської академії Карпатського університету,
м. Ужгород

Ключові слова:

*діаспора,
еміграція,
українці,
православ'я,
Канада,
юрисдикція,
Церква*

У статті описано історію та сучасний стан української православної діаспори в Канаді. Розглянуто історичний хід еміграційних процесів українців до Канади, церковне життя українських поселенців, формування церковних громад та становище православної діаспори українців в Канаді на сучасному етапі.

Keywords:

*Diaspora,
emigration,
Ukrainian,
Orthodox,
Canada,
the jurisdiction,
the Church*

The article describes the history and current state of the Ukrainian Orthodox diaspora in Canada. Considered the historical course of emigration processes of Ukrainians in Canada, Ukrainian settlers church life, formation of religious communities and the situation of the Orthodox Diaspora Ukrainians in Canada at the present stage.

Ключевые слова:

*діаспора,
еміграція,
українці,
православ'я,
Канада,
юрисдикція,
Церковь*

В статье описана история и современное состояние украинской православной диаспоры в Канаде. Рассмотрены исторический ход эмиграционных процессов украинцев в Канаду, церковная жизнь украинских поселенцев, формирование церковных общин и положение православной диаспоры украинцев в Канаде на современном этапе.

Канада — третя країна у світі з найбільшим числом етнічних українців — після самої України і Російської Федерації. Згідно з переписом 2001 року в країні зареєстровано 1 071 060 осіб українського походження, що становить 3,6% всього населення і робить українську етнічну спільноту однією з найбільших етнічних меншин Канади. Найбільше українців сьогодні проживає в провінції Альберта і Манітоба [4, с. 219]. Значне число української діаспори осі-

ло також в провінціях Онтаріо, Британська Колумбія, Саскачеван, Квебек і Нова Шотландія. За чисельністю українці посідають п'яте місце серед етнічних спільнот Канади, поступаючись тільки британцям, французам, німцям та італійцям [10, с. 72].

Українці стали першими офіційно зареєстрованими на канадській землі переселенцями. Їхні позитивні відгуки, а також рекламні заходи канадського уряду, який наприкінці XIX ст. заохочу-

вав широкомасштабну еміграцію з Європи для сільськогосподарського освоєння своїх величезних і майже безлюдних західних територій, привели до масового переселення малоземельних українських селян за океан [10, с. 73–74].

Українські громади Канади і сьогодні поважно зберігають в пам'яті імена перших своїх співвітчизників, які першими ступили на землю своєю майбутньої другої батьківщини. Сьогодні на історичній батьківщині першопрохідців в їх честь встановлено пам'ятник. Іван Пилипів навіть заснував в провінції Альберта перше українське селище Една-Стар. Саме сюди і потягнулися з далекої батьківщини перші українські родини. Вже наступного 1892 року у Канаду прибуло кілька українських сімей.

При цьому «українські іммігранти прагнули селитися на нових місцях компактно і заснували цілий ряд етнічно однорідних поселень [10, с. 74–75]. В рамках створених етнічних поселень переселенці з України зберегли свою національну своєрідність, культурні та побутові особливості, свою віру, тобто те, що пов'язувало їх з рідною землею. Таке прагнення позначилося, перш за все, в назві місць масового проживання українців. На сьогоднішній день «в Канаді існує близько 180 поселень, поштових відділень, залізничних станцій, які мають українські назви. Їх можна розділити на географічні – Україна (в Канаді є три такі поселення), Київ, Коломия, Карпати, Дніпро, Дністер, Збруч, Прут і т. д.; історичні (більшість з них взяті з часів Запорізької Січі і Гайдямаччини) – Січ, Козак...» [3, с. 141–142].

Під час другої хвилі в Канаду переселилися більш як 60 тис. осіб, а до середини 1950-х років (за третьої хвилі) в країну прибуло ще 35–40 тис. українців. Основна їх частина оселилася в міських індустріальних центрах провінцій Онтаріо і Квебек. Власне, ця маса людей, яку в канадській літературі по праву вважають «недобровільною імміграцією», в основному довершила форму-

вання української етнічної групи [2, с. 47].

Перш за все, більша частина цієї імміграції активно поповнила українські церкви й школи та включилась у політичне, релігійне і суспільне життя діаспори. Нові поселенці допомогли встановити тісніші зв'язки українців Канади з українцями у Польщі. З огляду на те, що більшість нових іммігрантів володіла українською мовою, це також сприяло зусиллям українців Канади у її збереженні.

Найнеобхіднішою, діючою, першою і найбільш простою формою організованого життя українців на американському континенті була церква. Саме навколо храму будувалося життя українців в Канаді. Тому відносини з церквою були важливою складовою зв'язків українських поселенців з Україною.

Православне життя в Канаді до початку ХХ століття було не організоване і парафіями опікувалися священники з США.

Одним з перших православних священників на Канадській землі був українець, присланий Руською Православною Місією зі США отець Петро Самець. «Віруючі дуже його полюбили. Він так добре і щиро трудився для української православної громади, що навіть католики ставилися до нього з повагою» [14, с. 473]. На початку вересня 1919 р. зі Сполучених Штатів Америки в Канаду прибув український православний священник о. Лев Кушнір. «Звістка про приїзд нового священника розійшлася скоро. На його перше Богослужіння прийшло багато людей. Воно пройшло дуже урочисто. Після прочитання Євангелія о. Кушнір виголосив гарну проповідь» [14, с. 473] – пишуть дослідники православного життя українців в Канаді.

Піклуючись про православну паству, у 1900 р рішенням єпископа Алеутського і Північно-Американського Тихона Белавіна на території провінції Альберта в Канаді була відкрита Канадська місія. На чолі місії владика поставив священника Якова Корчинського [1, с.

63]. Завдяки старанним місіонерським трудам священика Корчинського в Едмонтоні з'явився один із перших побудованих православними храмів Канади – Свято-Варваринський.

До 1916 року в Канаді налічувалося близько 60 православних храмів, близько 20 священиків, був також відкритий монастир.

З другою хвилею еміграції з України православні парафії в Канаді поповнилися і вихідцями з Наддніпрянської України.

У липні 1918 року в місті Саскатун, провінції Саскачеван, була утворена церковна громада і братство під назвою Українська Греко-Православна Церква Канади, до якої увійшли також і колишні українці-уніати. 28 грудня 1918 р. відкрився Перший Собор УПЦК, підсумком якого було відкриття семінарії в Саскатуні. Свої духовні центри, єпархіальні та парафіяльні структури Українська Православна Церква почала утворювати в діаспорі дещо пізніше, в 20-30-і роки, з вихідців із традиційно православних регіонів Західної України – Волині, Холмщини, Буковини, Закарпаття. Помітну роль в об'єднанні православних громад в Канаді зіграв Інститут імені Петра Могили, заснований в місті Саскатуні в 1916 році [12, с. 20]. Спроби врегулювати канонічний статус церкви увінчалися успіхом 1 квітня 1990 р., коли Українська Греко-Православна Церква Канади була прийнята в юрисдикцію Константинопольського Патріархату із зміною назви на Українська Православна Церква Канади (далі – УПЦК) [11].

Православ'я в Канаді сьогодні представлено декількома церковними юрисдикціями. При цьому серед православного населення країни домінують саме українці.

Українська православна діаспора найбільше представлена в Українській Православній Церкві Канади, що знаходиться в юрисдикції Константинопольського Патріархату. Ця церковна православна громада заснована з'їздом мирян (переважно греко-католиків) в

липні 1918 року як незалежна Соборно-правна організація українців Канади, вищим органом якої є Собор, що збирається кожні п'ять років. Першим першоєрархом УПЦК був митрополит Германос – екзарх Антіохійського Патріархату в Америці. У 1924 р він передав свої архіпастирські обов'язки архієпископу Івану Теодоровичу, який очолював цю Церкву до 1947 року [14, с. 477–478]. 8 серпня 1951 р. на Надзвичайному Соборі у Вінніпезі предстоятелем Української Греко-Православної Церкви в Канаді і митрополитом Вінніпега було обрано митрополита Івана Огієнка [6, с. 468].

Першого квітня 1990 р. Українська Греко-Православна Церква Канади була прийнята в юрисдикцію Вселенського Патріархату як самокерована, з тією особливістю, що на відміну від УПЦ США всі її єпископи титулюються своїми єпархіями в Канаді [14, с. 478]. Сьогодні УПЦК очолює митрополит Юрій Каліщук. Складається УПЦК з трьох єпархій: Східної (Онтаріо), Центральної (Манітоба та Саскачеван) і Західної (Альберта і Британська Колумбія), в яких здійснюють пастирське служіння 89 православних священиків. Церква має семінарію у Вінніпезі при Коледжі святого апостола Андрія [10, с. 94]. УПЦК, крім того, має три навчальні інститути – Святителя Петра Могили в Саскатуні, Святого Івана в Едмонтоні і Святого Володимира в Торонто [13, с. 89]. При великих громадах УПЦК працюють недільні і українські школи [14, с. 478].

За переписом населення 2001 р. 479 600 людей у Канаді подало своє віросповідання як православне, половина яких проживала в Онтаріо. У порівнянні з 1991 р. – це ріст на 24 відсотки (1,6% усіх мешканців Канади). У цьому самому часі число вірних українського православ'я у Канаді зменшилось на п'ять відсотків до 32 700. Середній вік серед українських православних – 46 років.

У Канаді також представлені парафії Автокефальної Православної Церкви в

Америці, об'єднані в Канадську архієпископію. Основу цих парафій також складають українські емігранти: колишні галицькі та закарпатські уніати, православні переселенці-білоемігранти. Церква створена 10 квітня 1970 р. [9, с. 374] як автокефальна. Автокефалію Церкви визнає тільки кілька помісних церков. Богослужіння в єпархії відбуваються частіше англійською мовою, в окремих храмах раз на місяць церковнослов'янською.

Ядро Канадської єпархії Руської Православної Церкви Закордоном також складають українці — переселенці другої хвилі, представники так званої білої еміграції, які через Європу перебравалися на Американський континент [5, с. 48]. Це, головним чином переселенці з Волині, Полісся, Криму і Наддніпрянщини [7].

Парафії Московського Патріархату в Канаді, в складі Каширської єпархії, це два міських храми: кафедральний собор святої Варвари в Едмонтоні і Покровський прихід в Оттаві, столиці Канади; дві парафіяльні округи, що мають 22 фермерські храми, де служби звершуються раз у місяць-два. Основу пастви цих парафій складають також українці. На користь переважання української пастви в парафіях Московського

патріархату в Канаді говорить і те, що з 1958 року з десяти архієреїв Московського Патріархату в Канаді семеро були родом з України. Сьогодні єпархію очолює єпископ Іов, родом також з України. Богослужіння в храмах відбуваються старослов'янською та англійською мовами, проповідь — англійською, а короткі повчання після відпусту — українською мовою [8, с. 14].

Як бачимо, православна українська громада Канади є зразком збереження своєї історії, традицій і віри. Українська Православна Церква Канади є найбільшою юрисдикцією серед православних церков країни. До того ж українці є зачинателями і складають переважну більшість Канадської архієпископії Православної Церкви в Америці, Канадської єпархії Руської Православної Церкви Закордоном і Каширської єпархії Московського Патріархату. При цьому українська православна діаспора в Канаді є однією з найстаріших і однією з найбільш організованих українських громад у світі. На сьогодні українці Канади, вірні різних юрисдикцій, головною своєю метою бачать єднання навколо спільної євхаристичної Чаші, цим дорожать і цінують.

1. Ефимов А. Становление православия в Канаде на рубеже XIX-XX вв. / А. Ефимов, О. Ласаева // Вестник ПСТГУ. 2001. Вып. 4 (41). С. 60-75.
2. Євтух В. Українські канадці: проблеми соціально-демографічної інтеграції / В. Євтух, О. Ковальчук // Український історичний журнал, 1991. № 8. С. 42-50.
3. Кравчук П. Українці в Канаді. К., 1981. 278 с.
4. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у полі етнічне суспільство Канади. Чернівці, Прут, 2006. 284 с.
5. Митрополит Восточно-Американский и Нью-Йоркский Иларион: Единая Церковь неодолима // Журнал Московской Патриархии. № 7 / 2010. С. 48.
6. Міненко Т. Українська Православна Церква діаспори в її інституційному багатоманітні // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Релігія і Церква в історії української діаспори. Т. 9. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2003. С. 453-471.
7. Приходы Канадской епархии Русской Православной Церкви Заграницей // Православная вера. Май, 2011. № 53. С. 15.
8. Приходы Московской патриархии Русской Православной Церкви // Православная вера. Май, 2011. № 53. С. 14-15.
9. Скурат К. История Поместных Православных Церквей. К., 2012. 484 с.
10. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. К., 1999. 352 с.
11. Украинская православная церковь в Канаде. Офіційний сайт. Електронний ресурс // https://ru.wikipedia.org/wiki/Украинская_православная_церковь_в_Канаде. Дата доступу: 05.08.2014.

12. Филипович Л. Українські Церкви як чинник само ідентифікації українців у діаспорі // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Релігія і Церква в історії української діаспори. Т. 9. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2003. С. 17-24.
  13. Фігус-Ралько А. Українська Канада: збірка наукових праць. К.-Вінніпег: Наша культура і наука, 2003. 184 с.
  14. Ярмусь С. Формування феномену Українського Православ'я в Америці // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Релігія і Церква в історії української діаспори. Т. 9. К.: Український видавничий консорціум та УАР, 2003. С. 471-493.
-

**Історичні
та
Політичні наук**

ПРОБЛЕМИ ЗРОСТАННЯ РОЛІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Соснін Олександр Васильович

доктор політичних наук, професор, ДНВЗ «Університет менеджменту освіти», Заслужений діяч науки і техніки, член-кореспондент Української академії політичних наук,
м. Київ

Ключові слова:
інформаційно-комунікаційна функція держави, інформаційне суспільство, мережеве суспільство, мережева організація, державне управління, місцеве самоврядування, інформаційно-комунікаційне середовище, інформаційна війна

Концептуалізація зростання ролі інформаційно-комунікаційної функції держави, яка активно інформатизується, і починає жити в умовах мережевої організації в складних умовах, коли проти України розгорнута повномасштабна інформаційна війна, є виключно актуальною.

Під впливом подій, які постійно супроводжують системну кризу влади в Україні з 2004 року, набули прискореного розвитку революційні за формою дії. Вибухом став Євромайдан взимку 2013-2014 років, яким стимулювали військові дії на південному сході країни, в яких загинуло вже тисячі людей. Ситуація в Україні неухильно погіршується практично у всіх сферах. Рівень її рейтингових оцінок, відображаючи об'єктивний стан речей, неухильно знижується, а відношення до країни в світі дедалі більш відчутно переходить від співчуття до нерозуміння і навіть засудження. Одне із ключових протиріч, яке ми можемо бачити, - прірва між ідеєю державного суверенітету і глобальними масштабними змінами в сучасній світовій економіці. Ми побачили, що світове промислове виробництво, науково-технічне співробітництво й зовнішня торгівля майже повністю контролюється транснаціональними корпораціями та урядом США, що неминуче обмежує наші суверенні можливо-

сті, впливає на соціально-економічний та суспільний розвиток у межах своєї території і спонукає до глибинних реформ. Великим сподіванням на їх позитивне проведення є для нас те, що США на стратегічному рівні розповсюдять інформацію, яку отримали їх аналітичні структури і розвідка, і надасть нашому суспільству докази корупційних взаємовідносин в Україні між діючими державними діячами, партійно-господарською номенклатурою УРСР і відверто злочинними особами.

Будь-який фахівець, якому доводилося проектувати, впроваджувати або просто спостерігати за роботою автоматизованих навіть іграшкових систем, а тим паче здійснювати управління автономними технічними об'єктами, налагоджувати управління виробничими або армійськими колективами, знає, що людина у будь-якій системі управління є самою слабкою ланкою. Можливо, саме тому у людства постійно виникала потреба переходу до організації нової економіки, громадянського суспільства,

«відкритого управління» й інформаційно-комунікаційного світоустрою, адекватного теоретичного пояснення чому ще немає. Відкидаючи в цілому ідею технократичного підходу в організації системи державного управління, ми не можемо не погодитися, що вона складається з величезного числа державних службовців, «вбудованих» у гігантську ієрархічну піраміду, у якій кожний чиновник, в ідеалі, повинен на всіх рівнях державної влади грамотно й відповідально виконувати свої функціональні обов'язки, розуміти свою роль і значення в загальній системі державного управління [3].

Потреба розвитку наукової складової і нового бачення процесів передбачає розширення проблемного поля завдань державного управління, зміну стратегії наукових розвідок, тематичних пріоритетів, а також прикладного (технологічного) спрямування наукових досліджень щодо практики державного управління і місцевого самоврядування в умовах становлення в світі мережевої організації суспільства. Це, безумовно, вимагає залучення, перш за все, не емпіричних методів, якими користуються політики, а більш точних - математично-кібернетичних із підвищенням якості наукових досліджень за рахунок точних знань і вимірювань.

Насичення комунікаційного простору України комп'ютеризованими засобами сприйняття, передачі і збереження інформації, розширення горизонтів можливостей від масової комп'ютеризації, поширення прогресивних методів західної інформаційно-комунікаційної й інформаційно-аналітичної культури не вирішує тут проблему якості вітчизняної школи управлінців, яка збудована на залишках партійної школи радянської доби. Вона, головним чином, внаслідок багаторічного неконтрольованого нашарування псевдознань несе в собі багато негативних явищ. Через надмірну відкритість інформаційно-комунікаційної сфери України до неї за роки набуття незалежності проникли різні суб'єкти, мотиви діяльності яких проявляються не відразу і наслідки стають відчутними тільки

постфактум, тобто, коли негативний ефект вже настав і його іноді неможливо виправити (мінімізувати). Цьому сприяв низький імунітет і ослабленість державної влади на тлі процесів загальносвітової суспільно-політичної і економічної кризи [4].

Прискорена деградація системи державного управління в Україні в умовах постіндустріальної доби була обумовлена ще й тим, що основні інститути влади в суспільстві увійшли в епоху індустріального періоду розвитку держави неререформованими, тобто, в координатах вимог радянської загальносоюзної номенклатури. В них не було закладено запас «міцності» протистояти викликам величезних історичного масштабу подій знищення СРСР. Це привело зокрема до руйнації в країні фундаментальної науки, освіти, систем охорони здоров'я та соціального забезпечення, структур армії, спецслужб, ієрархії державної бюрократії... Протягом 25 років незалежності в цілому це привело фактично до приватизації в Україні державних структур групами із приватними інтересами (цей процес по інерції називають «корупцією», але термін застарів і не відбиває реального стану справ). За образним висловлюванням Нобелівського лауреата Ж. Алфьорова, «ми ступили в постіндустріальну епоху, просто знищивши промисловість і науку, не створивши для себе якої-небудь альтернативи їх розвитку» [6].

За таких умов, рятівним колом для нашого суспільства мала би стати масова інформатизація суспільства. За допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які дозволяють активно проникати у свідомість людей, давати їм новітні знання і досвід побудови демократичних суспільств інших країн, національним елітам можна було би намагатися вивести Україну на рівень провідних країн світу. На жаль, недосконалість і нерегульованість багатьох законодавчих актів не дозволили цього зробити. Одержання інформації людиною в сучас-

ній інформаційно-комунікаційній реальності стало ототожнюватися у нас із довільністю і псевдосвободою на право загальної відкритості національного інформаційного простору і повної довіри до змісту іноземних інформаційних джерел [2].

Слід зазначити, що потреба знайти корисні знання традиційно задовольняється людиною майже самостійно і часто не через освіту, а шляхом спокуси пізнати для себе щось нове. В умовах сучасного світу кожний артефакт світової науки, культури тощо, за великим рахунком, став на сьогодні товаром, який пропонується для поширення в інформаційно-комунікаційному просторі будь-якої країни. Іноді це стає викликом, особливо, якщо походження інформації має іншу цивілізаційну культуру. Саме тому технологічно інформаційно-комунікаційний простір нашої країни розглядається сьогодні як закритий ринок, в якому грошовий прибуток від продажу знань поки що нижчий від максимального, і його відкривають всіма можливими засобами і за будь-яку ціну. У нас це відбувається, головним чином, через США і європейський полюс Євразії, який складається із країн так званої «старої Європи» і країн, які не так давно увійшли до Європейського Союзу і НАТО [7].

Процес опанування нових знань спричиняє різку, іноді майже миттєву, а часто й полярну зміну направленості вектору розвитку суспільно-політичних і економічних процесів. У нас це багато в чому було пов'язано із намаганнями національних еліт вступити до Європейського Союзу, не подолавши вад радянського періоду розвитку. Це обумовило, свого часу, загальну і надмірну тенденцію нарощування ліберально-демократичної компоненти в економіці, праві, політиці з метою формування базису суспільства, орієнтованого на стандарти життя країн ЄС. Через безсистемність дій влади в цьому напрямку виникла величезна криза довіри громадян, оскільки запозичені зовні рецепти, програми і ідеології не стали омріяною

чарівною панацеєю для розвитку державності, економіки і національної культури. За великим рахунком, характерною рисою нашого суспільно-політичного сьогоднішнього залишається ізоляваність від світу, замкнутість у власних кордонах, ідеалізація гетьманщини та вільностей козацтва... тощо. І це не зовсім зрозуміло, чому національна еліта, відкинувши досвід і фантастичні досягнення в індустріалізації країни в ХХ столітті, намагається сьогодні нав'язати народу мрію жити під гаслом «Степ і воля - козацька доля». Відкидаючи ідею того те, що суспільство і в епоху модерну (навіть із зростаючим релігійним патріотизмом за свою слов'янську цивілізацію) має вибудовуватися на новому баченні історії своєї країни на євразійському просторі, ми автоматично порушуємо збалансоване протистояння двох фундаментальних властивостей суспільства - ієрархії і ентропії [1].

Із фізики знаємо, що ентропія означає перехід речовини на більш низький рівень організації із виділенням енергії. Переносячи її на суспільно-політичні процеси, можна сказати, що це, поперше, інерція мислення розвитку, навіть спротив впровадженню нового... Ієрархія, навпаки, ототожнюється із розвитком, оскільки завдяки їй суспільства завжди намагаються системно і культурно зорганізуватися, надаючи сенс життю окремих народів, держав і навіть імперій через раціональність форм і чітке спрямування дій. В різні часи ієрархії були феодальні, лицарські, буржуазні...

Ієрархії, які вибудовувались на демократичних засадах, із залученням із широких прошарків суспільства до владних структур суспільства яскравих і освічених особистостей, відзначалися стабільністю розвитку в часі, і навпаки, там, де залучалися кланові структури, ентропія робила її нестійкою. Таким чином, спектр ієрархій простирається від жорстких кланових, де практично були відсутні сама можливість змін статусу людини, до демократичних, де

існувала циркуляція освічених і патріотично налаштованих еліт, суспільство виявляло стійкість, стикаючись із кризовими явищами, були стабільними в розвитку, інтегруючи через нових членів прогресивні технології і суспільно-політичні ідеї свого розвитку. Ротацією еліт вони уникали катастроф.

Всі відомі з історії суспільства у своєму розвитку стикалися із невідворотністю і подвійністю процесів вибудовування ієрархії та впливу на них ентропії. Ієрархія постійно намагалася приборкати (придушити) ентропію, остання - постійно розвалювала ієрархію, розчиняючи своїм ірраціоналізмом і безвекторним спротивом асоціальних елементів (злочинців, ледащих, поетів, мрійників, революціонерів або сектантів й інших незадоволених існуючим станом речей). В прошарках різних суспільств в різних історичних ситуаціях постійно формувалися і формуються контреліти, які за певних умов і обставин набувають значної сили і починають ініціювати кардинальні зміни в соціально-політичних процесах та «звалювати» правлячі еліти.

Ми ще не повною мірою відчули, що на зламі дев'яностих років ХХ століття, в процесі розпаду СРСР і набуття Україною незалежності, вся еліта комуністичної доби зрадила народ і майже миттєво передала управління країною кримінальним кланам і разом з ними переключилася на пограбування країни. На наш погляд, пов'язано це було, по-перше, із глибокою корумпованістю і елементарно низьким рівнем підготовки управлінських кадрів, а також виключно низькою ефективністю роботи науковців, які їх обслуговували. Вони не розгледіли, що саме в той час наукові розвідки світових управлінських еліт дозволили на нових управлінських засобах розгорнути широкий дискурс щодо облаштування суспільства. Грунтуючись на роздумах і творчих доробках, головним чином, математиків і кібернетиків, у тому числі радянських, світ звернув увагу на переваги ідеї мережевої організації суспільно-політичних і фінансово-економічних

процесів. Іспанський соціолог М. Кастельс перший дав назву для нової організації суспільства, назвавши його мережевим.

Ідеологія мережевого суспільства вже доволі виразно сформувалася на Заході і дедалі відчутніше впливає на наше життя, змінюючи наші звички, характер та образ життя, примушуючи до змін у розумінні основоположних засад принципів стабільності розвитку, безпеки, співвідношення (балансу сил) ієрархії і ентропії в суспільстві. Найважливішим стало розуміння поняття «мережа» (вона, наприклад, може бути інформаційно-комунікаційною, розвідувальною, торгівельною, сектантською, терористичних угруповань, релігійною, мережею агентів впливу, тощо). Своєчасна поява мережі Internet, яка стала втіленням багатьох навіть фантастичних ідей глобального управління людством через мережу, яку і назвали «WorldWideWeb», тобто павутиння, яке вкрило на сьогодні весь світ. В її контурах працює багато мереж, які об'єднують інтереси різних сил. Всі вони функціонують за своїми статутними принципами і сьогодні наразі вже не можна не враховувати їх присутність в нашому житті, не реагувати на їх неконтрольоване зростання, позитивне і деструктивне втручання в життя суспільства.

Особливо відчутним цей вплив є у сфері діяльності засобів масової інформації і загальнолюдської інформаційної комунікації. Багато в чому він на сьогодні визначає розвиток філософських концепцій, формує свідомість - все те, що ми приймаємо апріорі некритично, а може навіть й іронічно, не усвідомлюючи важливість і справжні наміри тих, хто направляє на нас потоки опрацьованої інформації, долає бар'єри нашої захищеності, вражаючи нас надлишковим, але спеціально спрямованим на нас, інформаційним навантаженням.

Поступово ми стаємо елементами, так або інакше інтегрованими (втягнутими) в цей процес, і мимоволі стаємо власниками різноманітних мережевих карт, відвідувачами мережевих салонів, надмірно багато користуємось мережею

Internet, мобільним та іншими видами зв'язку. Все це на сьогодні здається природним. Соціологи, скажімо, вбачають мережевий фактор у приналежності до етнічних меншин, земляцтв, оскільки для більшості таких мережевих співтовариств особливе значення має місце народження своїх членів, що не фіксується у правовому статусі людини, однак, стає їх мережевою ознакою. Ця прадавня, архаїчна прикмета (як, скажімо, і кумівство) сьогодні стає в Україні вельми впливовою при формуванні владних структур і інституцій.

На відміну від поглядів на звичні для нас ознаки суспільства, розвиток яких засновано на протистоянні й антагонізмі до централізованої і раціонально організованої державної влади (ієрархії) та хаотично орієнтованими опозиційно налаштованими угрупованнями (ентропією), мережа, як виявляється, синтезує їх властивості. В мережі стає більше організованості й ієрархічності, ніж у чистому хаосі, але набагато менше організації і неупередженості, ніж в ієрархії. Вже при організації мережа закладає достатньо великі свободи й гнучкість в діях структур управління. Таким чином, мережеве суспільство дає багато відповідей на проблему співвідношення ієрархії й ентропії в житті сучасного суспільства.

Мережа дедалі більше стає ієрархічно організованою (структурованою), але такою, що значно ближча до хаосу і свободи - до непередбачуваності і спонтанності в поведінці людей. Не випадково багато з тих філософів, які займаються дослідженням постмодерну, називають мережеві організації ризоматичними, тобто, бульбоподібними, оскільки їх розростання відбувається нагору у стебло і униз у коріння, причому майже довільно, випускаючи десь коріння, а десь - стебло, і, коли ми хочемо їх винищити, вони продовжують розростатися далі, напрочуд успішно долаючи перешкоди на своєму шляху. Ризоматичні форми організації мережевого суспільства стають дедалі більш різноманітними і розповсюджуються наплас-

товуючись одна на одну, примушуючи нас відмовлятися від ієрархічних структур, до яких ми звикли, заради свободи суспільства, начебто відкидаючи насильство ієрархічних структур (що, однак, завжди були ознакою високорозвинених суспільств і держав, і так звана легітимізація насильства з боку влади, завжди обумовлювала розвиток ентропії, прояви якої жорстко карались, і за рахунок цього підвищувала якість ієрархії).

Вибух інформаційно-комунікаційної активності всередині ХХ століття, безумовно, був обумовлений появою персонального комп'ютера. Алгоритми комп'ютерного спілкування, які супроводжували його появу, сприяли об'єднанню суспільства в мережеві ланцюги. Майже миттєво людство переступило традиції інформатизації, які було встановлено великими ЕОМ, і почало віднаходити нові погляди на світ під впливом свобод, які надавав персональний комп'ютер і мережа Internet. Світ людських цінностей під впливом бурхливих змін почав швидко змінюватись, дедалі більше ставав мінливим і суперечливим. Криза системи цінностей і тотальне знищення деяких її ланцюгів спричинили незворотні зміни у структурі внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин людини з державою. Цінності культури не загинули, однак стали іншими за своїм виміром, рангом, спричинивши мішанину їх звичної ієрархії, і від цього залежить вирішення низки питань, пов'язаних із внутрішньою і зовнішньополітичною стабільністю.

Через надмірні уявлення апологетів інформаційної свободи в інформаційно-комунікаційному середовищі і втрату відповідальності за свої дії (внаслідок неврегульованості інформаційного законодавства щодо оформлення інформаційних повідомлень), в українському суспільстві почала швидко зростати сила ентропії - супротиву владним ініціативам і тенденції до мережевої організації. Скажімо, протистояння застарілим методам ведення державою пропаганди обумовило кризу в державному

управлінні, новий вимір проблем людської гідності і безпеки. Людина дедалі більше ставала користувачем мережевих ресурсів Internet, безпідставно приймала участь в різноманітних урядових і неурядових заходах і організаціях. Управління державою майже хаотичною почало поглинатися мережевою системою, яка легко почала перетинати державні кордони, долати економічні й юридичні перешкоди в міжнародних відносинах. Поступово ми із ієрархічно налаштованого суспільства із традиційними уявленнями про можливе і неможливе, мораль і моральність, почали перетворюватися на фрагменти глобального павутиння, і через нас легко почали пропускати величезну кількість позитивних і негативних імпульсів впливу на свідомість. Для більшості це поки що неусвідомлена сила організаційної зброї, яка вже активно використовується проти нас в якості з метою деструктивної маніпуляції нашою свідомістю, і, таким чином, можна говорити, що мережеве суспільство приховує в собі колосальну загрозу людству.

Все це змушує сьогодні владні структури багатьох країн терміново переглядати засади філософії комунікації і змінювати методи виконання державою інформаційно-комунікаційної функції. Складності для нас тут додає парадокс ситуації, яка полягає в тому, що в процесі суспільно-політичних трансформацій і технологічного розвитку останніх десятиліть вся інформаційно-комунікаційна структура держав змінила свій вигляд - інформація як ресурс розвитку нації і всі технічні засоби її поширення змінили власників і стали в більшості належати приватним структурам, які часто ведуть деструктивну політику проти України. Тобто, в країні склалася виключно складна конфігурація інформаційно-комунікаційної системи. Зрозуміло, що в межах звичних уявлень змінилася і її керованість - відомо, що від того кому вона належить, тим вона і керована, кому належать інформаційні ресурси, той і подає імпу-

льсь впливу, той власне і керує суспільством.

В Україні законодавець і владні структури намагаються виправити ситуацію, але ми відчуваємо, що безсистемне впровадження протягом двадцяти років технічних засобів зв'язку і ІКТ, створених в різних країнах світу, і з різною метою перетворило наше інформаційно-комунікаційне середовище в майже некероване. Це обумовлює те, що ми потопаємо в безкрайньому масмедійному морі спамових і викривлених повідомлень, образів і голосів. Захопившись свого часу апаратурним оновленням інформаційно-комунікаційного середовища засобами іноземного виробництва, ми забули на мить, що сенсом інформаційно-комунікаційної функції держави має бути збереження і захист змістовної інформації як ресурсу розвитку свого суспільства. Вона на сьогодні є його кров'ю і базовим ресурсом, таким самим, як сировина або енергія в індустріальну добу.

На жаль, поки що наше суспільство і наука не відповіли (виявилися неспроможними віднайти відповідь) на ключові питання, а саме: на якому етапі і за яких умов інформація перетворюється на інформаційний ресурс, що він являє собою, хто ним володіє в Україні, кому і навіщо він взагалі потрібен? Як наслідок, ми не маємо відповіді на багато запитань щодо регулювання доступу до інформації. Критичним для нас стає безпрецедентно легковажне відношення у суспільства до процесів обробки і збереження інформації, вкрай мізерною є надія на те, що вдасться згенерувати й викристалізувати зрозумілу відповідь на ці питання в процесах розширення міжнародного науково-технічного співробітництва. Зростання якості загроз і ризиків в інформаційно-комунікаційній сфері дедалі ширше проявляється в конкурентних заходах проти України на світових ринках, і зокрема в межах розвитку комп'ютерної і телекомунікаційної індустрії, в національних і міжнародних підходах до процедур доступу до інформації і кон-

тролем над нею. Тут людство взагалі уперлося вже в межу своїх природних можливостей (або підійшло до цього впритул), і вже відчувається, що, якщо буде продовжуватися зростання темпів неконтрольованого суспільством поширення інформації, то вже у найближчі роки людство поглине величезна кількість інформаційно-комунікаційних проблем і навіть хвороб [7].

В липні 2015 провідні кібердержави світу (США, Китай, Росія, Франція, Великобританія, Німеччина, Японія, Ізраїль, Іспанія та інші) вперше почали погоджуватись на спільні дії щодо обмеження дій в інформаційному просторі планети. Це було подано у «Доповіді групи урядових експертів ООН з досягнень у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної інформаційної безпеки». Доповідь передана генеральному секретареві ООН для оголошення на 70-ій сесії Генеральної асамблеї ООН наприкінці вересня 2015 р.. На жаль, і про це варто сказати, що вони поки що носять рекомендаційний характер для ООН, не примусові і не є юридично обов'язковими.

Відповідно до домовленості провідні країни зобов'язалися використовувати кібертехнології виключно з мирною метою, запобігати використанню ІКТ у військово-політичних цілях, не атакувати об'єкти критично важливих інфраструктур (АЕС, банки, системи управління транспортом або водопостачанням), не вставляти шкідливі «закладки» у ІТ-продукцію, не звинувачувати безпідставно один одного в кібератаках («звинувачення держав в організації і здійсненні протиправних діянь мають бути доведені»), боротися із спробами хакерів здійснювати диверсії. В майбутньому, можливо, їх і зроблять обов'язковими, однак, якщо захист національних інтересів, розвиток озброєнь, розвідка і шпигунство, сьогодні не уявляються без ІКТ, то навіть підписання на вищому рівні будь-яких документів нікого не зупинить. Прописане у Доповіді може означати лише кодифікування вже прийнятих в суспільстві

стійких моделей поведінки, або бажану модель поведінки, до якої слід прагнути.

Все це «виносить» на нас проблему раціонально вирішити в межах інформаційно-комунікаційної функції держави багато проблем, зокрема інформаційної і комунікаційної безпеки і зокрема виключно актуальну проблему подолання так званого третього інформаційного бар'єру, про наявність якого попереджав В.М. Глушков. Бар'єр обумовлений самою суттю ЕОМ, які надали можливість безперервно і необмежено накопичувати і організувати зберігання в собі величезних масивів інформації. Як ресурс розвитку вони цікаві в практично всіх сферах діяльності людини на глобальному і на національному рівні. І це не просто проблема розуміння сенсу великих масивів даних, яка отримала алегоричну назву Big Data. Донедавна вона вважалася чисто філософською проблемою, до речі, її чіткого визначення до цього часу немає, однак, із зростанням обчислювальних можливостей комп'ютерів і функцій ІКТ проблема постійно розростається і із особливою гостротою постає в нових ракурсах, навіть в термінах. Інформаційна діяльність, що з'явилася завдяки усвідомленню суспільством суттєвої ролі інформації та інформаційно-комунікаційних процесів у всіх сферах людської діяльності - на виробництві, в науці, економіці, культурі, управлінні тощо, поглинає їх майже миттєво, а відповіді на запитання наскільки людська природа у ХХІ столітті взагалі зможе пристосуватися до раціонального використання інформації як ресурсу розвитку, в яких формах і з якою метою, немає. Проблема для вирішення потребує великих зусиль світової наукової спільноти [8].

Осягнути ситуацію і точно визначити коло проблем, які треба знати і вирішувати нам сьогодні в сфері державного управління інформаційно-комунікаційною сферою, важко. Потрібна постійна і відверта публічна дискусія фахівців національних наукових і освітніх уста-

нов із поверненням до витоків самої проблеми гуманістичного розвитку України. Конче необхідно справу розбудови інформаційно-комунікаційного простору країни терміново виводити із емпіричної сфери знань політиків. Вони не здатні навіть окреслити тут коло проблем, які треба вирішувати, а тому інформаційна політика і розбудова інформаційно-комунікаційної сфери держави не може бути віддана на розсуд людському егоїзму і сліпим пристрастям. Широковідомі бійці політичних фронтів, приходячи в структури державного управління, лише паплюжать сенс її існування, і тут виключно важливим є розуміння того, що для організації процесів інформатизації країни потрібне виважене розуміння сенсу державного управління, оскільки за її допомогою встановлюється публічне управління країною, проводяться широкомасштабні зміни в суспільно-політичному житті тощо. Значним ступенем це повертає нас до збереження традиційних цінностей, розвитку патріотизму, що інтегрує креативний потенціал громадян на досягнення суспільного консенсусу. Крім досягнення відповідного науково-технічного рівня, потрібна постійна і відверта публічна дискусія фахівців із поверненням до витоків самої проблеми щодо гуманістичних методів управління суспільством і інформаційно-комунікаційною

сферою. *Особливо прискіплюмо ми маємо оглянути проблему в контексті вирішення проблем розбудови в Україні мережевого інформаційно-комунікаційного середовища в умовах, коли проти нас розгорнута повномасштабна інформаційна і військова агресія [9].*

Висновки

Розриваючи коло накопичених проблем, Україна, безумовно, має піти на безпрецедентні реформи в інформаційно-комунікаційній сфері, науці, освіті, про що ми багато говоримо протягом усіх років незалежності. Однак, корупція та винайдена бюрократами формальна імітація корисної діяльності набула в нас масштабу справжнього лиха і стала гальмом нашого розвитку. Все це знецінює найцікавіші і розумні ідеї креативно мислячих громадян України, перетворює їх корисні починання у щось зовсім протилежне задумам. Слід визнати, що внаслідок цього і багатьох інших причин у нас відбувся провал всіх моделей інноваційного розвитку суспільства, і стався він тому, що не було враховано повною мірою ані нашим законодавством, ані свідомістю громадян, цінність і могутність сучасних інформаційно-комунікаційних чинників. На прикладі провідних країн ми маємо усвідомити й відчути особисту відповідальність кожного - і влади, і громадянина, і суспільства за прийняття рішень.

1. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер; [пер. с англ. и ред. Н. М. Макаровой]. - М.: Изд. дом «Вильямс», 2007. - 276 с.
2. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія / В. С. Канцір. - Л.: Край, 2011. - 554 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.
4. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - С. 494-496.
5. Маркарян К. В. Общая теория постиндустриального государства / К. В. Маркарян. - М.: УРСС, 2002. - 333 с.
6. Шадрин А. Е. Сетевая модель организации / Е. А. Шадрин // Информационное общество. - 2000. - № 2. - С. 86-88.
7. Adorno T. I. Television and the Patterns of Mass Culture / T. W. Adorno // Mass Culture: The Popular Arts in America. - Glencoe: The Free Press, 1956. - P. 474-488.
8. Voronkova Valentina. The Formation of the Concept of Noosphere Development of Modern Society in the Conditions of Information Society. / «Philosophy and Cosmology», Vol. 16.- Kyiv: ISPC, 2016. - P. 179-191.

9. Voronkova Valentina, Maksimenyuk Marina, Nikitenko Vitalina. Humanistic Management in the Context of Philosophic Anthropology: Human Dimension. / «Intellectual Archive», Vol. 5, No. 1. - Ontario, Kanada, 2016. - P.37-48.

УДК 94 : [316.334.22.55](477) «1991/2008»

ОСОБЛИВОСТІ СФЕРИ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1991 – 2008 рр.)

Ігнатенко Марина Миколаївна

доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький

Ключові слова:
селянство,
трудова міграція,
безробіття,
сільське господарство

В статті аналізується загальний стан, тенденції розвитку та особливості умов праці в українському селі у 1991–2008 рр.

Keywords:
peasantry,
labor migration,
unemployment,
agriculture

The author analyzes the overall status and trends of development and the working conditions in the Ukrainian village in 1991–2008.

Ключевые слова:
крестьянство,
трудова міграція,
безработица,
сельское хозяйство

В статье анализируется общее состояние, тенденции развития и особенности условий труда в украинском селе в 1991–2008 гг.

Після проголошення незалежності України і початку спроб змін в країні в сільському господарстві склалась вкрай складна ситуація. Проблема удосконалення відносин у сфері праці на селі розв'язувалась повільно, спонтанно із застосуванням розрізнених за суттю, нерегульованих у часі й неадекватно спрямованих заходів. Основний акцент робився на зміну власності, грошовий обіг, оподаткування тощо. Мало місце сподівання, що закони ринку розставлять все на свої місця. Як наслідок, пра-

ця селянина виявилась найменш захищеною.

Загальні проблеми формування та регулювання трудових відносин в українському селі у добу незалежності аналізували Чикуркова А. Д., [12] Кириленко І. Г., [5] Бородіна О. М., [3] Купалова Г. І., [6] Чорний Г. М. [13] Деякі аспекти питання використання ресурсного потенціалу українського села по окремих регіонах досліджували Ціхановська О. М., [11] Герчанівська С. В. [4] (Тернопільська область), Опаленко І. О. [8]

(Черкаська область), Біттер О. А. [1] (Карпатський регіон). Але, нажаль, особливості сфери праці та тенденції розвитку трудових відносин в українському селі у 1991-2008 роках залишились поза увагою дослідників. Спробуємо заповнити цей інформаційний вакуум.

Держава відмовившись від тотальної регламентації соціально-трудова відносин натомість не подбала, аби створювались і працювали інші регулятори в тому числі і соціальне партнерство. Становлення нової системи соціально-трудова відносин відбувалось шляхом ігнорування власного історичного, сучасного світового досвіду, а також причин економічної кризи. В Україні з часу проголошення незалежності спостерігався низький престиж праці та недостатня її мотивація; відчуження працівників від управління, зниження творчої активності і трудової дисципліни; формалізувались підходи до організації праці. Країни з розвинутим ринковим господарством велику увагу приділяли проблемі формування нових якісних рис робочої сили; прагнули унормувати стосунки між працівниками і роботодавцями, надавали якісну систему державних соціальних гарантій. Вітчизняні економісти-аграрники схильні вважати, що в Україні у цій царині відбувались деякі позитивні явища, зокрема було створено умови для розвитку приватної форми власності і ліквідована державна монополія на використання робочої сили; розширені можливості щодо вибору форм і видів трудової діяльності, ліквідовані правові обмеження щодо мобільності робочої сили; зростання інтересу працівника у праці, що гарантує йому матеріальний достаток, та підтримання власної конкурентоспроможності, створення конкурентного виробничого середовища тощо [12, с. 113].

На селі практично не діяли механізми соціального партнерства. Держава часто усувалась від функції гаранта прав і свобод громадян. А отже, часто порушувались колективні угоди між профспілками, роботодавцями і най-

маними працівниками в питаннях зайнятості, охорони і оплати праці.

Чинне законодавство з питань охорони праці часто ігнорувалося. Зокрема, норма Закону "Про охорону праці", що фіксувала фінансування заходів з безпеки праці в розмірі 0,5% від суми реалізованої продукції, або не виконувалась керівниками підприємств, або про неї трудівники просто не знали [2, с. 116].

В умовах змін форм власності відбулося так, що чимало (близько третини) підприємств очолили або стали власниками професіонали-ринковики без базової освіти. Створивши первинний капітал в інших галузях, вони почали займатися в тому числі і сільським виробництвом.

Освітньо-кваліфікаційний рівень працівників сільського господарства залишався найнижчим серед зайнятих в інших сферах економіки. Лише кожний п'ятий працюючий на селі закінчив технікум або інститут, що було вдвічі менше, ніж у промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку, а з повною вищою – трохи більше 100 тис. чол. (6%), що в 3,5 рази менше, ніж в інших галузях [5, с. 69].

Різно зростає середній вік працюючих й досяг 58 років, а частка молоді до 30 років зменшилась до 14%, чого було вкрай недостатньо для відтворення трудових ресурсів.

В Україні склалась ситуація, за якої при потужній і цілісній системі аграрної освіти, удосконаленні мережі навчальних закладів, при істотному збільшенні чисельності студентів – на селі стабільно закріплювалось не більше 7-10% випускників. Аграрники бізнесом займались фахівці, що прийшли з інших галузей.

Організація підготовки кадрів для села за державним замовленням і його збільшення не впливало прямо пропорційно на його кадровий потенціал. За даними обласних управлінь сільського господарства і вищих аграрних закладів, з 88% випускників, що одержували направлення не село. $\frac{3}{4}$ приступали до

роботи, але майже половина з них через рік полишали її і переходили до інших сфер або поповнювали ряди безробітних.

В 2001 р. майже 10% сільського населення було неписьменним і не мало початкової освіти, і лише 5,5% здобули повну вищу освіту. Цей показник майже втричі нижчий, ніж у місті, та вдвічі, ніж у середньому по країні [3, с. 105].

В сільському господарстві високою залишалася плинність кадрів. Причини: затримка з виплатою зарплати, заміна її натуроплатою, важкі умови, непрестижність праці тощо. В 2000 р. було прийнято на роботу 530,1 тис., а вибуло 746,5 тис. осіб [6, с. 89].

Актуальною для сільського господарства залишалась проблема кадрового забезпечення. На поч. 2000-х років 2/3 новоствореними господарствами керували колишні керівники КСП. В Херсонській області їх було 72% [13, с. 112]. Більшість яких були практиками, використовували набутий особистий досвід.

Продуктивність праці в сільському господарстві скорочувалась адекватно зниженню обсягів виробництва. Протягом 1990-2000-х років вона впала майже удвічі. Постійно зростала трудомісткість виробництва.

Слід підкреслити, що через низьку продуктивність праці в сільському господарстві виникла "непродуктивна" зайнятість. Відбувалося часто адміністративне гальмування вивільнення робочої сили, натомість, щоб сприяти цьому процесові, створюючи умови для зайнятості селян в інших галузях, таких як сільська промисловість, будівництво, виробнича й соціальна інфраструктура села. У 1990 р. в сільському будівництві та виробничій інфраструктурі села працювало близько 800 тис. осіб, у 2000 р. ця чисельність зменшилась майже втричі.

Сільські підприємці виявляли головним чином мляву ділову активність. Вони були нездатні адаптуватися в політико-правових, економічних умовах,

що реально складалися на даному етапі.

В політико-управлінських підходах до працездатного населення багато в чому зберігались рудименти минулого, коли т.з. „трудові ресурси“ не могли ставити власних цілей, мати потреби, особисті інтереси, виявляти творчу активність і призначалися лише для того, щоб ними управляли, перерозподіляли і використовували для нарощування національного доходу. Не брався у повному обсязі до уваги зарубіжний досвід, де вирішальною ознакою „людського капіталу“ виступають передусім якісні характеристики – освіта, висока кваліфікація, інноваційне мислення, ініціативність, творчість. Як наслідок, протягом досліджуваних років в Україні цей „капітал“ значною мірою виявився знеціненим і втраченим. У 2005 р. в сільському господарстві працювало 80,8 тис. чол. з повною вищою освітою та 152,4 тис. з неповною й базовою вищою освітою, що становить відповідно 7,9 і 14,8% чисельності працюючих, тоді як у промисловості було удвічі більше. Навчались новим сільськогосподарським професіям 11 тис. чол., або 1,1% працюючих, а підвищували кваліфікацію 13,6 тис. (1,3%). У промисловості ці показники у десять разів були вищими.

Зазначені процеси мали першопричини. Трудові доходи працівників села не могли виконувати мотиваційну роль у відтворенні і накопиченні людського капіталу.

Окремо слід сказати і про економічну активність сільського населення. В Україні в цілому вона найвищою була в селян віком 35-39 років, найнижча – 60-70 років.

Держава, яка взяла на себе функцію формувати контингент працездатного населення не справлялась з означеним завданням, тому діяв саморегулюючий механізм. У державних програмах і нормативно-правових документах не прописувалося завдання створення робочих місць на селі. Як наслідок використовувались превентивні заходи у відповідь запобігти безробіттю та міг-

раційному відтоку селян до міст та країни зарубіжжя.

Соціально-економічна ситуація в Україні у 90-і роки ХХ ст. на початку ХХІ ст. не сприяла поліпшенню якісних характеристик трудового потенціалу села. Участь сільського населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжувалась низьким рівнем продуктивності праці. Крім того, протягом 1990–1998 рр. у віковій структурі трудових ресурсів села відбулися негативні зрушення. З 8876,4 до 8110,7 тис. чол. або на 755,7 тис. чол. скоротилась загальна чисельність працездатних сільських жителів.

Протягом 1990-х років середньорічна чисельність зайнятих у сільськогосподарських підприємствах зменшувалась у середньому щороку на 240,6 тис. чол., а в 2001–2004 рр. найманих – на 319,7 тис. Ці тенденції свідчили про тотальне вимирання працівників.

Найінтенсивніше процес звуження прикладання праці на селі відбувався у виробничих галузях. За 1990–2000 рр. число зайнятих скоротилось на 2181,7 тис. чол. У АР Крим, Донецькій, Закарпатській, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях зменшення зайнятих у сільській промисловості колівалося від 5 до 33 разів.

Відносно менші темпи вивільнення трудових ресурсів із сільського господарства зумовлювалося і збереженням високого рівня прихованого безробіття. В 2000 р. максимальний його показник досяг 1,4 млн. чол., або 57 % від загальної чисельності зайнятих у галузі працівників.

Протягом 2000–2005 рр. економічна активність сільського населення уповільнилась і не набула достатнього і стабільного рівня. Економічна наука доводить, що освіченість працівника вирішальною мірою впливає на його економічну поведінку. Зайнятість на селі залишалась найнижчою серед країн ЄС. В Україні найбільше безробітних було серед осіб віком 40–49 років, на який

припадає “пік” трудової активності [4, с. 149].

Найнижчі темпи вивільнення працюючих характерні були для галузей соціальної сфери, головним чином через переорієнтацію певної частини населення на приватні види діяльності (торгівлю, громадське харчування). Водночас надзвичайно гостра ситуація складалась в малих і віддалених селах, де процес руйнації соціальної інфраструктури відбувався катастрофічними темпами і набував незворотнього характеру. За 1990-і роки чисельність зайнятих у цих сферах діяльності громадян скоротилась на 35,2 %. А у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській та Херсонській областях відповідні тенденції розвивались ще більшими темпами, а відповідні показники досягали 45–60 %.

На початок 2001 р. серед сільського населення було 4,4 млн. працюючих (53,4% загальної кількості населення працездатного віку), що на 30,6 % менше порівняно з даними обстеження 1996 р., причому кожний четвертий з числа зайнятих працював за межами свого населеного пункту, з них майже кожний другий – у містах і селищах. Із загальної їх кількості 55,4 % були зайняті у матеріальному виробництві, 16 % – в галузях освіти, охорони здоров'я, державному управлінні, 11,9 – у різних сферах промисловості та будівництва, 4,4 % – на транспорті. При цьому зайнятість несільськогосподарськими видами діяльності порівняно з 1990 р. зменшилась удвічі. Наведена структура зайнятості була деформованою й не відповідала світовим тенденціям, що характеризувалась зростанням частки населення, зайнятого у сфері послуг. В Україні, навпаки, протягом 1990–2003 рр. чисельність зайнятих у соціальній сфері села зменшилась з 1,2 млн. до 0,8 млн. Серед сільських жителів працездатного віку 2,4 млн. не працювали і не навчалися, тобто кожний третій, що більше у 3,2 рази порівняно з аналогічними обстеженнями 1996 р. Протягом 2000–2003 рр. середньорічна чисельність

працюючих у сільському господарстві скоротилась з 4,9 до 1,7 млн. осіб, або у 9,2 рази, що пояснювалося погіршенням соціально-економічних умов праці і життя на селі. Серед вивільнених майже 5 млн. працівників вимушено поповнили категорію самозайнятих в особистих селянських господарствах та безробітних. В 2005 р. з 8,5 млн. сільських жителів працездатного віку 4,5 – не мали постійного місця роботи. Протягом 1990-2003 рр. число зайнятих в особистих господарствах зросло з 681 тис. до 2,8 млн. осіб, або в 4,2 рази, фермерських – з нуля до 142 тис. осіб. Протягом 1994-2004 рр. середній вік працюючих збільшився з 54 до 58 років. Серед безпосередньо зайнятих у сільгоспвиробництві лише 7,2% мали вищу освіту, що було найнижчим показником серед усіх видів економічної діяльності. У той час чисельність освіченої молоді до 30 років зменшилася вдвічі. Її частка серед працюючих склала лише 14%.

На відміну від країн із ринковою економікою, де зайнятість у сільськогосподарському виробництві зменшувалася у зв'язку з підвищенням його ефективності, в Україні цей процес відбувався під дією, передусім, різкого звуження місткості ринку вітчизняної продовольчої продукції внаслідок падіння платоспроможного попиту населення та експансії імпорту. Серед причин погіршення якості кадрів сільського господарства: низька мотивація праці, зміна структури виробництва, безробіття, низька ефективність матеріального виробництва, виробнича безправність селян та інше. Низькі зарплати, несвоєчасні їх виплати, відсутність морального стимулювання робило сільськогосподарську працю малопривабливою. Внаслідок цього відбувалася інтенсивна плінність кадрів та зростала трудова міграція.

Самозайнятість на селі виступала свого роду альтернативою безробіттю. В 1997 р. серед всього економічно задіяного на селі населення категорія, що забезпечувала себе сама роботою, досягла четвертої частини. Самозайнятість

на селі слід оцінювати неоднозначно. В Україні до категорії громадян, що самостійно себе забезпечували роботою, відносились більшість жителів сіл. З доповіді Міжнародного бюро праці (МБП) випливало, що самозайнятість – це процес, що все більше надій покладає на особисту ініціативу як засіб досягнення позитивних результатів у галузі зайнятості, капіталовкладень та економічного зростання. Однак у переважній більшості випадків самозайнятість розглядається просто як засіб виживання. Самозайнятість все більше привертає до себе увагу в епоху, коли у більшості країн уряди та великі підприємства неспроможні забезпечити можливість для зайнятості з достатнім рівнем заробітку тим, хто шукає роботу. Найбільш поширеним цей вид діяльності був в особистому підсобному господарстві.

В 2004 р. ОСГ було зайнято 2,3 млн. чол., що у 3,3 рази більше, ніж у 1990 р. [7, с. 108]. Дехто з дослідників вважав, що зайнятість в ОСГ прихованою формою безробіття. А тут працювало близько 60% працездатних.

Скорочення виробництва на селі мало особливо негативні соціальні наслідки. Протягом 1991–2004 рр. оброблювані площі сільгоспугідь скоротились на 4 млн. га. Вони виявились занедбанними. Змінилась структура посівів. Менше почали висівати трудомістких культур: цукрових буряків – у 2,9 рази, кормових культур – у 2,8, льону – у 4,5 рази. Натомість розширювались високомеханізовані в обробітку площі посівів соняшнику – в 2,2, ярих зернових – 1,5, сої – майже у три рази, вирощування яких не потребувало значних затрат людської праці. Виявилась у більшості своїй розореними тваринницькі ферми, разом з тваринниками втратили роботу зоотехніки, ветеринари, обліковці, заготівельники та інші спеціалісти.

У досліджувані роки темпи безробіття на селі невпинно зростали. Як наслідок, постала об'єктивна потреба перегляду соціально-економічної і суспільно-політичної функції села, розвитку в селах несільськогосподарських вироб-

ництв, поліпшення інфраструктури та сфери обслуговування. В кінці 1990-х років у приміських селах все більше почали з'являтися промислові підприємства, на які йшли працювати здебільшого низькокваліфіковане сільське працездатне населення. В деяких промислово-видобувних регіонах України (Донбасі), у селах налагоджувалось виробництво будівельних матеріалів на основі продуктів переробки і видобутку. Можна сказати, що в кінці 1990-х років лише започатковувалось промислове виробництво на селі. В 2005 р. вже працювало 541 підприємство добувної промисловості, 3,9 тис. самостійних підприємств і відокремлених підрозділів обробної галузі (відповідно в 418 і 2174 селах), 789 будівельних і 1076 транспортних організацій (в 560 і 682 селах), а також майже 84 тис. переважно дрібних об'єктів (до п'яти робочих місць), які спеціалізувалися на наданні торговельних, побутових, поштових, транспортних, ремонтних, автосервісних послуг, послуг зв'язку та громадського харчування.

Протягом 1990-х років 1,2 млн. селян були звільнені з сільгоспвиробництва, 282 тис. з будівництва, промисловості, 282 тис. – з соціальної сфери села, 400 тис. – з різних видів робіт у містах. В 2000 р. офіційно було зареєстровано 252 тис. сільських жителів [10, с. 86].

Сільське господарство, як ніяка інша галузь діяльності акумулювало основну частину так званого прихованого безробіття. В 1998 р. воно коливалось у межах 1-1,3 млн. чол. Це дає підстави робити висновок, що на селі зайнято було набагато менше працюючих, аніж подавались у офіційних статистичних виданнях. Збереженню прихованого безробіття у значній мірі сприяли бартерні розрахунки, які здійснювались сільгоспідприємствами, вдаючись до прихованої експлуатації робочої сили. Звичним явищем ставала простроченість у виплаті зарплати або сплата її в обмежених обсягах.

За даними Держкомстату України, у 2001 р. у сільській місцевості відносний

показник безробіття був вищий, ніж у містах (5,8 і 2,9% працездатного населення). До того ж, порівнюючи сільське і міське безробіття, слід зазначити менший динамізм сільських жителів. Отже, в сільській місцевості з 7,8 млн. працездатних понад 1,6 млн. було незайнятих (офіційно невизначеними безробітними), а агроформуваннях нового типу зайнято 2,3 млн. чол., що на 1,4 менше, ніж у 1990-х роках.

В 1999–2003 рр. до категорії незайнятих (безробітних) відносились ті, хто звільнився за власним бажанням (36,3%), не працевлаштувався після закінчення школи, ПТУ, вузу (23,8%), вивільнився у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією, консервацією виробництва (21,5%), інші причини (12,9%), звільнились через закінчення строку контракту (2,8%), демобілізувались із Збройних сил (2,7%).

В 1990-і роки посилювався вплив молоді з села. Причини цього явища загальновідомі. Вибувала молодь, яка мала, як правило, добру загальноосвітню і професійну підготовку. Вона мігрувала з метою пошуку місць роботи, яка б відповідала їхньому рівню знань і дозволяла розкрити потенційні можливості. Вплив кадрів був переважно нерегульованим. В 1998 р. з числа вибулих 41% мали стаж роботи до трьох років, 17% – до десяти, 7% – понад десять [10, с. 87].

Майже 20 тис. сільських жінок у віці 18–35 років, серед яких третина, що не народжували дітей, вдавались до “човникового” бізнесу, їхали на заробітки до інших країн.

Темпи міграції на заробітки до країн зарубіжжя з сіл Львівщини, Івано-Франківщини та Закарпаття залишались високими. З близько 1,5 тис. мешканців сіл Бусовисько та В.Лужок Старосамбірського району Львівської обл., 200 чол. працювали за кордоном, більшість перебували впродовж кількох років. Частина виїздила на кілька місяців. Кожен з них щомісячно передавав у сім'ю як мінімум 100 дол., що означало, що в село надходило близько 20 тис.

дол., або 100 тис. грн.. Ці кошти були основою сімейних бюджетів [1, с. 112].

Більшість батьків, хто виїжджав за рубіж на заробітки, залишав власних дітей на опікунство родичів чи близьких знайомих. На поч. 2005 р. лише в Івано-Франківській області 7287 дітей з 6242 сімей виховувались саме в такий спосіб, без батьків [8, с. 118].

В 1990–2000-і роки Україна виступала як держава-експортер робочої сили. Водночас зростала і кількість іноземних громадян, що працювала в Україні. Українські мігранти були учасниками вторинного ринку праці, у більшій мірі нелегальною, працювали на малих і середніх підприємствах, які неспроможні були використовувати дорогі працезбережувальні технології у розвинутих країнах Західної і Північної Європи, в тому числі ЄС. Держави, як правило, мовчазно сприяли припливу мігрантів. А деякі з них навіть заохочували, встановлюючи юридичний статус, визначаючи соціально-економічні, трудові, житлові права. У Швеції, наприклад, мігрантам заборонялося протягом року змінювати місце роботи, протягом двох – професію та місце проживання, заборонялось брати участь у профспілковій діяльності. Подібне законодавство мала Бельгія, Нідерланди, ФРН, Швеція. Французький і бельгійський уряди заохочували сімейну міграцію.

Міграція з України робочої сили мала особливо негативні наслідки. З чотирьох західних областей мігрував в Європу кожний 5-6 мешканець. Це були здебільшого слаборозвинуті економічно гірські і передгірські райони Закарпатської області, де переважало сільське населення.

Щорічно протягом 1994–2000-х років через це скорочувалась загальна чисельність населення приблизно на 90 тис. чол. Лише до Росії працювало близько 300 тис. наших співвітчизників.

Розміри міграції для села мали катастрофічні розміри. Причина: суцільна бідність і тотальне безробіття.

Слід зазначити, що контингент мігрантів, що переселялися у сільську місцевість, протягом другої половини 90-х років якісно погіршувався. Почали домінувати пенсіонери, в той час як село залишало все більше осіб активного працездатного віку та молодь. Так, частка прибулих у 1995–1996 рр. пенсіонерів зроста з 8,7 до 9,9 %, а працездатних осіб, що вибули, зроста з 79,8 до 80,9 % [6, с. 90].

До 1995 р. зберігалася сприятлива тенденція міграційного потоку населення в українське село з країн близького зарубіжжя. В наступні роки ситуація змінилася на протилежну. Почала вимальовуватись досить чітка і загрозлива по своїй суті тенденція – суттєвого зростання інтенсивності впливу сільського населення у країні далекого зарубіжжя. Якщо, в 1995 р. частка таких мігрантів у загальній чисельності вибулих за межі України з села становила 5,1 %, то в 1998 р. – 12,2 % [8, с. 117].

Внаслідок поширення цієї тенденції загальне негативне сальдо зовнішньої міграції у сільській місцевості України у 1998 р. на 78 % було сформоване саме за рахунок зростаючих обсягів та інтенсивності вибуття сільських жителів у країні близького зарубіжжя, хоча ще у 1997 р. домінувала міграція до далекого зарубіжжя.

Суттєві і загалом негативні за своєю природою зрушення відбувались в освітньому рівні мігрантів. Найбільшу частку в структурі вибулих (70-80%) становили жителі села з вищою, незакінченою вищою, середньою спеціальною і загальною освітою.

Отже, на селі в досліджувані роки суттєво змінилися можливості прикладання власної праці. На державному рівні практично не було визначено базових умов зайнятості на селі. Поширеним явищем ставала самозайнятість. В досліджувані роки спостерігалась висока трудова міграція селянства.

1. Бітгер О.А. Соціально-економічний рівень життя сільського населення гірської зони Карпат / О.А. Бітгер // Економіка АПК. – 2005. – №5. – С.112-117.

2. Бондар В.В. Умови праці в сільському господарстві: стан і шляхи поліпшення / В.В. Бондар // Економіка АПК. – 2005. – №2. – С.112-116.
3. Бородіна О.М. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери / О.М. Бородіна // Економіка АПК. – 2003. – №9. – С.103-108.
4. Герчанівська С.В. Оцінка стану активності сільського населення Тернопільської області / С.В. Герчанівська // Економіка АПК. – 2006. – №5. – С.147-150.
5. Кириленко І.Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.68-72.
6. Купалова Г.І. Аналіз кон'юнктури ринку праці на селі / Г.І. Купалова // Економіка АПК. – 2002. – №1. – С.87-92.
7. Лупенко Ю.О., Лупенко Є.І. Тенденції зайнятості сільського населення у постреформаційний період / Ю.О. Лупенко, Є.І. Лупенко // Економіка АПК. – 2005. – №12. – С.106-111.
8. Опаленко І.О. Ринок праці в аграрній сфері Черкаської області / І.О. Опаленко // Економіка АПК. – 2005. – №2. – С.117-121.
9. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.49. С.48-51.
10. Рябоконь В.П. Селянин на ринку праці (кадрові аспекти) / В.П. Рябоконь // Економіка АПК. – 1998. – №10. – С.85-90.
11. Ціхановська О.М. Соціально-економічні проблеми використання ресурсного потенціалу села / О.М. Ціхановська // Економіка АПК. – 2007. – №8. – С.131-132.
12. Чикуркова А.Д. Формування і регулювання соціально-трудоових відносин в Україні / А.Д. Чикуркова // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С.111-116.
13. Чорний Г.М. Стратегічні напрями забезпечення АПК керівниками – професіоналами / Г.М. Чорний // Економіка АПК. – 2001. – №10. – С.112-115.

УДК 930(477); 271.4(477); 342.1(477)

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ

Зьола Наталія Василівна

аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ

Ключові слова:

*Греко-католицька церква,
українська нація,
українська історіографія,
Андрей Шептицький*

У даній статті розглядається відображення ролі ГКЦ в українській історіографії як консолідуючого чинника української нації. Основна увага приділена дослідженням сучасної історіографії даної проблеми. Висвітлюються наукові позиції істориків, релігієзнавців, політологів, філософів щодо вкладу ГКЦ в згуртування українців у міжвоєнний період. Окремо виділено історіографію, присвячену главі ГКЦ – митрополиту Андрею Шептицькому.

Keywords:

*Greek Catholic Church,
Ukrainian nation,*

This article discusses the role of the GCC display in Ukrainian historiography as a consolidating factor Ukrainian nation. The focus of the study provided a modern historiography of the prob-

*Ukrainian historiography,
Andrey Sheptytsky*

lem. Highlights scientific position historians, religious studies, political scientists, philosophers deposit on the GCC to unite Ukrainian in the interwar period. Separately allocated historiographical layer dedicated chapter GCC – mitropolite Andriy Sheptytsky.

Ключевые слова:
*Греко-католическая церковь,
Украинская нация,
украинская историография,
Андрей Шептицкий*

В данной статье рассматривается отражение роли ГКЦ в украинской историографии как консолидирующего фактора украинской нации. Основное внимание уделено исследованию современной историографии данной проблемы. Освещаются научные позиции историков, религиоведов, политологов, философов относительно вклада ГКЦ для сплочения украинский в междувоенный период. Отдельно выделены историографию, посвященный главе ГКЦ – митрополиту Андрею Шептицкому.

Міжвоєнний період для українського народу – це спроба відновлення і побудови власної держави після знищення Гетьманщини в обличчі Української народної республіки (УНР), Української держави, Директорії, Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) та Закарпатської України. Наслідки Першої світової війни – розвал Російської та Австро-Угорської імперій – дали шанс на вихід українських земель з під іноземного панування і об'єднання двох берегів Дніпра (22 січня 1919 р.) в одній Соборній Україні. При цьому в силу внутрішніх та зовнішніх факторів українська нація територіально була розділена між кількома чужоземними державами, які мали на меті створення однопонаціональних держав примусовим асимілюванням національних меншин, в тому числі і українців. Та, попри цілеспрямовану дискримінаційну політику чужонаціональних держав, український народ не втрачав надій на побудову незалежної України і зумів зберегти власну ідентичність. Греко-католицька церква (ГКЦ) стала одним з головних ідеологічних та організаційних оплотів в українському суспільно-політичному житті. І слід зауважити, що ГКЦ мала значний вплив не тільки на становище в Східній Галичині, в якій в вона мала конфесійну перевагу, але і в інших регіонах України. Значна частина греко-католицького духовенства були провідними діячами і членами українських

громадських і політичних організацій, не тільки католицького, а й інших ідейно-політичних напрямків у межах українського національного руху. ГКЦ як представники консервативного крила, прагнула відігравати консолідуючу роль в політичному, соціально-економічному та національно-визвольному житті. Тобто греко-католицьке духовенство не обмежувалась впливом виключно в духовній сфері, а й намагалась адаптуватись до викликів умов 20-30 рр. ХХ ст.

Тому, з вище сказаного, впливає актуальність дослідження висвітлення ролі Греко-католицької церкви в консолідації української нації. Дана тематика знайшла відображення в українській історіографії. Оскільки, проблема знаходиться на перетині історії, політології та релігієзнавства, доцільно комплексно розглянути позиції дослідників вказаних наук, щоб отримати цілісну картину значення греко-католицького духовенства в згуртуванні українців в міжвоєнний період.

Історіографія радянської доби, ґрунтуючись на марксистсько-ленінських методологічних засадах, намагалась сформулювати уявлення про уніатську церкву як про ворога українського народу, експлуататора трудящих мас, поплічника українських буржуазних націоналістів і т. п. Тому об'єктивної оцінки даної теми у радянській історіографії немає. Для зарубіжної історіографії

досліджуваної теми характерні епізодичність та фрагментарність у висвітленні окремих аспектів, вузькість джерельної бази для досліджень. Із відродженням національного релігійного життя в українському суспільстві в умовах незалежності значно посилюється інтерес науковців до церковної проблематики, тож історія релігії та церкви нині чітко окреслилась як самостійний напрям наукових історичних досліджень. Тому у цьому контексті основну увагу варто зосередити на вивченні ролі ГКЦ в консолідації українського народу в сучасній українській історіографії

Зasadничі принципи викладу історії католицизму в Україні, його місця і ролі у суспільних процесах, у тому числі в суспільно-політичній сфері, сформульовано в томі «Католицизм» у десяти-томній праці «Історії релігії в Україні» [8] за редакцією П. Яроцького. Ця робота стала підсумком багаторічних досліджень греко-католицизму в українській школі релігієзнавства.

В історика І. Пилипіва – фахівця із історії ГКЦ в міжвоєнний період, є чимало ґрунтовних публікацій [11; 12; 13; 14] присвячених даній проблематиці. В одній із статей [13] дослідник проаналізував значення ГКЦ як важливого церковно-релігійного чинника національного державотворення ЗУНР. Автор вважає, що ієрархи ГКЦ, насамперед митрополит А. Шептицький та Станиславівський єпископ Г. Хомишин, надавали великої уваги консолідації визвольних сил ЗУНР. На підтвердження цього І. Пилипів наводить приклад з'їзд греко-католицького духовенства 7–8 травня 1919 р. у тогочасній столиці Станиславові. На з'їзді було відзначено важливу роль галицького духовенства у становленні та розбудові молоді республіки, її Збройних Сил і закликалось український народ згуртуватись разом з церквою для зміцнення державності на християнських засадах. Науковець відзначає організаторську роль ГКЦ в боротьбі з агресією Польщі та Румунії в подіях 1919 р. [13, с. 213]. Автор вважає, що діяльністю ГКЦ в 1918–1919 рр. ще

раз підтвердила її громадянську позицію у організації українських сил та бажання зберегти національно-культурну ідентичність українського народу.

Належну увагу слід звернути на іншу роботу І. Пилипіва [11], яка безпосередньо присвячена даній проблематиці і написана по всіх канонах «теорії нації та націоналізму». У статті автор поставив за мету визначити особливості українського націотворення в Східній Галичині та роль греко-католицької церкви в становленні модерної нації. В умовах постійного загострення політичних і соціально-економічних проблем в краї різноманітні заходи греко-католицької церкви, на думку дослідника, створили їй заслужену репутацію захисника свого народу [11, с. 111]. Ідеї лояльного ставлення до влади, захист економічних інтересів, повсякденна просвітницька діяльність, вважає І. Пилипів, згуртовували українців-галичан.

Серед досліджень І. Пилипіва варто виокремити статтю [12], присвячену ролі ГКЦ в консолідації українців Східної Галичини 1923–1925 рр. Дослідник звертає увагу на діяльність ГКЦ у формуванні духовності та політичної свідомості. Історик наводить чимало прикладів підтримки греко-католицьким духовенством духу боротьби за незалежність. На думку автора, ГКЦ постійно відігравали роль каталізатора патріотичних настроїв через просвітницькі, освітні, економічні товариства та організації. Від 1923 до 1925 року жодна українська акція, конференція, народні збори не проходили без участі духовенства ГКЦ. Дослідник вдало підкреслює значення духовенства в умовах окупаційного режиму Другої Речі Посполитої. Автор наводить цитату А. Шептицького, в якій розкриває роль ГКЦ в націотворчих процесах, де митрополит зауважує, що "...єпископи були майже єдиними представниками інтелігенції нації ... єпископи у нас покликані до тих функцій і мають такий вплив, який деінде мають світські провідники нації" [12, с. 289]. Щодо політичної діяльності

ГКЦ в міжвоєнний період, І. Пилипів вважає, що священники усвідомлювали власну роль національно-політичного провідника народу в період формування нового покоління борців за незалежність України. Тому, на його думку, підтримали започаткування Української військової організації (УВО), а згодом, від 1929 року, – Організації українських націоналістів (ОУН). При цьому І. Пилипів наголошує, що ГКЦ засуджувала насильницькі методи боротьби УВО-ОУН [12, с. 304].

Ще в одній із статей [14] історика І. Пилипіва проаналізовано взаємини ГКЦ з українськими політичними партіями у 20–30-ті роки ХХ століття. Автор вважає, що з втратою української державності та окупацією Східній Галичини Польщею, ГКЦ залишалося основним стабілізуючим та консолідуючим чинником у суспільно-політичному русі, намагаючись підтримувати тісні стосунки з впливовими українськими політичними партіями та громадськими організаціями [14, с. 75].

У дисертаційному дослідженні філософ О. Волинець [4] розкривається вплив духовної еліти ГКЦ на моральне самопочуття особистості, національне самоусвідомлення та релігійно-духовну індетифікацію українців в умовах відсутності державності. На думку дослідниці, ГКЦ відіграла роль центру, формуючого обличчя української нації, її світогляду, моралі, духовності, культури, характеру та ідей впродовж тисячолітньої історії свого існування в Україні [4, с. 1]. Автор вважає, що ГКЦ формувала суспільну етику на засадах християнства та пропонувала ідеальні моделі міжособових та суспільних взаємин; творила, зберігала та проповідувала універсальні християнські вартості, які визначали національно-культурне, суспільно-політичне та релігійно-духовне життя українців [4, с. 11].

Історик І. Рудянин, досліджуючи діяльність ГКЦ середини ХІХ – початку ХХ ст., вважає її прикладом того, що щоденною працею церква може і має

піклуватися про своїх вірних, об'єднавши разом із ними зусилля у боротьбі за їхні політичні та економічні права, несучи їм освіту, науку, культуру. Тому, на думку дослідника, внаслідок цього ГКЦ стала головним національним чинником для галицьких українців [15, с. 19].

Дослідник О. Вітвіцький у своєму дисертаційному дослідженні [3] аналізує роль духовної інтелігенції у процесах формування національної свідомості українського населення Східної Галичини на початку ХХ ст. На основі документальних даних автор розкриває діяльність греко-католицьких священників під час національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях та вплив духовенства УГКЦ на будівництво держави. Науковець простежує боротьбу населення Східної Галичини, спрямовану на здобуття незалежності та самобутності України, української державності, окреслює роль і місце духовенства УГКЦ у цих процесах.

Науковець В. Марчук розробив комплексне й об'єктивне дослідження [9] ролі Греко-католицької церкви, її священства та вірних у етнонаціональному та державно-соборницькому процесах в Україні, показав націо- і державотворчу роль ГКЦ в розбудові ЗУНР; участь її діячів у діяльності Української Національної Ради і Державного секретаріату, місцевих органів самоврядування, службі польовими капеланами у Галицькій армії. Також автор досліджує суспільну місію ГКЦ як інституції, що відіграла специфічну роль у життєдіяльності західноукраїнської спільноти, виступала протектором її інтересів, сприяла збереженню ідентичності й протидіяла асиміляційним тенденціям.

Праця «Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920 – 1930-ті роки)» під редакцією О. Зайцева [7] відображає взаємодію націоналізму і релігії у контексті стосунків Греко-католицької Церкви і українського націоналістичного руху. Автори розкривають не лише непрості взаємини Цер-

кви як носія християнського універсалізму з інтегральним націоналізмом, а й переплетення універсалістичних і націоналістичних тенденцій у самій Церкві, конфлікт традиційної релігійності із сакралізацією нації та творенням власної політичної релігії в націоналістичному русі, спроби католицько-націоналістичного синтезу в концепції «християнського націоналізму».

17 січня 1901 року митрополичий престол ГКЦ посів Андрей Шептицький – одна найвизначніших постатей історії початку ХХ ст. За мудрі настанови й діяльність він отримав багато народних імен: Український Мойсей, Духовний будівничий, Провідник української нації, Великий митрополит. Саме він сфокусував у собі всю велич і трагедію ГКЦ – за переломної доби визвольної боротьби українського народу за волю і державність на початку ХХ ст. Тому не випадково, що через життєдіяльності Владика Андрея, як правило, досліджується українське церковно-релігійне життя Галичини зазначеного періоду [2]. Отже, неможливо оминати цей пласт історіографічної літератури.

Наприклад, Ф. Медвідь [10] на основі пастирських послань Владика аналізує його роль у консолідації української нації, нації політичної, державницької, але ментально розшарпаної, духовно розрізненої. На думку автора, для Андрея Шептицького Батьківщина, нація – поняття насамперед духовне і моральне, що перебувають в єдності як «тіло» і «душа», що творять єдиний живий організм. Також дослідник вважає пророчими і актуальними слова митрополита Андрея з далекого 1941 року: «Усі, хто почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці всіх українців повстане соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життє-

здатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других» [10].

Історик І. Пилипів виокремлює розуміння процесу націогенези митрополитом А. Шептицьким через досягнення високого рівня культури й освіти широких народних мас [11, с. 112]. Автор стверджує, що національна самосвідомість галицького українського соціуму формувалася в повсякденному побуті, народних традиціях і звичаях. Тому церква займалася пропагандою сільськогосподарських і політичних знань шляхом видавництва відповідної літератури, організації курсів і за допомогою безпосереднього прикладу своїх парохів [11, с. 113].

Дослідник-релігієзнавець Я. Білас [1] роблячи комплексний аналіз діяльності митрополита А. Шептицького, спрямованої на консолідацію національно-патріотичних сил та активізацію національно-визвольного руху українства в 1899–1944 рр., дав можливість визначити, що вона була спрямована на гуманізацію національно-визвольної боротьби, захист її від радикальних політичних впливів та від захоплення терористичною діяльністю. Автор суттєво розширив джерельну базу, врахував здобутки вітчизняних і зарубіжних дослідників, що дало змогу значно глибше та об'єктивніше підійти до ряду аспектів досліджуваної теми, які роками замовчувалися або спотворювалися радянською історіографією [1, с. 5].

Вже згадувана філософ О. Волинець також відзначає виняткову роль митрополита А. Шептицького. Вона аналізує звернення А. Шептицького до українського духовенства, в яких він пропонує програму праці, метою якої було піднесення та розвиток галицьких українців у Польській державі. На думку автора, така співпраця була не лише особливо корисною, а й конче потрібною, саме вона давала механізм опору польській владі [4, с. 8].

Дослідниця С. Гуркіна у доповіді під час круглого столу на тему: «Як будувати Рідну хату?» у рамках Всеукраїнської наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять» (2015 р.) [5], на основі послань, пастирських листів митрополита Андрея в 1941–1944 рр., простежує постійний заклик до єдності, який стосується як українських політичних сил, так і християн-українців назагал. Автор стверджує, що Владика вважав, що саме єдність усіх патріотичних сил мала стати запорукою успіху в розбудові самостійної Соборної держави України з центром у Києві. Таким чином, історик С. Гуркіна торкається питання єдності, консолідації не тільки українців Східної Галичини, а й всієї України під егідою ГКЦ.

Науковець В. Дудар [6] вважає, що греко-католицьке духовенство Східної Галичини у міжвоєнний період продемонструвало вміння пристосовуватись до складних етнополітичних умов існування і, тим самим, зберігати національно-культурну самобутність мирян. Автор відзначає, що значна заслуга у цих досягненнях церкви належала митрополиту Андрію Шептицькому, який у складних умовах польської окупації зумів зміцнити ГКЦ, зробивши її консолідуючим чинником національно-політичного життя українського населення Східної Галичини. Через це неухильно зростав авторитет ГКЦ, її вплив на релігійну і національну свідомість українства, поширювалася мережа духовних закладів, видавництв, освітніх установ.

Отже, після закінчення Першої світової війни найвпливовішою організацією західних українців, без сумніву, була ГКЦ. Вона справляла неабиякий

вплив на суспільно-політичне життя західних українців.

У цьому контексті важливого значення набуває вивчення цілого комплексу проблем, пов'язаних із діяльністю ГКЦ, історія якої тривалий час висвітлювалася тенденційно або ж узагалі замовчувалася. Лише нові реалії розвитку сучасної історичної науки створили об'єктивні передумови для її всебічного дослідження та об'єктивного, неупередженого висвітлення з наукових позицій. У них автори намагаються відійти від ідеологічних стереотипів, сформованих у попередні часи, й об'єктивно показати роль та місце уніатської церкви в житті українців в досліджуваній період як консолідуючого чинника. Однак, сьогодні основна увага дослідників звернена на роль ГКЦ в згуртуванні українців Східної Галичини і частково на висвітлення діяльності духовенства щодо об'єднання всієї України. Та попри це, всі дослідники на основі фактів, документів, пастирських послань та особистої позиції глави ГКЦ А. Шептицького стверджують, що духовенство залишалось потужним центром, навколо якого гуртувались українці, формувалися нові ідеї. ГКЦ виробила власну концепцію національного відродження і будівництва Української держави. Священники виступали духовними і політичними лідерами української спільноти Галичини через різні політичні партії, товариства, об'єднання, спілки, братства, кооперативи і т. д. Саме вони дбайливо плекали рідну мову, культуру, звичаї і традиції – сприяли формуванню української спільноти у модерну націю.

1. Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми українського руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Я. І. Білас. – Київ, 2003. – 21 с.
2. Великочий В. Українська історіографія про життєдіяльність митрополита Андрея Шептицького за доби визвольних змагань 1914-1919 років / В. Великочий / В. Великочий. – Режим доступу: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Velykochyj.pdf>.
3. Вітвіцький О. І. Діяльність духовенства УГКЦ як чинник формування національної ідеї у Східній Галичині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 09.00.12 «Українознавство» / О. І. Вітвіцький. – К., 2004. – 18 с.

4. Волинець О. О. Місце та роль Української греко-католицької церкви в процесі національно-духовного відродження України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук.: спец. 09.00.05 «Філософія» / О.О. Волинець. – Л., 2000. – 13 с.
5. Гуркіна С. «Український Мойсей». Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух / С. Гуркіна. – Режим доступу: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/3079-ukrajinskyj-mojsej-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-ukrajinskyj-nacionalnyj-ruk.html>.
6. Дудар В. Українська греко-католицька церква в Східній Галичині у 20-30-х роках ХХ століття / В. Дудар // Наукові записки з української історії. – 2014. – Вип. 34. – С. 59-63. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2014_34_10
7. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920 – 1930-ті роки) / Заг. ред. О. Зайцева. – Львів: Українського католицького університету, 2011. – 384 с.
8. Католицизм / За ред. П. Яроцького // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Т. 4. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.
9. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Марчук. – Чернівці, 2004. – 35 с.
10. Медвідь Ф. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації / Ф. Медвідь. – Режим доступу: http://prylbychi.ugcc.at.ua/load/pri_mitropolita_andreja/statti_v_interneti/mitropolit_andrej_sheptickij_jak_dukhovnij_budivnichij_ukrajinskoji_naciji/9-1-0-91.
11. Пилипів І. Греко-католицька церква – найвпливовіша суспільна сила у кристалізації української нації міжвоєнної Галичини / І. Пилипів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2010. – № 1. – С. 109-114.
12. Пилипів І. Греко-католицька церква в консолідації української нації Східної Галичини у першій половині двадцятих років ХХ століття / І. Пилипів // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2012. – Спец. вип. – С. 288-304.
13. Пилипів І. Церковно-релігійний чинник національного державотворення ЗУНР / І. Пилипів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 209-215.
14. Пилипів, І. В. Взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями / І. Пилипів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. – 2012. – № 2. – С. 84-93.
15. Рудянин І.П. Українська греко-католицька церква в Східній Галичині : громадсько-політична, культурно-просвітницька та господарська діяльність (середина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. П. Рудянин. – Луцьк, 2012. – 20 с.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Червеняк Кристина Тарасівна

аспірантка кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:
*етнополітична загроза,
політизація етнічності,
етнополітичний конфлікт,
сепаратизм,
іредентизм,
конфліктогенним
потенціал,
Україна*

У статті аналізуються основні етнополітичні загрози соціально-політичній стабільності нашої держави. Визначено особливості їх перебігу на прикладі регіонів України. Автором встановлено основні причини виникнення таких деструктивних процесів і сформульовано їх наслідки. Виявлено, що ці процеси у більшості випадків виникають через ігнорування та недооцінювання політичними колами їх конфліктогенного потенціалу.

Keywords:
*ethnopolitical threat,
the politicization of ethnicity,
ethnopolitical conflict,
separatism,
irredentism,
conflict potential,
Ukraine*

The article analyzes the main ethnopolitical threats to social and political stability of our country. It is determined features of their course by the example of Ukraine's regions. The author found the main causes of these destructive processes and formulated their consequences. Also, is determined that these processes in most cases arise from neglect and underestimate the political circles of their conflict potential.

Ключевые слова:
*этнополитическая угроза,
политизация этничности,
этнополитический кон-
фликт,
сепаратизм,
иредентизм,
конфликтогенный потен-
циал,
Украина*

В статье анализируются основные этнополитические угрозы социально-политической стабильности нашего государства. Определены особенности их течения на примере регионов Украины. Автором установлены основные причины возникновения таких деструктивных процессов и сформулированы их последствия. Обнаружено, что эти процессы в большинстве случаев возникают из-за игнорирования и недооценки политическими кругами их конфликтогенного потенциала.

Після подій 2014 року в Україні актуалізувалося дослідження потенційно небезпечних для соціально-політичної стабільності та національної безпеки держави чинників. Такі дослідження проводилися й раніше, але ніколи за часів незалежності вони не мали настільки прикладного і важливого для подальшого функціонування країни зна-

чення. Анексія Криму і початок збройної агресії Росії проти України вивели на перший план проблему етнополітичних загроз, їх причин і наслідків.

Основною метою даного дослідження виступає аналіз основних етнополітичних викликів та загроз соціально-політичній стабільності нашої держави.

Мета зумовила постановку таких *завдань*:

- визначити особливості етнополітичних процесів, що несуть деструктивний вплив на розвиток і функціонування нашої держави;
- встановити основні причини виникнення етнополітичних загроз в сучасній Україні;
- сформулювати наслідки деструктивного впливу такого роду загроз.

Етнічна складова здійснює вплив на усі без винятку сфери життєдіяльності суспільства і держави. Вона сама по собі є потужним конфліктогенним каталізатором. Проте, влітаючись у політику, політичну боротьбу, етнічність має найбільш деструктивний потенціал. Наслідки реалізації етнополітичних загроз є катастрофічними. Це дестабілізація окремого регіону або цілої держави, загроза суверенітету і втрата територіальної цілісності.

Основними етнополітичними загрозами, які ведуть до таких наслідків в Україні, на нашу думку, виступають політизація етнічності, етнополітичний конфлікт та етнічний сепаратизм або іредентизм. Розглянемо особливості кожного з цих процесів.

Політизація етнічності, тобто «переведення усвідомлених групою проблем у політичні гасла та програми; вона вже не може задовольнитися суто культурницькою та просвітницькою роботою, а вимагає участі у розподілі влади» [5, с. 126]. Група усвідомлює, що для того, щоб досягти і вибороти певні «блага» для своїх представників, потрібно брати участь у контролі за справедливим розподілом соціальних благ та економічних ресурсів. Посилаючись на дискримінований статус, така група ставить вимоги до титульного етносу. Такими вимогами, як вдало вказав К. Вітман, стають: зміна політичного статусу (з етногрупи до національної меншини, з національної меншини до державотворчої нації), розширення представництва в системі влади (шляхом запровадження механізмів квотування) і управління, набуття територіа-

льної або екстериторіальної автономії [1, с. 124]. Саме тому, політизація етнічності – це вихід етнічної спільноти на політичну арену держави з певними вимогами для задоволення внутрішньогрупових інтересів.

Найбільш помітними проявами політизованої етнічності в Україні були і залишаються: угорська ініціатива утворення на території Закарпаття автономного територіального округу у місцях компактного розселення його представників; формування політичного русинства і його претензій на Закарпаття; претензії представників російської меншини і проросійсько-налаштованих громадян південно-східних областей на ці території, боротьба за їх вихід зі складу України та подальше приєднання до Російської Федерації; вимоги кримськотатарської громади створити на території Криму національно-територіальну автономію.

Етнополітичний конфлікт. Етнополітологи закликають не перебільшувати значення соціально-економічних факторів у конфліктних ситуаціях між етногрупами. Абсолютна більшість з них не виникла б, якби на економічні, соціальні, політичні, територіальні причини не нашаровувався етнічний фактор. Водночас міжетнічні конфлікти, підсилені цілим комплексом економічних, соціальних, релігійних і культурних проблем, мають тенденцію до переростання у політичні конфлікти, набуваючи статусу етнополітичних [1, с. 125]. Вони, на відміну від міжетнічних конфліктів, характеризуються більшим динамічним рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами при врегулюванні.

Дослідники Ю. Арутюнян і Л. Дробіжева вважають, що етнічних конфліктів у чистому вигляді взагалі не буває. «Конфлікт між етнічними групами відбувається не через етнокультурні відмінності, не тому, що араби і євреї, вірмени і азербайджанці, чеченці і росіяни несумісні, а тому що у конфліктах оголюються протиріччя (але не просто відмінності) між спільнотами людей, кон-

солідованих на етнічній основі» [3, с. 64]. Саме такими і виступають етнополітичні конфлікти – не зовсім чистими етнічними, бо тут наявний крен у бік політичності самого предмету суперечності і методів боротьби для досягнення цілі, а етнічним він виступає лише з позицій суб'єктів, що беруть в ньому участь, тобто сторін. Етнополітичний конфлікт виступає як протиборство етнічних груп у політичній сфері за розширення своїх прав, задоволення потреб та інтересів.

Особливостями такого роду конфліктів є:

– найчастіше мають статусну природу й відбуваються навколо зміни статусу тієї або іншої етнічної групи;

– це конфлікти ідентичностей, а не конфлікти інтересів (нові учасники частіше стають на сторону, з якою себе ідентифікують, їх позиція щодо конфліктного питання є здебільшого вторинною);

– поведінка учасників в етнополітичних конфліктах ірраціональна, високо емоційна;

– характерне домінування деструктивного початку над конструктивним (заворушення, теракти);

– етнополітичні конфлікти багатofакторні (причини їх виникнення полягають не лише в обмеженні культурних прав меншин, але й, наприклад, незадоволенні рівнем економічного розвитку регіону компактного проживання національної меншини) [1, с. 122].

На території України такими вогнищами етнополітичної конфліктності завжди були Закарпаття, Північна Буковина, Крим і Донбас. При чому перебіг конфліктів на цих територіях також різнився: від латентного конфлікту на Заході до масових сепаратистських рухів та відкритого збройного протистояння на Сході і Півдні України.

Сепаратизм найчастіше передбачає утворення на відокремленій території незалежної держави як кінцеву мету і головну ціль цього політичного руху. Однак в Україні спостерігається інший

різновид сепаратизму – *іредентизм*, який головною метою визначає прагнення, відокремившись від однієї держави, увійти до складу іншої [7, с. 396]. Обидва явища, їхні прояви, причини та наслідки, досить подібні. Єдина суттєва відмінність – обов'язкова наявність у іредентистських рухів зовнішніх сил (держав, організацій), які надають їм підтримку.

Найчастіше під іредентизмом розуміють саме той випадок, коли одна частина розділеного народу вже має власну державу, а їхні етнічні родичі проживають на правах етнічної меншини на суміжній території у сусідній державі. Інші варіанти об'єднувальних рухів представляють собою етнічний уніонізм, наприклад, прагнення до об'єднання двох частин одержавленого корейського народу або об'єднання нині бездержавних курдів в одному політичному утворенні.

Специфіка іредентизму полягає у тому, що його ініціаторами може бути як етнічна меншина, яка зазнає утисків у сусідній державі, так і вже етнічна більшість, яка прагне об'єднати всіх етнічних родичів в одній державі [2, с. 143]. Саме тому основна загроза іредентизму в тому, що цей феномен може виступати зручним інструментом виправдання агресивної політики однієї держави щодо іншої, що і відбувається в Україні.

На офіційному рівні Румунія, Угорщина і до певного часу Росія не висували Україні територіальних претензій. Водночас радикальні заяви окремих представників політичних еліт цих країн, іноді включаючи й посадових осіб, викликають занепокоєння щодо можливості висунення таких претензій у майбутньому. Певним стимулом для такої поведінки політиків є внутрішньополітичні процеси у зазначених країнах – популярність радикальних націоналістичних поглядів і впливовість політичних сил, які їх поділяють [6, с. 67].

Водночас, вчені задовго до вибуху сепаратистських рухів в 2014 році попе-

реджали владно-політичну еліту про те, що посилення етнорегіональних відмінностей, диспропорцій, відцентрових рухів етнополітичного спрямування за певних умов можуть набути ознак сепаратизму. Адже врахування інтересів тільки одного якогось регіону на загальнонаціональному рівні веде до розбалансування цілої системи і порушує стабільність в інших регіонах.

Вказані етнополітичні загрози у причинно-наслідковому зв'язку самі можуть ставати як причинами так і наслідками одне одного. Наприклад, політизація етнічності – безумовна умова і одна з причин виникнення етнополітичних конфліктів та сепаратистських рухів на території держави, які, в свою чергу, є її наслідками. Варто зазначити, що появі цих загроз сприяє безліч інших причин. Виділимо тільки основні, визначальні, що чинять найбільший вплив.

Такі **основні причини** це:

1) *розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між владою країни і етносом, який проживає на її території.* Тут прослідковується споконвічний правовий конфлікт між правом народу на самовизначення і принципом територіальної цілісності та непорушності кордонів держав. На практиці виявилось, що самовизначення одного народу може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів.

В Україні кримські татари актуалізувалися і політизувалися здебільшого під дією цього чинника. У політичній еліті і самих кримських татар були різні погляди на їх статус у державі, відмінність між якими криється у вихідному визначенні – чи є кримські татари окремим народом-нацією, яка має право на свою територію і власне політичне життя, або ж кримських татар варто трактувати як національну меншину. Прояви сепаратизму у Криму і на Донбасі також пояснюються різницею у баченні свого геополітичного майбутнього між населенням, яке тяжіло до Росії, і владою, що взяла курс на інтеграцію з ЄС;

2) *політична безвідповідальність правлячої еліти, яка використовує регіональні*

відмінності етнополітичної самоідентифікації громадян у політичних іграх. Як влучно зазначає у своїй статті В.С. Котигоренко: «Конфліктогенний потенціал виявляється у намаганнях окремих політичних сил і діячів здобути електоральну підтримку актуалізацією і політизацією пов'язаних з етнічністю ціннісних відмінностей, стосовно яких найважче досягти порозуміння [4, с. 291].

Регіональні етнокультурні відмінності різних регіонів України використовуються політичними силами у будь-якій електоральній чи політичній кампанії. А це, в свою чергу, викликає посилення регіоналізації та підвищення рівня нетерпимості ущемлених етнічних спільнот. Певне «конструювання етнічності» простежується також на прикладі політизації русинства, як окремої, відмінної від української, етнічної групи. Сподвижники цієї ідеї апелюють до системи показників (мови, етноніму тощо), на основі яких максимально відокремлюють дану етнографічну групу від української нації. Щось подібне відбувалося і у випадку анексії Криму, де Росія апелювала до окремого кримського народу, який повинен, з її точки зору, гуртуватися на засадах «російськості»;

3) *нерівномірність соціального, економічного, культурного розвитку регіонів.* Регіони України дуже суттєво відрізняються за своїми природними, економічними можливостями, рівнем розвитку окремих галузей науки і виробництва, рівнем доходу громадян та якістю життя. Нашарування на це різко відмінних етнополітичних ідентифікацій населення регіонів має надзвичайно високий конфліктогенний потенціал, що веде до міжрегіональних конфліктів. Представники регіональних еліт певної частини України, коли приходять до влади на загальнодержавному рівні, то, як правило, переносять інтереси свого регіону на всю країну. Це не може не сприяти розбалансуванню цілої системи і порушенню стабільності в інших регіонах.

До прикладу, у Криму і на Донбасі сепаратистські настрої населення пі-

дживлювалися заявами про суттєве підвищення рівня доходів і покращення культурно-мовного розвитку у випадку відокремлення від України;

4) *недосконалість адміністративно-територіального устрою і розподілу повноважень між центром й регіонами та між органами державної влади і органами місцевого самоврядування.* Тільки зараз із запуском політики децентралізації починають впроваджуватися кроки щодо вдосконалення системи розподілу повноважень між органами влади та органами місцевого самоврядування, розподілу фінансових ресурсів між центром та регіонами тощо. Хоча ці зрушення поки-що є поверхневими і недостатніми. Нинішня адміністративно-територіальна будова України консервує історично сформовані міжрегіональні економічні і соціальні диспропорції, стримує інтенсифікацію господарських зв'язків регіонів, а отже, гальмує процес національної консолідації різноетнічного населення держави. У територіальних громадах відсутні стимули і можливості нагромаджувати у місцевих бюджетах необхідні кошти для самостійного задоволення спільних та етноспецифічних інтересів [4, с. 291]. А це провокує конфліктність через незадоволення етнотрупових інтересів як між різними групами, так і між ними та державою.

Протягом усього періоду незалежності відбувалися певні колізії між українською центральною владою і місцевою владною елітою Криму навколо розмежування їх повноважень. Остання завжди апелювала до етнічних почуттів російської більшості і використовувала цей прецедент у власних цілях. Найбільш показовим прикладом тут виступає проголошення 5 травня 1992 року державної самостійності Республіки Крим. Така ж методика використовувалася і регіональною елітою Луганської та Донецької областей.

5) *недосконалість законодавчої бази, що стосується питання етнонаціональних відносин, де існує можливість виникнення певних юридичних прецедентів, що*

з площини правового конфлікту можуть перерости в етнополітичний.

Найвідомішим прикладом в історії сучасної України тут виступає Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 року. Скасування «мовного закону» було одним з перших рішень після відсторонення від влади В. Януковича. Хоча при всій суперечності закону, таке рішення було передчасним, необачним і зовсім непродуманим. Саме воно остаточно підштовхнуло населення Донбасу на бік Росії. Звісно ж не без підтримки пропаганди і сприяння місцевої, відстороненої від влади, еліти. Тут влучним буде вислів В.О. Котигоренка: «Справжню конфліктогенну небезпеку можуть становити непродумані, або навпаки, прораховані і спровоковані певними екстремістськими силами дії по протиставленню етноросійської спільноти етноукраїнській громаді та Українській державі» [3, с. 424]. Від себе додамо, що такі дії можуть бути спровоковані не тільки екстремістськими силами, але й недалекоглядністю етнонаціональної політики, яку веде держава;

6) *впливи та підбурювання ззовні певними державами або інколи міжнародними терористичними організаціями, з метою досягнення і задоволення власних інтересів всупереч національно-державним інтересам країни та її регіонів.* Такі впливи здійснюють Угорщина і Румунія через поведінку своїх радикальних кіл, що проголошують ідеї об'єднання «великої Угорщини» або «великої Румунії», через реалізацію програм підтримки осіб відповідної національності, що проживають за кордоном і через політизацію відмінностей в оцінці історичних подій.

Подібну політику, але більш жорстку, проводить і Російська Федерація. Усі методи впливу засновані на активізації етнічних та культурно-ціннісних почуттів. Зокрема, заяви державних органів і окремих політиків РФ, що провокують міжнаціональний розкол; російський іредентизм, в плані допомоги російськомовним на території України; підтримка проросійських рухів і партій, які лобіюють інтереси Москви, звину-

вачують легітимну владу у дискримінації прав російськомовних і намагаються перешкодити європейській інтеграції України; інформаційний вплив на населення з метою маніпуляції суспільною думкою та забезпечення підтримки своїх ідей і дій; проведення незаконних референдумів про вихід зі складу держави; підтримка сепаратистських рухів аж до прямої військової допомоги й агресії.

Задля випередження і нівелювання ризиків та викликів соціально-політичній стабільності в державі слід враховувати всі ці причини і загрози. Адже вони мають пряме чи опосередковане відношення до розвитку конкретних регіонів і цілої держави.

Висновок. Дестабілізація Південно-Східного регіону, загроза суверенітету цілої держави і часткова втрата територіальної цілісності – це наслідки ігнорування та недооцінювання політичними колами деструктивного конфліктогенного потенціалу етнополітичних процесів. Основними етнополітичними загрозами в сучасній Україні були і залишаються політизація етнічності, виникнення етнополітичних конфліктів, сепаратистських та іредентистських рухів. Всі вони мають певні особливості, але найважливішою особливістю є те, що вказані етнополітичні загрози у причинно-наслідковому зв'язку самі можуть ставати як причинами так і наслідками одне одного. На це варто звертати особливу увагу.

Крім того, причинами тут також виступають 1) розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між владою країни і етносом, який проживає на її території; 2) політична безвідповідальність правлячої еліти, яка використовує регіональні відмінності етнополітичної самоідентифікації громадян у політичних іграх; 3) нерівномірність соціального, економічного, культурного розвитку регіонів; 4) недосконалість адміністративно-територіального устрою і розподілу повноважень між центром й регіонами та між органами державної влади і органами місцевого самоврядування; 5) недосконалість законодавчої бази, що стосується питання етнонаціональних відносин; 6) впливи та підбурювання ззовні певними державами або інколи міжнародними терористичними організаціями, з метою досягнення і задоволення власних інтересів всупереч національно-державним інтересам країни та її регіонів.

Для підтримання етнополітичної стабільності держава повинна в процесі здійснення етнонаціональної політики гнучко реагувати на запити і вимоги етнонаціональних спільнот, запобігаючи процесу актуалізації та політизації етнічності, виникнення етнополітичних конфліктів та сепаратистських рухів, враховуючи впливи і прояви вищевказаних причин.

1. Вітман К.М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави / К.М. Вітман / Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. 9. – С. 121-128.
2. Горло Н. Іредентизм як форма радикальної етнополітичної поведінки / Наталія Горло // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія». Вип. 1 (17) / Варзар І., Вегеш М., Денисенко В. та ін. – Ужгород, 2014. – С. 142-147.
3. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт / Віктор Олексійович Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
4. Котигоренко В.С. Етнічний аспект політичних відносин в Україні: фактори конфліктогенності / В.С. Котигоренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. 28. – С. 289-293.
5. Майборода О. Дебютує етнополітика / Олександр Майборода // Віче. – 1992. – №5. – С. 122-134.
6. Паламарчук М.О. Виклики сепаратизму в Україні. Сучасний стан / Максим Олександрович Паламарчук // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №4. – С. 64-68.

7. Явір В.О. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні / Віра Анатоліївна Явір // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр./ Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. - Вип. 64. - С. 391-398.

УДК 001.89:502.14(477) «20»

НАУКОВЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Руденко Світлана Вікторівна

аспірантка, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України,
м. Київ

Ключові слова:
*наукове забезпечення,
законодавче забезпечення,
охорона сільськогосподарських земель,
підвищення родючості ґрунту,
удосконалення*

Встановлено, що на початку ХХІ століття для удосконалення законодавчого забезпечення щодо охорони сільськогосподарських земель в Україні велике значення мали напрацювання галузевих науково-дослідних інститутів та вищих навчальних закладів. Визначено, що наукові здобутки вчених теоретиків та практиків знайшли своє втілення при підготовці змін до законодавства України в контексті розроблення нових законодавчих актів щодо раціонального використання сільськогосподарських земель та підвищення родючості ґрунту.

Keywords:
*scientific support,
legislative provision,
protection of agricultural land,
improve soil fertility,
improvement*

It is set that at the beginning of the XXI century for the improvement of the legal protection of agricultural lands of Ukraine were important works of branch research institutes and universities. Determined that the scientific achievements of scientists of theorists and practical workers in the preparation of amendments to the legislation in Ukraine have found their implementation in preparation of new legislation relatively to rational use of agricultural land and improve soil fertility.

Ключевые слова:
*научное обеспечение,
законодательное обеспечение,
охрана сельскохозяйственных земель,
повышение плодородия почвы,
усовершенствование*

Установлено, что в начале ХХІ века для усовершенствования законодательного обеспечения относительно охраны сельскохозяйственных земель в Украине большое значение имели наработки отраслевых научно-исследовательских институтов и высших учебных заведений. Определено, что научные достижения ученых теоретиков и практиков нашли свое воплощение при подготовке изменений в законодательстве Украины в контексте разработки новых законодательных актов относительно рационального использования сельскохозяйственных земель и повышения плодородия почвы.

Особливістю земельних ресурсів України є їх потенційно висока родючість. Адже 2/3 загальної площі сільськогосподарських угідь України займають чорноземні ґрунти, які за рівнем природної родючості є одними з найкращих [7, с. 1]. Крім того, у статті 13 Конституції України [6] та статті 1 Земельного кодексу України [3], виходячи з незамінності землі як природного ресурсу, цілком закономірно визнано її основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Тому, у сучасних умовах господарювання вирішення проблеми раціонального використання та охорони сільськогосподарських земель набуває особливої актуальності.

Законом України «Про охорону земель» визначено, що безпека сільськогосподарських угідь відбувається завдяки постійному використанню системи правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів [2]. Вони спрямовані на раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню сільськогосподарських земель для інших потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і збереження родючості ґрунтів [1].

У кінці минулого століття виникли значні проблеми при проведенні реформи щодо охорони земельного фонду. У процесі перерозподілу земель порушено сівозміни, подрібнено земельні масиви сільськогосподарських угідь, втрачено межі та елементи контурно-меліоративної організації території. Велике занепокоєння викликає той факт, що деякі агроформування, створені на засадах орендних відносин, все ще практикують короткотермінову оренду, яка зумовлює виснаження ґрунтів, зниження їх родючості, погіршує якісний стан земель [7, с. 7]. У таких агроформуваннях високопродуктивні експортні культури висівають з недотриманням рекомендованих попередників, періодів повернення на попереднє місце вирощування та застосуванням

агрохімікатів понад допустимі межі [5, с. 1]. Більшість таких землекористувачів не здійснюють жодних заходів, спрямованих на охорону ґрунтів. Але саме від господарської діяльності найбільше залежить трансформація ґрунтів, тобто підвищення або зниження їх родючості.

На сьогодні площа сільськогосподарських угідь в Україні становить 41,6 млн. га, з яких орних земель – 32,5 млн. га [5, с. 1]. Структура посівних площ, яка характеризує напрями сільськогосподарського виробництва, не відповідає науково обґрунтованим вимогам. Майже 20 відсотків посівних площ (а в окремих регіонах цей показник становить 30 і більше відсотків) займає соняшник, що є неприпустимим з точки зору збереження родючості ґрунтів. Через надмірне вирощування соняшника відбувається порушення ефективного чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, недотримання рекомендованих попередників та періодів повернення на попереднє місце вирощування. За останні 25 років площі цієї високорентабельної культури зросли втричі й становили у 2015 р. – 4,8 млн. га, тоді як у 1990 р. – 1,6 млн. га [4, с. 324]. При цьому науковцями доведено, що оптимальна посівні площі соняшника мають становити орієнтовно 1,8 млн. га, принаймні не перевищувати 2,0 млн. га [11, с. 7]. Оскільки соняшник можна повертати на попереднє місце вирощування не раніше, ніж через 7–8 років.

Результатом такого незадовільного використання земельних угідь є деградація ґрунтового покриву: щорічно втрати гумусу становлять близько 20 млн. тонн, третина орних земель зазнає водної ерозії та дефляції, в результаті чого знижується виробництво сільськогосподарської продукції та погіршується її якість [5, с. 1]. Вищезазначені негативні наслідки неефективного та безгосподарського використання сільськогосподарських земель, як основного багатства нашої країни, свідчать про

необхідність вирішення еколого-економічних проблем у землекористуванні шляхом удосконалення законодавчого забезпечення на основі науково обґрунтованих заходів.

Позитивний вплив на ефективне землекористування в Україні мало рішення уряду УРСР у 1990 р. про заснування Української академії аграрних наук як наукової установи, здатної, за належного їй сприяння, вирішувати найскладніші проблеми агропромислового виробництва, здійснювати на сучасному рівні фундаментальні та прикладні дослідження. Заснування Української академії аграрних наук насамперед започаткувало ліквідацію відомчих перешкод між науково-дослідними установами, створило передумови для технологічного завершення наукових розроблень, комплексного підходу до наукового забезпечення всіх галузей агропромислового комплексу [4, с. 218].

Зі становленням Української академії аграрних наук новим для сільськогосподарської науки став програмно-цільовий підхід до організації та виконання наукових досліджень. Це сприяло поглибленню можливості планування у сфері науки, посиленню взаємозв'язків між науковою і виробничою діяльністю, започаткуванню переходу від переважно відомчого управління наукою до керування всім циклом науково-технічного прогресу. У 1991 р. Українською академією аграрних наук разом із Держагропромом України розроблено першу республіканську комплексну науково-технічну програму «Продовольство-95», що включала 32 проекти. Зокрема, відділення землеробства здійснювало науково-методичне керівництво за проектом «Родючість ґрунтів», де розробляли науково обґрунтовані заходи щодо раціонального землекористування в Україні.

У 2010 р. УААН надано статус Національної, як державній самоврядній науковій організації, яка самостійно визначає свою структуру, тематику досліджень, вирішує науково-організаційні, господарські, кадрові

питання, здійснює міжнародні зв'язки [4, с. 219]. Особливого значення набуло зростання результативності фундаментальних і прикладних досліджень, формування наукових основ розвитку аграрної галузі в умовах ринку, обґрунтування пріоритетних напрямів науководослідної роботи, окреслення завдань інноваційного розвитку наукових установ. Новим для аграрної науки став програмно-цільовий підхід до організації і виконання наукових досліджень. Це сприяло поглибленню можливості планування у сфері наукової діяльності, відкриттю нових можливостей для налагодження взаємовідносин наукової та виробничої діяльності, започаткуванню переходу від переважно відомчого управління наукою до керування всім циклом науково-технічного прогресу. Здійснено перехід від розроблення загальних комплексних науково-технічних програм до вузькогалузових, що сприяло концентрації зусиль установ-співвиконавців на окремих проблемах, що потребували нагального вирішення, у тому числі розробленні науково обґрунтованих заходів щодо ефективного землекористування.

На початку ХХІ ст. науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади відіграли важливу роль у формуванні стратегії ефективного землекористування у роки державної незалежності України, які розширили науководослідну роботу з розроблення раціональних агрофітоценозів на основі чергування культур з різними біологічними властивостями та агротехнікою (зернових, технічних, кормових, овочевих) і врахуванням адаптивно-ландшафтних підходів [5, с. 35]. Для запобігання деградаційним ґрунтовим процесам вченими рекомендовано запроваджувати прогресивні енергозберігаючі технології на основі застосування екологічно безпечних сівозмін з повною або частковою заміною агрохімікатів використанням органічних добрив, побічної, сидератів, післяжнивних і післяукісних посівів, бобових культур тощо [4, с. 220].

За результатами виконаної роботи науковцями підготовлено методичні рекомендації щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмiнах рiзних ґрунтово-кліматичних зон України [10]. Крім того, у подальшому запропоновано внесення змін до законодавства та розроблення законодавчих актів у галузі охорони сільськогосподарських земель та підвищення родючості ґрунтів [4, с. 221–222].

Для вирішення вищезазначених проблем у 2009 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» [1], яким внесені істотні зміни до Земельного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про охорону земель», «Про землеустрій», у результаті чого запроваджено обов'язкове застосування науково обґрунтованих сівозмiн.

До статті 22 Земельного кодексу України внесені зміни, згідно з якими земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва мають використовуватися відповідно до розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмiн та впорядкування угідь і передбачають ефективні заходи з охорони земель. Оскільки сівозмiна – це чергування сільськогосподарських культур (і пару) у часі і на території згідно з науково обґрунтованими нормами періодичності, що базуються на особливостях біологічної взаємодії культур та впливу їх на родючість ґрунту [4, с. 330].

Крім того, Закон України «Про охорону земель» доповнено статтею 33, якою визначено необхідність встановлення нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмiнах у рiзних природно-сільськогосподарських регіонах для досягнення високих і стабільних урожаїв та запобігання висна-

женню і втраті родючості ґрунтів внаслідок ґрунтової [2].

Реформування раціонального застосування агрофітоценозів започатковане постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 року № 164 «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмiнах в рiзних природно-сільськогосподарських регіонах» [8], яка зобов'язує господарства дотримуватись нормативів співвідношення культур у сівозмiнах рiзних природно-сільськогосподарських районів та визначає допустимі нормативи періодичності вирощування культур на одному й тому ж полі. Згідно із зазначеною урядовою постановою потрібно не лише розміщувати сільськогосподарські культури після кращих попередників, а й дотримуватись встановлених допустимих нормативів періодичності вирощування культур у одному й тому ж полі [4, с. 215].

У листопаді 2011 року Кабінет Міністрів України постановою № 1134 затвердив Порядок розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмiни та впорядкування угідь [9]. Згідно з нормами цієї постанови вказані проекти землеустрою повинні розроблятися з урахуванням нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмiнах у рiзних природно-сільськогосподарських регіонах та оптимального співвідношення угідь; еколого-економічного обґрунтування проектних рішень щодо організації полів сівозмiни, упорядкування угідь та передбачених заходів з охорони земель, плану переходу до прийнятної сівозмiни; схеми розміщення попередників сільськогосподарських культур; плану організації території сівозмiни (проекування полів сівозмiни з визначенням їх типів і видів, з урахуванням спеціалізації сільськогосподарського виробництва, чергування сільськогосподарських культур у сівозмiні); матеріалів перенесення в натуру (на місцевість) запроектованих полів сівозмiни.

Із виконанням зазначених постанов відкривається можливість науково обґрунтованого чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах, що сприятиме ефективному землекористуванню, підвищенню родючості ґрунтів, збільшенню виробництва якісної сільськогосподарської продукції.

Отже, для удосконалення законодавчого забезпечення щодо охорони сільськогосподарських земель у роки дер-

жавної незалежності України значну роль відіграли науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади, які розробили для подальшого впровадження у виробництво оптимальні агрофітоценози з метою відтворення і збереження родючості ґрунту та формуванні ефективного землекористування в нашій країні.

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» // Офіційний вісник України. – 2009. – № 84. – Ст. 2837.
2. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 349.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768_III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3.
4. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / Н. П. Коваленко; НААН, ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 490 с.
5. Коваленко Н. П. Сівозміни у землеробстві України: еволюція теорії, методології та практики другої половини XIX – початку XXI століть: Автореферат дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.07 / Н. П. Коваленко / ННСГБ НААН. – К., 2015. – 47 с.
6. Конституція України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Новаковський Л. Я. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. – К.: Аграр. наука, 2015. – 48 с.
8. Постанова КМУ № 164 від 11.02.2010 р. «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 536 від 30.06.2010 р. [Електронний ресурс] // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-п>.
9. Постанова КМУ № 1134 від 02.11.2011 р. «Про затвердження порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь» [Електронний ресурс] // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1134-2011-п>.
10. Сівозміни у землеробстві України: рекомендації / За ред. В. Ф. Сайка, П. І. Бойка. – К.: Аграрна наука. – 2002. – 147 с.
11. Яцук І. П. Ґрунти потребують захисту [Текст] / І. П. Яцук, В. Панасенко // Віче: громад.-політ. і теорет. журнал ВРУ. – 2013. – № 15 (серпень). – С. 44–45.

УЧАСТЬ ПРОФСПІЛКИ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ОСВІТЯН В УСРР У 1920-Х РР.

Проценко Вікторія Володимирівна

аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Ключові слова:

*освітнянська профспілка,
охорона праці,
матеріальне забезпечення,
соціальні пільги,
колективні договори*

У статті розглядається участь профспілки у вирішенні соціально-матеріальних проблем освітян в УСРР у 1920-х рр. Аналізується забезпечення радянською владою матеріальних та соціальних пільг освітян.

Keywords:

*educational trade union,
labor protection,
material security,
social security,
collective pact*

The trade union participation in solving social and material problems of educators in the USSR in the 1920th is consider in the article. The participation of Soviet power in providing material and social benefits for educationalists are analyzed.

Ключевые слова:

*образовательный профсоюз,
охрана труда,
материальное обеспечение,
социальные льготы,
коллективные договоры*

В статье рассматривается участие профсоюза в решении социально-материальных проблем педагогов в УССР в 1920-х гг. Анализируется обеспечения советской властью материальных и социальных льгот педагогов.

1920-ті рр. були епохою змін та трансформації у суспільно-політичному житті в УСРР. Радянська влада зробила відступ від своїх ідеалів та планів. Для виконання своїх ідей вона шукала підтримку у суспільстві. Одним із основним важелів впливу на суспільство була освіта. Система освіти в УСРР у 1920-ті рр. передбачала значне розширення кадрового складу освітян, створення широкої мережі закладів по перепідготовці педагогічних та науково-педагогічних працівників. У цьому контексті важливе місце належало представникам освітянської профспілки. Оскільки радянська влада робила наголос на ній, як на «передавальному пасу» від

влади до широких мас населення. Освітняни слабо піддавалися впливу ідей комунізму, тому було поставлено завдання об'єднання розпорошених спілок у єдину організацію – спілку працівників освіти УСРР. Вона мала стати масовою організацією, основним інструментом впливу на населення.

Одним із визначальних чинників впливу компартійно-радянської влади на освітян було матеріальне забезпечення. Воно суттєво позначалося на формуванні соціального обличчя вчительства та його повсякденного життя. Функціонування освітянської профспілки передбачало не тільки залучення до політичних компаній та участі у на-

вчально-освітньому та суспільно-політичному процесах, а й захист їх матеріальних інтересів. Не випадково констатувалося, що будівництво радянської школи було пов'язане з подоланням великої кількості труднощів, пов'язаних з економічною та політичною кризою країни. Освітняни отримували низьке матеріальне забезпечення. Ці фактори негативно налаштували освітян проти радянської влади. У таких умовах ставилося завдання забезпечити освітян необхідними умовами, зацікавити соціальними та матеріальними пільгами. Тим самим, радянська влада намагалася перетворити освітян на симпатиків режиму.

До початку 1923 р. «не було навіть натяку на допомогу з центру, ні у формі виплати заробітної плати, ні у формі якого-небудь педагогічного зв'язку». Ентузіазм і енергія були мало пов'язані з радянською владою, і це непокоїло більшовиків. Не маючи безпосередньої матеріальної залежності від компартійно-радянської влади, освітяни ніяк не могли стати її союзником. Тому з початком формування місцевого бюджету, який реально почав з'являтися в УСРР у 1922-1923 господарському році і суттєво зміцнився у 1923-1924 господарському році, змінювалася і система оплати [1].

Профспілкові лідери наголошували на негативному ставленні до радянської влади освітян. Зокрема, голова спілки працівників освіти УСРР О. Мізерницький констатував: «У 1922-1923 рр. 20000 шкіл перебували на державному чи місцевому бюджетах, чи на договорах із сільськими радами, але 600 шкіл з кількістю вчителів понад 1000 осіб не ввійшли ні в який бюджет. Учителі цих шкіл не тільки не утримували платні, але кошти навіть не відпускалися на утримання школи» [14, с. 2-3].

За таких умов освітянська профспілка самостійно намагалася регулювати ситуацією та здійснювати спроби її полегшити. Наприклад, у вересні 1919 р. освітянській профспілці вдалося ввести перший тариф працівників освіти, в липні 1920 р. – «Додатки і зміни до та-

рифів працівників освіти». Шкільні працівники не отримували прожиткового мінімуму, в силу цього деякі переходили на роботу в інші установи, займалися сумісництвом, а в сільській місцевості приділяли увагу підсобному господарству [19, с. 24-25].

Тарифним відділом при спілці робітників освіти та соціалістичної культури УСРР було визначено розмір заробітної плати для освітян. Відповідно розрахунок заробітної плати шкільним працівникам за період з 15 грудня по 15 березня 1920 року обмежувався оплатою праці тільки за 36 уроків. Такий рівень заробітної плати розповсюджувався включно на членів президій по всім навчальним закладам. Для дотримання цієї норми при видачі платні зі шкільних працівників брали розписку про отриману суму. Це свідчило про те, що радянська влада не могла вирішити належним чином питання вчительського забезпечення. Крім того, виплати велись нерегулярно. Звичайно, це негативно позначалося на прихильності частини вчителів до радянської влади. Відсутність тривалий час необхідного матеріального забезпечення, породжувала серед вчителів неприйняття та апатію до освітньої справи та політики більшовиків. У багатьох губерніях відбувся масовий вихід зі спілки працівників освіти.

Тому для візуального піклування за покращення матеріального становища радянські органи в УСРР намагалися вжити заходи для поліпшення життя освітян. 22 червня 1920 р. Рада народних комісарів УСРР прийняла постанову «Про постачання продовольством працівників освіти», відповідно до якої освітяни почали одержувати пайок нарівні з працівниками промисловості та родинами червоноармійців [9, с. 66].

Відділ охорони праці при Південбюро Всеросійської спілки працівників мистецтва та освіти у 1922 р. займався питаннями організації повного санітарно-гігієнічного обстеження установ соцвиха, політосвіти. До цієї категорії відносилися школи, дитячі будинки,

театри, студії, кінотеатри, клуби [21, арк. 7].

У циркулярному листі голови Південбюро ВЦПРС у 1922 р. «Важке матеріальне становище працівників освіти в силу нових умов господарювання державних і переведених на місцеві бюджети органів освіти, засобів для існування яких часто недостатньо для виплати заробітної плати, змушує відноситися з сугобою увагою до обслуговування в області соціального страхування. У сільській місцевості та промислових районах, де страхові каси відсутні повинен бути створений інститут уповноважених. Освітня установа разом з промисловими організаціями виділяла із членів не менш 100 чоловік загальними зборами чи пленумом декількох організацій одного уповноваженого з функціями страхової каси» [25, арк. 23].

Таким чином, розпочався перехід до соціального страхування освітян. У період воєнного комунізму ця система оголошувалася інститутом буржуазного права, прихованою формою експлуатації. З переходом до нової економічної політики більшовики відмовилися від соцзабезпечень та повернулися до старих методів. При цьому увага акцентувалася на соціальному та матеріальному забезпеченнях. Освітням передбачалися соціальні гарантії. На перший план були висунуті такі задачі, як організація кас взаємодопомоги, кооперація, пенсійне забезпечення через систему соціального страхування, боротьба з безпритульністю, злиднями. У 1922 р. поняття «соціальне забезпечення» починає звучати як «державна система матеріального забезпечення та обслуговування всіх громадян» [18, с. 6].

Одеська губерніальна професійна спілка працівників освіти 03 жовтня 1922 р. зверталася до Південбюро центрального комітету спілки працівників освіти з наступними питаннями: «Суми, що надходять з центру, значно менші за потреби. Із зменшених сум, що надійшли з центру по лінії заробітної плати, на місці, відповідно до розпоряджень центру вираховуються кош-

ти на соціальне страхування, культурний фонд. Крім того, відбувалися відрахування у розмірі 11% на індивідуальні договори. Більше того, спілка не отримувала із центру зведених даних щодо сум, які висилалися і їх призначення» [22, арк. 31].

У даних із наради по Одеському відділу спілки працівників освіти по губпрофосвіті від 22 вересня 1922 р. зазначалося: «З місцевим бюджетом немає чіткої надії на отримання з нього сум найближчим часом. Союзна маса хвилюється. Спілці в останній час стає все важче стримувати прояви незадоволення і вводити в необхідні рамки. Для налагодження ситуації необхідні надзвичайні міри» [22, арк. 31]. У постанові президії Одеського губерньського відділу освіти від 19 вересня 1922 р. говорилося: «становище питання оплати праці працівників освіти вкрай важке і загрожує серйозними наслідками» [22, арк. 38].

З 1 по 15 березня 1922 р. в УСРР було проголошено акцію «Двотижневик освіти». Це була скоріше політична акція. ЦК КП(б)У видав циркуляр про «Двотижневик освіти», в якому наголошувалося, що головним завданням «Двотижневика» було привернення широкої уваги робітничо-селянських мас до працівника освіти та всебічного покращення його побуту. Малася на увазі «боротьба між пролетарською державою та дрібнобуржуазною стихією за освіту є перш за все боротьба за вплив на працівника освіти» [5, с. 25].

Економічна руїна і голод 1921-1922 рр. також відлучили педагогів від школи, а відродження кооперації та приватного підприємництва переорієнтували їхню систему матеріальних і духовних цінностей: вони стали рахівниками, засновниками кооперативних товариств, приватних видавництв, редакторами періодичних видань. О.Шумський виокремлював антирадянську налаштованість учительства, яке, за його словами, почало схилитися на бік радянської влади «ледве чи не в минулому році», тобто в 1924 р., оскільки він висло-

вив цю думку на початку січня 1925 р. О.Шумський вважав учительство певною групою інтелігенції, яка почала переходити «від саботажу до допомоги», хоча не вважав останню й сільське вчительство, за функціональними і політичними ознаками, тотожними соціально-професійними групами. Радянська влада бачила в українському сільському вчителі «часто-густо провідника ідеї національного визволення».

В міру того як зміцнювалась промисловість і сільське господарство, збільшувались відрахування на будівництво і ремонт шкіл, забезпечення школярів книгами, навчальними посібниками і приладдям, на підвищення заробітної плати освітян, поліпшення умов їхньої праці та побуту, продовольче постачання. У звітній доповіді Полтавського губернського комітету за 1922-1923 рр. про стан народної освіти й становище освітян повідомлялося, що на народну освіту з місцевого бюджету виділено 30 % [17, с. 75]. У 1922-1923 рр. навчальному році асигнування на заробітну плату учителів становили 50 млн. карб., а в 1924-1925 рр. – 167 млн. карб. Особливо швидко зростала заробітна плата сільських учителів, так у 1924 р. вона наблизилася до заробітної плати міських шкіл [7, с. 160]. Починаючи з 1923 р. заробітна плата підвищувалася систематично. Завдяки тому заробітна плата з 1923-1925 рр. сільського учителя зросла на 377%, а міського – на 296%. Стрімке підвищення заробітної плати освітянам пояснювалося роллю і завданнями у системі радянської влади. Радянська влада ставила собі за мету перетворити широкий освітянський загал у вірних ідеологів та агітаторів радянського світогляду. Для здійснення оставленої мети освітян потрібно було «задобрити», послабити їх невдоволення власне матеріальною складовою.

XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. звернувся до питання матеріального становища працівників народної освіти. З'їзд доручив партії звернути посилену увагу на те, щоб ближче зв'язуватися з «кращою частиною сільського та місь-

кого учительства». З цією метою «партія повинна в першу чергу звернути серйозну увагу на поліпшення матеріального становища цих верств» [1, с. 86]. Було прийнято рішення посилити фінансування сільської школи як за рахунок державного бюджету, так і за рахунок місцевих вкладень. Губернські відділи народної освіти одержали вказівки спрямувати на село до 80 % усіх своїх витрат [2, с. 114]. Пленум ЦК РКП(б) у серпні 1924 р. зажадав підвищити заробітну плату учителів, лікарів, агрономів до середнього рівня робітників промисловості [8, с. 296].

У практиці утверджувалась система підписання типового колективного договору. Відновлення колективних договорів поряд з необхідністю реставрації ринку праці змусило більшовицьку владу у 1920-х рр. «переглянути концептуальні уявлення про роль і місце профспілок» [10, с. 24]. Сторони, що підписали колективний договір, зобов'язувалися: правильно організувати процес роботи апарату на основі соціалістичної раціоналізації, зміцнювати пролетарську трудову дисципліну та комуністичне ставлення до праці, організація ударних методів роботи, розгортання соцзмагання й ударництва, запровадження жорсткого режиму економії, боротьба за чіткість роботи апарату, боротьба з бюрократичними явищами в апараті [4, с. 348].

Зокрема, у листі до Харківської секції губернської професійної освіти від 16 грудня 1921р. встановлювався порядок утвердження тарифів. Тарифи розроблялися та встановлювалися безпосередньо професійними спілками та вимагали обов'язкового затвердження губернською професійною радою [3, арк. 7].

У листі Південбюро Центрального комітету Всесоюзної спілки освіти пропонувало установити наступний порядок участі та контролю в розподілі заробітної плати, як грошової, так і пайків. Розподіл всіх грошей із Народного комісаріату освіти, через губернський фінансовий відділ по периферії проводилося в плановому порядку за участю

фондової трійки губернського відділу. Крім цього, зазначалося, щоб даний відсоток не перевищував 60% , що розподілялося на заробітну плату. До цих категорій належали освітяни, які були на державному спонсоруванні та ті, що утримувалися з місцевих бюджетів, працівники, які були задіяні на самокупних підприємствах, та працівники, робота яких оплачувалася в порядку колективного постачання [3, арк. 9].

Варто констатувати, що праця шкільного працівника зовсім не охоронялася, а продуктивність праці можна забезпечити тільки тоді, коли працівник буде забезпечений у своїх правах. Матеріальний стан вчителя був тяжким, а становище технічного персоналу школи ще гіршим. Пересічна заробітна плата робітника в УСРР досягала 40 карбованців. Освітянам платили по 25-30 крб. При чому рівень заробітної плати відрізнявся за територіальним принципом і залежав від субвенційного фонду. На утриманні з державних коштів перебувало 10 тис. вчителів, на місцевому бюджеті – 58 тис., господарчі органи утримували 1850 осіб, в договірних школах працювало 5400 чол.

Щодо рівня заробітної плати в різних губерніях простежувалося наступне явище: «Полтавщина одержує в середньому 16 крб. 80 коп. по 10 розряду, робітники інших губерній від 20 до 30 крб. Ставилося питання про зрівняння заробітної плати робітників освіти» [16, с. 142].

Субвенція надавалася для того, щоб дотягти плату вчителів тих районів, де місцевий бюджет невеликий до 25 крб. Однак частими були випадки, коли субвенція затримувалася в окрузі на не визначений час. У 1925 році субвенція розподілялася по фінансово слабких губерніях: Волинню, Поділлям та Чернігівщиною. Названі губернії отримували кошти з субвенційного фонду, решта губерній згідно партійних розпоряджень утримувалася із місцевих бюджетів [16, с. 149]. У місцевому бюджеті розрізняли ставки від 8 до 25 крб. Ставка для вчителів першого розряду

становила 5 крб. Шкільний сільський сторож-селянин тільки підробляв в школі, по містах же шкільна сторожа жила у тяжких умовах, і тому ставилося завдання звернути увагу на технічний персонал. Говорячи про заробітну плату, потрібно зупинитися на «уніфікації». Робітники села і робітники на підприємствах вважалися кваліфікованими щодо розряду заробітної плати, але різниця в їхній заробітній платі досягала 200-300%. Незважаючи на загальне збільшення фінансування школи у 1923-1924 роках, різниця між оплатою праці міського та сільського вчителя за місцевим бюджетом залишалася суттєвою.

Якщо рівень платні міським вчителям Наркомат освіти УСРР та Всеукраїнська спілка працівників освіти УСРР ще могли якось простежити, то справи на селі були значно гірші. Більшість із сільських шкіл існували на основі договірних засад із сільською громадою, і їх ставка обчислювалася в хлібних одиницях. З появою районного місцевого бюджету, який перетворився на реальну величину лише у 1923-1924 господарському роках, стала можливою сама постановка питання про перехід шкіл на місцевий бюджет. Тому спілка працівників освіти кинула гасло «Жодної школи на договірних началах із сільтовариствами!». Середньомісячна зарплата вчителів сільських шкіл, які офіційно перебували на місцевому бюджеті у розмірі 8,3 крб., у вчителів договірних шкіл вона не перевищувала 2-3 крб. [13, с. 34]. Запровадження цього гасла пояснювалося неможливістю встановлення комуністичного впливу на вчительство у школах, заснованих на товарному, а не грошовому еквіваленті.

Важке матеріальне становище ставало особливо помітним і нестерпним на фоні вагомого покращення загальної ситуації в країні, а також поліпшення забезпечення інших категорій службовців. Поряд з високими гаслами про роль вчителя та школи в новобудованому суспільстві це справді викликало розпач. При такому стані речей про

контроль над освітянами з боку більшовицької влади і мови не могло бути.

Важливе місце у заохоченні до праці вчителем на селі мали комунальні пільги, які, звичайно, були повністю відсутні на початку 1920-х рр., коли радянська влада відмовилася від фінансування вчительства. На виконання вказаного декрету в колективному договорі між спілкою працівників освіти та наркоматом освіти УСРР на 1925-1926 господарський рік наголошувалося: «Усім педробітникам сільських шкіл соцвиху надається помешкання з освітленням і опаленням у школі або десь в іншому місці, але не далі як 1,5 верстви від нього. Коли ж робітникові такого помешкання не дається, — то видається відповідну грошову компенсацію». Комунальні пільги стосувалися саме вчителів сільських шкіл.

Вчителі, отримуючи 15-30 крб., не могли платити 60 крб., щоб лікуватися на курортах. Отже, потрібно, щоб держава виділила необхідну кількість місць на курортах для робітників-вчителів. На обговорення піднімалося питання про вчительську пенсію. Вчительська пенсія складала 3 крб. на початок 1925 р. Наголошувалося, щоб «втративши працездатність, вчитель не ходив по вулицях, жебруючи кусень хліба. Потрібно прийняти тверду постанову, щоб пенсію виплачували в певному розмірі і щоб вона забезпечувала вчителя у певний час».

Іншою вагомою пільгою вчителів було сприяння в отриманні їх дітьми повної середньої та вищої освіти. Вона мала особливе значення у контексті майбутньої модернізації. Також треба звернутися до «старших за віком членів спілки, що мають дітей і почасти самі зацікавлені, щоб дітей записувалося до шкіл без норм, щоб норми їх не торкалися, щоб вони вступили до школи поза сіткою і щоб вони користувалися всіма пільгами, вступали до шкіл на рівних для всіх умовах. «Відносно студентів і дітей робітників освіти, що дістаються до школи 1-го ступеня. Треба сказати, що цих дітей повинно звільнити від

плати за навчання, бо ж платня робітників освіти не дає змоги платити за навчання дітей» [10, с. 3]. Діти шкільних робітників повинні мати вільний вступ до профшкол та вищих навчальних закладів. Подібна підтримка освітніх прагнень вчительства та членів їх родин реально впливала на настрої освітян та сприяла підтримці ними радянської влади.

У травні 1926 р. II Всеукраїнський з'їзд освітянської спілки визнав за необхідне підвищити заробітну плату вчителів, встановивши високі оклади вчителів семирічок та професійних шкіл, які стимулювали висококваліфікованих працівників [10, с. 3].

Найголовніший акцент зроблено на залученні членів технікумів до секції. У тарифно-економічній роботі секція наукових працівників здійснила збільшення штатної системи по вищих навчальних закладах, що в свою чергу збільшувало заробітну плату науковцям від 14 до 50% , і проходило як в центрі так і на місцях. Секція наукових працівників в особі свого Центрального бюро взяла участь у розробленні пенсійного законодавства й дбала про забезпечення матеріального становища наукових працівників. Охорона здоров'я й праці наукових працівників, піклування про житло, особливо по центрах займало центральну частину роботи секції. Розмір пенсій у 1925-1926 рр. встановлено було для професорів 120 крб., для викладачів 75 крб. на місяць [6, с. 1].

Пересічний штатний оклад професора в Україні при навантаженні 8 лекційними годинами становив 168 крб. Значно менший ефект давала штатна система, де пересічний оклад складав 108 крб, що давало покращення 14,5%. Штатна система у 1925-1926 рр. охопила 2200 наукових працівників з загальної кількості 2407 осіб, у 1926-1927 рр. – 2732 особи [6, с. 1]. Але якщо оплата праці та тарифно-економічна робота у вищій школі та секціях наукових працівників була на належному рівні, іншою була ситуація на місцях.

У галузі тарифно-економічної роботи низові організації освітянської профспілки до 1927 р. відставали. Представники низових організацій в керівних органах установ (правління вищих навчальних закладів, шкільні ради) слабо проводили свою роботу, не одержували директив від низових організацій і не звітували про свою роботу. Таким чином, ці представники фактично мали тільки власну думку. Тільки незначна частина низових організацій брала участь в комплектуванні робітниками установ, більша частина цим питанням не займалася. Комісії охорони працювали недостатньо. Основні слабкі місця в їх роботі полягали у тому, що комісії не встановлювали послідовності у своїй роботі. Вони, починаючи свою роботу, натикалися на багато недоліків, яких не можна усунути через економічну скруту, розчарувалися і не запроваджували в життя того, що можна запровадити за даних можливостей.

Більше того, у другій половині 1920-х рр. для задоволення матеріальних потреб освітян почали забезпечувати житлом. Головна ставка радянської влади у вирішенні житлової проблеми робітників була зроблена на державне будівництво. Тому профспілки поширили ревізійну діяльність на роботу фонду поліпшення побуту робітників, створеного з метою спорудження житла. Наприклад, Дніпропетровський відділ працівників освіти від 02 грудня 1929 р. резолював: «Законодавство говорить про обов'язкове відрахування на будівництво не виробничих спілок. На протязі 1926-1928рр. в організаціях Дніпропетровського – партійних, професійних житлової кооперації розгорнулася доцільність існування житлово-будівничого кооперативу для невиробничих спілок: спілки працівників освіти, Медсантруд, Радторгслуж. У результаті були видані кредити на 16 квартир розмірі 68000 крб. Членами кооперативу «МАЯК» було 179 осіб. З них представники освітянська профспілка складала 95 чол. – 53%, Медсантруд – 45 чол. – 25%, Радторгслуж – 39 чол. – 23% [24, арк. 9-10].

Київські освітяни організували житлобудівний кооператив «РОБОС» у 1927 р. Однак будівництво змогли розпочати у 1929 р. Після отримання частини коштів з ОВК. При цьому освітяни вклали власні кошти до 12000 крб. [24, арк. 15].

З даних ревізійної комісії Херсонської окружної філії працівників освіти після перевірки видатків, які видавалися за затвердженим кошторисом, ревізійна комісія відзначала: «На клубне будівництво на рік асигнувалося 250 крб. Ці кошти були витрачені на ремонт будинків робітників освіти» [23, арк. 37].

Інформація, що подавалася в колективних договорах деяких окружних філій, свідчила про участь спілчанських мас у задоволенні власних потреб та потреб спілки. Наприклад, Вінницька окружна філія працівників освіти, яка домоглась надання приміщення з опаленням, освітленням та обладнанням для гуртожитку дітей сільських учителів, що навчалися в місті. У Прилуках, Полтаві, Зінов'євському та Києві досягли зобов'язання ОВК кредитування робітників освіти з місцевого бюджету. У Миколаєві і Черкасах зобов'язали інспектуру народної освіти залишати заробітну плату на час іспитів за робітниками під час їх перебування у відрадженьнях у вищих навчальних закладах. У Херсоні і Одесі обумовили залишення заробітної плати по місцю служби за робітниками під час перебуванні на лікарняних по догляду за хворими [11, с. 2].

Відпусткам надавалося важливе значення. Так, 13 окружних філій не обумовили місячної відпустки для інспектури Народної освіти, в той час, як це питання, безперечно відіграло важливу роль в підборі робітників інспектури. Херсон, Кривий Ріг та Дніпропетровськ припускали збільшення відпустки для політосвіт робітників до 2-х тижнів, а Одеса для вихователів дитячих будинків – до 45 днів. Разом з цим, по деяких округах вдалось для постій-

них робітників лікнепу досягти 2-х місячної відпустки.

Для можливого збільшення коштів на культурно-соціальні потреби спілці необхідно було скоротити кошти на адміністративний апарат та на апарат правління. Через те, що основним моментом, що визначав можливість здійснення плану загального навчання, поліпшення якості роботи культурних установ та необхідного збільшення заробітної плати був значний зріст асигнувань на справу народної освіти, а це можливе за умов повільного темпу зросту місцевого бюджету. Таким чином, спілці на місцях залишалося забезпечити проведення цих окладів до бюджету, не допускаючи їх зниження на посадах. Одночасно в округових комісіях по державному нормуванню заробітної плати при інспектурах праці доводилося опрацьовувати питання про оклади для тих посад, що ненормовані центром, забезпечивши певну їх тарифікацію у повній відповідності до окладів установлених Радою народних комісарів для типових посад.

У 1927 році у зв'язку з напливом дітей до шкіл у деяких округах навантаження вчителя не тільки не наблизилось до нормального, а й виявилися

тенденції до його збільшення. Тому ставилося за завдання у бюджеті народної освіти передбачити необхідні асигнування для ліквідації випадків, коли вчитель працює по трьом групам. Декрет про пільги сільським вчителям (комунальні послуги тощо) виконувався частково або не виконувався взагалі [20, с. 2].

Таким чином, в міру зміцнення тоталітарного режиму радянська влада поступово перетворювала освітянську профспілку у «підручний» інструмент впливу на маси. Проте було чимало випадків, коли в колективних договорах декларувалося забезпечення необхідними матеріальними потребами. Насправді ж, перебільшувалося «підкування» радянської влади про освітян, а підтримка зводилася до формалізму. Водночас радянська влада обмежувала повноваження освітянської профспілки у сфері регулювання виробничих відносин. Процес одержавлення профспілкових організацій, в тому числі і освітянської, проходив у декілька етапів, спричинив суттєві зміни характеру її соціально-матеріальних потреб і завдань.

1. Арнаутов В. Переподготовка работников просвещения // Путь просвещения. - Шлях освіти. - 1923. - № 7-8.
2. Великая Октябрьская социалистическая революция в становлении советской культуры. 1917-1927. - М., 1985
3. ДАХО. - Ф.Р.1004. - Оп.2. - Спр.6.
4. Двірна К.П. Політичний напрям діяльності профспілки РОБОС в період " великого перелому" за сторінками архівних документів / К. П. Двірна. - С. 348-360
5. Известия Киевского Губкома КП(б)У. - 1922. - № 6.
6. II Всеукраїнський з'їзд секції наукових робітників // Народний вчитель. - №6(111). - 09 лютого 1927 року.
7. Коростелев А.А. Учительство и продвижение / А.А.Коростелев // Народное просвещение. - 1925. - № 2.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт марксизма - ленинизма при ЦК КПСС. - М.: Политиздат. - Т.3. - 1970. - 552 с.
9. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1959 рр. - Т. 1.
10. Лескевич М. Нове підвищення зарплатні учителів / М.Лескевич // Народний учитель. Газета Радянського вчителства. Орган Всеукраїнського Комітету Спілки робітників освіти. - №10 (163). - 7 березня 1928 року.
11. Лескевич М.. Колдоговори по місцевому бюджету 26-27 р. та наступна договірна кампанія / М.Лескевич // Народний учитель. - №11(164). - 17 березня 1928 року.

12. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті роки). – Автореф. дис... докт. істор. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України: м. Київ, 2004. – 36 с.
13. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
14. Мізерницький О. Перед лицем Жовтня. / О.Мізерницький. // Народний учитель. – №45 (146). – 07 листопада 1927 року.
15. Облік громадської роботи освітянина / Народний учитель. – №43(144). – 26 жовтня 1927 року.
16. Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925 р.: (зі знімками учасників з'їзду): Стенографічний звіт. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 153 с.
17. Резолюция и постановления пленума губкома // Известия Полтавского губкома КП(б)У. – 1923. – № 12-13. – С. 75.
18. Рощина Л.. Формування радянської системи соціального забезпечення у 20-30 ХХ століття // Л.Рощина // Наука. Релігія. Суспільство. Державний університет інформатики і штучного інтелекту. – №2. – Донецьк, 2010.
19. Создание и начало деятельности профсоюза работников просвещения и социалистической культуры / Автореф. канд.ист.наук.07.00.02 / Щеглова С.Н.: Высшая школа профсоюзного движения ВЦСПС.1972.
20. Участь спілки в бюджетній роботі та колдоговірна компанія місцевого бюджету // Народний учитель. – №29(133). – 20 липня 1927 року.
21. ЦДАВО України. – Ф.2717. – Оп.1. – Спр.16
22. ЦДАВО України. – Ф.2717. – Оп.1. – Спр.38
23. ЦДАВО України. – Ф.2717. – Оп.3. – Спр.100
24. ЦДАВО України. – Ф.2717. – Оп.3. – Спр.215
25. ЦДАВО України. – Ф.2717. – Оп.1. – Спр.13.

УДК 070 : 061.2(477) : 325.455(477.83/.86)

ПРЕСА ПРО УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ (1914-1939 РР.)

Кочкодан Віра Русланівна

аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ

Ключові слова:

*преса,
«Союз Українок»,
Дружина княгині Ольги,
жіноча секція УНДО*

У статті проаналізовано як преса висвітлювала діяльність українського жіноцтва 1914-1939 рр. у контексті державотворчих процесів Східної Галичини. Доведено, що жіночи товариства протягом цього періоду завжди стояли на національних позиціях незалежно від напрямку діяльності. Вони демонстрували свою позицію у різних формах: брали участь у виборах, підтримували національного виробника через кооперацію, проводили різноманітні свята (Матері, Селянки, до Т. Шевченка та ін.), співпрацювали з «Просвітою», «Сільським господарем».

Keywords:
press,
«The Union of Ukrainian»,
Druzhyna knyahyni Olhy,
the female section of UNDO

The article analyzes how the press covered the activities of Ukrainian women 1914-1939 biennium. In the context of state-building processes in Eastern Galicia. Proved that women during this period the company has always stood for national positions, regardless of direction. They demonstrated their position in different ways: participating in the elections, supported by national producer cooperatives, held various holidays (Mother, Farmer, to Shevchenko et al.), worked with the «Prosvitoyu», «Silskym hospodarem».

Ключевые слова:
пресса,
«Союз украинок»,
Дружина княгини Ольги,
женская секция УНДО

В статье проанализированы как пресса освещала деятельность украинских женщин 1914-1939 гг. В контексте процессов Восточной Галиции. Доказано, что женские общества в течение этого периода всегда стояли на национальных позициях независимо от направления деятельности. Они демонстрировали свою позицию в разных формах: участвовали в выборах, поддерживали национального производителя через кооперацию, проводили различные праздники (Матери, Крестьянки, к Т. Шевченко и др.), Сотрудничали с «Просвещением», «Сельское хозяйство».

В умовах незалежності України все більш актуальним стає дослідження подій, явищ, історичних осіб, які пов'язані із державотворенням. У контексті цього є важливим розширення суб'єктів даного процесу, до яких відносяться й українське жіноцтво Східної Галичини. Доцільним також є, на нашу думку, розширення джерелознавчої бази.

Тому метою статті є дослідити як преса висвітлювала позиції та діяльність жіночих товариств з 1914 по 1939 рр., до вступу радянської армії на територію краю. Хотілося б визначити наступні аспекти даної статті: до уваги береться тільки українська преса даного періоду, територія дослідження обмежується рамками Східної Галичини (суч. Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська обл. – К. В.).

При написанні дослідження ми врахували рівень свідомості українського жіноцтва, яке існувало в умовах бездержавства та боротьби за свої політичні, економічні права.

Проблема ставлення до минулих подій та участі жіночих товариств у політичних процесах не є новою в історичній літературі, проте вона є маловисвітленою у контексті пресознав-

ства. Першими, хто виступив з своїми думками, оцінкою та позицією щодо політичних подій на території Східної Галичини було власне керівництво товариств. Так, це Тишинська Евстахія галицька громадська діячка, співзасновниця і перша голова Товариства домашніх поміщиць і робітниць «Будучність» у Львові, голова жіночої секції Католицької Акції; Константина Малицька – очільниця організаційного комітету «Союзу Українок», Євгенія Макарушкова – голова Центральної жіночої секції УНДО (Українського націонал-демократичного об'єднання), Мілена Рудницька – Голова центральної управи Союзу Українок та ін. У радянській історіографії ця проблема не висвітлювалася, оскільки стосувалася «дорадянського буржуазного періоду».

З 1980-х рр. питанням політичних поглядів та діяльності українського жіноцтва побічно займалися українська дослідниця, яка проживає у Канаді, М. Богачевська-Хом'як [2]. Її працю продовжують сучасні науковці України О. Маланчук-Рибак [25; 26], М. Дядюк [13], М. Павлюх [33], З. Нагачевська [30], Б. Савчук [48] та інші. Відзначимо монографію львівських науковців

В. Передирія, Н. Сидоренка, Т. Старченка «Жіноча доля на тлі доби: (Літопис жін. руху у світлі укр. вид.)» [34].

Джерельну базу дослідження можна поділити на дві групи, використавши критерій видавництва: нежіноча періодика та власне жіноча преса та. Першу групу представляють часописи: інформаційна провідна газета Галичини «Діло» (виходила упродовж 1880-1939 рр. у Львові) - офіційний орган Української національно-демократичної партії (УНДП) і Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО); «Мета» - український тижневик та орган Українського католицького союзу (УКС), який виходив у Львові упродовж 1931-1939 рр. та ін. Другу групу становлять: «Наша мета» (1919-1920 рр.), «Жіноча доля» (1925-1939 рр.), «Жіноча воля» (1932-1939 рр.), «Жіночий голос» (1931 р., з 1935 р. як самостійний орган), «Жінка» (1935-1937; 1939 рр.), «Громадянка» (1938 р.)

Аспекти, які цікавили першу та другу групу видань були однаковими. Різниця полягала тільки у кількості статей, присвячених певним питанням, характеру їх висвітлення, авторами у жіночих виданнях були самі жінки, а у загальноінформаційних газетах також і чоловіки. Закономірно, що у періодиці найбільше висвітлювалися найчисельніші товариства. У нашому випадку - це «Союз Українок» (1917 р., далі «СУ» - К. В.), Марійське товариство пань (1904 р., МТП, або МД - Марійська дружина), Дружина княгині Ольги (1938 р., ДКО).

Щодо статей, то вони переважно повідомчого характеру і просто описують події. Менше зустрічається аналітичних статей. Це трапляється у випадку висвітлення ідеологічних питань, політичної позиції жінок.

Період військових подій (Першої світової війни) і повоєнний час більше розкривала перша група джерел - нежіноча преса, оскільки жіночі видання у 1914-1925 рр. були нерегулярними. Так, у «Новому часі» (український позапартійний часопис, фінансований

українською діаспорою США та Канади, який виходив з 1923 по 1939 рр.) розповідалося, що більшість жінок із призупинених товариств перейшли працювати у «Горожанський комітет», де допомагали хворим воїнам, виплачували рідним загиблих допомогу [57, с. 7].

Наддніпрянська газета «Вперед» агітувала жінок Великої України на заснування своєї організації Українського Жіночого Союзу і як приклад кладе «СУ». Це буде політична сила, яка братиме участь у виборах до Установчих Зборів, буде речником політичних домагань жіноцтва. Йшлося про створення головної управи, повітових органів, місцевих кружків. Пропонувалося, навіть, можливість переорганізувати «СУ» [54, с. 1].

Особливо цінним є цикл статей у виданні ж такою назвою «Вперед» (офіційний орган Української соціал-демократичної партії (УСДП), виходив у Львові з перервами протягом 1911-1934 рр.) про Перший Всеукраїнський жіночий з'їзд 22-23 грудня 1921 р., який став переломним в організаційній справі українських жіночих товариств та українства загалом. Його метою було об'єднання всього українського жіноцтва. Цього вимагали тодішні умови: невирішена політична доля Галичини, боротьба за український університет, бойкот перепису, виборів розвиток господарства, потреба якісного виховання дітей. Ініціатором ідеї виступив Жіночий кружок УПТ ім. Ганни Барвінок ще у жовтні 1917 р. Подавалися спогади О. Кисілевської про існування після війни локальних жіночих товариств у Галичині, які склалися виключно з інтелігенток і займалися добродійністю. Тоді вирішили скликати Всеукраїнський жіночий з'їзд. Створився комітет, який очолила К. Малицька. Існувало 5 секцій: пропаганди, фінансова, видавничо-редакційна, резолюційна, статутова. Було виголошено реферати по організації жіноцтва, завдання жінки тощо. Інформацію про підготовку і сам з'їзд також подавали такі видання як: «Укра-

їнська трибуна», місячник «Світло», «Український голос» (Перемишль), «Український голос» (Львів), «Gazeta Polska». Цікаво, що українські періодичні видання розцінили його як «важливий крок на шляху до об'єднання українства». Таким чином «СУ» став найбільшою жіночою організацією Східної Галичини [42, с. 2-3; 36, с. 3; 37, с. 2; 38, с. 2; 11, с. 3].

В окремих циклах було відведено і статті у найпопулярнішому регіональному часописі «Діло» з приводу смерті Ольги Бесараб (організаторки 1 жіночої чоти Легіону УСС у Львові, секретарки українського посольства у Фінляндії, бухгалтерки посольства України у Відні, водночас була українською розвідницею, член Головної управи філії Союзу Українок у Львові) у польській тюрмі за співпрацю із Союзом визволення України. У 1924–1925-х рр. знаходимо великі і менші статті під назвою «Після трагічної події», де друкувалися виступи міністра справедливості Польщі Виговського щодо її вбивства, яке влада вважала як самогубство, хід його розслідування, подавалась оцінка цих подій українськими громадами у Відні, Празі, Тернополі, зокрема іноземною пресою. Так, із 1922 по 1924 рр. знайдено відгуки із швейцарського двотижневика «Ne Mouvement Feminise» («Рух жіночий»), литовського журналу, болгарського двотижневика «Женский Глас» («Жіночий голос»), віденської газети «Арбайтер цайтунг» («Робітнича газета»), польської «Век новий» («Новий час») та ін. Всі вони висловлювали співчуття рідним загиблої та вимагали справедливого розслідування від влади. Загалом, жіночий рух стояв на боці національних сил і вимагав покарати справжніх злочинців [8, с. 4; 27, с. 3; 16, с. 3; 61, с. 3; 62, с. 1-2].

Отже, можна стверджувати про великий резонанс цієї справи.

Важливою у національному контексті було висвітлення Українського жіночого конгресу (УЖК) у м. Станіславові (суч. Івано-Франківськ) 1934 р., органі-

зованого «СУ» з нагоди 50-ліття заснування Товариства руських жінок. Цю подію значного масштабу видання подавали по-різному, але здебільшого у позитивному світлі. Зокрема, часописи «Діло», «Неділя» (остання – католицького напрямку) подавали цілий цикл статей про УЖК ще з березня 1934 р., друкуючи заклики до участі в Конгресі, хід, резолюції. Вони називали його «блискучим», «великим іспитом», «надзвичайно організованим», «дисциплінованим», «історичною подією» тощо [3, с. 9; 5, с. 1, 4-5].

Газета «Вперед» (Львів) називала його зміст «клерикально-дрібноміщанська ідеологія, що є мішаниною політичного гороху із капустою», а жінки «мають горизонт світогляду попадянки», прикриваються націоналістичними гаслами. І як підсумок зазначили, що українське робітництво не чекає від конгресу нічого нового, цікавого, життєвого для широких мас українського жіноцтва [53, с. 2-3].

У «Ділі» в наступних номерах друкували резолюції конгресу, ухвалені упродовж п'яти днів. Аналіз резолюцій засвідчив бажання жінок у організаційних планах створити надпартійну жіночу організацію, яка б об'єднала жінок з різними політичними, релігійними переконаннями; співпрацювати і надалі з міжнародним жіночим рухом; культурно просвічувати селянок, поширювати жіночі промисли серед молоді; боротися із денационалізацією жінки, яка йде у місто на заробітки; дотримання релігійної толерантності; гендерної рівності; створити жіночий журнал для поширення ідеології та консолідації жіночих сил; необхідність національного та фізичного виховання; охорони жіночої праці, фахової жіночої освіти; гідної заробітної плати; активної участі у кооперативах. На сторінках преси також висловлено співчуття жінкам на Великій Україні, де вони позбавлені будь-яких прав, працюють на найгіршій роботі, мають незавершену освіту [43, с. 4; 44, с. 4; 45, с. 3]. Конгрес

був ще одним кроком у розвитку національної справи.

«Канадійський фармер» (тижневик, найстаріша українська газета в Канаді, заснована англійською Ліберальною партією 1903 р. у Вінніпезі) подавав інформацію про конгрес, його хід, діяльність різних комісій: фінансової, мандатної, видавничої та ін. Стверджувалося, що організацією конгресу займаються кваліфіковані спеціалісти і, що сам конгрес «має велике значення для дальшого розвитку жіноцтва, для консолідації національних сил» [58, с. 10].

Не оминала увагою преса і політичні змагання жіноцтва. Так, широкого розголосу у виданнях здобули вибори до сейму і сенату у вересні 1935 р. Частина жінок, що належали до «СУ»: О.Грушкевич, Е.Тишинська, С.Ракова та ін., – помістили звернення із закликом взяти участь у виборах, оскільки це дозволить захистити українські справи у органах влади, прохання направити своїх представниць до окружних виборчих комісій [48, с. 3].

Провід вищевказаного громадського об'єднання в особі Мілени Рудницької (її не включили у список УНДО), вказуючи, що «СУ» поза політикою і не має права закликати до виборчих дій, поставив на з'їзді питання виключення жінок, які закликали до участі у виборах, зокрема Є. Тишинську. Остання на сторінках газети переконувала, що кожна із жінок в першу чергу має поступати як свідомо громадянка. Такі дискусії не випадково були вміщені на сторінках часопису «Діло», яке було прихильником діяльності УНДО [49, с. 3].

Цінним у першій групі видань є те, що у них можемо дізнатися про ті товариства, які не мали власної періодики. Зокрема, часопис «Мета» є важливим для розуміння ідеологічної основи жіночого католицького руху, а саме МТП Є. Тишинська – основний «генератор» думок вважала, що ліберальний, світський напрям ідеології жіночих товариств банкрутує. Тут панує тільки фемінізм, націоналізм, а релігія – це приватна справа кожного. Цей напрям асоціював-

ся у неї із «СУ». Другий напрям – релігійний – поступовий і здатний виховати справжню патріотичну жінку.

Вона пропонувала створити при Українському Католицькому Союзі жіночу секцію, але не вважала при цьому, що роз'єднує «СУ». Авторка тісно пов'язувала релігійний і національний чинник, без яких неможливо досягти визволення української нації [23, с. 2; 24, с. 2].

Час від часу газети «Діло», «Українське життя». Так, останнє розглядало жінку як господиню, матір, громадянку. Якщо українки господині хороші, то як матері дбають більше про матеріальне забезпечення дітей. Тому у газеті давали поради по вихованню дітей, привити любов до народної мови, віри, культури. Мати у хаті книги з історії, географії України. Кошти жінка має витратити не на дорогий одяг, а вкладати на освіту. Власне всім цим має зайнятися «С. У.», «Просвіта» та ін. [17, с. 4].

Ще одним аспектом, який висвітлювався у «Ділі» була міжнародна співпраця: участь і оборона своїх національних та жіночих проблем на з'їздах Міжнародної жіночої ліги миру та свободи, Міжнародної кооперативної гільдії та ін. Дана група статей аналітичного змісту розміщувалися у рубриках «Жіночий вістник» (1922 р.) та «Жіноча сторінка» (1937–1939 рр.). Остання виходила у світ регулярно щотижня. Змістовною також була рубрика «З міжнародного жіночого руху», де друкувалися пізнавальні статті. Рубрика містила особливо багато статей до 1930-х рр., присвячених висвітленню праці нашого та іноземного жіноцтва за кордоном (конгрес суфражисток у Парижі, конгрес Ліги миру і свободи, Міжнародний жіночий конгрес у Берліні, візит активістки жіночого руху О. Кисілевської до США, участь українок в Інтернаціональній літній школі у Подебрадах. В аналітичних статтях йшлося про захист національних інтересів українського жіноцтва, пропаганду ідеї української державності серед іноземців, висвітлення свого бачення щодо

вирішення актуальних проблем сучасності тощо [32, с. 4; 29, с. 4; 20, с. 2].

Схожими за тематикою, але меншими за обсягом були статті у рубриці "Зі світу", започаткованій у так званій жіночій сторінці від 1937 р., де йшлося про сучасні жіночі конгреси, кількість жінок-депутатів у європейських парламентах, перші жіночі парламенти, роботу жінок-адвокатів тощо [21, с. 4; 39, с. 5].

З 1886 р. почав виходити тижневик «Свобода» за редакцією М. Струтинського (газета Українського націонал-демократичного об'єднання), його друкований орган, який основну увагу звертав на організацію жіночої секції при УНДО. Головою її була Є. Макарушкова. Метою її створення було поглибити працю українського національного жіноцтва. У них була своя ієрархічна структура: Центральна секція у Львові, повітові та сільські гуртки. В свою ідеологію клали християнську етику, відкидали лібералізм та фемінізм. Цікаво, що дозволялося членкиням Жіночої секції УНДО одночасно належати до «СУ» чи інших жіночих товариств, оскільки вони аполітичні. Секція закликала ставати до лав УНДО і вести боротьбу за якнайширші автономні права для українців у Польщі [59, с. 6].

У кожному випуску інформувалося про наради, з'їзди жіночої секції, кількість присутніх, дискусії проти алкоголізму, суспільну опіку тощо. Найактивнішою членкинею була Блянка Баранова, яка часто виїжджала на організаційні наради, читаючи на них реферати. Ухвалені на них резолюції здебільшого мали політичний зміст у підтримку УНДО [4, с. 6-7].

Отже, різного роду видання дають підстави стверджувати про систематичну активну участь жіноцтва у національних процесах краю та світу, їх небайдужість до політичної ситуації, прагнення за допомогою слова та конкретних дій підтримати українців. За допомогою статей у загальноінформаційних часописах жіноцтво прагнуло підняти

рівень довіри громадськості до своєї праці у національному аспекті.

З середини 1920-х рр. систематично почали виходити вищезгадані жіночі видання віднесені до другої групи. До цього часу ми зустрічаємо поодинокі повідомлення у їхніх часописах. Наприклад, у жіночій газеті «Наша мета» ставилися питання політичного характеру. Так, чому українські жінки не мають свого представництва в УНРаді (Українській Національній Раді - вищій законодавчий орган Західно-Української Народної Республіки). З метою боротьби за свої права планувалося створити з робітниць і міщанок спільну організацію, яка б складалася із секцій вчителів, лікарів, студенток, краєвчинь. Вони боролися б за полегшення умов праці, обмеження часу праці, грошове забезпечення на старість, в час недуги чи травм тощо. Цікаво, що про обов'язки членкинь нічого не йдеться [60, с. 3]. Жіноцтво ставало на шлях підтримки українських органів влади, але не схвалювало своєї відсутності у цих інститутах.

З цих видань зрозуміло, що «СУ», вважав себе надпартійною організацією і вважав, що має виконати статус примирення серед українських партій. Видання цієї групи дають змогу повніше розкрити національну діяльність жіночих товариств «з середини». Найбільша частка статей стосувалося участі жіноцтва у виборах. Українське жіноцтво, переважно «СУ», закликали до участі в усіх рівнях виборах. Особлива увага зверталася на місцевий рівень, оскільки здобути перемогу тут було значно реальніше, ніж в польському парламенті. Крім того, обґрунтовувалася думка про потребу «жіночої руки» при вирішенні питань освіти, благоустрою, здоров'я. Тому закликалося, щоб жінки включалися до українських виборчих комісій, створювали повітові і місцеві жіночі виборчі комітети і виборчі фонди. Утворені жіночі комітети мали переглядати виборчі листи, пропагувати, щоб там були українці. Спочатку (вибори 1928, 1932, 1936 рр.) жіноцтво по-

кладалося на власні сили, проте відсутність достатньої кількості коштів, неспроможність бути конкурентними із чоловіками, бажання зберегти національну єдність змусило їх долучатися до списків одного листка українських кандидатів вже існуючих політичних сил (1939 р.). На цих виборах українці дістали тільки 13,6% місць і не пройшла жодна жінка. Причину такого провалу керівництво бачило у «меншовартості жінки в українському суспільстві» [12, с. 2; 49, с. 1-2; 6, с. 1; 22, с. 3].

Досить цікавим була такий напрям діяльності жінок, як підтримка національного виробника через кооперацію, реалізуючи гасло «свій до свого», купуючи тільки українські товари. Зокрема, на сторінках преси дуже часто лунали заклики жінкам до роботи у цих економічних структурах, бо вони краще розуміються у товарах і підтримували б своїх. Крім того, пропонувалося створити кооперативний магазин або хоча б доставку молока до міста, щоб жінки самі туди не їхали [28, с. 2-3; 63, с. 2].

Із періодики дізнаємося і про свято Селянки. У Львові розробляли і подавали до філій, кружків план організації цього заходу: Служба Божа, урочистий марш із табличками-написами назв кружків, руханкові вправи, виголошення рефератів, урочиста академія, похід по місту. Наголошувалася особлива співпраця із «Соколом», «Лугом», «Прогресом» [64, с. 5; 50, с. 2-3]. Такі свята часто висвітлювалися по кожній із філій, але дуже одноманітно й урочисто.

Подавалася інформація про працю у філіях «СУ». Наприклад, в Крехівцях, де виписують 6 часописів, провели 12 національних свят, анкети, реферати, вечори [40, с. 7].

Ми також зустрічаємо статті про міжнародну діяльність ідентичні до повідомлень у нежінчій пресі тощо.

У жіночій пресі висвітлювали і сам конгрес завжди у позитивному значенні. Так, «Жіноча доля» 1 квітня 1934 р. помістила заклик до участі в конгресі «...горнутися до своєї жіночої організації Союзу Українок та через неї скріпи-

ти вплив українського зорганізованого жіноцтва на всі прояви національного життя» [14, с. 2].

Новим було висвітлення діяльності нової організації Дружини княгині Ольги (ДКО, замість «СУ», який був ліквідований). Завдання, засади і мету одано ґрунтовно, підкреслено її національний, патріотичний і політичний характер, а багато з положень нового товариства співпадає із С.У. Це закономірно, оскільки після заборони владою «Союзу» Дружина замінила її. Проте, коли «СУ» був відновлений, редакція відстоювала точку приєднання Дружини до матірнього товариства і їх підтримувала молодь, бо вважала, що одночасне існування двох організацій розколює жіночий рух, хоча спільний з'їзд ухвалив їх подальше окреме існування. Дружина відстоюватиме політичні права жіноцтва [31, с. 2-3; 51, с. 2-4].

З власне жіночих видань дізнаємося про відносин всередині організації. У часописі «Жінка» у кінці грудня 1938 р. було поміщено заяви від 25 членкинь Коломийської філії «СУ», де звинувачували Мілену Рудницьку у тому, що не стоїть «на національному становищі», займається політикою і вимагали її замінити на посаді голови «Союзу». Таке ж саме повідомлення за кілька днів з'явилося від Стрийської філії. Вже через тиждень у «Жінці» було поміщено комунікат від Головного Відділу «СУ», де виступи назвали анархічними і негайно постановили звільнити усіх членкинь, які підписалися під заявами та розформувати організаційну і культурно-освітню секцію у Коломиї, оскільки саме звідти ішли «містифікації» з боку молодших членкинь [15, с. 2; 41, с. 10-11].

Окремо хотілося б виокремити питання ліквідації «СУ» у 1929 та 1938 рр. Статті-повідомлення у двох випадках схожі між собою. Це — комунікати — урядові постанови, в яких подавалися причини закриття громадської організації: порушення справи Ольги Бессараб на міжнародній арені, участь у виборчих кампаніях 1928 і 1930 рр., зби-

рання коштів у “Фонд воєнних вдів і сиріт”, співпраця із іншими українськими установами, що порушувало статут товариства. У першому випадку досить швидко «СУ» зміг відновити діяльність, у другому — ситуація була складнішою. Так, наступні два місяці у номерах зустрічаються невеликі за обсягом звертання лідерів товариств К.Малицької, М.Рудницької до своїх соратниць з проханням зберігати спокій, єдність, не приймати спонтанних рішень, не падати духовно Редакцією подавалися статті у “Дописах” про реакцією окремих філій і кружків на рішення львівського старства (демонстрації, протести у місцевих старствах проти конфіскації майна, обшуку будинків громадського об’єднання). Але широкого резонансу ліквідація “Союзу українок” не отримала. Вона була “затмарена” зовнішніми подіями (війною Італії у Ефіопії, конфліктами на радянсько-японському кордоні), вбивством Євгена Коновальця. Внаслідок оскарження рішення про ліквідацію громадської організації у Міністерстві внутрішніх справ Польщі 18 жовтня 1938 р. діяльність «СУ» було

відновлено і про це знову повідомили у пресі [46, с. 3; 47, с.3; 19, с. 2; 7, с. 2; 9, с. 4; 19, с. 2].

Таким чином, аналіз статей нежіночих та жіночих українських видань доводить, що наше жіноцтво вже з кінця 1920-х рр. і особливо у 1930-і рр. активно долучалося до державного будівництва Галичини. Це носило форму не прямої збройної боротьби, але здійснювалося у руслі їхньої просвітницької і культурницької діяльності (плекання рідної мови, виховання у дітей і молоді національної самосвідомості, влаштування різноманітних щорічних свят приурочених Т. Шевченку, Л. Українці, Н. Кобринській, Дня Злуки та ін. тощо). Це найбільше видно із праці «СУ» як наймасовішою жіночої організації регіону. Важливо, що всі українські жіночі товариства різних напрямків ідеологічно уявляли себе невід’ємною складовою національного руху. Завдяки їхній праці підросло нове покоління, яке боролось за незалежність з польською та радянською владами у наступні буремні роки.

1. Баранова Б. Делегатка Міжнародної Ліги Миру і Свободи у Львові / Блянка Баранова // Діло. – 1931. – 21 черв. – С. 5.
2. Богачевська-Хом’як М. Біле по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939 / М. Богачевська-Хом’як. – К. : Либідь, 1995. – 434 с.
3. Буде конгрес // Неділя. – 1934. – 18 березня. – С. 9.
4. Велика політична нарада УНДО у Борщеві // Свобода. – 1938. – 2 травня. – С. 6-7.
5. Великий іспит української жінки // Неділя. – 1934. – 1 липня. – С. 1, 4-5.
6. Вибори до міських рад й українське жіноцтво // Жінка. 1939. – червень. – С. 1.
7. Відгомін розв’язання «СУ» // Діло. – 1938. – 18 черв. – С. 2.
8. Відгомін трагічної смерті О. Бессарабової // Діло. – 1924. – 2 березня. – С. 4.
9. Відгук припинення С. У. в Америці // Діло. – 1938. – 23 черв. – С. 7.
10. Вільде І. Український Жіночий Конгрес / Ірина Вільде // Жіноча доля. – 1934. – 22 червня. – С. 2.
11. Всеукраїнський жіночий з’їзд // Український голос. – 16 грудня 1921. – С. 3.
12. До всього українського жіноцтва // Жіноча доля. – 26 жовтня 1930. – С. 2.
13. Дядюк М. С. Жіночі організації Східної Галичини в контексті польсько-українського протистояння під час Першої Світової війни і у повоєнний період / М. С. Дядюк // Ucrainika Polonica. Вип. 1. – С. 221-235.
14. Жіноча доля. – 1 квітня 1934. – С. 2.
15. Жіноцтво Стрия проти партійництва // Новий час – 15 грудня 1938. – С. 2.
16. Жіночий кружок «Рідної школи» ім. Ганни Барвінок // Діло. – 1928. – 30 груд. – С. 3.
17. Завдання української жінки в теперішню хвилю // Українське життя. – 12 лютого 1934. – С. 4.
18. Збережімо рівновагу // Діло. – 1938. – 13 трав. – С. 1.
19. З життя “Дружини княгині Ольги” // Діло. – 1938. – 24 верес. – С. 2.

20. Зі світу // Діло. – 1937. – 28 трав. – С. 2.
21. З нашої хроніки // Діло. – 1937. – 12 листоп. – С. 4.
22. Інструкції для провідниць зорганізованого жіноцтва // Жіноча доля. – 28 вересня 1930. – С. 3.
23. Католицький чи ліберальний фемінізм // Мета. – 23 березня Ч. 10. грудня 1934. – С. 2.
24. Католицький чи ліберальний фемінізм // Мета. – Ч.16 1934. – С. 2.
25. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії : історіографія та історіософія / О. Маланчук-Рибак. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 1999. – 54 с.
26. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець XIX – 30-і роки XX ст.) / О. Маланчук-Рибак // Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні / За ред. Л.Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – С.110-128.
27. Малицька К. Про Ольгу Левицьких Бессарабової / К. Малицька // Діло. – 1924. – 23 лютого. – С. 3.
28. Ми для кооперації чи кооперація для нас // Жіноча доля. – 1 червня 1935. – С. 2-3.
29. Міжнародний жіночий конгрес у Цюріху // Діло. – 1937. – 19 берез. – С. 4.
30. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.) / Зеновія Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ : Підприємство Третяк І. Я., 2007. – 764 с.
31. Нова політична організація // Жіноча доля. – 1-15 червня 1938. – С. 2-3.
32. Організаційний Міжнародний жіночий конгрес у Берліні // Діло. – 1929. – 21 червня. – С. 4.
33. Павлюх М. Зародження польської жіночої преси у Львові та Галичині: політичні економічні суспільні умови та історіографічні особливості польського пресознавства (1840-1939) / М. Павлюх // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2011. – Вип. 34. – С. 168-180.
34. Передирій В. Жіноча доля на тлі доби: (Літопис жін. руху у світлі укр. вид.) / Передирій В., Сидоренко Н., Старченко Т. – Дослідниц. центр історії укр. преси. – К., 1999. – 120 с.
35. Перші жінки адвокати // Діло. – 1937. – 18 червня – С. 5.
36. Перше в справі організації жіноцтва // Вперед. – 1921. – 23 жовтня. – С. 3.
37. Перший Всеукраїнський жіночий з'їзд // Вперед. – 1921. – 24 грудня. – С. 2.
38. Перший Всеукраїнський жіночий з'їзд // Український голос. – 1922. – 1 січня. – С. 2.
39. Перші жіночі парламенти // Діло. – 1937. – 18 червня. – С. 5.
40. Праця свідомого жіноцтва // Жіноча воля. – 1938. – 25 січня. – С. 7.
41. Проти анархії // Жінка – 1939. – січень. – С. 10-11.
42. 15-ліття одного з'їзду // Жінка. – 1937. – 1 січня. – С. 2-3.
43. Резолюція У. Ж. К. // Діло. – 1934. – 2 липня. – С. 4.
44. Резолюції У. Ж. К. // Діло. – 1934. – 6 липня. – С. 4.
45. Резолюції У. Ж. К. // Діло. – 1934. – 7 липня. – С. 3.
46. Розв'язання С. У. // Діло. – 1938. – 7 лип. – С. 3.
47. Розв'язання Союзу Українок. Урядова постанова про розв'язання // Діло. – 1929. – 21 берез. – С. 3.
48. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р. / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 280 с.
49. Самоврядні вибори і жіноцтво // Жінка. – 1939. – 1 лютого. – С. 1-2.
50. Свято Селянки у Коломиї // Жіноча воля. – 1936. – 1-15 серпня. – С. 2-3.
51. «Союз Українок» привернення // Жіноча доля. – 1938. – 1 листопада. – С. 2-4.
52. Союз Українок реактивований // Діло. – 1938. – 18 жовтня. – С. 3.
53. Так званий конгрес // Вперед. – 1934. – червень. – С. 2-3.
54. Теперішні задачі української жінки // Вперед. – 1919. – 18 грудня. – С. 1
55. Тишинська Є. Українське жіноцтво і вибори / Є. Тишинська // Діло. – 1935. – 6 верес. – С. 3.
56. Тишинська Є. Чи справді зрада і зламання жіночої солідарності / Є. Тишинська // Діло. – 1935. – 18 грудня – С. 3.
57. Українське жіноцтво у визвольних змаганнях // Новий час. – 1934. – 22 червня. – С. 7.
58. Український жіночий конгрес // Канадійський фермер. – 1934. – 21 травня. – С. 10.
59. Центральна Жіноча секція УНДО // Свобода. – 1938. – 2 травня. – С. 6
60. Чому українські жінки не мають представництва у Національній Раді? // Наша мета. – 1919. – 15 лютого. – С. 3.

61. Чужоземна жіноча преса в українській справі // Діло. – 1922. – 14 жовтня. – С. 3.
 62. Чужинна преса про смерть Ольги Бессарабової // Діло. – 1924. – 18 березня – С. 1-2.
 63. Учім жінок кооперативної організації // Жіноча воля. – 1933. – 1 лютого. – С. 2.
 64. Як буде виглядати наше «Свято Селянки» // Жіноча доля. – 1935. – 1 червня. – С. 5.

УДК 351.88 «1939-1941 рр.»

**«ОБ'ЄДНАНА СЛОВЕНІЯ» ТА БАНОВИНА СЛОВЕНІЯ:
 ТРАНСФОРМАЦІЯ СЛОВЕНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ
 ІДЕЇ У ПЕРШІЙ ЮГОСЛАВІЇ (1939-1941 РР.)**

Мальшина Катерина Володимирівна

кандидат історичних наук, доцент, Дипломатична академія України при МЗС України,
 м. Київ

Ключові слова:
*Об'єднана Словенія,
 бановина Словенія,
 національно-політична ідея*

У статті показано походження програми «Об'єднаної Словенії», розглянуто її головні пункти, етапи виконання та проаналізовано її вплив на словенську політику з точки зору внутрішньополітичних відносин у Першій Югославії, особливо у період боротьби за створення бановини Словенії в умовах послаблення національного унітаризму та суворої державної централізації у 1939-1941 рр.

Keywords:
*United Slovenia,
 banovina Slovenia,
 national-political idea*

The article deals with the origin of the Slovenian national political program of «United Slovenia», examines its main issues, stages of implementation and analyzes its impact on Slovenian politics in terms of internal relations in the First Yugoslavia, especially during the struggle for the creation of the banovina Slovenia in conditions of reducing of the national unitary and strict state centralization at 1939-1941.

Ключевые слова:
*Объединенная Словения,
 бановина Словения,
 национально-политическая
 идея*

В статье показано происхождение программы «Объединенной Словении», рассмотрены ее основные пункты, этапы выполнения и проанализировано ее влияние на словенский политику с точки зрения внутривнутриполитических отношений в Первой Югославии, особенно в период борьбы за создание бановины Словении в условиях ослабления национального унитаризма и строгой государственной централизации в 1939-1941 гг.

У вирах Березневої революції 1848 р., яка змусила австрійського імператора Фердинанда I прийняти Конституцію, "навесні народів" багаточисельні народи Австрійської імперії побачили мож-

ливість національного зміцнення. Австрійська імперія була тоді адміністративно поділена згідно феодалного права. Чехія та Словенія були підпорядковані безпосередньо Австрії. Але

якщо Чехія, як королівство, тільки віддала свою корону у руки Габсбургів у XVI ст. і згідно свого автономного положення щодо Австрії мала власне традиційне внутрішнє поділення, словенські землі були розділені на адміністративні одиниці - провінції Примор'є, Крайна, Штирія, Каринтія у внутрішньодержавних кордонах Австрії. Ці провінції були частково чисто словенськими, частково поліетнічними — з словенським селянством та німецьким міщанством.

Об'єднана Словенія стала основною вимогою політичних програм словенців в 1848 р., коли вони зажадали єдину Словенію, сполучену у національну адміністративну одиницю в рамках імперії, та рівноправність словенської мови з іншими мовами в громадських справах, а також рішуче заперечили проти включення імперії Габсбургів у об'єднану Німеччину. Першою загубленою словенською територією стала Венеціанська Словенія, яку Австрія мусила віддати Італії за договором 1867 р. У бурхливих подіях кінця Першої світової війни та післявоєнних переговорних дебатах у Парижі та Рапалло (у 1918-1920 рр.) словенці загубили біля 40 % свого населення у Примор'ї та Каринтії через вплив внутрішніх та міжнародних чинників. Але, разом з тим, словенці загубили не тільки велику частину свого народу та своїх земель, але й впевненість у власних силах захистити народну цілісність та ідентичність, тому ідея Об'єднаної Словенії відійшла на задній план (особливо після 1918 р.), поступившись місцем ідеї югославізму, яку в основному захищали словенські ліберали, дрібна буржуазія. Проблема возз'єднання „розрізаної Словенії“ більше хвилювала словенських консерваторів — традиційно клерикальну та націоналістську Словенську Народну партію, на чолі з широко відомим на Балканах, досвідченим і шанованим політиком Антоном Корошцем.

*****

Вивчення виникнення та історичної долі ідеї возз'єднання розрізаних словенських земель почалося у словенській історіографії з кінця Першої світової війни. Треба сказати, що в той час головним питанням було визволення всіх колишніх габсбурзьких слов'ян з-під іноземного гніту; й для великої кількості словенців це вже було достатнім досягненням. Протягом короткого перехідного етапу - існування Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.) - словенці мали повну автономію з найбільш широкими повноваженнями, яку вони ніколи до цього не мали й вже більш ніколи не могли досягти аж до розпаду Другої Югославії. Саме в цей період великої свободи у рішенні переважної більшості всіх державних питань зав'язалися проблеми словенського державного розмежування з Італією та Австрією, тобто знову постало питання Об'єднаної Словенії та почалася напружена боротьба, як військова, так і дипломатична, за досягнення цієї мети.

Але цей досить славетний період у своїй історії словенська історіографія зовсім не розглядала аж до здобуття Словенією незалежності у 1990 р. Причиною для цього було те, що серед словенського політикуму з кінця 1918 р. до весни 1945 р. легально на позиціях націоналізму стояв тільки політичний католіцизм, словенські християнські соціалісти, супротивники комуністів-інтернаціоналістів, що прийшли до влади у Другій Югославії, коли, особливо після жаклих проявів націонал-соціалізму у часи Другої світової війни, будь-який прояв здорового націоналізму викорінявся як такий. Також, документи органів влади того періоду були поховані в архівах, вивчалися вибірково та були витягнені з них тільки у 1990-х рр.

На початку 1990-х рр. з'явилася праця Б.Балковця [2]¹, де було вперше помічено роль періоду Держави СХС у словенському державотворенні, й вже у

¹ Balkovec B. Prva slovenska vlada 1918-1921 / Bojan Balkovec. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992. - 191 str.

2000-і рр. ця ідея була підхвачена громадськістю завдяки дослідженням Ю.Перовшека [18-20]¹. Проблемою словенських кордонів, яка також є невід'ємною частиною проблеми возз'єднання Словенії, займаються декілька сучасних словенських істориків, в числі яких таке відоме ім'я, як Б. Графенауер [7]². Але всі вони більше фокусують свою увагу на північному, австрійському відрізку кордону, який розрізав по живому словенську націю, відокремивши від її переважної більшості історичну коліску словенського народу – Карінтію. Північно-західний відрізок - межа з Італією – теж є історичною травмою в пам'яті словенців, але сучасні словенські фахівці тут більше уваги приділяють впливу італійського фашизму та соціально-економічним та політичним процесам у Словенському Примор'ї.

Історію виникнення ідеї Об'єднаної Словенії та її політичне життя вивчають такі сучасні словенські історики, як В. Мелік [14; 15] та Я. Прунк [22; 23], які порівнювали національні програми словенських партій й серед них приділили увагу цій програмі; С. Гранда [9] присвятив 27 років своєї праці дослідженню походження програми та особистості її автора.

Вивченню питання про бановину Словенію присвячено лише декілька робіт. Вперше було згадано про цю проблему у вступі Володимира Колоши до його видання документів щодо засідань банської ради Дравської бановини у 1980 р. [11], але проблема не знайшла своїх дослідників, і тільки після здобуття незалежності Словенії, вже у 1994 р., це питання підняв найвизнаніший словенський історик Янко Прунк. [23, с. 135-142]. З введенням у проблему виступив Юрій Перовшек у 1997 р. [19, с. 18-32]. Продовження досліджень у цьо-

му напрямку потребувало, перш за все, опрацювання архівних джерел, і наступні праці базувалися саме на їхньому виданні та інтерпретаціях. Це праці Марко Жупанца [34, с. 553-575] та Гаппера Шміда [26]. Бачимо, що деякі джерела для дослідження цієї проблеми вже опубліковані. Також треба додати опубліковані державні документи: Конституцію Югославії 1931 р. [29], угоду Мачка-Цветковича [24] та «Закон про бановину Хорватію» від 1939 р. [27], а також інші закони [28, 31, 32]. Їх видавали на всіх мовах Югославії декілька разів, відразу після видання та потім у посібних збірках. Також важливе значення мають документи словенських політичних діячів, які готували офіційні документи для прийняття рішення – економіко-статистичний аналіз становища Дравської бановини в рамках Першої Югославії за авторством Андрія Госара, де він доводить економіко-виробничі засади фінансової незалежності словенських територій, та політичний виступ - резолюція Фердинанда Новака про необхідність створення бановини Словенії, вперше опублікована для широкої громадськості у 2012 р. [5; 17]

Доцільним є показати походження програми “Об'єднаної Словенії”, розглянути її головні пункти, етапи виконання та проаналізувати її вплив на словенську політику з точки зору внутрішньополітичних відносин у Першій Югославії, особливо у період боротьби за створення бановини Словенії в умовах послаблення національного унітаризму та суворой державної централізації наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр.

*****

За часів середньовіччя та нового часу словенці сприймалися у Австрійській імперії як “неісторичний” народ” [16], який ніколи не мав своєї держави, політичних та національних традицій, тому не мав права на будь-які думки про власне націотворення та державотворення. Словенські землі для франків, а потім для австрійців, починаючи з X ст.,

¹Perovšek J. “V zaželeni deželi”: Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941 / Jurij Perovšek. - Ljubljana: INZ, 2009. - 314 str.

²Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919: vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci / Bogo Grafenauer // Koroški plebiscit: razprave in članki. - Ljubljana: Slovenska matica, 1970. - Str. 295-378.

протягом тисячоліття були власним життєвим простором та з'єднували їх з Адріатикою: провінція Юлійська Крайна (сучасна Венеція-Джулія) мала назву Австрійське Примор'я та Трієст звався австрійським портом, провінція Карінтія завжди мала стратегічне положення для Відня, тому що слугувала своєрідним мостом до Адріатичного моря. Німецька колонізація міст призвела до поєднання процесів етнічного та соціального розшарування – німецько-єврейське місто та словенська сільська округа, особливо це було характерно для Карінтії та північної Штирії.

Днем народження Об'єднаної Словенії може вважатися 29 березня 1848 р., коли целовський (зараз словенський Целовець має назву Клагенфурт) соборний капелан і народний будитель Матія Майяр-Зільський у статті "Слава Богу в вишніх" [13] зазначив, що "такого великого часу ще не було, з тих пір, як світить сонце," що "ми всі народи імперії (слов'яни, німці, італійці, угорці) браття, що всі потребуємо один одного". Головною думкою Майяра було: "Кожна людина най живе в своїй країні як дома, як вона вважає за потрібне: німець по-німецьки, італієць по-італійськи, угорець по-угорськи" - тобто словенці по-словенськи. У 1848 р. склали багато формулювань програми. Найбільш помітною стала програма віденського товариства "Словенія" від 20 квітня 1848 р.: "Подолання історичного розділення країни на провінції, злиття нашої словенської землі у мовних кордонах в єдину країну і таким чином концентрація всіх нас в єдину націю" [8].

Оскільки революція відкрила двері широким можливостям, реалізація програми Об'єднаної Словенії пройшла б набагато легше саме тоді, ніж будь-коли пізніше, вважає фахівець із словенської історії ХІХ ст. В. Мелік [14, с. 15]. Її сприйняли та підтримали багато не-словенців, як, наприклад, Слов'янський конгрес у Празі, хорватський сабор, програма лівої фракції серед австрійських німців, Ф.Палацький у своєму плані

переустрою імперії, баденські республіканці й демократи, які серед частин „нової Німеччини“ передбачали Республіку Іллірію зі столицею в місті Трієст [10, с. 187]. До того ж словенці мали сильне представництво у конституційній комісії Віденського рейхсрату за кількістю та якістю, одну шосту всіх членів [1, с. 255-279].

Однак нові плани у рейхсраті не пройшли. "Навесні народів" словенці не могли реалізувати свої устремління до злиття нації. З початком абсолютистського режиму Баха в 1851 р. словенське національне пробудження перейшло у сферу культури. Ідею Об'єднаної Словенії більше не піднімали на флаг особливо після поразки Австрії у війні з Італією, коли у 1867 р. словенську Юлійську Крайну, разом з Ломбардією, віддали Італії. Об'єднана Словенія від цього часу висувалася як вимога тільки час від часу, у словенських провінційних зборах [14, с. 17]. В умовах посилення загрози етно-територіальній єдності словенці схилилися до співробітництва з хорватами і воеводинськими сербами у рамках ідеї югославізму.

Можливість здійснити програму "Об'єднаної Словенії" вперше прийшла у жовтні 1918 р., коли троїстий Західний фронт зазнав поразки, та 29 жовтня 1918 р. в Любляні на урочистих зборах було проголошено Державу словенців, хорватів і сербів. Словенські партії в Любляні 31 жовтня створили Національну раду - політичний орган, який узяв на себе управління внутрішньою політикою в період становлення нової держави південних слов'ян. Як зазначає Ю. Перовшек, "треба підкреслити, що це підтвердило позицію словенського народу в якості суверенної держави та інституту національного самовизначення в міжнародному житті" [20, с. 59]. Це була також, відповідно до доказів Перовшека, перша реальна форма реалізації програми Об'єднаної Словенії [20, с. 74]: у листопаді вдалося не тільки створити свої власні державні органи, а й приєднати Штирію. Але за кордонами Словенії залишилося багато

земель та населення – у окупованих Італією Горіцці і Примор'ї та окупованій Австрією Карінтії.

Хорватські та боснійські серби закликали до злиття з одним з переможців Першої світової війни, Королівством Сербії, щоб нейтралізувати тиск з боку італійців в Горіцці, Внутрішній Словенії, Істрії та Далмації. Тому Національний уряд, який сподівався на таку міцну військову підтримку у боротьбі за свої кордони, послав словенську делегацію до Белграду, яка, незважаючи на провал переговорів про майбутній федеративний устрій нової держави та становище в ній словенців, 1 грудня 1918 р. погодилася на поєднання з Королівством Сербії та Чорногорії у Королівство СХС. Першого грудневий Акт про об'єднання не включав позицій хорватського сабору й Національного Віча Держави СХС щодо правил прийому нової конституції, коли для цього мала бути кваліфікована більшість у дві третини, й, таким чином, це об'єднання являло собою своєрідну оману. Зусиллями центрального уряду в Белграді у липні 1919 р. словенському урядові та автономії прийшов кінець – Провінційний уряд, за вказівкою з Белграду замінивши собою Національний, отримав усічені повноваження, далекі від будь-якого поняття автономії.

Провал програми Об'єднаної Словенії на внутрішньодержавному рівні супроводжувався подальшими втратами словенської території та населення, зараз вже в дуже широкому масштабі на рівні міжнародному. Розпад Австро-Угорщини, визнаний на Паризькій мирній конференції, приніс державне розірвання Словенії. У нещасливому для словенців 1920 році Примор'є з найбільш передовою та заповзятливою підприємницькою частиною словенців за Рапальською угодою здобула Італія, Карінтію було загублено через плебісцит, вона перейшла до Австрії. Пораб'є за взаємними розрахунками Угорщини та Сербії відійшло до Угорщини. Об'єднаної Словенії не було. Жодним шматком своєї словенської

землі словенці не володіли самостійно [4, с. 4]. Таким чином, у 1920 р. словенська національна політика, заснована на програмі Об'єднаної Словенії, у міжнародних відносинах зазнала краху. Після 1921 р. вона зазнала краху всередині Королівства СХС, в умовах дії Відовданської конституції, яка впровадила національну уніфікацію [3, с. 241-248]. Тепер загрози змінилися: головною метою словенської політики стало збереження національної ідентифікації та залишків самоуправління, які ще надавала конституція, хоча б у кордонах Югославії, де за словенцями визнавали право існувати, навіть якщо і у якості одного з “племен” троїменного югославського народу, на відміну від відірваних словенських земель, де після 1922 р. почалася репресивна національна асиміляція.

У той час як в Австрії словенці у національній боротьбі були єдині, у Королівстві СХС/Югославії вони розкололися на два табори, національно-словенський та унітаристський югославський. Ліберальна партія була в унітаристському таборі. Головну заслугу центральної сербської влади унітаристи бачили у визволенні від німецького панування та у захисті від італійців та австрійців, будь-яка самостійна словенська політика визначалася як опозиція й навіть сепаратизм [14, с. 18]. Але лібералів, які розглядали позицію партії як помилкову, теж було не так мало, вони примикали до націоналістів – клерикалів, які через політико-релігійні розходження перебували у опозиції до центральної влади.

Також у королівстві опинилася розділеною і територія Словенії. За конституцією 1921 р. державу було адміністративно поділено на 33 області, і на словенських землях було створено дві області – Люблянська та Маріборська, на чолі з великими жупанами (великими мерами), з деякими правами самоуправління. Ці області майже повністю покривали словенські землі, за винятком декількох населених пунктів, які передали на хорватський бік. Функціо-

нування самоуправління цих областей стало можливим набагато пізніше, у 1927 р., після проведення місцевих виборів. У 1927-1929 рр. керівництво самоуправними органами у словенських областях перебрали у свої руки клерикали-націоналісти – Словенська Народна партія, яка перемогла на місцевих виборах 1927 р. практично по всіх словенських округах. Саме в цей час сформувалося інше бачення програми “Об'єднаної Словенії” - перехід до виборювання права на розпорядження власними доходами від словенського виробництва і словенської власності та спрямування цих коштів на соціально-економічний розвиток словенських земель. Це бачення передбачало не тільки суто економічні, на перший погляд, але й політичні цілі – узгодження політики обох великих жупанів Люблянської та Маріборської областей та впровадження їхніх рішень у життя. На жаль, такий плідний період існування деякої подоби економічної автономії та політичної єдності продовжувався недовго.

У жовтні 1929 р. Королівство СХС було перейменовано в Королівство Югославія, а у вересні 1931 р. король видав нову конституцію, яка продовжила період інтегрального югославізму: було проведено адміністративну реформу, яка порізала західно-балканські історичні регіони та поєднала їх у територіально більші одиниці, де головним критерієм була кількість населення, яка не мала перебільшувати

Бановини не йшли у протиріччя з централізмом державного управління, але являли собою специфічний спосіб адміністративної децентралізації Королівства Югославії. Югославська частина території Словенії була об'єднана в Дравській бановині зі столицею в Любляні.

Незважаючи на свої статутні повноваження, гарантовані у сфері загального управління, бановини безпосередньо підпорядковувалися центральним органам державної влади. Бан, або намісник короля, мав найвищу загальну по-

літичну та адміністративну владу, був «представник королівської влади в бановині». Бана призначав сам король. Членів банської ради, консультативного органу при бані, за пропозицією бана призначав та заміщав міністр внутрішніх справ [31, с. 399; 34].

Бачимо, що самостійний національний розвиток, який ще мав деякий потенціал у рамках Відовданської конституції Першої Югославії, у I половині 1930-х рр., в умовах диктатури, було практично унеможливлено. Боротьба прибічників федерального устрою держави та унітаристів - прибічників національної югославської асиміляції та централізованого устрою - відійшла на рівень захисту словенської культури та мови у початковій освіті, а політичні дебати здебільшого йшли у пресі та були завуальовані. У 1931-1937 рр. ідею “Об'єднаної Словенії” та словенської автономії було майже забуто.

Наприкінці 1930-х років новий етап у боротьбі за словенську автономію відкривало створення бановини Хорватії. Тоді хорватська федералістська політика після більш ніж двох десятиліть безуспішних зусиль досягла створення окремої хорватської державної одиниці. Угоду про її створення було підписано 23 серпня 1939 р., підписали її провідні хорватські політики 1930-х років, голова колишньої Селянської демократичної коаліції (СДК) і Хорватської селянської партії (ХСП) д-р Владко Мачек і голова югославського уряду Драгіша Цветкович. *[Не дивлячись на диктаторські реформування в політичному житті Югославії, у 1930-ті роки традиційно використовували здебільшого колишні найменування партій та організацій, що зберіглося також в балканській історіографії]* Тому угоду називали угодою Цветковича-Мачка. Бановина Хорватії була створена 26 серпня 1939 р.

Зі створенням бановини Хорватії у внутрішньополітичному сенсі було вирішено найбільш актуальне питання Першої Югославії, хоча це стало єдиною перемогою автономістів-федералістів. Це означало перегляд унітаристської та централістської

Октройованої конституції 1931 р. [14, с. 28], оскільки розпорядження про бановину Хорватію відхилилося від конституційного принципу югославської національної єдності. Внутрішньо-політичним наслідком цього було визнання того, що існує хорватський народ, який на основі права на самовизначення використовує своє право на самостійний політичний, економічний і культурний розвиток в межах бановини Хорватії.

Постановою про бановину Хорватію було також гарантовано її фінансову та внутрішньо-організаційну автономію. Бановина Хорватія отримала свій власний обраний Сабор і бана, які в рамках повноважень, наданих бановині, виконували законодавчі та адміністративні обов'язки. Владна функція і влада короля були збережені у формулі, за якою видавалися законодавчі розпорядження: «Король і Сабор разом», а адміністративна влада здійснювалася «Королем через бана». Бан відповідав перед королем. Призначав та звільняв його тільки король [27, с. 509].

Створення бановини Хорватії викликало в Словенії очікування, що за хорватським прикладом в них також буде створена окрема бановина. Після укладення угоди Цветковича-Мачка та оприлюднення Указу королівських намісників про Бановину Хорватію, за яким вона здобула особливе державно-політичне положення у складі Королівства Югославії і певні рамки державності, **ідея автономії та права словенського народу на широке самостійне внутрішнє управління з політичної, економічної та культурної точки зору в сумісній державі з сербами і хорватами постала провідною в політиці СНП.**

В СНП звернули увагу на одне з положень Указу, в якому передбачалося, що «положення Указу про бановину Хорватію (..) можуть бути поширені Королівськими указами також на інші бановини» [28, с. 510]. 4 вересня 1939 р. у відповідності з рішенням прем'єр-міністра Д. Цветковича була зібрана спеціальна комісія, якій було доручено

підготувати» всі необхідні законодавчі пропозиції з передачі повноважень в плані рішень, що стосуються розширення положень щодо хорватської бановини на інші бановини, серед них також на Дравську бановину». В комісію були призначені також словенці — міністр без портфеля Міха Крек і помічник бана Дравської бановини Станко Майцен [12, с. 1].

В банській раді та управі Дравської бановини, члени якої були представниками СНП, що в другій половині 1930-х років постійно підкреслювали свої автономістські тенденції [33, с.72], з осені 1939 р. інтенсивно працювали над проектом бановини Словенії. В банській адміністрації підготували тексти різних постанов: «Розпорядження про створення словенської бановини», «Положення про організацію банської влади, бановинських зборів як словенського парламентського представництва», «Положення про вибори до бановинських зборів та про їх процедуру», «Положення про Адміністративний суд Словенії» та «Положення про бюджет бановин». Були також підготовлені пропозиції щодо передачі справ від окремих міністерств в їхні представництва в Люблянці.

Кульмінацією автономістських зусиль банської ради стало прийняття 17 лютого 1940 р. резолюції про створення бановини Словенії у варіанті Фердинанда Новака, який включив її в Адресу подяки банові і членам банської ради. В резолюції, зокрема, відзначалося, «... що банське управління у його нинішньому вигляді не є достатнім, оскільки перешкоджає природному розвитку і прогресу Дравської бановини і гальмує консолідацію словенців у державі. Виходячи з цих даних, я виводжу вимогу про те, щоби конституційні положення про самоврядування здійснювалися в повному обсязі та надали народу можливість через своїх вільно обраних представників самому вирішувати всі питання... ». Нижче були наведені побажання Новака, щоб словенці жили «на

своїй землі як вільний народ під світлою Карагеоргієвою зіркою...». Резолюція була підтримана підписами 41 члена банської ради. Революційність її полягає в вимаганні деякої демократії – національної (зараз, точніше, етнічної) єдності у рамках регіонального самоуправління та виборності регіональних органів влади, з претензією на власний парламент.

Для підтримки цих вимог словенський і югославський політик, соціолог, економіст і політолог, колишній міністр, член СНП д-р Андрій Госар в спеціальному виданні опублікував своє дослідження щодо бановини Словенія. В цій брошурі він навів низку політичних, фінансово-економічних та соціальних аргументів створення бановини Словенії на основі моделі автономії бановини Хорватії. А.Госар написав свої висновки для банської ради ще в листопаді 1939 р. [5, с. 349-368], але вони відразу стали відомі широкій громадськості, що призвело до окремого друкованого видання у 1940 р. Як пише сучасник подій, «цифри... доводять, в якій мірі Словенія є фінансово активною для всієї Югославії» [30, с. 235].

Нажаль, вимоги до створення бановини Словенії не були реалізовані, оскільки угоду про бановину Хорватію було підписано всього за кілька днів до початку Другої світової війни. Підготовку до створення бановини Словенії у зв'язку із зростанням загрози війни перервали. Тому, на останньому засіданні у лютому 1941 р. банська рада більше не торкалася питання про створення словенської бановини [25, с. 339-342]. Прийшов новий час, час війни, і з ним прийшов іншим чином оснований вміст словенського національного, політичного та історичного досвіду. Як вважає Б.Годеша, «ідеал, про який незабаром стало ясно, що здійснити його напевно чи буде можливим, ... пережив подібну долю, як і інші максималістські програми інших народів. З цієї точки зору в європейському контексті словенці не являють собою ніякої виключної трагічної особливості» [6, с. 328].

* * * * *

Таким чином, ми бачимо, що в кордонах Австрійської імперії словенці почували себе розділеними тільки адміністративно; головною метою в той момент для них був захист словенської мови як головної ознаки етнічної ідентичності, для чого вони затребували об'єднання в єдину адміністративну одиницю автономного характеру: в цілому в середині XIX ст. програма Об'єднаної Словенії була протестом проти германізації, яка ще загрожувала посилитися у разі об'єднання Німеччини та приєднання до неї Австрії. Програма вийшла з клерикального осередку та залишилася загальною словенською політичною програмою; вона не виконана ще й сьогодні.

Югославизм, у свою чергу, виник на підґрунті результатів італо-австрійської війни, що для словенців призвело до загублення першого шматочку словенської землі – Венеціанської Словенії (Фріулії) й показало, що словенці не вміють самі себе захистити. Розуміння італійської загрози підштовхнуло словенську політику на співпрацювання з хорватами у боротьбі за югославизм. Додатним фактором подібного етноісторичного непорозуміння була впевненість в тому, що словенці – «неісторичний» народ, який ніколи не мав своєї власної держави. В цих умовах всі слов'яни імперії почали почувати себе єдиним народом, й ця на той час плідна ідея привела пригнічені народи до розвалення імперії. Але в цей самий час, велика свобода та державна неупорядкованість усього величезного конгломерату західно-балканських народів примусила словенських політиків побачити можливість моменту й знов підняти на щит ідею Об'єднаної Словенії.

У внутрішньополітичних відносинах «Об'єднана Словенія» також поставила багато питань, які стосувалися необхідності розробки теоретичних проблем етнополітики, й головним питанням були співвідношення понять етносу та конфесії, національної ідеї та ідеї державотворчої, процесів націотворення та

державотворення. Словенська політика до 1918 р. під впливом зовнішніх факторів демонструвала відсутність розуміння різниці та взаємодоповнювання цих понять та процесів та переплутувала їх між собою. З другого боку, програма поставила перед словенською культурно-політичною елітою завдання історично доказати право на існування словенського етносу та його національної держави.

Новий етап почався з виникненням Держави СХС, коли на захист програми возз'єднання встала клерикальна Словенська народна партія, яка до кінця Другої світової війни перебувала на позиціях націоналізму, змінюючи тактику у залежності від політичних тенденцій у центральному уряді. У 1923 р. на позиції націоналізму перейшли й нелегальні словенські комуністи.

День 6 січня 1929 р. приніс понад 60 років відсутності демократії. Як і в австрійський період, словенці в Югославії адаптувалися до можливостей моменту. Постійна італійська й німецька загроза спричиняла сильну прихильність словенців до Югославії. Але "Об'єднана Словенія" стала флагом боротьби за повернення відрізаних словенських земель та за національне існування проти італізації, германізації і мад'яризації, а також проти національної уніфікації всередині Першої Югославії. І якщо друга мета була відносно досягнута вже у 1945 р. у рамках Другої Югославії, перша мета ще й досі залишається під питанням, незважаючи на сучасну відкритість внутрішніх європейських кордонів.

1. Apih J. Slovenci in 1848. leto / Josip Apih. - V Ljubljani: Matica slovenska, 1888.
2. Balkovec B. Prva slovenska vlada 1918-1921 / Bojan Balkovec. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
3. Balkovec B. Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi / Bojan Balkovec // Zgodovinski časopis. - 1989. - Št. 43. - S.241-248.
4. Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci: Koroško vprašanje / Lambert Ehrlich // Slovenska država. - Toronto, Ont.: Slovenian National Federation of Canada, 1962. - Letnik 13. - Št.11. - S.4.
5. Gosar A. Finančna in gospodarska stran vprašanja o slovenski banovini / Andrej Gosar // Dejanje. - 1939. - Leto 2. - Št. 9. - S. 349-368.
6. Godeša B. Možnosti za Zedinjeno Slovenijo med drugo svetovno vojno: med pričakovanji in stvarnostjo / Bojan Godeša // Prispevki za novejšo zgodovino. - 2006. - Št.1.- S.309-328.
7. Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919 // Koroški plebiscit: razprave in članki. - Ljubljana: Slovenska matica, 1970. - S. 295-378.
8. Granda S. Graška Slovenija v letu 1848/1849 / Stane Granda // Zgodovinski časopis. - 1974. - Št. 28. - S.53.
9. Granda S. Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili / Stane Granda. - Ljubljana: Nova revija, 1999.
10. Hobsbawm E. Obdobje revolucije / Erich Eric John Ernest Hobsbawm. - Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
11. Kološa V. Banski svet Dravske banovine 1931-1941 // Vladimir Kološa. - Ljubljana: Arhiv SRS, 1980.
12. Komisija za prenos kompetenc na banovino Slovenijo // Slovenec. - Leto LXVII. - Št. 211. - 15. 9. 1939. - S. 1.
13. Majar M. Slava Bogu na višavah / Matija Majar // Kmetijske in rokodelske novice. - 1848. - Tečaj 6. - List 13, 29. marec - S.4-6.
14. Melik V. Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991 / Vasilij Melik // Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. - Ljubljana: ZZZ Slovenije, 1998. - S.15-20.
15. Melik V. Slovenski državnopravni programi 1848-1918 / Vasilij Melik // Slovenci in država: zbornik prispevkov. - Ljubljana: SAZU, 1995. - S.67-72.
16. Moritsch A. Koroški plebiscit / Andreas Moritsch // Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. - Ljubljana: ZZZ Slovenije, 1998. - S.267-270.

17. Novak N. Gospod ban! 6. seja – 17.II.1940. / Nande Novak // Arhivalija meseca. - 2012, marec. - Режим доступа: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/
  18. Perovšek J. Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih / Jurij Perovšek // Slovenska trideseta leta: simpozij 1995 / ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1997. - S. 18-32.
  19. Perovšek J. Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih / Jurij Perovšek // Slovenska trideseta leta: simpozij 1995. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1997. - S. 18-32.
  20. Perovšek J. Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918 / Jurij Perovšek // Prispевki za zgodovino delavskega gibanja. - 1985. - Št.25. - S.59.
  21. Perovšek J. "V zaželjeni deželi": Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941 // Jurij Perovšek. - Ljubljana: INZ, 2009.
  22. Prunk J. Slovenski narodni programi: Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 / Janko Prunk. - Ljubljana: Društvo 2000, 1986.
  23. Prunk J. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji / Janko Prunk // Slovenci in država: zbornik prispevkov. - Ljubljana: SAZU, 1995. - S. 135-142.
  24. Sporazum Cvetković-Maček // Temelji i ciljevi kraljevine Jugoslavija. Dokumenti. - Beograd: [K. M. Bojković], 1940. - S. 22 – 24.
  25. Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem: 1927-1929 / Miroslav Stiplovšek. - Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
  26. Šmid G. Uprava Dravske banovine: 1929-1941 / Gašper Šmid. - Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
  27. Uredba o Banovini Hrvatskoj // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. - 26. 08. 1939. - Broj 194-A-LXVIII. - S. 509.
  28. Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. - 26. 8. 1939. - Broj 194-A-LXVIII. - S. 510.
  29. Ustav kraljevine Jugoslavije / srbski (latinica) // Zbirka zakona. - 1931. - Zv. 45. - Beograd: G.Kona; Privrednik, 1931.
  30. Veble A. Gosar Andrej, Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940. Založilo «Dejanje» - V.8°. 40 str. / Andrej Veble // Časopis za zgodovino in narodopisje. - 1939. - Št. 3-4. - Str. 235.
  31. Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja; Zakon o banski upravi ; Zakon o praznikih // Zbirka zakonov. - Sn. 37. - V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1930.
  32. Zakon o občem upravnem postopku; Zakon o banski upravi; Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov / [prevod Rudolf Andrejka]. - V Ljubljani: Merkur, 1931.
  33. Zečević M. Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918-1949 / Momčilo Zečević // Prispевki za novejšo zgodovino. - 1991. - Št. 1. - S. 55-74.
  34. Županc M. Ekonomska misel Andreja Gosarja / Marko Županc // Zgodovinski časopis. - 1999. - Letn. 53. - Št. 4. - S. 553-575.
-

Юридичні
науки

ПРОБЛЕМИ ОФОРМЛЕННЯ СПАДЩИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ (АНЕКСОВАНИЙ) ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Бедь Наталія Михайлівна

доктор філософських наук, доцент кафедри правознавства та канонічного права, директор Гуманітарно-економічного коледжу Карпатського університету імені Августина Волошина
м. Ужгород

Ключові слова:

внутрішньо переміщені особи, тимчасово окупована (анексована) територія, територіальна юрисдикція, спадкодавці, спадкоємці, спадкова справа

В статті піднімаються питання, пов'язані із практичним захистом майнових прав громадян, порушених внаслідок тимчасової окупації (анексії) частини території України, зокрема проблемні питання щодо юридичного оформлення спадщини громадян, що проживають (проживали) на тимчасово окупованій (анексованій) території України та внутрішньо переміщених осіб.

Розглядаються можливі на сьогодні шляхи вирішення питань відновлення права власності, в тому числі і оформлення спадщини громадян, які постраждали в зв'язку із агресією РФ проти України.

Аналізуються зміни до законодавчих актів України, що були прийняті Верховною Радою України з метою врегулювання проблем, пов'язаних із оформленням і прийняттям спадщини.

Keywords:

internally displaced persons, temporarily occupied (annexed) territory, territorial jurisdiction, the decedent's heirs, hereditary right

The article raised issues related to the practical protection of property rights of citizens affected due to temporary occupation (annexation) of Ukraine, in particular issues concerning the legal probate citizens living (lived) in the temporarily occupied (annexed) in Ukraine and internally displaced.

We consider today possible solutions to issues of restoration of property rights, including probate citizens who suffered due to the aggression of Russia against Ukraine.

Analyzed changes in the laws of Ukraine, which were adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine to resolve problems related to registration and inheritance.

Ключевые слова:

внутренне перемещенные лица, временно оккупированная (аннексированная) территория, территориальная юрисдикция, наследодатели, наследники, наследственное дело

В статье поднимаются вопросы, связанные с практическим защитой имущественных прав граждан, нарушенных вследствие временной оккупации (аннексии) части территории Украины, в частности проблемные вопросы юридического оформления наследства граждан, проживающих (проживавших) на временно оккупированной (аннексированной) территории Украины а также внутренне перемещенных лиц.

Рассматриваются возможные на сегодня пути решения вопросов восстановления права собственности, в том числе и оформления наследства граждан, пострадавших в связи с агрессией РФ против Украины.

Анализируются изменения в законодательных актах Украины, которые были приняты Верховной Радой Украины с целью урегулирования проблем, связанных с оформлением и принятием наследства.

В зв'язку із подіями в Україні останніх понад двох років: анексією Кримського півострова та окупацією частин Донецької та Луганської областей виникає ряд питань порушення прав громадян України, які проживають або проживали на цих територіях. Це, зокрема, стосується порушення прав власності, в тому числі і проблеми щодо оформлення спадщини.

Згідно із офіційними даними Мінсоцполітики на 6 червня 2016 року, в Україні взято на облік 1 785 740 внутрішньо переміщених осіб (тут і далі ВПО)¹. Насправді ця цифра може бути значно більшою, мова іде лише про осіб, взятих на облік. Крім того, значна частина громадян сьогодні проживає на невідконтрольній Україні території, інша частина переїхала за межі країни, але точної статистики немає. За кількістю українські громадяни, права яких порушено в результаті російської агресії щодо України, можуть скласти досить велику європейську країну.

Тож, актуальність і практичну важливість обраної теми: питання практичного захисту майнових прав громадян, порушених внаслідок тимчасової окупації частини території України, зокрема у сфері доступу громадян до нотаріальних послуг, в тому числі щодо оформлення спадщини важко переоцінити.

Шляхи відновлення порушених внаслідок російської агресії прав українських громадян вже певним чином намічені, але назвати їх дуже успішними важко.

Одним із способів відновлення порушених прав є судовий, що ґрунтується на міжнародному договорі – Конвен-

ції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифіковану Україною 09.11.1995, та Протоколів до неї. Використання цього способу було запропоноване як основний одразу після згаданих подій, до прийняття ряду законодавчих актів, прийнятих Україною. Але цей спосіб залишається актуальним і на сьогодні, оскільки дає можливість державі в тому числі, збирати факти порушення прав громадян України в зв'язку із російською агресією і звернення до міжнародних судових інституцій з цього приводу.

В основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифіковану Україною 09.11.1995, та Протоколів до неї покладено Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948. Метою укладення даної Конвенції було забезпечення країнами-підписантами прав та основоположних свобод людини на своїй території. Крім декларації основних прав і свобод людини Конвенція також встановлює судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи.

Відповідно до положень статті 1 Конвенції Україна та інші держави-підписанти гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, дотримання державою прав свобод і інтересів, визначених у Конвенції.

Механізми таких гарантій теж передбачено. Зокрема, для забезпечення дотримання Договірними Сторонами зобов'язань а Конвенцією створено Європейський суд з прав людини, який функціонує на постійній основі і покликаний захищати у судовий спосіб охоронювані права і свободи громадян. Наразі даний спосіб захисту громадян

¹ Валентина Смаль. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалась їх доля. Економічна правда. http://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/view_print/

від агресора є єдиним та прийнятним в рамках правового поля.

Держави-члени відповідно до статті 1 Конвенції повинні нести відповідальність за будь-яке порушення гарантованих Конвенцією прав та свобод своїх громадян.

Основою відповідальності держави за порушення основоположних та фундаментальних прав громадян при цьому є здійснення територіальної юрисдикції. Тому в першу чергу слід враховувати судову практику Європейського суду у інших справах. В даному випадку юрисдикційна компетенція держави є, насамперед, територіальною і полягає у нормальному функціонуванні державних органів влади на відповідній конституційній території держави, тож саме можливість здійснення державних повноважень відповідними владними органами на своїй території і обумовлює юрисдикцію як підставу для відповідальності. В умовах російської агресії діяльність, спрямована на виконання своїх повноважень, передбачених національним законодавством українськими органами державної влади неможлива ні на території Кримського півострова та на частинах Донецької та Луганської областей.

В такому випадку слід звертатись до практики Європейського суду з прав людини. Аналіз практики у подібних справах свідчить, що відповідальність держави, що ратифікувала Конвенцію про захист прав і основоположних свобод, може бути обмежена у виняткових випадках, зокрема, коли державі не дають змоги здійснювати свої повноваження на частині її території наслідком, наприклад, військової окупації збройними силами іншої держави, яка контролює зазначену територію. За даних обставин саме держава агресор, яка фактично контролює відповідну територію і є стороною вищезгаданого міжнародного договору, фактично і має забезпечувати права громадян на підконтрольній їй території та відповідно нести відповідальність за порушення прав та свобод, що охороняються Конвенці-

єю. Отже, саме Російська Федерація, має нести відповідальність за допущені порушення, зафіксовані міжнародними організаціями. Це також передбачено Законом України

Такий аналіз практики Європейського суду з прав людини з метою надання методичної та практичної допомоги особам, постраждалим внаслідок порушення Російською Федерацією на окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, на частині Донецької та Луганської областей України прав, гарантованих Конвенцією, а також для юридичних осіб, які є жертвами порушення Російською Федерацією права на свободу об'єднань на окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і на територіях, які були чи є підконтрольними терористичним угрупованням, та права на мирне володіння майном на окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя вже проведено Міністерством юстиції України, на основі чого розроблено методичні рекомендації та анкети для постраждалих осіб.¹

Якщо звертатись до міжнародної практики відновлення порушених в Європейському суді, можна говорити про два шляхи: подача індивідуальної заяви до Суду та заповнення анкети, розміщеної на сайті Міністерства юстиції України для подальшого направлення Урядовому уповноваженому у справах Європейського суду з прав людини.

Але таке звернення стосується більше відновлення прав власності загального характеру.

Що стосується реалізації права на спадкування, то можна звернутись до українського законодавства, зміни в якому, насамперед, у сфері діяльності нотаріату в частині процедури оформ-

¹ Взірці цих документів розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України для заповнення та подальшого направлення Урядовому уповноваженому у справах Європейського суду з прав людини з метою підготовки міждержавного позову України проти Росії у зв'язку із порушенням нею положень Конвенції.

лення спадщини передбачають випадки порушення цих прав і мають на меті практичне вирішення даних процесуальних питань в особливих випадках, зокрема, це стосується громадян, які мешкають або мешкали на тимчасово окупованих територіях та/або мають родичів, які проживають на тимчасово окупованих територіях і стикаються з проблемою оформлення спадщини. З метою вирішення цих проблем прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» та внесено зміни до Цивільного кодексу України, що визначають місце відкриття спадщини та місце заведення спадкової справи.

Розглянемо ці Закони детальніше.

Верховною Радою України 12.02.2015 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування», який набув чинності 04.03.2015 року¹.

Цим документом було врегульовано питання оформлення спадщини після смерті осіб, які проживали на час смерті на території АРК, або на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють, або здійснюють не у повному обсязі свої повноваження.

Але до прийняття цього Закону виникає (чи виникало) ряд проблем, які і сьогодні важко вирішити на його основі.

Відомо, що за загальним правилом, для прийняття спадщини спадкоємцю необхідно подати у шестимісячний строк з дня смерті спадкодавця відповідну заяву нотаріусу за місцем останнього постійного місця проживання (тобто, реєстрації) спадкодавця. За фактом отримання першої заяви нотаріусом заводиться спадкова справа, до якої

вже будуть долучатись усі наступні заяви від інших спадкоємців, і на підставі матеріалів заведеної спадкової справи у подальшому будуть видаватись свідоцтва про право на спадщину.

Одразу після подій у Криму і на Донбасі, до прийняття цього Закону, громадяни не могли подати заяви про прийняття спадщини, або про відмову від спадщини, а нотаріуси, в свою чергу не могли її належним чином прийняти, оскільки в Криму українські нотаріуси уже не працювали, а на територіях проведення АТО нотаріуси не вправі виконувати всі нотаріальні дії, зокрема, оформлювати спадщину вони не мають можливості, тому що відключені від Спадкового реєстру. В той же час, як відомо, порушення строків прийняття спадщини - це фактично неприйняття спадщини.

Цю проблему Закон врахував, надавши можливість будь-якому нотаріусу України вести спадкові справи та оформлювати спадкові права після смерті громадян, які на час смерті проживали в Криму, або на території проведення АТО, за умови, що смерть мала місце після подій (анексії, окупації).

Нотаріальні дії, що виконуються нотаріусами на окупованій (анексованій) території (зокрема російськими нотаріусами на території Криму) є нелегітимними, і не вирішують питання прийняття спадщини, яка знаходиться, наприклад, на підконтрольній території України, чи за її межами.

Однак прийняття Закону не усуває усіх проблем, оскільки проблема, породжена кримськими подіями і подіями на Донбасі, сама по собі дуже складна.

Можна виділити насамперед такі проблеми і можливі шляхи їх вирішення:

1. Необхідність поїздки спадкоємців до нотаріуса для подання заяви про прийняття спадщини або про відмову від спадщини. Це проблематично як для спадкоємців, що проживають в Криму, так і для спадкоємців, які проживають на непідконтрольній українській владі території Донбасу.

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» від 12.02.2015 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 16, ст.112)

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/189-19>.

Безумовно, заяву можна відправити поштою. Але у цьому випадку підпис на заяві спадкоємця має бути засвідчений нотаріально. Якщо на території самопроголошеної ЛНР, ДНР українські нотаріуси можуть вчиняти такі нотаріальні дії, як засвідчення справжності підписів на заявах, то в Криму українські нотаріуси не працюють, а будь-які документи від нотаріусів Криму, що працюють як нотаріуси Російської Федерації, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹ (частина 2, 3 статті 9) прийняти не можна. В даному випадку можна направити заяву нотаріусу про прийняття спадщини поштою без засвідчення підпису на заяві. В даному випадку нотаріус зобов'язаний прийняти заяву, завести спадкову справу (якщо її ще не заведено), але при цьому необхідно повідомити спадкоємця про необхідність оформлення заяви належним чином або про необхідність з'явлення до нотаріуса.

2. Проблемою також є те, що при відкритті спадкової справи, на думку більшості нотаріусів, за загальними правилами слід подати довідку компетентного органу про те, де був зареєстрований спадкодавець на час смерті, а також оригінал свідоцтва про смерть спадкодавця.

Таку довідку як і свідоцтво про смерть українського зразка подати одразу ж неможливо по згаданій вище причині².

Насправді ж, Цивільним кодексом України від особи, що хоче прийняти або відмовитись від спадщини, вимага-

ється лише подання заяви компетентному нотаріусу.

Відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій, при заведенні спадкової справи нотаріус з'ясовує місце відкриття спадщини, факт смерті, час відкриття спадщини та ще багато відомостей, необхідних для ведення спадкової справи. Але за відсутності оригінала свідоцтва про смерть, все ж таки має прийняти заяву та зробити відповідний запит до органів РАГСу, інші ж відомості на час заведення спадкової справи з'ясовує зі слів особи, що звернулася.

Але питанням залишається те, який орган видасть необхідні документи нотаріусу і як швидко може бути оформлена спадкова справа і видане свідоцтво про спадщину.

3. Також залишається проблемним питання отримання свідоцтв про право на спадщину.

Хоча законодавством України не встановлені граничні строки отримання свідоцтв про право на спадщину (шестимісячний строк надається лише для прийняття або відмови від спадщини), іноді виникає необхідність отримати таке свідоцтво якомога швидше. А це означає, що в провадженні нотаріуса повинні бути якнайшвидше необхідні для оформлення документи, такі, зокрема, як свідоцтво про смерть, довідка з місця проживання спадкодавця з відомостями про те, де він був зареєстрований на час смерті і хто з ним, можливо, проживав, документи про належність спадкодавцю спадкового майна, а у певних випадках необхідна довідка про те, що за даними БТІ нерухоме майно знаходилось у власності спадкодавця станом на 01.01.2013 року, а щодо земельної ділянки: витяг з Державного земельного кадастру. Також на підтвердження факту родинних відносин слід надати свідоцтво про народження тощо. Без звернення до суду ці проблеми у більшості випадків вирішити неможливо. Наприклад, свідоцтво про смерть, видане органами РАГСу Криму ні на території України, ні на території більшості країн світу не може бути при-

¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII зі змінами і доповненнями, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

² Частина 3 статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII зі змінами і доповненнями, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

йнятим, його слід отримувати в органах РАГСу України.

Для цього потрібна або медичне свідоцтво про смерть (яке, без сумніву, вилучено російським ЗАГСом), або рішення суду України про встановлення факту смерті, або якщо вдасться, поновити актовий запис про смерть, який було зроблено в Криму, в органах РАГСу України.

Не меншою проблемою є отримання документів БТІ, які залишились на непідконтрольній українській владі території та довідок з місця проживання. Цю проблему, спираючись на сьогоденне законодавство, вирішити остаточно поки не представляється можливим.

Що стосується тимчасово окупованої території Донецької і Луганської областей, то там ситуація дещо інша.

Повноваження щодо реєстрації актів цивільного стану було передано відділам державної реєстрації актів цивільного стану за межами непідконтрольних українській владі територій, нотаріальні дії щодо ведення спадкових справ можуть вчиняти нотаріуси інших районів Донецької та Луганської областей, підконтрольних Україні. Для отримання свідоцтва про смерть можна звернутися до будь-якого РАЦСу на цій території.

Вище вже говорилось про те, що багато проблем було вирішено з прийняттям, 12 лютого 2015 спеціального Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування», який доповнив ст. 1221 Цивільного кодексу України положенням про те, що в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом. Такий особливий випадок, як уже згадувалось, встановлено Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹ та Законом Украї-

ни «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції»². Відповідно до цих законодавчих актів, було скасовано правило про прив'язку оформлення спадщини за останнім місцем проживання спадкодавця або розташування нерухомості, і місцем відкриття спадщини стало місце подання першої заяви спадкоємців. Це справді вирішило багато питань, але далеко не всі.

4. Як відомо, для відкриття спадщини недостатньо подати лише заяву. Необхідно мати свідоцтво про смерть спадкодавця, яке і є ключовим документом. Свідоцтва про смерть, видані на непідконтрольній Україні території на українських бланках не мають юридичної сили, оскільки не можуть бути зареєстровані в українських реєстрах. Вони, як уже згадувалось, можуть бути видані на підставі довідки з медичної установи про смерть спадкодавця на території АТО в будь-якому РАГСі на території України. Але довідка медичної установи повинна обов'язково містити українську печатку.

У тому випадку, якщо довідку медичної установи вилучили органи РАГСу, що діють незаконно на непідконтрольній українській владі території, то необхідно подати заяву до судових органів України щодо встановлення факту смерті, і саме це буде юридичною підставою для відкриття спадкової справи.

5. Існує також проблема спадкоємців, які встигли написати заяви про прийняття спадщини нотаріусу на непідконтрольній території до прийняття згаданих Законів і до відключення реєстрів. Проблема полягає в тому, що свідоцтво про право на спадщину має право видавати лише той нотаріус, який відкрив спадкову справу. Якщо нотаріус виїхав на підконтрольну Україні територію, то цю проблему може бути знято, в іншо-

¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII зі змінами і доповненнями, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

² Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII зі змінами і доповненнями (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 44, ст.2040) <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>.

му випадку можливе вирішення лише у судовому порядку.

6. Не менші складнощі виникають з оформленням спадщини на майно, право власності на яке вимагає перереєстрації, наприклад на транспортний засіб. На транспортний засіб в цьому випадку слід подати правовстановлюючі документи до МРЕО, а також свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, крім того пред'явити сам автомобіль із номерними знаками, виданими на території України. Для цього потрібно вивести його із зони АТО. Лінію розмежування можна перетнути на автомобілі, не оформленому на ім'я водія, оскільки довіреність на керування транспортним засобом не вимагається. Але в такому випадку виникають проблеми з отриманням перепустки на такий автомобіль.

7. Також певні ускладнення можуть виникнути в процесі набуття прав спадкування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Але прийняті Верховною Радою Закони¹ певною мірою вирішують ці проблеми.

Зупинимось на деяких моментах.

Згідно з вимогами чинного законодавства України право власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна та обтяження таких прав виникають з моменту державної реєстрації цих прав (обтяжень) в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. При цьому речові права на нерухомість, що були зареєстровані відповідно до законодавства, чинного до 1 січня

2013 р., визнаються дійсними і не підлягають перереєстрації, дані із раніше створених реєстрів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно не переносяться, оскільки реєстр формується поступово. Це породжувало певні складнощі при набутті похідних прав на земельні ділянки та інше нерухоме майно у зв'язку із окупацією.

Дані питання певною мірою було вирішено прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення», яким було спрощено процедуру реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення з 25 березня 2015 р.. Наприклад, відповідно до змін, внесених до ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державна реєстрація речових прав, похідних від права власності, на земельні ділянки сільськогосподарського призначення може здійснюватися нотаріусом незалежно від нотаріального посвідчення договору, на підставі якого виникає таке право. Також ст. 4-2 цього Закону врегулює особливості державної реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, право власності на які виникло та оформлено до 1 січня 2013 р. згідно з яким державна реєстрація похідного речового права на зазначені земельні ділянки здійснюється одночасно з державною реєстрацією права власності на такі земельні ділянки (крім випадків, коли право власності на такі земельні ділянки вже зареєстровано в Державному реєстрі прав) на підставі заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, поданої власником чи набувачем відповідного похідного права, або уповноваженою ними особою, з урахуванням положень ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». При чому така реєстрація

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» від 5 березня 2015 р., яким внесено ряд змін до Законів України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у редакції від 11 лютого 2010 р.

Закон України «Про внесення зміни до статті 186-1 Земельного кодексу України щодо спрощення процедури погодження проекту землеустрою» від 11 лютого 2015 р., Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» від 12 лютого 2015 р. Тощо.

може бути здійснена без подання документа, на підставі якого виникло право власності, за умови наявності інформації про зареєстровану земельну ділянку у Державному земельному кадастрі та до моменту перенесення до Державного реєстру прав записів (відомостей) про речові права та обтяження на земельні ділянки з Державного реєстру земель. Державний реєстратор відповідно до п. 8-1 ч. 2 ст. 9 зазначеного Закону в цьому випадку запитує від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які відповідно до чинного на момент оформлення права законодавства проводили таке оформлення, інформацію (довідки, копії документів тощо), необхідну для реєстрації прав та їх обтяжень, якщо такі документи не були подані заявником або якщо документи, подані заявником, не містять передбачених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» відомостей про правонабувача або про нерухоме майно. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, до яких надійшов запит, зобов'язані безоплатно в установленому законодавством порядку протягом трьох робочих днів надати державному реєстратору відповідну інформацію, зокрема щодо оформлених речових прав на нерухоме майно, у тому числі земельні ділянки.

Крім того, уточнюються повноваження нотаріуса, який визнається спеціальним суб'єктом реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, маючи повноваження державного реєстратора. Із метою забезпечення виконання повноважень нотаріуса як державного реєстратора прав на нерухоме майно у порядку у випадках, встановлених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», та ст. 46-1 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що користування Державним реєстром речових прав на нерухоме майно здійснюється безпосередньо нотаріу-

сом, який вчиняє відповідну нотаріальну дію та/або здійснює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також має доступ та користується Державним земельним кадастром у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, робить витяг, який підписує та посвідчує печаткою нотаріуса. Витяг залишається у справі державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса.

Також спрощується процедура погодження проекту землеустрою¹.

Але повністю проблем, пов'язаних з анексією Кримського півострова і окупацією частини Донецької і частини Луганської областей нове законодавство не вирішує.

Тож, підсумовуючі все вище сказане, можна зробити наступні висновки.

Прийняття Законів України, зокрема Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закону «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування», що регулюють в тому числі і проблеми, пов'язані з оформленням спадщини громадянами, права яких постраждали в результаті російської агресії є безумовним кроком у вирішенні цих проблем.

Але всі питання вони врегулювати одразу не можуть, тому весь час вносяться зміни і доповнення у ці законодавчі акти.

Можливо, враховуючи уже існуючий досвід, для категорії громадян України, що проживають/проживали на території, не підконтрольній українській владі (Крим, частини Луганської, Донецької областей), слід внести зміни до спеціального законодавства в частині можливості продовження термінів для прийн-

¹ Закон України «Про внесення змін до статті 186-1 Земельного кодексу України щодо спрощення процедури погодження проекту землеустрою» від 11 лютого 2015 р.

яття спадщини від спадкодавця, останнє місце проживання або нерухоме майно якого перебуває на неконтрольованій території. Також важливо, щоб у випадку, коли за першою заявою, поданою нотаріусу на непідконтрольній території, отримання свідоцтва про право на спадщину є неможливим, на-

дати право повторної подачі заяви про прийняття спадщини.

Також більш ґрунтовних змін потребує законодавство щодо оформленням спадщини на майно, право власності на яке вимагає перереєстрації і набуття прав спадкування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30. - С. 141.
2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11. 1950 року, зі змінами та доповненнями. Протоколи до Конвенції. Ратифіковано Україною 17.07.1997, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Цивільний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. - 2003. - NN 40-44, ст.356 Із змінами та доповненнями. <http://zakon3.rada.gov.ua/>
4. Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 року, за № 2768-III, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 3-4, ст.27
5. Закон України «Про нотаріат». Відомості Верховної Ради (ВВР, 1993 №39 ст.383 від 02.09.93, ВВР, №39 ст. 384 м. Київ 2 вересня 1993 № 3425 – XII.
6. Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII зі змінами і доповненнями (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 44, ст.2040) <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» від 5 березня 2015 р.,
9. Закон України «Про внесення зміни до статті 186-1 Земельного кодексу України щодо спрощення процедури погодження проекту землеустрою» від 11 лютого 2015 р., zakon.com.ua/zakon.../zakon-ukrajini-pro-vnesennya
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» від 12 лютого 2015 р. zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-18
11. Валентина Смаль. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалась їх доля. Економічна правда. http://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/view_print
12. http://krjust.gov.ua/news/ID_zahist-prav-gromadyan-porushenih-vnaslidok-timchasovoyi-okupaciyi-ta-aneksiyi-teritorii-ukrayini-radiomaidan-30-08-2016-r.html
13. http://krjust.gov.ua/news/ID_yak-zahistiti-mainovi-prava-gromadyan-porusheni-vnaslidok-timchasovoyi-okupaciyi-chastini-teritoriyi-ukrayini--linya-zahistu
14. <http://www.agro-business.com.ua/>
15. http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA008217
16. <http://cvu.com.ua/news/pereselentsyam-polehshili-protseduru-oformlennya-spadshchini>
17. <http://voicecrimea.com.ua/main/law/konsultuye-notarius-yak-krimchanam-oformiti-spadshhinu.html>
18. <http://np.pl.ua/2016/08/yak-pereselentsyam-oformyty-spadschynu-scho-znahodytsya-v-zoni-provedennya-ato-ta-krymu/>

EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN UKRAINE: REASONS, CONSEQUENCES AND POSSIBLE WAYS OUT

Вашук Андрій Святославович

викладач кафедри правознавства та канонічного права Карпатського університету імені Августина Волошина
м. Ужгород

Keywords:

*labour migration,
hidden unemployment,
workplace,
labour-market*

The research is devoted to the one of the most complicated problems of Ukraine: labor migration. The actuality of the topic is connected with the present situation on the labor market and economical system in the whole. The author strengthens the attention of the reasons and impact of the problem and gives his opinion considering possible ways of solving the problem.

Ключові слова:

*трудова міграція,
приховане безробіття,
робочі місця,
ринок праці*

Стаття присвячена одній з найбільш гострих проблем сьогодення в Україні: трудовій міграції. Актуальність проблеми пов'язана з ситуацією на ринку праці та в економіці загалом. Автор акцентує увагу на причинах та наслідках проблеми та подає свій погляд на можливі шляхи вирішення проблеми.

Ключевые слова:

*трудова міграція,
скрита безробіття,
робочі місця,
рынок труда*

Статья рассматривает одну из наиболее сложных проблем в Украине на данный момент: трудовую миграцию. Актуальность исследования связана с ситуацией в экономике Украины и, в частности, на рынке труда. Автор фокусирует внимание на предпосылках, а также последствиях проблемы, а также излагает свою позицию касательно возможных путей решения проблемы.

Migration appeared and developed together with the society itself. There is no country in the world, which would not be involved in world migration processes to some or other extent – either in the role of the country-donor – supplier of labor resources or in the role of the country-recipient [5, p. 10–12].

The situation on Ukrainian labour-market facilitates further increasing of number of people inclined to labour migration abroad. The tendency has been kept during the recent years and is conditioned by some main factors: high level of hidden unemployment, tense situation on some local labour- markets etc.

Labour migration abroad proved to be one of the most common ways of Ukraini-

an citizens' survival. At the beginning of 2003 the members from 12.1% of Ukrainian families gained experience of working abroad and nowadays approximately 15-17%. Russia, Poland, Germany, Czech Republic, Italy and Portugal are the most attractive countries for labour migrants. Job placement of more than a half of Ukraine's citizens was carried out by verbal arrangement with an employer, without legal labour contract. The rest of people signed a labour contract yet in Ukraine or in the country of destination. A half of those who has already got foreign work experience, intend to go abroad again in the nearest future with the aim of temporary work there.

Of course, this process has its positive sides. For example, the external labour migration promotes the reduction of extremely big break in incomes of poor and rich people in Ukraine.

But we shouldn't neglect another consequence of the external labour migration in Ukraine – its contribution to formation of “lumpen-proletariat”. The regional market of permanent residence of the significant quantity of external labour migrants is oriented not at local workers' salary, but at external migrants' salary and that causes quite a high level of prices (including prices for essential goods).

Main reasons for labour migration.

The Ukrainian former ombudsman Nina Karpachova, as well as other politicians and economists, considers that such factors as poverty and unemployment influence migration processes in Ukraine to a great extent. The world practice shows that the majority of labour migrants are as a rule people who have enough money only to go abroad, draw up visa and travel documents, pay services of intermediaries, etc. [3, p. 46]. It is true for Ukraine as well. However these are people who don't have stable income, which would provide for a proper level of living for them and their families in Ukraine.

Recently more and more citizens for whom to stay in Ukraine mean to become paupers have had to go abroad. According to the sociologic poll made by West-Ukrainian Centre “Women's prospects” (Lviv) Ukrainian labour migrants in Italy noted that among the reasons which provoked them to leave their houses there were the following ones: low wages (52,8%), unemployment – (31,7%) and the necessity to pay debts – (29,7%) [4, p. 85].

Ukrainian citizens as very negative assess general situation on the Ukrainian labour markets. Three fourths of state's adults are sure, that in Ukraine it is quite difficult to find a job, which meets their preferences and is properly paid. Uncertain situation on the labour market of Ukraine and the necessity of an independent search of new sources of income for

their families switched on self-organisation mechanisms.

Those people, who have a job, are most likely not satisfied with it. Both labour immigrants and other our compatriots without working experience abroad are rarely satisfied with job content at their workplaces. But wage rates, the quality of social security and the level of social sphere development at their workplaces bring about the most dissatisfaction with the employees. In the hierarchy of Ukrainian citizens' values a job, and in particular an interesting job occupies one of the highest positions. Compatriots who have already gained an experience of labour migration abroad (91.7%) give especially high assesses to the opportunity of having an interesting job. However, Ukrainian citizens would like not only to be involved in an appropriate job that would meet their requirements and expectations. They also want to have a challenging job, this opportunity happens very rarely though.

It should be noted, however, that a share of unemployed is higher in the group of potential labour immigrants. Constrained unemployment of Ukrainians is most likely one of the main reasons of their search of a job beyond Ukraine's borders. People engaged exceptionally in Ukrainian labour markets, as well as those having work experience abroad mention, as a rule, that their present job doesn't meet their educational and professional level.

Potential labour immigrants more often, than their compatriots consider that unemployment is quite a real threat to them, and this is clear, because overwhelming majority of them are from towns and rural area.

So, unemployment is the main factor causing external labour migration. Many people suppose that unemployment is objectively set in market economy and it serves as a mean of increase of labour productivity. Unemployment is a constant element; a product of production development.

Unemployment is traditionally viewed as a sum of frictional and structural un-

employment [5, p. 18]. Natural unemployment includes those losing their job as a result of dismissal, reduction of staff or closing down of business and dismissal by own will. Ensuring of productive employment presupposes achieving the state when temporary unemployment is conditioned only by personal will or looking for a more prestigious job with higher salary'.

In accordance with the majority of scientists, unemployment level for Russia (for example) causing social shock fluctuates from 10 to 12%. 10% unemployment level is regarded as an emergency situation even in developed market economies. This indication for Ukraine will be the same or even bigger regarding modesty, tolerance, hoping for better future that is characteristic of Ukrainian mentality.

The real level of unemployment in Ukraine comes to 12-30%, which significantly exceeds results of household samplings on population's economical activities.

The level of registered unemployment in Ukraine was significantly higher in comparison with the level of real unemployment

Among indicators of partial unemployment (forced partial employment) the most accessible are parts of those being on administrative vacations and worked under regime of partial working day (week).

Educational level of real unemployed in Ukraine was lower than that of employed population. The distinctions are explained by smaller part of people with completed high education among unemployed people. The highest unemployment rate is characteristic of people with secondary technical education, the lowest rate is characteristic of people with full (completed) high education.

To find out regional differences in real and registered unemployment rates an index called variation coefficient was used. In 2015 registered unemployment level (coefficient of regional variation - 31,3%) was higher than that of real unemployment (coefficient of regional variation - 24,1%). The above mentioned tendency was from 1995 to 2015. A tendency to

smoothing away those differences was clearly demonstrated. The tendency was based on decreasing territorial differences of registered unemployment level [1, p. 18].

To characterize the situation on local labour markets (hypothetically the most unfavourable situation stimulate departure abroad for work search) we have chosen Karpatsky (Lviv, Transcarpatia, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi regions) area. In Karpatsky area parts of unemployed youth registered on local labour markets with the lowest unemployment rate as well as on local labour markets with the highest one were almost the same. Specific gravity of women among the registered unemployed on local labour markets with the highest unemployment rate was less than on local labour markets with the lowest unemployment rate, and that is logically; women are first to be fired from enterprises and institutions, further at the situation worsening men are touched by this process and their part among registered unemployed increases as well. The most part of long period (more than one year) unemployed in structure of the registered unemployed on local labour markets with the lowest rate of registered unemployed comparatively to corresponding parameters of local labour markets with its highest values could be explained by the fact that in big cities (Lviv, Chernivtsi) work search is extended to achievement of the greater conformity of requirements of workplaces to profession, qualification, education.

Tension (correlation of unemployed quantity to free workplaces quantity) in local labour markets with the highest unemployment rate a priori could not be smaller than in the local labour markets with the lowest values of registered unemployment, which is proven by the fact sheet.

Beggary (not just poverty) of the most part of population blockades transformation that could improve living conditions of impoverished people and to impulse the quality growth, 10% of popula-

tion in Ukraine is just starving. But the diametrically opposite opinion that there is no mass mortality because of hunger in Ukraine and expected life duration is just normal also exists. According to the critical estimations at least 18 thousand people dies in Ukraine every year because of famine and related illnesses (famine death rate). Poverty as inability to support a normal living standard exists in each country. As social phenomenon poverty is an antithesis of wealth, therefore its scales can be measured on the basis of comparison of wealth and poverty.

World problem of migration of highly skilled labour force and brain drain from Ukraine.

Among consequences of labour migration for Ukraine we must mention that the most negative phenomenon in this aspect is the loss of highly skilled labour force, in particular scientific workers of higher qualification. The process of labour migration, which includes the migration of highly skilled labour force, takes place in almost each country. At the same time it can become dangerous if part of skilled labour migrants is growing disproportionately in total population volume.

The unique world example of pragmatic approach and state care of the development of science, formation of very favourable conditions for creative activity of scientists is the USA. This country is considered to be 'scientific Mecca' of the world. The US government doesn't only invest more than any other country into the scientific research (3% of gross domestic product) but gives an unlimited freedom to scientists in realising their creative potential. That is why the USA is the leader in many branches of science.

In Germany and Great Britain investments into science make up 2.4 and 1.8% of gross domestic product, respectively.

The experience of different countries shows that the problems connected with brain drain of scientific workers abroad can be successfully solved. But for this it is important to quickly solve social-economic problems.

As to experts more than 1 million engineers, economists and other specialists with higher special education changed their workplaces for those, which are not by their nature aimed at ensuring the growth of national wealth. On the contrary, about 30% of Ukrainian scientists work in the interests of science and economics of foreign countries [2, p. 25].

Unfortunately, a great demand for Ukrainian specialists is mostly realised at the non-official market, which results in direct losses of Ukraine. As to specialists' opinions such losses make up more than 1 milliard USD per year. Ukrainian scientists patented tens of inventions in the USA; these inventions are lost for Ukraine forever because they are not even registered in Ukraine.

The main reasons for leaving Motherland by scientists are;

- Low salary;
- Loss of prestige of scientific work in society;
- Worsening of conditions for normal scientific activity;
- The impossibility for a scientist to realise himself.

That's why the majority of interviewed chiefs of scientific institutions consider that the improvement of financial-material basis of science can keep young scientists from going abroad.

Taking into consideration the situation in the scientific sphere in Ukraine the proposals of European Commission for solving the problem of scientific personnel migration can be very useful. They are as follows:

- establishing the network of international scientific centres in Europe and virtual centres which could use modern interactive communication means. It will give a possibility for best scientists and engineers of different countries to reveal their talent and get a high salary for their work;
- introducing a number of legal (preferential and tax) measures for private companies and enterprises interested in investing capital into advanced technologies and research of similar centres;

- intensifying co-ordination of national and European research in order to avoid their duplication;

- introducing single 'European standard' of scientific career;

- unifying scientific and professional societies of West and Eastern Union.

Recently Ukraine has become the supplier of cheap skilled labour force for foreign countries. Beginning from 1994, the balance of migration is negative. Annually as a result of emigration total population of Ukraine reduces to 90 thousand people of the whole number of active and highly skilled compatriots.

Invigoration of the situation in the labour market and thereby weakening of the labour-market factors of foreign labour migration from Ukraine can be achieved only with the substantial growth of investments into economy. Neither the whole population of Ukraine nor Ukrainian foreign labour migrants taken separately does not have appropriate funds for that and therefore can't act as investors. The visible way out of this situation can be seen in establishing inviting investment climate, which could encourage foreign

capital inflow. The changes may be made due to increasing level of foreign investments in the economy, as neither Ukrainian population, nor national capital possesses corresponding finances for creation of sufficient number of vacancies with sufficient salary level preventing mass outflow of labour force (overseas). One of the important presuppositions for solution of problem of labour migration is creation of attractive investment climate facilitating money inflowing from abroad.

Thus, the task of supreme importance for the new government in overcoming negative consequences of labour migration from Ukraine is to pursue reasonable economic policy oriented at reducing the level of poverty and unemployment rising part of labour pay in the structure of real income of population, steady growing national economy and gradual approaching incomes of Ukrainians to the level of neighbouring countries (Poland, Hungary, Romania) and later on to the level of incomes in, Italy, Portugal, Canada, whose economies now absorb an essential part of Ukrainian labour migrants.

1. Міграція в Україні: факти і цифри // Видання Представництва в Україні Міжнародної організації з міграції (МОМ), видання четверте, 2015;
2. Прибиткова І. М. Сучасні міграційні процеси в Україні / І. Прибиткова // Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. - К.: Європа без бар'єрів, 2011. - С. 9-30;
3. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества: статусные позиции, ценности, жизненные стратегии, стиль и образ жизни // Науковий вісник інституту соціології НАНУ, №1, 2003. - С.45-53;
4. Сусак В. Реалії «Нової України» у сприйнятті пересічних людей // Нова Україна і нова Європа: час зближення. Матеріали міжнародного семінару. - Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2007. - С. 80-88 ;
5. Stalker Peter. Workers Without Frontiers. The impact of Globalization on International Migration. - JLO, Lenne Reiner Publishers, USA, 2000.

УДК 328.34/177.72-028.78+005.332.2(478.9)

ТРАДИЦІЯ ДОБРОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДОБРОЧИННІСТЬ

Новосядло Ірина Юріївна

викладач Правничого коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів

Ключові слова:

*доброчинність,
нормативність,
правове регулювання,
християнство*

У статті на засадах сучасної концепції нормативності здійснено аналіз традиції доброчинності на українських землях, яка формувалася на християнських цінностях любові до ближнього; жертвності та самопожертви; вірі у спасіння душі. З'ясовано, що спочатку розвивається приватна доброчинність, яка полягала у наданні милостині, харчів нужденним; навчанні убогих та наданні медичної допомоги. Встановлено, що у XIX ст. на українських землях відбувається перехід від приватноправового регулювання доброчинності до публічно-правового. Виокремлено основні тенденції правового регулювання в сучасній Україні.

Keywords:

*charity,
normalization,
legal regulation,
Christianity*

The article, on the basis of the modern concept of normalization, analyzes tradition of charity in the Ukrainian lands, which was formed on Christian values of love for one's neighbours; sacrifice and self-sacrifice; and the belief in salvation. It is found out that originally there developed private charity, which consisted in giving alms, food to the needy; in educating the poor and providing health care. It is ascertained that in the nineteenth century in the Ukrainian lands the transition from private law of charity regulation to public law took place. The basic trends of legal regulation in modern Ukraine are determined.

Ключевые слова:

*благотворительность,
нормативность,
правовое регулирование,
христианство*

В статье на принципах современной концепции нормативности осуществлен анализ традиции благотворительности на украинских землях, которая формировалась на христианских ценностях любви к ближнему; жертвенности и самопожертвованию; вере в спасение души. Выяснено, что сначала развивается частная благотворительность, которая заключалась в предоставлении милостыне, пищи; учебе убогих и предоставлении медицинской помощи. Установлено, что в XIX ст. на украинских землях происходит переход от частноправового регулирования благотворительности к публично-правовому. Выделены основные тенденции правового регулирования в современной Украине.

Постановка проблеми.

Науковий аналіз доброчинності як суспільного явища можливий з позицій різних наук і з допомогою методів пі-

знання та конструкцій, характерних для цих наук. Однак традиція доброчинності, для якої характерна історична стійкість і нормативність, не дослі-

джувалася в Україні з позицій сучасної концепції нормативності, найбільш послідовним представником якої є американський професор Г.Л.А. Харт [22]. У той же час поняття нормативності для аналізу традиції доброчинності є надзвичайно плідним. Узагальнено воно означає, що правило є нормативним, якщо значна частина населення вважає, що воно створює і формулює обов'язок поводитися певним чином [11].

При цьому правило може бути морально нормативним або юридично нормативним. Окремі правила можуть бути сучасно і морально, і юридично нормативними. Переважно такими є правила у сфері доброчинності, особлива сила яких якраз обумовлена їх подвійною нормативністю. Формування подвійної нормативності правил доброчинності є однією з найважливіших особливостей традиції доброчинності на українських землях, провідну роль у якому відіграли церква та держава.

Історія доброчинності поступово виділилася в окремих тематичний напрям сучасної української історіографії. Перші спроби історично дослідити проблему благодійності з'являються з другої половини ХІХ ст. Серед досліджень, які представляють для нас значну історичну цінність, виділяємо роботи П. Георгієвського (виділив загальні проблеми благодійності, охарактеризував державну систему захисту соціально не захищених верств населення), М. Дмитрієва (дослідив історію розвитку благодійності у Давній Русі та Російській імперії, провів її періодизацію, проаналізував російську законодавчу базу щодо благодійної діяльності), В. Картамишева, К. Победоносцева (вивчали організацію громадської опіки як виду благодійної діяльності в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст., визначили основні її завдання, джерела фінансування, охарактеризували форми надання допомоги), Є. Максимова (дослідив благодійність як соціальне явище, виділив основні її напрями – опіка дорослих і дітей, медична допомога й охорона здоров'я,

благодійна підтримка освітньо-виховної сфери), Є. Мюнстерберга, В. Рошера (обґрунтували прогресивну ідею об'єднання зусиль громадської і приватної ініціатив) та ін.

Історіографію проблеми доповнюють роботи відомих українських дослідників В. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, М. Костомарова та ін. які, певною мірою висвітлювали національні традиції благодійності, зокрема, доброчинну діяльність гетьманів України, козацької старшини, заможних козаків тощо.

Після революційних подій 1917 р. дослідження, присвячені різним аспектам доброчинної діяльності, були припинені, оскільки, з ідеологічних міркувань, благодійність визнавалася «соціальним явищем класового, перш за все, буржуазного суспільства» і в системі радянського тоталітаризму благодійності не знайшлося місця ні в енциклопедіях, ні в суспільному житті. Тому в радянській історіографії узагальнюючих монографій з історії благодійності, меценатства немає; дослідження національних і світових форм доброчинної діяльності залишилися поза увагою науковців.

У 90-х рр. ХХ ст., після здобуття радянськими республікам незалежності, розпочався новий етап дослідження вітчизняної історіографії. Після багатьох років «мовчання» з'являються роботи в яких по-новому, без зайвих ідеологічних штампів розкриваються різні аспекти благодійності уже як позитивного фактора процесу модернізації суспільства.

Цінним доробком у вивченні історії вітчизняної благодійності стали роботи (переважно дисертаційні) українських учених – Ю. Гузенка, О. Доніка, Т. Курінної, А. Нарадька, С. Поляруш, І. Суровцевої, Н. Товстоляк та ін., які розглядали становлення й розвиток органів державної опіки, громадських доброчинних об'єднань; висвітлювали досвід благодійних практик в освітній галузі; розкривали роль меценатства в Україні на межі ХІХ–ХХ ст., роль церкви

у формуванні традиції оброчності. Грунтовними дослідженнями з названої проблеми є докторські дисертації Н. Сейко «Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття)» та О. Друганової «Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX століття)», С. Гнот «Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (на матеріалах Галицької митрополії) та ін.

На загальному тлі інтересу до доброчинної діяльності з боку істориків, філософів, соціологів губляться наукові праці, написані з позицій правознавства, зокрема науки історії права. Серед них ґрунтовністю виділяється дисертація І.В. Литвина «Приватноправове регулювання благодійної діяльності в Європі», основними пізнавальним методом якої став порівняльно-правовий метод. Правове регулювання діяльності благодійних організацій в сучасній Україні вивчено у дисертаційних дослідженнях О. Літвіної та В. Чепурнова.

Проте зазначені дисертаційні дослідження сфокусовані переважно на сучасному досвіді правового регулювання діяльності доброчинних організацій, а не на аналізі традиції доброчинності на українських землях.

Метою статті є дослідження традиції доброчинності на українських землях з позиції концепції нормативності, з допомогою пізнавальних методів правознавства.

Доброчинність, як суспільне явище, є однією з найдавніших традицій українського народу, яка тісно пов'язана з процесом становлення державності та поширенням християнства. Вона стає однією з найважливіших передумов становлення і розвитку української культури як складової європейської цивілізації з її особливою духовністю, що відрізняється схильністю до добра і справедливості, співчуття і підтримки.

Прийняття християнства візантійського обряду було зумовлене не лише тісними торгово-економічними зв'язками Київської Русі з Візантією, а, головним чином тим, що християнство

було співзвучне з цінностями українського народу.

Саме з цього часу починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої лежить філософія діяльної любові до ближнього: «Возлюби ближнього твого, як самого себе». Християнська доброчинність – як акт милосердя чи любов у дії, ґрунтується на заповіді любові Ісуса Христа та віднаходить своє унікальне вираження протягом усієї історії.

Заповідь любові інтерпретують наступним чином – милосердними є люди, які готові не тільки співчувати, але й надавати допомогу усім, хто її потребує. Доброчинність, як практичний вияв любові, лежить в основі практичного життя християнина. Любов до ближнього полягала у тому, щоб нагодувати голодних, дати напитися спраглим, відвідати ув'язненого.

Віруючий християнин знає, що кожна людина будучи створеною на образ і подобу Божу варта шанобливого ставлення щодо неї. Доброчинність ґрунтується на християнських чеснотах віри, надії, любові та жертви Ісуса Христа заради всіх людей. Віра у прийдешній Страшний Суд, надія на Царство Небесне спонукають до відповідального життя. Без бачення сенсу в доброчинній діяльності, вона не була б здійсненою. І навпаки, доброчинність пробуджує та розвиває віру.

Церковне вчення черпає своє натхнення ще у Старому Завіті. Найбільшими гріхами, якими дорікав Господь Ізраїлю, були не гріхи побутові, а гріхи суспільної несправедливості, такі як брак милосердя до вдови, сироти, убогого, прибульця. Старозавітна мораль визначила доброчинність як першу і невідкладну справу. Люди мають бути поблажливими та милосердними до бідного і за це їм будуть прощені гріхи.

Новий Завіт на перше місце ставить служіння іншим. На прикладі милосердного самаритянина Він представляє потребуємого як рідну та близьку нам людину. Обмиваючи ноги своїм учням, Ісус Христос дає приклад взаємної лю-

бові у служінні. Христос ілюструє, яким повинна бути справжня добродійність на прикладі убогої вдови, яка «з убогства свого поклала весь свій прожиток». Апостол Павло говорить, що добродійність є Божою справою, а той, хто її чинить, отримує винагороду. Для здійснення добродійності не потрібно робити чогось надто особливого: «Нехай дає кожний, як дозволяє серце, не з жалю чи примусу: Бог любить того, хто дає радо». З добродійності виникає радість та вдячність за блага, якими обдаровує Бог.

Досвід Церкви вчить, що християнин повинен відчувати спільність з іншими людьми, бути відповідальним за них, співпереживати з потребуєчими, як каже апостол Павло: «Про в'язнів пам'ятайте, немов би ви самі були в кайданах з ними, та про тих, що страждають, оскільки ви самі в тілі» [9, 13:3].

Ці християнські засади знайшли своє відображення у відомим нам пам'ятках права Княжої доби, до яких належать церковні статuti князів Володимира і Ярослава. Християнізація слов'янського світу вплинула на всі сфери життя суспільства, що не могло не відобразитись на характері, формах допомоги і підтримки людини. Основними об'єктами допомоги стають хворі, жебраки, вдови, сироти. Виникають й нові суб'єкти допомоги: князь, церква, парафія, монастирі. Визначилися основні напрямки допомоги та підтримки: княжа, церковно-монастирська, парафіяльна добродійність, милостиня.

Так, князь Володимир Великий Статутом 996 р. офіційно зобов'язав духовництво займатися суспільною добродійністю, визначивши «десятину» від княжих доходів, яка призначалась на утримання монастирів, церков, притулків та лікарень для допомоги бідним, сиротам, немічним, літнім людям, багатодітним і тим, у яких майно було знищене вогнем, а також для полегшення потреб всіх знедолених. Окрім того, він ввів спеціальні народні свята, під час яких здійснювалися «частування» вдів,

жебраків, сиріт, бездомних, подача їм милостині [1, с. 5].

Він дозволяв кожному убогому приходити на княжий двір, щоб вгамувати голод, а для бідних, хворих, які самотійно не могли приходити, відправляли вози, завантажені хлібом, м'ясом, рибою, овочами, медом і квасом. Він влаштовував бенкети на княжому дворі не тільки для бояр і дружинників, а й для убогих, намагаючи всіляко задовольнити їхні потреби. Після свого порятунку у битві з печенігами під м. Василівим його щедрість була особливо велика. Володимир наказав зварити 300 варок меду і відзначав свою удачу 8 днів. Бідні отримали особисто від князя велику на той час суму грошей – 300 гривень [3, с. 34]. Саме після цього і склалась традиція, що кожен жебрак міг отримати від князя майнову допомогу.

Саме князю Володимиру приписують заснування перших навчальних закладів для навчання дітей, заклади для проживання немічних, літніх людей, незаможних осіб, а також перших лікарень. Хоча деякі джерела вважають, що першу лікарню заснувала у Києві княгиня Ольга, в якій доглядати хворих було доручено жінкам.

Продовжив справу Володимира його син – Ярослав, при правлінні якого було відкрито перше училище в Новгороді на триста юнаків-сиріт. Статут князя Ярослава про церковні суди фактично підтверджує положення Статуту князя Володимира, за яким убогі, сироти, вдови, жебраки, каліки перебували під юрисдикцією та захистом церкви [13, с. 10–12]. Опікувалися ними священники у парафіях та єпископи у єпархіях.

У першому письмовому зводі законів «Руська Правда», укладачем якого на думку вчених є Ярослав Мудрий міститься чимало статей соціального спрямування, зокрема присвячених проблемам захисту дітей, вдів, сиріт тощо [12, с. 27–34].

Кожен давньоруський благодійник не турбувався про думку оточуючих, а дбав про спасіння душі. На добродійність київські князі виділяли чималу

частину доходів і закликали до цього своїх підданих. «Якнайбільше, – писав Володимир Мономах, – убогих не забувайте, а скільки можете годуйте їх, і подавайте [милостиню] сироті, і вдовицю оберігайте самі, а не давайте сильним погубити людину. І милостиню творіть нескупу, бо то всяке добро» [10]. Сам Володимир Мономах, за свідченням сучасників, роздавав гроші і предмети першої необхідності обома руками усім, хто цього потребував. У його праці «Повчання дітям» він наказує своїм нащадкам «Перш за все, бога ради і душі своєї, майте страх божий в серці своєму і милостиню подавайте щедрю, – бо то початок всякого добра» [10]. Опіка над бідними і страждальцями стала одним із найбільших його обов'язків. Він став захисником слабких і убогих.

Заповіт великого князя виконували і сучасники, і нащадки. Так, його сестра Анна Всеволодівна, заснувала у Києві училище для дівчат, де за свій кошт утримувала їх, вчила читати, писати, навчала ремеслам [5, с. 40]. Таким чином, допомога вже не зводилась тільки до забезпечення елементарних потреб виживання, що було найпоширеніше в Русі, а до надання освіти незахищеним верствам населення, що сприяло розвитку майбутнім поколінь.

Християнські ідеї милосерця, любові до Бога та любові до ближнього простежуються також і у творчості таких відомих діячів як Св. Феодосія Печерського, Луки Жидяти.

Так, новгородський архієпископ Лука Жидята у праці «Повчання братії» закликає бути правдивими, турбуватися про ближніх, шанувати батьків та старших людей, уникати сварок і непорозумінь, не бути злостивими, облудними, жадібними тощо [2, с. 110]. «Любов майте до будь якої людини, – пише Лука Жидята, – а тим більше до братії, і не має бути так, щоб одне на серці, а інше на вустах; братові ями не копай, тоді й тебе Бог не повергне у ще більшу; прощайте брат брата і кожній людині, не платіть злом за зло... пам'ятайте і піклуйтеся про мандрівників, і про

убогих, і про ув'язнених, і до своїх слуг милосердними будьте» [8].

Найяскравішим прикладом втілення ідеалу людини, створеного письменниками Княжої доби, серед церковних діячів був Феодосій Печерський. Повчання Феодосія Печерського «Про кари Божії», «Повчальне слово до келаря» адресувалися як ченцям монастиря, так і світським людям. Феодосій Печерський настановляє, посилаючись на Святе Письмо: «Краще-бо давати, ніж брати»; «Блаженний той, хто піклується про жебрущих та вбогих: в День лютий врятує їх Господь», «Блаженні милостиві, бо помилувані будуть» [2, с. 110–111]. А також, в одному із послань він закликає: «Молло вас від усієї душі моєї, любі брати мої, не бути дводушними... Наложить нам від трудів своїх годувати вбогих і подорожніх, а не неробствувати і ходити з келії до келії!» [7]. У посланні князеві Ізяславу Феодосій закликав бути милосердними у ставленні до всіх людей, незалежно від їх віри і національності. Ці твори мали вплив на суспільну думку того періоду.

І все ж княжа благодійність в Київській Русі не переступила меж приватної опіки і не була систематичною. Звідси дослідники виділяють такі її основні риси:

1. Княжа благодійність засновувалася на особистому бажанні окремих людей, а державної системи благодійності ще не існувало.

2. Участь в опіці було не обов'язком, а правом князя. Доброзичливе ставлення до жебраків стало рисою, вартою наслідування, але не обов'язком для виконання.

3. Допомога князів та інших знатних людей не була систематичною і всеохоплюючою. У літописах практично не зафіксовано її проявів під час голоду, епідемій, повеней тощо, які траплялися доволі часто. Наприклад, у 1034 р. в Ярославлі спалахнув голод, але князь Ярослав не вжив жодних заходів щодо його ліквідації.

4. Держава в особі князя мирилась з фактом існування злидарства, дивля-

чись на нього, як на необхідний, посланий Богом хрест, а сама виступала в ролі приватного благодійника.

Таким чином, витоки і поширення добродійності та меценатства нерозривно пов'язані з утвердженням християнства на Русі, яке відносило допомогу бідним до найважливіших рис справжнього християнина. У середньовічному суспільстві починають формуватися нові суспільні зв'язки – для нужденних передбачена не тільки економічна підтримка, а й захист з боку держави. І поступово добродійні функції князя злилися з церковно-монастирськими формами опіки.

Меценатство руських князів продовжувалось і після розпаду Київської Русі. У цьому випадку можна говорити про те, що меценатська діяльність починає набувати формального значення державного заступництва у вигляді заснування бібліотек, шкіл, широкого заохочення в переписуванні книг, літописів тощо.

В наступний період бездержавності саме церква особливо, монастирі перебирали на себе повноваження опіки над нужденними. Певною мірою цьому сприяли феодальна роздробленість Київської Русі, татаро-монгольські навали, які обмежили можливості князів і боярства допомагати нужденним. До кінця XVII ст. церква монополізувала благодійну діяльність і саме їй передавали пожертви благодійники. У своїй добродійній діяльності церква опиралася на національні традиції і була засновником численних церковних добродійних організацій.

Так, у Львові у XIV ст. було засновано перший заклад опіки над знедоленими – Шпиталь святого Духа. Спочатку він функціонував як притулок для вдів та «самотніх старих пань», а згодом як лікарня, де утримувались непрацездатні, каліки, убогі люди. З часом серед міщан склалася традиція відвідувати цей заклад на Зелені свята. Згодом при шпиталю була заснована школа для хлопчиків. Протягом XV-XVI ст. в результаті щедрих пожертв міщан його

володіння зросли і шпиталь стає одним з найбільших закладів для самотніх та убогих людей. Як бачимо з архівних справ поширеною стала традиція заповідати певну частину майна після смерті церковним установам і різного роду добродійним організаціям. Жертвуючи певну суму на користь притулку, благодійник обов'язково окреслював умови її використання: на дрова для вбогих, на різдвяну трапезу. В деяких заповітах було чітко розписано меню такої трапези, вказано суму, яку необхідно заплатити кухарці за роботу тощо [14]. Деякі з жертводавців свої останні роки доживали у цьому шпиталі. У XVI ст. у Львові було засновано ще шпиталь св. Станіслава для хворих на проказу, а у XVII ст. шпиталь святого Лазаря, де перебували хворі, вбогі і виснажені люди. У XIX ст. шпиталь св. Лазаря вже функціонував як притулок для неповносправних [21].

Важливу роль у захисті міщан, а згодом і розвитку освіти, культури і мистецтв мали братства – суспільні православні організації міського населення [1, с. 8]. До братств входили вчителі, письменники, вчені, митці, купці. Більшість обов'язків у братствах люди виконували безкоштовно, на добровільних засадах. Братчики відкривали шпиталі, друкарні, а особливого успіху досягли вони в розвитку мережі шкіл, організації в них навчання і забезпеченні учнів підручниками [4, с. 4].

Щодо ролі добродійності в просвітництві необхідно зазначити, що за часів існування братств козацької доби особливо пильно стежили за залученням дітей до навчання, створювали і матеріально підтримували школи. Виникнення широкої мережі братських шкіл в Україні було результатом загального культурного відродження, зростання потягу до освіти, науки, знань, свідченням проникнення просвітницьких ідей у суспільне і культурне життя.

Визначним центром культури і освіти в XVII ст. в Україні була Києво-Могилянська академія, яка плідно працювала завдяки добродійності й меце-

натству видатних людей. Коло початків школи, потім колегії, а вже з 1701 р. академії, стояла українська патріотка Галшка Гулевичівна, яка подарувала власну садибу на Подолі, щоб збудувати там приміщення для школи та шпиталю бідним людям. Розквіту Києво-Могилянської академії значною мірою сприяв великий творчий і організаторський внесок видатного просвітителя, культурного та церковного діяча Київського митрополита Петра Могили. Ним були створені науково-педагогічні засади академії. Як заповіт для нащадків Могила писав: «З Божою допомогою при моїх слабких силах, на мої власні кошти відновити школи Києва, я забезпечував вас, забезпечую і до кінця життя не перестану забезпечувати книгами, вчителями. Підтримуватиму бідних товаришів студентів й іншими потребами. Але мені бажано також, щоб в цих школах не тільки викладались зовнішні науки, а ще більш за все вкорінювалось в серцях ваших благочестя» [4, с. 4].

Найвищий розквіт діяльності нової української еліти, до якої належала передусім генеральна, полкова і сотенна старшина припадає на XVIII ст. Варто згадати таких відомих українських меценатів як І. Мазепа, П. Орлик, родина Розумовських та ін., які зробили надзвичайно великий вклад в розвиток української освіти, культури, мистецтва. Їх державотворчі змагання визначили хід української історії XVIII ст., а уподобання забезпечили «золоту добу» українського барокового мистецтва. Складовою багатогранної діяльності української еліти було те, що сьогодні називається меценатством. Адже протегування митцям, літераторам, запровадження мистецьких шкіл, театрів, бібліотек – це був суспільний обов'язок, неодмінний атрибут належності до еліти, свідома державницька позиція, яка спрямована на створення культурного середовища [4, с. 5].

Християнські ідеї милосердя, допомоги потребуючим містяться і в першій українській Конституції 1710 р. Зокре-

ма у ст. XI зазначено, що козацькі вдови та діти-сироти звільняються від податків і перебувають під захистом Війська Запорізького [6, с. 41–42].

У містах піклування про вдів і сиріт було покладено також на членів цеху.

У другій половині XIX – на початку XX ст. основною формою добродійності стало меценатство. Місцева влада, часто була неспроможна задовольнити соціальні потреби суспільства, всіляко підтримувала різного роду добродійців. Брак постійного й достатнього фінансування негативно відбивався на розвитку національної культури та освіти. Тому в часи бездержавності української культура й освіта змогли розвиватися значною мірою завдяки підтримки благодійників [4, с. 5].

Не всі з жертводавців належали до високопоставлених осіб. Меценатами ставали люди з різних суспільних прошарків – ті, що змогли розбагатіти власною працею. Багато хто з нових буржуа запозичував звички й спосіб життя аристократії. Завдяки залученню до освіти, культури приходять до них усвідомлення суспільного значення меценатства. Деякі з них своєю добродійною діяльністю сприяли розвитку української культури, збереженню для наступних поколінь надбань вітчизняної та зарубіжної культури.

Із середини XIX ст. у Києві поширилися добродійні товариства та комітети [3, с. 165]. За джерелами фінансування вони поділялися на дві категорії. Перша – заклади, які існували за рахунок підтримки представників різних прошарків населення, друга – установи, що їх започатковували, а потім опікували заможні особи або родини. Нерідко їх засновники виступали і піклувальниками. У Києві була добре відома добродійна та опікунська діяльність Івана Фундукля, Григорія Галагана, родин Терещенків тощо. Більшість лікарень, шкіл, бібліотек будувалися й утримувалися саме за рахунок меценатів та добродійців [4, с. 5].

Неперервність традиції добродійності в Україні серед іншого забезпечити-

ме практика добродійної діяльності на західноукраїнських землях. Саме для неї найбільш характерною є подвійна нормативність, забезпечена моральним авторитетом церкви чи громади, та правовим регулюванням держави. А також перехід у другій половині XIX ст. від приватноправового регулювання добродійності до публічно-правового регулювання. Архівні матеріали, які стосуються міської громади Львова, яскраво засвідчують цей перехід. Більшість правових документів, які містяться у фонді 52 «Магістрат міста Львова» Центрального державного історичного архіву України у м. Львові і стосуються добродійної діяльності, це різноманітні дарчі записи на користь церков, монастирів, шпиталів, навчальних закладів для убогих тощо [15; 16; 17; 18; 19; 20].

Львівський магістрат тільки певним чином надає їм юридичної сили. А у другій половині XIX ст. добродійність стає однією з функцій Львівської міської громади та її органів. Статут королівського столичного м. Львова 1870 р. містить окремий §37 такого змісту «Забезпечення убогих. Рада слідкує за тим, щоб бідним людям надавалась допомога згідно із законом.

У випадку, якщо б установ і фондів на фоні потреби не вистачало, тоді рада шукає необхідні засоби та визначає спосіб їх використання» [5, с. 259].

Саме у 90-х роках XIX ст. в Галичині створюються перші сирітські притулки. Духовенство намагалося забезпечити дітей не тільки харчуванням, одягом, дахом над головою, а й створити всі необхідні умови для їх повноцінного духовного розвитку, дбаючи про фізичне, моральне та розумове виховання.

У непростий для Галичини час на поч. XX ст. саме церква взяла на себе опіку над соціально незахищеними верствами населення. У своїй добродійній діяльності церква опиралася на національні традиції кінця XIX – поч. XX ст., коли були засновані численні церковні благодійні організації, а також пов'язаних з церквою світських това-

риств. Наприклад, Добродійного товариства українських пань, Товариства підтримки вбогої учнівської молоді, Народної української лічниці, Товариства міських християнських захоронок, Український комітет допомоги безробітних і убогих у Львові. В Галичині відомими меценатами та добродійниками даного періоду були В. Федорович, В. Дідушицький, І. Товарницький, А. Шептицький, Є. Петрушевич тощо.

Отже, підсумовуючи вищеведене можемо констатувати, що в українців протягом століть склалися сталі традиції добродійності, що переходили з покоління в покоління. Завдяки цьому нам вдалося у періоди бездержавності розвивати українську освіту, культуру, мистецтво, виховувати патріотичну еліту, зусиллями якої була відновлена українська державність у XX ст.

Довгий час питання добродійності не були врегульовані державою. Це можна пояснити тим, що в середньовіччі існувала концепція, що навіть абсолютна влада суверена не втручається в питання, які до виникнення державної влади вже були урегульовані правом (божественним чи природничим). І лише з часом вона починає частково регулювати ці питання.

Становлення публічно-правового регулювання добродійності у другій половині XIX ст. унаочнило зв'язок між традицією добродійності та розвитком модерного (сучасного) законодавства про добродійність.

Наукове дослідження цього зв'язку дає підстави стверджувати, що розвиток сучасного законодавства України про добродійність має базуватися на традиції добродійності українців. Вона визначає такі загальні тенденції правового регулювання добродійності:

- визнання добродійності інструментом реалізації державної соціальної політики;
- формування єдиної державної політики підтримки добродійної діяльності;
- законодавче розмежування волонтерства, меценатства, спонсорства тощо;

– правове регулювання добродійної діяльності із застосуванням засобів електронного зв'язку і телекомунікацій.

Нарешті, однією з найважливіших тенденцій є необхідність розмежування добродійної діяльності та соціальних послуг держави.

Аналіз традиції добродійності на українських землях дозволяє стверджувати, що її нормативною основою є правила подвійної нормативності – мо-

рально та юридично нормативні. Природа цих правил обумовила особливу роль у їх формуванні церкви та держави.

Розуміння традиції добродійності з позицій концепції нормативності неминуче приводить до усвідомлення її зв'язку з розвитком сучасного законодавства про добродійність.

1. Багацький В. Меценатство в Україні (IX–XVIII ст.) / В. Багацький, І. Голод // Укр. культура. – 1993. – №11 – 12. – С. 3.
2. Киричук А. О. Ідеї виховання милосердя в творах письменників княжих часів / А. О. Киричук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – С. 106–113
3. Кіселичник В. Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) / Василь Кіселичник. – Львів : ЛьДУВС : Край, 2008. – 352 с.
4. Матяж С. Історичні аспекти державного регулювання меценатської діяльності в Україні / Світлана Матяж. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Matyazh.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Matyazh.pdf)
5. Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Історія української Конституції / упор.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко, К.: Вид-во «Право», 1997. – 464 с.
6. Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: навч. посіб. / М. С. Пасічник. – К.: Знання, 2005. – 735 с.
7. Писання преподобного Феодосія Печерського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr59.htm>
8. Повчання архієпископа Луки до братії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr55.htm>
9. Послання до Євреїв святого апостола Павла. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/poslannya-do-evrejiv-svyatoho-apostola-pavla/
10. Поучення Володимира Мономаха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>
11. Ротунда Р. Либерализм как слово и символ: борьба за либеральный бренд в США / Рональд Ротунда. – Москва ; Челябинск: Социум, 2016. – 212 с.
12. Руська Правда. Розширена редакція (за Троїцьким списком) / Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов і ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
13. Устав Святого Великого князя Володимира о церковних судах и о десятинах. – Петроград, 1915.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 250 «Дарчі записи львівських мешканців для убогих хворих шпиталів св. Духа і св. Станіслава».
15. ЦДА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 992 «Дарчі записи в користь церкви св. Спаса (Преображення)».
16. ЦДА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 301 «Заповіт Мар'яни Шептицької на майно та релігійні установи».
17. ЦДА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 1017 «Книга запису привілеїв, заповітів, дарчих і ін. майнових документів монастиря Кармеліток босих». – 109 арк.
18. ЦДА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 302 «Заповіт М. Мігалеви́ча на рухоме і нерухоме майно спадкоємцям і релігійним установам».
19. ЦДА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 305 «Заповіт мешканки м. Львова А. Мадтернової на майно спадкоємцям і релігійним організаціям».

20. ЦДІА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 1, спр. 308 «Заповіт заступника львівського земського судді І. Коритка на майно спадкоємцям, приватним особам і релігійним установам»
  21. ЦДІА України у м. Львові, ф. 52 «Магістрат м. Львова», оп. 2, спр. 1103 «Книга запису декретів, дарчих, заповітів та ін. документації шпиталів св. Духа, св. Лазяра, св. Станіслава.
  22. Hart H. L. A. The Concept of Law / H. L. A. Hart. – Oxford : Oxford University Press, 1961. - 333 с.
-

Економічні науки

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ

Реслер Марина Василівна

доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету, академік Академії економічних наук України
м. Мукачево

Ключові слова:

*трансграничний регіон,
трансграничний простір,
трансграничне співробітництво,
єврорегіональне співробітництво,
економічна безпека регіону*

У статті визначено особливості забезпечення економічної безпеки регіону через потенційні загрози у трансграничному просторі та розкрито деякі властивості трансграничних регіонів України. Визначено основні види загроз у трансграничному регіоні такі, як: зовнішньоекономічні, зовнішньополітичні, продовольчі, енергетичні, екологічні, економічні та інформаційні.

Keywords:

*cross-border region,
cross-border space,
cross-border cooperation,
the Euroregional cooperation,
economic security of the region*

In the article the features of economic security of the region through potential threats in a transboundary space and discussed some properties of the border regions of Ukraine. Identified principal threats to the transboundary region such as: foreign trade, foreign policy, food, energy, environmental, economic and informational.

Ключевые слова:

*трансграничный регион,
трансграничный простран-
ство,
трансграничное сотрудни-
чество,
еврорегиональное сотруд-
ничество,
экономическая безопас-
ность региона*

В статье определены особенности обеспечения экономической безопасности региона через потенциальные угрозы в трансграничном пространстве и раскрыты некоторые свойства приграничных регионов Украины. Определены основные виды угроз в трансграничном регионе такие, как: внешнеэкономические, внешнеполитические, продовольственные, энергетические, экологические, экономические и информационные.

Історія євроінтеграції Закарпаття налічує кілька століть, протягом яких наші пращури жили в мирі і злагоді в самому центрі Європи, не зважаючи на хід політичних процесів, який диктував той час. Досить лише згадати, що за неповні 100 років Закарпаття перебувало в складі шести країн. У зв'язку з інтеграційними процесами в Європі для Закарпаття великого значення набуває

діяльність у сфері трансграничного та міжрегіонального співробітництва та безпека виробничої сфери.

В умовах розвитку Закарпатського регіону трансграничне співробітництво – це дієвий інструмент європейської інтеграції, зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем, зокрема через активну участь територіальних громад прикордонних

країн у співпраці з сусідами. Цим шляхом пройшли всі країни Східної Європи, які приєдналися до Євросоюзу в останні десятиліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З набуттям Україною незалежності та зростанням ролі міжнародного співробітництва у діяльності держави й регіональному розвитку у зміцненні економіки країни, науковці звернули свою увагу на процеси та явища, які виникають в межах транскордонних регіонів. Дослідження проблематики забезпечення економічної безпеки на рівні регіону в умовах транскордонного співробітництва та регіонального розвитку присвячені праці таких українських вчених, як Беленького П., Варналія З., Власюка О., Жаліла Я., Долішнього М., Засадко В, Мікули Н., Мокія А., Писаренко С., Студеннікова І.В, М. Флейчук, Яремко Л.. Незважаючи на великий внесок зроблений науковцями у розвиток даної проблематики, все-таки певні теоретичні та прикладні питання потребують подальших досліджень.

Мета статті. Метою написання статті є визначення особливостей забезпечення регіональної економічної безпеки в процесі транскордонної, в тому числі й євро регіональної, співпраці, яка може стати засобом підвищення рівня економічного розвитку прикордонних територій та стимулом пришвидшення інтеграції України в Європейську спільноту.

На сьогоднішній час уряд затвердив Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки. Відповідну постанову Кабінету Міністрів прийнято 23 серпня 2016 р. № 554.

Програма визначає: пріоритетні напрями та основні завдання розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки; механізм її реалізації; обсяги та джерела фінансування. Реалізація Програми здійснюватиметься шляхом виконання визначених заходів та проектів транскордонного співробітництва, яким може надаватися державна фінансова підтримка. Програмою передбачається реалізація 25 проектів

транскордонного співробітництва, які спрямовані на розвиток інфраструктури, прикордонних регіонів України, охорону навколишнього середовища.

Основними джерелами фінансування проектів транскордонного співробітництва будуть Програми прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства і партнерства на 2007-2013 роки та Програми прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства на 2014-2020 роки, а також державний та місцеві бюджети. Виконання Програми сприятиме консолідації зусиль суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва та концентрації ресурсів заради досягнення збалансованого розвитку та підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів України.

Слід зазначити, що транскордонне співробітництво відбувається на різних рівнях: між регіонами, між обласними органами, між органами місцевого самоврядування, на інституційному рівні, а також в рамках Карпатського євро регіону та Програм прикордонного співробітництва.

Транскордонне співробітництво (ТКС) є однією з важливих форм європейської інтеграції, що здійснюється на регіональному рівні і посідає особливе місце у процесі формування регіональної політики України. Поглиблення транскордонного співробітництва відкриває нові можливості для активізації господарської діяльності на прикордонних територіях, підвищення їх конкурентоспроможності шляхом мобілізації природно-ресурсного потенціалу регіонів сусідніх країн, досягнення інтегрального ефекту внаслідок усунення бар'єрів для руху товарів, послуг, капіталу, інформації і технологій. У контексті забезпечення економічної безпеки транскордонне співробітництво набуває специфічного значення, оскільки рівень безпеки впливає на інтенсивність ділових відносин між прикордонними територіями.

В умовах посилення інтеграції України у світову економіку, товарна незба-

лансованість експорту та імпорту в Україні, а також їх вплив на рівень життя населення і розвиток економіки свідчать про недосконалість зовнішньоторговельної політики, що, відповідно, негативно впливає на забезпечення економічної безпеки країни. Цим обумовлено необхідність застосування нового механізму посилення економічної безпеки, який полягає у зменшенні залежності виробництва від імпорту, покращанні технологій виробництва, структурних змінах імпорту та покращенні торговельного балансу. Посилення економічної безпеки стане стійким реальним процесом за умови здійснення цілого комплексу необхідних заходів у різних сферах: у зовнішній торгівлі, в сфері виробництва, фінансів, продовольчого і сировинно-ресурсного забезпечення, інвестиційній, охороні навколишнього середовища тощо. Визначальний вплив на розвиток ТКС та рівень економічної безпеки держави має інноваційна складова. Інноваційний потенціал України та її прикордонних територій за багатьма параметрами відповідає рівню розвинених країн (наявність висококваліфікованої робочої сили, широкої мережі навчальних, наукових і науково-технічних закладів). Саме тому видається доцільним формування інноваційно-інвестиційної моделі транскордонного співробітництва, пріоритетами повинні стати:

- сприяння економічному та соціальному розвитку прикордонних регіонів України;

- підвищення стандартів та якості життя, добробуту і забезпечення безпеки життя та охорони навколишнього природного середовища;

- посилення інституційної спроможності прикордонних регіонів України у здійсненні транскордонного співробітництва;

- сприяння створенню умов та визначення інструментів для забезпечення мобільності людей, товарів і капіталу.

При формуванні та реалізації державної політики транскордонного співро-

бітництва необхідно враховувати специфічні особливості ТКС, а саме: 1) основні акценти повинні бути звернені на спільну роботу, координацію та узгодження; 2) транскордонна співпраця повинна стосуватися всіх сфер життєдіяльності населення; 3) одним із основних об'єктів політики повинен бути кордон і стосовно нього повинна вирішуватися двояка задача: забезпечення необхідного рівня захисту держави та досягнення вільного переміщення через кордон; 4) транзитність території; 5) раціональне та екологічно безпечне використання спільних природних ресурсів [2].

В рамках світової співпраці з сусідніми регіонами немаловажну роль відіграє транскордонна безпека виробничої сфери України на сьогодні, в умовах глобалізації та стандартизації світової економіки, посилюється вплив від потрясінь в економіці окремої країни на інші. В Україні підвищується актуальність питання її національної безпеки задля забезпечення її суверенітету, конкурентоспроможності на світовому ринку чи покращення рівня життя населення. Основною складовою національної безпеки є виробнича безпека, яка є важелем продуктивного функціонування економіки та складовою економічної безпеки. Під виробничою безпекою розуміється такий рівень розвитку промислового комплексу певної країни, за якого вона здатна забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення. Основними складовими, що забезпечують виробництво, є: капітал, людські ресурси, земля та підприємницький хист. Також, до них можна віднести технологію виробництва, інформацію, енергію тощо [3, с. 75].

У своїй праці С. Науменко та Л. Науменко ґрунтовно описали взаємозв'язок економічної безпеки з транскордонним співробітництвом регіону через виокремлення функціональних складових економічної безпеки регіону таких як: сировинно-ресурсної, продовольчої, енергетичної, екологічно-техногенної, технологічної, фінансової,

зовнішньоекономічної [4]. В. Мунтіян відносить до «внутрішніх складових» економічної безпеки держави, окрім ресурсно-сировинної, енергетичної, фінансової, воєнно-економічно технологічної, продовольчої, соціальної, демографічної, екологічної та тіньової економіки [5, с.459] ще й інформаційну безпеку. Ми вважаємо, що доцільно додати ще одну компоненту – інформаційну безпеку, до переліку складових С. Науменко та Л. Науменко. Це можна пояснити тим, що інформація в наш час відіграє провідну роль у економічному розвитку як на державному, так і

локальному, регіональному рівнях. Забезпечення інформацією та інформаційна безпека мають вкрай важливе значення у транскордонному просторі, так як вчасний рівномірний надійний обмін інформацією сприяє поглибленню стосунків між громадами, органами місцевої влади, громадськими організаціями та іншими учасниками транскордонної, в тому числі єврорегіональної, співпраці, підвищенню рівня зайнятості населення, ефективному прийняттю рішень та плануванню розвитку прикордонних територій, стимулює розвиток підприємницької діяльності тощо.

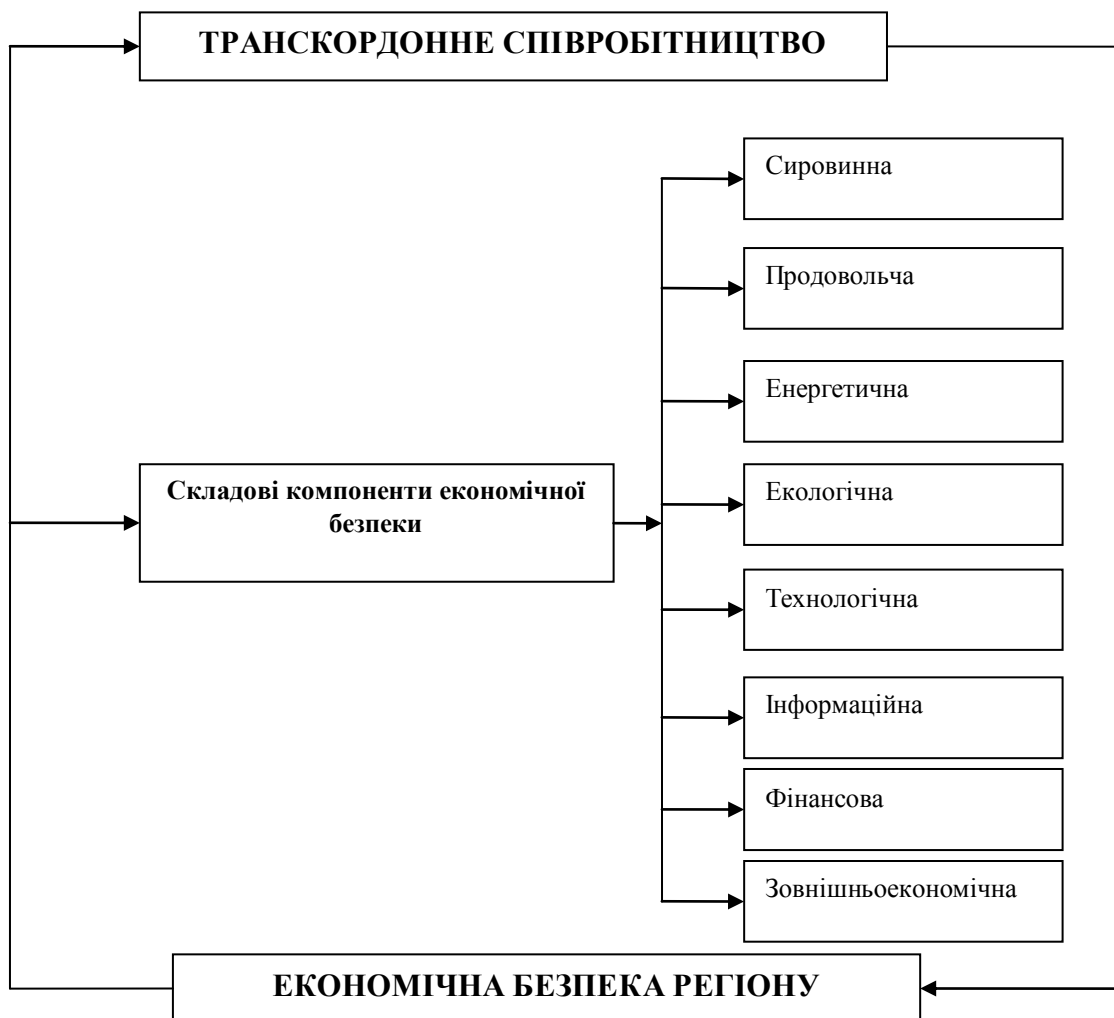

Рис. 1. Складові компоненти економічної безпеки регіону в контексті транскордонної співпраці.

На рис. 1. показано компоненти економічної безпеки прикордонного регіону з врахуванням функціонування транскордонного співробітництва.

Економічна безпека в транскордонному просторі забезпечується під впливом таких чинників, як покращення інвестиційного клімату для залучення необхідного розміру інвестицій, збіль-

шення долі інноваційної продукції, структурне перетворення економіки, розвиток прикордонної інфраструктури, ефективне використання та застосування власних джерел та можливостей розвитку регіонів тощо. Забезпечення економічної безпеки регіону залежить від здатності як центральних так і місцевих органів влади створити сприятливе середовище для залучення інвестицій, розвитку малого та середнього підприємництва, створення робочих місць, покращення добробуту населення та забезпечити конкурентоздатність, стабільний економічний розвиток регіону, який би ефективно функціонував, як окрема, відносно самостійна частина цілого механізму економічної системи країни. В основі економічної безпеки регіону як категорії відображаються регіональні інтереси (забезпечення і підтримка гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтегрованість у фінансову систему країни) і необхідність їхнього захисту від різноманітних внутрішніх (що виникають у межах регіону) і зовнішніх (з боку проведеної економічної політики держави, адміністрацій інших регіонів, іноземних держав) загроз при дотриманні балансу із загальнонаціональними інтересами [6].

Отже, на рівень виробничої безпеки будуть впливати: рівень розвитку технологій; інформаційна забезпеченість; наявність необхідних ресурсів; якість організації виробництва; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури.

Розвиваючи сучасні тенденції економічної теорії, та звертаючись до пошуку нових, гуманних факторів впливу на динаміку національної та світової економіки, перш за все потрібно звернути увагу на інституціональні чинники. За однією з класифікацій інституціональних чинників економічного зростання країни (за К. Пічем) правомірно виділити наступні їх групи:

- загальні (ідея, парадигма, що домінує у суспільстві; рівень історичного розвитку);

- соціальні та психологічні (відносно сталі характеристики суспільства, що змінюються еволюційно; національна культура, менталітет, характерна етнічна та релігійна поведінка);

- політичні (рівень якості та узгодженості державних структур, бізнесу та науково-інноваційних закладів; їх відповідність неформальним правилам та традиціям);

- економічні (чіткі норми, які визначають ефективні та неефективні види діяльності; методи управління; права власності; правила торгівлі; ефективність банківської та фінансової системи; податкова система; формальні економічні інститути) [7].

Проблеми транскордонної безпеки національної економіки загострилися у зв'язку із, по-перше, тривалими наслідками світової фінансової кризи, а, по-друге, із поглибленням сучасних проблем геоекономічного розвитку, викликаних останніми подіями в Україні. Науковці усвідомлюють, що без з'ясування причин глобального та макрорегіонального характеру важко знайти пояснення економічним процесам, які відбуваються на нижчих рівнях ієрархічної системи. Як зазначали М. Хардт та А. Негрі у відомій праці «Імперія»: «Для того, щоб економічна наука сьогодні працювала, вона повинна будуватися навколо загального, глобального» [8].

Висновки. Активізація транскордонного співробітництва, в тому числі і єврорегіонального, потребує якісної регіональної політики, в основі якої б лежали сучасні механізми регіонального розвитку. Забезпечення економічної безпеки з врахуванням особливостей у транскордонному просторі повинно бути одним з головних елементів цієї політики. Вплив потенційних загроз на регіональну економічну безпеку в умовах єврорегіонального співробітництва та механізми захисту від негативних чинників потребують подальших досліджень.

1. Кушніренко О. М. Державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного упр-ня : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О. М. Кушніренко. – К., 2007. – 18 с.
2. Чучка І.М. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - 9(111). – С. 92-98
3. Панчишин С. М. Макроекономіка: навчальний посібник / С. М. Панчишин. – К.: Либідь, 2002. – 614 с.
4. Науменко С.В., Науменко Л.М. Концептуальний підхід до формування механізму підтримки економічної безпеки регіону. // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – №1, 2011 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vviem/2011_1/17.pdf
5. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К.: Вид-во КВІШ, 1998. – 462 с.
6. Користін О. Є. Економічна безпека. 2010 [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/ekonomichna_bezpeka_-_koristin_oye
7. Piech, K. (ed.), Economic Policy and Growth of Central and East European Countries. London, University College London, 2003 p.
8. Хардт М., Негри А. Империя / Пер. с англ. под ред. Г.В.Каменской. - М.: Праксис, 2004. - 440 с.

УДК 658

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ФІНАНСОВОЇ ДІАГНОСТИКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ АНАЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Головачко Василь Михайлович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету,

Максименко Діана Вікторівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету,

Ліба Наталія Степанівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Ключові слова:

*управління,
фінансова діагностика,
інновації,
моделювання*

В сучасних умовах господарювання питання фінансової діагностики набуває особливо важливого значення для всіх ланок господарської системи. Діагностика фінансової діяльності підприємства є головним методом забезпечення прибуткової діяльності підприємства. Застосування інноваційних підходів фінансової діагностики передбачає систематичну оцінку його діяльності з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це забезпечує оцінку фінансових результатів діяльності підприємства і, створює передумови для визначення проблем у фінансовій діяльності та способів ефективного використання фінансових ресурсів, а також їх раціонального розміщення.

Keywords:
*management,
 financial diagnosis,
 innovation,
 modeling*

The use of innovative approaches in the domestic financial diagnostics analytical practice. In the current economic conditions of the financial question of diagnosis is particularly important for all parts of the economic system. Finansovoi diagnostics business is the main method of ensuring a profitable enterprise. The use of innovative approaches financial diagnosis provides a systematic evaluation of its activities using a variety of methods, techniques and methods of analysis. It assesses the financial performance of the company and, a prerequisite for identifying problems in financial activities and methods of effective use of financial resources and their rational allocation.

Ключевые слова:
*управление,
 финансовая диагностика,
 инновации,
 моделирование*

В современных условиях хозяйствования вопросы финансовой диагностики приобретает особенно важное значение для всех звеньев хозяйственной системы. Диагностика финансовой деятельности предприятия является главным методом обеспечения прибыльности предприятия. Применение инновационных подходов финансовой диагностики предусматривает систематическую оценку его деятельности с использованием различных методов, приемов и методик анализа. Это обеспечивает оценку финансовых результатов деятельности предприятия и создает предпосылки для определения проблем в финансовой деятельности и способов эффективного использования финансовых ресурсов, а также их рационального размещения.

З метою отримання кваліфікованої оцінки господарської діяльності власники та керівники підприємств дедалі частіше звертаються до аналітичних розрахунків, зокрема, до фінансового аналізу, проведення якого дозволяє одержати висновок про достатність платіжних засобів, співвідношення власних та залучених коштів, швидкість обороту капіталу й причини його зміни, обсяг фінансування певного виду діяльності тощо. Тому головним завданням сучасної системи управління є розробка ефективної методології оцінки господарської діяльності, яка за відсутності детального аналізу може мати негативні тенденції.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних основ фінансової діагностики зробили такі вітчизняні науковці, як: М.Д. Білик, І.О. Бланк, О.О. Гетьман, Т.А. Городня, А.І. Дмитренко, Т.О. Загорна, Г.О. Крамаренко, Л.А. Лахтіонова, І.П. Мойсеєнко, О. А. Островська, О.І. Олексюк, О.О. Терещенко, О.Є. Чорна, М.Г. Чумаченко, В.М. Шаповал,

Г.О. Швиданенко, О.О. Шеремет, Н.П. Шморгун та ін.

Проте невирішеними залишаються проблеми практичного використання методик оцінювання фінансового стану підприємств та питання доцільності застосування закордонних моделей фінансової діагностики у вітчизняній аналітичній практиці.

Метою статті є оцінка ефективності впровадження інновацій у вітчизняну аналітичну практику, визначення ступеню новизни та напрямів удосконалення чинних в Україні методик фінансової діагностики підприємств.

Впровадження інновацій у фінансову діагностику суб'єктів підприємництва є передумовою підвищення якості методик фінансового аналізу та ефективності управлінських рішень на підприємстві. Результатом використання інноваційних підходів може стати як розробка нових діагностичних продуктів, так і удосконалення методик, які вже використовуються в аналітичній практиці.

Отже, під інноваційним діагностичним продуктом ми розуміємо методику, що містить сукупність прийомів та методів діагностики, які засновані на принципово нових підходах, які не використовувалися в попередніх діагностичних продуктах. При цьому діагностичними продуктами з ознаками інновацій ми називаємо методики, що містять елементи інновацій або отримані в результаті удосконалень попередніх діагностичних продуктів. Як інноваційні діагностичні продукти, так і діагностичні продукти з ознаками інновацій мають сприяти підвищенню ефективності діяльності суб'єктів підприємства в результаті їх застосування в аналітичній практиці як інформаційної бази управління.

При розробці офіційних методик фінансового аналізу впроваджувалися інноваційні підходи та закордонний досвід фінансової діагностики. Проте отримані діагностичні продукти при використанні їх на практиці не завжди сприяли отриманню адекватної аналітичної інформації, а впровадження закордонного досвіду у вітчизняну практику фінансової діагностики іноді мало зворотній негативний ефект [3].

Що стосується наукового обґрунтування даної проблеми, то не існує єдності в понятті діагностика. Діагностика економічної системи – це сукупність досліджень щодо визначення цілей функціонування підприємства, методів їхнього досягнення і виявлення недоліків. Діагностика підприємства – це система наукових знань та область практичної діяльності, метою яких є дослідження економічних процесів, виявлення слабких та сильних сторін підприємства, визначення способів покращення ситуації, що склалася [1, с. 74].

Діагностика розглядається як необхідний етап дослідження проблем, що мають місце в процесі життєдіяльності визначеної системи та виявляються в результаті спостереження за станом системи. Терміном діагностика характеризують дослідницьку діяльність, спрямовану на визначення, аналіз і оці-

нку проблем розвитку підприємства і підвищення ефективності системи управління організацією. За результатами вивчення фахової літератури з проблеми дослідження встановлено, що існують такі види діагностики, як економічна, фінансова, маркетингова, виробнича тощо. Економічна діагностика як процес передбачає: а) проведення економічного аналізу; б) одержання на його основі оцінки (кількісного результату); в) встановлення діагнозу (тобто форма, етап, рівень стану об'єкта на дату завершення дослідження; порівняння з іншими об'єктами та з нормативними показниками; встановлення наявності відхилень від норми; визначення ступеня відхилення й ін.); г) розробку заходів і рекомендацій з усунення симптомів відхилення від норми та поліпшення (стабілізація) стану підприємства; д) моніторинг за поведінкою стану об'єкта і вироблення коригувальних рішень. Виходячи з вищевикладеного до завдань економічної діагностики доцільно віднести такі: встановлення реального стану досліджуваного підприємства; порівняння досліджуваного підприємства з аналогічними підприємствами по галузі як усередині країни, так і за її межами, рівня його розвитку відповідно до нормативних вимог; вивчення динаміки розвитку діяльності підприємства у часовому й просторовому вимірах; прогнозування основних тенденцій розвитку підприємства в майбутньому [4].

Розглядаючи підприємство як систему, стає зрозумілим, що вирішення завдань управління на рівні фінансової складової слід здійснювати засобами фінансової діагностики. Фінансова діагностика підприємства є одним з інструментів у системі управління і обґрунтування господарських рішень. В процесі фінансового діагностування підвищується гнучкість та адаптивність керованої системи, її здатність до своєчасного реагування та ефективного використання фінансового потенціалу підприємства. Багато уваги в публікаціях з даної теми приділяється процесу

фінансової діагностики, як самостійному предмету дослідження, в контексті прийняття стратегічних управлінських рішень. Але конкретно діючої та адаптованої технології управління ще не розроблено взагалі.

Під категорією «фінансова діагностика» слід розуміти систематичне й усебічне дослідження його діяльності, завданням якого є з'ясування фінансового стану об'єкта дослідження, причин та перспектив його зміни, визначення механізму прийняття фінансового характеру, обґрунтування висновку про альтернативні шляхи розвитку ситуації, а також розробка програми управлінських рішень за для підвищення ефективності діяльності [2, с. 69].

Багато уваги в публікаціях з даної теми приділяється процесу фінансової діагностики, як самостійному предмету дослідження, в контексті прийняття стратегічних управлінських рішень. Але конкретно діючої та адаптованої технології управління ще не розроблено взагалі. Під категорією «фінансова діагностика» слід розуміти систематичне й усебічне дослідження його діяльності, завданням якого є з'ясування фінансового стану об'єкта дослідження, причин та перспектив його зміни, визначення механізму прийняття фінансового характеру, обґрунтування висновку про альтернативні шляхи розвитку ситуації, а також розробка програми управлінських рішень за для підвищення ефективності діяльності [2, с. 69].

Сутність фінансової діагностики полягає у здатності оперативного розпізна-

вати дестабілізуючі фактори та процеси на підприємстві, забезпечувати прийняття попереджуючих управлінських рішень з метою запобігання виникненню нових проблем у його розвитку та підвищення ефективності системи управління в цілому. Все це викликає потребу в інформації, яка повинна відповідати таким вимогам: - бути широкою за обсягами і тематикою; - забезпечувати базу як для більшої кількості зведених розрахунків, перехресних даних, так і для одержання більш диференційованих структурних даних; - бути достатньо змістовною та вичерпною за умови прийняттого рівня витрат, що забезпечується раціональною системою збору даних. До кола завдань фінансової діагностики підприємства необхідно віднести: формування системи цільових показників (розробка моделі інтегрального показника) та вибір методики здійснення фінансової діагностики; одержання кількісної оцінки рівня окремих показників для обґрунтування програм та заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення підприємства і запобігання або ліквідацію кризових явищ. Роль і можливості фінансової діагностики визначаються сукупністю функцій, які вона виконує. Оскільки сфера застосування технологій фінансової діагностики доволі широка, то вона характеризується різними функціями, які на практиці в процесі діагностики виконуються одночасно. Пропоновану класифікацію основних функцій фінансової діагностики представлено в табл. 1.

Таблиця 1.
Класифікація основних функцій фінансової діагностики.

Функція	Зміст функції
Інформаційна	зменшення інформаційної асиметрії між користувачами інформації, відповідальними за прийняття фінансових рішень та об'єктом управління
Контрольна	відстеження виконання планових завдань за переліком підконтрольних показників
Власне	діагностична ідентифікація чинників та їх систематизація за впливом з виокремленням позитивних, які визначають можливості та свідчать про рівень фінансового потенціалу підприємства, та негативних, що є загрозами фінансовому стану суб'єкта господарювання, з наступним аналізом тенденцій зміни показників та умов їх формування
Пізнавальна	формування бази для аналізу та прогнозування фінансово-економічного розвитку підприємства, що забезпечує можливість аналізувати, пізнавати якісну сторону досліджуваних явищ, розкривати їх сутність

Управлінська	обґрунтування та прийняття управлінських рішень з орієнтацією на підвищення ефективності управління на всіх його рівнях
--------------	---

Залежно від глибини та цілей діагностичного процесу розрізняють два види діагностики фінансового стану підприємства – експрес-діагностику і фундаментальну діагностику, кожна з яких виконує своє коло завдань. Згідно визначення І. Бланка, «експрес-діагностика банкрутства забезпечує раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства і дозволяє вжити оперативних заходів для їх нейтралізації».

Експрес-діагностика є початковим етапом діагностичного процесу як такого, що починається з моніторингу показників та завершується встановленням симптомів кризових явищ. До цілей експрес-діагностики відносять:

1. Одержання попередньої оперативної кількісної і якісної оцінки фінансового стану підприємства за визначеною системою показників в статичній та динамічній.

2. Визначення тенденцій зміни показників, які характеризують фінансовий стан підприємства, та свідчать про наявність ознак кризи.

3. Узагальнення результатів оцінки фінансового стану і стійкості функціонування підприємства.

Фундаментальна діагностика, як відзначається в праці, «дозволяє одержати найбільш розгорнуту картину кризового фінансового стану підприємства та конкретизувати форми та методи його майбутнього фінансового оздоровлення».

Виходячи з зазначеного, на етапі фундаментальної діагностики досягаються такі цілі:

1. Кількісно в статичній і в динамічній оцінюється розмір порушення пропорцій у значеннях показників фінансового стану підприємства.

2. Виявляються причини порушення пропорцій у показниках, динаміка зміни їх впливу на зміну фінансового стану в контексті глибини кризових явищ на підприємстві.

До цілей фундаментальної діагностики необхідно віднести, крім зазначених в праці, також розробку за її результатами комплексу заходів, спрямованих на подолання «вузьких місць», фінансове оздоровлення підприємства, антикризової програми, фінансової стратегії або інших, залежно від стану підприємства та глибини кризи (легка фінансова криза; глибока фінансова криза; фінансова катастрофа) [5].

Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації (далі – Положення № 49/121) досить широко використовується вітчизняними фінансовими аналітиками. Цей нормативний документ містить: формули розрахунку на основі чинних форм звітності; оптимальну для оцінки фінансового стану підприємства кількість показників; адаптовані до сучасних вітчизняних умов господарювання нормативні значення показників. Проте недоліками методики нами визначено: застосування єдиних нормативних значень для підприємств різних галузей та напрямків економічної діяльності; неможливість точного обчислення більшості пропонованих до розрахунку показників за формами фінансової звітності; відсутність сегментації рівнів фінансової стійкості. Фінансовий стан згідно Положення № 49/121 ідентифікується як “задовільний” або “незадовільний”, за рахунок чого підприємство, що має недостатню фінансову стійкість, може бути умовно віднесено до тих, фінансовий стан яких визначається як “задовільний”, що може вплинути на прийняття неадекватних фінансових ситуацій управлінських рішень на підприємстві.

До недоліків Положення № 49/121 можна віднести також відсутність в ньому порядку проведення аналізу виробничо-господарської діяльності та розрахунку показників ринкової активності. Проте якщо зважати на те, що цей нормативний документ розроблявся для аналізу фінансового стану підп-

риємств, що підлягають приватизації, то для фінансової діагностики неприва-тизованих підприємств Положення № 49/121 є цілком прийнятне до вико-ристання. Інноваційною та корисною для аналізу фінансово-господарської діяльності державних підприємств є Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки, затвер-джено Наказом Міністерства фінансів України 14.02.2006р. №170 (далі – Мето-дика №170). Ця Методика розроблена з метою визначення об'єктивних і суб'єк-тивних причин збитковості, забезпе-чення єдності підходів при оцінці фі-нансово-господарського стану та ефек-тивності управління суб'єктів держав-ного сектору економіки України. Пере-вагами Методики №170 є те, що вона визначає: основні показники, які харак-теризують окрім фінансового стану, також виробничо-господарську діяль-ність підприємств, установлює порядок їх розрахунку за даними чинної фінан-сової та податкової звітності, а також критерії оцінки ефективності управ-ління підприємствами. При цьому ор-гани виконавчої влади відповідно до галузевих особливостей розробляють галузеві нормативи показників. Проте використання в якості джерел інфор-мації для аналізу окрім форм фінансо-вої звітності та податкових декларацій також фінансового плану державних підприємств робить неможливим вико-ристання Методики №170 підприємст-вами недержавної форми власності.

Фінансова діагностика має у своєму арсеналі велику кількість сучасних ін-новаційних прийомів та методів про-гнозування фінансових показників, в тому числі з метою оцінки ймовірності банкрутства. О.О.Терещенко для про-гнозування банкрутства пропонує ви-користовувати елементи економетрич-ного моделювання, розрізняючи при цьому однофакторний та багатофакто-рний дискримінантний аналіз. При цьому в основу однофакторного (одно-вимірного) дискримінантного аналізу покладено сепаратне дослідження

окремих показників та класифікація підприємств за принципом дихотомії. Загальний висновок про якість фінан-сового стану робиться на основі аналізу відповідності кожного з показників, які включені у спеціально підібрану систе-му, їх граничним значенням. Методика №81, Методичні Рекомендації та Поло-ження №49/121 є типовими методика-ми однофакторного дискримінантного аналізу.

Багатофакторною дискримінантною функцією О.О. Терещенко називає фу-нкцію, на основі якої обчислюється ін-тегральний показник фінансового ста-ну підприємства (пояснювана змінна) за допомогою значень багатьох незалеж-них (пояснювальних) змінних з ураху-ванням вагомості кожної з них. У про-цесі аналізу підбирається комбінація показників, для кожного з яких визна-чається вага в “дискримінантній функ-ції”. Величина окремих ваг характери-зує різний вплив окремих показників (змінних) на значення пояснюваної змінної, яка в інтегральному вигляді репрезентує фінансовий стан підпри-ємства [3].

За результатами дослідження інно-вацій у фінансовій діагностиці вітчиз-няних підприємств доцільно зробити такі висновки та пропозиції:

1. Розроблені методики фінансової діагностики підприємств доцільно по-діляти на інноваційні діагностичні продукти та діагностичні продукти з ознаками інновацій в залежності від наявності в них прийомів та методів діагностики, що не використовувалися в раніше розроблених методиках, або окремих елементів інновацій чи удо-сконалень попередніх діагностичних продуктів.

2. Методики, затверджені Агентством з питань запобігання банкрутству підпри-ємств та організацій (Методика №81 та Методика №22) свого часу були важ-ливим інноваційним діагностичним продуктом. На сьогодні вказані методи-ки втратили свою актуальність через відсутність практики внесення до них змін стосовно коригування формул ро-

зрахунку показників у відповідності до чинних Положень (Стандартів) бухгалтерського обліку, а також уточнення нормативних значень коефіцієнтів у відповідності до сучасних вітчизняних умов господарювання. У зв'язку з цим доцільно на офіційному рівні внести відповідні зміни до вказаних нормативних документів або визнати їх як такі, що втратили чинність.

3. Використання Методики аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки №170 та Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації № 49/121 є обмеженим, оскільки, не дивлячись на всі переваги цих діагностичних продуктів, коло користувачів ними обмежується фінансовими аналітиками підприємств державної форми власності.

4. Методичні Рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства в чинній редакції вважається ефективним діагностичним продуктом з ознаками інновацій при його використанні у вітчизняній аналітичній практиці.

5. Інноваційними діагностичними продуктами, в яких вперше в Україні (також на офіційному рівні) було застосовано методологію багатofакторного дискримінантного аналізу та галузеву диференціацію Z-функцій та їх критеріальних значень, визнано моделі О.О.Терещенка та Порядок проведення оцінки фінансового стану бенефіціара та визначення виду забезпечення для обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій в редакції Наказу Міністерства фінансів України від 28.11.2009 р. №247. Розроблені пропозиції стосовно розмежування в Методичці №247 значень інтегрального показника для всіх п'яти зон інтерпретації фінансового стану бенефіціара та уточнення алгоритму розрахунку показ-

ників грошового потоку у відповідності до чинного формату Форми 3 фінансової звітності є важливими напрямками удосконалення нормативно-правового документу та передумовою отримання ефективного діагностичного продукту з ознаками інновацій стосовно визначення фінансового стану суб'єктів підприємництва.

6. Використання закордонних моделей для фінансової діагностики вітчизняних підприємств є недоцільним. Зарубіжні методики прогнозування банкрутства є корисними виключно при проведенні діагностики фінансового стану підприємств тих країн, в яких ці 12 моделі розроблено. З огляду на суттєві зміни в розвитку економіки різних держав пропонується періодичне тестування моделей дискримінантного аналізу на нових вибірках даних з метою досягнення адекватності отриманих результатів, які слугують основою для прийняття управлінських рішень.

7. Впровадження інновацій у фінансову діагностику вітчизняних підприємств залишається важливим напрямом досліджень науковців та практиків у сфері корпоративних фінансів. При розробці нових та удосконаленні чинних методик фінансової діагностики суб'єктів підприємництва актуалізуються питання сегментації рівнів фінансової стійкості, диференціації підходів до оцінювання та тлумачення результатів фінансової діагностики залежно від галузевої належності, використання при оцінці фінансового стану суб'єктів господарювання дискримінантного аналізу.

Потреба в удосконаленні чинних вітчизняних методик фінансової діагностики обумовлена невідповідністю більшості з них вимогам фінансових аналітиків. Фінансово-економічна криза активізувала діяльність фахівців з розробки нових та удосконалення чинних діагностичних продуктів стосовно визначення фінансового стану з метою підвищення ефективності управління суб'єктами підприємництва [3].

1. Костенко Т. Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства : навч. посіб. Т. Д. Костенко, Є. О. Підгора, В. С. Рижиков та ін. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 400 с.
2. Кость Я. О. Процес фінансової діагностики підприємства та етапи його реалізації Я. О. Кость Таврійський економічний журнал. – 2008. – №1. – С. 69–73.
3. Островська О. А. Інновації у фінансовій діагностиці вітчизняних підприємств / О. А. Островська // Фінанси України. - 2011. - № 9. - С. 110-119. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_9_10.
4. Соколова Л.В. Теоретичне забезпечення діагностики як превентивний захід запобігання банкрутства підприємства / Соколова Л.В., Полозова Т.В. // Вісник НТУ «ХПІ». - 2014. № 65 (1107). - С.154-162.
5. Тарасенко І.О. Фінансова діагностика в контексті антикризового управління / Тарасенко І.О., Батрак О.В. // Економічний вісник університету. - 2013. - Випуск № 21/1. - С. 217-222.

УДК 336.143.2:352

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Степанова Вікторія Олександрівна,

старший викладач кафедри обліку і фінансів Бердянського університету менеджменту і бізнесу,

Статішнюк Тетяна Вікторівна,

асистент кафедри менеджменту і туризму Бердянського університету менеджменту і бізнесу,

м. Бердянськ

Ключові слова:
*децентралізація,
бюджетна децентралізація,
міське самоврядування,
місцеві бюджети,
фінансові ресурси*

В статті висвітлюється сучасний стан формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів. Проведено аналіз доходної частини місцевого бюджету. На основі проведеного дослідження визначено проблеми та шляхи зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування. Сформульовано основні завдання бюджетної децентралізації. Встановлено, що за умови вирішення законодавчих, організаційних та соціальних проблем місцеві бюджети, зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень.

Keywords:
*decentralization,
budgetary decentralization,
local government,
local budgets,
financial resources*

The article highlights the current state of local budgets in conditions of decentralization of financial resources. The analysis of the revenue of the local budget was made. The problems and ways of strengthening the financial base of local governments were defined on the base of the research. Formulated the basic tasks of fiscal decentralization. It is established that if the legislative, organizational and social problems are solved than the local budgets will have sufficient funds for implementation of delegated powers.

Ключевые слова:
децентрализация,
бюджетная децентрализация,
местное самоуправление,
местные бюджеты,
финансовые ресурсы

В статье освещено современное состояние формирования местных бюджетов в условиях децентрализации финансовых ресурсов. Проведен анализ доходной части местного бюджета. На основе проведенного исследования определены проблемы и пути укрепления финансовой базы органов местного самоуправления. Сформулированы основные задачи бюджетной децентрализации. Установлено, что при условии решения законодательных, организационных и социальных проблем местные бюджеты, смогут иметь достаточный объем средств для выполнения делегированных им полномочий.

Постановка проблеми. Розвиток незалежної України як держави з європейськими цінностями потребує підвищення якості державного управління у різних сферах економічної політики, формування ефективного місцевого самоврядування та бюджетної системи.

Однією із важливих проблем формування місцевих бюджетів є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та формування міжбюджетних відносин, з метою підвищення рівня фінансової самодостатності шляхом посилення бюджетної децентралізації.

Проблеми бюджетної децентралізації та ефективності діяльності органів місцевого самоврядування не вперше обговорюються в нашій державі. Дискусія по їх вирішенню активно піднімалась в складних економічних умовах, коли неефективність бюджетної системи стає найбільш очевидною. У 2001 р. автори Бюджетного кодексу України вважали, що з його ухваленням місцеві бюджети стануть більш самостійними, а органи місцевого самоврядування будуть зацікавлені розвивати економічний стан своїх територій і регіонів, розширювати доходну базу місцевих бюджетів. Однак попередні спроби бюджетної децентралізації не забезпечили очікуваних результатів. З 2014 р. проведення реформ у сфері місцевого самоврядування України належить до пріоритетних завдань уряду, першим кроком до здійснення яких стало ухвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Концепція визначає напрями, механізми і строки

формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними проблемами формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів у вітчизняній фінансовій науці присвячені праці вчених – економістів таких як, С. Буковинського, О. Василика, А. Даниленка, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Луніної, І. Лютого, В. Опаріна, К. Павлюк, О. Романенко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін. Однак незважаючи на велику кількість досліджень, питання формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів потребують проведення подальших досліджень у зв'язку з внесенням змін до податкового та бюджетного законодавства. В умовах нестачі фінансового ресурсу проблема оптимального перерозподілу повноважень та бюджетних коштів між центральними та місцевими органами влади та місцевого самоврядування потребує проведення детального аналізу у контексті підвищення ефективності бюджетної системи [13].

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є аналіз бюджетної децентралізації, як одного з стратегічних напрямів фінансової політики державі, на основі теоретичних і практичних аспектів обраної проблематики.

В процесі дослідження для досягнення поставленої мети виконано наступні завдання:

- з'ясувати сутність поняття бюджетної децентралізації; охарактеризувати особливості процесу бюджетної децентралізації після змін до законодавства від 28 грудня 2014 р.;

- запропонувати напрямки покращення процесу бюджетної децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Успішний розвиток України у глобальному світі потребує підвищення якості державного управління у різних сферах економічної політики та суспільних фінансів на засадах децентралізації влади.

Для розкриття даної теми, насамперед, необхідно зробити спробу розглянути та проаналізувати саме поняття «децентралізація».

Наприклад, О. Бориславська стверджує, що децентралізація є доволі складним поняттям, яке можна розкривати через його вплив на адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Проблема децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема успішною реалізацією засад децентралізації у практиці більшості держав Європейського Союзу. Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня [5].

Децентралізаційна теорія в системі державного управління виникла під назвою *decentralization*, яка передбачає поділ усіх адміністративних прав, які відносяться або до компетенції держави, або до компетенції локальних територіальних громад [3, с. 61].

Пізніше вчені стали розглядати децентралізацію як розширення компетенцій місцевих адміністративних органів, що діють у межах своєї компетенції самостійно та незалежно від центральної влади [2, с. 146].

Під поняттям бюджетної децентралізації слід розуміти процес передачі повноважень (функцій, компетентності, відповідальності) від центральних органів влади до місцевих. Іншими словами, це є перерозподіл функцій і повноважень єдиної державної влади між відповідними органами державної влади з одного боку, і органами регіонального (місцевого) самоврядування з іншого боку [4, с. 56].

Бюджетна децентралізація являє собою процес передання повноважень від центральних до місцевих органів влади. На думку Н. Калінюк, «питання бюджетної децентралізації найскладніше у сфері управління фінансами. Незважаючи на те що для вирішення тих чи інших питань існує нагальна потреба передати повноваження на нижчий рівень влади, органи нижчого рівня, як правило, не мають достатніх коштів для реалізації своїх нових бюджетних повноважень» [7, с. 322].

Бюджетна децентралізація зумовлена прагненням центральних органів влади поліпшити систему управління державою. Центральний уряд намагається обмежити свою діяльність стратегічними функціями управління, а також загальнодержавними функціями, які важко диференціювати до потреб конкретного громадянина, який мешкає на конкретній території. Відповідно, центральний уряд намагається «звільнити» себе від функцій, суть яких полягає в наданні послуг населенню і які вимагають урахування особливостей потреб у цих послугах громадян залежно від їхніх місця проживання, етнічної належності, традицій [8, с. 275]. Метою бюджетної децентралізації не може бути збільшення частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті або краще утримання наявної мережі бюджетних установ. Лише підвищення

якості конкретного переліку послуг для конкретного громадянина може забезпечити правильний напрям перетворень. Інші цілі для бюджетної децентралізації можуть призвести до неефективного використання державних коштів і погіршення ситуації.

Основними завданнями, які мають бути реалізовані в рамках бюджетної децентралізації, на наш погляд є:

1. Визначення переліку власних та делегованих повноважень;

2. Розширення фінансової бази органів місцевого самоврядування;

3. Перехід до системи цільових трансфертів, спрямованих на компенсацію видатків органів місцевого самоврядування в результаті реалізації ними делегованих функцій;

4. Запровадження розрахунку на основі формули перерозподілу національних податків, закріплених за місцевими бюджетами;

5. Запровадження максимального рівня прозорості використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування.

Бюджетна децентралізація повинна передбачати не лише нові джерела надходжень до місцевих бюджетів та нові інструменти впливу місцевих громад на економічне зростання адміністративно-регіональної одиниці та на нарощення бази доходів. Слід зазначити, що прийняті Верховною Радою у грудні 2014 року зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України є найбільшим за останні роки кроком у напрямку бюджетної децентралізації. Якщо раніше від 50 до 90 відсотків бюджетів різних рівнів в Україні були дотаційними, то після проведених реформ, кількість дотаційних бюджетів скоротиться вдвічі [13].

У 2015 році було здійснено перший етап бюджетної децентралізації яка складалась з наступних кроків [1]:

1. Прийнято зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України щодо передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повнова-

жень і закріплення стабільних джерел доходів для їх реалізації.

2. Пріоритетами запроваджених змін визначено розширення прав органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень та надання їм повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень.

3. Передбачено збільшення джерел формування дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок передачі окремих доходів з державного бюджету, запровадження нового виду податку – акцизного податку з кінцевих продажів, розширення бази оподаткування податком на нерухомість.

4. Запроваджено новий механізм бюджетного регулювання – систему тотального збалансування усіх місцевих бюджетів замінено системою горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя. При цьому, вирівнювання здійснюється лише по одному податку – податку на доходи фізичних осіб, репгта платежів залишилися в повному розпорядженні місцевих органів влади.

5. Для здійснення видатків на делеговані державою повноваження в галузях освіти та охорони здоров'я запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – освітню та медичну.

6. Змінами до Податкового кодексу України підвищено фіскальну незалежність органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків та зборів, зокрема шляхом надання права самостійного визначення ставок податків та встановлення пільг з їх сплати.

Зміни у дохідній частині місцевих бюджетів України у 2015 р. пов'язані, зокрема, із введенням та зарахуванням до місцевих бюджетів транспортного податку, акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів (зараховується до бюджетів міст республіканського та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів,

бюджетів об'єднаних територіальних громад); розширенням бази оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки (базою оподаткування з 2015 р. стала не лише житлова, але й нежитлова нерухомість); зарахуванням 10% податку на прибуток приватних підприємств до обласних бюджетів; підвищенням відсотку відрахувань екологічного податку [9, с. 19]. До місцевих бюджетів стало надходити 80% екологічного податку порівняно з 35% у попередні роки. Зокрема, 25% екологічного податку зараховувалися до бюджетів міст республіканського, АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад (ст. 64 п. 1 пп. 43 Бюджетного кодексу України); 55% – до обласних бюджетів; бюджету АРК (ст. 66 п. 1 пп. 33 Бюджетного кодексу України)) [9, с. 19].

Проведення бюджетної децентралізації в Україні у формі збільшення повноважень та фінансової бази органів місцевого самоврядування триває вже довгий час та кожного року декларується в Основних напрямках бюджетної політики, а фактично відбувається процес підвищення рівня бюджетної централізації.

Для оцінки ступеня бюджетно-фінансової децентралізації використовують показник частки регіональних

(місцевих) рівнів управління у доходах і видатках консолідованого бюджету [14]. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45 % загальнодержавних видатків, середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30 %. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2015 рік показав, що реалізація реформи бюджетної децентралізації, незважаючи на песимістичні настрої на стадії прийняття змін, дала позитивні результати. Реалізація її першого етапу характеризувалась наступними тенденціями. Зміни податкового та бюджетного законодавства вплинули на стан доходів місцевих бюджетів України (без урахування офіційних трансфертів), які у 2015 році зменшилися до 6,1% ВВП порівняно із 6,5–7,2% у 2011–2014 рр. Завдяки передачі з державного бюджету до місцевих державного мита (за місцем вчинення дій та видачі документів) і плати за надання певних видів адміністративних послуг неподатковій надходження місцевих бюджетів зросли до 1,02% ВВП порівняно із 0,78% у 2014 році.

Доходи з урахуванням міжбюджетних трансфертів становили 14,87% ВВП, що приблизно відповідає показнику 2014 року (14,79%), але є нижчими за відповідні показники 2012–2013 рр., коли вони перевищували 15,0% ВВП (таблиця 1).

Таблиця 1.
Доходи місцевих бюджетів України: 2011-2015 рр., % ВВП

Показник	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
1. Податкові надходження, в тому числі	5,61	6,08	6,27	5,57	4,96
Податок на доходи фізичних осіб	4,15	4,33	4,44	3,99	2,77
Податок на прибуток приватних підприємств	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12
Єдиний податок	0,15	0,34	0,46	0,47	0,55
Транспортний податок	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02
Екологічний податок	0,09	0,11	0,11	0,08	0,08
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04
Збір за місця для паркування транспортних засобів	0,004	0,005	0,004	0,004	0,003
Туристичний збір	0,002	0,003	0,003	0,002	0,002
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	0,03	0,04	0,04	0,03	0,00
Плата за землю	0,82	0,89	0,88	0,77	0,75
Акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39

2. Неподаткові надходження	0,84	0,90	0,83	0,78	1,02
3. Доходи без урахування офіційних трансфертів	6,66	7,14	7,23	6,45	6,09
4. Офіційні трансферти	7,29	8,82	7,96	8,34	8,79
5. Доходи з урахуванням офіційних трансфертів	13,94	15,96	15,19	14,79	14,87

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

Частка податкових надходжень у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів у 2015 році зменшилася до 33,4% порівняно з 37,7% у 2014 році та до 40,3% у 2011 році. Це спричинено зменшенням надходжень ПДФО до місцевих бюджетів у наслідок спрямування 25,0% податку до державного бюджету. Якщо у 2011–2014 рр. доходи місцевих бюджетів від ПДФО становили 4,0–4,4% ВВП, то у 2015 році – зменшилися до 2,8% ВВП [1].

Відчутним джерелом надходжень до місцевих бюджетів став акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів – близько 8 млрд грн (0,39% ВВП) або 7,8% податкових доходів місцевих бюджетів. Транспортний податок і податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, забезпечили менше 0,5% доходів місцевих бюджетів. Отже, зміни у формуванні місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин у 2015 році стали насамперед передумо-

вами забезпечення функціонування бюджетної системи України в особливий період, а ніж кроком у напрямі бюджетної децентралізації.

Далі розглянемо більш детально структуру доходної частини місцевого бюджету на прикладі Бердянського району Запорізької області.

До загального фонду місцевих бюджетів Бердянського району станом на 01.10.2016 року надійшло 33516,5 тис. грн. власних надходжень, що становить 142,3 відсотка до плану звітної періоду, затвердженого місцевими радами. За підсумками звітної періоду виконані усі місцеві бюджети Бердянського району. В порівнянні з відповідним періодом 2015 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів району зросли на 6527,1 тис. грн. або на 24,2 відсотка [6]. Протягом 9 місяців 2016 року до загального фонду районного бюджету надійшло всього 97587,0 тис. грн., в т.ч. (таблиця 2):

Таблиця 2.
Надходження до загального фонду районного бюджету за 9 місяців 2016 року

Показник	Одиниці виміру, тис грн.
Власні надходження	14225,9
Базова дотація	1443,5
Субвенції з Державного бюджету	80365,6
Медична субвенція	10306,5
Освітня субвенція	19984,1
Субвенція на програми соціального захисту	50075,0
Інші субвенції з місцевих бюджетів	1552,0

Джерело: складено автором за даними [6].

До загального фонду районного бюджету за звітний період надійшло 14225,9 тис. грн. власних надходжень, що становить 139,3% до плану звітної періоду.

Податок та збір на доходи фізичних осіб надійшов до районного бюджету за звітний період у розмірі 14097,9 тис.

грн., що становить 139,4 % до плану звітної періоду.

Плата за надання адміністративних послуг за звітний період надійшла у сумі 87,6 тис.грн., що становить 142,6% до плану звітної періоду.

Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим ком-

плексом та іншим майном комунальної власності зараховано у сумі 37,9 тис. грн. або 110,2% до затвердженого плану звітного періоду.

Інші надходження склали 2,5 тис.грн., що становить 100,6% до плану звітного періоду.

Протягом січня-вересня 2016 року до спеціального фонду районного бюджету виконання склало 2445,0 тис.грн., в т.ч надійшло власних надходжень у сумі 1672,8 тис. грн., субвенція з обласного бюджету у сумі 772,2 тис.грн.

Важливим джерелом доходів місцевих бюджетів України мають стати доходи, які є платою користувачів за блага та послуги, що надаються на рівні територіальних громад. За рахунок плати споживачів, наприклад, у Польщі та Угорщині фінансується понад 9% видатків місцевих бюджетів, у Словаччині та Словенії – близько 14%, у Фінляндії – 21%, у Греції – 30%. В Україні такі доходи у 2011–2014 рр. забезпечували фінансування 4,1–4,6% видатків місцевих бюджетів, у 2015 р. – 5,5%. У багатьох країнах Європи успішно продовжується пошук місцевими органами влади додаткових фінансових ресурсів, зокрема у таких сферах, як переробка сміття домогосподарств, місця для паркування, догляд за дітьми, позакласні заняття, ефективніше використання спортивних і культурних об'єктів, використання міського транспорту, надання послуг з охорони здоров'я, опіка над людьми похилого віку тощо. Кення проблеми справедливості щодо послуг освіти, охорони здоров'я і соціальної допомоги та з огляду на міжнародний досвід, доцільно встановлювати законодавчі обмеження щодо рівня плати користувачів. У багатьох країнах Європи заборонено вводити плату за навчання в початковій і середній школі. При використанні плати користувачів слід також враховувати витрати на стягнення цієї плати (включаючи адміністративні витрати або витрати на «персоніфікацію» користувачів) [9, с. 48].

Однією із слабких сторін бюджетної децентралізації в Україні є значна част-

ка трансфертів, незважаючи на задекларовані процеси податкової і бюджетної децентралізації, на даний час структура доходів місцевих бюджетів свідчить про зростання частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів.

Внаслідок реалізації реформи бюджетної децентралізації відбулась зміна структури видатків місцевих бюджетів. Зросла частка видатків на виконання самоврядних повноважень, що свідчить про підвищення видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні. Видатки місцевих бюджетів без урахування трансфертів в 2015 р. збільшилися до 276,9 млрд грн, що на 53,4 млрд грн або на 23,9 % більше 2014 р. (223,5 млрд грн). Найбільшим чином зросли видатки на місцеве фінансування національної безпеки, зокрема цивільної оборони (в п'ятеро, з 2,1 млрд грн у 2014 р. до 10,6 млрд грн у 2015 р.) та забезпечення громадського порядку (майже на третину, з 245,5 до 319,6 млрд грн). Збільшилися видатки соціального спрямування на охорону здоров'я (на 27,9 %), соціальний захист та забезпечення (26,4 %), освіту (17,6 %), духовний та фізичний розвиток (на 6,9 %). Позитивним чином необхідно відзначити зростання видатків на економічну діяльність органів місцевої влади до 19,1 млрд грн, що понад як вдвічі перевищує відповідний показник 2014 р. (9,2 млрд грн) Найбільший обсяг коштів в 2015 р. за даною статтею було спрямовано на розвиток дорожнього господарства у сумі 5,7 млрд грн проти 3,1 млрд грн у 2014 р. Відповідно в загальній структурі зросла частка дорожніх видатків до 2,0 % проти 1,4 % у 2014 р. Необхідно відзначити, що фінансування інфраструктури є одним з найбільш перспективних напрямків підвищення економічного/інвестиційного потенціалу регіонів. Обсяг капітальних видатків за 2015 рік склав 32,2 млрд грн або 11,5 % від обсягу видатків загального та спеціального фондів місцевих бюджетів. Це на 18,6 млрд грн або на 136,8 %

більше, ніж було у 2014 році. Так, частка видатків на житлово-комунальне господарство збільшилась у 2015 році порівняно з 1,9 % у 2014 році на до 4,5 %, або на 7,0 млрд гривень. Зросла частка видатків на транспорт і дорожнє господарство з 1,4 % у 2014 році до 2,3 % у 2015 році, або на 2,9 млрд гривень [1].

Далі проаналізуємо видатки місцевих бюджетів Бердянського району за січень-вересень 2016 року [6].

1. Видатки місцевих бюджетів району за січень-вересень 2016 року виконано в обсязі 114452,141 тис.грн, (додаток № 4), в т.ч. по загальному фонду 109497,595 тис.грн. що відповідає 73,2 % до річних призначень та по спеціальному фонду 4964,546 тис.грн. або 48,1 % до кошторисних призначень.

2. На освіту з місцевих бюджетів району спрямовано 27570,699 тис.грн. (проти аналогічного періоду минулого року видатки зменшені на 2,7 % або 772,987 тис. грн.), на охорону здоров'я – 11509,261 тис. грн., (відповідно видатки зменшені на 8,2% або 1021,638 тис.грн.), соціальний захист населення – 51341,015 тис.грн.(видатки збільшено на 83,3% або 23338,608 тис.грн.), на культуру спрямовано 3806,743 тис. грн. (відповідно видатки збільшено на 13,7 % або 510,875 тис. грн.), фізичну культуру і спорт – 286,877 тис. грн. (відповідно видатки збільшено на 28,0 % або 62,699 тис. грн.).

3. На фінансування захищених статей спрямовано 105014,656 тис.грн., що становить 95,93 % коштів загального фонду місцевих бюджетів району.

4. На виплату заробітної плати з нарахуванням працівникам бюджетної сфери району спрямовано 39877,925 тис.грн., що на 4593,644 тис.грн. або на 11,5 % більше, ніж за той же період 2015 року.

Найвні ресурси місцевих бюджетів спрямовувались у першу чергу на заробітну плату з нарахуваннями, інші соціальні виплати, віднесені до захищених видатків бюджету, відповідно до 55 статті Бюджетного кодексу України.

Протягом звітного періоду 2016 року заробітна плата працівникам установ соціально-культурної сфери виплачена з урахуванням розміру мінімальної заробітної плати з 01.01.2016 – 1378 грн., з 01.05.2016 – 1450 грн. та розміру посадового окладу працівника першого тарифного розряду з 01.01.2016 – 1113 грн., з 01.05.2016 – 1185 грн.

На фінансування захищених статей було спрямовано 91258,169 тис. грн. коштів загального фонду Бердянського районного бюджету, що становить 99,0% від загального обсягу фінансування та на 20063,310 тис. грн. більше в порівнянні з минулим роком.

Протягом 9-ти місяців 2016 року із загального фонду районного бюджету перераховано субвенції сільським та селищному бюджетам району у сумі 5023,212 тис.грн., в т.ч.

- на утримання дошкільних закладів освіти у сумі 4295,961 тис.грн.;

- на утримання закладів культури – 704,751 тис.грн.;

- на компенсацію пільгового проїзду громадян Новотроїцької та Новопетрівської сільських рад – 22,5 тис.грн.

Із спеціального фонду районного бюджету направлено субвенцію на реалізацію програми «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду – III» на 2015-2018 роки» (затверджено рішенням сесії від 26.06.2015 року № 6 зі змінами) у сумі 49,969 тис.грн. для бюджетів Червононіпольської сільської та Андріївської селищної рад.

Комплексне реформування місцевого самоврядування та удосконалення регіональної бюджетної політики неможливе без усвідомлення досвіду європейських країн, (бюджетні відносини яких є інструментом фінансового вирівнювання та подолання вертикальних і горизонтальних дисбалансів), без вивчення їх рекомендацій та фінансової підтримки як окремих заходів, так і конкретних проектів. Наприклад, у жовтні 2010 р. Європейська комісія в рамках двосторонніх переговорів з Кабінетом Міністрів України дала згоду на фінансування адміністративної рефор-

ми в Україні. В результаті реалізації проекту протягом 2011-2013 рр. до державного бюджету України безпосередньо надійдуть 70 млн. євро. Також це питання актуальне для формування регіональної інфраструктури, фінансування житлово-комунального господарства, залучення іноземних інвестицій; підтримки розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва [11, с. 45].

Аналіз європейського досвіду децентралізації влади в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи висвітлив низку факторів, внаслідок яких країни змінили свій територіальний устрій.

Так, у запропонованій професором Дослідницького центру європейської політики Стратклайдського університету (Шотландія) Д. Юїллом класифікації країн - членів Європейського Союзу відзначено, що проблеми зайнятості, структурні зміни в економіці, урбанізація спонукали до проведення реформ в Австрії, Данії, Великої Британії, Франції, країни Бенілюксу. Диспропорція в розвитку окремих територій привела до реформування в Німеччині та Італії. Підґрунтям проведення реформи в Швеції, Норвегії і Фінляндії стала низька щільність населення. Суттєве відставання в соціально-економічному розвитку стало причиною змін у Греції, Ірландії, Іспанії, Португалії [12].

Підвищення рівня життя населення, якості послуг, що надаються, ступеня довіри населення до владних структур та забезпечення прозорості їх діяльності, вдосконалення та посилення процесів демократії тощо виступають стратегічними чинниками проведення змін у територіальному устрою України.

Висновки. Основною передумовою побудови демократичної України є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, оскільки розв'язання більшості фінансових питань саме на місцевому рівні є основою вирішення

загальнодержавних політичних та соціально-економічних проблем у державі.

Успіх децентралізації та використання її переваг залежать від виконання певних умов, найважливішими з яких, зокрема, є

- наділення місцевих органів влади повноваженнями, що дозволятимуть їм реагувати на зміни попиту населення на місцеві суспільні блага та послуги;

- розподіл повноважень (прав і відповідальності) між центральними та місцевими органами влади, що виключає їх дублювання, враховуючи, що надання прав без відповідальності створює умови для корупції та неефективного використання бюджетних коштів;

- забезпечення прозорості рішень і діяльності місцевої влади та її підзвітності населенню.

Децентралізація надає органам місцевого самоврядування певні можливості для пошуку нових ресурсів, необхідних для виконання покладених на них завдань, а також являє собою процес скорочення втручання уряду в процеси місцевого розвитку. Здобутті органами місцевого самоврядування більш широкі повноваження вплинуть на розширення власної фінансової бази за рахунок внутрішніх джерел. Таким чином, бюджетна децентралізація є одним із факторів ефективного розподілу та використання бюджетних коштів.

Тому для забезпечення ефективного процесу бюджетного реформування в Україні є подальша бюджетна децентралізація, яка істотно впливає на розвиток місцевого самоврядування. Реалізація заходів щодо бюджетного реформування сприятиме забезпеченню стійкої дохідної бази місцевих бюджетів, а також підвищенню ступеня їх фінансової незалежності, прозорості та ефективності використання бюджетних коштів, результативного вирішення питань соціально-економічного розвитку місцевих громад.

1. Аналіз та оцінка реалізації бюджетної децентралізації в Україні. Аналітична записка. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2242/>
2. Бикадорова Н.О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування / Н.О. Бикадорова // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – С. 145–151.
3. Буряк М.І. Адміністративно-фінансова децентралізація як фактор розвитку субрегіональних територіальних громад / М.І. Буряк // Вісник ДДФА. Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 58–65.
4. Василик О. Д. Бюджетна система України / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
5. Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І. Децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І.// Молодий вчений. – 2015. – №5 (20). – С. 108-111.
6. Загальна інформація про виконання районного бюджету за січень-вересень 2016 року. [Електронний ресурс] / Бердянська районна державна адміністрація. – Режим доступу: <http://berda.gov.ua/budget/implementation-of-district-budget/1999-vikonannya-rajonno-gbyudzheta-u-za-9-misyatsiv-2016-roku.html>
7. Калінюк Н. Бюджетна децентралізація в країнах з перехідною економікою / Н. Калінюк // Наукові праці ЖДУ при Президенті України. – 2002. – Вип. 2. – С. 322–328.
8. Осадчук С.В. Бюджетна децентралізація: стан і перспективи / С.В. Осадчук // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 3. – С. 274–281.
9. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної ; НАН України, ДУ «Ін.-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2016. – 70 с.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
11. Субботович Ю. Л. Бюджетна децентралізація та зміцнення фінансів органів місцевого самоврядування [Текст] / Ю. Л. Субботович // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2012. – Випуск 132. – С. 44–46.
12. Таукешева Т.Д. Бюджетна децентралізація як чинник зміцнення місцевого самоврядування в Україні / Т. Д. Таукешева, Г. В. Даудова// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/3/02.pdf>
13. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4100>
14. Шевченко О. Бюджетно-фінансова децентралізація у контексті підвищення ефективності управління регіонами /О.Шевченко// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/9.htm>

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: НОВІ РЕАЛІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ

Лугош Лариса Миколаївна,

доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки Карпатського університету імені Августина Волошина,

м. Ужгород

Ключові слова:
інвестиційна привабливість, управлінське рішення, інвестиційний клімат, кадровий потенціал, фінансові ресурси, методика оцінювання

Одна з найважливіших складових ефективного економічного розвитку країни є залучення інвестицій. У сучасних умовах господарювання власники капіталу здобувають багатоваріантні перспективи вкладення вільних коштів. Взаємне узгодження інтересів власника капіталу і його споживача потребує використання спеціальних характеристик, які дозволяють сформуванню уявлення про ефективність проєктів, стан об'єкту вкладення коштів та надійність майбутніх інвестицій. В Україні ї досі залишаються достатньо проблемними аспекти прийняття якісних управлінських рішень щодо інвестування коштів.

Keywords:
investment attractiveness, management decisions, investment climate, human resources, financial resources, methods of assessment

One of the most important components of an effective economic development is to attract investment. In the current economic conditions the owners of capital gain prospects multivariate investing free funds. The mutual coordination of interests of equity and its customers requires the use of special features that allow you to form an idea of the effectiveness of the projects, the state property investment and reliability of future investments. In Ukraine, still remains quite problematic qualitative aspects of decision-making on investments.

Ключевые слова:
инвестиционная привлекательность, управленческое решение, инвестиционный климат, кадровый потенциал, финансовые ресурсы, методика оценки

Одна из важнейших составляющих эффективного экономического развития страны является привлечение инвестиций. В современных условиях хозяйствования владельцы капитала получают многовариантные перспективы вложения свободных средств. Взаимное согласование интересов собственника капитала и его потребителя требует использования специальных характеристик, которые позволяют сформировать представление об эффективности проєктов, состоянии объекта вложения средств и надежность будущих инвестиций. В Украине до сих пор остаются достаточно проблемными аспекты принятия качественных управленческих решений по инвестированию средств.

Інтеграція України у світове економічне співтовариство та розвиток фінансових інститутів істотно підвищують увагу до інвестиційної привабливості підприємств Закарпатського регіону.

Інвестиційна привабливість є однією з ключових характеристик, яка обумовлює залучення підприємством інвестицій. Рівень інвестиційної привабливості підприємства визначається на підставі

значень показників, які з різних сторін характеризують перспективи його розвитку, фінансово-господарську діяльність, систему маркетингу, систему менеджменту та інше. Інвестування відіграє ключову роль у фундаментальних економічних процесах, що відбуваються на підприємствах. Від якісних і кількісних характеристик інвестиційних рішень залежить виробничий потенціал підприємства, ефективність його функціонування, галузева і відтворювальна структура суспільного виробництва. Вирішення багатьох соціальних проблем, таких як безробіття, умови праці, пов'язано з масштабом інвестиційного процесу і його ефективністю.

По перше інвестиційна привабливість розглядається на рівні країни, галузі, регіону, підприємства. Причому підприємство в цій системі є кінцевою точкою вкладення коштів, де реалізуються конкретні проекти, а привабливість кожного інвестиційного проекту визначається привабливістю всіх складових – країни, галузі, регіону, підприємства. Іншими словами, для стратегічного інвестора не будуть достатньо переконливими аргументи інвестування коштів, наприклад, у туристичну галузь, якщо розвиток цієї галузі в масштабі міжнародної економіки перебуває в кризовому стані [1, с. 56]. Так само, незважаючи на усю фінансову вигідність проекту, ризик політичної й економічної нестабільності в країні зведе нанівець будь-які зусилля із залучення інвестора. Процес вивчення інвестиційної привабливості на будь-якому рівні складається з трьох етапів:

1 етап. Вибір системи інформативних показників для спостереження.

2 етап. Побудова системи аналітичних показників і проведення аналізу (оцінки) інвестиційної привабливості.

3 етап. Прогнозування інвестиційної привабливості.

Напрями аналізу інвестиційної привабливості підприємства, відповідно, методика такого аналізу залежать від цілей, що стоять перед інвестором. Оці-

нка інвестиційної привабливості може здійснюватися як із позиції результатів аналізу показників фінансового стану підприємства, так і з позиції його виробничих можливостей. Оцінка інвестиційної привабливості з першої позиції є традиційною і широко використовується в інвестиційному менеджменті, з другої – здійснюється в ході об'єктного аналізу.

Кожна з методик аналізу й оцінки інвестиційної привабливості підприємства має свої особливості, але призначення всіх цих методик зводиться до одного: встановити, чи доцільне інвестування коштів в аналізоване підприємство.

Економічний та фінансовий підходи до фінансової оцінки інвестиційних проектів передбачають, що вартість проектів капітальних інвестицій визначається як перевищення майбутніми доходами поточних та майбутніх витрат. Тут аналіз капітальних інвестицій передбачає часовий аспект грошової вартості як спосіб визначення вартості майбутніх надходжень. Зважаючи на це, інвестиційний проект вважають прийнятним, якщо очікуваний прибуток перевищує очікувані витрати. Тому ліквідність проекту (часовий аспект надходжень коштів) та дохідність (фінансовий аспект надходжень коштів) є менш важливими чинниками [2, с. 11].

В економічній теорії також досліджуються ризики інвестиційних проектів. Інвестиційні проекти є різними за ступенем ризику. Тому в рамках економічної теорії вважають, що вимоги інвесторів до доходів залежать від ступеня ризику: що вищий інвестиційний ризик, то більший прибуток необхідний інвестору для компенсації ймовірності, що відхилення в можливих надходженнях зведуть нанівець фінансові вигоди проекту.

При оцінці інвестиційної привабливості підприємств особливе місце займають рейтингові методи. Рейтингова оцінка діяльності підприємств охоплює більшість аспектів фінансово-економічного становища підприємства,

зокрема економічний потенціал підприємства, рентабельність, ефективність використання фінансових ресурсів, джерел фінансування тощо.

В основу рейтингового оцінювання покладено порівняння фінансових показників даного підприємства з фінансовими показниками еталонного підприємства. Таким чином, базою для отримання рейтингової оцінки інвестиційної привабливості підприємства є найбільш високі результати з усієї сукупності порівняних об'єктів, які склалися в реальній ринковій конкуренції.

Дослідження інвестиційної привабливості підприємства базується на даних загального аналізу підприємства, результатах дослідження фінансового стану підприємства та розрахунках показників інвестиційної привабливості підприємства. В залежності від об'єкту застосування авторських методик увага акцентується на всіх або деяких з названих складових.

Дослідження інвестиційного клімату держави ґрунтуються, переважно, на експертних оцінках спеціалізованих рейтингових агентств і розраховується за комплексом спеціалізованих показників. Аналіз загальноекономічної ситуації відображає стан у більшості сфер господарства країни, але не може однозначно свідчити про такий стан в усіх галузях, тому важливо додатково проводити вивчення галузі, де функціонує підприємство [3, с. 214].

Нещодавно в Закарпатському регіоні проводився масштабний міжнародний інвестиційний форум «Закарпаття - бізнес в центрі Європи». Такий форум зібрався навколо питання залучення інвестицій в туристичну галузь та у розвиток інфраструктури регіону. Під час проведення заходу організатори представили інвестиційні можливості районів та міст Закарпатської області та краю в цілому, а також продемонстрували успішні інвестиційні проекти, які на сьогодні реалізуються в туристичній сфері. У рамках форуму також проведено виставки товарів промислових підприємств та підприємств агроп-

ромислового комплексу регіону, інноваційно-інвестиційної продукції, презентації туристичних інвестиційних проектів.

Закарпатська область як цільовий регіон України бере активну участь у програмах партнерства і сусідства Європейського Союзу. Лише в рамках програми Східного партнерства спільно з угорськими партнерами нинішнього року реалізується близько ста мікропроектів з енергозбереження, поточного і капітального ремонту дошкільних та освітніх закладів, об'єктів культури та охорони здоров'я.

Стратегією розвитку міста Ужгород-2025 є економічний розвиток і залучення інвестицій.

Перспективою розвитку є : туризм, торгівля, транспорт, муніципальні послуги, продуктивність, інновації, якість життя, економічна політика, розвиток інвестиційної діяльності. Підвищення продуктивності секторів економіки та підтримка високих стандартів якості виробництва забезпечать перетворення Ужгорода у бізнесовий центр.

Підприємства і організації міста, які мають напрацьовані інвестиційні проекти, мають надати їх для презентації потенційним інвесторам за пріоритетними напрямками, залучення до участі в Міжнародних інвестиційних форумах, виставках, конференціях. Потрібно створити офіційний веб-сайт «Ужгород: Економіка. Інвестиції. Туризм» для розміщення інвестиційних проектів, інформаційно-рекламних матеріалів про інвестиційний потенціал міста, туристичної мапи Ужгорода та інформації про можливості міжнародного співробітництва. Розвиток малого і середнього бізнесу є вагомим джерелом наповнення доходної частини міського бюджету, створення нових робочих місць, надходження інвестицій в економіку міста. Вільний розвиток підприємництва, розширення сфер діяльності його суб'єктів, збільшення кількості та покращення якості послуг, впровадження нових технологій, налагодження дієвої

співпраці між підприємствами є запорукою економічного розвитку.

Близькість до кордонів держав-членів Європейського Союзу визначає перспективний статус міста як туристичного та бізнесового центру Закарпаття, що обумовлює галузеву структуру малого підприємництва: розвиток торгівельної мережі, закладів готельно-ресторанного господарства та сфери розваг, побутового обслуговування. Висока якість та доступність соціальних сервісів для усіх ужгородців, в першу чергу, для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Для вдосконалення системи медичного обслуговування було би необхідно: впровадити інноваційні технології діагностики і лікування; удосконалити мережу закладів охорони здоров'я міста; запровадити систему електронних записів на прийом до лікаря та систему електронних медичних карток мешканців міста; відкрити у лікарняно-поліклінічних закладах міста муніципальні аптеки; популяризувати медичне страхування.

В системі муніципальної освіти можна би було передбачити: зміцнення матеріально-технічної бази закладів освіти; розширення мережі дошкільних закладів; використати в навчальних закладах високотехнологічні інформаційні засоби, широко запровадити поглиблене вивчення та вільне володіння англійської мови.

З розвитку технічної інфраструктури міста по впровадженню енергозбереження і енергоефективності необхідно було би провести модернізацію системи централізованого теплопостачання, водопостачання і водовідведення; сприяти реалізації інвестиційних проєктів, що стосуються енергозбереження та альтернативних джерел енергії; впровадження енергоощадних заходів в бюджетних закладах міста; співпраця з міжнародними, вітчизняними організаціями та обмін досвідом у сфері енергоефективності.

У сучасних умовах господарювання власники капіталу здобувають багато-

варіантні перспективи вкладення вільних коштів. Взаємне узгодження інтересів власника капіталу і його споживача потребує використання спеціальних характеристик, які дозволяють сформулювати уявлення про ефективність проєктів, стан об'єкту вкладення коштів та надійність майбутніх інвестицій. В Україні й досі залишаються недостатньо проробленими аспекти прийняття якісних управлінських рішень щодо інвестування коштів. Зокрема, з питання формування комплексної, адекватної та загальноприйнятої системи оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання.

Необхідно зауважити, що проблема оцінки інвестиційної привабливості підприємства може бути вирішена лише після визначення усіх факторів, що впливають на її рівень як зовні, тобто з боку держави, регіону та галузі, так і із середини, із боку самого підприємства. Виходячи із цього, оцінку інвестиційної привабливості підприємства треба проводити за двома напрямками з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів впливу [5, с. 17].

На стадії дослідження підприємства широко використовуються показники фінансового аналізу і бухгалтерської звітності. Аналіз результатів фінансово-господарської діяльності підприємств залежить від наступних чинників: завдань оцінки діяльності, особливостей діючої в країні системи обліку і звітності, галузевої специфіки підприємства, повноти інформації про нього. Конкретний перелік показників, що формують комплексну оцінку інвестиційної привабливості, може різнитися залежно від цілей інвестування, отримання доходів від фінансово-господарської діяльності підприємства, отримання доходу в результаті придбання підприємства і наступного його продажу, вертикальної або горизонтальної інтеграції існуючого бізнесу інвестора [7, с. 13].

Висновок.

Найбільшу питому вагу серед факторів безпосереднього впливу займають наступні фактори: кадровий потенціал,

тривалість інвестиційної програми, стан майна та фінансових ресурсів, розмір витрат. Покращення показників цих факторів позитивно вплине на інвестиційну привабливість підприємства і приток інвестицій в цілому.

Враховуючи вимоги потенційних інвесторів і вплив факторів зовнішнього середовища, керівництво підприємства виробляє комплекс дій, що формують, координують і контролюють фінансові, економічні, виробничі, трудові та інші відносини всередині підприємства з метою забезпечення його інвестиційної привабливості.

За результатами оцінки відбувається аналіз факторів і причин її зміни, потім виробляються рішення з регулювання внутрішніх відносин і встановлюються або коригуються планові завдання по кожному напрямку діяльності підприємства відповідно до основного завдання управління інвестиційною привабливістю підприємства – забезпечення позитивної динаміки стану системи інвестиційної привабливості підприємства. Для підвищення ступеня ймовірності виконання планових завдань з поліпшення ППП необхідна мотивація даного процесу, спрямована на удосконалення фінансових і економічних показників роботи підприємства, результати якої контролюються і оцінюються, як і інші напрями діяльності [8, с. 16].

Більшість учених-економістів, досліджуючи інвестиційну привабливість підприємства, нерідко згадують про інвестиційну привабливість країни або регіону, ототожнюють це поняття з поняттям «інвестиційний клімат». Серед найбільш поширених визначень поняття «інвестиційний клімат» слід виділити такі:

- інвестиційний клімат – це багатофакторна система цілеспрямованих вчинків і дій, що свідомо формується на державному і регіональному рівнях в інтересах більш широкого залучення на конкретну територію додаткових ресурсів як у грошовій, так і в матеріальній формах;

- інвестиційний клімат – це загальна атмосфера розуміння економічної ситуації і потреби в залученні додаткових ресурсів, що існує в різних сферах соціально-економічного розвитку країни;

- інвестиційний клімат – це комплекс політичних, соціальних, інноваційних, інфраструктурних елементів, що існують на певній території;

- інвестиційний клімат – це внутрішня атмосфера (енергетика), що сформована на конкретній території відповідно до пріоритету залучення додаткових фінансових ресурсів і впливає на позицію інвестора щодо ухвалення рішення про інвестування об'єктів певної території.

Інвестиційно привабливими вважаються підприємства, що перебувають у процесі зростання, тобто на перших чотирьох стадіях свого розвитку. На стадії «остаточної зрілості» інвестування доцільно лише в тому випадку, за якого продукція, яку випускає підприємство, має досить високі маркетингові перспективи, а обсяг інвестицій у технічне переозброєння відносно невеликий, вкладені кошти можуть окупитися в найкоротший термін. На стадії «старіння» інвестування, як правило, недоцільне, за винятком тих випадків, коли передбачається суттєва диверсифікація продукції, що випускається, тобто певне перепрофілювання підприємства [9, с. 8].

Визначення стадій життєвого циклу підприємства здійснюється шляхом проведення динамічного аналізу. З цієї метою за останні роки аналізуються такі показники: динаміка обсягу продукції; динаміка загальної суми активів; динаміка суми власного капіталу; динаміка суми прибутку. За темпами зміни цих показників можна судити про стадії життєвого циклу підприємства. Найбільш високі темпи приросту показників по роках характерні для стадії «юність» і «рання зрілість»; стабілізація більшості перерахованих показників характерна для стадії «оста-

точна зрілість», а зниження — для стадії «старіння».

Поряд з виявленням стадії життєвого циклу підприємства оцінка його інвестиційної привабливості передбачає здійснення детального фінансового аналізу його діяльності, який надає можливість оцінити можливу прибутковість і строки повернення вкладених (інвестованих) коштів, а також виявити найбільш значимі за фінансовими наслідками інвестиційні ризики.

В сучасних умовах існує значна кількість методик оцінювання рівня інвестиційної привабливості підприємств із використанням різноманітних чинників, що впливають на наміри інвесторів. Можна виділити два основні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості - загальний, який базується на аналізі обмеженої кількості показників, що є універсальним, проте достатньо звуженим, та факторний - оснований на оцінці комплексу чинників, що впливають на інвестиційну привабливість.

У ході оцінки інвестиційної привабливості рекомендується вивчити можливість підприємства продовжувати свою діяльність у майбутньому шляхом оцінки неплатоспроможності та ймовірності банкрутства. Такі економісти як А. А. Садеков та Н. А. Лісова пропонують модель оцінки інвестиційної привабливості підприємств на основі рейтингових зіставлень певної системи індикаторів, яку автори поділяють на по-

казники фінансово-господарської діяльності, показники оцінки цінних паперів, і доповнюють показниками інвестиційної привабливості бізнес-планів інвестиційних проектів підприємств. Метод рейтингової оцінки проводиться в два етапи. Перший етап полягає в аналізі обмежень, що накладаються інвестором, з метою «відсіювання» підприємств і формування «вузького списку» кандидатів що задовольняють початковим вимогам і претендують на отримання коштів для фінансування своєї інвестиційної програми. Другий припускає рейтингову оцінку підприємств з «вузького списку» - ранжирування по мірі зниження інвестиційної привабливості підприємств, що потрапили в нього.

Отже, якщо інвестиційну привабливість підприємства ототожнювати з інвестиційним ризиком, який визначає вірогідність фінансових втрат інвестора, то для її визначення необхідна якісна та кількісна оцінка фінансового ризику та вірогідності банкрутства підприємства. Визначаючи інвестиційну привабливість як міру ефективності фінансових потоків, для її аналізу необхідна оцінка рівня рентабельності підприємства. Крім того, інвестиційну привабливість можливо оцінити на підставі порівняльного аналізу, зіставляючи підприємства однієї галузі, різні галузі, або держави.

1. Бутинко В.В. Інвестиційна привабливість підприємств економічний зміст та дефініції / В.В. Бутинко - Агросвіт. - 2013. - №9. - С. 61-64
2. Кухта П.В. Управління інвестиційною діяльністю підприємств України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 - «Економіка та управління підприємствами» / Кухта П.В. - К., 2008. - 20 с.
3. Гриньова В.М. Інвестування / В.М. Гриньова, В.О. Коюда, Т.І. Лепейко, О.П. Коюда—2-ге вид., доопр. і доп. - Х.: Інжек, 2008. - 452 с.
4. Кириченко О.А. Інвестування / О.А. Кириченко., С.А. Єрохін. - К.: Знання, 2009. - 573 с.
5. Чернятін А.С. Методичні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості / А.С. Чернятін // Інвестиції: практика та досвід. - 2010. - №10. - С. 14-17
6. Резник Н.П. Методика економічної оцінки інвестиційної привабливості / Н.П. Резник // Формування ринкових відносин в Україні. - 2011. - №1. - С. 87-91
7. Бриль К.Г. визначення складових мехнізму підвищення інвестиційної привабливості підприємства / К.Г. Бриль // Інвестиції: практика і досвід. - 2010. - №24. - С. 12-15
8. Гребенюк Н. О. Інвестиційна привабливість : сутність та засоби покращення / Н. О. Гребенюк // Інвестиції : практика та досвід. - 2012. - № 12. - С. 12-17.

9. Івахненко І. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан та можливості її активізації / І. Івахненко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 2. – С. 7-9.
10. Таранова Ю. В. Специфіка формування іміджа регіона в умовах інформаційного общества / Ю. В. Таранова ; под ред. Л. П. Громовой ; сост. О. А. Никитина // Средства массовой информации в современном мире. Молодые исследователи. – С.-Пб., 2008. – С. 143 – 145.
11. Томарева В. В. Оцінка інвестиційного клімату України та її регіонів [Електронний ресурс] / В. В. Томарева. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>

УДК 658.14.012

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Зозуляк Марта Михайлівна,

асистент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету,
м. Мукачєво

Ключові слова:
*управління,
витрати,
фінансування*

Досліджено основні аспекти формування капіталу підприємства відповідно до вимог сьогодення. Розглянуто можливість нарощування фінансового потенціалу суб'єкта господарювання. Наведено існуючі методи управління витратами на підприємстві. Здійснено оцінку можливостей управління витратами на фінансування підприємства в умовах вітчизняних економічних реалій.

Keywords:
*management,
costs,
financing*

In the article, the main aspects of the enterprise fund organization are explored. The essence of the cost's management and its features are determined. An author emphasizes that effective cost's management system is necessary for the modern companies and enterprises. The link between an internal business management, control and the strategy of many companies is defined.

Ключевые слова:
*управление,
расходы,
финансирование*

Исследованы основные аспекты формирования капитала предприятия согласно условиям современной экономики. Рассмотрены возможности увеличения финансовых ресурсов предприятия. Приведены методы управления расходами на предприятии. Исследованы возможности управления расходами на финансирование предприятия в современных условиях ведения бизнеса.

Стабільний розвиток суб'єктів господарювання в сучасних умовах, які характеризуються мінливістю та посиленням економічної глобалізації, суттєво залежить від їхньої фінансової стій-

кості. Тільки за умови стійкого фінансового стану підприємства мають можливість нормально функціонувати, нарощуючи свій потенціал. Оскільки діяльність кожного господарюючого

суб'єкта пов'язана з ризиком, то для досягнення кращого фінансового результату підприємства прагнуть знизити свої витрати, найперше не виробничі, раціонально розподілити прибуток, ефективно використати оборотні активи тощо. З-поміж ряду завдань управління фінансуванням підприємств пріоритетними є такі, що пов'язані з досягненням високого рівня конкурентоспроможності як у довгостроковому, так і в короткостроковому періодах. Саме тому актуальності набувають дослідження організаційно-методичних питань забезпечення фінансової стійкості суб'єктів господарювання шляхом створення ефективної системи управління процесами фінансування на підприємствах, невід'ємним елементом якої є управління витратами.

Проблема забезпечення фінансування підприємства гостро постала перед українськими підприємствами, що зумовило значний інтерес до неї з боку науковців. Так, наприклад, питання оцінки та забезпечення фінансової стійкості підприємств розглядаються у працях таких вітчизняних вчених, як І. Бланк, І. Дем'яненко, Л. Докієнко, М. Заюкова, М. Кизим, М. Коробов, Н. Мамонтова, Я. Пижинський, А. Чупіс, Л. Шабліста. Дослідженню механізму управління фінансовою стабільністю присвячені роботи В. Плиси. Вивченням проблем досягнення фінансової стабільності підприємств займався Т. Керанчук. Дослідженням актуальних проблем управління витратами підприємств займалися вітчизняні науковці, серед яких Г. Дощич, А. Ясінська, Т. Шутько. Теоретико-методологічні питання фінансової стійкості набули значного розвитку і в працях зарубіжних економістів, таких як: М. Абрютіна, І. Балабанов, Є. Брігхем, А. Грачов, В. Ковальов, М. Крейніна, Р. Сайфулін, О. Стоянова, А. Шеремет та інші. Актуальність впровадження системи комплексного управління витратами на фінансування підприємства зумовлена потребами кожного етапу його життєвого циклу, для яких характерними є

рівень інвестиційної активності, напрями та форми фінансової діяльності, особливості формування та розподілу фінансових ресурсів тощо.

Предметом дослідження виступають джерела фінансування підприємства, зокрема такі найбільш поширені, як внески до статутного капіталу, кредити і кредиторська заборгованість. Мета дослідження – розкрити суть та види джерел фінансування підприємства, а також особливості управління витратами на таке фінансування. Сутність мети дослідження розкривається через виконання поставлених завдань, а саме: виклад основних аспектів формування капіталу підприємства відповідно до вимог сьогодення; вивчення шляхів нарощування фінансового потенціалу суб'єкта господарювання; характеристика існуючих методів управління витратами на підприємстві; оцінка можливостей управління витратами на фінансування підприємства в умовах вітчизняних економічних реалій.

Теорія економіки підприємства дає підставу говорити про те, що джерела фінансування кожного підприємства можуть бути власними і залученими. За класичною схемою отримати фінансування підприємство може від учасників шляхом збільшення статутного капіталу (власні). Також фінансування можна отримати на платній основі від банків та інших фінансових установ за умови відповідності певним критеріям. Так, класичним джерелом зовнішнього фінансування виступає кредит. Ще одним із розповсюджених залучених джерел є позика. Багато хто із суб'єктів господарювання вдається до позик, тому питання правової природи та обліку позик є завжди актуальними для них. Часто трапляються ситуації, коли підприємство з певних причин не може виконати свої зобов'язання самостійно, і тоді їх виконує третя особа, а отже, мають місце перекладення боргу та облікові наслідки такої операції для підприємства. Отже, важливо дослідити, які фінансово-правові та облікові питання виникають у разі використання кожної з

наведених форм фінансування підприємства та які методи управління витратами будуть найбільш ефективними за таких умов.

Згідно з вітчизняним цивільно – правовим законодавством до статутного капіталу можна вносити такі види активів, як грошові кошти, цінні папери, рухоме майно, нерухоме майно, майнові права [15]. Якщо внесок здійснюється майном або майновими правами, то його потрібно оцінити. Грошова оцінка вкладу здійснюється за згодою учасників товариства. А у випадках, установлених законом, проводиться незалежна експертна оцінка [15]. Порядок збільшення статутного капіталу господарські товариства (крім акціонерних) установлюють самостійно і закріплюють відповідні положення у статуті (засновницькому договорі). Основною відмінністю між первинним і додатковим внеском є те, що строку внесення для додаткових внесків законодавство не встановлює – його визначають в установчих документах. Виходячи з наведених основних моментів щодо поповнення статутного капіталу підприємства на різних етапах цього процесу можуть виникати витрати щодо його забезпечення (проведення зборів учасників, реєстрація змін, оцінка внесків тощо). Тому своєчасне реагування на виникнення таких витрат дозволить мінімізувати їх величину у порівнянні з очікуваними результатами.

Правові основи кредитних відносин (як різновиду зовнішнього фінансування) закладено у ст. 1054-1057¹ Цивільного кодексу України [15], а також у ст.345-349 Господарського кодексу України [3]. Здійснюються такі відносини на підставі кредитного договору. Характерною особливістю кредитних грошових коштів є те, що вони надаються на умовах зворотності та платності. При цьому виникають кредитні відносини набагато раніше до моменту укладення договору, чому передують підготовча робота, у процесі якої банк (чи інша фінансова установа) вивчає фінансовий стан позичальника, оцінює доцільність надан-

ня кредиту та пов'язані з цим ризики. Таким чином отримання такого роду фінансування також тягне за собою ряд витрат, зокрема на організацію підготовчого та основного етапу виникнення кредитних відносин, сплату відсотків, відстрочення кредитних зобов'язань, прострочення довгострокових зобов'язань, включення до собівартості активів капіталізованих фінансових витрат [14]. Ефективне управління вищевказаними витратами забезпечить підприємству можливість ведення правильної політики в напрямку побудови кредитних відносин із відповідними фінансовими установами.

Позика, на відміну від кредиту, може бути безвідсотковою, а тому користувач нею не створює додаткове навантаження на підприємство щодо обслуговування свого боргу перед кредитором. У позику можуть передаватися не лише грошові кошти, а й матеріальні речі. Саме це й відрізняє договір позики від кредитного договору [15]. Недоліком позики є те, що отримані у межах цього договору кошти чи майно так чи інакше потрібно повертати, а це накладає певні ризики на фінансування діяльності підприємства у майбутньому в тому випадку, якщо власні оборотні активи не збільшаться. Наслідком може бути зростання витрат на обслуговування та забезпечення повернення позики.

Іноді трапляються ситуації, коли підприємство з певних причин не може виконати зобов'язання самостійно. Підставою для передачі виконання свого зобов'язання перед кредитором може служити ст. 528 Цивільного кодексу України, згідно з якою виконання зобов'язання може бути покладено боржником на іншу особу (третью сторону) [15]. За таких умов найважливішим є правильне врегулювання взаємовідносин боржника із третьою особою, які можуть розвиватися за декількома варіантами, кожен з яких в контексті процесу управління буде витратним так чи інакше. Як один із прикладів, можна навести ситуацію, коли підприємство – боржник має заборгованість перед кре-

дитором за отримані і не оплачені товари. Тоді воно (підприємство) укладає із третьою особою угоду з метою погашення заборгованості перед своїм кредитором, а коли третя сторона погасить його заборгованість, у підприємства виникає інше зобов'язання (тепер уже перед третьою стороною) за здійснене фінансування, яке також потрібно буде оплатити грошовими коштами [14, с. 33-35].

Отже, розглянувши основні види джерел фінансування підприємства для забезпечення його нормального функціонування та розвитку, а також стійкості до зовнішніх чинників мінливого економічного середовища, можемо зробити певні висновки у вигляді порівняння переваг та недоліків кожного з наведених способів фінансування підприємства (табл. 1) [6; 12; 13].

Таблиця 1.
Порівняльна характеристика способів фінансування підприємства

Способи фінансування	Фінансово-правові питання		Податково-бухгалтерські питання	
	переваги	недоліки	переваги	недоліки
1	2	3	4	5
Внесок до статутного капіталу.	Класичний спосіб отримання фінансування.	Необхідно дотримуватися процедурних умов; складність та тривалість оформлення; учасники не можуть миттєво повернути внесені кошти.	Відсутність додаткового податкового навантаження в емітента та інвестора.	Внесок майном розглядається для інвестора на загальній системі оподаткування як продаж з відповідним оподаткуванням, а для інвестора - платника єдиного податку така операція заборонена зовсім.
Додатковий внесок засновника.	Оперативність отримання коштів підприємством; відсутність складної процедури і тривалого оформлення; не потрібно повертати додаткові внески учаснику навіть при його виході або ліквідації підприємства.	Недостатнє правове регулювання операцій з додатковими внесками; позбавлення права учасника, який здійснив додатковий внесок, забрати його при виході або ліквідації.	Жодних податкових наслідків.	Схожість із безповоротною фінансовою допомогою може спонукати контролерів розглядати отримане як подарунок, що призведе до включення додаткового внеску до складу доходів.
Кредит.	Класичний, прозорий і відносно швидкий спосіб залучення капіталу (коштів).	Сплата відсотків за користування грошовими коштами; поворотність залучених коштів; сплата комісії, плата за видачу та дострокове погашення, необхідність застави чи поруки; виникнення додаткових витрат на оцінку, страхування, нотаріальне оформлення і втрат часу.	Сума кредиту не включається до доходів; сплачені відсотки та платежі за оформлення включаються до витрат.	Необхідність капіталізації фінансових витрат за відповідних умов ускладнює ведення бухгалтерського обліку і не дозволяє одразу віднести їх на фінансовий результат. При отриманні кредиту від пов'язаного

				нерезидента в податковому обліку можуть виникати різниці
Позика.	Швидкий спосіб залучення коштів; відсутність складної процедури і тривалого оформлення; відсутність вимоги сплати відсотків за користування коштами та оплати інших послуг; обмеженість суми та термінів позики умовами договору.	Залучення коштів на поворотній основі; при наданні (поверненні) позики готівкою можуть виникнути запитання з готівковими обмеженнями.	Залучені кошти не включаються до доходів при отриманні і до витрат при поверненні; відсутність податкових наслідків у позикодавця.	Знецінення отриманих в позику коштів може спричинити появу доходів у бухгалтерському обліку, що прямо впливає на збільшення податку на прибуток. Отримувач позики на спрощеній системі оподаткування повинен повернути її протягом 12 місяців із дати отримання.
Виконання зобов'язань третьою особою	Швидкий спосіб фінансування боргу; відсутність складних процедур та сплати відсотків за залучення коштів.	Фінансування на поворотній основі; усі ризики залишаються за боржником.	Відсутність додаткового податкового навантаження для кредитора, боржника та третьої особи.	Відсутність врегульованої законодавством процедури виписки податкових накладних на товар, що поставляється кредитором.

Стійкість суб'єкта господарювання до мінливості зовнішнього економіко-правового середовища значною мірою визначається внутрішніми чинниками. Останні, в свою чергу, залежать від організації роботи самого підприємства та його структурних підрозділів. Успіх підприємства залежить також від складу та структури продукції (робіт, послуг), оптимального складу активів, якості управління ними, інтенсивності залучення обігових коштів, величини запасів і активів у грошовій формі. Окрім цього, до важливих внутрішніх чинників відносять кадрову, інноваційну, дивідендну політику, мотивацію працівників, організаційну структуру підприємства тощо [7, с. 18]. Група перелічених чинників безпосередньо впливає на поточну фінансову стійкість підприємства. Чим більше у підприємства власних ресурсів, насамперед прибутку та власних фондів, тим більша впевненість у збереженні ним фінансової стійкості.

Сьогодні часто виникають ситуації, коли підприємства втрачають прибутки через несвоєчасність надходження товарів, сировини, матеріалів, внаслідок чого доводиться формувати значні запаси оборотних коштів, що зумовлено проблемою вибору надійних постачальників. Важко уявити роботу сучасного суб'єкта господарювання і без співпраці з комерційними банками, страховими компаніями, інвестиційними фондами, лізинговими компаніями, органами фінансово-інвестиційної інфраструктури.

В контексті вищезазначеного можна стверджувати про те, що розумне управління витратами на фінансування підприємства повинно враховувати інтереси усіх учасників таких відносин – від акціонерів, кредиторів, постачальників та бюджетних фондів до персоналу підприємства, - оскільки всі вони зацікавлені в забезпеченні стабільності підприємства. З цією науковою спіль-

нотою України та світу розроблено ряд методик із застосуванням численних методів управління витратами на підприємстві, наприклад таких, як: система обліку прямих витрат, нормативний метод обчислення собівартості продукції, контролю за виробництвом та управління ним, управління витратами на основі видів діяльності, управління витратами за етапами життєвого циклу продукції, метод економічної доданої вартості та інші [2].

Проте варто також наголосити на необхідності впровадження сучасних наукових досягнень в галузі управління фінансовими ресурсами підприємства та пов'язаними з їх використанням витратами шляхом вибору відповідних інструментів («таргет – костинг», «бен-

чмаркінг витрат», «LCC-аналіз», «методи EVA», «ABC-метод») [5]. Варто пам'ятати, що стабільне функціонування підприємства та його економічний розвиток у багатьох випадках залежить від досконалості управління та організації всіх напрямів його діяльності. Використання лише одного чинника внутрішнього середовища без взаємодії з іншими не означатиме забезпечення стійкого розвитку підприємства, оскільки потрібна інтеграція усіх факторів. Саме таке завдання покладається на систему управління підприємством та, зокрема, його фінансово-бухгалтерську діяльність, яка повинна бути ефективною, гнучкою, здатною адаптуватися до мінливих умов ринкового середовища.

1. Бугас Н.В. Фінансова стійкість підприємств як передумова їх ефективного функціонування та розвитку // Економіка та держава. – 2005.- №6.- С. 27-30.
2. Влюсюк Г.В. Аналіз та оцінка існуючих систем управління витратами // Держава та регіони. – №6. – 2009. – С.78-79.
3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/436-15>.
4. Дем'яненко І.В. Фінансова стійкість підприємств та її бюджетно-податкове регулювання // Фінанси України. – 2001. - № 5. – С.127-129.
5. Кальєніна Н.В. Методи управління витратами, їх переваги та недоліки // Держава та регіони. – №5. – 2007. – с. 32-35.
6. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку фінансових витрат, затверджені наказом Мініну від 01.11.2010р. № 1300 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF10087.html.
7. Плиса В.Й., Приймак І.І. Стратегія забезпечення фінансової стійкості суб'єктів господарювання в економіці України: Монографія. – Львів: Видавництво ННВК «АТБ», 2009. – 144с.
8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.sfs.gov.ua/nk/>
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати», затверджене наказом Мініну від 31.12.99р. № 318 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z0027-00>.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 31 «Фінансові витрати», затверджене наказом Мініну від 28.04.2006р. № 415 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06>.
11. Пономаренко В.С. Стратегічне управління підприємством: Монографія.- Харків: Основа, 1999. – 620с.
12. Порядок збільшення (зменшення) статутного капіталу публічного або приватного акціонерного товариства, затверджений рішенням Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку від 14.05.2013р. № 822 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0858-13>.
13. Теорія фінансової стійкості підприємства. Монографія / М.С. Заюкова, О.В. Мороз та ін. За ред. М.С. Заюкової. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2004. – 155с.
14. Фінансування підприємства // О. Василенко, О. Ольховик, М. Нестеренко, М. Боголюбенко, О. Голенко // Податки та бухгалтерський облік № 80 (1995). -Жовтень, 2016. - Х.: ТОВ «ВД «Фактор», 2016. – С.4-42.
15. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У БУДІВНИЦТВІ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ

Кратко Ігор Романович,

старший викладач кафедри обліку і оподаткування та маркетингу Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Ключові слова:

*амортизація,
знос,
будівництво,
витрати,
собівартість*

Капітальне будівництво та ремонт автомобільних доріг, будучи окремою галуззю економіки країни, характеризується певними організаційно-технологічними особливостями, які суттєво впливають на організацію та методологію як фінансового, так і управлінського обліку. Значною частиною у собівартості робіт по будівництву та ремонту автомобільних доріг є амортизація.

Keywords:

*amortization,
depreciation,
construction,
outgoings,
cost*

Capital construction and repairs of roads, as a separate branch of the economy, characterized by certain organizational and technological features that significantly influence the organization and methodology of both financial and management accounting. A significant part of the cost of construction and road repair is depreciation.

Ключевые слова:

*амортизація,
износ,
строительство,
расходы,
себестоимость*

Капитальное строительство и ремонт автомобильных дорог, будучи отдельной отраслью экономики страны, характеризуется определенными организационно-технологическими особенностями, которые существенно влияют на организацию и методологию как финансового, так и управленческого учета. Значительной частью в себестоимости работ по строительству и ремонту автомобильных дорог является амортизация.

Капітальне будівництво та ремонт автомобільних доріг, будучи окремою галуззю економіки країни, характеризується певними організаційно-технологічними особливостями, які суттєво впливають на організацію та методологію як фінансового, так і управлінського обліку. Великий внесок у дослідженні цієї проблеми зробили такі вчені-економісти, як В. В. Бабич, А. А. Баширов, М. Г. Волков, П. А. Галущинський, М. Ф. Дячков, С. Я. Зубілевич, Б. М. Литвин, В. С. Мисаков, О. С. Нарінський, М. С. Пушкар, Л. М. Крамаровський, І. Р. Фломенблїт та інші. Пе-

реважна більшість їхніх наукових праць опублікована в 70–80-х рр. ХХ ст.

Значною частиною у собівартості робіт по будівництву та ремонту автомобільних доріг є амортизація.

Мета дослідження полягає в огляді діючої методики обліку амортизації основних засобів, їх порядок нарахувань та використання амортизаційних відрахувань у бухгалтерському обліку.

Беручи участь у виробничому процесі, основні засоби поступово переносять по частинах свою вартість на готовий продукт. Завдання бухгалтерського обліку полягає в тому, щоби визначити суму цієї вартості. Отже, треба знати

величину зносу кожного об'єкта вартісному виражені.

Згідно з П(С)БО 7 "Основні засоби" [5], знос основних засобів – це сума амортизації об'єкта основних засобів з початку його корисного використання.

Амортизація (лат. *amortisatio* – оплата боргів) – процес відшкодування зношування основних засобів, інших необоротних матеріальних та нематеріальних активів, пов'язаний з поступовим перенесенням їх вартості на новостворювану продукцію, роботи або послуги [29].

Амортизація є систематичним розподілом первинної чи переоціненої вартості необоротних активів за мінусом їх ліквідаційної вартості протягом строку корисного їх використання (амортизації). Знос є сумою, що нагромаджується з початку корисного використання необоротних активів.

Знос і амортизація – взаємообумовлені категорії обліку. Якщо знос показує, наскільки змінилась вартість основних засобів у результаті їх участі у виробничому процесі, то амортизація – яка вартість включена у витрати за певний звітний період. Сума зносу завжди визначається в сумі амортизаційних відрахувань. Для визначення останньої використовуються різні методи розрахунків.

Розмір амортизації відрахувань визначається в процентах до інвентарної (балансової) вартості окремих видів основних засобів і називається нормою амортизаційних відрахувань.

Амортизаційні відрахування – це вартісне вираження зносу основних засобів, яке включається в собівартість продукції, виконаних робіт і послуг.

Сума амортизації за місяць визначається методом множення початкової вартості об'єкта на місячну норму амортизації. Амортизаційні відрахування включаються у собівартість продукції.

Вартість, як амортизується, – первісна або переоцінена вартість необоротних активів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

Ліквідаційна вартість – сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного, використання (експлуатації) за вирахування витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією).

Зрозуміло, що ліквідаційна вартість об'єкта основних засобів, який планується продати через 5 років, буде більша, ніж об'єкта, який передбачається замінити через 8 років. Але оскільки важко передбачити ліквідаційну вартість через кілька років, її часто не визначають, тобто приймають рівною нулю.

Сума амортизації визначається шляхом застосування одного з методів нарахування. Під методом нарахувань амортизації розуміють прийняті способи розподілу вартості необоротних активів.

П(С)БО передбачено використання таких методів:

- прямолінійного списання;
- зменшення залишкової вартості;
- прискореного зменшення залишкової вартості;
- кумулятивного;
- виробничого.

Вибір методу амортизації кожного об'єкта основних засобів (або групи однорідних об'єктів) здійснює підприємство самостійно, виходячи з принципі, за яким обраний метод найкраще розподіляв би вартість активу відповідно до очікуваного способу отримання доходу від його використання.

Різниця між первісною (відновною) вартістю активу і сумою накопиченої амортизації визначає залишкову вартість об'єкта основних засобів. Саме залишкова вартість активу включається у валюту балансу, її часто називають балансовою.

Метод прямолінійного списання. Величина амортизації залежить від строку корисного використання об'єкта основних засобів. Річна сума амортизації визначається шляхом ділення вартості,

яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта.

Метод прямолінійного списання дає рівномірність розподілу суми амортизації між обліковими періодами.

Метод зменшення залишкової вартості. Річну суму амортизації визначають як добуток залишкової вартості основних засобів на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річну норму амортизації (y %) обчислюють як різницю між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість.

Цей метод найчастіше використовують для об'єктів основних засобів, інтенсивність використання яких у міру їх експлуатації зменшується. Він досить трудомісткий і на практиці зустрічається зрідка.

Метод прискореного зменшення залишкової вартості.

Це різновид методу зменшення залишкової вартості. Згідно з ним річну суму амортизації визначають як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи зі строку корисного використання об'єкта, і подвоюється.

Цей метод найчастіше використовують до основних засобів, інтенсивність використання яких у перші роки експлуатації значно вища, ніж у наступні.

Кумулятивний метод. Річну суму амортизації визначають як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Останній розраховують діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта основних засобів, на суму числа років його корисного використання.

Метод застосовують до основних засобів, які зношуються більше в перші роки експлуатації. Також його викорис-

товують до об'єктів зі швидким моральним зносом (наприклад, обчислюваної техніки).

Виробничий метод нарахування амортизації. Місячну суму амортизації визначають як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Останню обчислюють діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

До методу звертаються, коли інтенсивність використання об'єкта впливає на його експлуатаційні властивості та, звісно ж, коли можна визначити обсяг виробництва. Повною мірою це стосується автотранспорту, який використовують для надання послуг із перевезень, верстатів та будь-якого виробничого обладнання.

Для відображення в обліку нарахованих сум амортизаційних відрахувань Планом рахунків передбачено рахунок 13 "Знос (амортизація) необоротних активів" із субрахунками:

131 "Знос ОЗ"

132 "Знос інших необоротних матеріальних активів"

133 "Накопичена амортизація нематеріальних активів"

134 "Накопичена амортизація довгострокових біологічних активів"

135 "Знос інвестиційної нерухомості"

За кредитом рахунка 13 відображаються нарахування амортизації активів, за дебетом – зменшення суми зносу.

Нормативні показники вартості експлуатації дорожньо-будівельних машин та механізмів обчислюються в розрахунку на одну машину-годину середнесменного часу експлуатації машин, яке включає:

- час, протягом якого машини виконують технологічні операції, в тому числі для автотранспортних засобів - час їх переміщення з бази механізації (будівельного майданчика) на будівельний майданчик (базу механізації);

- час заміни швидкозношуваних частин, різального інструменту і змінного робочого оснастки;

- час переміщення машин по фронті робіт в межах будівельного майданчика;

- час технологічних перерв в роботі машин при виконанні БМР;

- час підготовки машин до роботи та їх здачі після закінчення роботи;

- час на щозмінне технічне обслуговування машин;

- перерви в роботі машиніста (машиністів екіпажу), які регламентуються законодавством про працю.

Як правило, при складанні кошторисів вартість машино-години роботи будівельних машин і механізмів приймається за збірниками кошторисних норм і розцінок на експлуатацію будівельних машин та автотранспортних засобів з використанням поправочних коефіцієнтів для приведення до рівня цін регіону.

Об'єктом амортизації є вартість основних засобів (окрім вартості землі і незавершених капітальних інвестицій). Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється підприємством при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації.

При визначенні строку корисного використання (експлуатації) слід ураховувати:

1) очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності;

2) фізичний та моральний знос, що передбачається;

3) правові або інші обмеження щодо строків використання об'єкта та інші фактори.

Строк корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів переглядається в разі зміни очікуваних економічних вигод від його використання. Амортизація об'єкта основних

засобів нараховується, виходячи з нового строку корисного використання, починаючи з місяця, наступного за місяцем зміни строку корисного використання (експлуатації) - очікуваний період часу, протягом якого необоротні активи будуть використовуватися підприємством або з їх використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний підприємством обсяг продукції (робіт, послуг).

Метод амортизації обирається підприємством самостійно з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигод від його використання [5].

Метод амортизації об'єкта основних засобів переглядається у разі зміни очікуваного способу отримання економічних вигод від його використання. Нарахування амортизації за новим методом починається з місяця, наступного за місяцем прийняття рішення про зміну методу амортизації.

Нарахування амортизації проводиться щомісячно. Місячна сума амортизації при застосуванні прямолінійного методу визначається діленням річної суми амортизації на рахунку 12. Місячна сума амортизації при застосуванні методів зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості та кумулятивного визначається діленням суми амортизації за повний рік корисного використання на рахунку 12.

Нарахування амортизації починається з місяця, наступного за місяцем, у якому об'єкт основних засобів став придатним для корисного використання.

Нарахування амортизації припиняється, починаючи з місяця, наступного за місяцем вибуття об'єкта основних засобів, переведення його на реконструкцію, модернізацію, добудову, дообладнання, консервацію.

Суму нарахованої амортизації всі підприємства відображають збільшенням суми витрат підприємства і зносу основних засобів. Одночасно на суму нарахованої амортизації об'єктів

зовнішнього благоустрою та житлових будинків, що перебувають на балансах житлово-комунальних організацій, які належать до сфери управління органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, а також автомобільних доріг загального користування збільшуються доходи цих підприємств і організацій із зменшенням додаткового капіталу, а при його недостатності - статутного капіталу.

Знос не нараховується на такі основні засоби:

- 1) земельні ділянки;
- 2) природні ресурси;
- 3) будинки і споруди, що є унікальними пам'ятками архітектури та мистецтва;
- 4) обладнання, експонати, зразки, діючі і недіючі моделі, макети та інші наочні посібники, що знаходяться в кабінетах та лабораторіях і використовуються для навчальних та наукових цілей;
- 5) продуктивну і племінну худобу, буйволів, волів, оленів, експонати тваринного світу (в зоопарках та інших аналогічних установах);
- 6) багаторічні насадження, що не досягли експлуатаційного віку;
- 7) бібліотечні фонди, фільмофонди, сценічно-постановочні засоби;
- 8) музейні і художні цінності;
- 9) малоцінні необоротні матеріальні активи;
- 10) основні засоби установ, що знаходяться за кордоном;
- 11) білизну, постільні речі, одяг, взуття;
- 12) орендовані основні засоби, які обліковують на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи».

Знос предметів (об'єктів) основних засобів нараховується один раз на рік (за повний календарний рік), незалежно від того, в якому місяці звітного року вони придбані чи побудовані. Процес нарахування зносу здійснюється таким чином. При відкритті інвентарних карток обліку основних засобів т. ф. № 03-6 та № 03-8 записується річна норма зно-

су в процентах до балансової вартості. Згідно з діючим порядком нарахування зносу основних засобів у бюджетних установах проводять за ставками в процентах до первісної вартості основних засобів на кінець року. При цьому використовують такі норми нарахування зносу за групами основних засобів: група 1 – 5%, група 2 – 25 і група 3 – 15%.

В останній робочий день грудня бухгалтер переносить з інвентарних карток у т. ф. № 03-12 «Відомість нарахування зносу на основні засоби» первісну вартість об'єкта, річну норму нарахування зносу, суму нарахованого зносу з початку експлуатації об'єкта до звітного періоду. На підставі цих даних визначають суму зносу за рік і на кінець року на загальну суму нарахованого зносу і оформляють бухгалтерське проведення:

Дт 10 «Дооцінка активів»,

Кт 131 «Знос основних засобів»,

Кт 132 «Знос інших необоротних матеріальних активів».

Сума нарахованого зносу з кожного об'єкта зокрема не може перевищувати 100% його первісної вартості. У той же час нарахування зносу в розмірі 100% первісної вартості об'єкта не є підставою для його списання з балансу.

Списання нарахованого зносу проводять при вибутті основних засобів бухгалтерським проведенням:

Дт. 132 «Знос інших необоротних матеріальних активів»

Кт. 10 «Основні засоби»

Кт. 11 «Інші необоротні матеріальні активи»

Треба мати на увазі, що загальна сума первісної вартості необоротних матеріальних активів (дебетове сальдо рахунків 10, 11, 12) дорівнює сумі зносу необоротних матеріальних активів (кредитове сальдо рахунків 131 і 132).

Особи, відповідальні за експлуатацію та збереження основних засобів, повинні забезпечити своєчасне, повне і якісне виконання усіх правил їх технічного обслуговування і ремонту, необхідних для підтримання (відновлення)

експлуатаційних властивостей цих засобів.

За обсяговим характером виконуваних ремонтних робіт ремонти поділяють на поточні і капітальні. Поточні ремонти можуть проводитися декілька разів на рік, а капітальні – як правило не частіше одного разу в рік (або й рідше). При поточному ремонті замінюють окремі деталі без розбирання усього об'єкта, тоді як при капітальному ремонті розбирають об'єкт і замінюють несправні вузли та агрегати.

На кожен об'єкт, що підлягають поточному чи капітальному ремонту, складають відомість дефектів, у якій вказують деталі, що потребують заміни, необхідні ремонтні роботи, норми часу на виконання робіт, виготовлення та заміну деталей, кошторисну вартість ремонту, строки початку і закінчення ремонту. Якщо ремонт виконується господарським способом, то на підставі відомості дефектів виписують наряд-замовлення, документи на одержання зі складу необхідних запасних частин і ремонтних матеріалів, наряди на виконання робіт з виготовлення, монтажу, реставрації окремих вузлів і деталей та їх зміни.

Якщо ремонт виконує підрядна організація, то відомість дефектів складають у присутності представника замовника. Один примірник відомості дефектів передають замовнику для контро-

лю повноти і якості ремонту. Відомість містить дані про заміну окремих частин об'єкта і необхідне фінансування.

Приймання виконаних підрядною організацією ремонтних робіт оформляється «Актом приймання - здавання відремонтованих, реконструйованих та модернізованих об'єктів» т, ф. № 03-2. Акт складають у двох примірниках - по одному для підрядника і замовника. Акт передають у бухгалтерію, де на його підставі в інвентарній картці обліку основних засобів виконують відповідні записи про виконаний ремонт.

№ 03-2 є підставою для списання витрат на ремонт основних засобів.

Вартість поточного і капітального ремонту основних засобів не зараховується на збільшення їх балансової вартості, а списується на поточні витрати установи за рахунок відповідних джерел фінансування.

Роботи з реконструкції та модернізації основних засобів виконуються, як правіше, спеціалізованими підрядними організаціями. Оформляються вони аналогічно капітальному ремонту основних засобів, але роботи модернізації, добудови, дообладнання, реконструкції об'єктів основних засобів суттєво змінюють їх технічні та експлуатаційні характеристики, а відтак їхню вартість. Тому витрати на ці роботи зараховують на збільшення первісної вартості основних засобів.

1. Амортизація у проекті податкового кодексу: Вибираємо свій метод / Н. Журавець // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 84. – С. 35 – 39
2. Бакай В.Й. Амортизаційна політика та її вплив на фінансово-економічну діяльність підприємства [Електронний ресурс] / В. Й. Бакай, О. В. Бедін – Облік і фінанси. – Випуск 9 (33). – Ч. 1. – 2012. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/en_oif/2012_9_1/5.pdf
3. Методи нарахування амортизації основних засобів // «Податки та бухгалтерський облік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nibu.factor.ua/ukr/info/pribil/metod>
4. Податковий кодекс України від 02.12.10 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 27.04.00 № 92 зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 18.05.00 № 288/4509 зі змінами та доп. (за текстом – П(С)БУ № 7). – Режим доступу: www.rada.gov.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ЇХНІ ПРАВА

Сопко Руслана Іванівна,

викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:
*люди похилого віку,
соціальний захист,
соціальне обслуговування,
права людей похилого віку*

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена необхідністю розгляду і аналізу прав людей похилого віку, соціального захисту та соціального обслуговування цієї категорії.

Keywords:
*elderly people,
social protection,
social services,
law elderly*

The relevance of the material set out in the article, due to the need to review and analysis of human aging, social protection and social services in this category.

Ключевые слова:
*старики,
социальная защита,
социальное обслуживание,
права пожилых людей*

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена необходимостью рассмотрения и анализа прав пожилых людей, социальной защиты и социального обслуживания данной категории.

Сучасний стан в Україні характеризується не тільки складною економічною і політичною ситуацією, але й своєрідним руйнуванням надій і сподівань великої частини населення. Насамперед це стосується людей похилого віку, які, набувши статусу пенсіонера, лише частково можуть брати участь у житті суспільства. Важливо й те, що в специфічних умовах старше покоління у зв'язку з переглядом усіх цінностей і досягнень доперебудовного періоду часто мають відчуття глибокої образи й розчарування: все їхнє життя і робота, присвячені праці на користь суспільства, нерідко визнаються марними, непотрібними. Слід відмітити, що економічна ситуація в Україні така, що обставини спонукають людей похилого віку активізувати свою позицію, продовжувати роботу і після пенсійного віку.

Як свідчать дослідження, кожна працююча людина рік за роком створює значно більше, ніж споживає. З першої хвилини трудової діяльності людина починає повертати свій борг за роки довиробничого віку. Вже у віці 30-35 років людина (працююча) повертає суспільству усі засоби, витрачені на її виховання і навчання, а протягом наступних 20-30 років професійного життя вона створює "залишки", частину яких суспільство повертає у вигляді пенсії і безкоштовної охорони здоров'я [1]. Чимало пенсіонерів постійно потребують психологічної та юридичної допомоги. Зараз у нашій країні права такої категорії людей, як пенсіонери, у деяких законах лише на папері, але ці закони часто не виконуються на практиці.

Громадяни похилого віку мають згідно з Законом такі права та переваги:

1. Право на працю (досягнення пенсійного віку зовсім не означає, що людина обов'язково повинна виходити на пенсію. Люди похилого віку мають такі самі права на працю, як і молоді люди. Звільнення працівника з ініціативи роботодавця або відмова у прийнятті на роботу тільки з мотивів досягнення таким працівником пенсійного віку законом забороняється).

2. Право на пенсію (право на пенсію за віком має кожний літній громадянин, який досяг пенсійного віку і має встановлений законом мінімальний стаж роботи (жінки – 20 років, чоловіки – 25 років). Громадянам похилого віку, які не мають права на пенсію (наприклад, не мають достатнього стажу, необхідного для призначення пенсії), державою надається державна соціальна допомога).

3. Забезпечення протезною допомогою (громадяни похилого віку безплатно, або на пільгових умовах забезпечуючи протезами, слуховими апаратами, зубопротезуванням).

4. Крім того, самотні громадяни похилого віку мають також додаткові права, а саме:

- право на догляд. За наявності висновків медичних закладів, що самотні громадяни похилого віку потребують постійного стороннього догляду, їм призначається державна соціальна допомога на догляд, а також надається державними установами соціально-побутове обслуговування вдома;

- пільги щодо оподаткування. Самотні громадяни похилого віку, які мають у власності житловий будинок у сільському товаристві, звільняються повністю або частково від сплати земельного податку або орендної плати за землю;

- переважне право на встановлення домашнього телефону та ін.

Так, право осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними

членами суспільства, здійснюється шляхом:

- забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

- забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їх використання такими особами;

- забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

- забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я [5].

Соціальний захист людей літнього і старого віку – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старого віку, що ґрунтується на принципах поваги і милосердя з боку держави [3].

На сьогодні в Україні створено систему законодавства щодо соціального захисту літніх людей. Законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного повноцінного життя. Велику увагу Уряд України приділяє посиленню соціального захисту осіб похилого віку з числа ветеранів війни та дітей війни, життєзабезпечення яких підтримується системою пільг та компенсацій. Ветеранам війни відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" надаються пільги щодо користування житлово-комунальними послугами, оплати послуг зв'язку, санаторно-курортного лікування, ремонту житла, проїзду в міському та приміському транспорті, встановлені надбавки до пенсії. Вказана категорія громадян має право на отримання соціальних послуг [4].

Соціальний захист населення літнього і старого віку складається із профілактики, підтримки, представництва.

Профілактика – це збереження благоустрою старої людини, зменшуючи або знищуючи фактори ризику, перет-

ворюючи її приміщення у стаціонарне соціальне обслуговування.

Підтримка являє собою допомогу, що необхідна старим людям для збереження максимально можливого рівня самостійності.

Представництво – захист інтересів старих недієздатних людей від їх імені для надання необхідної допомоги.

Традиційно склалися три напрями діяльності органів соціального захисту населення та літніх і старих людей, зокрема: соціальна допомога (надання старим людям пільг і переваг, допомоги), соціальне обслуговування, організація пенсійного забезпечення.

Механізм соціального захисту старих людей реалізується на державному і регіональному (міському) рівнях. Державний рівень соціального захисту забезпечує гарантоване надання законодавчо встановлених пенсій, послуг і пільг відповідно до грошових і соціальних нормативів. На регіональному рівні з урахуванням місцевих умов і можливостей вирішуються питання додаткового підвищення рівня забезпечення.

Основна мета соціального захисту літніх і старих людей – це позбавлення їх від абсолютних злиднів, бідності, надання конкретної допомоги. Соціальна допомога літнім і старим людям – це забезпечення в грошовій чи натуральній формі, у вигляді послуг чи пільг, наданих з урахуванням законодавчо встановлених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення.

Соціальне обслуговування людей літнього і старого віку – це сукупність спеціальних послуг, які надаються людям літнього і старого віку в домашніх умовах чи спеціалізованих державних закладах, що включають соціально-побутову допомогу і морально-психологічну підтримку [2].

Основні принципи діяльності у сфері соціального обслуговування старих людей такі: врахування прав людини і громадянина, надання державних гарантій, забезпечення рівних можливостей в одержанні соціальних послуг і їх доступності для старих людей, наступ-

ність, поступовість, доступність усіх видів соціального обслуговування; орієнтація соціального обслуговування на індивідуальні потреби.

Держава гарантує літнім і старим людям можливість одержання соціальних послуг на основі принципу соціальної справедливості незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання.

Соціальне обслуговування включає в себе стаціонарні, напівстаціонарні та нестаціонарні форми. До стаціонарних форм соціального обслуговування належать пансіонати для ветеранів праці й інвалідів, ветеранів війни, окремих професійних категорій старих людей, а також спеціальні будинки для одиноких і бездітних подружніх пар з комплексом служб соціально-побутового призначення.

Стаціонарне соціальне обслуговування спрямоване на надання різносторонньої соціально-побутової допомоги людям літнього і старого віку, які повністю чи частково втратили здатність до самообслуговування.

Напівстаціонарні форми соціального обслуговування включають відділи денного і нічного перебування, реабілітаційні центри, медико-соціальні відділи. Напівстаціонарне соціальне обслуговування включає в себе соціально-побутове, медичне і культурне обслуговування старих людей, організацію їх харчування, відпочинку, забезпечення їх участі в посильній трудовій діяльності і підтримування активного способу життя.

До нестаціонарних форм соціального обслуговування входять соціальне обслуговування за місцем проживання, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативна допомога, соціально-психологічна допомога. Нестационарні форми соціального обслуговування створені для надання соціальної допомоги і обслуговування старих людей, що надають перевагу звичній для них домашній обстановці.

Відповідно до Закону України „Про соціальні послуги” особам похилого

віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг. Соціальну допомогу громадянам похилого віку, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування, за їх бажанням може бути надано або у відповідній соціальній установі (будинку-інтернаті, територіальному центрі соціального обслуговування, будинку для ветеранів, пансіонаті для громадян похилого віку), де вони перебувають тимчасово або постійно, або безпосередньо за місцем проживання вдома. Підставою для організації соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам є висновок лікувально-профілактичної установи про ступінь втрати особою здатності до самообслуговування. Соціальні працівники та соціальні робітники надають самотнім громадянам та інвалідам соціальні послуги відповідно до угоди. Така угода укладається між самотнім громадянином і територіальним центром або відділенням соціальної допомоги вдома.

У системі соціального обслуговування самотніх громадян працює понад 50 тис. соціальних працівників, які надають понад 47 видів соціальних послуг. Велику увагу в стаціонарних установах приділяють організації відпочинку та культурного обслуговування громадян похилого віку. Громадяни похилого віку, які проживають у стаціонарних установах, за бажанням мають право на працевлаштування на роботу, доступну їм за станом здоров'я, на умовах трудового договору.

Діяльність стаціонарних установ, де проживають особи похилого віку, постійно вдосконалюється, впроваджуються сучасні технології соціального обслуговування та методи соціальної роботи, розпочато здійснення індивідуальної оцінки потреби в допомозі та соціальних послугах. Одночасно зі зміцненням вже існуючих стаціонарних установ основною тенденцією розвитку системи соціального обслуговування осіб похилого віку є створення стаціонарних закладів нового типу. На сьогодні в Укра-

їні формується мережа будинків-інтернатів та стаціонарних відділень з невеликою чисельністю мешканців. Створення таких соціальних закладів у громаді дає змогу наблизити стаціонарні соціальні послуги до звичайного місця проживання осіб похилого віку, не розривати родинні та соціальні зв'язки, що склалися протягом життя.

У системі праці та соціального захисту населення розвинено мережу територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, які надають соціальні послуги особам похилого віку за місцем проживання у громаді. Територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян є спеціальною державною або комунальною установою, що надає послуги пенсіонерам, інвалідам, самотнім непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам удома в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності та соціальної активності [8].

З метою посилення соціальної захищеності громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах і відповідно до законодавства мають право на соціальне обслуговування, Урядом прийнято рішення щодо впровадження нового виду соціальних послуг. Зокрема, затверджено Порядок призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги. Впровадження такого виду послуг дало змогу не обмежувати право людини похилого віку на отримання соціальних послуг тільки в стаціонарній установі або через територіальний центр. Людина, яка має потребу у послугах, за її вибором, може отримувати їх від фізичної особи, таким чином соціальні послуги було наближено безпосередньо до місця проживання літньої людини, яка потребує постійного стороннього догляду. Новою формою надання соціальних послуг з проживання стало створення у регіонах України спеціалізова-

них житлових будинків для одиноких ветеранів війни і праці, пенсіонерів та інвалідів, у складі яких діють служби соціально-побутового призначення, медичного обслуговування, створено умови для організації дозвілля.

Для наближення соціальної допомоги та послуг ветеранам війни, які мешкають у сільській місцевості, при сільських та селищних радах організовано центри соціального захисту населення за місцем проживання. Вказані центри є структурними підрозділами органів праці та соціального захисту населення,

їх працівники тісно співпрацюють з первинними організаціями ветеранів війни щодо надання потребуючим побутової допомоги.

Головна відповідальність за надання соціальних послуг літнім людям покладається на відділення соціальних служб місцевих органів влади, департаменти соціальних служб, муніципальні відділення служби соціального забезпечення, патронажні відділення, регіональні комісії охорони здоров'я та соціального забезпечення [9, с. 26].

Таблиця 1.
Структура установ системи Міністерства праці та соціальної політики

Області	ГУПСЗН	Інтернатні установи	Територіальні центри	Реабілітаційні центри	Всього
АР Крим	2	12	27	21	62
Вінницька	2	10	35	3	50
Волинська	2	6	20	1	29
Дніпропетровська	2	18	51	8	79
Донецька	2	19	63	19	103
Житомирська	2	15	28	0	45
Закарпатська	2	7	19	3	31
Запорізька	2	11	32	21	66
Івано-Франківська	2	8	19	2	31
Київська	2	12	32	3	49
Кіровоградська	2	12	26	0	40
Луганська	2	19	34	24	79
Львівська	2	13	28	1	44
Миколаївська	2	10	27	53	92
Одеська	2	10	34	5	51
Полтавська	2	14	33	36	85
Рівненська	2	7	21	2	32
Сумська	2	13	25	24	64
Тернопільська	2	7	19	4	32
Харківська	2	18	42	10	72
Херсонська	2	11	23	4	40
Хмельницька	2	31	28	14	75
Черкаська	2	14	27	14	57
Чернівецька	2	7	12	6	27
Чернігівська	2	9	26	4	41
м.Київ	2	7	12	9	30
м.Севастополь	2	1	1	1	5
Мінпраці:					89
Керівництво Мінпраці					7
Департамент у справах ветеранів та людей похилого віку					30
Департамент у справах інвалідів					15
Контрольно-ревізійне управління					12
Департамент з питань держ. регулювання з.п. та умов праці					25
РАЗОМ	54	321	744	292	1500

Можна зробити висновок, що система соціального захисту людей похилого віку в Україні на теоретичному та зако-

нодавчому рівні закріплена досить ґрунтовно. Водночас в Україні визначені напрями реформування системи соціа-

льних послуг, які передбачають створення широкої мережі служб та закладів, які надають якісні послуги, залучення до надання соціальних послуг недержавних організацій, наближення соціальних послуг, децентралізація процесів управління, фінансування, розташування послуг, реорганізація існуючих інституційних установ і створення альтернативних послуг та механізмів фінансування, розширення мож-

ливостей щодо вибору послуг та участі у цьому процесі, підвищення результативності надання соціальних послуг через впровадження технологій з покращення якості. Одним з важливих заходів у вирішенні цих завдань є наявність професійно підготовленого персоналу, оволодіння керівниками та спеціалістами усіх рівнів сучасними методами соціальної роботи, методами управління якістю послуг.

1. Кудінов І., Сльота С. Технології соціальної роботи з людьми пенсійного віку. Соціальна перспектива і регіональний розвиток. Випуск 3. 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Spr/2009_3/kudinov_slyota.pdf.
2. Комарова О.О. Особливості соціальної адаптації людей похилого віку. // О.О. Комарова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Stap/2010_45/files/ST45_12.pdf.
3. Титаренко І.О., Іваненко Н.І. Соціальний захист людей похилого віку в Україні: теоретичний аспект // І.О. Титаренко, Н.І.Іваненко [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_soc/2009_4/Titarenko,%20Ivanenko.pdf.
4. Тюптя Л.Т., Іванова ІЗ. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посіб. – К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. – С. 327.
5. О. Шкодзінська. Кому потрібні люди похилого віку // Дзеркало тижня – 26.12. 2010.
6. Біскуп В.С. Ейджизм як соціальна проблема та шляхи її подолання / В.С. Біскуп [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N121/N121p038-042.pdf.
7. Коваль Т.В. Феномен страху старості: досвід філософської та наукової рефлексії / Т.В.Коваль [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VZhDU/2010_52/vip_52_4.pdf.
8. Новий Ford Focus створюють з урахуванням потреб людей похилого віку та вагітних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hedgeray.info/?p=10>.
9. Главацька О. Особливості здійснення соціального супроводу людей літнього віку. – Практична соціальна робота і підготовка фахівців соціальної сфери: матеріали доповідей та повідомлень міжнародного науково-практичного семінару / За ред. І.В.Козубовської. – Ужгород, 2010 – с.126.

**Психологічні
та
Педагогічні
науки**

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Міщенко Наталія Михайлівна,

доктор психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*інклюзивне навчання,
інклюзивна освіта,
діти з особливими потре-
бами,
психолого-корекційна
робота*

Статтю присвячено проблемі інклюзивної освіти в Україні. Обґрунтовано мету, основні концептуальні засади особливостей впровадження та психологічний супровід інклюзивної освіти в навчальних закладах.

Keywords:

*inclusive training,
inclusive education,
children with special needs,
psychological correctional
work*

Article deals with the problem of inclusive education in Ukraine. The purpose, main conceptual foundations of implementation and features of psychological support of inclusive education in schools are justified.

Ключевые слова:

*інклюзивне навчання,
інклюзивне образование,
дети с особыми потребно-
стями,
психолого-коррекционная
работа*

Статья рассматривает проблему инклюзивного образования в Украине. Обоснованы цель, главные концептуальные принципы особенностей внедрения и психологическое сопровождение инклюзивного образования в учебных заведениях.

У сучасному світі інтеграція дітей із особливими освітніми потребами в масові освітні заклади – це глобальний суспільний процес, який стосується всіх високорозвинених країн. Його основою є готовність суспільства і держави переосмислити систему ставлення до інвалідів та осіб із обмеженими можливостями здоров'я з метою реалізації їх прав на надання рівних з іншими можливостей у різних галузях життя, включаючи освіту.

Реформа освіти в Україні покликала до життя й реформу в спеціальній освіті дітей з особливими потребами. У на-

шому суспільстві є різні категорії учнів та вихованців, певна частина з яких має проблеми, пов'язані з і здоров'ям та розвитком. На жаль, сьогодні спостерігається тенденція до зростання кількості дітей, які потребують соціальної адаптації, корекційно-реабілітаційної допомоги.

Метою статті є узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду з проблемами організації впровадження інклюзивної освіти.

В Україні діти з відхиленнями в розвитку здобувають освіту в спеціальних навчальних закладах або закладах

комбінованого типу – спеціальних садках (групах), школах – інтернатах та реабілітаційних центрах.

Проте на сьогодні в Канаді, США та європейських країнах накопичено значний досвід залучення дітей з особливими потребами до навчання в найближчих за місцем проживання загальноосвітніх навчальних закладах. Визнано, що діти в таких умовах краще адаптуються до навколишнього середовища, оволодівають соціальними навичками, почуваються більш самостійними, потрібними в суспільстві.

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям із особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Метою інклюзивного навчання є реалізація права дітей із особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізація та інтеграція в суспільство, залучення сім'ї до участі в навчально-виховному процесі.

Основними завданнями інклюзивного навчання є:

- здобуття дітьми з особливими освітніми потребами освіти відповідного рівня в середовищі здорових однолітків відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти;
- забезпечення різнобічного розвитку дітей, реалізація їх здібностей;
- створення освітньо-корекційного середовища для задоволення освітніх потреб учнів із особливостями психофізичного розвитку;
- створення позитивного мікроклімату в загальноосвітньому навчальному закладі з інклюзивним навчанням, формування активного міжособистісного спілкування дітей із особливими освітніми потребами з іншими учнями;

- забезпечення диференційованого психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами;

- надання консультативної допомоги сім'ям, які виховують дітей із особливими освітніми потребами, залучення батьків до розроблення індивідуальних планів та програм навчання.

Обов'язковою умовою ефективності інклюзивної освіти є організація системної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації для широкого класу різних спеціалістів: педагогів, психологів, методистів, логопедів, дефектологів, вихователів дошкільних навчальних закладів, працівників органів управління освіти. Вона спрямована на оволодіння спеціальними знаннями та педагогічними технологіями, які забезпечують можливість кваліфікованого навчання дітей із обмеженими можливостями здоров'я і відхиленням у розвитку.

Звичайно, важливою є підготовка психологічного поля до впровадження інклюзивного навчання в освітніх закладах.

Термін інклюзивна освіта (англ. Інклюзія – inclusion –включення) базується на тлумаченні, викладеному в Саламанкській декларації та передбачає створення освітнього середовища, яке відповідає б потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку та є гнучкою, індивідуалізованою системою навчання дітей.

Для реалізації основних положень Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про збереження життя, захист і розвиток дітей та Національних програм щодо соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку і їхніх батьків в Україні розпочато державний експеримент “Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах” із

питань інтеграції дітей з особливими освітніми потребами на рівні дошкільних навчальних закладів та початкових класів (ініційований ВФ “Крок за кроком” спільно з Інститутом спеціальної педагогіки АПН України за підтримки Міністерства освіти і науки). Головною метою цього експерименту є поширення знань про інклюзивну модель освіти серед громадськості України, а також розвиток необхідних навичок для впровадження цієї моделі в систему освіти України серед керівників загальноосвітніх навчальних закладів, батьків, представників психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) та громадських організацій. У межах реалізації проекту здійснено підготовку керівників загальноосвітніх закладів з питань створення умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами та поширення концепції інклюзивної освіти в місцевих громадах, підготовлено працівників психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) до усвідомлення та поширення інклюзивної моделі освіти, а також надання фахової підтримки батькам дітей з особливими освітніми потребами, поінформовано працівників засобів масової інформації з метою правильного висвітлення концепції інклюзивної освіти в засобах масової інформації, а також поширено результати проекту серед місцевих управлінь освіти, відповідних ПМПК та громадських організацій, які займаються захистом прав дітей з особливими освітніми потребами; обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти; загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів.

Основні принципи інклюзивної навчання полягають у тому, що: усі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними; навчальні заклади мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів узгодженням різних видів і темпів навчання; освітні заклади повинні забезпечувати якісну освіту для всіх, розробляю-

чи відповідні навчальні плани, вживаючи організаційні заходи, розробляючи стратегії викладання, використовуючи ресурси і партнерські зв'язки зі своїми громадянами; діти з особливими освітніми потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм у навчальному процесі; інклюзивні форми навчання – найефективніший засіб, який гарантує солідарність, співучасть, взаємодопомогу, розуміння між дітьми з особливими потребами та їхніми ровесниками.

Навчальні заклади з інклюзивною формою навчання мають вирішувати такі завдання:

- створення єдиного психологічного комфортного освітнього середовища для дітей, які мають різні стартові можливості;

- забезпечення діагностування ефективності процесів корекції, адаптації та соціалізації дітей з особливостями розвитку на етапі шкільного навчання;

- організація системи ефективного психолого-педагогічного супроводу процесу інклюзивного навчання через взаємодію діагностико-консультативних, корекційно-розвиткових, лікувально-профілактичних, соціально-трудова напрямів діяльності;

- компенсація недоліків дошкільного розвитку;

- подолання негативних особливостей емоційно-особистісної сфери через включення дітей в успішну діяльність;

- поступове підвищення мотивації дитини, спираючись на її особисту зацікавленість і через усвідомлене ставлення до позитивної діяльності;

- охорона та зміцнення фізичного й нервово-психічного здоров'я дітей;

- соціально-трудова адаптація школярів з особливими освітніми потребами;

- зміна суспільної свідомості щодо дітей з особливостями в розвитку.

Переваги інклюзивної форми навчання можна описати як для дітей з особливими потребами так і для інших

дітей. Для дітей з особливими освітніми потребами: завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками поліпшується когнітивний, моторний, мовний, соціальний та емоційний розвиток дітей; однолітки відіграють роль моделей для дітей з особливими освітніми потребами; оволодіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально; навчання здійснюється з орієнтацією на сильні риси, здібності та інтереси дітей; діти мають можливість для налагодження дружніх стосунків зі здоровими однолітками та участі в громадському житті.

Для інших дітей переваги заключаються в наступному: діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей; діти вчаться налагоджувати й підтримувати дружні стосунки з людьми, які відрізняються від них; діти вчаться співробітництва; діти вчаться поводитися нестандартно, бути винахідливими, а також співчувати іншим.

Переваги інклюзивної форми навчання можна описати і для педагогів та фахівців: учителі інклюзивних класів краще розуміють індивідуальні особливості учнів; учителі оволодівають різноманітними педагогічними методиками, що дає їм змогу ефективно сприяти розвитку дітей з урахуванням їхньої індивідуальності; спеціалісти (медики, педагоги спеціального профілю, інші фахівці) починають сприймати дітей цілісніше, а також вчаться дивитися на життєві ситуації очима дітей.

Чинники реалізації інклюзивного навчання:

1. Адаптація середовища:

Навчальне середовище, в якому навчаються учні з особливостями психофізичного розвитку, має бути адаптованим до їхніх потреб. Адаптацією називають зміни у середовищі та організації роботи, завдяки яким дитина з особливими освітніми потребами може брати активну та повноцінну участь у заняттях та інших видах діяльності.

2. Створення команди:

Запорукою успішної реалізації інклюзивного підходу є ефективна співпраця вчителів, відповідних фахівців, батьків та учнів. Усі спеціалісти з проблем розвитку дітей є важливими помічниками та партнерами вчителів. У школі має бути створена своєрідна мережа підтримки. Всі працівники та адміністрація школи, всі, хто працює з дитиною з особливими освітніми потребами, мають допомагати одне одному, обмінюватися знаннями, намагатися максимально використовувати місцеві ресурси для досягнення головної мети – реалізації дитиною її потенціальних можливостей та підготовки її до самостійного життя в суспільстві.

3. Співпраця з батьками:

Батьки є першими і головними вчителями дитини. Дедалі більше педагогів з повагою ставляться до навчального процесу, який відбувається вдома, і будують свою роботу з урахуванням інтересів дітей та їхніх родин. Оскільки до загальноосвітніх закладів почали залучати дітей з особливими освітніми потребами, постійна співпраця з їхніми сім'ями набуває ще більшого значення. У процесі навчання таких учнів дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети й турботи сімей. Батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають працювати в тісному контакті з учителями та іншими фахівцями під час розробки та реалізації навчальних планів, їх адаптації, організації навчального середовища тощо.

4. Створення позитивної атмосфери в шкільному середовищі:

В класах (школах), де навчаються учні з різними рівнями розвитку та здібностей, педагоги мають підтримувати один одного в застосуванні найефективніших стратегій навчання. Якщо в школі створено доброзичливу, невимушену атмосферу, якщо тут визнають унікальність кожного (і педагога, й учнів) та підтримують їх, це значно підвищує ефективність навчання. Школа, клас мають стати рідними для учнів та їхніх родин. Батьки

почуватимуться спокійніше, якщо теж будуть залучені до навчально-виховного процесу. Постійна соціальна взаємодія в різноманітних умовах, за різних обставин, в різних ситуаціях зближує учнів, виробляє емпатію, взаємну прихильність, усвідомлення індивідуальності кожного, відчуття захищеності.

Умови ефективного функціонування закладів інклюзивної освіти:

- раннє виявлення відхилень у розвитку дитини та започаткування корекційної роботи;

- правильне діагностування та наявність об'єктивних можливостей розвитку дитини (за даними психолого-медико-педагогічної консультації);

- психологічна готовність дитини та її батьків до навчання спільно зі здоровими однолітками;

- готовність педколективу загальноосвітнього навчального закладу до роботи в умовах інклюзивного навчання (зокрема, наявність спеціальної підготовки);

- надання дитині кваліфікованої корекційної допомоги;

- готовність батьків надати реальну допомогу дитині у процесі її навчання;

- створення відповідних побутових умов;

- забезпечення навчально-виховного процесу необхідними технічними засобами.

Напрями психологічного супроводу інклюзивного навчання:

1. Психопрофілактична та психокорекційна допомога дитині.

2. Інформаційно-роз'яснювальна робота з педагогами і батьками.

3. Психологічне консультування батьків.

4. Створення соціально-психологічного середовища через спеціальну підготовку педагога та учнів конкретного класу.

У психокорекційній роботі як складовій психологічного супроводу доцільно виокремити такі періоди:

- перший - інтенсивної корекції, яка покликана забезпечити соціально-

психологічну адаптацію та оптимізацію психічного розвитку учнів з психофізичними вадами в умовах інтегрованого навчання;

- другий - закріплення і поглиблення досягнутих результатів;

- третій - підтримка поступального психічного розвитку дитини та оптимальних умов її навчання і взаємодії з соціальним середовищем; профілактика можливих ускладнень у критичні періоди психічного онтогенезу.

Інформаційно-роз'яснювальна робота психолога з родинами та педагогами (вчителями, логопедом) і співпраця з ними полягає у: розробці індивідуальних рекомендацій щодо реалізації індивідуального підходу до дитини у школі й сім'ї, які стосуються, зокрема, урахування динаміки її втомлюваності, працездатності, темпів навчання, інтересів, властивостей вищої нервової діяльності, ефективних форм заохочення тощо; розробці порад і рекомендацій щодо створення сприятливого клімату для взаємодії дітей, котрі мають психофізичні вади з однокласниками, членами родини, іншими людьми; обговоренні індивідуальних умов створення ситуації успіху, переживання долаття труднощів для кожного учня; залученні батьків і педагогів до виконання домашніх завдань, які даються на кожному груповому колекційному занятті; виконанні на окремих групових заняттях фрагментів домашніх завдань, заданих учителем, з використанням засвоєних прийомів і навичок пізнавальної діяльності; репетируванні на окремих групових заняттях у формі сюжетно-рольової гри відповідей учнів на уроці; створенні підтримуючих умов учителем на уроці для аналізу підготовленого домашнього завдання та демонстрації інших знань; наданні інформації про досягнення учнів під час корекційних занять, які потрібно переносити у навчальну діяльність та повсякденне життя; періодичному обговоренні досягнень і проблем учня.

Консультативний напрям роботи реалізується відповідно до потреб та за-

питів від учасників навчально-виховного процесу. Створення соціально-психологічного середовища є ключовим питанням для працівників психологічної служби та педагогічних працівників. Основним методом роботи психологічної служби має бути психологічний супровід, який передбачає:

- створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості дитини з особливими освітніми потребами та успішного її навчання;

- розробка індивідуальних та групових програм психологічного розвитку зазначеної категорії дітей згідно з основними компонентами процесу психологічного супроводу, яка визначає зміст й конкретні форми роботи практичного психолога.

До останніх можна віднести наступне:

- вибір форм навчання, які відповідають рівню психічного розвитку особистості дитини з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями;

- визначення шляхів і форм надання допомоги дітям, які мають труднощі у навчанні, спілкуванні, психічному самопочуванні;

- розробка й реалізація розвиваючих та психокорекційних програм, які забезпечать цілісний, системний вплив на особистість дитини з особливими освітніми потребами з урахуванням її індивідуальних особливостей і потреб;

- навчання дітей з особливими освітніми потребами навичкам само-

пізнання, самоаналізу й саморозкриття, використання своїх психологічних особливостей та можливостей для успішного навчання й розвитку;

- надання допомоги й підтримки дітям, які перебувають у стані актуального стресу, конфлікту, загостреного емоційного переживання;

- консультування батьків, педагогів у питаннях розробки і реалізації психологічно адекватних освітніх програм, з приводу проблем навчання, поведінки та міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору.

В умовах інклюзивної освіти вкрай значущим є застосування мультидисциплінарного підходу при організації супроводу учнів. Через залучення дитини з особливостями психофізичного розвитку до інклюзивної форми навчання мають активізуватися творчі ресурси дітей, педагогів та батьків.

Таким чином, в основі інклюзивної освіти лежить ідея прийняття індивідуальності кожної дитини із особливими потребами й задоволення її потреб. Важливим тут є створення умов і внесення змін, необхідних для успішного навчання таких дітей, адже ідея інклюзії базується не на спеціальній освіті, а на ефективному навчанні всіх дітей. Основні перспективи дослідження вбачаємо в застосуванні теоретичних даних в організації впровадження інклюзивної освіти в навчальних закладах.

1. Даніельс Е., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. – Львів: Т-во «Надія», 2000. – 255 с.
2. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка / За ред. В. І. Бондаря, В. В., Засенка. – К., 2004. – 152 с.
3. Інтегроване навчання дітей з особливими потребами у просторі загальноосвітньої школи. «Дніпропетровський обласний психолого-медико-педагогічний центр». – Дніпропетровськ, 2005.
4. Колупаєва А. А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку // Науково-методичний журнал. «Нова педагогічна думка». – Рівне. – № 1. – 2004.
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.: іл. – (Серія «інклюзивна освіта»).
6. Софій Н. З., Кузьменко В. І. Про сто і один метод активного навчання. – К.: Крок за кроком, 2003. – 116 с.

7. Ткачева В. В.: К вопросу о концепции психологического изучения семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – № 1. – 2004. – С. 46 – 51.

УДК 024.7:004.42

ДИСТАНЦІЙНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Кут Василь Іванович

кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, м. Ужгород

Пасічник Володимир Володимирович

доктор технічних наук, професор кафедри інформаційних систем та мереж Національного університету «Львівська політехніка»,

Кунанець Наталя Едуардівна

доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, професор кафедри інформаційних систем та мереж Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Ключові слова:
інтелектуальні інформаційні системи, інформаційні технології, програмне забезпечення комплексу Moodle, методи штучного інтелекту

У статті розглядаються питання специфіки навчання слухачів з особливими потребами. В цьому випадку традиційні навчальні технології замінюються на дистанційні, що зумовлює використання сучасних інтерактивних інформаційних технологій навчання. Вибір оптимального навчального маршруту для слухачів з особливими потребами залежить від їх індивідуальних особливостей й вимагає для кожного конкретного випадку розробки своїх програмних інструментів.

Keywords:
intellectual informative systems, information technologies, complex Moodle software, methods of artificial intelligence

Questions about the specific of studies of listeners with the special necessities are examined in the article. In this case traditional educational technologies are substituted by distance. It predetermines the use of modern interactive information technologies of studies. The choice of optimal educational route for listeners with the special necessities depends on their individual features. He requires development of the programmatic instruments for every concrete case.

Ключевые слова:
интеллектуальные образовательные системы,

В статье рассматриваются вопросы специфики обучения слушателей с ограниченными возможностями. В этом случае традиционные методики заменяются дистанционным

информационные технологии, программное обеспечение комплексов Moodle, методы искусственного интеллекта

обучением с использованием современных интерактивных технологий. Выбор оптимального обучающего алгоритма для слушателей с ограниченными возможностями зависит от их индивидуальных особенностей и требует разработки индивидуального программного продукта для каждого конкретного случая.

Постановка проблеми. В умовах становлення сучасного інформаційного суспільства все актуальнішою постає потреба використання новітніх освітніх інформаційних технологій як з метою удосконалення методів та засобів обслуговування користувачів, так і для підвищення загалом його ефективності. Використання новітніх інформаційних технологій дає можливість суттєво розширити коло користувачів, та значно зменшити часові затрати, пов'язані з оволодінням ними знаннями в широкому спектрі галузей знань.

До числа авторитетних досліджень історії зарубіжних спеціальних бібліотек належать праці А. Лич [1], Д. Шаудера и М. Крэма [2], Р. Каванаг [3], А. Д. Макеевої [4], М. Муди [5], В. Оуэна [6]. Розглядаються основні етапи бібліотечного обслуговування інвалідів в США і доступність книг, обслуговування дітей, технічні проблеми. Досвід, поданий у цих працях без сумніву вартий запозичення.

У єдиному дисертаційному дослідженні, що стосуються теми «Бібліотечно-інформаційне забезпечення користувачів з вадами зору в Україні (XX ст.)» А. В. Литвин [7-8] та низці її статей аналізуються передумови формування мережі спеціальних бібліотек для сліпих у першій третині XX ст., її становлення у період з 1934-1991 рр., розвиток її як системи у 90-ті роки; досліджено, як історичні, соціокультурні, економічні умови впливали на розвиток бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору, зазначаючи, що відіграли значну роль у розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування в Україні.

Мета даної статті – проаналізувати особливості вибору програмної платформи та алгоритмів представлення знань для системи дистанційного біблі-

отечного обслуговування користувачів із особливими потребами.

Розширення кола користувачів бібліотек за рахунок осіб із особливими потребами вимагає перегляду загальних принципів бібліотечного обслуговування, сформованих для людей без фізичних вад. Воно вимагає врахування особливостей сприйняття такими особами інформації залежно від типу неповносправності. В аспекті створення умов бібліотечного обслуговування користувачів із особливими потребами необхідно дослідити особливості організації дистанційного бібліотечного обслуговування осіб із такими типами неповносправностей: вадами слуху, вадами зору та обмеженнями у переміщенні.

Кожний тип неповносправності вимагає підготовки бібліотекарів для бібліотечного обслуговування таких осіб. Оскільки особи з особливими потребами проживають на великій території, тому реальною альтернативою організація їх інформаційного обслуговування є створення робочих місць за місцем проживання та надання інформації за принципами дистанційної освіти.

При вирішенні даного завдання виникають ситуації, що вимагають прийняття обґрунтованих та кваліфікованих рішень. Зокрема це прийняття рішень при:

- виборі програмної інструментальної платформи;
- виборі способів представлення знань;
- виборі комплексних спеціальних технічних засобів;
- формуванні освітнього бібліотечного інформаційного контенту.

Пропонуємо розглянути процеси реалізації процедур експертного оцінювання наявних інструментальних про-

грамно-алгоритмічних платформ щодо можливості побудови відповідної системи дистанційного інформаційного забезпечення.

Для вибору інструментальної платформи системи дистанційного інформаційного обслуговування користувачів із особливими потребами проведено експертне оцінювання на основі заданої множини критеріїв. Здійснено порівняння наявних платформ дистанційного обслуговування, що дозволило зробити вибір на основі оптимального розподілу ваг альтернативних інструментальних програмно-алгоритмічних платформ. Необхідних загальноприйнятих оцінок, на основі яких можна було б порівнювати наявні інструментальні платформи систем надання дистанційних інформаційних послуг, на сьогодні немає. Саме тому сформовано систему експертних оцінок, яка дозволила реалізувати процедури порівняння з метою прийняття кваліфікованих проектних рішень. У якості базового методу зафіксовано метод аналізу ієрархії, який дозволив провести такі порівняння.

Конспективно проаналізуємо отримані результати. Із використанням методу аналізу ієрархії реалізовано про-

цедуру експертного оцінювання, яка дозволила здійснити ефективний вибір інструментальної платформи для створення системи дистанційного бібліотечного обслуговування осіб із особливими потребами.

Для аналізу було обрано шість програмно-алгоритмічних платформ, які можна використовувати з цією метою, а саме Moodle, Atutor, Claroline, Live@EDU, eFront, ILIAS, і щодо них є достатньо інформації для формування системи експертних оцінок.

При виборі цих платформ основний акцент зроблено на можливості їхнього використання для системи дистанційного бібліотечного обслуговування осіб із особливими потребами. Порівняння зазначених платформ виконано за критеріями "фахівці", "вартість", "сервіс", "контроль", "матеріали", "тести" та "інтерактивність". Аналіз множини альтернативних платформ і критеріїв дозволив побудувати ієрархію "метакритерії-альтернативи" для вибору програмно-алгоритмічної платформи, на основі якої запропоновано створити систему дистанційного бібліотечного обслуговування осіб із особливими потребами (рис. 1).

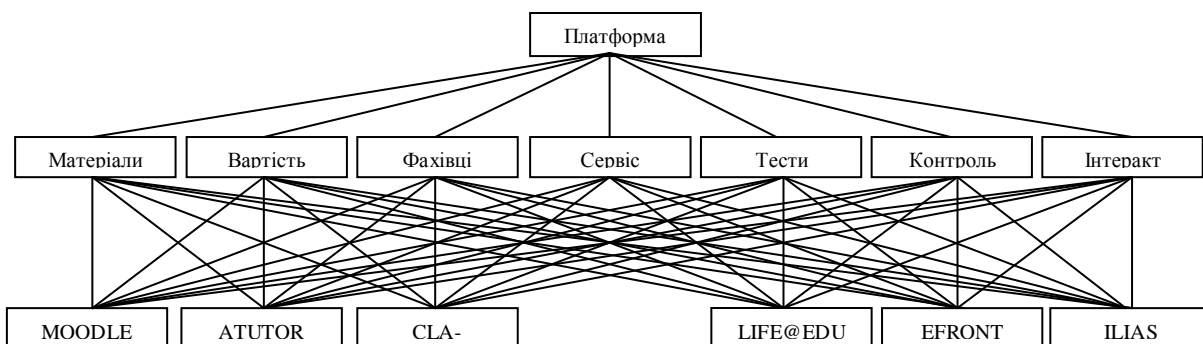

Рис 1. Структура задачі прийняття рішень за методом аналізу ієрархій щодо вибору програмно-алгоритмічної платформи системи дистанційного обслуговування осіб з особливими потребами.

Кожна матриця складається з експертних оцінок щодо пар альтернатив, якими є платформи дистанційного обслуговування, що можуть бути викори-

стані для побудови системи інформаційних послуг особам із особливими потребами.

Таблиця 1.
Матриця попарних порівнянь альтернатив за критерієм “матеріали”

Платформи	Moodle	Atutor	Claroline	Live@EDU	eFront	ILIAS
Moodle	1.00	0.33	5.00	3.00	7.00	3.00
Atutor	3.00	1.00	7.00	3.00	9.00	5.00
Claroline	0.20	0.14	1.00	0.33	1.00	0.20
Live@EDU	0.33	0.33	3.00	1.00	5.00	1.00
eFront	0.14	0.11	1.00	0.20	1.00	0.14
ILIAS	0.33	0.20	5.00	1.00	7.00	1.00
Сума	5.01	2.12	22.00	8.53	30.00	10.34

Для прикладу розглянуто обчислення ваг альтернатив (Moodle, Atutor, Claroline, Live@EDU, eFront, ILIAS) за матрицею попарних порівнянь, побудованою для критерію “матеріали”.

Матрицю попарних порівнянь для цього критерію подано у табл.1.

Результати обчислення ваг альтернатив за критерієм “матеріали” наведені у табл. 2.

Таблиця 2.
Ваги альтернатив за критерієм “матеріали”

Альтернативи	Moodle	Atutor	Claroline	Live@EDU	eFront	ILIAS	Сума	Вага альтернативи
Moodle	0.200	0.157	0.227	0.352	0.233	0.290	1.459	0.2432
Atutor	0.599	0.472	0.318	0.352	0.300	0.483	2.524	0.4206
Claroline	0.040	0.067	0.045	0.039	0.033	0.019	0.244	0.0407
Live@EDU	0.067	0.157	0.136	0.117	0.167	0.097	0.741	0.1234
eFront	0.029	0.052	0.045	0.023	0.033	0.014	0.197	0.0328
ILIAS	0.067	0.094	0.227	0.117	0.233	0.097	0.835	0.1392

За результатами трьох обчислювальних експериментів із різними обмежен-

нями отримано значення ваг альтернатив, що показано на рис. 2.

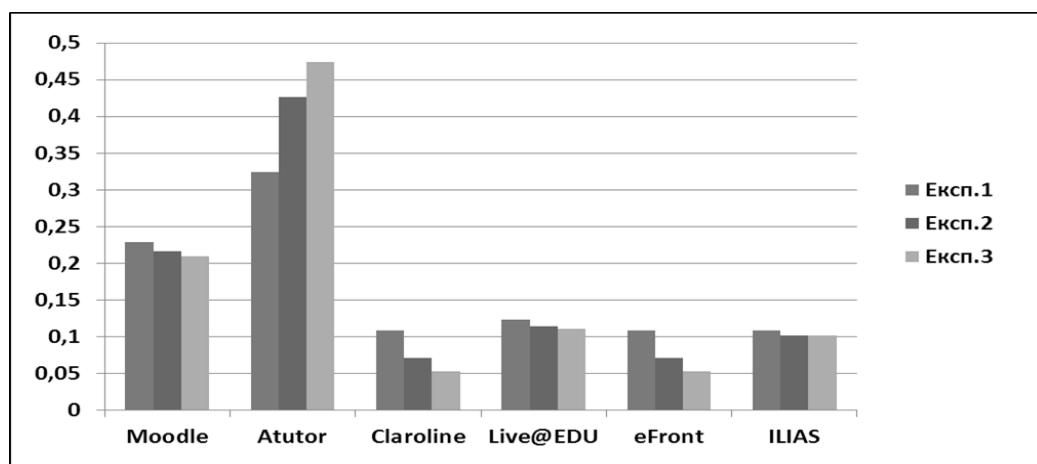

Рис 2. Значення ваг альтернатив.

У кожному із експериментів платформа Atutor має найбільше значення ваги, але із розширенням області, в якій знаходили мінімум, його значення збільшується.

Висновок.

У результаті проведеного аналізу наявних методів розв'язання ієрархічних задач вибору за множиною критеріїв

зроблено висновок про доцільність використання саме методу аналізу ієрархії для розв'язку поставлених завдань, незважаючи на те, що існують і інші підходи до вирішення подібних задач. Обґрунтовано необхідність розроблення

нових математичних методів для розв'язування задачі узгодження матриць попарних порівнянь та знаходження ваг об'єктів, які дозволяли б розширити клас вирішуваних задач.

1. Leach A. Looking ahead: Papers and publications 1977-1986 / Leach A.; IFLA. Sect. Of Libr. For the Blind. Stockport, 1987. - 36 p.
2. Schauder D. E. Libraries for the blind an international study / Schauder D. E., Cram M. D. - Peter Peregrinus Ltd., 1977. - 152 p.
3. Kavanagh R. Preparing for the millenium: linking libraries for the print-disabled / Kavanagh R., Moodie M. // 64th IFLA Gen. conf., division of libr. Serving gen. public, open forum, Aug. 17, 1998, Amsterdam. - Booklet 3. P. 68-73.
4. Макеєва А. Д. Библиотечно-библиографическое обслуживание инвалидов по зрению / А. Д. Макеєва // Сов. библиотековедение. -1989. - № 1. - С. 71-76.
5. Moodie M. Access to On-line Catalogs: The Experience at Sel. Amer. Libr. / Moodie M. // IFLA. Sect. Of Libr. For the Blind. Expert meet., Denmark, 26-29 Aug. 1997. — Denmark, 1997. - P.5 .
6. Owen V. The Virtual Library: Strategies, Policy and Copyright / Owen V.; IFLA. Sect. Of Libr. For the Blind Expert Meet., Denmark, 26-29 Aug. 1997. -17 p.
7. Литвин А. В. Бібліотечно-інформаційне забезпечення користувачів з вадами зору в Україні (XX ст.) Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / А. В. Литвин; Київ. нац. ун-т культури і мистец. - К., 2006. - 18 с.
8. Литвин А. В. Соціальна роль спеціальних бібліотек для сліпих у підтримці та оновленні освіти / А. В. Литвин // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. Вип. 12. - К., 2004. - С. 255-262.

УДК 159.9:37.091.212

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ПРИВАТНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Шевчук Роман Михайлович

кандидат біологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*адаптація,
психологічний супровід,
асиміляція,
психологічна
служба,
приватний навчальний
заклад*

Проблема адаптації особистості до нових умов життя є надзвичайно актуальною, зокрема етап вступу до ВНЗ вважається одним з найбільш важких періодів у житті першокурсників.

Психолого-педагогічний супровід студентів, що включає диференційований підхід адміністрації та викладачів до індивідуально-психічних властивостей студентів зумовлює їх до якісної адаптації до нового колективу.

Keywords:
*adaptation,
 psychological support,
 assimilation,
 psychiatric services,
 private educational
 institution*

The problem of individual adaptation to the new conditions of life are extremely important, especially stage admissions is one of the most difficult periods in the life of freshmen. Psycho-pedagogical support of students, including a differentiated approach to the administration and teachers to individual students mental properties makes them to adapt to the new quality team.

Ключевые слова:
*адаптация,
 психологическое сопровож-
 дение,
 ассимиляция,
 психологическая служба,
 частное учебное заведение*

Проблема адаптации личности к новым условиям жизни является чрезвычайно актуальной, в частности этап поступления в вузы считается одним из самых тяжелых периодов в жизни первокурсников. Психолого-педагогическое сопровождение студентов, включая дифференцированный подход администрации, и преподавателей к индивидуально-психическим свойствам студентов приводит их к качественной адаптации в новом коллективе.

Перші кроки вчорашнього школяра на тернистій стежці вищої школи вимагають від нього не тільки старання та загальної підготовки, але й значних якісних змін. Той, хто не готовий до них, нерідко втрачає навіть бажання здобувати вищу освіту. В умовах контрактного навчання, це істотно впливає на гаманець батьків чи самого студента, але й сам ВНЗ втрачає певні кошти для свого розвитку. Тому період адаптації, який ніколи не був простим, набуває ще одного важливого сенсу.

Поняття адаптації широко використовують у біології, педагогіці, психології, медицині, соціології для характеристики процесу та результату пристосування індивідів чи їхніх груп або окремих органів та систем організму до умов зовнішнього середовища. Розглядаючи різні визначення поняття адаптації, В. О. Якунін виокремлює чотири основні характеристики, спільні для всіх визначень: 1) адаптація завжди передбачає взаємодію двох систем; 2) ця взаємодія розгортається в особливих умовах; 3) метою такої взаємодії є певна координація між системами; 4) досягнення адаптації передбачає певні зміни у взаємодіючих системах [6, с. 115].

У навчальній діяльності проблему адаптації розглядають у контексті взаємодії суб'єкта освітнього процесу з певним освітнім середовищем. Найбільше

адаптаційне навантаження виникає під час вступу до школи, коледжу, вишу чи в разі переходу в інший навчальний заклад. При цьому, не зважаючи на розбіжності в цільовій, змістовій та процесуальній складових, на кожному освітньому рівні адаптація студента чи учня до навчальної діяльності має спільні завдання, пов'язані з засвоєнням нових методів та форм навчання, норм та цінностей навчального закладу, налагодженням стосунків з навчальним колективом та педагогами тощо.

Саме на такі нові умови пристосування неодноразово вказували окремі дослідники. Так, Ж. Піаже та Дж. Толмен стверджують, що функціонування в новому середовищі сприяє набуттю нових схем, рольового репертуару та інше. В. О. Якунін вважає, що в процесі пристосування до умов середовища (і освітнього також) людина засвоює нові поведінки [6, с. 203]. Л. К. Гришанов зазначає, що в процесі адаптації студенти формують нове ставлення до професії, опановують нові навчальні форми, оцінки та способи самостійної роботи; засвоюють нові зразки студентської культури, вчаться по-новому використовувати вільний час та самостійно організувати побут [1, с. 38]. Г.П. Левківська звертає увагу на формування в студентів здатності оцінювати власні можливості у ставленні як до завдань, так і до

розпорядку та правил, що визначають їх виконання [4, с. 57]. Результатом реалізації адаптаційного потенціалу в процесі адаптації є певний стан особистості – адаптованість [4, с. 68].

Адаптація студентів - процес не миттєвий. За звичай, в адаптації студента-першокурсника і групи, до якої він входить, до нового соціокультурного середовища виокремлюють такі ступені:

- початковий - студент уже усвідомлює, як він має діяти в новому навчальному середовищі, але ще не готовий визнати та прийняти систему цінностей нового середовища вишу й прагне дотримуватися минулої системи цінностей;

- терпимості - індивід і нове середовище виявляють взаємну терпимість до систем цінностей та зразків поведінки один одного;

- акомодатції - визнання та прийняття індивідом основних елементів системи цінностей нового навчального середовища за одночасного визнання декотрих цінностей індивіда новим соціокультурним середовищем;

- асиміляції - повний збіг систем цінностей індивіда, групи і середовища.

Аналіз вітчизняних досліджень, присвячених проблемі адаптації першокурсників, показує, що українські науковці приділяють увагу питанню визначення психічних механізмів та чинників адаптації, особливостей адаптації сучасних першокурсників, взаємозв'язку стратегій цього процесу із психічними особливостями студентів. Утім поза увагою вчених лишається адаптація першокурсників, що навчаються в приватних ВНЗ, де маємо особливий психолого-педагогічний клімат. Окремі вищі навчальні заклади дану проблему розглядають у контексті стратегічних завдань, передбачених концепцією розвитку студента, зокрема: допомогти йому здобути професійні компетенції, сформувати в нього активне ставлення до свого професійного розвитку й кар'єрного зростання, розвинути якості, які допоможуть йому бути конкурентоспроможним на ринку праці. А це поглиблює

погляд на адаптацію як на процес, у якому відбувається особистісне зростання людини, здобуття нових знань, набуття життєвого досвіду, комунікативних навичок, емоційної стійкості.

Дані останніх років про відсів студентів свідчать, що в середньому по країні на останньому курсі вчиться до 70 % молодих людей, зарахованих на I курс; у приватних ВНЗ, де розмір платного навчання постійно зростає, відсоток таких студентів знижується до 60. Оскільки успішне функціонування приватних вузів як підприємницької структури можливе лише в умовах достатнього попиту на освітні послуги, тому адаптаційну роботу потрібно проводити з урахуванням усіх чинників впливу на адаптацію студентів: соціологічних, педагогічних і психологічних.

Показники соціологічного блоку - вік, соціальне походження, освіта, матеріальний стан родини студента (а він для значної частини студентів приватних вишів низький) - неоднозначно впливають на адаптаційний процес. З одного боку, неможливість іноді задовольнити потреби, пов'язані з придбанням новітніх засобів навчання, проблеми з транспортом, які іноді виникають в іногородніх студентів, відсутність гуртожитків у більшості приватних вишів, що змушує студентів самостійно знаходити житло й налагоджувати власний побут, негативно впливають на адаптацію; з іншого - саме подолання таких труднощів робить студентів витривалішими, мотивує до самостійного розв'язання своїх проблем, спонукає до здобуття якісної освіти, яка в майбутньому зможе забезпечити їм належний соціальний статус, сприяє подорослішанню молоді й зростанню її відповідальності.

Психологічний блок містить індивідуально-психічні та соціально-психічні чинники: інтелект, спрямованість, особистісний адаптаційний потенціал, становище в групі. За орієнтир для прогнозу адаптаційного потенціалу студента та для оцінки характеру психолого-педагогічної допомоги ми взяли типологію В. І. Гарбузова. Згідно з нею при-

йнято виокремлювати такі психічні типи: егофільний, генофільний, альтруїстичний, дослідницький, доміантний, дигнітофільний, лібертофільний.

Представники так званого егофільного типу, що мають виражену егоцентричність, тривожність, схильність до нав'язливих страхів, у несприятливих умовах потребують додаткової підтримки з боку викладачів у розвитку самостійності, подоланні невпевненості в собі. Студентів генофільного типу, що мають чітко виражену орієнтацію на інтереси та цінності власної родини, доцільно поступово залучати до життя студентської спільноти, формувати в них почуття «ми». Студентів так званого альтруїстичного типу з притаманними їм добротою, емпатією, турботою, самовідданістю важливо залучати до надання допомоги іншим (для них дуже важливо, щоб їхня допомога була комусь потрібна). Студенти дослідницького типу набагато ліпше адаптуються, якщо перед ними в навчальному процесі ставлять певні дослідницькі чи творчі завдання. Студентів доміантного типу, які мають добрі організаторські здібності і яким властиве прагнення до лідерства, чітке визначення мети, доцільно залучати до організаційної роботи та сприяти розвитку їхніх лідерських якостей (звісно, лише за наявності цінностей, які відповідають цінностям освітнього середовища). Особливого індивідуального підходу потребують представники лібертофільного типу, яких характеризує прагнення до самостійності, заперечення авторитетів, схильність до впертості, ризику, негативізму, нетерплячисті до рутини, та дигнітофільного типу, які особливо чутливі до іронії, нетерплячі до будь-якої форми приниження, готові боротися за честь. У спілкуванні зі студентами цих типів слід наголошувати на їхніх позитивних рисах, одночасно розвиваючи в них здатність прислуховуватися до думок інших.

Поділяємо думку С. В. Васильєвої про важливість урахування відмінностей між чоловічими й жіночими стилями адаптації [2, с. 96].

Жіночий стиль адаптації до навчання у ВНЗ передбачає передовсім опанування нового соціального середовища: для дівчат важливішим є налагодження стосунків із викладачами та одногрупниками, емоційна складова в спілкуванні, ніж адаптація до нової діяльності у ВНЗ. Утім успішність у навчанні і далі для них особистісно значуща. Великі проблеми для студенток створюють їхні особистісні риси: тривожність у ситуаціях навчання та спілкування, недостатня емоційна стійкість; невміння раціонально розподілити навантаження, структурувати час. Спостерігається велика кількість соматичних скарг: втома, головний біль, сонливість. Тобто адаптація вимагає від дівчат мобілізації всіх фізичних та психічних ресурсів, що часто виявляється надмірним навантаженням. При цьому має місце ефект генералізації, коли якась одна дрібниця негативно впливає на всі складові адаптації.

Чоловічий варіант адаптації спрямовано насамперед на освоєння нової діяльності - навчання у виші. При цьому спостерігаються значні труднощі, пов'язані зі зміною шкільного стереотипу навчання. Тривожність проявляється в основному в навчанні. Фізіологічних проблем, пов'язаних з адаптацією, в юнаків значно менше, ніж у дівчат; щодо навантажень вони виявляються сильнішими й витривалішими.

Розглядаючи третій, педагогічний, блок (рівень педагогічної майстерності, організація середовища, матеріально-технічна база), слід зазначити, що саме атмосфера творчості й уміння відчувати вимоги сьогодення, пануюча в окремих вузах, надає викладачам великий простір для застосування інноваційних технологій, які враховують особливості світосприйняття й світорозуміння нинішнього покоління студентів.

Осердям гуманістичного підходу до адаптації студентів є виховання в них суб'єктного ставлення до свого життя. Беручи до уваги конституційні, індивідуально-психічні чинники, що впливають на адаптацію, педагог має наго-

лошувати на тому, що сам студент відповідає за власне життя, в якому він може стати його володарем незалежно від матеріального становища, соціального походження чи психічних особливостей.

Психолого-педагогічний супровід адаптації першокурсників у вищих навчальних закладах повинен закладатися на наступних принципах:

- суб'єктності - студенти не повинні бути пасивними споживачами допомоги, а активно ставитися до свого навчання, розглядаючи знання, вміння та навички як інструмент, котрий дасть їм змогу стати конкурентоспроможними на ринку праці і навіть самостійно створювати нові робочі місця;

- конвенційності – навчальний заклад не повинен диктувати студентіві норми, правила та вимоги, а тільки узгоджувати їх із ним під час підписання договорів про навчання. Специфіка декотрих навчальних дисциплін вимагає розроблення власних норм, приміром, тренінговий метод передбачає спільне розроблення групових норм, які найефективніше сприяють засвоєнню знань;

- трансформації психолого-педагогічної допомоги – що дає змогу розглядати подолання адаптаційних труднощів як частину життєвого досвіду. При цьому засвоюються універсальні способи розв'язання життєвих проблем;

- співпраці викладачів, старшокурсників, деканатів, моніторингового центру якості освіти, кафедр, психологічної служби, редакції студентської газети, студентського клубу та інше. Особливо цікаві напрацювання психологічної служби, яка є експериментальним майданчиком для студентів психологічного факультету, дає змогу отримувати психологічну допомогу та сприяє особистісному розвитку студентів усіх факультетів;

- варіативності – застосування цього принципу залежить від результатів діагностики першокурсників, їхніх індивідуальних і групових запитів, специфіки факультетів.

Спираючись на програму дослідження психосоціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії, яка розроблена лабораторією Інституту соціальної й політичної психології НАПН України під керівництвом В. П. Казміренка, виявлено коло типових адаптаційних проблем [3, с. 77]. У дослідженнях застосовуються методи спостереження, бесіди зі студентами, анкетування та аналіз звернень до психологічних служб, які існують у певних вузах.

В. П. Казміренко виділяє чотири ортогональні сфери, в які занурюється особистість студента під час навчання у ВНЗ. Ці сфери мають свої інваріантні оформлення, свої закони та вимоги, правила гри, до яких мусить адаптуватися студент. У розрізі цих сфер представимо коло типових адаптаційних проблем студентів та розкриємо основні напрямки психолого-педагогічного супроводу, а саме:

1. Адаптація до нового навчального середовища - пристосування до умов і вимог вищу, до потреби самостійно організувати навчальну діяльність та набувати навички наукової й навчальної роботи. Згідно з дослідженням тут типовими адаптаційними проблемами є хибні, необґрунтовані надії та очікування, брак навичок організації самостійної навчальної діяльності та розподілу часу, емоційна залежність від оцінки викладача.

Подолати ці труднощі допомагають курси «Тайм-менеджмент по студентськи», що їх проводять найліпші студенти-старшокурсники. Курси спрямовано на дослідження реалій та міфів про навчання в інституті, на передачу досвіду раціонального використання часу й зусиль на підготовку до занять. Індивідуальні консультації для першокурсників проводять і спеціалісти психологічної служби.

2. Адаптація до нового соціально-психологічного середовища – пристосування до студентського середовища, що передбачає побудову стосунків у студентських групах, спільнотах. Типо-

вими адаптаційними проблемами, виявленими в студентів є: страх спілкування з керівництвом вишу, необізнаність із поведінковими нормами та стандартами, прийнятими в студентському середовищі, зневажливе ставлення міських студентів до тих, що приїхали з сільської місцевості, міжособистісні контакти, конформність щодо групи.

Згуртуванню студентів окремих груп, факультетів та вишу загалом, подоланню адаптаційних труднощів великою мірою сприяє позааудиторна робота - організація свят, конкурсів, екскурсій, поїздок на природу тощо. Цікавим досвідом такої роботи може бути захід який проводять п'ятикурсники для першокурсників у перші дні навчання. Останнім повідомляють, що вони отримують «справжні» студентські квитки лише в обмін на своєрідний «іспит», який передбачає виконання певних завдань (насправді ці жартівливі студентські квитки виготовили самі студенти). У процесі виконання цих завдань студенти мусили спілкуватися з викладачами, дізнаватися різні подробиці про історію свого ВНЗ, бувати в різних місцях: бібліотеці, комп'ютерних залах, деканаті тощо - і таким чином долати страх у спілкуванні з керівництвом та викладачам, швидше освоювали простір навчального закладу.

3. Адаптація до нового когнітивного й дидактичного простору, що охоплює інтелектуально-дидактичну та пізнавально-інформаційну адаптацію до навчання у ВНЗ за сферою фахових знань, спрямована на подолання типових, згідно з нашим дослідженням, проблем, а саме: поверхового засвоєння знань, пов'язаних з великою кількістю інформації та невмінням чи небажанням її ретельно обробляти; труднощів засвоєння нового матеріалу; зовнішньої мотивацією навчання; невизначеністю власної стратегії навчання. Адаптація за цим напрямком передовсім пов'язана з роз'яснювальною роботою викладачів про важливість поглиблення знань, інтересів, набуття вмінь, з підготовкою ме-

тодичних посібників та рекомендацій. Важливим є також навчання студентів прийомам розвитку пам'яті.

4. Адаптація до нової системи соціальних цінностей і відповідальності. Цей напрямок охоплює соціально-фахову адаптацію як прийняття вимог до майбутньої професійної діяльності. Робота за ним спрямована на подолання адаптаційних проблем, що, згідно з дослідженням, є основними для студентів а саме: страх перед майбутньою професійною діяльністю, невміння застосовувати свої знання на практиці, слабка професійна мотивація. Студенти неодмінно повинні проходити професійну практику, виробляти і вдосконалювати професійні вміння й навички при спілкуванні з фахівцями. Цьому повинна сприяти особливість викладацького складу, де окрема його частина - це практикуючі фахівці, психологи, адвокати, аудитори, власники дизайнерських компаній. Ці педагоги для студентів є взірцями професіоналів своєї справи.

Висновки. Адаптація першокурсників у приватному виші має свої особливості, пов'язані як із освітніми завданнями, так і з економічними реаліями їхнього життя. Психолого-педагогічний супровід першокурсників має складний, комплексний характер, враховує всі групи чинників і є результатом об'єднання зусиль різних підрозділів навчального закладу.

Такий диференційований підхід до індивідуально-психічних властивостей студентів можливий за умов справжньої зацікавленості викладачів та адміністрації в їхній (студентів) якісній адаптації.

Звісно, ми не висвітлили всіх аспектів психолого-педагогічного супроводу в приватному виші. Перспективними напрямками досліджень вважаємо подальше вивчення впливу соціальних чинників на успішність адаптації та розроблення цілісної моделі психолого-педагогічного супроводу першокурсників.

1. Гришанов А.К. Социологические проблемы адаптации студентов младших курсов // Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе. Кишинёв, 2013. – С. 36-42.
2. Васильева С. В. Адаптация студентов к вузам с различными условиями обучения / С. В. Васильева // Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях: психология и педагогика в обществен. практике : Сб. науч. трудов. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000.
3. Казміренко В. П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казміренко // Практ. психологія та соціал. робота. - 2012. - № 6. - С. 76-78.
4. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти. – К., 2000. – 102 с.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже. - СПб: Питер, 2003. - 192 с.
6. Якунин В.А. Педагогическая психология : Учеб. Пособие / В.А. Якунин. – Изд. 2.- СПб.: Изд-во Михайлова В.А. - 349 с.

УДК 37.032 (063)

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ

Гончаренко Алла Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ

Ключові слова:
*мовленнєва компетентність,
педагогічний такт,
педагогічна майстерність,
розвивальне середовище*

У тезах розглядаються компоненти педагогічного такту. Розкриваються педагогічні умови зростання мовленнєвої особистості у дошкільному дитинстві.

Keywords:
*rechevaya competence,
pedagogical tact,
pedagogical Mastery,
razvivaushchaya
Wednesday*

In theses are considered components of pedagogical tact. Revealed pedagogical conditions of individual verbal growth in early childhood.

Ключевые слова:
*речевая компетентность,
педагогический такт,
педагогическое мастерство,
развивающая среда*

В тезисах рассматриваются компоненты педагогического такта. Раскрываются педагогические условия роста речевой личности в дошкольном детстве.

Актуальність виховання мовленнєвої особистості в дошкільному віці обумовлена виокремленням її як частини інтегрованого поняття життєвої компетентності дітей дошкільного віку [1, с. 37-44]. Осягнути складний багатогранний світ взаємин дитини, варіативність мовленнєвих контактів можна лише за умов розуміння її душевного стану, мотивів, цілей, планів, ймовірних напрямів дій, і, таким чином, непомітно й тактовно сприяти реалізації мети. Це складові розвивального соціального середовища для зростання мовленнєвої особистості. Отже, сутність педагогічного спілкування зводиться до усвідомлення значущості та неповторності особистості кожного вихованця [3].

Поняття «педагогічна культура» знайшло відображення в працях В.О. Сухомлинського, де, на думку вченого, важливим є вміння звертатися до розуму і серцю учня. Отже, педагогічна культура може розглядатися як інтеграційна характеристика особистості, спосіб і міра реалізації сутнісних сил педагога в професійній діяльності [4]. Одна з професійних якостей вихователя є педагогічний такт. Більшість авторів справедливо вважають педагогічний такт результатом самостійної тривалої, систематичної роботи педагога, що є однією з ознак педагогічної майстерності. Психолого-педагогічна література, підходячи до вивчення змістовного наповнення терміна «педагогічний такт», знаходить тісний його зв'язок з педагогічною майстерністю. Така позиція видається логічною, оскільки такт розглядається як частина цілісного і багатогранного педагогічної майстерності [4].

Результатом тривалих і різнобічних наукових досліджень стало обґрунтування поняття педагогічної майстерності. Так виділяється погляд на педагогічну майстерність як на теоретичні знання та практичні вміння, професійну навченість педагога, озброєність його педагогічною технікою мовних і немовних засобів (В.О. Сластьонін, О.М. Столярченко). Трактуювання В.І. Загвязінського, З.М. Курлянд зводиться теж до педа-

гогічної техніки, проте з додаванням індивідуальної творчості педагога. Продовжуючи технологічний підхід, І.Ф.Харламов вважає педагогічну майстерність, доведену до вищого ступеня досконалості, навчальної та виховної спритності. Педагогічна майстерність в цілому розглядається як характеристика високого рівня педагогічної діяльності, а її критеріями є науковість, гуманність, доцільність, результативність, демократичність, творчість; як високе мистецтво виховання і навчання дітей, яке постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, який працює над собою і любить дітей [5].

Основою педагогічного такту є почуття міри, педагогічної доцільності в застосуванні педагогічного впливу на вихованців. Міра педагогічної доцільності регулюється реалізацією конкретного освітнього завдання і виражається в оптимізації педагогічного впливу з урахуванням особливостей кожної психолого-педагогічної ситуації. Посилення уваги до особистості як активного суб'єкта життєтворчості, виводить нас на проблему педагогічного такту. У психолого-педагогічній літературі знаходимо узагальнені характеристики педагогічного такту стосовно дітей дошкільного віку:

- єдність ділових і психологічних контактів педагога і дітей;
- інтелектуальні компоненти психологічних контактів педагога і дошкільнят: здатність бути переконливим носієм інформації, дохідливо розширювати для дітей життєвий простір, залучаючи до цього процесу і вихованців; вміння викликати в свідомості дітей відповідні асоціативні образи;
- емоційні компоненти психологічних контактів педагога і дошкільнят: щирість, простота і природність у спілкуванні, емоційна або спокійно-ділова форма спілкування, емоційна рівновага;
- врівноваженість педагога при спілкуванні з малюком, вміння слухати партнера;

• взаємна довіра педагога і дітей, створення атмосфери доброзичливості [2, с. 139-141].

Сучасна модель освіти пред'являє до вихователя високі вимоги щодо професійної компетентності, зокрема мовленнєво-комунікативної, соціальної, та покладає на нього функцію активного учасника особистісно орієнтованого спілкування. Наукова розвідка дозволила виокремити педагогічні умови мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку з урахуванням компонентів педагогічного такту.

Умова перша. Змістовий, емоційний чи діяльнісний матеріал доцільно подавати дитині відповідно до її потреби, наміру, інтересу. Майстерність педагога полягає в тому, щоб побачити настрій, бажання, стан дитини, зрозуміти ступінь його зайнятості та обов'язково враховувати цю зайнятість, надаючи дитині право на самостійне дозування мовної активності. Такт і глибоке розуміння різних обставин конкретної ситуації відповість на питання: чи хоче дитина зараз займатися тим, що заплановано дорослим, чи потрібна їй в цю хвилину спільна з педагогом діяльність, чи не порушить вона зайнятості, зосередженості дошкільника тощо.

Умова друга. Заохочуючи дитину до мовленнєвої активності, доцільно врахувати міру її успіху-неуспіху в попередній подібній діяльності.

Умова третя. Незнайомий для дитини матеріал повинен бути опрацьований дорослим з таким запалом і переконанням, де б успіх був неминучий.

Умова четверта. Порівняння дітей між собою унеможливорює виокремлення дитини як неповторної особистості. Радимо уникати змагальності в мовленнєвій діяльності на кшталт: хто більше назве ..., швидше згадає ..., чітко розповість ... тощо. Кожна особистість неповторна, має свій темп розвитку, тому і вимагає особливого такту в застосуванні таких індивідуальних форм, способів педагогічного впливу, які б стимулювали творчість. Важливим буде визнання

висхідного шляху малюка, його самостійних досягнень.

Умова п'ята. Ефективна реалізація мовних завдань знаходить своє місце в будь-якій діяльності, якою цікавляться діти, і не може мати меж спеціально обмеженого в часі організованого заняття. Це та точка відліку активності дитини, яка спровокована елементом розвивального середовища і не обумовлена традиційними рамками.

Умова шоста. Реалізуючи завдання комунікативно-мовленнєвої діяльності дитини, педагогу варто всіляко стимулювати її до активності. Доцільно будувати педагогічний процес так, щоб дитина була не тільки слухачем, а й висловлювала свою думку, прагнула її довести, переконливо аргументувала, не боячись власної помилки та критичного погляду дорослого; спробувала заігувати, зробити своїм однодумцем партнера по спілкуванню (однолітка або дорослого), щоб знайти істину всіма доступними способами.

Умова сьома. У спілкуванні з дитиною необхідно сповідувати виключно партнерський стиль. Дорослий – той партнер, який в певних ситуаціях більше знає, далекоглядніший, завбачливий, вправно діє, зауважує важливе, розкриває причинно-наслідкові зв'язки або словами, як штрихами, підводить до них дітей. Робить це так природно, майстерно, непомітно, що дитині здається, що вона сама зробила висновок, відкриття, встановила зв'язок між розрізненими об'єктами, явищами, подіями. Педагогічний такт в тому і полягає, щоб пристосуватися до індивідуального розвитку дитини, окремими кроками, репліками наближаючи її до успішного результату.

Умова восьма. Поважаймо дитяче незнання і дитячу помилку, на які дошкільник має право.

Таким чином, кожен талановитий, висококваліфікований, вдумливий педагог поєднує в своїй практиці загальнотеоретичні досягнення педагогіки, власний досвід, особистісні переваги та особливості дітей, з якими він працює.

За словами Ф. Фребеля, між вихователем і дитиною повинно бути внутрішнє єднання у спільній діяльності, грі. Ди-

тина розкриється, якщо з нею працюватиме художник.

1. Гончаренко А.М. Організація життєдіяльності старшого дошкільника у розвивальному просторі дошкільного навчального закладу [Текст] //Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи: Збірник методичних матеріалів / [авт.-упоряд.: О.П.Долинна, О.В.Низковська, Т.П.Носачова]. - Тернопіль: Мандрівець, 2011. - С. 37-44.
2. Етерская Н. А. Педагогический такт – неотъемлемая часть мастерства современного учителя [Текст] // материалы IV междунар. науч. конф. [Теория и практика образования в современном мире], (г. Санкт-Петербург, январь 2014 г.). - СПб.: Заневская площадь, 2014. – С. 139-141.
3. Іванова Т.І. Культура педагогічного спілкування: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. - К.: ЦИП, 1999. - 357 с.
4. Педагогические технологии / авт.-сост. Т.П.Сальников. - М.: ТЦ Сфера, 2005. - 128 с.
5. Український педагогічний словник / За ред. С.У. Гончаренко. - М.: Либідь, 1997. - С. 252.

УДК 378.147

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ІНТЕНСИВНОГО ВИВЧЕННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ФАХІВЦЯМИ З ЕКОНОМІКИ

Жук Лариса Борисівна

старший викладач кафедри природничо-гуманітарних та інформаційних дисциплін Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського Національного торговельно-економічного університету, адвокат, м. Ужгород

Стрельников Віктор Юрійович

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава

Ключові слова:
система інтенсивного навчання,
принцип,
змістовий модуль,
елемент модуля,
професійна підготовка,
підходи,
освітня парадигма,
дефініції,
категорії

Розглянуто принципи: цільового призначення інформаційного матеріалу; поєднання комплексних, інтегруючих і особистих дидактичних цілей; повноти навчального матеріалу; відносної самостійності елементів модуля; реалізації зворотного зв'язку; оптимальної передачі інформаційних і методичних матеріалів; методологічні (загальні) принципи, принципи проектування мети і змісту навчання, принципи проектування навчального процесу і дидактичної системи та додаткові або традиційні принципи.

Keywords:
*intensive training,
 principle,
 content module,
 the module element,
 training,
 attitudes,
 educational paradigm,
 information society,
 definitions,
 categories*

The author considers such principles as: target mission of an information material; a combination of the complex, integrating and personal didactic purposes; completeness of a teaching material; relative independence element of the module; feedback realizations; optimum transfer of information and methodical materials.

Purpose. To highlight the principles of intensive learning.

Results. There are four principles of intensive learning: methodological (common) principles, principles of projecting, principles of projecting learning process, didactic systems and traditional principles.

Methodological (common) principles are: the principle of humanization of education; scientific principle; the principle of consistency that provides a systematic approach in studying; the principle of improvement; the principle of comprehensive informatization of education requires full informatization of a teacher and a student.

The principles of projecting objectives and content of education include the correspondence of principle aim and content of training requirements of state educational standards; generalization of the principle of concentration provides training content around the leading ideas, principles and laws of science, which is based on discipline; the principle of historicism requires disclosure of background, status and trends of training content.

The principles of educational process and didactic system are: the principle of correspondence didactic process and didactic training system; the principle of the leading role of theoretical knowledge; the principle of unity of academic, educational and developing functions of training; the principle of students' stimulating and motivating a positive attitude to learning; problematic principle provides an experience of creative activities based on solving of a problem; collective principle of combining academic work with an individual approach; the principle of combining abstract thought with the evidence.

Additional principles (traditional): consciousness, activity and independence of students; consistency and systematic of studying; accessibility; acquirement of a content. These principles are wide used in the literature as the traditional principles of didactics. They are optional in the system of intensive studying. The requirements arising from the previously mentioned principles are established in the additional principles too.

Постановка проблеми. Система інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки є такою системою навчання, яка залучає не використовувани у звичайному навчанні психологічні резерви особистості й діяльності студентів, що дає змогу швидко, ефективно, радісно і просто чомусь навчитися. Проблемою, що виникає в цьому контексті, є проектування змісту навчання з метою його інтенсифікації.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми, показав, що дослідження конкретних аспектів проектування змісту навчання з метою його інтенсифікації, досліджувалися широким колом авторів, зокрема в руслі проектного підходу. Ідеї проектного підходу виникли ще на початку ХХ ст. і були пов'язані з радикальними підходами до зміни освітньої парадигми. Фактично Д. Дьюї та його послідовники (В. Кіпат-

рік, Е. Паркхерст, С. Шацький) запропонували альтернативу класно-урочній системі (у шкільній освіті) і дисциплінарно-предметній системі (у вищій професійній освіті). Разом із тим, аналіз вітчизняних наукових праць показує, що вони здебільшого стосуються інтенсивного, а не прискореного навчання, а також вивчення переважно іноземної мови. Є також дослідження, які аналізують практичне застосування сугестопедії Г. Лозанова (С. Пальчевський) [1]. Однак, поза увагою дослідників залишилися питання проектування змісту системи інтенсивного навчання з урахуванням сучасних реалій інформаційного суспільства і можливостей інформаційних технологій.

Зважаючи на це, нашою метою став пошук принципів побудови змістових модулів у системі інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки на основі інформаційних технологій, які б забезпечили готовність фахівця до майбутньої професійної діяльності.

Розпочинаючи *виклад результатів дослідження*, зазначимо, що ми розглядали поняття модульної освіти у «класичному» варіанті: модуль (від лат. *modulus* – міра): 1) назва важливого коефіцієнта чи величини; 2) частина будови, що слугує одиницею вимірювання; 3) уніфікований функціональний вузол у вигляді пакета деталей (модуль у комп'ютерних системах, у космічному кораблі); модуль у педагогіці – функціональний, логічно зумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації; навчальний модуль – цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психосоціальний розвиток майбутнього фахівця з економіки. Психолого-дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно-адаптована система понять у вигляді системи знань, духовних цінностей [2].

На наше глибоке переконання, саме модульний підхід до проектування курсів інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки є ос-

новою для ущільнення програмового матеріалу. Технологія роботи зі змістом як компонентом дидактичної системи є синтезом технологій побудови змістового модуля; наповнення змістового модуля, тобто відбору складника його інформації; структурування інформації всередині змістового модуля. Під час реалізації принципів інтенсивного навчання питання визначення обсягу, наповнення, структури змісту освіти набувають першочергового значення. До питання організації змісту освіти ми підходимо з модульних позицій.

Реалізувати модульний підхід необхідно структуруючи матеріал так, щоб він повною мірою забезпечував досягнення кожним студентом поставленої перед ним дидактичної мети (цілей). Програмовий матеріал має бути поданий настільки завершеним модулем, щоб уможливити конструювання єдиного змісту навчання, який відповідав би комплексній дидактичній меті окремих модулів (П. Юцявичене) [4, с. 56]. Ми погоджуємося з автором, що змістові модулі будуються відповідно до принципів: цільового призначення інформаційного матеріалу; поєднання комплексних, інтегруючих і власних дидактичних цілей; повноти навчального матеріалу в модулі; відносної самостійності елементів модуля; реалізації зворотного зв'язку; оптимальної передачі інформаційних і методичних матеріалів [5, с. 55].

Проаналізуємо можливості інтенсифікації вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки, які надає дотримання кожного з принципів.

Перший із них – *принцип цільового призначення інформаційного матеріалу* – укажує, що зміст банку інформації будується виходячи з дидактичної мети. Якщо вимагається досягнення пізнавальних цілей, банк інформації формується за гносеологічною ознакою. Якщо вимагається досягнення цілей діяльності, застосовується операційний підхід у побудові банку інформації, у результаті чого створюються змістові модулі операційного типу. Так, наприклад при вивченні фінансового права, яке як на-

вчальна дисципліна є обов'язковою при підготовці фахівців з економіки банк інформації для досягнення пізнавальних цілей буде побудований викладачем на знаннях про основні категорії та дефініції фінансового права. В свою чергу при досягненні цілей діяльності теоретичні знання як вихідні величини мають бути перетворені на вихідний результат-знання студентів.

Принцип поєднання комплексних, інтегрованих і окремих дидактичних цілей реалізується для визначення структури змістових модулів. Комплексна дидактична мета є вершиною піраміди цілей і реалізується всією сукупністю змістових модулів. Вона поєднує інтегровальні дидактичні цілі, реалізацію кожної з яких забезпечує конкретний модуль. Модулі, які відповідають інтегровальній дидактичній меті, складають комплексну мету, об'єднуються модульною програмою. Кожна інтегровальна дидактична мета складається з окремих цілей, яким у модулі відповідає один елемент навчання.

Принцип повноти навчального матеріалу в модулі конкретизує модульний підхід і розкривається такими правилами: 1) викладаються основні моменти навчального матеріалу, його сутність; 2) даються пояснення до цього матеріалу; 3) указуються можливості додаткового поглиблення матеріалу або його розширеного вивчення шляхом використання комп'ютера, інших методів навчання чи рекомендуються конкретні літературні джерела; 4) даються практичні завдання і пояснення до їх вирішення; 5) ставляться теоретичні завдання та відповіді на них. Тобто, якщо знехтувати хоча б одним з вищенаведених правил, то нівелюється загалом весь навчальний ефект. Так, наприклад якщо при вивченні фінансового права не проводити практичні заняття, або проводити, але без аналізу і пояснень при виконанні практичних завдань, то це автоматично призведе до «результату без результату», або іншими словами наслідок «наука заради науки» і стане єдиним вихідним результатом.

Принцип відносної самостійності елементів також реалізує модульний підхід до навчання, що спрямований на виділення зі змісту навчання відокремлених елементів. Він тісно пов'язаний із принципом побудови змістових модулів, який вимагає поєднання комплексних, інтегровальних і окремих дидактичних цілей. Ступінь самостійності елементів залежить від ступеню самостійності окремих дидактичних цілей, які складають одну інтегровальну дидактичну мету.

Відповідно до *принципу реалізації зворотного зв'язку* процес засвоєння знань повинен бути керованим і контрольованим. Для реалізації зворотного зв'язку для побудови модуля слід дотримуватися таких правил: 1) повинна створюватися можливість зворотного зв'язку в наступності, тобто потрібно забезпечити модуль засобами прямого контролю, який показуватиме рівень підготовленості студента до його засвоєння; 2) слід застосовувати поточний, проміжний і узагальнювальний контроль: перший – у кінці кожного елементу, а останній – у кінці модуля; 3) поточний і проміжний контроль може здійснюватися у вигляді самоконтролю; 4) обидва вони мають сприяти своєчасному виявленню прогалин у засвоєнні знань, а у випадку неуспішності, чітко показувати, які частини навчального матеріалу слід повторити або глибше засвоїти; 5) узагальнювальний (вихідний) контроль має показувати рівень засвоєння модуля; у випадку виявлення недостатності засвоєння студенту пропонують повторити матеріал (у вигляді конкретних навчальних елементів), за яким отримано незадовільні відповіді. Як приклад з власного викладацького досвіду неодноразово прихотилося споглядати таку ситуацію, коли студенти демонструють блискучі знання під час поточного контролю і прогалині результати за наслідком узагальнювального контролю. Хоча є поодинокі приклади із зворотнім ефективним показником якості знань.

Принцип оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу вимагає представлення матеріалів модуля у

такій формі, щоб забезпечувалося найбільш ефективне їх засвоєння в конкретних умовах. Для забезпечення даного принципу при вивченні правових дисциплін в нагоді стають такі засоби та інструменти, як опорні конспекти, таблиці, схеми, юридичні словники, науково-практичні коментарі та періодика з правової тематики. Причому все це, може бути в електронному варіанті, що в свою чергу ще більш інтенсифікує і спрощує навчальний процес.

Крім зазначених принципів (за П. Юцявічене) можна виділити такий важливий принцип, як *принцип стиснення навчальної інформації* у змістовому модулі. Навчальна інформація – модуль тієї галузі знань, яка покладена в основу навчального курсу. У цьому випадку термін «модуль» повною мірою виправдовує свою етимологію, тобто вказує на деяку змістову помірність. У рамках навчального курсу певної правової дисципліни для фахівців з економіки неможливо викласти весь запас знань людства, що накопичені в даній галузі. Обов'язково постає завдання компресії, стиснення інформації, лаконічності й достатності, тобто її мінімізації (включення до змісту курсу лише необхідної й достатньої інформації для реалізації конкретної мети навчання). Проте однією з умов стиснення інформації залишається дотримання її помірності, необхідного збереження цілісності даної системи знань, що подана в концентрованому вигляді, що також узгоджується з модульним підходом. Модульне навчання якраз передбачає інтенсифікацію і стиснення інформації – основне подається, а другорядне викидається. Але ні в якому разі цього не можна досягати за рахунок викидання основних розділів. Так наприклад при вивченні фінансового права, викинувши розділ «Бюджетне право» втрачається як дидактична мета так і досягнення цілей діяльності. Тому раціональним є висвітлити в лекційному матеріалі основні категорії і дефініції (бюджетне право, особливості бюджетно-правових норм, бюджетна система і устрій, бюджетний

процес), а власне сам бюджетний процес (стадії, учасники, строки) винести на самостійне вивчення студентами зі складанням ними за допомогою Бюджетного кодексу України таблиці «Бюджетний процес в Україні».

У контексті інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки, яке поєднує в своїй концепції і принцип прискорення, і принцип стиснення, структурування інформації є одним із найважливіших чинників досягнення мети навчання. Ущільнення навчальної інформації може здійснюватися двома напрямками: шляхом генералізації (виділення основних понять) і логізації (установлення внутрішніх логічних зв'язків), що співвідносяться зі структурою знань. Виділення зі структури навчального матеріалу провідних знань дає змогу сконструювати «скелет» предмету. Провідні поняття виконують у навчальному курсі роль «організаторів» знання.

Подібний підхід до мінімізації інформації називають *принципом генералізації знань*, який означає, що починати побудову змісту навчального курсу слід із виділення основних структур і понять та організувати навчальний матеріал у систему в логічному порядку конкретизацією основних понять. Попереднє ознайомлення з навчальною інформацією, яке поєднується з засвоєнням основних понять, дає змогу більш адекватно репрезентувати цю інформацію. Генералізація знань дає змогу забезпечити краще розуміння, оскільки породжує структуру, яка значно краще взаємодіє з новими знаннями, ніж окремі факти. Чим більше зв'язків нових знань з уже існуючими в довгостроковій пам'яті може бути встановлено, тим глибше й ширше розуміння нового матеріалу, тим краще він засвоюється.

До провідних понять правових дисциплін фахівцям з економіки необхідно повертатися для того, щоб процес їх формування відбувався по спіралі, проходячи у своєму розвитку декілька етапів, рівнів. Ця поетапність формування основних понять є необхідною умовою

для реалізації таких дидактичних принципів, як доступність і системність. Необхідно, щоб сприйняття нового не зводилося до якого-небудь одного акту, а було процесом, у якому студенти розглядали б кожне нове явище або предмет із різних боків, установлювати різноманіття зв'язків даного об'єкта з іншими, як схожими з ним, так і відмінними від них.

Технологічний принцип генералізації знань проявляється у створенні тезаурусу – понятійного ядра, у якому повинні бути подані основні понятійні одиниці. Їх слід систематизувати за елементами наукового знання і подавати за різними розділами курсу у вигляді переліку понять, які відображають віхи його змісту. База дисципліни, що подана в такому вигляді, засвоюється студентами як система знань. Такі списки сприяють об'єктивізації методологічного знання, роблять його предметом свідомого засвоєння. Тезаурус містить набір (список) понять, термінів із заданими смисловими відносинами між ними. Елементами, між якими встановлюються семантичні відповідності, є дескриптори, які мають форму слів чи словосполучень. Перелік дескрипторів у тезаурусах може бути впорядкованим за алфавітним і систематичним принципом. Кожна словникова стаття тезауруса, окрім основного елемента, може містити посилання на інші дескриптори чи поняття, які знаходяться з даним дескриптором у співвідношеннях з родовою, видовою, асоціативною, синонімічною або з іншою залежністю.

З принципу генералізації знань виходить *принцип взаємопов'язаності, логізації знань*, який передбачає розгляд сукупності стійких зв'язків, що забезпечують цілісність об'єкта вивчення. Логіка засвоєння підтверджує, що вивчати слід не ізольовані крихти, а узгоджені розділи. Те, що взаємопов'язане, легше вивчається і легше утримується. Цей принцип покладений в основу встановлення міжпредметних зв'язків. За модульної побудови курсів інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями

з економіки через установаження зв'язків між модулями, досягається належна науковість змісту, яка проявляється не стільки в чіткому викладі, скільки в логічно правильній послідовності і систематичності побудови системи його внутрішніх взаємозв'язків.

До основного визначення методики внутрішньопредметного структурування відносять логічну структуру навчального матеріалу як сукупність стійких і впорядкованих логіко-дидактичних зв'язків між його елементами. Наявність логіко-дидактичного зв'язку між будь-якими двома елементами навчального матеріалу означає, що вивчення (засвоєння) одного елемента базується на знанні другого елемента, тобто потребує попереднього його засвоєння.

З технологічної точки зору внутрішньо-предметне структурування може втілюватися у структурно-логічних схемах, тобто в зображенні за допомогою графів системи логіко-дидактичних зв'язків між елементами з провідного напрямку взаємозв'язків. Інформація акумулюється не лише в системі, а й під час упорядкування її функціональних частин та елементів. Чим чіткіша ієрархія логічної конструкції, тим вища її інформативність.

Принципи системи інтенсивного навчання з використанням електронних засобів зв'язку – система вимог, якими повинен керуватися викладач, проєктуючи і реалізуючи процес навчання. Виділяємо чотири групи принципів: методологічні (загальні) принципи, принципи проєктування мети і змісту навчання, принципи проєктування навчального процесу і дидактичної системи та додаткові (традиційні) принципи [3].

Методологічні (загальні) принципи інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки становлять: принцип гуманізації навчання (інтереси особи як елемента соціуму – в основі навчання); принцип науковості (вимагає справжньої об'єктивності вивчення явищ); принцип системності, який забезпечує системний підхід у навчанні;

принцип розвитку (усе вдосконалюється і розвивається); принцип конкретності істини (що добре в одних умовах, неприпустимо в інших); принцип комплексної інформатизації навчання вимагає повної інформатизації діяльності викладача і студента.

Принципами проектування мети і змісту інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки є такі: принцип відповідності мети і змісту навчання вимогам Державних освітніх стандартів; принцип генералізації передбачає концентрацію змісту навчання навколо провідних ідей, принципів і закономірностей науки, на якій базується дисципліна; принцип історизму вимагає розкриття передісторії, стану і тенденцій розвитку змісту навчання; принцип цілісності і комплексності (навчальна дисципліна має зберігати і відображати цілісність наукового знання, на якому вона побудована).

Принципи проектування навчального процесу і дидактичної системи складають: принцип відповідності дидактичного процесу і дидактичної системи закономірностям навчання, що є першоосновою інтенсивного дидактичного процесу; принцип провідної ролі теоретичних знань; принцип єдності навчальної, виховної і розвивальної функцій навчання; принцип стимулювання і мотивації позитивного ставлення студентів до навчання; принцип проблемності забезпечує набуття досвіду творчої дія-

льності на основі розв'язання проблемних ситуацій; принцип поєднання колективної навчальної роботи з індивідуальним підходом, який вимагає формування досвіду індивідуальної і колективної діяльності студентів, застосувати індивідуальні і колективні форми навчання; принцип поєднання абстрактного мислення з наочністю.

Додаткові (традиційні) принципи включають свідомість, активність і самостійність студентів за керівної ролі викладача, систематичність і послідовність навчання, доступність, міцність оволодіння змістом. Ці принципи досить повно висвітлені в літературі як традиційні принципи дидактики.

Висновком із даного дослідження може бути застереження, що проектування змісту інтенсивного вивчення правових дисциплін фахівцями з економіки є ефективним, якщо, по-перше, створені проекти не вимагають додаткових ресурсів; по-друге, їх можна застосувати іншим викладачам правових дисциплін, незважаючи на досвід і педагогічну майстерність; по-третє, є потенційні можливості для зниження витрат на його використання без утрати якості роботи. Перспективами подальших досліджень є уточнення сутності змісту інтенсивного навчання і його компонентів, виділення етапів створення проекту змісту інтенсивного навчання.

1. Пальчевський С. С. Сугестопедагогіка : новітні освітні технології : навч. посібник / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 351 с.
2. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посібник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К., 2006. – 311 с.
3. Стрельников В.Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі : Модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ / В.Ю. Стрельников, І.Г. Брігченко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 309 с.
4. Юцявичене П. А. Принципы модульного обучения / П. А. Юцявичене // Советская педагогика. – 1990. – № 1. – С. 55–60.
5. Юцявичене П. А. Создание модульных программ / П. А. Юцявичене // Советская педагогика. – 1990. – № 2. – С. 54–61.

ФОРМУВАННЯ НАДПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК ВІДКРИТА ІННОВАЦІЯ

Коломієць Світлана Семенівна

кандидат педагогічних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

Коломієць Антон Володимирович

громадський діяч,
м. Київ

Ключові слова:

національна аристократія,
надпредметні компетентності,
принципи духовності,
відкрита інновація

В статті розглядаються питання виховання науково-технічної аристократії, аналізуються надпредметні компетентності як метапредметний зміст освіти, відповідальний за розвиток нової генерації високодуховної національної еліти, досліджується соціальна місія Університету в європейській і національній освітянській традиції. Особлива увага приділяється досвіду Києво-могилянської академії у творенні національної еліти минулих століть. Слідом за С. Кримським автори виокремлюють принципи духовності, на яких має базуватись сучасна освіта. В якості одного із ефективних шляхів вирішення цього завдання пропонується «відкрита інновація» (open innovation) як синергія зусиль широкого загалу освітян, громадськості, фахівців різних галузей у протидії комерціалізації світоглядних цінностей.

Keywords:

national aristocracy,
suprasubject competences,
spirituality principles,
open innovation

The authors consider the question of forming science and technical aristocracy via suprasubject competences as the metasubject content of education, responsible for the development of a new generation of national elite. The social mission of ancient and modern University in Europe and Ukraine is investigated. Special attention is given to the Kyiv-Mohyla Academy experience in developing national elite in previous centuries. As the means of realizing spirituality principles in education the method of open innovation is suggested.

Ключевые слова:

национальная аристократия,
надпредметные компетентности,
принципы духовности,
открытая инновация

В статье рассматриваются вопросы воспитания научно-технической аристократии, анализируются надпредметные компетентности как метапредметное содержание образования, ответственное за развитие новой генерации высокодуховной национальной элиты, исследуется социальная миссия Университета в европейской и национальной традициях. Особое внимание уделяется опыту Киево-могилянской академии в создании национальной элиты прошлых веков. Следом за С. Крымским авторы выделяют принципы духовности, на которых должно основываться современное образование.

менное образование. В качестве одного из путей решения проблемы противодействия коммерциализации мировоззренческих ценностей предлагается метод открытой инновации как синергии усилий широкого круга работников образования, общественности, специалистов разных областей.

*...кожна доба має свого дамоклового меча, який
завис над головою (Евген Сверстюк)*

Постановка проблеми та її актуальність. Одним з викликів сучасності, дамоклевим мечем нашої доби є дисбаланс у розвитку цивілізації і культури, фокусування на цінах, а не на цінностях. Саме тому пошук актуальної істини сьогодні, того, що Платон називав своєчасністю, лежить в площині виховання національної еліти - інтелектуального і духовного генофонду нації, зокрема, її науково-технічного сегменту, в термінах радянської культури - науково-технічної інтелігенції. Відтак одним з ключових завдань сучасної освіти є питання стратегій її розвитку, пошуку концептуальних відповідей на виклики, що стоять перед суспільством, яке відчуває нагальну потребу в вихованні справжньої державної еліти.

Мега статті. Для пошуку відповідей на це питання по-перше, схарактеризуємо понятійний апарат, дотичний до концепту «національна еліта», по-друге, виокремимо над предметні компетентності як найсуттєвішу компоненту освітньої парадигми у формуванні інтелектуального і духовного генофонду нації, по-третє,, окреслимо шляхи формування національної еліти в аспекті конвергентного і дивергентного підходів.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Доцільно розпочати аналіз понять дотичних до концепту «національна еліта» з поняття інтелігенції, яке є притаманне російській і радянській культурам. Онлайн-словник української мови описує це поняття як соціальну групу, що складається з освічених людей з великою внутрішньою культурою, професії яких пов'язані з розумовою працею. Поширені в західній культурі такі аналоги цього поняття як інтелектуал, білий комірець не несуть морально-

етичної конотації. Але чи несе таку конотацію поняття інтелігенції взагалі і науково-технічної, зокрема? Маємо не піддаватись інерції розмивання традицій і згадати українські аналоги опису зазначеного феномену, а саме, поняття шляхетності, аристократизму, що передбачає відданість і служіння ідеалам Євген Сверстюк, посилаючись на Павла Ямчука, говорить про тип надійної людини епохи бароко, людини, виплеканої консервативною традицією, в якій закладено потенції розвитку - більше ніж в революційній обітниці. І додає, що справжні демократи виходять з аристократів, які шлекають цінність особи і прагнуть забезпечити її природне право самореалізації [8]. Як зазначав один з головних теоретиків українського консерватизму Вячеслав Липинській у своїй статті «Національна аристократія»: «нація є формацією не тільки історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колективу іменню конструктивних, а не деструктивних, іменню організуючих, а не руйнуючих політичних вартостей», а от рушієм нації її «дріжджами, на яких пасивне етнографічне тісто того колективу росте і перетворюється в активну націю» є «Божії люде нації» - її аристократія. Тобто «найкращі в даний історичний момент ... організатори, правителі і керманічі нації... такі, що мають найбільш матеріальну силу та моральний авторитет» [5]. «Історичне наростання» ми знаходимо і в такого визнаного корифея консервативної думки, як Рассел Керк, він називає це «принципом суспільної безперервності» та «духовної єдності», звертаючи увагу і на «мудрість предків», на плечах яких ми стоїмо і

тільки тому бачимо більше, «Індивід обмежений, але рід мудрий». Здатність аристократії діяти «мудро» і виважено є також надзвичайно важливим чинником. І зрештою, про що каже Р.Керк, це вплив трансцендентного морального порядку, Божого провидіння, що постійно діє у суспільстві [1].

Виклад основного матеріалу. Поділяючи зазначені тези, а також думку Хосе Ортегі-І Гасета, що людське суспільство є завжди аристократичне «самою своєю істотою, аж до такого ступеню, що воно є суспільством у міру свого аристократизму і перестає ним бути в міру того, як утрачає аристократизм» [2] зазначимо, що метою навчання в технічному університеті є підготовка науково-технічної національно свідомої аристократії, для якої відданість і служіння ідеалам науки невід'ємно пов'язане із служінням своїй Батьківщині. Цьому сприяє переорієнтація сучасної парадигми вищої технічної освіти з накопичення знань та формування фахово значущих навичок і вмінь на підготовку духовно зрілого, інноваційно активного фахівця, здатного до винахідництва, до прийняття нестандартних рішень. Пріоритетність формування у студентів вищої школи ціннісних орієнтацій, тобто смислів, які впливають на самоідентифікацію особистості, не викликають сумніву. Виникає питання про спроможність сучасних освітніх парадигм вчасно відповісти на виклики сьогодення.

Сфокусуємось на аналізі компетентнісної освітньої парадигми, яка віддзеркалює провідну тенденцію сучасного освітнього процесу, а саме, перехід від знаннєвої парадигми до парадигми здатностей

В проєкті Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» TUNING (Tuning educational structures in Europe) всі компетентності розподілено на дві групи: універсальні та предметно-спеціалізовані. До перших віднесено інструментальні компетентності, які, переш за все описуються лінгвістичними та технологічними вміннями; особистісні (такі як, наприклад, здатність до

командної роботи); системні компетентності (до яких відносять здатності до самовдосконалення, уміння науково-дослідної діяльності). Професійно-спеціалізовані компетентності рекомендовано розподіляти за класами діяльності (проекування, управління, технологія, організація). Слід зазначити, що в питанні компонентного складу ключових (універсальних) компетентностей, які є загальними для всіх професій і спеціальностей, є певні неузгодженості. Деякі автори відносять до компонентного складу ключових компетентностей такі компетентності як соціополітичні, полікультурні, комунікативні, інформаційні. Більш чіткою і логічною нам видається розподіл компетентностей на надпредметні, галузеві (загально предметні), та предметні. При цьому під надпредметними компетентностями розуміються узагальнені знання, уміння навички і способи діяльності, які можуть бути віднесені до метапредметного змісту освіти [2]. Вочевидь, формування надпредметних компетентностей є міжпредметним завданням, яке сприяє міжпредметним дослідженням.

Вважаємо за потрібне розширити поняття над предметної компетентності, через поняття *відповідальності*. Розглянемо три основні групи відповідальностей, базуючись на сформульованих в документах ЮНЕСКО цілях і завданнях освіти, таких як навчити вчитися, навчити працювати, навчити жити. У відповідності до першого кластеру цілей освіти сформулюємо перший критерій виокремлення надпредметної компетентності як *відповідальність за власну освіту*. Формування такої відповідальності досягається діяльнісним характером навчання, а саме системним включенням студентів в навчально-дослідницьку діяльність, в результаті якої розвиваються здатність до набуття нових знань і вмінь, до науково-дослідної роботи, здатність відповідати за власні рішення і дії в процесі командної роботи, усвідомлювати потребу у самоосвіті протягом всього життя. Завдання освіти навчити працювати корелює з критері-

єм відповідальності за якість професійної діяльності. Формування цього типу відповідальності забезпечується здатністю ефективно працювати, застосовуючи узагальнені засоби діяльності, зокрема, відповідний лінгвістичний та інформаційно-комунікаційний інструментарій, відповідати за власні рішення і дії в процесі як індивідуальної так і командної роботи, здатності брати відповідальність за розвиток професійного знання й професійних практик, реалізовувати на практиці методи ефективної комунікації, здійснювати творчу та інноваційну діяльність в професійній сфері. Третій критерій виділення надпредметних компетентностей може бути сформульовано як відповідальність за життя. При цьому доцільно розділяти поняття життя для себе (здатність вести здоровий образ життя) та життя в суспільстві (усвідомлення загальнолюдських цінностей, здатність до національної і соціальної самоідентифікації). Остання здатність забезпечується знаннями як історії так і сучасного стану культури, літератури та суспільно-політичного розвитку країни, усвідомленням власної відповідальності за її модернізацію. Завдання, які стоять перед сучасним університетом мають формулюватись як в аспекті процесу конвергенції, інакше кажучи, європейської освітянської інтеграції, що будується на спільних цінностях, так і в аспекті процесу дивергенції, тобто акцентуватись на національному досвіді.

Слід зазначити, що Університет як соціальна інституція, яка окрім навчальної і наукової місії має, і завжди мала, соціальну місію, а саме, бути осередком і розповсюджувачем передової думки, формувати, як зазначає Євген Сверстюк, моральні максими, імперативи, які структурують, зміцнюють, творять закон і саму людину [9].

«Напівосвіченість», тобто фактичне суспільне невігластво у царині християнства, що словами того ж Євгена Сверстюка, зветься «важкою недугою нашого часу» є продуктом секуляризму, позитивізму та гуманізму [8]. Антитезою

сучасній освіті «напівосвіченості» була освіта старої Європи та України, її, як заведено вважати, золоті культурної доби – доби українського бароко. Звернення до освітянського досвіду, що сягає корінням середньовіччя та вичерпується в класичну добу, не є випадковим чи штучно нав'язаним «мітом золоті доби». Але навпаки, є таким, що має своє філософське осмислене цивілізаційне підґрунтя. Перше, на що хотілося б вказати, надавши слово київському філософові Миколі Бердяєву, який в своїй праці «Нове середньовіччя» вказує на очевидну кризу сучасної цивілізації «напівосвіченості» в її нинішньому вигляді. Він називає це переходом світу «нової історії» до «нового середньовіччя». Звісно, М.Бердяєв не закликає до «реконструкції» середньовіччя, зауважуючи, що після досвіду нової історії неможливо повернутись до старого середньовіччя, можливо лише нове середньовіччя, як після досвіду середньовіччя неможливим було повернення до старого античного світу, а можливе було лише Відродження. Неможливо повернутися до надто тлінного та тимчасового в минулому. Проте можливо повернутися до вічного в минулому. Додамо від себе, що «повернення до вічного» є не тільки можливістю, але і життєвою необхідністю людини та суспільства, що нині міцно застрягло у споживацькому безбожному й тому тлінному сьогоденні. Яким є це «вічне з минулого» в царині освіти та виховання для нас українців та європейців водночас? В якості відповіді на це питання пропонуємо освітянсько-виховний досвід старої Європи та старої України, зокрема, Києво-Братську колегію (Києво-Могилянську академію) до середини 18 ст., коли за словами Ю.Шевельова Україну «відгородили від Заходу», коли Україна не тільки припинила бути «вікном у Європу», а і сама втратила ті вікна [11]. Проте, розглядаючи дане питання ab ovo, почати варто зі старих європейських університетів та колегіумів 12-16 ст. закладів зі статусом «*stadium generale*». О.М.Кузьменко у статті «Трансформація ідеї університе-

ту: від першого історичного типу до першої кризи» [4] вказує на ідеал середньовічної вченості - «це була людина, що веде праведне життя та володіє енциклопедичними знаннями з семи вільних мистецтв». Спираючися на думки Св.Августина та Томи Аквінського про єдність віри та розуму та істинність божественного авторитету, освіта розглядається, як шлях до спасіння, а вивчення наук - не як самоціль, а як засіб, що готує розум до пізнання Бога та людської душі. Також обґрунтовуючи разом з давньогрецькими філософами засадничі принципи єдності наук та універсальності знань творці старої європейської освіти за допомогою *septem artes liberales*, як різних граней єдиного Знання основою і вінцем якого завше є Бог, створили, те, що ми нині зємо старою європейською освітою, освітою зверненою до всього християнського світу. Саме на такі взірці для наслідування спиралися видатні діячі - справжня аристократія за Липинським - «Божії люде» та «Дріжджі нації» старої України 16-17 ст. Кн. Костянтин Острозький, творці Львівської братської школи і зрештою, утворене київською міщанською аристократією Київське братство з щедрим фундаментом Гальшки Гулевичівни та ключова знакова постать Св. Петра Могили. От що каже сам Св. Петро Могила у 1632-му році: «Я, Петро Могила за милістю Божою, архімандрит Києво - Печерської Лаври, бачу велику втрату для душ від невігластва духовенства і молоді, і бажаючи при допомозі Божій, по власній моїй волі, запобігти такій великій втраті, а також повернути тих хто віддалився від православ'я, встановити школу щоб молодь була у всякому благочестиві, в добрих нравах і вільних науках". Україна, як зазначають Ю.Мицик та В.Нічик у книзі «Св.Петро Могила», що стояла на рубежі двох культур, двох світів - Заходу і Сходу потребувала не замкнутості і культивування старожитностей, а й їх збереження і культивування культурного компромісу [6]. Це давало народові можливість зберігаючи свою національну сутність, усвідомлю-

ючи свою окремішність, захищати її за допомогою власної держави й стати в рівень з іншими європейськими країнами. Ця думка є однаково справедливою, як для початку ст. 17-го, так і початку 21-го. Мало того, надзвичайно складна й несприятлива історична ситуація, в якій творилася Києво-Могилянська академія та критична небезпека для України дня сьогодення мають між собою велику подібність. Проте феноменальна успішність КМА, що реалізувалася винятково всупереч обставинам, дає і нам надію на можливість подібної успішності всупереч колосальним проблемам наших днів. Спробуємо коротко простежити історію виникнення КМА. Для цього почати слід з Острозької школи К.Острозького, що була «першою ластівкою» української освіти тих днів, і хоча школа проіснувала відносно недовго - 1576-1636 рр., вона встигла зробити головне - виховати ряд освічених українців, серед яких був майбутній гетьман України П.К.Сагайдачний, що фактично перейняв символічну естафету статусу української аристократії від Князя К.Острозького (нащадки Острозького були вже «поганими правнуками славних прадідів великих»). Доба князів та їхніх воїв йшла - надходила доба гетьманів та козацтва. Нова доба - нова аристократія. До тогочасної аристократії варто додати і міщанство з його магдебурзьким правом, гільдіями та цехами, саме воно й творить Київське братство. Ще одним з видатних випускників Острозької академії був Мелетій Смотрицький, син Герасима Смотрицького (ректора Острозької школи) і видатний релігійний діяч та мислитель, а також майбутній ректор Київської братської школи (!!!) цей приклад показує нам ту саму естафету у царині викладацькій та академічній, а також у ще одні гілці аристократії - аристократії духовній. Цей аристократичний трикутник (духовенство, гетьмани та старшини, провідне міщанство) існуватиме і ефективно діятиме, живлячи своїми силами Академію та усю українську та імперську освіту, духовну, інтелектуальну, мистецьку та

цивільну еліту аж до остаточного погрому України за Катерини другої. В середині себе трикутник мав головні цінності - Св.Петро Могила, втілюючи проект Братського колегіуму (Академії), вказував на побожність і благочестя вихованців, звичаї добрі, тобто звичаї і традиції, що пов'язують між собою покоління, підтримують генетичну пам'ять, укорінюють у свідомості належність саме до своєї родини, до свого з прадавніх часів на своїй землі (історичної пам'яті), нарешті - науки вільні-це ті сім вільних наук *septem artes liberales*, на яких ґрунтувалося навчання в усіх вищих навчальних закладах Європи. Тобто, Петро Могила наголошує, що його школа - це школа національна, православна, яку він поставить в рівень з європейськими навчальними закладами» [6]. Навчання в КМА, що як вже зазначалося, проводилося за системою *septem artes liberales*, тривало 12 років і маючи приблизно 32-33 дисципліни, принципово розділялося на дві частини - молодшу і старшу. Випускник, що успішно завершував навчання був високоосвіченою людиною свого часу і, мав компетентність у різних галузях, завдячуючи навчання цілісного Знання, а не його штучно відрізаного і ізольованого одна від одної частин. Тому єпископ, випускник КМА та його однокашник архітектор при обговоренні проекту храмового будівництва спілкувалися однією мовою, мислячи одними категоріями, перебуваючи у спільній системі координат стиля, естетики та функціональності проекту. При тому обидва могли бути ще й талановитими філософами, богословами та поетами. Як вже зазначалося, велику увагу при створенні КМА сам Петро Могила приділяв вихованню спудеїв, розуміючи не просто некорисність знань для морально хворої людини, а і їхню в такому випадку шкідливість для суспільства. «Я часто думав - каже Петро Могила, звертаючися зі сторінок своєї «Антології» до спудеїв - та турбувався про те, аби в школах не лише викладалися зовнішні науки, але й тим більше і вище над усе ставилося

благочестя, яке має укорінитися і сягати в ваших молодих серцях, адже без того усіляка мудрість є глупством перед Богом, як воно справедливо і зветься...». Результатами такого підходу до навчання та виховання були гетьмани та полковники, митрополити та єпископи, вчені та філософи, викладачі та мистці. Невід'ємною складовою життя академії були конгрегації або студентські братства. Їх в КМА було два і обидва були присвячені Богоматері. Вступ до конгрегації супроводжувався клятвою триматися правил та заповідей конгрегації, головним з яких було - «наслідувати чесноти Богоматері та «преуспевать» у благочестивому та досконалому християнському житті». Очевидним є неабиякий виховний вплив конгрегацій, за допомогою останніх спудеї з малих літ привчалися до свідомого та самостійного пізнання та практичному виконанню християнських обов'язків в т.ч. доброго християнського ставлення до товаришів та справ благодійності. За часів м. Рафаїла Заборовського Академічні конгрегації вважалися настільки необхідним та зрозумілим для усіх явищем академічного життя, що про нього згадують у *Leges academiae* без жодних пояснень. Що це був за виховний вплив демонструє один вельми зворушливий випадок з життя Академії. Друга половина 18-го ст. була часом нищення Академії імперією, одним з інструментів було хронічне величезне недофінансування КМА урядом. У цю важку і прикру мить страшної скрути свою життєвість та дієвість показують багато років тому принесені юнаками-спудеями конгрегаційні клятви. Цілий ряд випускників КМА в цей час жертвують чималі суми на потреби *alma mater*. В решті решт сума фонду перевалює за чверть мільйона рублів, суму на той час колосальну. Ті ж самі колишні спудеї, залишають ще й щедрі тестаменти на користь КМА. (Нещодавно в одному з київських мистецьких вишів скандально звільнили ректора, який по тому відсудив в свого колишнього інституту круглу суму. Часи змінюються і не на краще...).

Ще одним мірилом дивовижної ефективності КМА є кількість її «колоній» по всій імперії. У першій половині 18-го ст. практично усі школи, семінарії, колегіуми, академії імперії були «могилянськими». Їх засновували могилянці, керували ними могилянці, викладали могилянці. Тут і славетний Харківський колегіум, і Олександрівська семінарія (родоначальниця Академії), Великоновгородська, Смоленська, Тверська, Казанська, Архангельська, Вятська, Суздальська, Володимирська, Костромська, Могилівська, що їх було засновано у 1714-23 рр. До цього слід додати ще у 17 ст. засновані Чернігівський колегіум, Гошанську та Вінницьку школи. У 1739 році смоленській єпископ Гедеон Вишневський у листі до м.Рафаїла Заборовського порівнював культурно-освітницьку колонізацію КМА імперії з роллю Атен у колонізації еллінами античного світу. Додатково варто згадати про культурну роль КМА у житті Києва, а її важко переоцінити. По-перше філософські диспути академії, що завше були неабиякою подією у житті міста, були відкритими і приваблювали усю освічену київську публіку (яка у своїй масі знала філософію та латину), по-друге театральні вистави та містерії, по-третє Київські вайї, що їх щороку проводили люди з академії [10].

Не вистачить і сторінки щоб написати повний перелік видатних ректорів, викладачів та вихованців Академії. Ці люди дійсно творили українську історію, культуру, освіту та українську аристократію. Вони проживали коротке за нинішніми мірками життя, сам Петро Могила прожив 50 років, але встигали неймовірно багато. Вони є прикладом величезної кількості надзвичайно яскравих особистостей в добу найвищого злету української культури, цілий ряд канонізованих святих, десятки єпископів та митрополитів, видатні філософи та богослови, гетьмани та козацька старшина – таким є колективний портрет вихованців Академії. Такою була Академія в добу її розквіту. Такою була аристократія, що її творила, в ній навчалася

та нею виховувалася, таким є «наше вічне у нашому минулому», до якого варто дослухатися, як варто дослухатися і до таких визначних філософів сьогодення, як С. Кримський, який, визначаючи основні загрози для духовності XXI століття (загроза пріоритету прагматичних цілей перед духовними цінностями, дефіцит людських якостей), формулює основні принципи духовності, а саме: принцип монадності (здатності особистості репрезентувати свою епоху, націю культуру); принцип екзистенційного крещендо (сходження до найвищих регістрів цінностей); принцип еквопотенційності (розуміння життя як зростаючої кульмінації творчих подій); принцип полісистемності цілей як складових чинників головної мети [3].

Очевидно всі зазначені принципи є засадничими у формуванні над предметних компетентностей, інакше кажучи, у реалізації основної цілі вищої освіти взагалі і технічного університету зокрема, а саме підготовку духовно зрілого, інноваційно-активного фахівця, лідера у трансформації XXI століття у століття духовності. Так, принцип монадності акцентує увагу на тому, що в сучасному суспільстві крім колективності (плеядності) у вирішенні завдань потрібно виявляється монадність, яку у термінах надпредметної компетентності можна кваліфікувати як особисту відповідальність за прийняття рішень і втілення їх у життя. Принцип еквопотенційності є дотичним до поняття науково-технічної творчості, яка пов'язана з відкриттям явищ і загальних закономірностей розвитку реального світу, з практичним (технологічним) перетворенням дійсності. Такі якості як креативність набувають нового змісту в аспекті формування духовності, адже увага акцентується на цілісному розумінні життя як зростаючої кульмінації творчих подій. Без сумніву мається на увазі творчі події в усіх сферах діяльності особистості. На особливу увагу заслуговує принцип полісистемності цілей, адже, як зазначає С.Кримський, мета в жодній діяльності не може бути єдиною, винятковою; вона

має сполучатися з системою підцілей як складових чинників здійснення головної мети, якою в сучасній освіті є підготовка високодуховного, інноваційно-активного лідера науково-технічних, економічних, політичних і соціальних трансформацій.

Не викликає сумніву теза про неможливість пошуку ефективних шляхів вирішення цього завдання без залучення широкого загалу освітян, громадськості, фахівців різних галузей.

Відомо, що глобалізаційні процеси в організації пошуку інноваційних рішень наукових і технічних завдань дали поштовх розвитку так званої відкритої інновації. Термін «відкрита інновація» (open innovation) запровадив Henry Chesbrough в книзі «*Open Innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*». Він є дотичним до понять «cumulative innovation», «mass innovation», суть яких пояснюється як стратегія створення та впровадження нових технологій шляхом систематичного використання внутрішніх і зовнішніх джерел інноваційних можливостей, інтеграцію цих можливостей через численні канали [12].

Прикладом каналів інтеграції інноваційних можливостей у формуванні

надпредметних компетентностей у майбутньої національної еліти є діяльність таких газет як «День» і «Наша Віра», конференції, які обговорюють цю проблематику, спільні проекти державних і приватних, релігійних і секулярних, національних і міжнародних інституцій, одним словом, відкрита освітня інновація як синергія зусиль у протидії комерціалізації світоглядних цінностей.

Висновки. Виклики, що стоять перед вітчизняною освітою вимагають нових стратегічних підходів до всього процесу навчання і розвитку нової генерації високодуховної національної еліти.

Шляхами вирішення цього завдання є аналіз і переосмислення ролі, функцій і традицій Університету в історії Європи (і України як частини Європи), розуміння важливості формування надпредметної компетентності в аспекті понять відповідальності і духовності на принципах монадності, екзистинційного крещендо, толерантності, полісистемності цілей. Інструментом для вирішення цього надскладного і своєчасного завдання може слугувати відкрита освітня інновація із залученням державних і приватних, релігійних і секулярних, вітчизняних і міжнародних інституцій.

1. Рассел Керк Консерватизм. – Київ: Смолоскип, 2008. – С. 6-7.
2. Краевский В.В., Хуторской А.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. - 2003. - № 3. - С. 3-10.
3. Сергій Кримський. Принципи духовності XXI століття / Україна incognita топ 25 (за заг ред. Ларіси Івшиної). - Київ: ПрАТ Українська прес-група, 2014. – 383 с. С. 355-379.
4. О.М.Кузьменко Трансформація ідеї університету: від першого історичного типу до першої кризи [Текст] // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал Випуск 3-4 / О.М.Кузьменко. – К.:ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2014. – С. 11-15.
5. Вячеслав Липинський Консерватизм. – Київ: Смолоскип, 2008. – С. 252-255.
6. Мицик Ю.А., Нічик В.М., Хижняк З.І. Петро Могила. – К., 2013. –198 с.
7. Хосе Ортега-І Гасет. Вибрані твори. – Київ: Основи. – 199 с.
8. Евген Сверстюк. На полі честі. – Київ: КЛПО, 2015. – 364 с.
9. Є. Сверстюк. Про абетку духовної грамоти. Газета «Наша віра», 2010. – №5.
10. Хв.Титов. Стара вища освіта в Україні. – К, 1924.
11. Ю.Шевельов. Москва Маросейка. Газета «День», 30 грудня 2011 р.
12. Chesbrough, Henry William (2003). «The era of open innovation». MIT Sloan Management Review 44 (3): 35-41.

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАЛЕНДАРНИХ ТРАДИЦІЙ В ПРОЦЕСІ ОНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Лаппо Віолетта Валеріївна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Коломийського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», науковий кореспондент інституту проблем виховання НАПН України, м. Івано-Франківськ

Ключові слова:

народний календар,
етнопедагогіка,
звичаї,
обряди,
календарні традиції,
форми виховної роботи,
методи виховної роботи

У статті обґрунтовано необхідність залучення традиції у процес формування духовних цінностей зростаючого покоління. Доведено, що інтегрування календарних традицій у освітню діяльність школи набуде ефективності за умови використання новітніх форм і активних методів виховання.

Keywords:

ethnic calendar,
ethnic pedagogy,
customs,
rites,
calendar traditions,
forms of educational work,
active methods of education

The author confirms that there are many good customs and rituals with deep bringing up content. Only this is the basis of the personality spiritual world. Partly, it is important to meet students to traditions of high schools to form true valuable orientation.

Ключевые слова:

народный календарь,
этнопедагогика,
обычаи,
обряды,
календарные традиции,
формы воспитательной
работы,
активные методы воспитания

В статье обоснована необходимость привлечения традиции в процесс формирования духовных ценностей подросткового поколения. Доказано, что интегрирование календарных традиций в образовательную работу школы станет эффективней при использовании новейших форм и активных методов воспитания.

За останні роки в українському суспільстві спостерігається помітне зростання зацікавленості до вітчизняної культурної спадщини, що передбачає глибинні процеси пробудження національної самосвідомості. Невід'ємною

частиною духовності українців є народний календар. Сформований впродовж тисячоліть календар нашого народу синтезував у собі світоглядну систему, естетичні уявлення та виховні традиції багатьох поколінь українців.

Календарна система становить найсуттєвішу частину традиційно-побутової культури, оскільки визначає весь розпорядок життя людини впродовж року. Культурна самобутність циклічності календаря відображається у традиціях – міжпоколінній трансмісії поглядів, принципів життя, зразків поведінки сформованих під впливом історичних, природньо-кліматичних чинників, які впливають на свідомість, характер і діяльність людей.

Національні концепції вітчизняної освіти та виховання, враховуючи культурно-історичний досвід свого та інших народів, головними завданнями ставлять докорінно реформувати її, піднести до вищих світових стандартів. Концептуальне осмислення провідних проблем національної освіти та виховання переконує в тому, що демократизація, гуманізація та гуманітаризація їх неможливі без відродження вітчизняних культурно-історичних, народно-педагогічних, народознавчих виховних традицій.

Закономірністю процесу формування особистості є використання найефективніших шляхів пізнання – від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового. Національна система виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу минулих епох і сучасності, найбільшою мірою сприяє соціальному престижу інтелектуальності, освіченості та інтелігентності як чинників духовності людини.

Сучасна освітня система України зорієнтована на відтворення емоційно-чуттєвого, художньо-творчого, морального та інтелектуального компонентів самобутності народу, створення умов розвитку й розквіту природних задатків і талантів кожного громадянина, формування духовного потенціалу – найвищої цінності нації. Національне виховання покликане до пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності й на цій основі стимулювати пізнання кожним вихованцем самого себе як

індивідуальності та як частки своєї нації, а через неї всього людства.

Традиції, звичаї й обряди річного циклу багатогранні та складні. Наповнені ідейно-моральним, емоційно-естетичним змістом вони відображають етнічне, суспільно-політичне, культурно-історичне життя народу на різних ступенях розвитку, його духовність, якості, які формувалися впродовж віків (національний характер, психологію, світогляд, тощо) [2, с. 241].

Українські календарні традиції є тим цементуючим матеріалом, який віками зберігав нашу ментальність. Календарні традиції своєю міццю, ідейно-моральним і емоційно-естетичним багатством перемогли чужі ідеї, впливи сил, які впродовж століть прагнули зруйнувати єдність нашого народу, його самобутній національний дух. Пізнавально-виховний потенціал календарних традицій і звичаїв – це той найдорожчий скарб, який допоміг вижити нашій нації, зберегтись впродовж сторіч і нині розвиватися в колі народів світової співдружності.

Видатні педагоги здавна визнавали, що виховання має яскраво виражений національний характер. Як немає людини загалом (абстрактної, безликої, без конкретної національної приналежності, а є людина-українець, росіянин, молдаванин...), так немає і виховання загалом. К.Д.Ушинський зазначав, що існує російське виховання, англійське виховання, німецьке виховання, тощо. Він твердив: «Ставши одним із елементів державного і народного життя, громадське виховання пішло в кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему систему виховання» [7, с. 102]. Палко відстоював природне право кожного народу мати національну школу, національну систему виховання.

Феномен інтегрування народних традицій у процес національного виховання відображено у науково-просвітницький спадщині видатного педагога, громадського діяча Г.З. Врецьони. За його переконанням, націона-

льна школа має функціонувати у тісній співпраці з родиною і Церквою, повинна ввести дитину в історію народу, прилучити до духовних багатств нації, щоб у подальшому житті утримати її у межах похвальних звичаїв і традицій батьків, а відтак національний момент виступатиме невід'ємною частиною гуманного соціального виховання. У своїх працях на педагогічну тематику Г.З. Врецьона окреслив прогресивну систему виховання, яка могла б вивести український народ на вищий цивілізований рівень. Основним принципом цієї системи визначено народність, а методологічною основою – народознавство з такими провідними засобами, як рідна мова, історія і культура власного народу, традиції і звичаї, праця. Важлива роль у зазначеній системі належить релігії, прикладу батьків і родичів; а обов'язкова умова ефективності системи полягає у спільній діяльності Церкви, школи і громади, в результаті чого можна очікувати зростання високоморального, працьовитого, скромного, бережливого, самостійного, активного, шанобливого до інших покоління [6, с. 411].

Відомий український педагог С. Ф. Русова стверджувала: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...» [1, с. 123].

Розкриваючи виховний потенціал українського народного календаря, С. Ф. Русова наголошувала: «У грі дітей, в їх праці має бути внесений національний елемент, давні народні ігри і забави («Воротар», «Ой, ми пиво варили» і др.), в працю – народний орнамент, у життя дитячого садка мають бути введені народні свята (Різдво з колядками, з Вертепом, Русалчині дні з веснянками, вінками з квітів, Івана Купала з купальськими вогнями і піснями і т. ін.). Уся хата дитячого садка з її окрасою має казати,

що ти українець, ти українка, навкруги» [1, с. 46].

В.О.Сухомлинський обґрунтував теорію національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання. Глибоко досліджуючи та розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, В. О. Сухомлинський досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним з найбільших педагогів ХХ століття [3].

На думку вітчизняного педагога, на кожному етапі свого розвитку українське національне виховання інтегровано збирало в себе кращі здобутки світової культури, які акумулювались у народних традиціях і звичаях, що стверджують добро, любов, красу, справедливість в усіх сферах життя, зокрема в справі плекання молодого покоління [4, с. 133].

Результати світовідчуття та світорозуміння, світоглядні висновки й узагальнення українців надзвичайно цінні тим, що вони сформувалися на основі своєрідного національного буття, яке внесло в світову цивілізацію багато самобутнього, неповторного. Це яскраво позначилося на системі виховання підростаючих поколінь українців. На цій основі сформувалися самобутня українська система виховання, її серцевина – національний тип народного ідеалу людини. Справжнє виховання не може існувати в якомусь «чистому» вигляді, бути нейтральним по підношенню до нації, єдиним для всіх людей планети. Виховання в усі віки було й буде глибоко національним за сутністю, змістом, характером і засобами його реалізації. Отож, пріоритетним напрямом розвитку сучасної педагогічної теорії та практики має стати утвердження національної системи виховання як провідного, системоутворюючого фактору культурно-національного відродження.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну цілісну особистість, суверенну індивідуальність, яка щиро цінує свою громадянську, національну й особистісну гідність, совість і честь. «Завдяки національному вихованню у дітей найповніше врахову-

ються природні задатки, формуються національний склад мислення, психіки, національний характер і світогляд. Отже, йдеться про необхідність систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості й самосвідомості, чим досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури та безсмертя нації [3, с. 111-112].

Календар – це система свят, певних урочистих подій, дат, які відзначаються в певній послідовності впродовж року і супроводжуються численними звичаями й обрядами, що адекватно відтворюють сутність, зміст, характер подій та явищ в трудовій діяльності та побуті людей, у природі. Основою кожного календаря є тривалі проміжки часу, що визначаються за періодичним явищем природи – зміною фаз Місяця, зміною сезонів року. Календарі, що засновані на підставі змін фаз Місяця називаються місячними. Ті, що засновані на підставі змін сезонів року – сонячними. Календарі укладені з урахуванням обидвох явищ називаються місячно-сонячними.

Провідними поняттями в календарному комплексі постають поняття «будень» і «свято». Означені поняття зумовлені діяльністю простих трудівників, які займалися хліборобством, промислом, чи ж ремеслом. У будні виконувалась уся господарська й хатня робота. Натомість у свята коло повсякденних турбот обмежувалось. Це зумовлено тим, що святковий час був спрямований на духовне самовдосконалення, відхід від буденності, дружне спілкування. До святкових днів належать неділя й дати визначені церковним календарем. Виключення становить Страсна П'ятниця – день жалоби за Розп'ятим Христом, в який було обов'язковим відвідування Церкви й заборона тяжкої праці.

Народні традиції, звичаї та обряди українського народу розмаїті за призначенням, змістом, характером, функціонуванням і виховним впливом на людину. Отож, вони є тим життєдайним

корінням, яке живить духовність, зокрема ідейність, моральність, естетику.

Так, зимові звичаї та обряди – це здебільшого підведення підсумків минулого року, утвердження мрій, сподівань на майбутній рік. У них прославляється життя, творча праця трудівника, його любов до землі-годувальниці. Зимові місяці – це час прогнозів на майбутній рік, час традиційних розваг молоді: Андріївські вечорниці, День Святого Миколая, День зустрічі Нового року, Старого (Нового) року, День Меланії й Різдваїні свята. Виховний зміст названих свят полягає в тому, що в народних традиційних новорічних звичаях, обрядах у центрі – «пан господар». Людина праці. Добродій. У дотепній і веселій високоестетичній формі (колядках, віншуваннях, щедрівках) прославляється сумлінна праця, її плідні результати, сімейний добробут.

Значний виховний потенціал має давній український звичай прикрашати новорічне свято «дідухом» (сніп жита чи пшениці), бо саме сніп є символом найбільшого багатства України. Відродження цієї традиції в родині сприяє збагаченню пошануванню хліба, а, отже, і важкої праці хлібороба, збереженню ялинових насаджень. Різдвяні звичаї й обряди виховують у дітей культуру почуттів і поведінки, повагу до старших, любов до історії рідного краю, всього світу.

Здавна народний календар починається з ранньої весни – початку оновлення життя: пробуджується природа, активізується людська діяльність. Свято зустрічі весни (Стрітіння) відзначалося красивими життєстверджуючими звичаями, що мали великий виховний вплив на молодь. На пагорби й горбочки, де вже розтанув сніг і прокинулися перші проліски, виходили радісні діти, водили хороводи, співали веснянок.

У духовному житті українців хліборобів свято першої оранки (першої борозни) займало почесне місце. У цей день наші діди і прадіди відчували святість, духовну окриленість від тяжкої,

виснажливої, але життєво необхідної землеробської праці.

Пасхальне свято – одне з найвизначніших свят християнського світу. Відтак в народі його називають «Великдень». Це свято поєднує в собі християнські та дохристиянські елементи. Випікання пасок, розписування й фарбування яєць, веселі народні ігри, освячення в церкві святкових страв надає цьому святу незвичайності, небуденної краси. Цінне у виховному відношенні є розписування й фарбування яєць (писанкарство), що стало окремим видом українського народного мистецтва. Тут використовуються елементи народної символіки, міфології.

Розмаїта календарна обрядовість звеличує святий образ Матері, яка продовжує й увічне життя на планеті, символізує рідну землю, Батьківщину. Це стародавнє свято відзначалося ще задовго до впровадження християнства. Наші пращури відзначали свято Лади-богині весни, радості й шлюбу, покровительки дівочтва та материнства. Пізніше травень назвали місяцем Матері Божої.

Велике виховне значення мають літні звичаї та обряди, пов'язані із «Зеленими святами», й святом Івана Купала. Скільки дотепності і кмітливості, винахідливості, а відтак творчості виявляється в процесі виконання обрядів на честь цих свят!

Одним з найважливіших свят народного календаря є трудові свята пов'язані з жнивими – найвідповідальнішим періодом у житті народу. Найефективнішим у виховному сенсі є активна участь дітей в жнивах, у т. ч. в зажинках і обжинках. Практична участь залишає глибокий слід у душі вихованців, формує пошану до важкої хліборобської праці, вчить розуміти її красу.

За народним календарем закінчення літа знаменує день Маковія, («Першого Спаса»). У цей день можна було востаннє робити хліборобські толоки. За народними спостереженнями починається відліт у вирій ранніх птахів. У храмах освячують воду, квіти, голівки маку. 19 серпня починається другий, чи «Вели-

кий Спас». Це одне з найбільших землеробських свят. Зібрані овочі, фрукти, ягоди, гриби, мед несуть освячувати до храмів. У цей день також поминають померлих родичів. Традиція відзначення свята Преображення передбачала пошанування гідність господаря землі, гордість за високі врожаї. Народ освячує, поетизує нелегку хліборобську працю і як дорогоцінну естафету передає свою працелюбність, хазяйновитість, творчу підприємливість у спадок зростаючому поколінню.

На початку осені в окремих регіонах України (Поділля, Слобожанщина) відзначалось свято Квітів. Наш народ цінує красу як найвищий духовний скарб. У житті українців квіти здавна займають одне з чільних місць. Жодне свято чи інша урочистість не обходиться без квітів. Догляд, вирощування й вивчення квітів (кімнатних, присадибних, лісових, степових, лугових, тощо) – високоефективний засіб екологічного виховання.

14 жовтня – свято Покрови Матері Божої. Наші предки (згідно переказів) також були свідками того, як Пречиста Діва врятувала славний Почаївський монастир від турків. Українське козацтво вважало своєю покровителькою й заступницею Покрову Пресвятої Богородиці. УПА, яка боролася проти гітлерівської й більшовицької окупації, обрала свято Покрови не лише як релігійне, а й як загально національне свято.

Народний календар виконує життєво важливу функцію прогностики погоди, інших явищ природи, видів трудової діяльності людини, її поведінки. Календарні прогностичні спостереження, мудрі настанови народу привчають молодь глибше розуміти природу рідного краю, вчасно ставити й розв'язувати природоохоронні завдання, уникати зайвих турбот, ускладнень у житті, не допускати прорахунків у господарських справах.

У різних регіонах України зберігаються традиції та звичаї, дати народного календаря, притаманні лише певній території. Духовні скарби народного календаря концентрують у собі ідеї,

знання з народної філософії, астрономії, астрології, біології, математики, медицини й народної кулінарії, землеробської, зокрема, хліборобської справи, тощо.

Завдання педагогів і батьків – ретельно та всебічно вивчати могутній ідейний, моральний, емоційний і естетичний потенціал народного календаря й активно прилучати дітей до джерел невичерпних духовних скарбів. У цьому – запорука успішного будівництва національної освіти, формування національної системи виховання. Приміром весняні свята, відповідна їм обрядовість мають на меті підготовку молоді до городніх, польових і садових робіт, утвердження у свідомості та практичній діяльності кожної дитини давніх хліборобських традицій свого роду, всього народу [4, с. 7].

До Дня зустрічі птахів (День Сорока святих мучеників) учні дізнаються, які птахи, в якій послідовності повертаються з вирию, а також народні прикмети пов'язані з цією подією. Діти записують спогади старожилів села про те, як відзначались ці дні раніше, чому їм приділялась така увага, що символізували птахи, випечені з тіста, тощо. Серед дівчаток проводиться конкурс господарочок на краще випікання «жайворонків», серед хлопчиків – на кращу шпаківню. В молодших класах – виставка дитячих малюнків «У світі птахів». Вчитель спільно з учнями з'ясовує, які птахи були раніше фетишизовані, чому їм приділялась така увага, що розповідається про пернатих у фольклорі, яку користь приносять птахи. За формою проведення це були брейн-ринги, конкурс розумників, вікторини, тощо. В цей день підводяться підсумки зимової операції «Годівничка», відзначаються найбільш сумлінні її учасники.

На завершення – похід до парку (лісу), розвішування годівничок і шпаківень; веснянки, хороводи, «запускання» своїх печених з тіста птахів. Дітям цікаво послухати саме на лоні природи легенди й повір'я про птахів, спостерігати за пробудженням рослин і тварин зі сну.

Щоб свято першої борозни стало справжнім святом, а не нудною сценічною бутафорією, учні повинні усвідомити необхідність хліборобської праці, пізнати радість першого власноруч вирощеного урожаю, відчутти важливість своєї роботи.

Всім класом попередньо з'ясовують, в який день господарі вперше виходили в поле, які обряди супроводжували це дійство.

На свято запрошують своїх батьків, дідусів та бабусь, кращих працівників-хліборобів. Вони не лише діляться досвідом роботи, а й передають почуття, які охоплюють при першому виході в поле, які надії, переживання захоплюють душу, коли спостерігаєш за тендітними паростками «твого» хліба.

Цій події присвячуються вечори шанни: «Землю красить сонце, а людину – праця», «Хліб – яке просте й священне слово», «Хвала рукам, що пахнуть хлібом» та ін.

На них звучать спогади односельців про страшні роки повоєнної розрухи, про голод 1933 року, щоб учні усвідомили цінність хліба, відчули повагу до землі, до людей-хліборобів. До дня першої квітки можна провести вечір «Український віночок». Але організують його не в школі, а на вулиці, де завжди збиралася сільська молодь.

Вечору може передувати конкурс на краще озеленення кімнати, на кращий альбом «Пелюстки веселки», «Ніжні, чарівні, прекрасні», «Квіти в легендах і переказах», конкурс на кращу квітку з штучного матеріалу.

В цей день діти засівають клумби, висаджують квіти вдома, в школі, в «куточках краси», на вулицях села. Кожному класу дається завдання на літо: скласти «квіткову» карту свого села, створити власну «Червону книгу» квітів, утворити гурток захисту рослин та ін.

На самому ж вечорі учні розповідають, з яких квітів плели дівчата український віночок, чому саме їм надавали перевагу, що символізувала кожна квітка.

Це може бути міні-урок складання букетів та екібан, «квіткова вікторина», конкурс пісень, казок, віршів, тощо.

Призначення літніх урочистостей – уславлення, поетизація збирання врожаю, турбота про його збереження. Літні народні свята (Івана Купала, «зелена неділя», Маковея, Спаса, зажинки) поетизують, услаблюють розквіт і красу природи, працю хліборобську, несуть в собі залишки культу предків.

Виховна робота класного керівника не має права на канікули, вона повинна продовжуватись й у час, вільний від навчання. До літньої роботи вчитель підходить сам і готує до неї учнів упродовж навчального року. Він сприяє утворенню різних груп, гуртків, комісій та організовує їх роботу в літній період («Зелена аптека», «Юні лісничі», «По зелених стежках», «Наодинці з природою»).

Відпочинок на лоні природи мусить поєднуватись з клопіткою, посиленою для дітей роботою по збереженню природи, веденням спостережень.

Велике виховне значення мають звичаї та обряди на Поліссі, пов'язані зі святом Івана Купала. Скільки високопоетичних і життєстверджуючих пісень, легенд, переказів оживає в народній пам'яті напередодні цього свята! Скільки дотепності та кмітливості, винахідливості, творчості проявляється у процесі виконання обрядів на честь народних свят!

Учні мають не лише знати та відтворювати традиції, а й усвідомлювати, що наші пращури були не просто язичниками, а сонцепоклонниками, в центрі їх релігії (як і в центрі життєустрою) був світ природи.

Влітку школярі можуть детальніше ознайомитись з народною медициною, навчитись розрізняти та збирати лікарські рослини, створити власну «Зелену аптеку». Складання альманахів повір'їв, народних лікувальних рецептів, запис на аудіо і відео носії розповідей місцевих знахарів, голосів птахів, шуму води, лісу дадуть учням перші навички дослідницької роботи.

Влітку організують екскурсії на виставки картин з екологічної тематики, на виставки робіт народних умільців (різьблення по дереву, лозоплетіння, гончарство); діти відвідують зоопарк, заповідник.

Збирання врожаю, закінчення польових, городніх та садових робіт пов'язані зі звичаями й обрядовістю осінньої пори. Спільно з представниками громадськості батьки організують свята: «Щедрість рідної землі», «Хлібороб – найдавніша професія», «Земля любить працюючих». У процесі підготовки та проведення такої роботи учні не лише розумом, а й серцем, душею вбирають у себе народні, моральні, естетичні скарби, проймаються споконвічною любов'ю до людей праці, до землі, природи, хліба. При цьому учні в невимушеній емоційно-естетичній формі збагачуються практичною народною мудрістю, життєстверджуючим народним світоглядом.

Восени проводяться підсумки літньої роботи учнів, результатом якої є вечори вражень «Літо, до побачення!», конкурси власноручно виготовлених виробів з природного матеріалу, осінні ярмарки, випуск стінгазет та журналів, фотогазет «Іскорки літа», «Літні канікули 7 класу», «Літо в народному календарі (в повір'ях і легендах)», тощо. Діти організують збір насіння дерев і квітів, вирощення саджанців (операція «Жолудь», «Все починається з зернинки», «Ми – за чисте повітря»). Свята Свічки, Паликопа, Здвиження продовжують знайомство учнів з місцем природи в житті народу, з уявленнями та вірою в неї.

При цьому виховання має здійснюватись за діяльнісним підходом, у зв'язку з життєвою практикою, з використанням у подальшій роботі учнів. Діти мають бачити наслідки і результати своєї праці, розуміти, для чого вони це роблять, усвідомлювати корисність такої роботи.

Так, зібрані різноманітні колекції та гербарії використовуються на уроках біології, хімії, географії, враження від екскурсії стануть багатим матеріалом для письмових робіт. Важливе усвідомлення учнями того, що їх допомога

природі була значною, приносила радість їм і користь суспільству.

Зимові звичаї й обряди, зокрема новорічного циклу (Новий і Старий рік), за своєю суттю спрямовані на прославлення життя, підбиття підсумків минулого року, утвердження творчих планів на майбутнє. Поетизуються побажання здоров'я і добробуту господарям, щастя в домі, добра і надія на нові успіхи в праці, в сімейному благополуччі. У центрі цих, й інших свят народного календаря – людина з її любов'ю до всього живого на Землі, з її вірністю заповітам батьків.

Зимовий період особливо багатий на святкові дні та обрядові дійства. Вже стало традицією проводити різноманітні вечорниці з піснями, рукоділлям і варениками. Діти пригадують, які свята відзначають взимку, які рослини й тварини є необхідними складовими свят та обрядів, які ворожіння та повір'я пов'язані з ними.

Нажаль свята часто виховують в учнів егоїстичне, споживацьке ставлення до світу. Для багатьох з них Новий рік – це лише ялинка і хороводи, цукерки та подарунки від дорослих. Чи не краще зробити свято для дітей зусиллями самих дітей, дбаючи про єдність естетичного, морального, екологічного виховання. Адже новорічні святки були з давніх часів перш за все днями духовного очищення, милосердя та добрих справ. Годилося очистити себе від злих думок і намірів, вивищитись у добрі та милосерді, любові до всього, що тебе оточує.

Не хочеться відмовлятися від традиційної ялинки? І не потрібно, але ж годинна забавка не варта життя дерева, яке зростало стільки років. Ялинку можна знайти та прикрасити в лісі чи парку. Та не іграшками, а плодами й насінням – подарунками для лісових мешканців. Попередньо проводиться «мозкова атака»: що полюбляють їсти звірята і пташенята; як розмістити подарунки на дереві так, щоб звірі і птахи могли ними поживитися? Хороводи й ігри на свіжому повітрі, лижі, санчата – це не

лише весело, а й корисно для здоров'я дітей. А за кілька днів вони знову відвідають свою ялинку, щоб перевірити чи сподобалося звірятам частування, поринуть у дивну казку зимового лісу.

Різдво, Коляда, Водохрестя... В їх святкуванні виразно проявляються ще дохристиянські мотиви єднання людини й природи. Дітям слід пояснити значення і місце снопа-дідуха, кози-щедрувальниці, трав-оберегів, новорічного засівання зерном, що було символом достатку; показати у змісті колядок та щедрівок святкових обрядів надію на новий врожай, на майбутній щедрий рік; розкрити символіку народження нового сонця та води як джерела життя й здоров'я.

Народний календар виконує життєво важливу функцію прогностика погоди, інших явищ природи, видів трудової діяльності людини, поведінки. Календар втілює в собі відомості про походження українських, зокрема регіональних назв місяців та пов'язані з ними крилаті вирази, жанри фольклору.

Кожна людина-трудівник, яка не відірвалася від рідного народу, постійно використовує прогностичні функції народного календаря, щоб краще організувати своє життя, господарську діяльність, побут і дозвілля. Пізнання народного календаря як прогностика вкрай необхідне для учнів. Вивчаючи прогностичні функції народного календаря, учні вчаться творчому мисленню: вони аналізують, зіставляють географічні, біологічні, метеорологічні, астрономічні фактори, відшукують між ними взаємозв'язки і взаємозалежності, узагальнюють, доходять самостійних висновків, що відповідають народним спостереженням, прикметам.

У житті часто бувають нестандартні, а то й екстремальні ситуації (в лісі, на воді, вночі, тощо). Отож глибоке пізнання учнями народного прогнозування, методів і прийомів орієнтації в будь-яких обставинах сприяє зміцненню здоров'я, попередженню трагічних випадків.

Продовжуючи традиції народного передбачення, учні переконуються в тому, що люди праці проводили постійні спостереження за сонцем, місяцем, небом, хмарами, вітром, рослинами і тваринами, відкриваючи певні закономірності та фіксували їх у прислів'ях, приказках, прикметах. Народ помічав взаємозалежність і взаємообумовленість подій, явищ природи. Відтак міг безпомилково передбачити, якою буде погода, що саме найдоцільніше і найраціональніше робити в той чи інший час.

Для кожного учня життєво необхідним є вивчення прогнозуючого потенціалу народного календаря, який стосується змін погоди, уміння знати народні прикмети: «Вінця навколо сонця – на дощ», «Небо над лісом посиніло – буде тепло», «Зірки стрибають – на мороз», «Не до Різдва йде, а до Великодня: вночі тріщить, а вдень плющить» та ін.

Народні передбачення сприяють правильному веденню господарства, готують учнів до самостійної трудової, виробничої діяльності. Наприклад: «Дощ на зелені святки – будуть великі достатки», «Сонце в кругах – до урожаю», «На стрітення обертається птиця до гнізда, а хлібороб – до плуга», «На Благовіщення виносять вулики з бджолами», тощо.

Народний календар як прогностик визначає також строки, в які найдоцільніше дорослим і молоді займатися побутовими справами, проводити дозвіл-

ля, реалізовувати певні норми, стиль і спосіб поведінки. Наприклад: «З Юрія хороводи, з Дмитра – вечорниці», «Великий піст усім прижме хвіст», «Прийде Влас – з печі злазь» та ін.

Календарні прогностичні спостереження, мудрі настанови народу привчають учнів все глибше розуміти природу рідного краю, вчасно ставити й розв'язувати природоохоронні завдання, уникати зайвих турбот, ускладнень у житті, не допускати прорахунків у господарських справах.

Звичаї й обрядовість народного календаря пов'язані з природою території, на якій історично живуть українці. Виховний потенціал народного календаря виникав і шліфувався у відповідності з фундаментальним принципом природовідповідності виховання, що є визначальним у науковій педагогіці. Адже вся багатогранна система традицій і звичаїв народного календаря переконує, що провідною ідеєю буття є Людина сповнена любові до всього живого на землі.

Український народний календар містить значний масив елементів, що інтегрують потужний виховний потенціал, а відтак варті впровадження у роботу зі школярами. Отож перед сучасними педагогами постає завдання щодо пошуку ефективних форм, методів і засобів ознайомлення сучасної молоді з календарною обрядовістю рідного народу.

1. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. / Є.І. Коваленко (заг.ред.), Є.І. Коваленко (упоряд.), О.М. Таран (упоряд.). - Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2008. – 317 с.
2. Стельмахович М.Г. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / Мирослав Стельмахович. - Коломия; [Івано-Франківськ]: ВІК, 2011. – 517 с.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібник для студентів пед. навч. закладів. / Ін-т змісту і методів навчання. – К.: Б. в., 1997. – 231 с.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1978. – 214 с.
5. Сухомлинський В.О. Творчість у колективі. Роль казки у колективному житті дітей: Вибрані твори в 5-ти томах / В.О.Сухомлинський.- Т. 1. - К.: Радянська школа,1977. – С. 507-521.
6. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. у 2 кн.: / за ред. О. В. Сухомлинської. – Кн. 2. XX століття. – К.: «Либідь», 2005. – 552 с.
7. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [уклад. В.П.Кравець, О.І.Мешко] – К.: Грамота, 2008. – 765 с.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Лебедик Леся Вікторівна

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»,

Вароді Яна Іванівна

магістрант спеціалізації «Педагогіка вищої школи» ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»,

м. Полтава

Ключові слова:
*викладач вищої школи,
магістр,
дидактична система,
технологія навчання,
Болонський процес*

Проблематика удосконалення технологій педагогічної підготовки майбутніх магістрів до проектування дидактичних систем в контексті принципів Болонської декларації аналізується через призму модульного підходу. Завдяки модульному підходу дослідником було змінено систему лекційних занять – зміст предмета розглядався не тільки оглядово, а й за раніше розробленою модульною програмою, яка вивчалася методом «заглиблення в предмет». Зроблено висновок, що найефективнішими з технологій навчання є інтерактивні та практична підготовка до проектувальної діяльності будь-яких магістрів як викладачів вищої школи, а не лише магістрів спеціалізації «Педагогіка вищої школи».

Keywords:
*modular approach,
high school teacher,
master's degree,
magistrate,
didactic system,
educational technology,
Bologna process*

The topics of improving technology's of pedagogical training of future masters in the context of the Bologna declaration analyzed through the spectacle of modular approach.

Among the technology of training as a learning process structures segments, which are characterized by special ways of administration, organization and cooperation of students, the author used: front; group (organization of training activities in relatively permanent groups); team (organization of training activities in temporary groups specially created for specific tasks); cooperative groups (each contact group performers the part of common task); differentiated groups (organization of students' groups with equal educational opportunities); work in pairs; individual work.

The main types of extracurricular and individual units for masters were preparing for classes, practical tasks (tests, individual tasks, preparation for training, role-playing, independent work). The proper registration and discussion were used for the final classes of the module.

It was concluded that the interactive technology is the most effective one of education and practical training for master as a teacher of higher school.

Ключевые слова:
*модульный подход,
 преподаватель высшей
 школы,
 магистр,
 дидактическая система,
 технология обучения,
 Болонский процесс*

Проблематика совершенствования технологий педагогической подготовки будущих магистров к проектированию дидактических систем в контексте принципов Болонской декларации анализируется через призму модульного подхода. Благодаря модульному подходу исследователем была изменена система лекционных занятий – содержание предмета рассматривался не только обзорно, но и по ранее разработанной модульной программе, которая изучалась методом «погружения в предмет». Сделан вывод, что наиболее эффективными из технологий обучения являются интерактивные и практическая подготовка к проектной деятельности любых магистров как преподавателей высшей школы, а не только магистров специализации «Педагогика высшей школы».

Підготовка викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури у вищих навчальних закладах України зумовлює низку актуальних педагогічних завдань, які потребують наукового обґрунтування. Відчувається недостатність навчальних дисциплін для повноцінної підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури – «Методика викладання у вищій школі» та двох-трьохтижнева педагогічна практика. На жаль, програма цієї дисципліни охоплює лише деякі аспекти педагогічної підготовки, тому її слід налагодити на зразок підготовки вчителів у педагогічних університетах та викладачів у класичних університетах. У сучасних умовах важливості підвищення якості підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури виникає потреба максимального використання наявних резервів, зокрема, застосування інноваційних технологій підготовки викладачів у вищій школі.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми, показав, що дослідження форм підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури можуть базуватися на теоретико-методологічних працях Ю. Бабанського, І. Беха, Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Кременя та ін.; працях з дидактики професійної освіти А. Алексюка, Р. Гуревича, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, В. Стрельнікова, Л. Хомич, П. Юцявічене та ін. Разом з тим, аналіз наукових праць вітчизняних

авторів [1–4 та ін.] показав, що поза увагою дослідників залишилися питання теоретичних засад підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури в контексті принципів Болонської декларації.

Зважаючи на це, метою даної статті стало теоретичне проектування інноваційних технологій підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури у руслі модульного підходу.

Застосування модульного навчання передбачало також і проектування відповідних йому технологій і форм організації навчання. Відразу відзначимо, що, незважаючи на велику кількість визначень поняття технологія навчання, ми оперували цілком зрозумілим і чітким її визначенням як жорстко алгоритмізованої сукупності процесуально-методичних дій викладача і використуваного ним дидактичного інструментарію, яка забезпечувала високий рівень підготовки викладача вищої школи до проектування дидактичних систем і гарантувала досягнення проектного результату навчального модулю; технологія навчання включала: форми організації навчальної діяльності, способи і засоби навчання, контроль і оцінювання рівень підготовки майбутнього викладача, способи корекції.

Серед форм навчання як конструкцій відрізків процесу навчання, які характеризуються особливими способами управління, організації і співробітництв-

ва студентів у навчальній діяльності, нами застосовувалися: фронтальні; групові (організація навчальної діяльності у відносно постійних групах); бригадні (організація навчальної діяльності у спеціально створених тимчасових групах); кооперативно-групові (кожна контактна група виконувала частину спільного завдання); диференційовано-групові (організація роботи груп студентів з рівними навчальними можливостями); парні (робота в парах постійного і змінного складу); індивідуальні, які передбачали індивідуалізовану і індивідуалізовано-групову форми навчання.

У підготовці викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури, залежно від особливостей мети, характеру змісту і способів викладу матеріалу, а також характеристики навчальної діяльності, сумісними з модульним навчанням можуть бути такі види технологій навчання: пояснювально-ілюстративні (інформаційні); евристичні (проблемно-розвиваючі); програмовані; інтерактивні (моделлюючі). Використання терміну «інтерактивні технології» для позначення комп'ютерних та відео-комп'ютерних засобів навчання, на наш погляд, є не зовсім точним. В одному навчальному модулі нами реалізувалися різні види технологій навчання, що залежало від характеристик окремих його етапів.

У загальному, структуру технологій навчання ми розглядали як систему процесуально-методичних дій викладача і навчальних дій студента: цільова орієнтація і мотивація; стимулювання; формування нових знань і умінь; закріплення; контроль і корекція; аналіз і оцінка. Дидактичним інструментарієм і структурними складовими технологій навчання були: форми організації навчальної діяльності; методи і прийоми навчання і контролю; способи організації зворотного зв'язку; засоби навчання і контролю.

Під час проектування технологій навчання ми враховували те, як спроектовані: навчальна мета; характер змісту і

спосіб викладу навчального матеріалу; вид і структура навчальної діяльності; зовнішні умови (час, матеріально-технічне забезпечення, підготовка педагога тощо).

Експеримент передбачав такі етапи проектування інноваційних технологій підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури: аналіз мети і змісту технологій навчання; визначення відповідних видів діяльності викладача і студента; визначення системи дій викладача для всього циклу підготовки, а також за модулями і окремими дидактичними одиницями відповідно до видів навчальної діяльності; визначення оптимальних форм організації навчальної діяльності для засвоєння окремих дидактичних одиниць або модулів; визначення для кожної навчальної дії відповідних навчальних дій, методів і прийомів реалізації кожної процесуально-методичної дії; підбір необхідних засобів навчання і контролю; визначення оптимального способу організації зворотного зв'язку; розбивка навчального модулю на зовнішні структурні елементи відповідно до мети; уточнення часових меж структурних елементів модулю на основі зовнішніх умов.

Основні етапи проектування технологій навчання були такими: вибір і обґрунтування основної мети (філософії) технології навчання; розробка цільової концепції технології навчання згідно її навчальних цілей; проектування комбінації методів і форм навчання; конструювання системи засобів реалізації технології в навчальному процесі; розробка системи контролю й оцінювання навчальних досягнень студентів. Ми намагалися не виключати активність студента, навчальна діяльність якого у першу чергу має проектуватися згідно модульної освіти.

Проектуючи варіанти інноваційних технологій навчання, ми намагалися забезпечити їх ефективність, щоб вони не були формально-штучними, а відповідали усім ознакам технологічності. Серед варіацій технологій навчання

застосовувалися модульні, інформаційні, дослідницькі, дискусійні, віртуально-тренінгові, технології навчання у співробітництві, соціально-педагогічний тренінг.

Важливе місце у експерименті з вироблення найефективніших проектів інноваційних технологій навчання займало проектування інформаційних технологій підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. Зазначимо, що поняття «інформаційна технологія» (яку вітчизняні автори вважали науковим напрямом і способом роботи з інформацією) можна розглядати як: 1) спосіб збору, переробки й передачі інформації для одержання нових даних про досліджуваний об'єкт; 2) сукупність знань про способи і засоби роботи з інформаційними ресурсами. Обидва визначення не стосувалися власне навчального процесу, а проєктовані нами інформаційні технології навчання були органічною складовою (засобами і способами) модульної технології навчання. Нами проєктувалися автоматизовані навчальні системи, гіпертекстові технології, електронні видання, «кейс»- і TV-технології, технології навчання в мережах Інтернет і Інтранет.

Автоматизовані навчальні системи застосовувалися як комплекс навчально-методичних матеріалів (демонстраційних, теоретичних, практичних, контролюючих) та комп'ютерних програм, що керують процесом навчання. Програмними продуктами були електронні варіанти таких навчально-методичних матеріалів, як: комп'ютерні презентації ілюстративного характеру; електронні словники і підручники; лабораторні практикуми з можливістю моделювання реальних процесів; програми-тренажери; тестові системи. Технологія неконтактної інформаційної взаємодії – віртуальна реальність реалізувала за допомогою мультимедіа середовища ілюзію безпосередньої присутності в реальному часі в стереоскопічно поданому «екранному світі».

Гіпертекстова технологія (від англ. *hyper-text* – надтекст) також давала можливість росту підготовленості викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури, адже вона була сукупністю різноманітної інформації, розміщеної не тільки в різних файлах, а й на різних комп'ютерах. Основна риса гіпертексту – можливість переходів гіперпосиланнями, які подавалися у вигляді спеціально оформленого тексту або якогось графічного зображення. В основі гіпертексту – розширена модель енциклопедії, яка, крім фотографій, мала звукозапис, музичний супровід і відеофрагменти. Модель енциклопедії передбачала дотримання таких принципів: вільне переміщення текстом; стислий (реферативний) виклад інформації; необов'язковість суцільного читання тексту; довідковий характер інформації; використання перехресних посилань. Вдале поєднання динаміки з допустимими обсягами переданої інформації давали комп'ютерні слайди-фільми (програма Power Point), призначені для розробки комп'ютерних слайдів-фільмів. Розробка моделі комп'ютерних слайдів-фільмів передбачала дотримання ряду принципів: динаміка і логіка пред'явлення тексту задавалася педагогом; допускалися перехресні посилання; комп'ютерний слайд-фільм призначався для суцільного перегляду, нав'язував студенту свою логіку вивчення матеріалу; програма давала студенту можливість самому розробляти комп'ютерний слайд-фільм – це технічно просте завдання, доступне для нього; цим забезпечувалася технічна база для застосування проектного навчання.

Застосовувалися у внутрішній мережі Інтранет та на компакт-дисках різноманітні електронні видання: підручники, довідники, словники, енциклопедії. Електронний підручник – автоматизована навчальна система, у якій поєднуються основні компоненти звичайного підручника (навчальні матеріали, списки літератури, наочність тощо), навчально-методичного посібника (програму,

тематичний план навчальної дисципліни, конкретні методики проведення різних форм занять, плани і методичні рекомендації до кожної теми), інформаційно-довідкової системи (нормативні документи, глосарій, витяги зі звичайних підручників тощо), а також автоматизована контролююча програма. Серед переваг електронного підручника ми вважаємо: високу технологічність створення й експлуатації; високий рівень системності подання навчально-методичних матеріалів; різноманітні функції, а отже, і можливості в процесі навчання.

TV-технологія передбачала застосування у процесі підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури різних систем телебачення (мережевого, кабельного, супутникового) та спеціальних навчальних програм. У експерименті застосовувалася мережева технологія, яка на сьогодні є технологією високого класу та рівня. Її основним принципом було застосування у навчанні телекомунікаційних мереж, в тому числі й Інтернет, найсучасніших інформаційних технологій надання, відтворення, корекції, оновлення та зберігання навчальної інформації.

Застосовувалася і змішана технологія, яка поєднувала елементи автоматизованих навчальних систем, гіпертекстової технології, електронних видань, «кейс»- і TV-технології, мережевої технології.

Вимогами до процесу проектування інформаційної технології підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури є: науковості (має базуватись на положеннях теорії пізнання, закономірностях дидактики, психології), безпеки (компоненти технології не повинні негативно впливати на психіку та здоров'я студентів), ефективності (гарантоване досягнення результатів відповідно до стандартів освіти), поліфункціональності (технологія виконує такі функції: організаційну, контролюючу, коректуючу, комунікативну, рефлексивну

та прогнозуючу), відтворюваності (застосування відтворення веде до набагато вищих результатів), керованості (забезпечуються контроль, перевірка, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій).

Можна також виділити основні принципи проектування інформаційної технології підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури: пріоритетності дидактичних підходів до всіх аспектів технології; модульного підходу до відбору та конструюванню змісту технології, її програмно-методичного забезпечення та організації навчального процесу; максимально можливої інтеграції змісту; формування інформаційного середовища (Web-середовища) відповідно до мети, завдань та моделей технології; підготовленості студента до технології; активного зворотного зв'язку.

Для дистанційного навчання нами застосовані його елементи, які умовно поділяються на три категорії: не інтерактивні – друковані матеріали, аудіо й відеоносії; інтерактивні комп'ютерні технології – електронні підручники, тестові методики контролю знань, засоби мультимедіа; відеоконференції – сучасні засоби телекомунікації через аудіо чи відеоканали та комп'ютерні мережі.

Досвід проектування і реалізації навчання в мережі Інтернет і Інтранет у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» дав нам можливість виділити дидактичні функції дистанційного навчання, обґрунтувати переваги і недоліки застосування даних технологій, практично перевірити ефективність етапів впровадження дистанційного навчання для підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури.

У ході експерименту апробовано такі види дистанційного навчання: 1) використання відеолекцій, здатних замінити традиційні лекції (відносно малі затрати на тиражування навчаль-

них відеоматеріалів і широкі можливості для їх перегляду роблять таку форму навчання досить популярною); 2) електронну пошту, яка економічно й технологічно є найефективнішим способом дистанційного навчання, використовувалася для передачі змісту навчальних курсів у формі творчих завдань чи консультацій, забезпечення зворотного зв'язку студента й викладача, хоча її педагогічний ефект обмежений неможливістю прямого діалогу; 3) відеоконференції з використанням комп'ютерних мереж, які, на відміну від трансльованих через супутникові канали зв'язку, є дешевшими, тому вони використовуються для проведення семінарів у мікрогрупах із 5-7 осіб, індивідуальних консультацій, обговорення фундаментальних проблем навчального курсу. Ця технологія проведення конференції, крім вербального й візуального контактів, створює можливість спільного управління екраном комп'ютера з метою створення схем, малюнків, передачі друкованого матеріалу тощо. Використовувалася для проведення оглядових лекцій, колективних обговорень результатів вивчення курсів тощо.

Експериментально перевірялися чотири типи технологій дистанційного навчання, які відрізнялися за характером комунікації викладача і студентів: самонавчання, навчання «один на один», «один з багатьма» і «багато з багатьма». Перший тип технологій дистанційного навчання передбачав мінімальну участь викладача, студент самостійно працював з навчально-методичними матеріалами, використовуючи комп'ютерні технології – бази даних, мультимедіа і гіпермедіа, мережі Інтернет і Інтранет. Навчання «один на один» забезпечувало індивідуальний підхід до запитів студента, реалізувалося переважно за допомогою телефону й електронної пошти. Технології дистанційного навчання «один з багатьма» закономірно знижувало активність студента у комунікації з викладачем чи експертом, це були: відеолекції; так звані «е-лекції» (електронні лекції) – добір-

ка навчального матеріалу, витягів із книг і статей, за допомогою яких студенти готувалися до дискусій; серія навчальних електронних симпозіумів – послідовний виступ кількох авторів («перших спікерів») тощо. Технології дистанційного навчання «багато з багатьма» характеризувалися активною взаємодією всіх учасників навчального процесу. Крім аудіо, аудіографічних і відеоконференцій, комп'ютерні комунікації створювали умови для використання традиційних активних технологій навчання: дебатів, рольових і ділових ігор, мозкових атак тощо.

Дидактичні функції технологій дистанційного навчання (під ними розуміємо призначення, роль і місце дистанційного навчання в навчальному процесі) наочно показують, які важливі дидактичні завдання вдається вирішувати з їх допомогою. Накопичений досвід застосування технологій дистанційного навчання у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» показав, що вони дають змогу: організувати різноманітні спільні дослідницькі роботи студентів, викладачів, науковців з різних наукових і навчальних центрів з різних регіонів; забезпечувати оперативну консультаційну допомогу з науково-методичних центрів; створювати мережі дистанційного навчання і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; оперативно обмінюватися інформацією, ідеями, планами, темами спільних проєктів; формувати у студентів і викладачів комунікативні навички, культуру спілкування – вміння коротко й чітко формулювати власні думки, толерантно ставитися до партнерів, вміння вести дискусію, аргументовано доводити свою точку зору, слухати і поважати іншу думку; прищеплювати навички дослідницької діяльності, моделюючи роботу наукової лабораторії, творчої майстерні; розвивати вміння знаходити інформацію у різноманітних джерелах, базах даних, опрацьовувати її за допомогою найсучасніших комп'ютерних технологій, зберігати і передавати на будь-яку

відстань; створювати мовне середовище (в умовах спільних міжнародних телекомунікаційних проєктів, телеконференцій і відеоконференцій), що сприяє виникненню природної потреби в спілкуванні іноземною мовою і звідси – потреби у вивченні іноземних мов; сприяти культурному, гуманітарному розвитку студентів.

Практика навчання в мережі Інтернет і Інтранет показала його переваги і недоліки. До переваг відносимо: гнучкий графік організації навчального процесу в часі; незалежність від місцезнаходження викладача і студентів; інтенсифікацію навчання завдяки електронним органайзерам, закладкам, автоматизованому пошуку навчальної інформації, автоматизованому конспектуванню; можливість тотального контролю за навчальною діяльністю студента; залучення до роботи з інформаційними технологіями студентів і викладачів; індивідуалізацію навчання; автоматизований тестовий контроль; підвищення комунікації за рахунок дидактичної взаємодії студентів між собою і з викладачами; відкритість до запровадження нових технологій навчання; реалізація принципу наочності навчального матеріалу завдяки засобам мультимедіа; можливість залучення додаткових комп'ютерних навчальних програм і віддаленого доступу до інформаційних ресурсів.

Недоліками навчання в мережі Інтернет і Інтранет є: додаткові вимоги до інформаційної культури викладачів і студентів; складне і дороге матеріально-технічне забезпечення навчального процесу; необхідність доступу в Інтернет; велике фізіологічне й інтелектуальне навантаження на студентів і викладачів.

На основі експериментальних досліджень виділимо такі сім функцій навчання в мережі – інформаційна (розкриває зміст навчання, викладений у друкованій формі і за допомогою всіх можливих засобів мультимедіа); управління навчальною діяльністю студента (є засобом планування, підготовки і

проведення навчання); стимулювання (закріплює і стимулює навчання, підвищує зацікавленість студентів навчальним матеріалом, можливостями його використання в професійній діяльності, сприяє виробленню навичок роботи з додатковою літературою, довідниками, ресурсами Інтернет тощо); вправ і самоконтролю (забезпечує міцне і стійке засвоєння знань і умінь, що досягається за допомогою вправ, повторень, систематизації, організації контролю і самоконтролю); координації (установлення взаємозв'язку між структурними елементами курсу в мережі з метою найбільш повної реалізації мети навчання); раціоналізації (економить час і сили викладача і студентів у контактний і неконтактний періоди); світоглядна (передбачає розвиток у студентів наукового світогляду, наукового і творчого мислення, культури професійної діяльності, цілісного ставлення до наукових знань і на основі всього цього формування емоційно-мотиваційної сфери); ефективність виховання в процесі навчання залежить від того, наскільки об'єктивно можливості навчальної дисципліни використовуються викладачем і реалізуються в процесі підготовки викладачів вищої школи до проєктування дидактичних систем в умовах магістратури). Щодо останньої функції, слід відзначити слабку розробленість проблеми виховання за цього типу навчання, адже здебільшого головну роль у вихованні відводять особистості викладача, його ціннісним орієнтаціям, вмінню подати навчальний матеріал, ставленню до науки, загальній культурі, взаєминам зі студентами.

У експерименті брали участь магістранти спеціалізації «Педагогіка вищої школи», навчальним планом підготовки яких передбачене вивчення навчальної дисципліни «Дидактичні системи у вищій школі». Метою дисципліни є формування системи теоретичних знань і практичних навичок проєктування викладачем дидактичних систем у вищій школі, а предметом – концепція проєктування дидактичної системи підготов-

ки фахівців у вищих навчальних закладах; технологія проектування основних елементів дидактичної системи (мети, змісту, засобів і технологій навчання та навчального середовища); методика експериментальної перевірки ефективності даної системи на основі модифікації вимог міжнародних стандартів до підготовки певної категорії фахівців. До даної дисципліни ввійшли чотири змістові модулі: 1) «Методологічні підходи до вивчення дидактичних систем у вищій школі»; 2) «Мета і зміст навчання як складові дидактичної системи»; 3) «Технології, методи, форми і засоби навчання в дидактичній системі»; 4) «Забезпечення якості проектування дидактичної системи».

Магістранти спеціалізації «Педагогіка вищої школи» мали реалізувати індивідуальне пізнання і спільний пошук відповідей на запитання, сприяти засвоєнню змісту в діяльності проектування власної дидактичної системи і форм навчання зокрема. Вважаємо за доцільне використання оптимального поєднання індивідуальних (кожен студент самостійно виконує спільне завдання), індивідуалізованих (студент виконує окреме власне завдання), групових (в різних варіантах), фронтальних форм проблемного навчання.

Вивчення курсу «Дидактичні системи у вищій школі» розпочиналося зі змістового модулю «Методологічні підходи до вивчення дидактичних систем у вищій школі», який має методологічне значення для засвоєння всього навчального курсу, адже без знання загального важко розібратися у конкретному. На лекції студенти знайомилися з метою і планом всього навчального блоку, проходили тестовий контроль знань у блоці «вхід» і вибирали індивідуальну траєкторію навчання. Важливим елементом вступної лекції використовувався професійно орієнтований епізод, який створював емоційне налаштування на сприймання курсу (епіграф, картина, уривок із книги тощо). Під час вивчення теми «Європейська освітня інтеграція» викладач інформував студентів про

роль освіти в розвитку партнерства України з іншими державами, можливості входження освіти і науки України у європейське інформаційне та освітнє поле, яке є вагомим чинником економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку. Важливо було довести до свідомості студента значимість розуміння суті Болонського процесу як засобу інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи для майбутньої діяльності магістра спеціалізації «Педагогіка вищої школи» з проектування власних дидактичних систем. Для детального вивчення проблеми студентам рекомендувалася довідкова література, документи.

Модульний підхід дав змогу змінити систему лекційних занять: розглядати зміст предмета не тільки оглядово, а й за раніше розробленою модульною програмою, яка вивчалася методом «заглиблення в предмет». Це передбачало своєрідну підготовку студентів до лекцій: вони завчасно вивчали схему теоретичного блоку навчального модулю із запитаннями і проблемними завданнями лекції, а потім уже на лекційному занятті з даної теми вони аналізували їх і обговорювали разом з викладачем.

Експериментальний пошук показав, що найбільше активізують подання навчального матеріалу такі різновиди лекцій: лекція із запланованими помилками, лекція удвох, лекція-диспут, проблемна лекція тощо. На таких лекціях здійснювалося активне засвоєння змісту навчання, зростала роль діалогічної взаємодії і спілкування. Студенти відзначали доцільність такої роботи, оскільки під час лекції вони більше зайняті не механічним конспектуванням, а перебували у постійній напрузі думки; мислили разом з викладачем, логічно пов'язуючи вивчений матеріал з новим.

На проблемних лекціях з курсу «Дидактичні системи у вищій школі» обов'язковим було створення проблемних ситуацій – такого психічного стану протиріччя, неузгодженості у свідомості студента, яке викликало почуття здиву-

вання, подиву, нерозуміння, бажання вирішити проблему. Проблемні ситуації породжували і зміцнювали пізнавальну мотивацію студентів. Так, на початку вивчення теми «Адаптація вищої освіти України до вимог Болонського процесу» формували таке запитання: «Якої якості зміни з'являться у вищій освіті України у зв'язку з Болонським процесом?» Студенти з'ясували, що ці зміни можуть бути визначені термінами «модернізація», «реформа» або «революція». Майбутні магістри спеціалізації «Педагогіка вищої школи» чітко вказували на відмінність значення цих понять: модернізація – удосконалення окремих елементів системи; реформа – суттєве удосконалення системи за збереження попередньої якісної основи; революція – прискорення темпів (на відміну від еволюції), об'єктивно необхідний перехід суспільства чи його підсистеми (освіти) на новий, якісно вищий ступінь розвитку.

Створювалася проблемна ситуація, яка інколи вела до зіткнення різних точок зору. Так, до першого варіанту схильний В. Журавський, другого – В. Кремень [1]. Викладач зосереджував увагу студентів на логіці аналізу суті Болонського процесу, який був в основі протилежних висновків. Вихід із проблемної ситуації міг бути двох видів – викладач, показуючи причини протиріч, підводив студентів до готових висновків або залучав студентів до персональної участі у вирішенні проблемних питань. Оскільки схема теоретичного блоку навчального модуля, як правило, виконувала орієнтуючу функцію, перед студентами також ставилося завдання складання тез або конспектування запропонованого викладачем навчального матеріалу.

На лекції викладач реалізував, в основному, фронтальну форму навчання, включаючи, де можливо, групову (завдання давалися студентам завчасно, результати обов'язково обговорювалися на лекції) та індивідуалізовану (самостійна підготовка завдань окремим студентом для монологічного виступу на лекції) форми навчання.

Робота студентів у групах полягала в тому, що малим групам (по 2 – 5 осіб) пропонувалися певні запитання (навчальні проблеми), які були складовими провідної професійно орієнтованої проблеми, яка розглядалася на занятті. Пошук відповідей на поставлені запитання (навчальні проблеми) здійснювалося в малих групах через їх подрібнення на менші проблеми і питання різних рівнів складності, які розподілялися між учасниками малих груп для індивідуального виконання чи у парах (рівень складності з метою мотивації вибирали самі студенти). Індивідуально чи в парах знайдені рішення окремих завдань потім обговорювалися у малих групах і колективним рішенням, по-перше, виставлялася оцінка за виконання завдання і, по-друге, обґрунтовувалася відповідь на загальне запитання малої групи для подальшого його винесення на обговорення провідної професійно орієнтованої проблеми в усій навчальній групі.

Проводилися практичні заняття згідно модульної програми, а також обов'язково виділявся час для самостійної роботи студентів. В умовах запропонованого модульного підходу основними видами самостійної роботи була підготовка проекту викладання дисципліни за модульною системою або підготовка і проведення окремого навчального заняття.

Так, виконання самостійної роботи з курсу «Дидактичні системи у вищій школі» на тему «Підготовка і проведення навчального заняття» здійснювалася за таким орієнтовним планом: 1) назва теми; 2) мета роботи (навчальна, виховна, розвиваюча); 3) тривалість заняття; контингент слухачів; 4) зміст навчального матеріалу; 5) використані методи, засоби навчання; форми організації навчання; 6) завершальний етап (методи контролю і оцінювання знань, домашнє завдання).

Контроль за допомогою комп'ютерної програми у формі різнорівневих тестових завдань доповнювався термінологічними і смисловими диктантами

з теми, кожний варіант яких перевірявся іншими студентами. При цьому той, хто перевіряв, міг використовувати матеріал лекцій, підручників, що значною мірою поглиблювало чи коректувало їхні знання. Такі завдання давалися малоактивним і не дуже «сильним» студентам, що сприяло їхньому «підтягуванню» у ході перевірки робіт, за умови об'єктивності виставлення оцінок. Особливо мотивувало студентів проведення залікового заняття шляхом складання тематичного професійно орієнтованого кросворду із відповідним оформленням. Завдання виконувалися як індивідуально, так і в парах, у кінці залікового заняття презентувалися з метою обговорення і виявлення кращих.

У кінці кожного модулю з курсу «Дидактичні системи у вищій школі» підводилися підсумки роботи і орієнтування студентів у змістові наступного модуля. Структура модуля була чіткою і послідовною. Після визначення теми, мети вивчення матеріалу, «вхідного» тестового контролю знань проводилася актуалізація, яка полягала у повторенні певного обсягу відомих студентам даних, необхідних для наступного поглиблення і узагальнення їхніх знань з цих питань.

Для пошуку відповіді на поставлені запитання студенти мали оволодіти теоретичним матеріалом. Для цього викладач пояснював студентам матеріал теми, орієнтував їх у змістові схем теоретичного блоку навчального модулю (первинне і вторинне пояснення теоретичного матеріалу за повною і скороченою схемою орієнтовної основи дій відповідно). Цим забезпечувався на проблемній лекції етап складання схеми орієнтовної основи дій.

Під час виконання групових видів робіт досягалася мета створення сприятливих умов для співробітництва студентів, що сприяло більш ефективному запам'яттю навчального матеріалу. Викладач виконував у цей час функцію консультанта. У кінці самостійної роботи через програмований контроль або в ігровій формі виявлялися ті результати,

а також елементи навчального матеріалу, які викликали у студентів труднощі, на них зверталася увага на наступних заняттях.

Технології навчання у співробітництві давали змогу за короткий проміжок часу вирішити завдання інтенсивного формування готовності викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. У найбільш широкому розумінні технології навчання у співробітництві є практикою ефективного психолого-педагогічного впливу.

Великий досвід проектування технологій навчання у співробітництві накопичений дослідниками у англійських країнах. Їхньою особливістю є відтворення одночасно предметного і соціального змісту професійної діяльності, а головною – навчання студентів у групі, а не просто спільне виконання завдань. Серед варіантів технології навчання у співробітництві нами експериментально застосовувалося навчання в команді та його різновиди, технологія кооперативного навчання Елліота Аронсона, «Навчаємося разом» Девіда і Роджера Джонсон, технологія організації дослідницької роботи студентів у групах Шломо Шарана.

Навчання в команді (Student Team Learning – STL) було розроблене в Університеті Джона Хопкінса. У нашому експерименті навчання в команді передбачало особливу увагу «груповим цілям» (team goals) і успіху всієї групи (team success), що досягалося лише в результаті самостійної роботи кожного члена групи (команди) і постійної взаємодії з іншими членами цієї ж групи задля вирішення проблем підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. Завдання кожного студента полягало в засвоєнні необхідних знань, формуванні потрібних навичок. Вся команда мала знати, чого він досяг, бути зацікавленою в засвоєнні навчальної інформації кожним її членом, адже успіх команди залежав від внеску кож-

ного, а також у спільному вирішенні поставленої перед групою проблеми.

Ми дотримувалися трьох основних принципів даної технології: 1) «нагороди» (team rewards) – за виконання одного для всієї групи дидактичного завдання команда одержувала спільні для всіх бали, якісь заохочення – сертифікати, значки, подяки тощо; важливо, що при цьому групи не змагалися між собою, створювали кооперативне, а не конкурентне середовище, бо всі команди мали різний рівень і різний час виконання; 2) індивідуальної відповідальності (individual accountability) кожного студента – успіх усієї групи залежав від кожного її члена; це стимулювало їх слідкувати за навчальною діяльністю один одного і всієї команди, надавати допомогу партнерам, щоб кожен засвоїв і зрозумів матеріал, був готовим до будь-яких перевірок – тестування, контрольних робіт, які пропонувалися як групі, так і кожному студенту; 3) рівних можливостей кожного студента досягти успіху – кожен студент приносив своїй групі бали, які він заробляв, поліпшуючи свої власні попередні результати. Порівняння проводилося не з результатами інших студентів, а з власними, раніше досягнутими результатами. Це давало можливість «слабким» студентам з приносити бали для своєї команди. Поліпшуючи результати попередніх опитувань, тестів, заліків, іспитів, вони могли приносити своїй команді достатню кількість балів, що (як показали дослідження в J.Hopkins University, R. Slavin) дозволяло їм почувати себе повноцінними членами команди і стимулювало бажання підняти вище рівень підготовки до проектування дидактичних систем. Як показали експериментальні дослідження, заохочення всієї команди і персональна відповідальність кожного її члена були визначальними складовими успішного формування умінь і навичок майбутніх викладачів вищої школи. Заохочення успіху на основі порівняння з раніше отриманим результатом було значно ефективнішим, ніж порівняння студентів між

собою, адже вони прагнули поліпшити власні результати для блага всієї групи.

У підготовці викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури ми використовували обидва варіанти роботи в команді (STL): спільне навчання в малих групах (Student Teams – Achievement Division, or STAD) і навчання в командах на основі гри, турніру (Teams–Games–Tournament, or TGT).

Організація підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури в малих групах (за Славіним) передбачала формування груп по чотири-п'ять осіб різної статі й рівня підготовки. Групи отримували певне завдання і необхідне інформаційне забезпечення (переважно в електронному вигляді). Завдання поділялося на частини і, або кожен студент досліджував свою проблему, або кожне завдання виконувалося по черзі кожним студентом, коментувалося ним і контролювалося всією групою. Після виконання завдань викладач організував або загальне обговорення варіантів його вирішення різними групами (якщо завдання було однакове для всіх груп), або представлення рішень кожною групою, якщо завдання були різні. На завершення пропонувався контролюючий тест, який перевіряв рівень розуміння й засвоєння нового матеріалу. Над завданнями тесту студенти працювали індивідуально, а отримані бали підсумовувалися в групі і виставлялася загальна оцінка.

Під час підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури застосовувалася також технологія кооперативного навчання (cooperative learning) професора Елліота Аронсона, яка розроблена у 1978 році і названа «пилка» (англ. Jigsaw – ажурна пилка, машинна ножівка). Студенти організувалися в групи по шість осіб для роботи над навчальним матеріалом, що розбитий на фрагменти (логічні чи значеннєві блоки). Кожен член групи знаходив матеріал для вирішення певної проблеми з проє-

ктування власних дидактичних систем. Потім студенти, які вирішували однакові проблеми, але входили до різних груп, зустрічалися й обмінювалися інформацією, що називалося «зустріччю експертів». Після неї вони поверталися у свої групи і розповідали іншим про нові шляхи вирішення даної проблеми, інші, у свою чергу, доповідали про вирішення своєї частини завдання (як зубці однієї пилки). Засвоїти матеріал на основі фрагментів доповідей можна було уважно слухаючи членів своєї команди й конспектуючи в зошитах основні моменти. Студенти були зацікавлені в тому, щоб всі партнери сумлінно виконали свої завдання, адже це могло вплинути на їх підсумкову оцінку. Звітували за якість засвоєння модулю кожен студент окремо і вся команда в цілому під час модульного контролю, коли кожному студенту випадали будь-які запитання з даного модулю.

У підготовці викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури застосовувалась і модифікація технології «Пилка-2» (Jigsaw-2), розроблена Р. Славіним у 1986 році, яка передбачала менші команди студентів – по 4-5 осіб. Замість того, щоб кожен член групи одержував окрему частину загальної роботи, уся команда працювала з модулем (наприклад, «Методологічні підходи до вивчення дидактичних систем у вищій школі»). Але при цьому кожен член групи спеціалізувався на якомусь із підходів, розробляв його особливо ретельно і ставав у ньому експертом. Також проводилися зустрічі експертів з різних груп, а наприкінці циклу всі студенти проходили індивідуальний контрольний зріз, який і оцінювався. Результати студентів підсумовувалися і команда, яка набрала найбільшу суму балів, відзначалася.

Основними видами позааудиторної самостійної роботи магістрів спеціалізації «Педагогіка вищої школи» була підготовка до блоку навчальних занять, виконання практичних завдань (виконання тестів, завдань, підготовка до

тренінгів, рольових ігор, самостійних робіт). Практикувалося відповідне оформлення і обговорення на завершальних заняттях з модулю.

На практичних заняттях здійснюється етап закріплення знань у пам'яті, розвиваються вміння і навички студентів застосовувати їх на практиці у стандартних і нестандартних ситуаціях. Тут, поперше, відпрацьовувався матеріал, який викликав у студентів труднощі; по-друге, виконувалися завдання, які вимагали використання знань у практичній діяльності. Для виконання цих завдань застосовувалися заняття на зразок деяких видів диктантів (смісловий, графічний, термінологічний), тести, складні завдання («Наведіть приклади», «Дайте характеристику»), а також ігрові види робіт – кросворди, ребуси тощо.

На практичному занятті викладач виділяв час на обговорення «проблемних» запитань, підготовлених «активними» студентами. Аналіз відповідей здійснювався в усій навчальній групі, студенти могли керуватися комплектом навчально-методичних засобів, додатковою літературою, рекомендованою в «теоретичному», «проблемному», «поглибленому» блоках навчального модулю.

На заліковому занятті з метою перевірки рівня набутих знань і вмінь студентам пропонувалося виконати тестові завдання різних рівнів складності. Крім оцінювання знань студентів, формувалися їхні вміння аналізу і самоаналізу діяльності і її результатів, тому застосовувався взаємоконтроль і самоконтроль.

Під час вивчення оглядових тем організовувалися конференції, наприклад, «Системи вищої освіти у країнах Європи і Америки». Конференцію відкривала лекція викладача, де характеризувалася сучасна епоха, роль і місце освіти в ній, сучасні принципи побудови та завдання вищої освіти у розвинених країнах. Потім формулювалися проблеми, які мали бути висвітлені на конференції. Основна частина заняття – виступи доповідачів за матеріалами рефератів, виконаних індивідуально чи в групах

(за бажанням студентів), їх обговорення. На завершення конференції з допомогою викладача робилися висновки про важливі досягнення учасників конференції, оцінювалася їх робота. Підсумкова оцінка виставлялася викладачем на основі оцінок-описів самих студентів.

Ділова гра є методом імітації (наслідування, зображення, відображення) прийняття управлінських рішень в різних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за завданнями чи виробленими самими учасниками гри правилами. Розігрувалися такі ситуації як «Проведення конференції, «круглого столу», консультації тощо», «Складання індивідуального навчального плану студента». При цьому студенти по черзі виконували ролі: викладача, декана, куратора, методиста, інспектора, студента. Це заняття вимагало великої підготовчої роботи і планувалося завчасно: складався сценарій, розподілялися ролі, вибиралися ситуації. Завершальний етап заняття – традиційне підведення підсумків, визначення кращих, виставлення оцінок, установка на підготовку до наступного заняття. Ділова гра, ставлячи студента у ситуацію реальних дій в ролі конкретної діючої особи, змушувала його мислити конкретно і предметно, з ясно усвідомленою метою досягти реального результату – навчитися проектувати документи, передбачені Болонською системою. Це загострювало увагу студента, робило цілеспрямованим ми-

слення, а, отже, сприяло кращому засвоєнню.

Висновком з даного дослідження може бути констатація того, що пошук ефективних технологій педагогічної підготовки майбутніх магістрів спеціалізації «Педагогіка вищої школи» до проектування дидактичних систем показує шлях підготовки до цього будь-яких магістрантів, які мають право викладання у вищій школі.

Перспективні інтерактивні технології навчання, по суті, здійснили перехід до самокерованого навчання, були рушійною силою для реалізації проекту підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. Два моменти важливі з погляду удосконалення даного процесу. По-перше, нові можливості сучасних інформаційних технологій, які реалізують майбутнього викладача вищої школи як суб'єкта, організатора навчання. По-друге, студенти стають більш незалежними у формуванні мети професійного життя, виборі шляхів побудови кар'єри й проектування власних дидактичних систем.

Уточнення того, що найефективнішими технологіями підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури є інтерактивні технології навчання і їхня практична підготовка до проектувальної діяльності, у свою чергу, визначає перспективи подальших досліджень.

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
2. Лебедик Л.В. Педагогічна підготовка магістрів у вищих економічних навчальних закладах: монографія / Л.В. Лебедик. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 165 с.
3. Поясок Т.Б. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців виробничої сфери (на прикладі напряму підготовки «Економіка і підприємництво») / Т. Б. Поясок ; Кременчуц. нац. ун-т ім. М. Остроградського : [монографія]. – Кременчук : Щербатих О. В., 2011. – 158 с.
4. Стрельников В. Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі : Модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ / В. Ю. Стрельников, І. Г. Брітченко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 309 с.

ІСТОРИЧНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дуткевич Тетяна Вікторівна

кандидат психологічних наук, професор кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

Ключові слова:
історичне пізнання,
особистість,
особистісний сенс,
діяльність,
емоційний чинник,
оцінна діяльність

Встановлено, що предметом психологічних досліджень історичного пізнання повинні бути особистісний сенс та емоційний чинник історичного пізнання, пізнавальні психічні процеси в історичному пізнанні, історичне пізнання як чинник поведінки і діяльності, як діяльність оцінювання.

Keywords:
historical knowledge,
personality,
personal meaning,
activity,
emotional factor,
evaluative activity

Historical knowledge as a subject of psychological research. It was set that the subject of psychological research of historical knowledge must be personal meaning and emotional factor of historical knowledge, cognitive mental processes in historical knowledge, historical knowledge as a factor of behavior and activity, as evaluative activity.

Ключевые слова:
историческое познание,
личность,
личностный смысл,
деятельность,
эмоциональный фактор,
оценочная деятельность

Установлено, что предметом психологических исследований исторического познания должны быть личностный смысл и эмоциональный фактор исторического познания, познавательные психические процессы в историческом познании, историческое познание как фактор поведения и деятельности, как деятельность оценивания.

Постановка проблеми. Феномен історичного пізнання є предметом досліджень багатьох наук. Втім, якщо ця проблема є традиційною для філософії, культурології, історії й методики її викладання, сьогодні активно розробляється у соціології, то для психології ще й понині залишається майже зовсім не вивченою. Натомість низка вчених відзначають назрілу потребу у психологічному вивченні історичного пізнання (М.Барг, М.М.Бахтін, М.Бердяєв, В.С.Біблер, Н.Д.Бурикіна, А.А.Корольов та ін.).

Метою статті є з'ясування аспектів історичного пізнання, які повинні бути предметом психологічних досліджень.

Основні результати. Спроби «кроків назустріч» таких наук, як філософія, соціологія, культурологія, історія, психологія у вирішенні питання історичного пізнання мають досить тривалу традицію (представники Школи анналів, В.М.Вашкевич, С.С.Гогоцький, А.А.Корольов, Д.Г.Кравченко та ін.).

Про необхідність урахування психологічного аспекту в історії наголошують самі історики (М.І.Семевський, М.І.Костомаров, представники французької

історичної Школи анналів). Зокрема М.І.Семевський підкреслював: «Наша історія раніше чи пізніше повинна все ж таки охопити суспільний і приватний побут кожної епохи..., при цьому неминуче повинні ж ми наблизитись до особистостей...» [17, с. 253].

На думку українського філософа з Поділля кінця ХІХ ст. С.С.Гогоцького, «...в історії повторюється в широких розмірах те ж саме, що у розвитку кожної людини – перехід від даного і пасивного стану моральних сил до свідомості і самодіяльності» [12, с. 37]. Вченими-істориками Школи анналів (М.Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, А.Я. Гуревич) «в якості сфери синтезу різноманітних історичних наук було обрано Людину та її свідомість. У них, на думку анналістів, повинні знайти відображення всі сторони буття» (Л.І.Бурикіна [10]). Саме Людина була визначена тим центром, навколо якого стало можливим об'єднання зусиль усіх істориків, а історія перетворювалась з науки про минуле на науку про Людину та її свідомість. Втім, дослідницька методологія Школи анналів була все ж таки ближчою до соціології, аніж до психології, оскільки вчених, передовсім, цікавили не стільки індивідуально-особистісні, скільки типові для суспільства певної історичної епохи особливості. Наприклад, у роботі «Апология історії» М.Блок визначає, що історія – «наука про людей, про людей у часі, наука про людський дух» [6]. А.Я. Гуревич метою роботи історика вважає дослідження людської свідомості, закарбованої у пам'ятниках, текстах, інших джерелах певної епохи [13].

У процесі викладання історії в навчальних закладах з успіхом використовується метод психологічного аналізу біографій, кола спілкування і взаємин, поведінки й діяльності історичних осіб (В.М. Вашкевич [11], А.А.Корольов [14]).

Необхідність урахування історичного чинника у розумінні природи особистості відзначають і психологи. У кінці ХІХ століття закладається традиція розглядати психічні й культурно-історичні

процеси в єдності та взаємозв'язку (О.О.Потебня, В.Вундт, Л.Леві-Брюль). Проте у радянський період – особливо у 50-ті роки – монополія на дослідження суспільного розвитку належала марксистській філософії. Не випадково відомий радянський психолог того періоду С.Л.Рубінштейн наполягав на тому, що коли психічна структура виявляється з історичного розвитку, то таке дослідження належить до історичного матеріалізму, до суспільно-історичної дисципліни, а не до психології [16, с. 241]. Поряд з тенденцією до чіткого розмежування психології з іншими науками, формується й протилежна, особливо яскраво представлена у роботах наукової школи Л.С.Виготського (О.Г.Асмолов, В.П.Зінченко, О.М.Леонтьєв та ін.), що висвітлюють культурно-історичну концепцію розвитку вищих психічних функцій особистості. Представники сучасної соціальної психології висловлюють схожі ідеї, наполягаючи на тому, що теорія соціальної поведінки є відображенням сучасної історії (К.Й.Герген [22]).

Спробуємо диференціювати у понятті історичного пізнання психологічний аспект, який і може бути предметом її досліджень. Історичне пізнання проявляється на різних взаємопов'язаних рівнях і має індивідуальну, соціально-групову й історичну специфіку (Н.Б.Бурикіна [10], В.М. Вашкевич [11], А.А.Корольов [14], Д.Г. Кравченко [15], Ж.Т.Тощенко [18], Н.Е. Яценко [21] та ін.). Минуле у всій своїй багатоманітності є надбанням як для суспільства в цілому, так і для різних соціально-демографічних, соціально-професійних й етносоціальних груп, а також і для кожної людини зокрема. Відповідно необхідно досліджувати явище історичного пізнання – на рівні суспільства, певної цивілізації (у філософії, культурології, історії); на рівні соціальних груп (у соціології), на рівні особистості (у психолого-педагогічних науках).

Втім, слід зауважити, що внесок перелічених наук у розроблення проблем історичного пізнання є різним за своїм

обсягом. Найбільше уваги зазначеній проблемі приділяє філософія, культурологія, історія й методика її викладання, останнім часом – і соціологія. Для психології історичне пізнання ще й понині залишається «terra incognita». Натомість, низка авторитетних науковців (М.Барг, М.М.Бахтін, М. Бердяєв, В.С. Біблер, Н.Д.Бурикiна, А.А.Корольов та ін.) чимдалі більш наполегливо говорять про важливість вивчення історичного пізнання не лише як складової певної епохи, але й як індивідуального надбання кожної окремої особистості, чим формулюють суспільний запит щодо тематики психологічних досліджень.

Так, наприклад, М. Бердяєв називає свою працю про історію “Доля людини” та стверджує, що історичне пізнання є способом пізнання духовної дійсності [4]. М. Барг [2] обґрунтовує концепцію історичної свідомості як історичної культури, окреслює складний і тривалий процес усвідомлення людиною свого місця у світі, історичному просторі й часі. Отже, у розумінні М.Барга історична свідомість є не суспільним явищем, а утворенням особистості.

М.М.Бахтін [3], В.С. Біблер [5] розглядають історичне й культурне пізнання в нероздільній єдності, вважаючи їх необхідними умовами становлення особистості, її зрілості.

Філософ і культуролог Ю.М.Шилков переконаний, що антипсихологізм як методологічна позиція в культурології та історії приречений, бо він невідворотно призводить до «бездушного» погляду на історію [19].

Відомий соціолог Ж.Т.Тощенко переконаний у тому, що людина не може вповні відчувати себе громадянином країни, якщо вона не лише не знає найважливіших подій, віх її історії, але й свого родоводу, історії свого міста, села, свого краю [18].

Саме психологія є тією дисципліною, що підходить до дослідження історичного пізнання з боку окремої особистості. Для психолога історія – не лише наукова дисципліна, але й частка індиві-

дуальної й колективної свідомості, у системі якої осмислюється взаємозв'язок історії суспільства з біографіями людей і генеалогією родин.

В особистості, як і у людської спільноти, формується особистісне ставлення до історії, зумовлене індивідуальними й колективними поглядами на неї, особливостями усвідомлення розміщення своїх «Я» та «Ми» у часовому просторі минулого, теперішнього, майбутнього; ставленням до історії суспільства у зв'язку з власним життям і долею свого роду.

Таким чином, предметом психологічних досліджень повинно бути історичне пізнання як відносно самостійний сектор свідомості особистості й водночас діяльність у різноманітних своїх аспектах, що становлять певну структуру, яка охоплює певні компоненти психіки особистості.

На основі аналізу уявлень про історичне пізнання, сформованих у межах філософії, соціології, історії, ми зробили спробу визначити провідні аспекти його психологічного дослідження.

Особистісний сенс історичного пізнання. Історичне пізнання як предмет психологічного дослідження являє собою процес діяльності особистості з осягнення минулого досвіду, як її власного життя, так і життя інших людей. Джерелом цієї діяльності, її початком є мотивація особистості, яка визначає її прагнення до історичного пізнання. Історія володіє певною привабливою силою для особистості через той сенс, який вона для неї має. Особистісний сенс минулого досвіду становить мотиваційний компонент процесу історичного пізнання. Він виявляється як спроможність історичної науки розсунути межі теперішнього, розширити особистісний простір, зрозуміти себе в історичному контексті – у інших обставинах, образах; розкрити зв'язок зі своїми попередниками, логіку розвитку своєї країни, родини, організації в процесі взаємодії різних її представників. Маючи інтерес до свого минулого, люди прагнуть глибше осягнути, як жили, про що думали, чого боялися, чому раділи, про що спіл-

кувалися, чого досягли, що втратили її попередники. На перший погляд, ці питання знаходяться у побутовій площині, що мало цікавлять наукову історію, але для особистості саме вони є центральними. Показово, що класик історичної науки Г. Болінгброк відзначив, що людина має занадто мало життєвого часу, щоб самій побачити весь процес становлення й розвитку багатьох явищ. Тому досвід стає бажаною ідеєю цілого.

Сенс історії полягає також у збереженні зв'язку між поколіннями, який дозволяє особистості пізнати саму себе. Щоб зрозуміти історію, вважає К.Ясперс, потрібно відповісти на питання, що таке людина; водночас, людина розкривається через час, через історичність. Люди прагнуть зрозуміти історію як дещо неподільне, цілісне, щоб завдяки цьому зрозуміти себе. Історична свідомість створює ту сферу, в якій прокидається наше розуміння природи людини [20].

Єдність (симультанність) розділених часових відтинків у історичному пізнанні породжує ще й специфічну мотивацію особистості, зумовлену її потребою продовження в інших людях; бажання, щоб наступники не забули, зрозуміли їх почуття, оцінили їх неповторність, виявили інтерес до їх життя. Сенс історії в тому, що вона слугує для особистості способом водночас і зрозуміти, і подолати обмеженість людського життя.

Пізнавальні психічні процеси в історичному пізнанні. Реалізація прагнення особистості до історичного пізнання призводить до наповнення її когнітивної сфери відповідним змістом – знаннями, уявленнями, спогадами тощо. Історичне пізнання являє собою складне й суперечливе поєднання наукових й побутових уявлень про історію як таку, про історію країни, свого народу, а також про історію свого міста, села, родини. Особливо привертають увагу людини значні історичні події, що стосуються країни, соціальних груп, окремої особистості, деякі проблеми суспільного життя.

Основними психічними процесами, що забезпечують здійснення історичного пізнання виступають історична пам'ять та історичне мислення. Історична пам'ять відзначається актуалізованістю й вибірковістю. Особистість може пам'ятати лише про певні історичні події й ігнорувати інші, не менш важливі. Залежить від терміну давності подій. Найкраще людина пам'ятає події, в яких сама брала участь, які трапились протягом її життя. Історична пам'ять стосується дат, подій, видатних осіб. Історична пам'ять віддзеркалює світогляд й уподобання людини, її оцінки, цінності. Актуалізація в пам'яті конкретних історичних осіб, властивостей їх вдачі й особистісних якостей слугує індикатором ціннісних орієнтацій людини, віддзеркалює їх ієрархію. Найкраще особистість пам'ятає ті події, що зачіпають «за живе», а звідси впливає фрагментарність і суб'єктивізм історичної пам'яті особистості. Людина може пам'ятати окремі події та їх наслідки в гіперболізованих уявленнях. Втім, незважаючи на фрагментарність та суб'єктивізм історична пам'ять дозволяє утримувати у свідомості особистості основні події минулого, перетворюючи історичне знання у різні форми світоглядного сприймання минулого досвіду, його фіксації у легендах, казках, епосах [18].

Іншим предметом у психологічному дослідженні історичного пізнання є історичне мислення, прояви якого полягають у вмінні відтворювати історичне минуле, відчувати епоху, орієнтуватись в історичному просторі й часі; вмінні розкривати причинно-наслідкові зв'язки в історії, вільно оперувати історичними фактами, визначати їх достовірність [7]. Людина аналізує, порівнює, узагальнює, проводить аналогії, систематизує, абстрагується, моделює події минулого, тобто використовує широкий арсенал мислительних операцій у процесі історичного пізнання.

Емоційний чинник історичного пізнання. Проникнути у минуле, що є сутнісним прагненням особистості, можливо тільки через історичне пізнання,

яке, у свою чергу, викликає своєрідні переживання, емоції, які впливають на інтерес до історії. Отже, у психологічному дослідженні історичного пізнання необхідно передбачити напрямок з вивчення емоцій особистості, що пізнає. На сьогодні проблема єдності знання та переживання стосовно історичного пізнання – незважаючи на свою значущість – навіть не поставлена ані у психології, ані у педагогіці. У цих переживаннях вирізняється спектр різномодальних емоцій (гордість за своїх попередників, жаль про минуле, впевненість у своїх можливостях зробити краще, ніж раніше тощо), які посилюють мотиви проникнення людей у минуле за допомогою історичного пізнання. Нерозвиненість емоційного супроводу історичного пізнання «підриває основи високих почуттів – патріотизму, гордості за свою країну, готовності її захищати й відстоювати її інтереси (Ж.Т.Тощенко [18]). Історія людства полягає не лише у переміщенні народів, у змінах географічних та часових меж держав, а й у становленні людської духовності. Чи змінюється щось у ній із поколіннями людей? Пізнання біографій своїх попередників створює враження повторення людського життя. Те, що відбувається у долі особистості, виявляється, вже здійснилось у житті інших, почуття яких ми робимо своїми. Не випадково латинський вираз відзначає, що “Ми помираємо стільки разів, скільки помирають наші близькі”. Так на психологічному рівні реалізується філософське положення про єдність, з одного боку, зміни, руйнування старих суспільних форм життя, а, з іншого – сталості, незмінності, які даються ідеєю, вічними духовними істинами.

Переживання особистістю повторення чиеїсь долі у своїй власній спричиняє на неї амбівалентний вплив. По-перше, пригнічуючи переживання самоцінності й унікальності, а по-друге, розширюючи рамки її власного життя. Переживання повторності не є абсолютним, оскільки врівноважується почуттям унікальності. Особистість прагне до збереження своєї індивідуальності. «Я» та

«Ми» існує у всіх людей, але переживає їх кожен як неповторні й унікальні.

Історичне пізнання як чинник поведінки і діяльності. Історія має для кожної людини й соціальної групи значення не лише науки, але й несе у собі глибокий і потужний потенціал дії. Як відомо, людське пізнання не обмежене часовими рамками теперішнього, а проникає у минуле й майбутнє, де люди безпосередньо не можуть діяти, виявляючи свою суб'єктність. Водночас чинник минулого й майбутнього ми завжди маємо на увазі, діючи актуально. На дієвість історії для особистості, для розуміння нею дійсності, для прийняття нею рішень звертають увагу представники історичної науки. Марк Блок, який загинув від тортур у гестапо, заповідав: «Нам треба краще розуміти душу людини хоча б для того, щоб вести невідворотні битви, а тим більше, щоб їх попередити» [6]. Відзначається зростання актуальності специфічної форми суспільної свідомості й поведінки людей, що охоплює знання, розуміння й ставлення людей до історичного минулого, його взаємозв'язку із сьогоденням та можливому відображенню у майбутньому (Ж.Т.Тощенко). Історична свідомість і пам'ять є досить стійкими характеристиками образу життя людей які значною мірою визначають їх наміри й настрої, опосередковано потужно впливають на характер й методи вирішення суспільних проблем [18].

Дієвість історичного пізнання досліджується у контексті віртуалістики – нової міждисциплінарної науки на стику філософії й психології. Віртуалістика вважає, що відображене має такий же статус реальності й істинності, як і відображуване, що тимчасовість існування не робить подію менш суттєвою (Е.Ф. Асадуллін [1]). Віртуалістика працює з відображеними подіями, тому має можливість досліджувати явища не лише як статичні (симультанно), але й їх виникнення й розгортання (сукцесивно): генезис організму, розвиток дитини, історію суспільства, еволюцію Всесвіту тощо.

Історичне пізнання як віртуальна реальність відзначається інтерактивністю

(активністю взаємодії), що передбачає віртуальний вплив на події відображеної реальності. Крім того, віртуальна реальність відкриває нові можливості у моделюванні й прогнозуванні суспільно-історичних процесів.

У дослідженнях істориків, які використовують методологію синергетики, історичне пізнання розглянуто як спосіб самоорганізації суспільства (Л.І.Бородкін [9]).

Історичне пізнання як діяльність оцінювання. Оцінки пронизують історичну пам'ять й мислення особистості, впливають на мотиви пізнання історії, набувають дієвості при прийнятті особистістю рішень. З іншого боку, історія дозволяє людині адекватно оцінювати себе, не перебільшувати й не применшувати значущість своїх діянь, сприймати їх у контексті досвіду людства. Запорукою особистості в історію дозволяє водночас глибше зрозуміти її та інакше оцінювати саму себе (К. Ясперс [20]).

Найбільш чіткі й різнобарвні оцінки особистість надає недавнім подіям, та їх учасникам, які вона краще знає й пам'ятає. Такі події історії ще виступають частиною особистого життя людини й позначені особливостями їх індивідуального сприйняття, специфічного розуміння й пояснення. Актуальність таких оцінок посилюється за рахунок явищ їх обговорення у спілкуванні з родиною, друзями, колегами, у засобах масової інформації.

У змісті оцінки вирізняється, поперше ідея про значущість в історії певної події, постаті, а по-друге суб'єктивне їх значення для людей – позитивне чи негативне. Так, у дослідженні В.Є.Бойкова [7] виявлено, що росіяни найбільш значущою подією ХХ ст. вважають Велику Вітчизняну війну, а її роль оцінюють як негативну. Крім того, оцінки різними людьми одних і тих же подій є неоднозначними. Найбільша однастайність виявилась в оцінках науково-технічних досягнень (політ Ю.Гагаріна, освоєння космосу).

З'ясування аспектів психологічного дослідження історичного пізнання виступає необхідною теоретичною базою

для проведення емпіричного дослідження розвитку цього феномену у студентів та розроблення психологічних умов її формування. Зокрема, нами досліджувалась сформованість у студентів ставлення до історії. Було визначено три рівні сформованості такого ставлення. На низькому рівні для студента властиве мало зацікавлене, формальне ставлення до історії як до одного з навчальних предметів, які просто треба вивчити. Історія ніяк не впливає на долю, на переживання, оцінку цінностей особистістю. На середньому рівні сформованості для студента властиве зацікавлене, але недостатньо дієве ставлення до історії, коли особистість не робить для себе висновків, які варто враховувати у своїй діяльності та поведінці. На високому рівні сформованості у студента виявляється зацікавлене, дієве ставлення до історії, що зумовлює в його особистості переоцінку цінностей та врахування уроків історії у прийнятті власних рішень.

Методичним інструментом для визначення сформованості ставлення до історії у студентів була обрана розроблена нами анкета «Ставлення до історії», яка включала десять тверджень, до кожного з яких треба було обрати один з трьох запропонованих варіантів, що відображали ту чи іншу особливість ставлення студента.

У дослідженні взяло участь 87 студентів філологічних спеціальностей, які навчаються на третьому курсі. Обчислення результатів показало, що 19,5% студентів відзначаються високим рівнем ставлення до історії, 48,3% – середнім та 32,2% – низьким. Ці дані свідчать про недостатньо дієве ставлення більшості студентів до історичних знань, що знижує їх зацікавленість та пізнавальну активність у поповненні відповідної сфери свого досвіду.

Висновки і перспективи. Сучасна наука відзначається міждисциплінарними дослідженнями. Історичне пізнання у різних своїх аспектах вивчається у філософії, соціології, культурології, історії, психології. Постає завдання ди-

ференціювати у феномені історичного пізнання психологічні аспекти, що повинні бути предметом її досліджень. На нашу думку, предметом психологічних досліджень повинно бути історичне пізнання особистості у різноманітних своїх виявах, що визначають такі аспекти, як: особистісний сенс історичного

пізнання, пізнавальні психічні процеси в історичному пізнанні, емоційний чинник історичного пізнання, історичне пізнання як чинник поведінки і діяльності, історичне пізнання як діяльність оцінювання. Визначені аспекти планується дослідити емпірично.

1. Асадуллин Э.Ф. Виртуальная антропология социально-исторического познания: Монография / Э.Ф. Асадуллин. – СПб: Нестор, 2009. – 443 с.
2. Барг М.А. Эпохи и идеи: становления историзма / М.А. Барг. – М.: Мысль, 1987. – 348 с.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин. М.М. – М.: Советская Россия, 1979. – С. 54.
4. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – С. 13.
5. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1990. – С. 20.
6. Блок М. Апология истории. [Электронный ресурс] / М.Блок. – М., 1986. – режим доступа: <http://www.holmogorov.rossia>. – С. 5.
7. Бойков В.Э. Историческое сознание в современном российском обществе: состояние и тенденции формирования / В.Э. Бойков, В.И. Меркушин // Социология власти. Вестник Социологического центра РАГС. – 2003. – № 2. С. 5-22.
8. Болингброк Г. Письма об изучении и пользе истории / Болингброк. – М: Наука, 1978. – 359 с.
9. Бородкин Л.И. Историческая информатика в методологических измерениях / Л.И.Бородкин // Информационный бюллетень ассоциации "История и компьютер". – №19. – 1996. – С.101-110.
10. Бурыкина Н.Б. Историческое сознание как феномен гуманизации онтологических условий личности в переходную эпоху [Текст] / Н.Б. Бурыкина. – Южно-Сахалинск: ЮСИЭПИ, 2009. – 188 с.
11. Вашкевич В.М. Исторична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири: Навч. пос. для вищ. навч. закл. / В.М. Вашкевич. – К.: Світогляд, 2010. – 274 с.
12. Гогоцкий С.С. Введение в историю философии / С.С. Гогоцкий. – К., 1871. – 120 с.
13. Гуревич, А.Я. Территория историка. [Электронный ресурс] / режим доступа: <http://www.hrono.ru/libris/gurevich/html>. – С. 5.
14. Королев А.А. Историческая психология: Некоторые вопросы теории и методологии. [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/professor.ru/Korolev/>
15. Кравченко Д.Г. Исторична свідомість: поняття та структура / Д.Г.Кравченко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць. Випуск 11. – Київ, 2003. – С.307-316.
16. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
17. Семевский М.И. Царица Катерина Алексеевна, Анна и Виллим Монс, 1692-1724: Очерк из русской истории XVIII века / М.И. Семевский. – Л.: Художественная литература, 1990. – 368 с.
18. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/NIMEM.HTM>
19. Шилков Ю.М. Психология культуры и историческое познание / Ю.М. Шилков // Miscellanea humanitaria philosophiae. Очерки по философии и культуре. К 60-летию проф. Ю.Н.Солонина. Серия «Мыслители», выпуск 5. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.309-323.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Республика, 1994. – С. 240.
21. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/i/istori4eskoe-soznanie.html
22. Gergen, K. J. (1973) Social Psychology as History / K. J. Gergen // Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 26, No. 2, 309-320.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ З БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ

Стрельніков Мирослав Вікторович

аспірант кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,
м. Полтава

Ключові слова:
підприємництво, компетентність, підприємницька компетентність, інноваційні технології навчання, магістрант з бізнес-адміністрування

Інноваційні технології розвитку підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування.

У статті розкрито проблема навчання майбутніх магістрантів з бізнес-адміністрування підприємництва і розвитку їхньої підприємницької компетентності. Розглядаються інтерактивні технології навчання, що найефективніше формують у магістрантів підприємницьку компетентність. Це технології четвертого покоління, які мають назви технології проєктивної освіти, дослідницького навчання, «кейс-методу», соціально-психологічного тренінгу, поширені у країнах Європи і США.

Keywords:
business, competence, business competence, innovative learning technologies, Master of Business Administration

The article deals with the problem of training for Master of Business Administration entrepreneurship; there are groups of learning technologies that effectively form the Masters competence in entrepreneurship field.

Entrepreneurship is considered as the economic activity based on a self-supporting basis. It deals with the production of significant product or service using innovative solutions that transform the public service or economic mechanisms of its implementation for the public.

It is noted that Skoll Foundation offered the phrase : entrepreneurs – agents of society changes, creators of innovations that break the status quo and change the world for better.

The author showed that the general cultural and professional competence in the field of entrepreneurship forms best with the interactive technologies of teaching (learning technology research, projecting technology learning, projective education common for Europe and the US). These educational technologies, in contrast to the dominant lecture-seminar system for Master of Business Administration, make the student active participant in learning, researcher.

Ключевые слова:
предпринимательство, компетентность, предпринимательская компетентность,

В статье раскрыта проблема обучения будущих магистрантов по бизнес-администрированию предпринимательству и развитию их предпринимательской компетентности. Рассматриваются интерактивные технологии обучения, эффективно формирующие в магистрантов

инновационные технологии обучения, магистрант по бизнес-администрированию

предпринимательскую компетентность. Это технологии четвертого поколения, которые имеют названия технологий проективной образования, исследовательского обучения, «кейс-метода», социально-психологического тренинга, распространены в странах Европы и США.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної вищої школи є оновлення змісту навчання, впровадження інноваційних технологій навчання, забезпечення якості випускників на основі компетентнісного підходу. У цих умовах підвищення якості підприємницької компетентності магистрантів з бізнес-адміністрування залежить від обґрунтування і застосування інноваційних технологій навчання, які забезпечують конкурентоздатність і компетентність майбутніх фахівців.

Особливу соціальну цінність становить підготовка майбутніх підприємців, у тому числі магистрантів з бізнес-адміністрування, до підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що значна увага приділяється проблемам професійної підготовки фахівців економічного профілю, зокрема, таким аспектам: розробка змісту вищої економічної освіти (Л. Канищенко); організація професійного навчання бакалаврів з економіки (К. Беркита, Є. Калицький, В. Стрельников); створення організаційно-педагогічних умов навчання фахівців комерційного профілю (О. Куклін, Й. Бринкель); особливості психолого-педагогічної підготовки економістів в університетах (Г. Ковальчук, В. Козаков); формування комунікативних умінь майбутніх економістів (Н. Бутенко, Н. Статінова, Т. Шепеленко); підготовка старшокласників до підприємницької діяльності (Н. Побірченко); система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах (Т. Поясок).

Проблема впровадження інноваційних технологій навчання в економічній освіті є пріоритетною серед психолого-педагогічних досліджень, детально розроблено її методологічні аспекти

(І. Дичківська, А. Нісімчук, Н. Ничкало, О. Падалка, С. Сисоєва, О. Шпак та ін.), але недостатньо розроблено питання впровадження технологій навчання підприємництву майбутніх магистрантів з бізнес-адміністрування зокрема.

Виходячи з цього, **метою** даної статті є дослідження суті підприємницької компетентності та розкриття можливостей інноваційних технологій навчання для її розвитку у майбутніх магистрантів з бізнес-адміністрування, що сприятиме подальшому поширенню даних технологій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження розпочнемо з розгляду понять «підприємництво», «компетентність», «підприємницька компетентність». Стосовно понять «компетентність» і «компетентнісний підхід», вони детально розглянуті в сучасній науці Н. Бібік, С. Вишняківською, С. Гончаренком, І. Зязюном, О. Локшиною, Н. Побірченко [2], О. Пометун [3], О. Семенов, В. Стрельниковим [4], Ю. Татуром, А. Хуторським та іншими вченими.

Проведений аналіз понять «підприємництво» та «компетентність» у сучасній науці, узагальнення отриманих результатів дозволило дати таке трактування терміну «підприємницька компетентність»: сукупність особистих і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно вирішувати різні бізнес-завдання і досягати високих результатів діяльності.

Визначення поняття «підприємництво» вітчизняних дослідників, які поширюються в економічній та юридичній літературі, суттєво відрізняються: у деяких науковців на перший план при визначенні поняття «підприємництво» виходить прагнення отримати прибутки (В. Бобров, А. Крутик, А. Піменова); у інших інноваційний та нестандартний підхід до вирішення справ

(С. Дзюбик, О. Ривак, В. Мединський, Л. Шаршукова); у третій ризиковий характер підприємницької діяльності (В. Мельничук, В. Онищенко) [1].

У загальному вигляді характерні риси підприємця можуть виглядати так: готовність ризикувати; надія на успіх і страх невдачі; наполегливість; гнучкість; енергійність; яскраво виражене почуття особистої відповідальності; впевненість в собі; хороша база знань і здатність до навчання; здатність переконувати; хороша здібність до комунікації; здатність до управління; ініціативність; здатність тверезо мислити в будь-яких ситуаціях; величезне бажання досягати мети.

На основі проведеного аналізу можна виділити найбільш характерні ознаки підприємництва, які розкривають його сутність і скласти загальне визначення підприємця: «підприємець – новатор, здатний брати на себе відповідальність і здійснювати ініціативну самостійну діяльність в умовах ризику з метою отримання прибутку на основі поєднання особистої вигоди та громадської користі».

Дослідження показало, що професійні компетенції у сфері підприємництва найкраще формуються в технологіях проективної освіти, поширених у країнах Європи і США. Ці технології навчання, на відміну від домінуючої нині лекційно-семінарської системи підготовки магістрантів з бізнес-адміністрування, перетворюють студента в активного суб'єкта навчання, дослідника. Їх називають технологіями четвертого покоління. Технології попередніх трьох поколінь вважаються дидактоцентричними і відрізняються за суб'єктністю студента.

Розвиток підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування доцільно будувати за європейським і американським варіантами проектного навчання. Суть першого подаємо у вигляді етапів роботи студента над проектом: 1) постановка мети: виявлення проблеми, протиріч; формулювання завдань; 2) обговорення можливих варіантів дослідження, порі-

вняння передбачуваних стратегій, вибір способів; 3) самоосвіта й актуалізація знань за консультативної допомоги викладача; 4) планування ходу діяльності, розподіл обов'язків; 5) дослідження: вирішення окремих завдань, компонування; 6) узагальнення результатів і висновки; 7) аналіз успіхів і помилок; 8) корекція і перехід до нового проекту. Проект є індивідуальним, але він може бути й результатом скоординованих дій групи студентів. Функція викладача – допомогти студентам у пошуку інформації, заохотити їх, координувати процес, забезпечити зворотній зв'язок з роботою студентів над проектом.

В американському варіанті алгоритм технології та структура діяльності студента і викладача мають схожий вигляд: перший етап – підготовка проекту: визначаються тема і мета, студенти обговорюють предмет дослідження з викладачем, одержують консультації, формулюють мету, а викладач розкриває перспективи дослідження, мотивує, консультує; другий етап – планування: визначаються джерела інформації, способи збору й аналізу інформації, форми звіту, критерії оцінювання результатів і процесу, розподіл ролей (дослідник, секретар, редактор, доповідач, референт, експерт тощо); студенти виробляють план дій, формулюють завдання дослідження, а викладач коректує, пропонує ідеї, допомагає прогнозувати результат; третій етап – дослідження: підбір інформації, вирішення поставлених завдань здійснюють студенти з використанням відповідного інструментарію (інтерв'ю, опитування, спостереження, експеримент, робота з довідковою літературою); четвертий етап – узагальнення результатів дослідження: студенти аналізують інформацію, структурують її, формулюють висновки; п'ятий етап – звіт-подання результатів: студенти звітують у формі усної доповіді, співдоповідей, рефератів, курсових робіт, стендового матеріалу, письмових звітів, брошур тощо, а викладач на рівних зі студентами слухає, ставить запитання, коректує; шостий етап – завершальний,

- оцінювання результатів і процесу: студенти визначають рейтинг учасників проекту, проводять самооцінку, а викладач оцінює їх роботу, мотивує майбутні дослідження магістрантів з бізнес-адміністрування у сфері розвитку їхньої підприємницької компетентності.

Проекти, спрямовані на розвиток підприємницької компетентності, мають відповідати основним вимогам методу проектів: 1) наявність значимої для майбутнього магістра бізнес-адміністрування проблеми в дослідницькому і творчому плані, вирішення якої вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку; 2) практична, теоретична, пізнавальна значимість передбачуваних результатів; 3) самостійна (групова, парна, індивідуальна) діяльність студентів; 4) структурування змістовної частини проекту; 5) використання дослідницьких методів; 6) використання під час спільних досліджень методів «мозкової атаки», «круглого столу», статистичних методів, творчих звітів тощо.

Незважаючи на великі можливості, проектне навчання не може у сучасних умовах інформаційно-технологічної революції виконати основне соціальне замовлення розвитку підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування. Це вимагало від нас переосмислення парадигми підготовки магістрантів з бізнес-адміністрування до підприємництва, відмови від адаптивно-дисциплінарної моделі засвоєння педагогічних знань на користь моделі особистісно-центрованої, проективної освіти. Оскільки студент не лише одержує професію, а й сам «конструює» себе у майбутній професії магістра бізнес-адміністрування, нашу увагу привернули можливості проективної освіти, яка розглядалася дослідниками досить широко – як галузь соціального життя, в якій створені умови, необхідні для проектування напряду його життєдіяльності.

Застосування принципів проективної освіти показало, що, коли освіта є засобом реалізації студентом власного проекту підприємництва, радикально змі-

нювалася і роль викладача. Від авторитарної моделі передачі «абсолютної істини» він переходив до викладання як способу залучення студента до цінностей і технологій добування особистісно-значимих знань, які сприяли породженню образу підприємництва і реалізації життєвого проекту.

У цілому, розвиток підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування передбачав такі види проектування: професійне, при якому система координат задається професією, з якою студент пов'язує своє життя (освіта в цьому випадку є засобом набуття компетентності у сфері підприємництва); біографічне, що передбачає визначення життєвих цілей, цінностей і етапів їх досягнення (освіта – засіб досягнення соціального статусу); концептуальне, що передбачає створення наукового проекту, задуму, ідеї щодо підприємництва, з реалізацією яких пов'язувалося життя студента (освіта безпосередньо сприяла створенню нових понять, концепцій і знань, ставала продуктивним видом соціальної діяльності).

Розвиток творчості студента неможливий без надання йому свободи, а саме: права на формування свого власного індивідуального плану підготовки до підприємництва; права вибору форми навчання (групової, індивідуальної, за зручним розкладом тощо); права скорочувати чи подовжувати (у межах допустимого) процес навчання з окремих дисциплін і складати екзамени за індивідуальним графіком, екстерном; права включатися у процес навчання в будь-який час протягом семестру тощо.

Для розвитку підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування великі можливості має інноваційна технологія навчання – дослідницьке навчання, сутність якого полягає у тому, щоб побудувати навчальне пізнання як систему завдань і розробити алгоритм дії студента у сфері підприємництва. Дослідницьке навчання має на меті, по-перше, допомогти студенту усвідомити проблемність пропонованих завдань підготовки до підприємництва

(зробити проблемність наочною), по-друге, вирішення проблемних ситуацій зробити значимим для нього, по-третє, навчити його бачити й аналізувати проблемні ситуації підприємництва, виділяти проблеми.

Основну характеристику дослідницького навчання ми вбачали у створенні студентами освітніх продуктів із підприємництва, а також у побудові індивідуальних траєкторій навчання. Освітня продукція була матеріалізованими результатами діяльності студента у вигляді текстів, таблиць, схем, малюнків, комп'ютерних презентацій.

Творча самореалізація студента під час підготовки до підприємництва здійснювалася за допомогою трьох пов'язаних цілей: створення освітньої продукції; засвоєння базового змісту через співставлення з досягнутими власними результатами; побудові індивідуальної освітньої траєкторії. Суб'єкт освіти взаємодіяв із об'єктом пізнання за допомогою трьох основних видів діяльності: 1) пізнання професії бізнес-адміністрування і себе в ній; 2) створення особистісного продукту освіти як еквівалента зростанню підготовленості до підприємництва; 3) самоорганізації пізнання й творення.

Дослідницьке навчання використовувалося як своєрідний прообраз майбутнього підприємництва і тому передбачало наявність основних типів професійної діяльності у даній сфері та багатоманітність її результатів. Студенти, створюючи індивідуальні освітні продукти пізнання підприємництва, моделювали на рівні свого розвитку аналогічні явища «великої» науки чи власної діяльності як підприємців.

Гармонійно ввійшли до проекту розвитку підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування у нашому експерименті дискусійні технології навчання, які у своїй суті передбачали існування немов би двох центрів: викладач і студент. Для ефективного використання дискусійних технологій навчання педагог мав володіти психотехнікою і процесами діалогової взаємодії

з особистістю студента, що сприяло розвитку смислових мотивів пізнавальної діяльності (потреби в знаннях, пізнавального інтересу), пізнання ставало для студента бажаним, добровільним, здобувало позитивне емоційне забарвлення, стимулювало і підтримувало вольові зусилля.

У експериментальній роботі використовувалось також проектування технології ситуаційного навчання, яка поширена на Заході під назвою «кейс-метод», і яку вважають початком подолання кризи освіти в сучасному світі. Справді, вона стоїть біля джерел формування посткласичної системи освіти, а отже, може сприяти (за певних умов) оздоровленню вищої освіти в Україні.

Здається парадоксальним, що криза освіти найгостріше відчувається в розвинутих країнах і пов'язана не з безгрош'ям чи слабкою матеріальною базою, а з принциповою неможливістю навчати традиційними методами. Обсяг знань катастрофічно збільшується, професійні навички стають багатоманітними й навіть витонченими; їх неможливо передати в повному обсязі, використовуючи традиційну лекційно-семінарську форму занять. Криза освіти в Україні поки що замаскована важким соціально-економічним станом суспільства. Отже, із справжніми проблемами ВНЗ зіткнуться тоді, коли буде подолано соціально-економічну кризу.

«Кейс»-технологія розглядається дослідниками як комплект засобів навчання, розміщених у кейсі, які надавалися студенту з моменту початку вивчення ним навчальної дисципліни. Комплекти навчальних модулів для магістрантів з бізнес-адміністрування містили методичні документи, спеціально розроблені навчальні посібники, довідники, аудіо- і відеокасети, дискети, компакт-диски. Дидактичне забезпечення було достатнім для самостійної роботи з навчальних дисциплін «Менеджмент», «Стратегічне управління», «Фінансовий менеджмент», «Маркетинговий менеджмент», «Менеджмент персоналу», «Операційний менеджмент», «Бізнес-

планування» та ін. Організація навчального процесу передбачала проведення тьюторіалів, виконання домашніх завдань, проміжне та підсумкове тестування. Цю технологію навчання найкраще застосовувати для аналізу конкретних ситуацій, розробки бізнес-планів, ділових ігор тощо.

Кейс-метод, на нашу думку, є технологією, найбільш придатною для підготовки магістрів з бізнес-адміністрування. Сутність проектування кейс-методу полягала в тому, що: по-перше, мета навчання відрізнялася від класичної схеми – навчити, дати єдино «правильні», раз і назавжди визначені знання, вміння та навички, адже економічна ситуація швидко змінюється; навчальний процес орієнтувався на усвідомлення не єдиної, а багатьох істин; по-друге, кейс-методу, на відміну від традиційних технологій навчання, властивий демократичний характер процесу одержання знань – студент є рівноправним із іншими учасниками обговорення проблеми, у тому числі з викладачем; головним у навчанні є не оволодіння готовими знаннями, а їх вироблення в процесі співтворчості студента й викладача; по-третє, результатом застосування кейс-методу є не лише знання, а й професійні навички; по-четверте, технологія застосування кейс-методу є досить чіткою і простою – за певними правилами виробляється модель конкретної ситуації, яка має місце в реальній професійній практиці магістра з бізнес-адміністрування, та комплекс знань, практичних навичок, необхідних йому для її вирішення (ця модель мала вигляд тексту обсягом 10-30 сторінок, який і називався «кейсом»); студенти попередньо вивчали кейс, залучаючи матеріали оглядових лекцій, інші різноманітні джерела інформації; зміст кейсу детально обговорювався на практичних заняттях та диспутах, де викладач виконував роль диспетчера процесу співтворчості (генерував запитання, фіксував відповіді, підтримував дискусію); по-п'яте, за допомогою кейс-методу здобувала розвиток система цінностей студентів, їх

професійних позицій, життєвих установок, своєрідного професійного світосприймання; по-шосте, кейс-метод давав можливість досягти омріяної класиками педагогіки Школи Радості, отримати задоволення від пізнання нового, адже долався такий «непоборний» дефект традиційного навчання, як сухий, неемоційний виклад матеріалу; творча конкуренція, своєрідна ейфорія, захопленість, позитивні емоції, що закономірно виникали під час обговорення кейсу, давали насолоду мислячому креативному студенту; по-сьоме, кейс-технологія, розвивала уміння студентів самостійно орієнтуватися в ситуації, оволодівати методологією її аналізу, набувати досвіду бізнес-адміністрування.

Кейс-технологія передбачала певні етапи, завдання, технології роботи. Етапи роботи майбутнього магістра бізнес-адміністрування з кейсами були такими: 1) «входження» і розуміння економічної ситуації; 2) постановка діагнозу, з'ясування можливих причин появи симптомів; 3) визначення стратегії вирішення ключових проблем (виявлення справжніх причин); 4) вироблення стратегічних альтернатив (пошук варіантів рішень); 5) оцінювання і вибір альтернатив (вибір оптимального рішення); 6) обґрунтування рішення.

До кожного з цих етапів студенту ставилися певні завдання: 1) уважно прочитати кейс, ознайомитися із ситуацією; 2) виявити проблему, узагальнити і проаналізувати інформацію; 3) розвинути гіпотези, уточнити проблеми їх ієрархії; 4) сформулювати альтернативні рішення; 5) оцінити альтернативи, скласти перелік переваг і недоліків кожної з альтернатив, рекомендувати альтернативне рішення, якому надається перевага; 6) обґрунтувати продуктивність рішення.

Методи роботи також відповідали вказаним етапам: 1) робити помітки на полях, підкреслювати; 2) робити зовнішній аналіз (галузевий аналіз, аналіз тенденцій, аналіз «вузьких місць») і внутрішній аналіз (коєфіцієнтний аналіз,

аналіз банкрутства, організаційний аналіз); 3) мозковий штурм; 4) вивчення і аналіз досвіду, дослідження, творчість, стратегічне планування; 5) аналіз дерева рішень; SWOT-аналіз; 6) розрахунок наслідків результатів реалізації альтернативи і пропозиції щодо контролю за нею, підготовка звіту і презентація результатів аналізу. Щодо форм навчальної роботи з кейсами, то на першому етапі використовувалися індивідуальні форми роботи; з другого по п'ятий – групові; на шостому – індивідуальні і групові форми роботи. Співвідношення цих форм роботи становило пропорцію – 30 : 50 : 20.

Однак, можливість застосування кейс-методу в сучасних умовах вищої освіти України виглядає досить проблематичним. Крім матеріальних чинників, пов'язаних із соціально-економічною кризою в освіті, гостро виступають психологічні та організаційні. Психологічною, або «внутрішньою», проблемою впровадження кейс-методу є застарілі професійні позиції викладачів і студентів, відсутність їх бажання працювати по-новому. Однак, викладачі, які спробували працювати за ним, стали активними його прибічниками і ніколи вже не повернулись до «традиційних» технологій.

Спостереження показало, що байдуже, незацікавлене ставлення до цього методу студентів на початку експерименту було викликане тим, що для них якість навчання, переважно, не мала ніякого значення. Їм краще було навчатися за старою лекційно-семінарською методикою, адже робота з кейсом потребувала додаткових зусиль чи навіть матеріальних затрат, якщо ці кейси пропонувалося купити за «свої кровні». Однак, ситуація на ринку праці зі спеціальністю бізнес-адміністрування та конкуренція за місця в магістерських групах, крім психологічної мотивації, змусила здобувачів ступеню магістра з бізнес-адміністрування змінити своє ставлення до кейс-методу.

Застосування в експерименті соціально-психологічного тренінгу визнача-

лося його високою ефективністю, адже він давав змогу за короткий проміжок часу вирішити завдання інтенсивного формування професійних навичок та вмінь магістрант з бізнес-адміністрування. Соціально-психологічний тренінг використовувався нами як практика психологічного впливу, коли студенти оволодівали професійними економічними і соціальними знаннями, відбувалася корекція професійної поведінки, формувалися навички спілкування, розвивалися рефлексорні здібності (здатність аналізувати економічну ситуацію і свою поведінку), уміння реагувати на зміну економічної ситуації і самому швидко змінюватися.

Соціально-психологічний тренінг був зорієнтований на зміну когнітивної, емоційної і поведінкової сфери майбутнього магістра з бізнес-адміністрування.

У пізнавальній сфері (когнітивний аспект, інтелектуальне усвідомлення) соціально-психологічний тренінг сприяв тому, щоб студент усвідомив: 1) ситуації, які в реальному професійному житті викликатимуть напруту, тривожність, страх, невпевненість у собі й інші негативні емоції; 2) особливості своєї поведінки й емоційного реагування; 3) реакції колег на його поведінку, оцінку іншими особливостей його поведінки, емоційні реакції на наслідки; 4) існуюче узгодження між власним образом «себе як економіста» і сприймання себе іншими; 5) власні мотиви, потреби, відносини, установки, а також ступінь їх адекватності, реалістичності і конструктивності; 6) особливості взаємин з людьми, конфліктів, їх причини; 7) власну роль та участь у виникненні й існуванні почуття тривоги, страху, невпевненості в собі, а також те, яким шляхом можна їх запобігти.

У емоційній сфері соціально-психологічний тренінг допомагав майбутньому магістру з бізнес-адміністрування: 1) одержати емоційну підтримку групи і тренера, що сприяло появі відчуття власної цінності, послабленню захисних механізмів, росту відкритості, впевненості в собі, активності в оволо-

дінні економічними знаннями і вміннями; 2) пережити ті почуття, які він відчував, оволодіваючи професією економіста, бізнес-адміністратора відтворити ті емоційні ситуації, які вже траплялися з ним і з якими раніше він не міг впоратися; 3) позбавитися деяких своїх емоційних реакцій (відчуття тривоги, страху перед складнощами професії, роздратованості, невпевненості, імпульсивності, невтриманості тощо); 4) навчитися більш точно розуміти й описувати свої почуття; 5) бачити свої проблеми в оволодінні професією економіста; 6) модифікувати спосіб переживання, емоційного реагування, сприйняття себе у професії; 7) провести емоційну корекцію своїх взаємин.

У поведінковій сфері соціально-психологічний тренінг допомагав студентові: 1) побачити власні неадекватні поведінкові стереотипи діяльності бізнес-адміністратора; 2) набути навичок професійного спілкування; 3) подолати неадекватні форми поведінки, пов'язані з уникненням суб'єктивно складних професійних ситуацій; 4) оволодівати способами діяльності бізнес-адміністратора, пов'язаними з високою саморегуляцією, самоконтролем, впевненістю в собі, відповідальністю і самостійністю; 5) закріпити такі форми поведінки, які сприятимуть адекватній адаптації, високій емоційній стійкості і функціонуванню у професійному житті.

Дослідження показало, що ефективність соціально-психологічного тренін-

гу визначає його спрямованість не лише на формування та корегування професійної поведінки, а й на профілактику криз професійного становлення, коли можуть виникати роздратованість, внутрішній дискомфорт, незадоволеність змістом та умовами професійної діяльності, взаєминами з колегами. Соціально-психологічний тренінг може попереджувати неадекватну професійну поведінку магістранта з бізнес-адміністрування в майбутньому, знижує можливість розчарування у професії і допомагає йому долати складнощі фахової діяльності, змінювати стереотипи, які заважатимуть йому вирішувати нестандартні ситуації.

Висновки. Таким чином, розвиток підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування може здійснюватися в руслі технологій проєктивної освіти. Ці технології навчання дали змогу розвинути професійні компетенції, соціальну активність і лідерські якості, що підтвердили дані підсумкової діагностики. Тому розвиток підприємницької компетентності магістрантів з бізнес-адміністрування надалі маємо будувати як алгоритм дій суб'єктів навчання, що гарантує досягнення результату. Перспективи подальших розробок у обраному напрямку полягають у подальшому пошуку найефективніших технологій навчання і практичної підготовки майбутніх магістрантів з бізнес-адміністрування до підприємництва.

1. Лазур П.Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні інтерпретації / П.Ю. Лазур // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlto/16_6/285_Lazur_16_6.pdf
2. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі : теоретичний аспект : [текст] / Н.С. Побірченко // Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://advancedscience.org/2011/2/2011-01-02-083.pdf>
3. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / Пометун О. // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О.В. Овчарук]. - К. : „К.І.С.“, 2004. - 112 с.
4. Стрельніков В.Ю. Модель професійної компетентності викладача вищої школи / В. Ю. Стрельніков // Наукові записки ПОППО: Моделі ключових та професійних компетентностей педагогічного працівника. - Випуск 2. - Полтава: ПОППО, 2012. - 180 с. - С. 25-33.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Хоркава Світлана Іванівна

доктор філософії, доцент кафедри психології та педагогіки Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
*особистість,
творчий потенціал особистості,
особистісна зрілість*

У статті розглядається та проаналізовано психологічний зміст і структура творчого потенціалу, характер співвідношень понять: «творчий потенціал особистості» – «творча активність особистості», простежується динаміка розвитку її творчого потенціалу.

Keywords:
*personality,
creativity of the individual,
personal orientatio,
ability,
creativity,
personal maturity*

The article deals with the psychological and analyzed the content and structure of creativity, character relationships of concepts «individual creativity» – «the creative activity of the individual», observed dynamics of its creative potential.

Ключевые слова:
*личность,
творческий потенциал личности,
личносная зрелость*

В статье рассматривается и проанализированы психологическое содержание и структура творческого потенциала, характер соотношений понятий: «творческий потенциал личности» – «творческая активность личности», прослеживается динамика развития ее творческого потенциала.

Основна ідея у працях згаданих вчених полягає в тому, що творчий потенціал інтерпретується як категорійна форма творчої активності особистості і є рушійною силою, джерелом розвитку особистості. Динаміка і розвиток творчої активності – це діалектичний процес переходу потенційного та інтелектуального в актуальне функціонування творчої активності, своєрідного плану продуктивної діяльності, її програми на основі ретроспекції та моделювання перспектив.

Рушійною силою і джерелом розвитку особистості є її творчий потенціал. Ця проблема знайшла своє відображення у працях таких вчених, як Б. Ананьєв, В. Асеев, А. Матюшкін, М. Муканов,

Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, С. Степанов, Є. Варламова, Р. Ткач та інші. Вони розкривають саме поняття "творчий потенціал особистості", розглядаючи його на рівні вивчення потенційних і актуальних характеристик людини.

Метою статті є аналіз та розкриття сутнісної характеристики творчого потенціалу особистості під кутом зору соціально-психологічного підходу і аналізу можливостей його прояву чи розвитку.

Потенційність (від лат. *potentia* – здібність, сила, міць, дієвість) – притаманна життєвій субстанції тенденція, яка за сприятливих умов досягає своєї мети, і, відповідно, потенція – можливість, вну-

трішньо присутня сила, здатність до дії [1, с. 357].

Творчий потенціал, як динамічна структура особистості, включає комплекс творчих задатків, які проявляються і розвиваються у творчій діяльності, а також комплекс психічних новоутворень особистості протягом її вікового дозрівання. Він базується на уявленні і фантазії, асоціативних зв'язках, багатстві інтуїтивних процесів, емоційній різноманітності й емпатійних почуттях, які здійснюються у процесі творчої діяльності.

На думку С. Степанова, творчий потенціал – це психоенергетична напруга, що виникає між прагненнями, можливостями та реальним життям людини. Він реалізується у рефлексивно-творчому зусиллі, тобто в зусиллі, спрямованому на досягнення раніше недосяжного, на реалізацію того, що до даного моменту не було реалізоване, до спрямованості за межі самого себе. За допомогою творчого зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або в процесі виховання та освіти. Воно і визначає унікальність і життєву стратегію особистості [2, с. 153].

Творчий потенціал, як і творча активність, мають тенденцію до самовираження і здобуття досягнень відповідно до їх можливостей. Мотивація ж творчої особистості виявляється у тенденції до пошуку й ризику, заснованих на бажанні досягнути й перевірити свої творчі можливості. Виходячи з головних постулатів гуманістичної психології, психології особистості школи С. Рубінштейна про безмежність можливостей розвитку творчого потенціалу, необхідно розуміти, що сама особистість тільки власним вибором може реалізувати або ж ні свою творчу унікальність, тобто нарощувати чи зупиняти розвиток творчого потенціалу.

Для розуміння самої постановки питання про творчий потенціал особистості виокремлюють низку факторів: задачки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і

особистісна активність (життєва позиція особистості). Саме останній фактор визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка виступає "відкритою можливістю" само-актуалізації, володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації.

Якщо зусилля людини перевищують за величиною її наявні ресурси прагнення і цінності особи вищі, ніж її актуальні ресурси, то вона власними зусиллями збільшує свої ресурси й можливості (як психологічні, так і матеріальні), а отже й горизонти свого саморозвитку. У цьому випадку можна говорити, що людина, проявляючи творчий потенціал, одночасно його і нарощує.

Творчий потенціал, реалізуючись у творчих зусиллях, пов'язує можливості людини і її реальне життя в єдиний процес життєтворчості, в якому кожна мить може бути народженням нових можливостей і їх реалізацією.

Для визначення коефіцієнта розвитку творчого потенціалу людини (чи творчого безсилля) Є. Варламова та С. Степанов пропонують таку умовну формулу:

$$ДТП = КТП - ВТП = З - М,$$

де ДТП – динаміка розвитку творчого потенціалу;

КТП – кінцевий творчий потенціал;

ВТП – вихідний творчий потенціал;

З – величина зусиль людини;

М – рівень актуальних можливостей людини.

Таким чином, умовна величина творчого потенціалу позитивна, якщо зусилля людини перевищують її можливості, тобто є рефлексивно-творчими, і негативна, якщо ці зусилля людини менші її можливостей. Від'ємна величина динаміки творчого потенціалу відображає творче безсилля людини [3, с. 127]. Розкриття творчого потенціалу особистості, творча самореалізація у професійній діяльності є важливим показником зростання її професіоналізму.

Нині психологічна практика нагородила чималий арсенал методів розвитку креативності. Одні з них пов'язані з підвищенням рефлексивної культури,

інші – із стимулюванням особливого психічного стану творчої активності – натхнення, ще інші – із застосуванням методів активізації пошуку ідей, розвитком імажинативних здібностей, пошуком внутрішніх спонукальних причин активізації творчої активності.

Серед методів дослідження творчого потенціалу особистості, її соціально-психологічної оцінки привертають увагу методи складання портретів особистостей спеціалістів. За їх допомогою оцінюють вираження розвитку творчих якостей особистості професійна сфера.

Вихідними, безумовно, мають бути параметри, що відображають особистість в цілісності, а саме три основні блоки, які характеризують зміст її основних сторін:

1) спрямованість особистості (система стосунків з навколишньою дійсністю, що виражається через мотиви поведінки, потреби, почуття, інтереси особистості);

2) можливості особистості психологічні передумови успішності її професійної діяльності, виразником яких виступають здібності;

3) психологічні особливості поведінки тобто стиль, що визначає темперамент і характер.

Спрямованість, як система ставлення особистості до дійсності, складає таку тріаду: стосунки з іншими людьми як членами колективу; ставлення до праці та її результатів, продуктів; ставлення до самого себе. Відповідно до цього виокремлюють спрямованість на взаємодію, ділову спрямованість на завдання й особистісну спрямованість [4, с. 20].

Під кутом зору даних соціально-психологічних параметрів вивчаються показники творчої активності особистості.

У процесі продуктивної діяльності творчий потенціал реалізується й нагромаджується у творчій активності особистості. Відповідно, творчий потенціал і творча активність особистості виступають у цьому феноменологічному ряді в парі, доповнюючи одне одного. Творча активність визначається мірою

залучення особистості до перетворювальної творчої діяльності на основі творчого потенціалу. Вона є умовою виявлення і розвитку творчого потенціалу особи та механізмом реалізації її творчих здібностей.

Творча активність виявляється у трьох категоріальних формах:

1) в особистості як творчому потенціалі у вигляді інтеріоризації;

2) у соціумі як творчому процесі діяльності у вигляді екстеріоризації з метою створення і поширення творчого досвіду;

3) і знову в особистісній інтеріоризації як творчому особистісному новоутворенні, набуваючи на основі здобутого творчого та інтелектуального досвіду нової форми особистісного саморозвитку [5, с. 10–11].

Реалізація творчого потенціалу в інноваційній діяльності незмінно пов'язана з механізмом інтелектуальної активності суб'єкта, продуктивністю підсвідомих процесів. Від багатого творчого потенціалу як підсвідомого процесу залежить рівень творчої самореалізації і саморозвитку особистості. Отже, головним джерелом її розвитку є творчий потенціал, який реалізується у творчому зусиллі, а провідним мотивом – прагнення до само-актуалізації і самореалізації. Він не є вродженим, його не можна набути у процесі освіти, як знання, вміння, навички. Від вроджених здібностей психофізіології людини творчий потенціал залежить тільки певною мірою, але його актуальний стан залежить від цінностей самої людини, від її внутрішніх зусиль задля культивування у собі творчої потенції. В результаті своїх творчих зусиль людина може навіть підпорядкувати своїй волі, цілям і планам власну психофізіологічну організацію, свій темперамент.

На думку Л. Орбан-Лембрик, потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, особливо в спрямованих на саморозвиток. Серед умов, що стимулюють розвиток творчих здібностей особистості, виокремлюються такі ситуації незаверше-

ності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих); спонукання до постановки питань; стимулювання відповідальності й незалежності; акцент на самостійних розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо. Велика роль у розвитку особистості належить соціальній групі, в якій вона долучається до спільного розв'язання творчих завдань [6, с. 165].

Таким чином, творчий потенціал – це передумова для творчого процесу, з одного боку, та його результат – з іншого. І якщо особистість реалізує у своєму житті більше ресурсів, ніж у неї є на певний конкретний проміжок життя, якщо вона

висуває перед собою далекі цілі і спрямовує творчі зусилля на втілення власних мрій, то це підвищує її творчий потенціал. Відповідно, таку життєву стратегію можна охарактеризувати як життєтворчість.

Якщо ж спостерігається зворотній процес – пасивність, інфантилізм особистості, при яких вона не розвиває вроджених задатків, можливостей, здобутих від середовища (освіта, навчання, виховання), не проявляє активності в пошуках застосування власних можливостей і уподобань, то відбувається процес збіднення особистості. Вона поступово стає соціокультурним споживачем, проявляючи творче безсилля.

1. Философский словарь. - М.: ИНФРА, 1997. - 576 с.
2. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций. - М.: Наука, 2000. - 174 с.
3. Варламова Е. П., Степанов С. Ю. Психология творческой уникальности. - М.: Институт психологии РАН, 2002. - 256 с.
4. Обозов Н. Н., Щекин Г. В. Психология работы с людьми. - К.: МАУП, 1994. - 136 с.
5. Ткач Р. В. Психологічні особливості творчої активності особистості. - Запоріжжя: В-во ЗДІА, 1999. - 24 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Психология управления: Навчальний посібник. - Івано-Франківськ: "Плай", 2001. - 695 с.
7. Овсянецка Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма // Соціальна психологія. - 2004. - № 2 (4). - С. 140-145.
8. www. politik. org. ua.

УДК 159.923.2:159.98 – 053.6

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГУ

Марценюк Марина Олексіївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Ключові слова:
асертивність,
асертивна поведінка,
підлітковий вік,
соціально-психологічний
тренінг

В статті розглядаються питання асертивності як психологічної категорії, підходи до вивчення асертивності та важливості розвитку асертивної поведінки. Обґрунтовується необхідність розвитку асертивної поведінки у підлітків та описується соціально-психологічний тренінг як метод розвитку асертивності.

Keywords:
*assertiveness,
 assertive behavior,
 adolescence,
 socio-psychological training*

The article deals with the psychological category of assertiveness, approaches to learning the assertiveness and importance of the assertive behavior development. The necessity for assertive behavior development among adolescents and description of socio-psychological training as a method of its promotion have been identified.

Ключевые слова:
*асертивность,
 асертивное поведение,
 подростковый возраст,
 социально-психологический
 тренинг*

В статье рассматриваются вопросы асертивности как психологической категории, подходы к изучению асертивности и важности развития асертивного поведения. Обосновывается необходимость развития асертивного поведения у подростков и описывается социально-психологический тренинг как метод развития асертивности.

У результаті швидких і радикальних змін у соціальному, політичному й економічному житті нашої країни виявлено дефіцит уваги до складних проблем соціалізації підростаючої особистості. Психологічні та соціологічні дослідження нерідко показують, що підлітки, як правило, не вміють орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати особистісні властивості й емоційні стани інших людей, вибирати адекватні способи поведінки та реалізовувати їх у процесі взаємодії; демонструють безкомпромісність у вчинках, а в ряді випадків - нездатність ефективно й адекватно контактувати з соціальним оточенням.

Відсутність здатності індивіда висувати та втілювати в життя власні цілі, потреби, бажання, прагнення, інтереси й почуття призводить до підвищеного рівня невдоволення життям, нездатності планувати власне майбутнє, появи соціального страху.

Підлітковий вік багатий переживаннями, труднощами і кризами. У цей період складаються, оформляються стійкі форми поведінки, риси характеру, способи емоційного реагування; це пора досягнень, побудови системи цінностей і етичної свідомості як орієнтирів власної поведінки, в процесі якої відбуваються зіткнення з вчителями, однолітками, батьками, соціальним середовищем, розширення «особистісного простору», переживання стресів. Разом з тим, це втрата дитячого світовідчуття, поява почуття тривожності, психологіч-

ного дискомфорту, невпевненості в собі, неадекватної самооцінки.

У свою чергу, підвищена тривожність і невпевненість у собі сприяють дезадаптованості підлітка в соціальному середовищі; слугують причиною порушень міжособистісних відносин в групі однолітків; можуть потенціювати формування форм поведінки, що відхиляється від норми [3].

Ідея асертивності передбачає формування в особистості визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей.

Поняття асертивності перегукується з достатньо розробленим у вітчизняній та зарубіжній психології феноменом як впевненість. Вона передбачає наявність суб'єктивної установки на самого себе, соціальної готовності та здатності адекватно реалізовувати власні прагнення. Впевнена поведінка не означає придушення агресивних почуттів, вона сприяє редукції агресивної поведінки й зникненню приводів для агресії. У період дорослішання підліток вирішує

декілька специфічних завдань, пов'язаних з його розвитком. Для підлітка стає актуальним прийняття своєї зовнішності і розширення можливостей свого тіла (спорт, дозвілля, саморегуляція, трудова діяльність, мистецтво); засвоєння специфіки поведінки та способу своєї чоловічої або жіночої ролі; встановлення нових, більш зрілих стосунків з ровесниками обох статей; формування емоційної незалежності від батьків та інших дорослих, підготовка до професійної кар'єри.

Сутність почуття самоповаги й гідності та їх генезу знаходимо в сучасних роботах вітчизняних та закордонних учених (В.А.Семиченко, І.М.Толкунова, Л.М.Щетініна, А.Дойч, В.Каптоні, Т.Новак, Е.Махоні, А.Солтер, Е.Шостром та інших). Вивчена нами література показує, що розробкою програм для формування впевненого (асертивної) поведінки займаються багато вчених. За допомогою їх робіт ми можемо виділити основні положення концепції асертивності.

Асертивність - це навичка повного і вільного самовираження в контактах з іншою людиною або людьми. Асертивна поведінка означає безпосереднє, рішуче і разом з тим ввічливе по відношенню до іншої людини вираження своїх почуттів, позиції, думок чи бажань таким чином, щоб при цьому зважати на почуття, позицію, думку, права й бажання іншої людини. Асертивність це вміння, а не риса характеру людини. Асертивність не є вродженою якістю.

Асертивність - термін, запозичений з англійської мови, де він виступає похідним від дієслова «assert» - що означає наполягати на своєму, відстоювати свої права. У повсякденній промові вживається рідко, але в психологічному жаргоні з недавніх пір утвердився досить міцно. У російську мову (точніше - в лексикон російських психологів) термін проник в середині 90-х, після публікації популярної книжки чеських авторів В. Каптоні і Т. Новака «Як робити все по-своєму» (в оригіналі - «Асертивність - в житті») [6].

Чеські автори самі запозичили це слово з англійських джерел, а перекладач з чеської на російську завершив впровадження заокеанського терміна на європейський ґрунт.

Як і в безлічі подібних випадків, слово, використане для визначення психологічного феномена, набуло більш визначене і специфічне значення, ніж у повсякденному, життєвої лексиці.

Під асертивність стала розумітися особистісна риса, яку можна визначити як автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку [8].

Таким чином, цілком виправдано допустити дуже близьку аналогію з іншим модним поняттям - самодостатність.

Справді, зміст цих понять перетинається майже повністю, і, напевно, можна було б обмежитися останнім, тим більше, що його значення достатньо ясно.

Концепція асертивності оформилася наприкінці 50-х - початку 60-х років ХХ століття в працях американського психолога А. Солтера і ввібрала в себе ключові положення входила в ту пору в моду гуманістичної психології (зокрема, протиставлення самореалізації і бездушного маніпулювання людьми), а також трансактного аналізу.

При найближчому розгляді стає очевидна її вторинність по відношенню до ідей Еверетта Шострома, автора знаменитої книги «Анти-Карнегі», а також до теорій комунікативних ігор і життєвих сценаріїв Еріка Берна [4].

Помітний також перегук ідей А. Солтера з деякими принципами гештальт-терапії (Я існую не для того, щоб відповідати твоїм очікуванням; ти існуєш не для того, щоб відповідати моїм очікуванням ...) [9].

У нашій країні основними джерелами по психології асертивності виступають перекладені з чеської мови книги В. Каптоні і Т. Новака - як вже згадувана, так і ще дві, логічно з нею пов'язані, - «Сам собі психолог» і «Сам собі Дорослий, Дитина і Батько».

У теорії А. Солтера асертивна поведінка розглядається як оптимальний, самий конструктивний спосіб міжособистісної взаємодії на противагу двом найпоширенішим деструктивним способам - маніпуляції і агресії.

Традиційні механізми соціалізації мимоволі формують вразливість людини перед усіякими маніпуляціями з боку інших людей. Людина виявляється занадто схильною до зовнішніх впливів, а оточуючі часто зловживають цим, маніпулюючи ним у своїх корисливих цілях. Стикаючись з неприйнятними вимогами, вона не знаходить сил їм суперечити. І тоді, примушуючи себе, підпорядковується всупереч своїм власним бажанням і установкам. А власні вимоги і претензії вона, навпаки, часто не наважується навіть висловити.

Постійно звіряючи свої спонуки та вчинки з чужими очікуваннями і оцінками, людина соромиться своїх почуттів, боїться показати своє справжнє обличчя. Намагаючись подолати незручність такого положення, людина сама мимоволі вчиться маніпулятивним прийомам, вчиться відповідати агресією на агресію чи просто на критику, нехай навіть справедливо.

Якщо така тактика і дає ефект, то лише тимчасовий і за великим рахунком ілюзорний, оскільки це не збагачує, а навпаки - збіднює людину як у плані міжособистісних відносин, так і в плані душевного комфорту.

Формування асертивності як особистісної риси, в першу чергу, передбачає, щоб людина дала собі звіт, наскільки її поведінка визначається його власними схильностями і спонуканнями, а наскільки - кимось нав'язаними установками.

Ця процедура багато в чому схожа зі сценарним аналізом Е. Берна, тобто, за термінологією Е. Берна, вимагає усвідомити, ким і коли прописані основні лінії сценарію вашого життя, а також чи влаштовує вас цей сценарій, а якщо ні - то в якому напрямку слід його відкоригувати. Часто виявляється, що людина

перебуває під владою установок, далеких його справжнього суті, і від цього несвідомо страждає. Їй пропонується не тільки взяти на себе головну роль в сценарії власного життя, але і фактично переписати сценарій і виступити режисером всієї постановки.

У сфері міжособистісних відносин асертивність припускає відмову від опори на чужі думки і оцінки, культивування спонтанного поведінки у відповідності зі своїми власними настроями, мотивами і інтересами [15].

Перекладач книги В. Каптоні і Т. Новака, що дав їй більш дохідливе, ніж у авторів, назву - «Як робити все своєму», тим самим дуже точно сформулював суть даного підходу.

Впевненість у собі, як відчуття можливості досягти поставлених перед собою цілей, ми можемо розглядати як окремий компонент свідомості або вимір «образу Я», поряд зі стійкістю, самоповагою і кристалізацією.

Прояснити структурні характеристики впевненості у собі допомагає модель М. Розенберга, що включає в себе вимірювання, що характеризують окремі компоненти або «образ Я»: стійкість (стабільність або мінливість уявлення індивіда про себе і своїх властивостях); впевненість у собі (відчуття можливості досягти поставлених перед собою цілей); самоповагу (прийняття себе як особистості, визнання своєї соціальної і людської цінності); кристалізацію (легкість чи труднощі зміни індивідом уявлення про себе). Впевненість у собі, як відчуття можливості досягти поставлених перед собою цілей, розглядається як окремий компонент свідомості або вимір «образу я», поряд зі стійкістю, самоповагою і кристалізацією [13].

А. Адлер вважав, що впевненою може стати тільки невпевнена у собі людина. Завдяки теорії А. Адлера поняття «комплекс неповноцінності» стало популярним, основою більшості розладів особистості визнавалося почуття неповноцінності. Людина, що нехтує саму себе, схильна діяти інакше, ніж та, хто пиша-

ється собою. Він формує Я - концепцію і оцінює самого себе. В даний час ці ідеї набувають актуальності, у зв'язку з висуванням на рівні державної важливості питань валеології та толерантності суспільства [13].

Ідеї самовираження і визнання особистості первинної реальністю і, вищої духовною цінністю містяться у філософських працях: М. А. Бердяєва, І. Канта, В. Лейбніца, Б. Спінози. Психологічні механізми впевненості у собі допомагає зрозуміти системно-динамічна теорія Р.Х. Шакурова.

З проблемою впевненості в собі пов'язані роботи прикладного психологічного характеру в публікаціях, присвячених вивченню асертивної (впевненого) поведінки (В. В. Макаров, Г. А. Макарова, В. Капоне, Т. Новак, А. Солтер та ін) [11].

На сьогоднішній день існують роботи релігійного характеру, які пов'язані з проблемою впевненості в собі (В. В. Зеньковський) розуміється як побудова людини всередині себе не гармонійно, а ієрархічно і завдання педагога полягає у виявленні центральної ланки в цій структурі, від розвитку якого залежать інші, які є вторинними. Розуміння, відкриття себе, починаються з набуття внутрішньої свободи і ґрунтуються на повазі до себе, як самодостатньої особистості і як частинки всього людського роду, повагу до досвіду збагачує і надає сенс життя [3].

За визначенням Ренні Фріч (Fritch, 1990) асертивна людина - той, хто відповідає за власну поведінку, демонструє самоповагу і повагу до інших, позитивний, слухає, розуміє і намагається досягти робочого компромісу [13].

Асертивність - це прийняття на себе відповідальності за власну поведінку. За своєю суттю асертивність - це філософія особистої відповідальності. Тобто мова йде про те, що ми відповідальні за свою власну поведінку і не маємо права звинувачувати інших людей за нашу реакцію на їх поведінку. Будь-якому тренеру важливо розумно реагу-

вати на ситуації, а не видавати миттєві відповіді.

Основною складовою асертивності є наявність самоповаги і поваги до інших людей. Асертивно поведінка передбачає розвиток впевненості та позитивної установки.

Впевненість у собі - стабільна особистісна характеристика, обумовлена такими якостями як мотивація досягнень, вольовий самоконтроль, низька тривожність.

Перелік А. Солтера включає найважливіші характеристики впевненої поведінки. Однак, як число їх, так і логічна послідовність недостатньо перевірені.

1. Емоційність мови (feeling talk): відкрите, спонтанне і справжній вияв у мові всіх випробовуваних почуттів;

2. Експресивність мовлення (facial talk): ясна прояв почуттів у невербальній площині і відповідність між словами і невербальною поведінкою;

3. Протистояти і атакувати (contradict and attack): як пряме і відвертий вияв власної думки, без оглядки на оточуючих;

4. Використання займенника "Я" (deliberate use of the word "I"): як вираз того факту, що за людина стоїть за словами, відсутність спроб сховатися за невизначеними формулюваннями;

5. Прийняття похвали (express agreement, when you are praised): як відмова від самознищення і недооцінки своїх сил і якостей;

6. Імпровізація як спонтанне вираження почуттів і потреб, повсякденних турбот, відмова від передбачливості та планування [12].

На основі свого клінічного досвіду А. А. Лазарус виділив чотири найважливіших класу поведінки, які об'єднують поняття впевненого, "асертивної" поведінки змістовно:

- здатність сказати "ні";

- здатність відкрито говорити про почуття і вимоги;

- здатність встановлювати контакти, починати і закінчувати розмову;

- здатність відкрито висловлювати позитивні і негативні почуття.

Для нього ці здібності існують не тільки в площині поведінки, але й включають когнітивні моменти: такі, як установки, життєву філософію та оцінки [4].

Якщо розглядати стилі поведінки в термінах трансакційного аналізу, то виходить така картина.

Стан «Батько»: людина міркує так само, як зазвичай міркував один з його батьків (вихователів, керівників), реагує так, як прореагував би він. Завдяки Батькові, багато реакції давно стали автоматичними, що допомагає зберегти масу часу і енергії. Люди багато чого роблять тільки тому, що «так прийнято робити». Це звільняє Дорослого від необхідності приймати безліч тривіальних рішень, але ускладнює прийняття точки зору іншої людини. Поведінка Батька описується формулою «Так треба», «Знаю, як треба».

Стан «Дитина»: людина реагує так само і з тією ж метою, як це зробив би маленька дитина. Дитина не завжди замислюється про наслідки своїх дій для себе і для інших людей і керується формулою «Я хочу».

Стан «Дорослий»: людина самостійно і об'єктивно оцінює ситуацію, в неупередженій манері викладає хід роздумів, формулює свої проблеми і висновки, до яких прийшов. Людина переробляє інформацію і обчислює ймовірності, які потрібно знати, щоб ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Дорослий усвідомлює свої цілі, емоції і спонукання і в змозі управляти ними. Формула дії для дорослого: «Я вибираю», «Я віддаю перевагу» (Головін).

Асертивно поведінка - це відносини на рівні Дорослий-Дорослий, тобто асертивно людина сприймає і веде себе як доросла плюс точно так само відноситься до об'єкту взаємодії.

Асертивно стиль поведінки добре підходить для застосування в повсякденній діяльності організацій. Цей стиль дозволяє знаходити взаємоприйнятні рішення і зберігати відносини навіть у дуже складних ситуаціях. Складнощі із

застосуванням асертивності пов'язані з тим, що навички такої поведінки вимагають серйозної підготовки і практики, оскільки для більшості людей більш звичні інші стилі спілкування.

В даний час під асертивність розуміють впевненість в собі, готовність приймати самостійні рішення з приводу власного життя і нести всю повноту відповідальності за їх наслідки.

Асертивно поведінка спирається на чітке усвідомлення своїх власних цілей і цінностей. Опора на цінності взагалі надає додаткову стійкість особистості. Причому, чим більше ці цінності співпадають з вічними, тим міцніше внутрішній каркас людини. Асертивність допомагає уникнути агресії, конформності, дозволяє не йти на поводу у маніпуляторів [10].

Асертивна людина - це людина, впевнена в собі, у своїх здібностях, в своєму призначенні. Відчуття внутрішньої свободи дає йому можливість адекватно оцінювати відбуваються навколо нього події, чітко планувати дії, ясно висловлювати почуття; шанобливо співпрацювати з партнерами, доносячи до них свою позицію.

Згідно з визначенням, асертивність - це здатність людини конструктивно відстоювати свої права, демонструючи позитивність і повагу до інших, при цьому беручи відповідальність за свою поведінку.

Асертивно поведінка - спосіб дій, при якому людина активно і послідовно відстоює свої інтереси, відкрито заявляє про свої цілі і наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих.

Асертивно поведінка (деякі автори використовують слово «асертивність», вкладаючи в нього аналогічний сенс) різними авторами розуміється дещо по-різному. Правильніше було б розрізняти ці поняття. Під асертивність слід розуміти властивість особистості, її схильність вести себе при досягненні своїх цілей асертивно. Асертивно ж поведінка - це реалізація даної властивості в конкретній поведінці людини.

Принципи асертивності - це емпіричні правила поведінки в суспільстві, спілкування з оточуючими. Причому спілкування це спирається на істинно гуманістичні начала, заперечується маніпуляція, жорстокість і агресія по відношенню до іншого. Асертивна поведінка дозволяє людині висловлюватися чітко й однозначно, надходити порядно, діяти переконливо, уникати маніпулювання оточуючими, розбиратися в собі і в інших, вміти поставити на своєму. Можна сказати, що асертивність - це адекватна оцінка обстановки і своєї поведінки, це шлях до самореалізації, шлях саморозвитку [6].

Склалася традиція описувати асертивно поведінку через деякий набір правил (прав), які зберіг у своїй поведінці асертивний чоловік.

М. Дж. Сміт, вважав, що з точки зору прав особистості - людина обізнаний про власні права, користується ними і, при необхідності, відстоює свої права. У той же час асертивно людина визнає за оточуючими такі ж права і прагне будувати відносини без порушення чийось прав.

Отже, з точки зору М.Дж. Сміта, кожна людина має право:

1. сама судити про свою поведінку, думки і емоції, і нести відповідальність за наслідки;
2. не давати ніяких пояснень і обґрунтувань, що виправдовують свою поведінку;
3. самою вирішувати, чи відповідає вона і в якій мірі за проблеми інших людей;
4. змінювати свої погляди;
5. робити помилки і відповідати за них;
6. сказати "я не знаю";
7. не залежати від доброї волі інших людей;
8. чинити нелогічно;
9. сказати іншому "я тебе не розумію";
10. сказати "мене це не хвилює".

У разі виникнення дисбалансу «мої права - чужі права» поведінка стає пасивною (у мене прав менше, ніж у

оточуючих) або агресивною (у мене прав більше, ніж у оточуючих). Маніпуляція з точки зору прав особистості скоріше агресивна, так як об'єкт маніпуляції не використовує частину своїх прав за необізнаність, свідомо чи через «забудуватість». Цікавою є комбінація «у мене немає прав, у оточуючих немає прав» - граничний випадок пасивності, що схоже на смерть особистості [14].

Уміле і успішне застосування цих прав передбачає використання комунікативних прийомів, яким легко навчити як дітей, так і батьків. В основі всіх прийомів - взаємна повага, доброзичлива наполегливість, ввічлива вимогливість [5].

Відзначимо, що сформульовані правила частково присутні в традиційних роботах з педагогічної комунікації.

Таким чином, асертивна поведінка в комунікативному педагогічному процесі - це оптимальний варіант спілкування вчителя з учнями та батьків з дітьми, що призводить до формування самостійної і відповідальної особистості, здатної успішно вирішувати проблеми - психологічні, освітні та ін. А це і є мета сучасного гуманістичного освіти. Відзначається недостатня відпрацьованість досліджуваної проблеми у педагогічній та методичній літературі. У сучасному стандарті не приділяється уваги цій стороні процесу розвитку освіти, тоді як, наприклад, навчальні плани освіти США містять спеціальний розділ, в якому акцентується увага на формування таких якостей в учнів, як віра в свої сили, позитивна самооцінка, самоповага, демонстрація взаєморозуміння і дружелюбності, вміння організувати свою працю, своє життя. У процесі навчання на особистісний фактор звертається особлива увага [7].

Деяким людям не вистачає асертивності, оскільки у них немає досвіду. Незважаючи на те, що упевнена поведінка сильно залежить від особливостей сімейного виховання та взаємин з батьками, проявляється він у спілкуванні з однолітками. Особливо відсутність цих навичок проявляється в підлітково-

му віці, коли спілкування стає провідною діяльністю. Виникає потреба в набутті навичок спілкування та взаємодії. Це дає величезні можливості для розвитку навичок впевненої поведінки в спеціально організованих групах. Необхідно змоделювати умови, в яких можливо сформувати навички впевненості в собі. Максимально ефективним і дієвим в розвитку асертивної поведінки підлітків є формат соціально-психологічного тренінгу (СПТ). Даний метод дозволяє ефективно вирішувати завдання, пов'язані з розвитком навичок спілкування, керування власними емоційними станами, усвідомленням власних емоцій і розумінням їх вираження в оточуючих, самопізнання і само прийняття [2; 17].

Оптимальні умови для набуття знань, умінь і навичок створює психологічний тренінг. Тренер допомагає усвідомити неефективність стилю спілкування і замінити його на ефективний стиль. Таким чином, мета тренінгу з розвитку асертивності у підлітків полягає в оволодінні навичками впевненої поведінки в міжособистісних відносинах, у виробленні такої поведінки, яке є прийнятним як для індивіда, але й суспільства в цілому. Так як асертивність як особистісна якість проявляється у взаємодії людей, в групі, то і формувати її необхідно в умовах групової роботи, тобто в процесі тренінгових занять. Беручи до уваги все вищезазначене та враховуючі вікові, психологічні особливості підлітків можна стверджувати, що їх асертивні вміння та поведінку потрібно формувати і розвивати.

Становлення особистості через самоусвідомлення, активну внутрішню роботу відбувається саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці. Це зумовлює критичне осмислення свого попереднього досвіду, формує нові уявлення про себе як особистість, своє майбутнє. Така ситуація визначає актуальність вивчення проблеми становлення особистісної зрілості у ранньому юнацькому віці.

Вступаючи у світ дорослих стосунків, старшокласники засвоюють загальнолюдські духовні цінності, виробляють своє ставлення до них, формують свій погляд та свої переконання. Цей вік сприятливий для розвитку відповідальності, самостійності, здатності до активної участі в житті суспільства і свого особистого життя, до конструктивного вирішення різних проблем самовизначення.

Розвиток самосвідомості – центральний психічний процес раннього юнацького віку. Найбільш важливий компонент самосвідомості – самоповага. Це поняття включає і задоволення собою, і прийняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого наявного та ідеального Я. Людина з високою самоповагою вірить в себе і в те, що може подолати свої недоліки. Низька самоповага, навпаки, передбачає стійке почуття неповноцінності, меншовартості, що негативно впливає на емоційне самопочуття і соціальну поведінку особистості. Юнаки з пониженою самоповагою залежні від думки оточуючих, легко потрапляють під вплив. Понижена самоповага і комунікативні труднощі знижують соціальну активність юнаків і дівчат.

Отже, з метою сприяння формуванню у підлітків навичок асертивної поведінки можна застосовувати тренінг асертивності "Я – асертивний", спрямований на самоусвідомлення, розуміння самого себе, самоприйняття, та на основі цього формування відповідальної – асертивної поведінки. Оскільки асертивність передбачає усвідомлене ставлення до прийняття важливих рішень людиною, вміння відстояти власні переконання, узгодженість поведінки з внутрішніми мотивами і ціннісними орієнтаціями, самостійність і здатність брати на себе відповідальність при прийнятті рішень, то тренінг побудований не лише як тренування і розвиток навичок впевненої поведінки, а як система підходів до розуміння своїх потреб, можливостей, бажань, ставлення до самого

себе, розвиток навичок конструктивної взаємодії з оточуючими.

Тренінг асертивності може бути ефективним методом превентивної роботи зі старшокласниками, оскільки вміння впевнено сказати "ні" у ситуаціях психологічного тиску з боку однолітків може попередити залежність від шкідливих звичок та девіантну поведінку.

Важливим моментом є той факт, що тренінг орієнтований не стільки на кінцевий результат, скільки на динаміку процесу саморозвитку. Він повинен стати для учасників подією, яка б дала можливість змінити їх світосприйняття і розширити життєві можливості.

1. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: Учебное пособие для студ. ВПНЗ / А.С.Белкин.- М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 192 с.
2. Бішоп С. Тренінг асертивності / С.Бішоп - СПб.: Питер, 2001. - 208 с.
3. Вікова психологія: Навчальний посібник / М.В.Савчин, Л.П.Василенко. К.: Академвидав, 2009. - 370 с.
4. Горноста́й П. Психологія особистості: словник-довідник / П.Горноста́й, Т. Титаренко. - К.: "Рута", 2001. - 320 с.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя / В.А.Кан-Калик.- М.: Просвещение, 1987. - 197 с.
6. Капшони В. Как делать все по-своему, или Ассертивность - в жизнь / В.Капшони, Т.Новак - СПб.: Питер, 1995. - 186 с.
7. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция. Исправление недостатков характера у детей и подростков. Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1994. - 256 с.
8. Коробкова Т. А. Асертивність як вид педагогічної комунікації / Т.А.Коробкова - Н. Новгород: Изд. ВИПИ, 2000, - с.138-139.
9. Кривцова С.В. Тренінг: навички конструктивного взаємодія з підлітками / С.В. Кривцова, Е.А.Мухаматуліна - М.: Генезис, 1997. - 192 с.
10. Прихожан А.М. Психологія нещасливого: тренінг впевненості в собі. - М.: Тц «Сфера», 2000. - 198 с.
11. Психологический словарь / оред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. - 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Астрель: АСТ:и, 2006. - 479 с.
12. Психологія особистості. Тексти / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузіря. М.: Изд-во МГУ, 1982. - С.85-89.
13. Словник практичного психолога. / За заг. ред. С. Ю. Головіна. - Мінськ: Харвест., 1997р. - 487 с.
14. Сміт М.Дж. Тренінг впевненості в собі: комплекс вправ для розвитку впевненості (пер. з англ. Путяті В.). - 2002. - 244 с.
15. Степанов С. Популярная психологическая энциклопедия / С.Степанов. - М.: Эксмо, 2005. - 364 с.
16. Тагірова Г.С. Психолого-педагогическая коррекция в работе с трудными подростками / Г.С. Тагірова. - М.: Педагогическое общество России, 2003. - 128 с.
17. Тиунова О.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування навичок асертивної поведінки у старшокласників. Режим доступу: URL https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q.

ЕМОЦІЙНІ КОМПОНЕНТИ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Штих Ірина Ігорівна

старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

Ключові слова:
*професійна підготовка,
особистість фахівця,
емоційні компоненти,
емпатія*

У статті мова йде про професійну підготовку студента вищого навчального закладу на прикладі студентів – майбутніх психологів. Підкреслюється роль емоційних компонентів в структурі професійних здібностей майбутнього психолога, акцентується увага на розвитку емоційної сфери, зокрема такої професійно важливої здібності як емпатія. Висвітлюються результати досліджень і пропонуються практичні підходи формування емпатичних здібностей студентів у процесі навчання у ВНЗ.

Keywords:
*training,
professional identity,
emotional components,
empathy*

In this article we are talking about training students of higher institutions navchalnoho the example of students - the future psychologists. Emphasizes the role emotional components in the structure of professional skills of the future psychologist, focuses on the development of the emotional sphere, including such important professional skills as empathy. Results of the studies and practical approaches proposed forming empathic abilities of students in the learning process at the university.

Ключевые слова:
*профессиональная подготовка,
личность специалиста,
эмоциональные компоненты,
эмпатия*

В статье идет речь о профессиональной подготовке студента высшего учебного заведения на примере студентов - будущих психологов. Подчеркивается роль эмоциональных компонентов в структуре профессиональных способностей будущего психолога, акцентируется внимание на развитии эмоциональной сферы, в частности такой профессионально важной способности как эмпатия. Представлены результаты исследований и предлагаются практические подходы формирования эмпатических способностей студентов в процессе обучения в вузе.

Професійне становлення під час навчання у ВНЗ значною мірою залежить від самої особистості майбутнього спеціаліста, від його бажання, мотивації та інших характеристик. Проте створити умови для такого становлення - задача закладу освіти. Сучасна філософія освіти вищої школи окреслила образ студента як творчої, вільної особистості, яка

розкриває свій потенціал у науково-дослідній діяльності, вмє самостійно організувати власне навчання та саморозвиток.

Теоретичні та методологічні засади професійної підготовки майбутніх практичних психологів розглядаються в роботах Т. М. Данилової, Н. М. Дуднік, Л. М. Кобильника, М. О. Коць, Н. Ф.

Литовченко, О. В. Літвінової, Л. В. Логінової, О. О. Міненко, Л. В. Мови, В. Г. Панка, Н. І. Пов'якель, Л. П. Скорич, І. Г. Тимощука, О. Л. Туриніної, Н. В. Чепелевої та ін.

Науковцями аналізуються професійно значущі якості особистості психолога, які потрібно в свою чергу розвинути та вдосконалити (І. В. Дубровіна, Є. П. Ільїн, Р. В. Овчарова, А. К. Маркова). Однією з таких якостей виділяють емпатію (М. А. Анімов, В. М. Вартанян, П. П. Горностаї, Т. М. Данилова, Н. Ф. Каліна, Х. Когут, Т. В. Мінько, Л. В. Мова, К. Роджерс, О. П. Саннікова, І. Г. Тимощук, Н. В. Чепелева та ін.) [1; 4; 5].

В останні десятиріччя, у зв'язку з розвитком психологічної антропології, гуманітарної психології, суб'єктного підходу до вивчення особистості, а також зі зростанням популярності гуманістичної парадигми, значно збільшилася кількість досліджень емпатії. Перш за все, досліджується її значення для фахівців професій соціономічного типу загалом і, зокрема, психотерапевтів, медиків, учителів, викладачів вищих навчальних закладів, практичних соціологів та ін.

На даному етапі розвитку сучасної психології емпатія та її еквіваленти – емпатійне переживання, співпереживання, співчуття досліджуються багатьма психологічними школами, течіями, які пов'язані з проблемами вивчення спілкування, розвитку особистості, її взаємодії в різних видах діяльності. Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього ества моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги. Емпатійність розглядається як один із засобів обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідна умова розвитку особистості, її емоційної зрілості, міжособистісного взаєморозуміння.

Професійна емпатія має відповідати загальному високому показникові емпатії; умінню ідентифікувати й аналізувати міміку та пантоміміку; умінню врегульовувати конфлікти; самокритичності; високому рівню самоконтролю й адекватному сприйняттю критики на свою адресу; розвиненим комунікативним якостям (включаючи вміння слухати); нормальному рівню вираженості тривожності та відрізнятися чутливістю й інтересом до потреб і проблем оточуючих.

У багатьох визначеннях фігурує, що емпатія – це здібність, яку можна спеціально розвивати. Теж саме слід сказати і за погляди про емпатію, як комунікативну навичку. У данному випадку А. Е. Айві, М. Б. Айві, Ю. Б. Гіппенрейтер, Дж. Іган, Т. Д. Карягіна, К. М. Козлова, Р. Кочюнас, Л. Саймек-Даунінг та К. В. Ягнюк чітко заявляють про те, що можна навчитися використовувати емпатію у консультативному процесі [3; 4; 5; 7].

Виявлено, що емпатія детермінує пізнання людини людиною, діалогічність спілкування, прояв соціальної перцепції, саморегуляцію поведінки, комунікативну й інтерактивну сторони спілкування, подолання бар'єрів спілкування, адаптивність поведінки і комфортність соціальних стосунків суб'єктів взаємодії, зниження напруженості психологічних захистів особистості.

До структури професійної емпатії входить синтез індивідуально-психологічних якостей, умінь і навичок, що представлені такими компонентами: особистісним (високий показник вираженості емпатії, який характеризується чутливістю й інтересом до потреб і проблем оточуючих); самокритичність та адекватне сприйняття критики на свою адресу; потреба в позитивному відгуку; адекватна самооцінка; низький рівень прояву агресії; пластичність мислення; емоційним (середні показники нервово-психічної стійкості; уміння встановлювати емоційний контакт за рахунок уміння керувати емоціями й дозувати їх, адекватно виявляти емоції, гнучкості, розвиненості та виразності емоцій, від-

сутності домінування негативних емоцій; контроль зближення з людьми на емоційній основі); комунікативним (середній рівень комунікативної активності; уміння ідентифікувати й аналізувати міміку та пантоміміку; уміння врегулювати конфлікти; товариськість; якості гарного співрозмовника та слухача з розвиненим рівнем комунікативного контролю); мотиваційно-вольовим (розвинені вольові якості; мотиваційна стійкість; пластичність поведінки у випадку помилкової дії).

У сучасній психології зроблено досить ґрунтовний історичний огляд зарубіжних досліджень емпатії Т.П.Гавриловою [3; 4]. Упродовж останніх років він був доповнений оглядом досліджень емпатії в рамках особистісно центрованого підходу, в контексті дослідження соціально-психологічної емпатії та визначення основних положень у вивченні цього явища. Після класичної роботи Т.П.Гаврилової з'явилася низка нових досліджень емпатійних явищ не тільки в зарубіжній, але й у вітчизняній психології. Журавльова Л.П. спробувала доповнити згадані погляди, систематизувала різні підходи до розв'язання проблеми емпатії і намітила деякі перспективи їх подальшого дослідження «Перед дослідниками стоїть завдання, – наголошує Т.П.Гаврилова, – створення теорії емпатії, проникнення у її природу, аналізу функції емпатії в житті людини, вивчення генезису емпатії і умов її формування» [4].

Підсумовуючи історію філософських досліджень емпатії, Журавльова Л.П. у своїй монографії виокремила два аспекти її розгляду [6]:

- як метод пізнання предмета або об'єкта;
- як властивість, здатність людини.

Розглядаючи проблему природи емпатії, її розвитку, суть важливо з'ясувати механізми досліджуваного явища. Це питання видається ще складнішим, ніж визначення самого поняття «емпатія», оскільки до різних його трактувань додалося розмаїття в тлумаченнях змісту одних і тих же механізмів.

Деякі дослідники механізмом емпатії вважали емоційне зараження або наслідування. Інші психологи розділяли критику Г.Олпортом ідеї У.Мак-Дауголла про емоційне зараження як основний механізм симпатії. Вони припускали, що соціальна ситуація вимагає від людини складніших форм реагування, ніж наслідування або зараження, оскільки перед людиною завдання розуміння досліду інших людей. Так, Г.Олпорт, не заперечуючи наявності механізму зараження, вносить умовно-рефлекторну поправку, яка дозволяє ставити питання про набування дитини симпатії шляхом досягнення схожості між досвідом суб'єкта і об'єкта.

Т.П.Гаврилова механізмами емпатії називає емоційне зараження на нижчих рівнях її розвитку (у маленьких дітей) і часткову або повну ідентифікацію на вищих рівнях - за певної сформованості «Я» людини. У її пізніших роботах виникнення емпатії пояснюється і механізмом емоційної децентрації [4].

Основними особистісними чинниками, що впливають на емпатійність людини, є емоційна чутливість, зацікавленість в інших людях, гнучкість, висока поведінкова пристосованість, екстраверсія, тривожність, стійкість особистості, ухвалення ролей, само ототожнення індивіда, домінуюча мотивація (колективістська або егоцентрична), стійкість мотивів, міра суб'єктивної значущості в системі цінностей інших людей і власного «Я» [7] і т.п.

Зазначені особистісні фактори, що впливають на емпатійність людини, доповнив російський психолог І.М.Юсупов. На відміну від К.Юнга, він стверджує, що більш схильні до емпатії не екстернали, а інтерналі; заважає формуванню і прояву емпатії егоцентризм, тривожність, агресивність, депресія, невротизація, та відповідні особистісні установки: уникати зайвих контактів, вважати неприйнятним проявити допитливість до іншої особи, спокійно ставитися до переживань і проблем інших людей [10]. А.П. Василькова характеризує високоемпатійних особистостей як

м'яких, доброзичливих, комунікабельних, емоційних, високоінтелектуальних, низькоемпатійних – замкнених і недоброзичливих.

Наступна група чинників, які впливають на емпатійність суб'єкта, – це особливості емоціогенної ситуації (інтенсивності стимулу, що викликає емпатію: біль, сльози тощо). Серед факторів, зумовлюють особливості репрезентації емпатії суб'єктом, називають і відповідні характеристики об'єкта емпатії: особливості його особистості, психологічну і соціальну дистанції з суб'єктом, частоту спілкування з ним, міру схожості з ним.

Для розвитку емпатії важливими є і соціальні фактори. Л. Мерфі досліджено вплив соціальних груп, у яких виховується дитина, на розвиток її емпатійності. І.М.Юсупов вивчив деякі демографічні фактори і показав, що, на його думку, лише за умови соціалізації підлітків у місті можливий розвиток емпатії, а соціалізація їх у сільській місцевості гальмувала розвиток емпатійності.

Створення теорії будь-якого психологічного явища, у тому числі й емпатії передбачає фундаментальне системне дослідження різних його аспектів. На думку науковців, вивчення емпатії вимагає особливої методології, відмінної від тих, на які спиралися у своїх дослідженнях учені до останнього часу. Ряд науковців та дослідників, у тому числі і Журавльова Л.П., вважає, що вивчення природи емпатії і побудова її теорії можлива за умови інтеграції еволюційного, соціокультурного, власне психологічного (особистісного) підходів на основі принципів системного дослідження, доповненого відповідними положеннями гуманітарної психології [6].

Отже, у трактуванні дослідниками суті емпатії можна виділити п'ять основних тенденцій у розумінні її феноменології, а саме як:

- Емоційний процес переживання афективного стану іншого у відповідь на його емоційну поведінку,

- Когнітивний процес – розуміння, осмислення внутрішнього життя іншої людини, здатності прийняти роль, перспективу, позицію іншого,

- Складний афективно-когнітивний процес – взаємодія афективних (емоційних), когнітивних (пізнавальних), і конативних (моторних, дієвих, поведінкових, комунікативних) компонентів.

Багатозначність розгляду емпатії дослідниками дає підставу виділити в структурі емпатії наступні компоненти:

1. Емоційний – здатність розпізнавати і розуміти емоційні стани іншої. Характеризується як пасивне співчуття, форма співучасті в емоційному стані партнера, за яким немає дієвого початку («я бачу, що йому погано»).

2. Когнітивний – здатність подумки переносити себе в думки, почуття і дії іншого. Характеризується сприйняттям і розумінням внутрішнього світу іншої людини, проявом співчуття («мені шкода його, мені небайдуже, що йому погано»).

3. Поведінковий – здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини; допомагаюча, сприятлива поведінка як відповідь на переживання іншого. Характеризується як прагнення до надання дієвої допомоги («я допоможу, я спробую допомогти»).

Так, з когнітивної емпатією ми зустрічаємося в тих випадках, коли в процес спілкування включені інтелектуальні компоненти, і ми намагаємося співпереживати партнерові, порівнюючи його поведінку зі своєю або знаходячи аналогічні ситуації у своєму минулому житті. Емоційна емпатія заснована на наслідуванні почуттів і реакцій співрозмовника. Якщо когнітивна й емоційна емпатія можлива при будь-яких типах відносин, то поведінкова, дієва емпатія зазвичай характерна для відносин з близькими людьми. При цьому ми не тільки мислимо (сприймаємо, розуміємо), не тільки відчуваємо (співпереживаємо), а й діємо (допомагаємо справою) [2].

Існують різні критерії виділення видів і форм емпатії, наприклад:

1) генезис емпатії (на основі цього критерію виділяють глобальну, егоцентричну і просоціальну емпатію);

2) диспозиційність емпатії (особистісна й ситуативна емпатія);

3) рівень розвитку емпатії (елементарно – рефлекторні та особистісні форми емпатії).

Такий критерій визначення форм емпатії, як напрям емпатичних переживань, пов'язаний із загальною спрямованістю особистості та її ціннісними орієнтаціями. Згідно з цим критерієм, емпатія ділиться на співчуття і співпереживання.

У сучасній психології вже не заперечується той факт, що емпатія може бути спрямована як на самого себе, так і на іншу людину. Форму емпатії, спрямовану на себе, позначають як співпереживання, почуття дискомфорту або дистрес. Вона виникає в ситуації, коли сприймається стан партнера викликає напругу і фрустрацію власних міжособистісних потреб суб'єкта емпатії, і він опиняється емоційно вразливим. При цьому індивід відчуває подібні з об'єктом емпатії переживання, але вони звернені на себе.

Форму емпатії, спрямовану на іншого, позначають як співчуття, співпереживання чи емпатичну турботу. У співчутті відбивається переживання індивідом неблагополуччя іншого безвідносно до власного благополуччя. Воно виникає в ситуації, коли сприймається стан партнера актуалізуються моральні спонукання на його користь і викликається потреба допомогти йому.

Досить поширеним в науці є погляд на емпатію як складову емоційної сфери особистості. Так, емпатія визначається: як здатність людини емоційно відгукватися на переживання іншого, чи людини, чи тварини, чи антропоморфізованого предмету; як суто емоційний феномен, що репрезентує триланковий процес (співпереживання – співчуття – внутрішнє сприяння); як осягнення емоційного стану іншого, як

проникнення в переживання іншої людини; як здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяючи його переживання; як “вчуття” в позицію іншого, уміння поставити себе на його місце, глянути на все його очима і відчувати його стан; як почуття, що передає духовне єднання.

Таким чином, на сьогодні можна розрізнати:

1) емпатію емоційну – засновану на механізмах проєкції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого;

2) емпатію когнітивну – що базується на інтелектуальних процесах: порівняння, аналогія тощо;

3) емпатію предиктивну – що проявляється як здатність передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього ества моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги. Емпатійність розглядається як один із засобів обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідна умова розвитку особистості, її емоційної зрілості, міжособистісного взаєморозуміння.

Емпатія – здатність розуміти емоційний стан іншої людини, співчувати, співпереживати. Процес емпатії за своїм змістом є інтелектуальним. Уміння сприйняти почуття іншої людини як свої власні, здатність до емоційного відгуку є специфічним компонентом спілкування та особливим засобом пізнання людини людиною. Цей феномен у психології отримав назву емпатія.

Деякі дослідники протиставляють емпатію розумінню людини. Емоційна природа емпатії виявляється в тому, що ситуація іншої людини не стільки «про-

думується», скільки «відчувається». Але без емпатії навряд чи можливе адекватне розуміння. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в таких видах діяльності, як педагогіка, мистецтво, медицина, управління.

Прояв емпатії в спілкуванні свідчить про загальну установку не стільки на розуміння з формального боку спілкування, скільки на входження в його прихований зміст, психічний стан іншої людини, що відображаються передусім невербальними засобами – інтонацією, жестами, позами.

Емпатійні тенденції є в кожній людині, але їх розвиток залежить від умов виховання та соціального оточення. Формуючи образ свого «Я», дитина нерідко адресує вчинки собі, так, як це робили щодо неї батьки, вчителі, взагалі дорослі. Вона програє соціальні ролі інших, переносячи власне «Я» в об'єкти своєї уяви. Така децентрація «Я» дедалі частіше здійснюється у внутрішньому плані.

Кожна людина має власний репертуар ролей, ситуацій міжособистісної взаємодії. Репертуар ролей тим ширший, чим багатший соціальний та емоційний досвід особистості. Схильність до переживань розвивається відповідно до низки відомих соціальних ролей. Зіткнення з подібними ситуаціями актуалізує ті уявлення, які суб'єктивно нібито відповідають певному партнеру по спілкуванню.

Характер спілкування матері і дитини, педагога і учня викликає емоційну реакцію, яка стає стійкою при частому повторенні. Але це не вияв типових властивостей особистості, а швидше належний відгук на певний стиль поведінки. Стиль спілкування пов'язаний з емоційним співчуттям партнерові. Емоційність особистості визначається не тільки її орієнтацією в соціальному середовищі, а й значущістю засобів впливу на людей.

Дослідження засвідчують, що розвиток емпатії залежить не стільки від кола

взаємодії з іншими людьми, скільки від суб'єктивної значущості цих осіб для особистості, тобто зумовлений кількістю осіб яких вона по-справжньому цінує. Обмеженість кола осіб, яким схильна співчувати людина, не тільки блокує емоційну чутливість, в окремих випадках вона може переходити у жорстокість.

Отже, емпатія – надзвичайно складне, багатогранне поняття, яке означає: осягнення емоційних станів іншої людини; психічний процес, який дасть змогу зрозуміти чужі переживання (емпатія як механізм пізнання); дію індивіда, що допомагає йому особливим чином побудувати спілкування (емпатія як особливий вид уваги до іншої людини); здібність, властивість індивіда, його здатність проникати в психічний стан іншої людини, з якою вступає в контакт (емпатія як характеристика особи, тобто емпатійність). Встановлено, що здатність до прояву емпатії зростає за умови різкої подібності людей між собою, а також у набутті життєвого досвіду.

Професійне становлення особистості психолога охоплює весь період практичної діяльності фахівця. Даний процес бере свій початок з університетської лави і триває протягом усього професійного життя психолога. Зміст професіоналізму людини полягає не тільки в досягненні нею високих професійних результатів, не тільки у високій продуктивності її праці, але неодмінно містить психологічні компоненти – внутрішнє ставлення людини до праці, стан її психічних якостей (мотиваційна і операціональна сторони професіоналізму). Тобто професійне становлення фахівця значною мірою залежить від особистісної компоненти, від усвідомленості необхідності саморозвитку й самовдосконалення.

Поняття «професійної емпатії» охоплює індивідуально – психологічні особливості та необхідні знання, уміння й навички для ефективної діяльності психолога – практика. Професійна емпатія є системою індивідуально – психологічних характеристик, а саме компонентів

емпатії, емпатійної спрямованості, модальності, рівня вираженості емпатії та її видів і т. ін.; а також процесуальних характеристик емпатії на рівні когнітивно - емотивно - дієвої взаємодії в контексті циклів емпатійного реагування, технічних аспектів емпатії, структури емпатійної репліки та ін.

Беручи до уваги всю складність розуміння емпатії як психологічного феномена та враховуючи погляди науковців про емпатію, як професійно важливу якість практичного психолога, ми розуміємо доцільність вивчення даної теми в наш час. Актуальним на сьогодні є визначення чинників розвитку емпатії й оптимального рівня її вираженості для ефективної роботи практичного психолога. Окремої уваги потребує розвиток професійної емпатії як емоційної компоненти в структурі особистості студен-

та-майбутнього психолога у процесі фахової підготовки.

З метою діагностики емпатії та її форм ми застосовували такі методики як діагностика емпатії за методикою А. Мехрабяна і Н. Епштейна, методика діагностики рівня емпатійних здібностей Бойко В.В., опитувальник Т. Данилової для визначення типу спрямованості особистості практичного психолога. Дослідження проводилось на базі МДУ серед студентів напряму підготовки «Практична психологія».

Нами виявлено, що рівні прояву емпатії відрізняються у студентів, що тільки почали своє навчання в університеті ступеню «Бакалавр» і студентів, які закінчують навчання на освітньо - кваліфікаційному рівні «Спеціаліст».

Дані, отримані в результаті проведеної діагностики за методикою Мехрабяна - Епштейна представлені у табл. 1.

Таблиця 1.
Результати дослідження рівня емпатійних здібностей за методикою Мехрабяна-Епштейна

Рівень емпатії	Кількість студентів 1 курсу (у %)	Кількість студентів 5 курсу (у %)
Високий рівень	8,7%	16,6%
Середній рівень	46,1%	66,7%
Низький рівень	30,8%	8,3%
Дуже низький рівень	15,4%	8,3%

Як бачимо, у студентів першокурсників низький і дуже низький рівні емпатії складають 46,2% - практично стільки ж як і середній рівень (46,1%). А високий рівень проявляють лише 8,7% студентів, що майже у два рази нижче, ніж студентів на п'ятому курсі (16,6%). З цього можемо зробити висновок, що роки навчання в університеті на спеціальності «Практична психологія» грають певну роль у формуванні емпатійних здібностей студентів. Проводиться професійна підготовка, цілеспрямовано формуються якості, необхідні у практичному застосуванні в майбутній професії. Серед цих якостей одне з провідних місць посідає емпатія.

Серед студентів п'ятого курсу удвічі більше студентів з високим рівнем емпатії і у 2,7 разів менше студентів з ни-

зьким і дуже низьким рівнем емпатії, що дуже чітко вказує на тенденцію формування емпатії в процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Середній рівень проявляє майже у півтора рази більше студентів - п'ятикурсників ніж студентів першого курсу.

Отже, рівень емпатії підвищується відповідно до рівня професійної підготовки студентів - психологів.

Теоретично обґрунтувавши актуальність дослідження емпатії у психологів під час навчання у вищих навчальних закладах, ми дослідили рівень розвитку емпатійних здібностей студентів за допомогою тесту «Емпатійні здібності» В. В. Бойка.

Результати дослідження емпатійних здібностей за методикою В. В. Бойка представлені в табл. 2.

Таблиця 2.

Результати дослідження за методикою визначення каналів емпатії (В.В. Бойко)

Вид емпатії	Категорії студентів	
	Студенти першокурсники	Студенти п'ятикурсники
1. Раціональний канал емпатії	20,8 %	12,5 %
2. Емоційний канал емпатії	20,8 %	18,8 %
3. Інтуїтивний канал емпатії	16,7 %	25 %
4. Установки, що сприяють чи перешкоджають емпатії	8,3 %	12,5 %
5. Проникаюча здатність в емпатії	16,7 %	6,25 %
6. Ідентифікація	16,7 %	25 %

На високому рівні найбільш представлені такі канали емпатії як емоційний канал емпатії та проникаюча здатність в емпатії. Низький рівень прояву всіх складових емпатії найбільш характерний для ідентифікації та інтуїції. Всі інші канали – раціональний, установки, що сприяють чи перешкоджають емпатії – представлені переважно на середньому рівні.

Результат, отриманий нами непростий для інтерпретації. Як бачимо з таблиці 2. найбільш розвинений в студентів усіх курсів емоційний канал емпатії (20,8 % у першокурсників і 18,8 % у старшокурсників). Емоційний канал емпатії фіксується як здатність людини входити в емоційний резонанс з оточуючими - співпереживати, брати участь. Емоційна чуйність стає засобом входження в енергетичне поле партнера. Зрозуміти внутрішній світ іншої людини, прогнозувати її поведінку й ефективно впливати можливо тільки у випадку, якщо сталося енергетичне підстроювання до партнера. Співучасть і співпереживання виконує роль сполучної ланки між людьми.

Першокурсники показують більш високий ніж старшокурсники раціональний канал емпатії (20,8 %), а п'ятикурсники показують найвищий рівень по інтуїтивному каналу емпатії (25 %). Це може інтерпретуватись наступним чином: студенти молодших курсів застосовують у своєму розумінні іншої людини більшою мірою свої теоретичні знання (раціональний канал), а студенти старших кірсів – свої професійні якості –

емоції та інтуїтивне мислення, що цілеспрямовано розвивалось за час навчання у вузі. Про це свідчить і той факт, що у старшокурсників сумарний відсоток за емоційним та інтуїтивним каналом складає разом – 48,8%, а в першокурсників – 37,5%.

Цікаво, що в сумі за раціоналізацією та ідентифікацією як у першокурсників, так і в п'ятикурсників приблизно однакові показники – 37,5 % та 37,5 % відповідно. Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення людини на розуміння сутності будь-якого іншого людини, на її стан, проблеми та поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, що відкриває шляхи емоційного та інтуїтивного відображення партнера. Тобто, раціональний канал готує фахівця до емоційного та інтуїтивного сприймання – з чого у випускників більш високі показники, які ще лише будуть формуватися у першокурсників.

Умовою успішної емпатії є ідентифікація. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування. Ми бачимо досить високі показники з ідентифікації у студентів – 16,7 % та 25 % у першокурсників та п'ятикурсників відповідно. Хоча аналіз за рівнем вияву даного каналу показує, що саме з ідентифікації студенти проявили низький рівень.

Проникаюча здатність в емпатії розцінюється як важлива комунікативна

властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю і емпатичного розуміння. Студенти п'ятого курсу показали невисокий прояв проникаючої здатності на відміну від першокурсників

(6,25% проти 16,7% відповідно). Цей результат потребує додаткового уточнення для виявлення причин даного явища у зв'язку з важливістю проникаючої здатності в роботі практичного психолога.

Результати досліджень за методикою Т.Данилової занесені в табл. 3.

Таблиця 3.
Домінування типу спрямованості особистості студентів – майбутніх психологів
(за методикою Т. Данилової)

Тип спрямованості особистості студента	Кількість студентів 1, 5 курсів
Егоцентрична спрямованість	19,5 %
Гуманістична спрямованість	37,5 %
Екзистенційна спрямованість	25 %
Прагматична спрямованість	22,5 %

Аналіз отриманих даних за методикою Т. Данилової показує наступне:

При егоцентричній спрямованості особистості цілі, інтереси, потреби носять переважно егоїстичний характер і займають центральне місце в ієрархії цінностей. Спілкування з іншими людьми має, як правило, маніпулятивний і споживацький відтінок, характеризується відсутністю справжнього, непідробного інтересу до співрозмовника. Егоїсти центровані на своїх особистих переживаннях, не здатні вийти за їх межі.

Цей тип спрямованості не відповідає професійним вимогам практичного психолога. Теоретично він повинен бути представленим в якомога меншій кількості студентів. Так власне і є – лише 19,5 % досліджуваних за результатами методики проявляють даний тип спрямованості особистості.

При гуманістичній спрямованості цілі, інтереси та потреби інших людей набувають першорядного значення. У спілкуванні такі люди толерантні, автентичні, емпатійні. Особи з даним типом спрямованості можуть працювати в сфері психології, оскільки особистісні якості їх відповідають професійним вимогам. Серед обстежених студентів даний тип спрямованості домінує у 37,5%.

Спрямованість, при якій домінуючою потребою виступає потреба у внутріш-

ній діяльності, яка характеризується високим рівнем самоаналізу, прагненням до самовдосконалення та самореалізації – це екзистенційна спрямованість. Ми виявили її у четвертій частині студентів – тобто у 25 %. Цей тип спрямованості сприяє становленню професійних навичок психолога, мотивує його до самопізнання та розуміння потреб клієнтів. Цінний вид спрямованості для майбутніх психологів.

Студенти з гуманістичною та екзистенційною спрямованістю разом становлять 62,5 % і відповідно за методикою Бойко – 69 % проявляють високий і середній рівні емпатії. З чого ми можемо зробити висновок, що емпатія в значній мірі розвивається в осіб з гуманістичною та екзистенційною спрямованістю.

При прагматичній спрямованості особистості системою домінуючих потреб є плани і успіхи у виконуваний особистістю діяльності, інакше кажучи, особистість орієнтується на конкретні результати своєї діяльності, які в свою чергу, визначають особистісну цінність і значимість. Цей вид спрямованості показали 22,5 % студентів, що свідчить про прагнення до успіху, професійної реалізації та фахового удосконалення.

Егоїстична спрямованість характерна для осіб з низьким та дуже низьким рівнями емпатії, а прагматична зустрічається

ся як в осіб з низьким рівнем емпатії, так і з середнім рівнем емпатії.

Можна узагальнити, що для психолога важливим є гуманістичний напрям розвитку, екзистенційне світобачення та прагматизм, завдяки якому можуть успішно реалізовуватись професійні плани та амбіції. Егоїстичний тип особистості не сприяє розвитку емпатійних здібностей і не є сприятливим в прогнозі подальшої професійної реалізації студентів як майбутніх психологів.

Таким чином, нами були проаналізовані та узагальнені рівні розвитку емпатії та спрямованості особистості у студентів-психологів. Застосовувані методики дослідження підтвердили свою перспективність, а також здатність даного підходу виявляти емпатійних людей. Виявлено, що рівень емпатії підвищується пропорційно рівню професійної підготовки студентів – психологів (з першого по п'ятий курс навчання).

На високому рівні представлені такі канали емпатії як емоційний канал емпатії та проникаюча здатність в емпатії. Низький рівень прояву всіх складових емпатії найбільш характерний для ідентифікації та інтуїції. Всі інші канали – раціональний, установки, що сприяють чи перешкоджають емпатії – представлені переважно на середньому рівні.

За нашими дослідженнями найбільше представлена гуманістична та екзистенційна спрямованість особистості практичного психолога, а отже емпатія в значній мірі розвивається в осіб саме з таким типом спрямованості.

Виявлений в результаті емпіричного дослідження взаємозв'язок: рівень емпатії і гуманістична спрямованість показала непряму залежність внаслідок недостатньої ступеня підготовки студентів в загальнокультурному плані. Даним дослідженням підкреслюється необхідність переорієнтації структури освіти з інтелектуальної на гуманістичну.

Рекомендовано систематичне обстеження студентів-психологів на предмет визначення рівня емпатії і спрямованості особистості, а також розвиток ем-

патійних здібностей шляхом проведення відповідних тренінгів.

В цілому ж результати нашого емпіричного дослідження свідчать про необхідність розробляти і впроваджувати рекомендації з розвитку рівня емпатії у студентів-психологів. У цьому полягає просування у вирішенні проблеми.

Для розвитку емпатії та підвищення її рівня рекомендуємо:

1. Застосовувати в роботі зі студентами методики, які сприяють розвитку пізнавально-когнітивної сфери, в тому числі психодіагностичні опитувальники, спрямовані на діагностику емпатії.

2. Використовувати методики, які сприяють розширенню і усвідомленню емоційно-чуттєвого досвіду людини. До них відносяться ігри та вправи, що стимулюють розвиток механізму емпатії.

Наприклад, можна використовувати наступні вправи у тренінгах, які підтвердили себе у практиці:

- «Усмішка». Учасники тренінгу знайомляться з різноманітним смислів, закодованих в художньому описі посмішки, використовуючи запропоновані фрагменти текстів, аналізуючи живопис, самі зображуючи різні види посмішок і складаючи психологічну партитуру опису посмішок;

- «Очі. Погляд». Учасники тренінгу спостерігають за зміною виразу очей якоїсь людини і складають партитуру його емоційного стану, роблять замальовки власних емоційних станів, виражених в невербальній поведінці, підбирають літературно-художні приклади емоційного стану;

- «Жести. Поза». Техніка виконання цієї вправи ідентична попередній. Учасники тренінгу також використовують репродукції портретного живопису, ілюстрації до художніх творів, фотографії, аналізують мемуарну, біографічну і епістолярну літературу;

- «Звуки голосу». Учасники знайомляться з емоційними характеристиками людських голосів, розвивають здатність читати емоційні стани, виражені в звуках голосу на основі: складання словника епітетів і метафор, підбору

художніх текстів, запису власного голосу, голосів інших людей і їх подальшої інтерпретації і т.д.

- «Настрій». Використовуючи цю вправу, учасники вчаться визначати настрої, виражене, наприклад, у віршах чи картинах, розпізнавати, як передана та чи інший емоційний стан;

- «Візуалізація». У цій вправі учасники разом прослуховують магнітофонні записи і вчаться представляти почуте, переживати почуття і настрої автора того чи іншого художнього твору, фрагмент якого записаний на магнітофон;

- «Вільний танець». Дана вправа розвиває емпатію, здатність проникати у світ почуттів інших людей. Головне тут - навчитися виражати емоції через рухи;

- «Картина (малюнок)». Дивлячись на картину (фотографію) учасники програють сюжет, складають розповідь, притчу, вірші, навчаються входити в світ переживань зображених людей;

- «Подарунки». У даній вправі акцент робиться на почуттях і переживаннях, які відчували учасники при згадці про подарунки у своєму житті (чи це люди, предмети, події);

- «Сімейний альбом». Розглядаючи фотографії сімейного альбому, учасники тренінгу вчаться не тільки зосереджуватися на сюжеті, а й аналізувати переживання людей, зображених на фотознімках;

- «Тренуємо емоції». У цій вправі учасники вчаться зображувати різні емоції: насупитися, посміхнутися, позлитися, злякатися, втомитися, відпочити і т.д., входячи в різні образи;

- «Перстень». Використовуючи відому дитячу гру, у цій вправі також розвивається увага, вміння визначати за особам почуття, емоції людини;

- «Очі в очі». У цій вправі учасники розбиваються на пари, беруться за руки і мовчки передають один одному різні емоції, потім обговорюють як емоція передавалася і сприймалася;

- «Як ти себе відчуваєш?». Учасники тренінгу отримують картки з зображенням різних відтінків настроїв і

вчаться визначати по виразу обличчя стан кожної людини, вибираючи з усіх карток ту, яка найбільш відповідає його власним настроєм (або настрою його батьків, друзів тощо).

3. Застосовувати методики для розвитку гуманістичної спрямованості особистості, які є ефективним засобом підвищення рівня емпатії. Можна використовувати опитувальники для визначення цінностей, мотивів і рис особистості, її спрямованості, оцінки комунікативних здібностей та міжособистісних відносин. Подібні методики вивчають і розвивають емоційний потенціал і творчу уяву особистості. Художнє пізнання має особливі психічні механізми, відмінні від тих, які мають місце в логічному мисленні. Тому успішне виховання емпатії та емпатійної поведінки можливо через художню літературу, музику, малювання, театральне мистецтво та інші засоби виховного впливу на внутрішній світ людини.

У своїх розвинутих формах емпатія стає психологічним механізмом розуміння особистості іншої людини і в цьому сенсі стає підґрунтям формування певної програми взаємодії з іншим. Саме емпатія дозволяє вивести процес розвитку індивідуальності людини на рівень, який відповідає психологічним закономірностям суб'єкт-суб'єктної взаємодії людей, де передбачаються рівні психологічні позиції учасників, активність обох сторін (при якій кожна не тільки відчуває вплив, але й сама в рівній мірі впливає на іншу), взаємне проникнення до світу почуттів та переживань один одного, прагнення до співчуття й активна взаємна гуманістична спрямованість. Рівень розвитку емпатійності людини, в першу чергу, визначається її спрямованістю, яка передбачає сформованість гуманних, альтруїстичних якостей особистості і відповідну до них просоціальну поведінку.

На нашу думку, емпатійна спрямованість повинна спеціально формуватися у майбутнього психолога. Розвиток професійної емпатії на особистісному рівні передбачає елементи самовдоско-

налення, самопроєктування, тобто самостійну роботу, спрямовану на самого себе. Навчання у вищому навчальному закладі має сприяти особистісному зростанню студента. Погляд на емпатійність майбутніх психологів як на професійно важливу якість дає можливість оптимізувати навчально-вихов-

ний процес у вузі, розробляти нові технології виховання, у яких би конструктивно реалізовувались суб'єкт-суб'єктні взаємостосунки між викладачами та студентами як повноправними учасниками навчально-виховного та розвиваючого процесу.

1. Бадалев А.А. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии // Групповая психотерапия при неврозах // Под ред. Б.Д.Карвасарского и В.А.Мазуренко / А.А.Бадалев., Т.Р.Каштанова. – Л., 1975. – С. 11-19.
2. Выговская Л.П. Проблема эмпатии в психологии / Л.П. Выговская // Социально-психологическая природа эмпатии: проблемы и перспективы исследования. – Одесса, 1996. – С. 171-186.
3. Гаврилова Т.П. К вопросу об эмоциональной социальной децентрации / Т.П. Гаврилова // Личность в системе коллективных отношений : Тез. докл. М., 1980. С. -50.
4. Гаврилова Т.П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Теоретические и прикладные проблемы психологи познания людьми друг друга: Тез. докл. // Т.П. Гаврилова.– Краснодар: КГУ, 1975. – С. 17-19.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Феномен конгруэнтной эмпатии / Вопросы психологии / Ю.Б. Гиппенрейтер, Т.Д. Карягина, Е.Н. Козлова. – 1993. – № 4. – С. 61-68.
6. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія / Л.П.Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2007. – 328 с.
7. Роджерс К. Эмпатия / К. Роджерс // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
8. Столин В.В. Самосознание личности / В.В.Столин. – М.: Изд. МГУ, 1983. – с.286.
9. Тейлор Ш. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л. Пило, Д.Сирс. – СПб. : Питер, 2004. – 767 с.
10. Юсупов И.М. Психология эмпатии: теоретич. и прикладн. аспекты: Автореф. Дис. ... д-ра психол. Наук / И.М.Юсупов. – СПб., 1995.

УДК 371.124+159.942

ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Сивній Наталія Федорівна

старший викладач кафедри психології та педагогіки Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

*емоційне вигорання,
практичний психолог,
синдром,
професійна діяльність,
профілактика, корекція*

У статті розглядаються проблема профілактики і корекції емоційного вигорання. Пропонується система заходів профілактики і корекції емоційного вигорання, яка враховує специфіку діяльності практичного психолога і чинники, що зумовлюють виникнення цього синдрому.

Проблема емоційного вигорання практичного психолога є однією з центральних в аспекті вдосконалення фахової

підготовки майбутніх практичних психологів. Синдром емоційного вигорання – це явище, що призводить до негативних змін в структурі суб'єкта діяльності, сприяє зниженню ефективності професійної діяльності. Намічено подальші перспективи розвитку вивчення цієї проблеми.

Keywords:
*emotional burnout,
practical psychologist syn-
drome,
professional activities,
prevention,
correctio*

In the article the problem of prevention and correction of emotional burnout. Proposed system of prevention and correction of emotional burnout, which takes into account the specifics of practical psychology and the factors that determine the occurrence of this syndrome.

The problem of emotional burnout Psychologist is a central aspect in improving the professional training of future psychologists. The syndrome of emotional burnout - a phenomenon that leads to negative changes in the structure of the subject, reduces the efficiency of the profession. Scheduled further prospects of studying this problem.

Ключевые слова:
*эмоциональное выгорание,
практический психолог,
синдром,
профессиональная дея-
тельность,
профилактика,
коррекция*

В статье рассматриваются проблема профилактики и коррекции эмоционального выгорания. Предлагается система мер профилактики и коррекции эмоционального выгорания, которая учитывает специфику деятельности практического психолога и факторы, обуславливающие возникновение этого синдрома.

Проблема эмоционального выгорания психолога является одной из центральных в аспекте совершенствования профессиональной подготовки будущих практических психологов. Синдром эмоционального выгорания - это явление, приводит к негативным изменениям в структуре субъекта деятельности, способствует снижению эффективности профессиональной деятельности. Намечены дальнейшие перспективы развития изучения этой проблемы.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть особливо гострою стала проблема збереження психічного здоров'я практичних психологів. Синдром емоційного вигорання є досить серйозною проблемою, дане захворювання являє собою своєрідну розплату за постійний стрес.

Робота психолога пов'язана з постійними психоемоційними навантаженнями, він повинен взаємодіяти з великою кількістю людей. Людина повинна вислухати клієнта, поспівчувати йому, запропонувати вихід із ситуації або підштовхнути до вирішення проблеми. Причому клієнти найчастіше є психічно невірні, схильними до неадекватної поведінки люди. На психолога в основному вихлюпують весь

накопичений негатив, агресію, роздратування.

Відбувається це тому, що, коли людина щаслива, вона не потребує допомоги психолога, а коли пригнічена, спустошена, з'являються проблеми, вона потребує допомоги, яку може дати психолог. Робота психолога пов'язана з тісним спілкуванням, постійною взаємодією з іншими людьми (причому не завжди доброзичливо налаштованими). Людина не може проявляти на роботі свої справжні почуття, вона повинна бути сильною, впевненою, що знає свою справу, адже тільки в цьому випадку до її порад прислухаються, її рекомендації виконують.

В результаті такого важкого тиску відбувається вигорання. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогодні розробленість проблеми синдрому емоційного вигорання в науковій літературі є досить ґрунтовною.

Серед вчених, які досліджували симптоми та фактори емоційного вигорання були В.Е. Орел, А.Ю. Василенко, В.В. Бойко, Г.С. Абрамова, С. Maslach, Т.В. Форманюк, М. Burisch, Е. Maher, Н.Е. Водоп'янова, Е.С. Старченкова, Л. Помиткіна Метою даної статті є розкрити та проаналізувати основні напрямки подолання синдрому емоційного вигорання у практичних психологів. Виклад основного матеріалу.

Формування уявлення про профілактику синдрому емоційного вигорання, усунення зовнішніх і внутрішніх факторів, які шкідливо відбиваються на психіці людини є важливими в процесі професійної діяльності.

Причинами емоційного вигорання на ранніх етапах професіоналізації практичного психолога є низький рівень емоційної стійкості студента, недостатній розвиток умінь саморегуляції, неузгодженість сформованого до початку практики образу професійної діяльності та педагогічної реальності.

З метою запобігання вигорання нами запропоновані поради, рекомендовані лікарем Д. Лейком, які названі звичками, що дозволяють піклуватися про своє психосоматичне здоров'я [6]:

1. Звички правильного харчування:

- регулярний прийом збалансованої, багатой на вітаміни їжі;
- включення в раціон фруктів та овочів;
- обмеження жирної їжі, рослинного масла і білків.

2. Багато рухатися та фізично тренуватися по 20-30 хвилин три рази на тиждень. Регулярні фізичні вправи сприяють виведенню із організму хімічних речовин, які утворюються під час стресу.

3. Правильне дихання. Якщо воно рівне і глибоке, то діє заспокійливим чином.

4. Засвоєння та щоденне використання прийомів релаксації, спрямова-

них на зниження фізичної, розумової та емоційної напруженості.

5. Жити цікаво. Хобі, розвивати різносторонні вподобання, не замикатися тільки на роботі.

6. Робити перерви в роботі і активно відпочивати, влаштовувати дні розвантаження з перемінною діяльністю, екскурсіями, прогулянками на природі, організувати свята для себе, для своєї сім'ї, близьких людей.

7. Сказати «Ні» шкідливим звичкам.

8. Піклуватися про позитивний настрій на цілий день. Розвивати звички позитивного самонавіювання та мислення, формувати позитивні установки і побажання.

9. Спілкуватися з домашнім улюбленцем.

10. Знаходити час для турботи про себе, слухати музику, дивитися улюблені передачі, фільми, читати книги.

11. Культивувати в собі відчуття спокою. Не дозволяти похмурих думкам і поганому настрою руйнувати душевну рівновагу і благополуччя. Використовувати техніки для саморегуляції психічного стану.

Російський Психіатр Павло Сідоров дає рекомендації, дотримуючись яких можна запобігти виникненню синдрому емоційного вигорання [3, с. 68-74]:

- визначення короткострокових і довгострокових цілей (це не тільки забезпечує зворотний зв'язок, що свідчить про те, що потерпілий знаходиться на вірному шляху, але і підвищує довгострокову мотивацію;

- досягнення короткострокових цілей – успіх, який підвищує ступінь самовищення);

- використання «тайм-аутів», які є необхідними для забезпечення психічного та фізичного благополуччя (відпочинок від роботи);

- оволодіння вміннями та навичками саморегуляції (релаксація, визначення цілей і позитивна внутрішня мова сприяють зниженню рівня стресу, ведучого до вигорання);

- професійний розвиток і самовдосконалення.

Одним із способів запобігання розвитку емоційного вигорання є обмін професійною інформацією з колегами, що дає відчуття більш широкого світу, ніж той, що існує всередині окремого колективу; - відхід від непотрібної конкуренції (бувають ситуації, коли їх не можна уникнути, але надмірне прагнення до виграшу породжує тривогу, робить людину агресивною, що сприяє виникненню синдрому емоційного вигорання); - емоційне спілкування (коли людина аналізує свої почуття і ділиться ними з іншими, ймовірність вигорання значно знижується або процес цей виявляється не настільки вираженим); - підтримка хорошої фізичної форми (не варто забувати, що між станом тіла і розумом існує тісний зв'язок: неправильне харчування, зловживання спиртними напоями, тютюном, зменшення ваги або ожиріння посилюють прояви розвитку емоційного вигорання. Важливим аспектом в професійній діяльності є саморегуляція та аутогенне тренування.

Психологічні основи саморегуляції включають в себе керування як пізнавальними процесами, так і особистісними: поведінкою, емоціями та діями. Аутогенне тренування використовується в таких видах діяльності, які викликають у людини підвищене емоційне напруження.

Аутотренінг являє собою систему вправ для саморегуляції психічного та фізичного стану. Він ґрунтується на свідомому використанні людиною різних засобів психологічного впливу на власний організм і нервову систему з метою релаксації та активізації.

В результаті саморегуляції можуть виникнути три основні ефекти:

1. Ефект заспокоєння (усунення емоційної напруги);
2. Ефект відновлення (ослаблення проявів втоми);
3. Ефект активізації (підвищення психофізіологічної реактивності).

Завдяки саморегуляції та аутогенному тренуванню людина зможе керувати своїм психоемоційним станом в будь-

яких ситуаціях, які можуть призвести до виникнення синдрому емоційного вигорання. Також важливим напрямком в профілактичній роботі є інформування про причини та ознаки емоційного вигорання, та про загальнодоступні методи допомоги собі зберегти професійне здоров'я.

Бойко В.В. сформував правила емоційної поведінки, які допомагають домогтися успішного емоційного режиму без наслідків вигорання [1, с. 186]:

1. Проявляти турботу про привабливість свого зовнішнього вигляду, який відображає стан психічного здоров'я – інтелектуального, емоційного, морального і вольового. Позитивний зовнішній імідж економить енергетичні витрати при встановленні контакту з реципієнтом.

2. Долати подвійність і невизначеність висловлювання (експресії) емоцій при спілкуванні. Професіонал в сфері людських відносин повинен виробити таку експресію, яка була б достатньо інформативною і комунікабельною для партнерів і в той же час економічною. Емоційна експресія професіонала повинна бути адекватною актуальним обставинам, вона дозволяє партнерам по спілкуванню усунувати невизначеність у комунікації. Для цього Бойко В.В. рекомендує виробляти такі звички: прагне до того, щоб спілкування було наповнене живими і щирими емоціями, відмовитися від «мімічних масок», які приховують справжнє ставлення до подій, не демонструвати холодність у спілкуванні.

3. Не перевантажувати емоції енергією і змістом: усунувати зі свого репертуару утрировані емоції у спілкуванні з важкими (неприємними) людьми; знижувати напруження своїх емоцій, переходячи до більш помірних варіантів їх прояву; перетворювати перевантажені енергією і сенсом емоції в більш позитивну і конструктивну форму.

4. Подивитися з боку на свої емоційні стереотипи (свою звичайну експресію), самокритично оцінити їх і всіма доступними засобами усунувати вади.

5. Усунути причини, які заважають встановлювати емоційні контакти з іншими людьми: не «рекламувати» своє нещастя, не «застрягати» на проблемах і поганих передчуттях, що не переносять свій поганий настрій на інших, не «перегрівати ролі», не експлуатувати інших для вирішення власних проблем. Стресостійкість особистості сприяє запобіганню синдрому емоційного вигорання. Підвищення стресостійкості пов'язане з пошуком ресурсів, які допомогатимуть в подоланні негативних наслідків стресових ситуацій.

Е. Фром виділив три психологічних ресурси, які допомагають людині в подоланні важких життєвих ситуацій [2, с. 565]:

1. Надія – це активне очікування та готовність зустрітися з тим, що може з'явитися на світ. «Надіятися – значить в будь-який момент часу бути готовим до того, що іще не з'явилося на світ, і не дивлячись ні на що, не відчаюватися, якщо в якийсь певний період життя це поява не відбулася» [5, с. 21].

2. Раціональна віра – переконаність в тому, що існує велика кількість реальних можливостей і потрібно вчасно виявити ці можливості.

3. Душевна сила – здатність чинити опір загрози руйнувати власну віру і надію. Спіноза під душевною силою розумів здатність сказати «Ні» тоді, коли весь світ хоче почути «Так». Одними з таких ресурсів також є психологічна компетентність індивіда, рівень його психологічної грамотності і культури та особистісні ресурси, до яких відносять: активна мотивація подолання, відношення до стресу як можливості придбання особистого досвіду; самоповага, самооцінка, особиста значимість; активна життєва установка (чим активніше відношення до життя, тим більша психологічна стійкість в стресових ситуаціях); стан здоров'я та відношення до нього як до цінності.

Низький рівень психологічної культури, навичок саморегуляції призводить до того, що значна частина прак-

тичних психологів страждають на соматичні та нервово-психічні хвороби.

Водоп'янова Н.Є. виділила 4 напрямки попередження синдрому емоційного вигорання:

1) підвищення комунікативних та управлінських умінь за допомогою активних методів навчання: соціально-психологічні тренінги, ділові ігри (метод імітації ситуацій, що моделюють професійну або іншу діяльність шляхом гри, в якій беруть участь різні суб'єкти, наділені різною інформацією, рольовими функціями і діють за заданими правилами), тренінги комунікативних умінь; навчання ефективним стилям комунікацій і вирішення конфліктних ситуацій;

2) тренінги, стимулюючі мотивацію саморозвитку, особистісного та професійного зростання;

3) антистресові програми і групи підтримки, орієнтовані на особистісну корекцію самооцінки, впевненості, соціальної сміливості та креативності особистості;

4) програми підвищення емоційної стійкості і психофізичної гармонії шляхом оволодіння способами психічної саморегуляції, оптимізації способу життя, самоорганізації та планування особистої і професійної кар'єри [3, с. 270].

Дуже важливим для профілактики є володіти навичками саморегуляції, самоусвідомлення, самодопомоги, сформулювати вміння застосовувати техніки регулювання власного самопочуття, фізичного і психічного здоров'я.

Виявляючи безумовне бажання допомагати, практичний психолог йде на великий ризик. На нього впливає вся гамма суспільних явищ, тому важливо володіти професійно значущими якостями, щоб у процесі допомоги іншим запобігти власне «самознищенню». Уміння справлятися з власними негативними переживаннями, з агресією, дратівливістю – це здібності, що допомагають запобігти вигоранню.

Практичний психолог повинен передбачувати професійні ризики та мати інформацію про способи запобіганню

емоційного вигорання, бути емоційно стійким, готовим до психічних переважань.

Синдром емоційного вигорання досить важке психологічне захворювання, що вимагає спеціальної допомоги.

Корекційні методи при розвитку синдрому схожі на профілактичні. Нами була розроблена корекційна програма, метою якої є подолання синдрому емоційного вигорання у практичних психологів на основі розвитку умінь та навичок саморегуляції і підвищення рівня емоційної стійкості.

Завдання програми:

1. Виявити психологічні особливості студентів, які можуть провокувати розвиток синдрому емоційного вигорання; навчити студентів аналізувати свої вчинки і емоції.

2. Підвищити рівень самосприйняття у студентів, адекватне сприйняття своїх позитивних і негативних характеристик, прийняття успіхів і невдач.

3. Сформувати у студентів навички управління своїм станом, емоціями і переживаннями.

4. Підвищити психологічну грамотність студентів щодо особливостей психологічної адаптації при включенні в практичну діяльність та стресових станів і шляхів їх подолання.

Основні методи і техніки роботи:

- Лекції та бесіди;
- Створення та аналіз проблемних ситуацій;
- Вирішення ситуаційних задач;
- Робота в малих групах;
- Групові дискусії;
- Тренінгові технології.

Корекційна програма включає в себе наступні блоки:

Блок 1. Уявлення про емоційне вигорання. Основні завдання:

- інформування про емоційне вигорання у професійній діяльності: його симптоми, причини, наслідки;

- актуалізація особистого досвіду переживання синдрому емоційного вигорання;

- навчання основним навичкам релаксації для мінімізації негативного впливу емоційного вигорання.

Блок 2. Конструктивна поведінка в конфліктах. Основні завдання:

- інформування про конфлікти: види, основних структурних елементах, динаміки, механізми виникнення, конструктивних і неконструктивних стратегій поведінки в конфлікті;

- усвідомлення своєї поведінки в конфлікті;

- формування навичок конструктивного поведінки в конфліктах.

Блок 3. Саморегуляція. Основні завдання:

- інформування про саморегуляцію, її основні методи, прийоми зняття стресу;

- актуалізація особистого досвіду використання різних прийомів зняття стресу, саморегуляції;

- навчання основним прийомам саморегуляції.

Блок 4. Аутогенне тренування. Основні завдання:

- інформування про аутогенне тренування як засобу зняття емоційної напруги і фізичної втоми, поліпшення самопочуття, підвищення працездатності і творчої активності.

Для корекції синдрому емоційного вигорання потрібно розподіляти власні навантаження, враховуючи свої сили і можливості.

Потрібно простіше ставитися до конфліктних ситуацій на роботі, не намагатися стати кращим серед всіх і у всьому.

Необхідно навчитися перемикати свою увагу з однієї діяльності на іншу.

Висновки. Розробка та впровадження системи практичних заходів по профілактиці і корекції емоційного вигорання з урахуванням специфіки професійної діяльності дозволить знизити рівень вигорання практичних психологів і тим самим підвищити ефективність виконання своїх професійних обов'язків. Перспективами подальших розвідок є дослідження специфіки роботи практичного психолога з проблеми подолання синдрому емоційного вигорання та подальших напрацювань у даному напрямі.

1. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. [Текст] / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб: Питер, 2009. – 336с. – ISBN 978-5-91180-891-4; Никифоров Г.С. Психология здоровья: учебник для вузов [Текст] / Под ред. Г.С. Никифоров СПб: Питер, 2006. – 607 с. – ISBN 5-318-00668.
2. Полякова О.Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности [Текст]: учебное пособие / О.Б. Полякова. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304 с. – ISBN 978-5-9770-0325-4.
3. Сидоров П. Синдром эмоционального выгорания. Причины, симптомы, лечение и профилактика [Текст] / П. Сидоров // Педагогическая техника, 2013. – №1. – С. 68-74.
4. Фромм Э. Революция надежды. Избавление от иллюзий [Текст] / Э.Фромм – М.: Айрис-пресс, 2005. – 352 с. – ISBN 5-8112-1345-X.
5. Янковская Н. Эмоциональное выгорание учителя [Текст] / Н. Янковская // Народное образование. – 2009. – №2. – С.127-137.

УДК 316.6:61

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Борисюк Алла Степанівна

доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології та філософії ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці

Ключові слова:
професійна ідентичність,
медичний психолог,
специфіка

У статті наголошено на тому, що кожна спеціальність диктує власну специфіку процесу становлення професіонала, що закономірно відображається у особливостях становлення професійної ідентичності. Розглянуто специфіку професійної ідентичності фахівця – медичного психолога.

Keywords:
professional identity,
medical psychologist,
specification

The article stresses that every speciality has its own specification depicted in peculiarities of professional identity formation. Specialist professional identity of medical psychologist is shown.

Ключевые слова:
профессиональная иден-
тичность,
медицинский психолог,
специфика

В статье акцентируется внимание на том, что каждая специальность диктует собственную специфику, которая закономерно отображается в особенностях становления профессиональной идентичности. Рассмотрена специфика профессиональной идентичности специалиста – медицинского психолога.

Сьогодні очевидно стає залежність успішності лікування та якості життя від низки психологічних аспектів – особливостей сформованої в пацієнта внутрішньої картини хвороби, суб'єктивної

оцінки власного стану, загального налаштування, психоемоційного стану, мотивації щодо лікування й одужання тощо. У зв'язку із цим виникла потреба населення й лікувально-профілактич-

них установ у лікарях-психологах. Професія медичного психолога – новий вид професійної діяльності, відповідно, – нова галузь наукового знання і новий напрям у підготовці фахівців.

Реалізація цілісного підходу до пацієнта, ставлення до його особистості та здоров'я як до найвищої цінності, врахування психологічних особливостей можливі лише за умови високого рівня особистісного і професійного розвитку фахівця. Професійна діяльність медичного психолога багатofункціональна, поліваріативна, творча, а отже, потребує адекватної професійної самооцінки, професійного самовизначення, внутрішньої мотивованості на самовдосконалення у професійній діяльності. Зважаючи на особливості професії, можна стверджувати, що становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога виступає важливою складовою його професійного розвитку.

Формування професійної ідентичності є, з одного боку, наслідком і результатом професійної діяльності, засвоєння професійної ролі, проходження через різноманітні професійні випробування, а з іншого, – необхідною умовою професійної успішності, кар'єрних досягнень тощо.

Інтерес до проблеми професійної ідентичності можна розглядати як реакцію на зміни в соціумі, на нові вимоги до спеціалістів. Актуальність дослідження становлення професійної ідентичності студентської молоді значно зростає у зв'язку зі змінами в системі освіти України, підвищенням рівня вимог до професійної підготовки конкурентоспроможних фахівців.

Загалом процес становлення професійної ідентичності для людей різних професій розвивається за єдиною логікою і передбачає проходження приблизно одних і тих самих стадій з більш-менш однаковим результатом для кожної із них. Проте, варто зауважити, що кожен фах, кожна спеціальність диктує свої особливості, власну специфіку, яка закономірно відображається у особливостях становлення та результуючих

характеристиках професійної ідентичності.

Варто зазначити, що процес становлення професійної ідентичності медичного психолога супроводжується наявністю низки суперечностей:

- між різними варіантами розуміння ролі медичного психолога як фахівцями різного профілю, так і пацієнтами та суспільством загалом;

- між визнанням провідної ролі професійної ідентифікації в підготовці та особистісно-професійному розвитку майбутнього фахівця і недостатньою увагою до вивчення проблеми становлення професійної ідентичності студентів – майбутніх медичних психологів у навчальному процесі;

- між усвідомленням необхідності реалізації цілеспрямованих заходів задля оптимізації процесу становлення професійної ідентичності студентів – майбутніх медичних психологів і відсутністю розроблених плану та моделі таких заходів;

- між потребою в наявності зразків для ідентифікації фахівців-початківців і відсутністю авторитетних спеціалістів – медичних психологів із досвідом роботи та відповідним професійним і суспільним статусом;

- між браком соціально-психологічних умов для особистісного розвитку майбутніх медичних психологів у процесі навчання та вимогами практики до особистості медичного психолога;

- між виконавчо-пасивною позицією студента в навчальному процесі та ініціативною позицією фахівця у трудовій діяльності;

- між індивідуальними стратегіями особистісно-професійного розвитку медичних психологів і недостатньою кількістю в системі вищої освіти адекватних моделей навчання, спрямованих на підготовку медичного психолога як суб'єкта професійної діяльності.

Можна припустити, що з плином часу, накопиченням практичного досвіду і експериментуванням із розподілом функцій, обов'язків та відповідальності, фах „Медична психологія” віднайде для

себе чіткі формальні та змістовні межі суто за логікою історичного розвитку, становлення та видозміни професій, як це трапилось із багатьма новітніми професіями в інших галузях. Проте стан речей на сьогодні суттєво ускладнює формування професійної ідентичності, а відтак і становлення успішного й ефективного фахівця – медичного психолога.

Особливо важливим, на наш погляд, є той факт, що ускладнений перебіг розвитку професійної ідентичності часто є причиною дисгармонійного розвитку особистості на певному етапі загалом. Адже професійна ідентичність є надзвичайно важливою складовою ідентичності особистості, вона часто розглядається як основа сенсу життя зрілої особистості, як складова структури образу світу, як запорука ефективного розв'язання життєвих завдань та досягнення певного стилю життя.

Психології відомо багато внутрішньоособистісних, так би мовити, суто психологічних причин для ускладненого перебігу формування професійної ідентичності. Проте, аналізуючи ситуацію, що склалась нині у підготовці медичних психологів, бачимо, що основні проблеми виникають з причин об'єктивних, породжених соціумом, державою, наявними обставинами. Відтак ці проблеми у становленні професійної ідентичності зачіпають не конкретних осіб, а всю спільноту новоспечених фахівців, виявляються для них спільними, навіть універсальними. Якщо ж зауважити, що професійна ідентичність має низку спільних рис із соціальною ідентичністю, зокрема, із усвідомленням своєї приналежності до певної соціальної групи, емоційно забарвленого й особистісно значущого переживання цієї приналежності, наділення себе певними психологічними ознаками групи, то стає очевидним ризик порушення соціального функціонування внаслідок труднощів у становленні професійної ідентичності.

Можна припустити, що на етапі додипломної підготовки медичного пси-

холога у більшості студентів переважає статус дифузії або мораторію. Як відомо, статус дифузії виникає при недостатній спрямованості і слабкій мотивації. Він характерний для тих молодих фахівців, що потрапили в кризу ідентичності без обраних професійних зразків для наслідування у власній професійній діяльності, а тому для них властивою є стратегія уникнення відповідальності. Мораторій – статус ідентичності тих, хто перебуває в самому центрі кризи ідентичності. На цьому етапі на перший план виходить проблема пошуку взірцевих стратегій, професійних ролей, етичних цінностей.

Прикметно, що для майбутніх медичних психологів криза ідентичності часто пов'язана не з власними сумнівами щодо правильності професійного вибору і власної професійної відповідності, а з об'єктивними особливостями цього фаху та з його амбівалентними оцінками з боку соціуму та суміжних професійних спільнот психологів і лікарів.

Через недостатній життєвий досвід і брак упевненості в собі студенти виявляються не надто самодостатніми, дуже залежними від зовнішніх оцінок та ставлень. Інформація підмінюється стереотипами, істинна сутність професії – власними фантазіями, аналіз реальних перспектив – тривогою, страхом, а іноді й соромом. Останній у нашому випадку може бути пов'язаний із болісною зміною уявлень про обрану професію як елітарну на переживання її маргінальності.

Переживання маргінальності професії, професійної спільноти і, як наслідок, своєї власної маргінальності – типове ускладнення у становленні професійної ідентичності майбутніх медичних психологів. Як відомо, для маргінальних особистостей і спільнот характерною є відсутність власної системи цінностей, функціонування в двох або більше вимірах одночасно, не відчуваючи причетності до жодного із них.

Очевидно, що поруч із спільнотами лікарів та психологів, професійна спільнота медичних психологів наразі вияв-

ляється дещо маргінальною. Наслідком цього є „застрягання” розвитку ідентичності на процесі примірювання „чужих” ідентичностей, що на практиці виявляється у труднощах самоідентифікації. Майбутні медичні психологи часто не готові дати однозначної відповіді на запитання ким вони є – лікарями, психологами, чи представниками окремої, відмінної від цих двох, професії. Ця ситуація в її крайніх проявах може розглядатись навіть як конфлікт ідентичностей, коли особистість одночасно зарховує себе до двох професійних спільнот.

Не дивлячись на те, що метою діяльності як лікаря, так і медичного психолога є благополуччя людини, предмет їхньої діяльності, основні принципи і методи суттєво відрізняються (згадаємо хоча б такий принциповий момент: для успішної лікарської діяльності необхідним є розвиток „нозологічного мислення”, а основною „ідеологією” психологічної допомоги є цілісний підхід до особистості й орієнтація на здоров'я; крім того, взаємодія лікаря з пацієнтом ха-

ктеризується так званим „патерналістичним” підходом, а взаємодія медичного психолога з його пацієнтами / клієнтами повинна бути побудована на засадах паритетного партнерства).

Нами виокремлено показники сформованості професійної ідентичності медичного психолога: соціальний статус, самоповага, особистісна безпека, зниження рівня тривожності, постійне самовдосконалення, професійне та особистісне зростання, структурування життєвого часу й простору, віднайдення особистого сенсу життя.

Зауважимо, що специфіка професійної ідентичності медичного психолога пов'язана як з особливостями самого фаху, так і з соціально-психологічними умовами, що супроводжують запровадження нової спеціальності (слабкою диференційованістю медичної психології як фаху на тлі інших соціономічних професій, відсутністю вітчизняних професійних традицій, несформованістю чисельної професійної спільноти медичних психологів).

1. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук : спец. 19.00.05 „Соціальна психологія; психологія соціальної роботи” / А. С. Борисюк. – К., 2011. – 32 с.

УДК 159.923 – 029:2

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Ярема Олена Миколаївна

доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
духовність,
психічне здоров'я,
духовна особистість,

У статті проаналізовані філософський, психологічний та християнсько-психологічний підходи до розуміння змісту понять «духовність» та «психічне здоров'я людини». Обґрунтована необхідність цілеспрямованого християнсько-

духовні цінності,
духовний розвиток особистості практичного психолога

психологічного впливу на духовний розвиток особистості практичного психолога.

Keywords:
*spirituality,
mental health,
spiritual identity,
spiritual values,
piritual development of the
individual of the practical
psychologist*

This paper analyzes philosophical, psychological and christianpsychological approaches to the understanding of the term «spirituality» and psychological health. The necessity of targeted Christian-psychological influence on the spiritual development of practical psychology of the individual.

Ключевые слова:
*духовность,
психическое здоровье,
духовная личность,
духовные ценности,
духовное развитие личности
практического психолога*

В статье проанализированы философский, психологический и христианско-психологический подходы к пониманию содержания понятий «духовность» и «психическое здоровье человека». Обоснована необходимость целенаправленного христианско-психологического воздействия на духовное развитие личности практического психолога.

Робота практичного психолога існувала людському суспільстві як допомога і взаємодопомога споконвіку, спираючись на загальнолюдські духовні цінності.

Духовні цінності є адекватними індикаторами розвиненої особистості, за допомогою яких її визначають. Більш того, особистість володіє цими цінностями як власними якостями. При цьому рівень володіння ними повинен бути таким, щоб можна було їх розвивати в реальній життєдіяльності. Особистісне зростання й залежить від того, наскільки особистість поєднується із системою духовних цінностей: повага до української культури; мистецтво; істина, свобода вибору; життя за законами добра.

Духовність розуміється як одна з найбільш суттєвих характеристик особистості, як ціннісний зміст та спрямованість буття людини, які базуються на широті поглядів, ерудиції, культурі тощо.

Мета статті висвітлити психологічні аспекти формування духовних цінностей практичного психолога.

Сучасна психологія духовність розглядає в особистісному та надособистіс-

ному аспектах. У першому випадку духовність постає саме як особистісна характеристика, у другому – як культурне, соціальне явище, що відображає різні типи духовної орієнтації суспільства або соціальних груп. У контексті нашого дослідження виділення саме особистісного аспекту духовності як провідного дозволяє розглядати духовність як внутрішню цілісну інтегральну якість особистості, що зорієнтована на вищі людські цінності.

Один із філософських словників подає таке визначення цього поняття: “Духовність (духовний світ особистості) – це система свідомо-психологічних рис, особливостей, яка в своїй цілісності виражає міру усвідомлення людиною сутності буття, свого місця й призначення в світі та проявляється в характері її ставлення до світу та до себе. Вихідним моментом формування змісту та структури духовного світу особистості є знання” [12, с. 24].

Проблеми виховання духовності торкалися відомі педагоги Й.Г.Песталоцці, Я.А.Коменський, які пов'язували поняття “духовність” із поняттям про дух як складову духовності (основа всього най-

кращого, що є в людині: прагнення до Бога, правди, добра та краси).

Сучасні педагоги (В.Сухомлинський, С.Соловейчик, І.Зязюн) виокремили головні фактори, які впливають на духовне виховання підростаючого покоління: праця, сім'я, школа, вчитель.

В одному з педагогічних словників духовність тлумачиться як "... специфічна людська риса, яка виявляється в багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності" [11, с. 12].

Дослідженням психології духовності в традиційній науці займалися вчені Г. Олпорт, З. Фрейд, К. Юнг, А. Маслоу та ін. У вітчизняній психології дослідження з питань духовності здійснювали М. Боришевський, Ж. Юзвак. Так, М. Боришевський зазначає, що духовність – це «багатовимірна система у структурі свідомості та самосвідомості особистості, у якій віддзеркалюються її найактуальніші морально релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали значними регуляторами активності» [2, с. 27]. Вчений вважає, що доцільно вивчати духовність у контексті психології особистості, поза цим контекстом важко зрозуміти духовність як реальність. Досліджуючи психологічний аспект духовності, Ж. Юзвак вважає духовність психічною якістю людини, складним поєднанням інтелектуальної, чуттєво-емоційної і вольової сфер людської психіки, які сприяють формуванню потреби в пізнанні світу і засвоєнні духовних цінностей. Психолог розглядає духовність як здатність людини до особистого вдосконалення та самовдосконалення [10, с. 5].

Проблемам духовного виховання присвятили свої праці І. Зеліченко, Б. Братусь. За їх розумінням змісту поняття "духовність" – це тяжіння до любові, гармонії, прекрасного. Психічними проявами духовності, на думку О.І. Зеліченка, є любов, творчість, пошук, розвиток. За визначенням соціально-психологічного словника, "...духовність – це поняття, прийняте для відобра-

ження вищих сторін внутрішнього світу людини, які проявляються в людяності, сердечності, доброті, щирості, теплоті, відкритості для інших людей" [4, с. 16].

Під духовністю психологами розуміється внутрішня спрямованість на добро, потреба віддавати свої сили ближньому, творити добро, виконуючи своєї місії на цій землі.

Тому робота практичного психолога була й залишається однією з найбільш важких, але шляхетних і одухотворених видів діяльності.

Стиль поведінки практичного психолога, обумовлений сукупністю його особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, що вирішально впливають на систему відносин, які він формує. Отже, роль його особистісних якостей дуже великий у професійній роботі і виборі спеціальності.

Робота практичного психолога потребує ґрунтовної підготовки й постійного вдосконалення знань і умінь у цій області, формування іміджу. Поняття "іміджу" включає як природні властивості особистості, так і спеціально напрацьовані, створені, це пов'язано і з зовнішнім виглядом, і з внутрішнім змістом людини, її психологічним типом.

Поняття іміджу багатозарово і складається із різних доданків. Першим доданком можна назвати моральну надійність практичного психолога. Моральний людина усвідомлює необхідність дії з урахуванням критеріїв, вивірених людським досвідом. Суспільству потрібен морально-надійний працівник, стурбований духовним саморозвитком.

Друге – професіоналізм і компетентність. Будь-який фахівець, який працює з людьми, має бути талановитою особистістю. Ця позиція проявилася в роботах І.Атватера, Л.П.Гримака. Тим паче це стосується практичного психолога.

У роботі практичного психолога необхідний професіоналізм і компетентність. Вона потребує динамізму, індивідуальності, швидкої адаптації при змінній ситуації.

Третє – це гуманістичні цінності.

На спрямованості особистості до соціально-позитивних, гуманістичних цінностей у зв'язку із розвитком духовності наполягає Р. Лифшиць, який дає таке визначення: "духовність є така смислово-ціннісна позиція особистості у світі, якою людина відкриває себе світу, а також іншій людині як одиничному носієві родової людської суті" [6, с. 49]. Гуманістичні цінності мають становити основу світоглядних позицій практичного психолога.

Кредо практичного психолога це:

- дбайливе збереження і відтворення духовних цінностей;
- соціальна захищеність;
- турбота про духовне здоров'я людей;
- екологічна безпека.

Духовність проявляється у потребі пізнавати світ, себе, змісту і призначення свого життя. Формування духовних потреб особистості - є важливим завданням практичного психолога.

Духовність - це вищий рівень самовідомості людини та емоційно диференційованого ставлення до явищ оточуючого життя. Свідомість включає в себе схильність до пошуків вищого сенсу життя, спрямованість інтересів на інші крім прагматичної необхідності сфери пізнання, спостережливості та терпимості у стосунках між людьми, доброту, що іде від серця та співчутливості. В наш складний час робота практичного психолога несе в собі відбиток "душепасіння", тому йому повинні бути притаманні ці якості. Він повинен культивувати в собі особливе почуття - благоговіння перед святинєю людської душі. Шлях виховання в собі цієї вищої психічної якості полягає в збагачення в свідомості духовними смислами. В справжньому релігійному покаянні, у відновленні особистого благочестя, у спрямування власного життя в добру сторону. Релігійно зріла особистість, спілкуючись з іншими людьми, ставиться до них в залежності від наявності чи відсутності у неї описаних якостей. Типовий типовий спосіб ставлення до інших людей і

відповідно до себе - одна з найважливіших характеристик особистості.

Упродовж багатьох століть центрами психологічної допомоги були церкви та монастирі, де люди навчалися розуміти й виконувати заповідь про любов до ближнього, очищати і піднімати душу. Висловити "наболіле" здавна вважалося однією з дієвих способів позбавлення від тяжких думок. Традиції сповідатися дуже давні. Акт сповіді зафіксований на шаблі родоплемінних відносин. Магічна функція очищення історично закріпилася в християнстві. Сьогодні життя таке, що практичному психологу доводиться відвертати увагу інших від власних особистих проблем. За цих умов ефективним засобом стає самосповідь, коли нелегко знайти співрозмовника за поглядами. Свідоме формування звички до самосповіді сприятиме усуненню небажаної спонтанності і імпульсивності поведінці, так як задіяні механізми інтелектуального й морального контролю, духовного очищення.

Духовність людини - це вміння вийти за рамки егоїстичного прагнення вижити, захистити себе від негод. Наповнене духовним багатством життя передбачає не тільки включення в образ власного "Я" великої інформації про оточуючий світ, але й про здатність розглядати своє "Я" у контексті світотворення. При цьому людина виступає не в якості пасивної ланки, а в ролі суб'єкта діяльності. Це - особистість, яка намагається зрозуміти своє призначення в цьому світі, яка прагне наповнити своє життя повноцінним змістом та яка активно реалізує свій потенціал в ім'я якихось ідеалів, а не в егоїстичних цілях.

Згідно з цією теорією рівень готовності до духовного розвитку залежить від такої характеристики особистості - як гіпотимність: "Гіпотимний варіант особистості потрібен суспільству для духовного вдосконалення, збереження моральних устоїв та культурних цінностей" [8, с. 402]. Основні складові компоненти гіпотимності - це такі особистісні риси як сензитивність, інтровертованість та тривожність.

Розвиваючи в собі духовність, психолог бажає не тільки засвоїти необхідне для професії, а й увійти в нові сфери знань, розвивати високі почуття і чесноти.

З точки зору доктора педагогічних наук, професора Г. Шевченко:

- духовність – це багатство і гармонійне узгодження внутрішнього світу людини, душі і духа, інтегрована властивість особистості, яка дозволяє робити вільний вибір основного вектора смислу життя на основі духовно-морального ідеалу;

- духовність – це зустріч із самим собою, своєю душею, внутрішнім "Я", сходження до оволодіння найвищими духовними цінностями, воз'єднання образу "Я" з образом світу на основі моральних законів і краси високоморальних вчинків;

- духовність є відбиттям гармонії душі, її натхненної роботи в ім'я світла і Добра, Миру і Радості, великої Мудрості;

- духовність – внутрішня боротьба із самим собою, сила особистості, спрямована на удосконалення інтелектуальних, моральних, естетичних, творчих якостей, прагнення піднятися над буденністю життя [9, с. 15].

Сформованість духовних цінностей практичного психолога розглядається як інтегроване особистісне утворення, що включає високу мотивацію до вдосконалення і духовного зростання, знання теоретичних аспектів ціннісних орієнтацій і поповнення їх об'єму в психологічній роботі, прояв відповідних емоційних якостей і дотримання відповідних цінностей у різних життєвих ситуаціях.

Формування духовності практичного психолога визначає успішність його подальшої професійної діяльності, під час якої духовні знання, цінності й досвід збагачуються особистісними надбаннями фахівця та стають здобутками суспільної свідомості.

1. Атватер І. Я Вас слухаю / І. Атватер. – М., 1988. – 112 с.
2. Боришевський М.Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М.Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2007. – Т. IX. – Ч. 5. – С. 25–32.
3. Гримак Л.П. Спілкування з собою / Л.П. Гримак. – М. : Ліброком, 2009. – 233 с.
4. Зеличенко А.И. Психология духовности / А.И. Зеличенко. – М. : Изд-во Трансперсонального института, 1996. – 400 с.
5. Крысько В.Г. Социальная психология: Словарь-справочник / В.Г. Крысько. – Мн.: Харвест, 2004. – 688 с.
6. Лившиц Р.Л. Духовность и бездуховность личности / Р.Л. Лившиц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та., 1997. – 167 с.
7. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: Прайм – Евронекс, 2003. – 672 с.
8. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности / Л.Н. Собчик. – М., 2001. – 683 с.
9. Шевченко Г.П. Духовність та духовна культура особистості / Г.П. Шевченко // Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: монографія. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2006. – С. 3–38.
10. Юзвак Ж.М. Духовність: погляд психолога / Ж.М. Юзвак // Початкова школа. – 2000. – №3. – С.5–7.
11. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / А.М. Прохоров. – М., 1989. – С. 124.

ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МВС УКРАЇНИ (ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ)

Бардин Наталія Михайлівна

пошукувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ,
м. Львів

Ключові слова:
професійна діяльність,
комунікація,
патрульна поліція,
комунікативні вміння,
особистість працівника МВС,
соціально-психологічний тренінг

Розглянуто психологічні особливості комунікації у професійній діяльності правоохоронців. Проаналізовано теоретичні аспекти ефективної комунікативної діяльності. Зважено на підготовку патрульної поліції шляхом впровадження у навчання курсу «Ефективна комунікація». Досліджено основні напрямки розвитку комунікації правоохоронців та можливості для їх формування. Виокремлено основні умови та фактори, котрі слід враховувати для налагодження ефективної комунікації між правоохоронцями і громадянами.

Keywords:
professional activity,
communication,
patrol police,
communication skills,
personality employee of the bodies of internal affairs,
socio-psychological training

Considered the psychological characteristics of communication in the professional activity of law enforcement. Analyzed theoretical aspects of effective communication. Attention is paid to the patrol police training implementation training course «Effective communication». Investigated the basic directions of law enforcement communication and opportunities for their formation. Emphasis the main conditions and factors that should be considered to establish effective communication between law enforcement agencies and citizens.

Ключевые слова:
профессиональная деятельность,
коммуникация,
патрульная полиция,
коммуникативные умения,
личность работника МВД,
социально-психологический тренинг

Рассмотрено психологические особенности коммуникации в профессиональной деятельности правоохранителей. Проанализировано теоретические аспекты эффективной коммуникативной деятельности. Взвешено на подготовку патрульной полиции путем внедрения в обучение курса «Эффективная коммуникация». Исследовано основные направления развития коммуникации правоохранителей и возможности для их формирования. Выделено основные условия и факторы, которые следует учитывать для налаживания эффективной коммуникации между правоохранителями и гражданами.

В діяльності працівників МВС України одним із пріоритетних завдань є налагодження ефективної комунікації з населенням. Саме від рівня професійного спілкування правоохоронців зале-

жить формування позитивного іміджу даної структури та відновлення довіри. У зв'язку з цим, покращення якості комунікації у підготовці працівників МВС України є невід'ємною складовою їхньо-

го професійного розвитку та ефективного виконання службових завдань, детермінантою розвитку професійної самосвідомості.

Позитивний образ і високі результати діяльності, бездоганна репутація й належний рівень культури – основні складові професійного успіху правоохоронця, зокрема й у сфері комунікації з населенням і громадськими формуваннями. Процес співпраці починається з бажання спілкуватися й допомагати працівникам МВС, яких поважають, із налагодження довірливих взаємовідносин. Повага до органів правопорядку, до органів державного управління залежить від поваги й взаєморозуміння між конкретним працівником та пересічним громадянином.

Підвищення ролі особистості працівника МВС як фахівця вимагає від нього високого рівня професійної самосвідомості, розвиток якої можливий через формування почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах МВС та за допомогою розробки нових професійних і психологічних підходів до його професійної підготовки, зокрема на основі комунікативної сфери діяльності та її удосконаленні.

Дослідження комунікації у професійній діяльності працівників МВС є актуальною темою, оскільки супроводжує всі службові процеси, здійснювані ними. Сучасний науковий досвід із питань, пов'язаних з особливостями комунікації працівників МВС України базується, головним чином, на роботах В.В. Авдеева, Н.В. Андреева, В.Г. Андросюка, В.Ф. Антипенка, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.Л. Васильєва, О.М. Васильєва, Б.Ф. Водолазського, І.О. Дубової, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєва, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.Г. Лукашевича, В.С. Медведева, О.М. Морозова, А.І. Папкіна, Л.А. Петровської, М.І. Порубова, В.М. Синьова, О.М. Столяренка, С.А. Тарарухіна, Г.О. Туманова, С.І. Яковенка.

Метою публікації є дослідження сутності і соціально-психологічних особливостей процесу комунікації у професійній діяльності працівників МВС України, її впливу на формування професійної самосвідомості, аспектів удосконалення та ефективного використання при взаємодії з громадськістю.

Одним із важливих компонентів структури особистості працівника МВС є професійна самосвідомість, котра безпосередньо впливає на професійну діяльність та має вплив на успішність її здійснення, є взаємообумовлена нею.

Професійну самосвідомість характеризує певний рівень самовизначення особистості правоохоронця: усвідомлення своїх життєвих цілей і побудова планів, які пов'язані з самореалізацією в професійній сфері, усвідомлення своїх професійних намірів, своїх можливостей, здібностей, обдарувань (межі його самовдосконалення), усвідомлення вимог, що пред'являються діяльністю, професійною групою. Професійна самосвідомість формується під впливом навколишнього професійного середовища і професійної діяльності. Отримання професійних знань, вмінь, включення у різні види практичної діяльності, прийняття професійних цілей та ідеалів у професійній діяльності виступають ефективною умовою розвитку майбутнього фахівця ще на стадії навчання. Висока продуктивність процесу становлення професійної самосвідомості обумовлюється сформованістю активної життєвої та професійної позиції особистості, що враховує як власні потреби, так і інтереси соціуму.

Однією з умов формування професійної самосвідомості, на наш погляд, є розуміння фахівцями психологічного сенсу професійно значущих властивостей особистості. Сформованість чітких уявлень про психологічні складові особистості фахівця сприяє активному професійному становленню майбутніх фахівців. В умовах конкуренції психологічна готовність до професійної діяльності стає складовою частиною професійної освіти особистості. Однією з

провідних складових професійної підготовки є розвиток професійно-психологічної готовності до освоєння професійної діяльності. Професійно-психологічна підготовка виступає одним з базових компонентів успішності людини в трудовій діяльності, формування її професійної самосвідомості.

Правоохоронець, який розвиває свою професійну самосвідомість, проявляє оптимізм з приводу своїх потенційних успіхів у майбутньому, більш впевнений у своїй професійній компетентності, відкритий в професійних комунікаціях, готовий напружено працювати, ставить перед собою реалістичні професійні цілі, готовий приймати на себе відповідальність за професійні проблемні ситуації, проявляє повагу до особистості іншого, з готовністю висуває нові ідеї та плани [4].

Професійна самосвідомість правоохоронця як складне динамічне психологічне утворення особистості, як єдність когнітивного, оціночного та поведінкового її компонентів має індивідуальну, вікову та соціальну детермінацію і суттєво впливає на результати професійної діяльності працівників МВС.

Професійна самосвідомість сприяє формуванню у працівників МВС впевненості в собі, правильності свого вибору професії, допомагає побачити перспективу свого розвитку, дозволяє активно включитися в сферу професійної діяльності.

Формою прояву професійної самосвідомості є переважно усвідомлення своєї соціальної позиції, своїх інтересів, нахилів, здібностей, характерологічних особливостей, рівня своєї загальної та спеціальної готовності. При цьому усвідомлення своїх психічних особливостей нерозривно пов'язано з певним ставленням до себе, з самооцінкою.

Основними структурно-змістовними компонентами професійної самосвідомості працівника МВС є такі: психологічний профіль, що складається з низки комплексних психологічних якостей особи, які характеризують інтелектуальні, соціально-комунікативні, регуля-

торні та мотиваційно-орієнтаційні можливості; інтеріоризована структура професійно-посадової діяльності, яка об'єднує в собі чотири блоки змістових характеристик, що описують уявлення працівника про свою відповідальність, впливовість, професіоналізм і технологічність праці; модель організаційно-діяльнісної спрямованості. Отже, структурно-змістові особливості професійної самосвідомості обумовлюють утворення стійких моделей професійної поведінки правоохоронців і досягнення ними певного рівня успішності діяльності [2, с. 149].

Соціально-комунікативна складова професійної самосвідомості включає такі компоненти як комунікативність, суспільну спрямованість особистості правоохоронців, врахування їхніх потреб, інтересів та цінностей. Поняття комунікативності передбачає не лише процес взаємодії між людьми та формування міжособистісних відносин. Воно доповнюється елементами, котрі відносяться до усвідомлення сфери діяльності, яка оточує особистість, а також здатністю впливу на цю сферу для досягнення поставлених цілей.

Все це передбачає усвідомлення:

- а) власних потреб та ціннісних орієнтацій;
- б) своїх перцептивних вмінь;
- в) готовності сприймати новизну в оточуючому світі;
- г) своїх можливостей в розумінні норм і цінностей інших соціальних груп та культур;
- д) своїх почуттів та психічних станів у зв'язку з впливом зовнішнього середовища.

Професійну самосвідомість характеризує певний рівень самовизначення особистості правоохоронця: усвідомлення своїх життєвих цілей і побудова планів, які пов'язані з самореалізацією в професійній сфері, усвідомлення своїх професійних намірів (що він хоче), своїх можливостей, здібностей, обдарувань (що він може, межі його самовдосконалення), усвідомлення вимог, що пред'являються діяльністю, професій-

ною групою (що від нього вимагають). Професійна самосвідомість формується під впливом навколишнього професійного середовища і професійної діяльності. В онтогенезі самосвідомість розвивається в міру ускладнення соціальних зв'язків, істотною умовою її виникнення є засвоєння мови. На значення мови в зародження самосвідомості вказував ще І.М. Сеченов.

Одним із центральних факторів комунікативності як детермінанти професійної самосвідомості являється здатність правоохоронців адекватно відображати особистісні та індивідуальні особливості інших людей та соціальних груп.

Комунікація поліцейських та громадян повинна передбачати партнерські взаємовідносини. При цьому партнерство повинно ґрунтуватися на таких основних принципах, як: рівноправність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, відповідальність за виконання зобов'язань, дотримання норм законодавства, свобода обговорення проблем, які мають взаємний інтерес, повага позицій та точок зору партнерів тощо.

Комунікація як «специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудова діяльності» [10, с. 9] нерозривно пов'язана з процесом розвитку суспільства, його формуванням у напрямку відкритості, інтегрованості та згуртованості у соціальному просторі і часі. Людський світ – це поле смислів і значень. Ці смисли і значення створюються і підтримуються різними формами людських стосунків, соціальних взаємодій, які реалізуються у комунікації, завдяки ній формується особистість як соціальна істота [5, с. 384].

Комунікація (від лат. communication – повідомлення, передача) – це процес передачі інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних матеріальних носіїв, сигналів. Вона є необхідною передумовою функціонування і розвитку всіх соціальних систем, оскільки забезпечує міжособистісний зв'язок між людьми, робить можливим

передачу соціального та культурно-історичного досвіду, організацію спільної діяльності [5, с. 401].

Становлення особистості відбувається в комунікативному просторі як культурно-історичне відтворення індивіда, що є носієм родової сутності людства, це присвоєння ним суспільно вироблених здібностей через оволодіння способами діяльності [3; 5].

Комунікація торкається усіх сфер життєдіяльності людини. Її метою є досягнення взаєморозуміння або забезпечення взаємодії [10, с. 10]. Вона є універсальною потребою кожного індивіда як соціальної істоти, яка існує в просторі і часі соціальної взаємодії.

У комунікації проявляються індивідуально-психологічні, соціально-психологічні властивості особистості, які забезпечують можливість мовленнєвої взаємодії. Система властивостей, можливостей особистості, її комунікативних здібностей, знань та вмінь формує комунікативний потенціал особистості [6, с. 53]. Він проявляється у взаємодії з іншими людьми, при соціалізації, засвоєнні соціального досвіду, відображенні та регуляції соціальних процесів.

Однією з цілей організації будь-якої комунікативної діяльності є передача різного роду інформації. У широкому значенні інформація – це сукупність певних даних, знань, повідомлень. Передача будь-якої інформації відбувається за посередництва так званих засобів спілкування, вербальних та невербальних, які представляють собою знакові системи. Комунікатор (або той, хто передає інформацію), використовуючи згадані системи, кодує її та передає. При цьому він свідомо орієнтує свої дії на змістовне сприймання кодованої інформації іншими людьми (реципієнтами). У свою чергу, реципієнт для осмисленого сприйняття відомостей має декодувати повідомлення.

Психології пізнання людьми один одного присвячені роботи Г. Андреевої, А. Ковальова, Н. Кузьміної тощо. Особливе місце серед цих праць займають дослідження О. Бодальова. При розгляді

комунікативної діяльності з точки зору взаємодії людей необхідно зважати на мету кожного з партнерів. Такою метою може бути задоволення потреби в сумісній діяльності, зміна поведінки та діяльності інших людей та ін. Учасники дбають про цілком конкретні, більш-менш значущі для кожного з них цілі, зміст яких може бути однаковим чи відмінним у тій чи іншій мірі. Ці цілі є наслідком дії певних мотивів, що викликає необхідність постійного використання різноманітних способів поведінки залежно від сформованості і ступеня розвитку у людини якостей об'єкта чи суб'єкта комунікативної діяльності. Комунікативна діяльність не завжди протікає рівно. Вона не позбавлена суперечностей та зіткнень позицій, що відображають цінності, задачі та цілі, які взаємно виключають одне одного. Комунікативна діяльність виступає специфічною формою взаємодії людини з іншими людьми, взаємодії суб'єктів, тобто сукупністю зв'язків і взаємних впливів, які складаються в сумісній діяльності. Це не просто дія, не просто вплив одного суб'єкта на іншого, а саме взаємодія. З цього приводу О. Бодальов так визначає суттєві властивості спілкування: «Активне спілкування – це не багатослів'я обох сторін, а обмін інформацією для розв'язання спільної задачі, переконання в чомусь співрозмовника, отримання від нього того, заради чого було задумане спілкування. Результатом взаємного впливу може виявитись зміна поведінки учасників спілкування, їх установок, намірів, уявлень, оцінок тощо». Розрізняють вплив навмисний чи спрямований та ненавмисний або неспрямований. У випадку навмисного впливу партнери ставлять перед собою задачу досягти певного результату один від одного. Ненавмисний вплив такої спеціальної задачі не має, однак ефект впливу виникає в будь-якому разі. Також вплив може бути функціонально-рольовим або індивідуально-специфічним. При функціонально-рольовому характері, інтенсивність та спрямованість впливу визначається рольовими

позиціями партнерів: демонстрація певного набору способів дії не виходить за межі рольових приписів, у процесі взаємодії партнери орієнтують свої дії на нормативно заданий перелік правил. Індивідуально-специфічний вплив здійснюється завдяки трансляції індивідом іншим людям своїх особистісних характеристик у вигляді різноманітних взірців своєї особистісної активності. Він реалізується як у цілеспрямованій (професійній), так і у спонтанній взаємодії особи з іншими людьми [10]. Обидва види впливів переплетені між собою найтіснішим чином. Комунікативна діяльність за своєю природою є нормативною і виходить з визнання кожного з учасників цього акту за особу, гідну поваги. Визнання особистої значимості партнерів, що в свою чергу зумовлює відповідальне, раціональне, поважливе ставлення до них, утворює центральний пункт процесу взаємодії. Інтерактивний бік комунікативної діяльності проявляється через зусилля людей з організації сумісних дій, які дозволяють партнерам реалізовувати певну спільну для них діяльність. Вчені виділяють два типи сумісної діяльності: кооперація та конкуренція. Кооперація передбачає координацію, впорядкування, комбінування, об'єднання зусиль кожного з учасників сумісної діяльності. Конкуренція означає наявність суперництва, боротьби суб'єктів між собою за досягнення кращих результатів у певній галузі. Все згадане стосується і комунікативної діяльності. Як вже було сказано, спілкування може мати самостійне значення та прямо не обслуговувати іншу діяльність. При цьому співрозмовники задовольняють потребу у спілкуванні, в обміні інформацією. Але в переважній кількості випадків спілкування майже завжди виявляється вплетеним в ту чи іншу діяльність та слугує умовою її виконання. З огляду на це, особливої значущості набуває саме інтерактивний бік комунікативної діяльності, тобто взаємодія, узгодження дій, врегулювання відносин. Вид діяльності обумовлює головний зміст спілкування її виконавців і,

разом з тим, розподіл ролей між ними, прав та обов'язків кожного. Ця регламентація буде визначати характер взаємодії, межі дозволеного в ній. У багатьох видах праці комунікативний процес з фактора, супроводжуючого діяльність, супутнього їй, перетворюється в категорію професійно значущу, в таку, яка лежить у природі певного творчого процесу, що поза спілкуванням неможливий. У такому випадку він виступає не лише як буденна форма людської взаємодії, а набуває рис категорії функціональної. В. Кан-Калик підкреслює, що спілкування виступає як професійно-творча категорія, представляє собою процес і результат процесу розв'язання великої кількості комунікативних завдань. Взаємодія в ході виконання завдань, організація для виконання колективних справ, вибудовування взаємовідносин членів колективу, формування позитивного емоційного мікроклімату тощо – далеко не весь перелік питань, які допомагає розв'язати спілкування. З іншого боку, результативність праці залежатиме від налагодження стосунків з іншими людьми, від побудови спілкування, сформованості комунікативних умінь.

Працівники МВС, виконуючи свої професійні обов'язки, беруть активну участь у різних видах професійної комунікації: входять у контакти зі службовими особами, з керівниками місцевих органів влади, з представниками підприємств і установ, з громадянами та правопорушниками. Таке спілкування впливає на прийняття рішень організаційного, процесуального характеру та в цілому на всю професійну діяльність.

Комунікація як діяльність потребує розвитку комунікативних здібностей, творчих мовленнєвих вмінь та «відчуття мови». Комунікативні вміння мають творчий характер: умови спілкування ніколи не повторюються повністю. Кожного разу у відповідності до ситуації, людина підбирає необхідні мовні засоби та комунікативні навички. Під «комунікативними здібностями» розуміємо володіння різноманітними стилями спіл-

кування, коректними у тій чи іншій ситуації, додержання основних лексичних і граматичних норм, обґрунтування поглядів та ідей у доступній для співбесідника мові й можливість всебічного пізнання навколишньої дійсності, його перетворення та отримання соціального досвіду.

Провідними психологічними факторами комунікативних здібностей виступають чутливість, чуйність, уміння оцінити емоційні стани іншої людини, комунікабельність, відповідно такими фізіологічними факторами є реактивність у вигляді поєднання слабкості і лабільності нервової системи та домінування правопівкульних функцій першої сигнальної системи.

Культура спілкування є складовою частиною особистісної культури – основного параметра державної норми освіченості. Комунікативна культура особистості формується і виявляється в ході діяльності, ввібравши в себе особливості процесу спілкування і виступаючи його засобом. Це передумова та результат ефективної діяльності працівника поліції, який тісно пов'язаний з питаннями національної безпеки. Проблема актуальна з точки зору перегляду акцентів. Життя потребує подальшого розвитку комунікативних здібностей співробітника поліції.

Оволодіння здобутками загальнолюдської культури поліцейськими у період професійної підготовки відбувається у процесі їхньої навчально-пізнавальної, навчально-практичної та самостійної діяльності. Кожному етапові відповідають свої методи та форми, розроблені за ступенем зростання складності завдань.

Поступове розширення й ускладнення завдань активізує складові культури працівника поліції. Для правоохоронців це має важливе значення, адже їх професійне життя носить творчий характер, оскільки воно пов'язане з вирішенням нестандартних ситуацій, за якими стоять життя, здоров'я та гідність людей. При цьому така діяльність завжди обмежена рамками права, що потребує

ще більшої майстерності при виконанні професійних обов'язків.

Психологічна готовність працівників МВС до професійної комунікації – це інтегральна сукупність психологічних якостей, на основі якої виникає стан оптимальної змобілізованості психіки, настрою на найдоцільніші та адекватні безпомилкові дії.

Процес навчання ефективній комунікації можна розглядати в двох аспектах: по-перше, в процесі соціалізації і виховання; по-друге, засобом спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу [9, с. 60].

На думку Л.А. Петровської, аналітичне спостереження комунікативної взаємодії, як реальної, так і поданої в художній формі, дає не тільки можливість «тренування» набутих пізнавальних засобів, але й сприяє оволодінню засобами регуляції власної комунікативної поведінки. Зокрема, процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими люди організують свою взаємодію. Орієнтуючись на вихід взаємодії, спостерігач може зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному протіканню комунікативних процесів. Це може послужити основою формування власної системи «правил ефективної комунікації». Ще в більшій мірі аналітичне спостереження впливає на операціональний склад комунікативних дій.

Згідно з Л.А. Петровською, важливим моментом процесу розвитку комунікативних умінь на визначеному етапі становлення особистості є уявне програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях. Планування своїх дій «в уяві» є складовою частиною комунікативної дії, що протікає нормально. Таке планування в уяві, як правило, безпосередньо випереджає реальне виконання, але може відбуватися і завчасно, нерідко далеко відстаючи від втілення в поведінці, а іншим разом уявне програвання проводиться не до, а після завершення комунікативного акту. І не завжди уявне втілюється в реальність, проте утворювані в ньому «поведінкові заготовки»

можуть актуалізуватися в інших ситуаціях. Це призводить, з одного боку, до враження безпосередності деяких глибоко продуманих вчинків, а з іншого боку – до дій, що є досить нераціональними і такими, які не можна пояснити. Здатність людини діяти «в умі» може бути цілеспрямовано використана для удосконалення спілкування в ситуації соціально-психологічного тренінгу [7; 8].

До визначення стратегічних орієнтирів по удосконаленню спілкування у практичній роботі можна підходити з різних точок зору. «Одна з них у якості орієнтиру виділяє збагачення, повноту, поліформність». У цьому випадку основним у розвитку компетентного спілкування є спрямованість на знаходження багатой, різноманітної палітри психологічних позицій, засобів, що допомагають повноті самовираження партнерів, усім сторонам їхньої адекватності – перцептивній, комунікативній, інтерактивній. У цьому розумінні розвиток компетентності спілкування неминуче припускає подвійний процес: з одного боку, це набуття нових знань, умінь і досвіду, а з іншого боку, це корекція, зміна вже сформованих форм і засобів спілкування. Розглядаючи комунікативну компетентність, недоцільно обмежувати спектр можливих форм соціально-психологічного впливу якимось одним із типів, оскільки реальне спілкування є багатоплановим.

Цінний підхід до визначення принципів орієнтирів для практики розвитку компетентного спілкування можливий з боку психологічних проблем, які виникають. Подібні труднощі можна визначити як базові труднощі спілкування. Їхні першоджерела беруть свій початок, з одного боку, з особливостей психологічної природи людини і людських відносин, а з іншого боку – можуть бути пов'язані із своєрідністю соціального контексту. Соціально-психологічний тренінг як галузь практичної психології, що використовує активні методи групової психологічної роботи

застосовується з метою покращення навичок спілкування.

У своїй публікації ми розглядаємо особливості використання соціально-психологічного тренінгу під час навчання майбутніх працівників патрульної поліції м. Львова та м. Тернополя. Вагоме значення для налагодження ефективної комунікації працівників МВС з населенням відіграє навчання їх цьому вмінню. Одним із напрямків є впровадження у курс підготовки інспекторів патрульної поліції предмету «Ефективна комунікація», який, хоча й за часовими рамками нетривалий (4 навчальних заняття), проте сприяє розвитку комунікативних навичок слухачів та поглиблює здобутий досвід їхньої попередньої комунікації. Такі заняття відбуваються у формі соціально-психологічного тренінгу із використанням та поєднанням активних методів навчання, а саме: рольових ігор, дискусій, вправ, «брейн-шторму», лекцій, відео-презентацій, методу казусів, запитання-відповідь тощо.

Заняття були розроблені та впроваджені тренерами м. Києва під час підготовки патрульної поліції столиці, згодом усіх інших міст України, зокрема й м. Львова. Навчальною метою курсу є опанування слухачами – майбутніми поліцейськими навичок ефективної комунікації, вміння використовувати мовні й позамовні засоби у службовій діяльності патрульної служби. Виховна мета є більш глибокою – це формування й закріплення гуманістичної установки у спілкуванні з людьми.

Під час проведення занять слухачі найчастіше прагнули розв'язати такі ситуативні завдання та реакції на них як:

- комунікація з громадянами, котрі використовують маніпуляцію та авторитарні методи спілкування;
- вирішення конфліктних ситуацій за допомогою комунікації;
- покращення навичок невербальної діагностики;
- використання контр-маніпуляції;

- збереження нейтральності під час конфліктного спілкування;
- збереження психологічної стійкості у складних мовленнєвих ситуаціях;
- толерантність у спілкуванні та відмова від стереотипів у сприйнятті людей;
- розвиток емпатії та навичок «активного слухання»;
- здатність до швидкого прийняття рішень у ситуаціях ускладнення міжособистісної взаємодії;
- формування навичок комунікації зі ЗМІ;
- використання психологічної пружності в екстремальних ситуаціях.

Під час такого навчання слухачі проявляють допитливість, спостережливість, уважність, професійний інтерес, активність, формують необхідні комунікативні вміння з метою подальшого їх використання у практичній діяльності. Тренери також мають змогу підвищити свої професійні навички, отримати досвід для подальшого самовдосконалення та покращення якості підготовки майбутніх поліцейських.

З метою налагодження процесу міжособистісної взаємодії співробітників МВС та громадян корисним буде застосування таких рекомендацій [1, с. 20]:

1. При спілкуванні слід враховувати внутрішній стан співбесідника.
2. Встановлювати на початку комунікації психологічний контакт, заснований на довірі, демонстрації розуміння та підтримки, готовності допомогти.
3. Відвертість і щирість, толерантність та конфіденційність – основні механізми подолання комунікативних бар'єрів.
4. Розстановка акцентів на ключових моментах взаємодії, досягнення відсутності підозри та недовіри.
5. Демонстрація власної комунікативної компетентності, обізнаності у проблемній ситуації, з якою звертається співрозмовник.
6. Максимальна коректність, тактовність і витримка у висловлюваннях.

7. Позитивний фон висловлювань, формування реальної надії на успішне розв'язання ситуації.

На нашу думку, ефективна комунікація працівників МВС передбачає:

- формування нового, відповідного вимогам сучасності, всебічно розвинутого, позитивно спрямованого на успішну професійну діяльність типу особистості працівника поліції;

- навчання працівників переборювати почуття страху при спілкуванні з громадянами, орієнтуватись в будь-яких обставинах міжособистісної взаємодії;

- вихід з різноманітних конфліктних ситуацій, застосування ефективних стратегій поведінки, надання початкових знань з конфліктології;

- підвищення рівня комунікативних та організаторських здібностей, які впливають на комунікативну компетентність;

- швидкість прийняття правильних рішень;

- зниження проявів агресії та неприпустимості жорстокого поводження з населенням;

- покращення якості комунікації, розширення комунікативної сфери та поля взаємодії, підвищення комунікативного потенціалу;

- надання допомоги працівникам у пізнанні своїх індивідуально-психологічних особливостей;

- підвищення здатності до візуальної діагностики співбесідника, зокрема підозрюваного, злочинця, з метою вміння розрізняти та «читати» невербальні засоби комунікації (міміку, жести тощо);

- навчання вмінню розпізнавати власні стереотипні уявлення про співрозмовників, комунікативні бар'єри та негативні установки, які сформувались, вміти їх уникати і переборювати.

Усвідомлення важливості щоденного застосування ефективної комунікації у діяльності співробітників МВС є необхідним компонентом зростання їхньої професійної майстерності та успішного виконання службових завдань. Підвищення якості комунікації правоохоронців за допомогою використання соціально-психологічних методів навчання сприятиме налагодженню міжособистісної взаємодії з громадянами та подоланню комунікативних бар'єрів, котрі можуть виникати в процесі спілкування.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні й розширенні меж застосування соціально-психологічних тренінгів при підготовці працівників поліції, спрямованих на розвиток ефективної комунікації сучасних правоохоронців та вмінь ненасильницького спілкування з різними категоріями громадян.

1. Бардин Н.М. Соціально-психологічні аспекти розвитку вмінь ефективної комунікації працівників ОВС України // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор В. В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 2. – С. 13-22.
2. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) / В.І. Барко. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 290 с.
3. Бурлачук В. Традиція, ритуал, свято як система соціального відчуження / В. Бурлачук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.147-159.
4. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е.П. Ермолаева. // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 80-87.
5. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник / В.В. Москаленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 370-504.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Структура комунікативного потенціалу особистості / Л.Е. Орбан-Лембрик // Психологічні перспективи. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 53-61.
7. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
8. Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / А. Петровская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 162 с.
9. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2008. – 208 с., ил.

УДК 378.147:614.253.4]:159.922.1

ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЛІКАРЯ**Любіна Любов Анатоліївна**

кандидат психологічних наук, PhD, викладач, ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці

Ключові слова:
*професійне становлення,
гендерно-орієнтовані технології навчання,
особистісно-орієнтоване навчання,
асертивність,
майбутні лікарі*

В статті проаналізовано ефективність використання гендерно-орієнтованих технологій навчання в системі професійної підготовки майбутніх лікарів у вищому медичному навчальному закладі. Визначено гендерну обумовленість процесу професійного становлення та розвитку юнаків та дівчат студентів медичного університету. Встановлено необхідність доповнення процесу навчально-професійної підготовки медичних фахівців цілеспрямованими методами особистісно-орієнтованого навчання, що сприятиме розвитку андрогінності студентів, збільшить їх можливості для соціальної адаптації та психологічного здоров'я.

Keywords:
*professional development,
gender-oriented technologies,
personality-oriented education,
assertiveness,
future doctor*

The article analyzes the efficiency of gender-oriented technologies in the system of training future doctors in higher medical education. Defined gender conditionality in the process of professional and personal development of young men and women - students of medical university. Established the need to supplement the process of professional training for medical specialists focusing on methods of student-centered learning. It promotes the development of androgynous characteristics of students and provides extensive opportunities for their social adaptation and mental health.

Ключевые слова:
*профессиональное развитие,
гендерно-ориентированные технологии обучения,
личностно-ориентированное образование,
ассертивность,
будущие врачи*

В статье проанализировано эффективность использования гендерно-ориентированных технологий обучения в системе профессиональной подготовки будущих врачей в высшем учебном заведении. Определено, что процесс профессионального становления юношей и девушек – студентов медицинского университета является гендерно обусловленным. Установлено, что процесс учебно-профессиональной подготовки медицинских специалистов нуждается в необходимости дополнения целенаправленными методами личностно-ориентированного обучения, что способствует развитию андрогинности студентов и обеспечит большие возможности для их социальной адаптации и психологического здоровья.

Вища медична освіта сьогодні потребує якісного вдосконалення форм та методів професійної підготовки майбутніх фахівців, формування їхньої гендерної культури, а отже необхідність розроблення новітніх технологій навчання та виховання, релевантних практиці рівних прав і рівних можливостей. Як зазначається в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3], гармонійний розвиток особистості може бути досягнутий лише на основі руйнації стереотипів, побудови взаємин статей на принципах егалітарності.

Більшість наукових досліджень закордонних та вітчизняних вчених (В. Агєєв, Ю.Альошина, С. Бем, Т. Бендас, Ш. Берн, О. Вейнінгер, С. Бовуар, В. Геодакян, Т. Говорун, П.Горностай, К. Горні, Т. Зайчикова, І. Ільїн, Д. Ісаєв, В. Каган, О. Кікінежді, І. Клецина, І. Кон, А. Лібін, М. Пірен, Т. Титаренко та ін.) підтверджують значну ступінь впливу гендеру на формування професійного самовизначення, професійного становлення, розвитку та спрямованості особистості. Тому, необхідною умовою гармонійного цілісного розвитку особистості лікаря є врахування його гендерних характеристик (гендерної ідентичності, настанов, уявлень щодо образу професії лікаря), що визначає та суттєво впливає на процес професійного становлення та розвитку особистості майбутнього лікаря. З цієї метою в процесі професійного навчання майбутніх лікарів поряд із традиційними дидактичними методами доцільне використання активних методів навчання, зокрема тренінгових технологій.

Доцільність використання активних форм та методів навчання у практиці підготовки спеціалістів, в тому числі лікарів, представлено в працях провідних психологів та педагогів О.Бондаренко, А. Борисюк, А. Васюк, А. Вербицкий, В. Дуброва, Ю. Емельянов, В. Захаров, О. Кикинежди, С. Лигер, Г. Лютова-Робертс, С. Максименко, Г. Моница, В. Осипенко, Л.Орбан-Лембрик, Л. Петровская, В. Семиченко, Е. Сидорен-

ко, Н. Чепелева, Ю. Швалб, Л.Шнейдер, Н. Яковлева та ін.).

В дослідженнях науковців значна увага приділяється пошуку ефективних методів професійної підготовки спеціалістів, серед яких чільне місце посіли активні методи навчання, зокрема тренінгові технології. Проте поза увагою дослідників залишається проблема впровадження активних форм та методів навчання в напрямку особистісно-орієнтованого підходу у практику професійного навчання студентів вищих медичних навчальних закладів з урахуванням гендерного підходу, що дозволяє розширити межі можливостей професійної самореалізації майбутніх лікарів чоловічої та жіночої статі.

Гендерний образ «Я-чоловік» у чоловіків і «Я-жінка» у жінок розуміється як частина самосвідомості особистості, усвідомлення себе як представника певної статі, ставлення до цього процесу, надбання певних форм поведінки, навичок, стереотипів в процесі соціалізації [8]. Як зауважує О. М. Кікінежді, образ «Я-чоловік» у чоловіків, «Я-жінка» у жінок є основоположним у формуванні особистості, оскільки починає своє становлення раніше інших складових її самосвідомості, впливаючи на формування складових її «Я-концепції». Тобто, образ «Я-чоловік» або «Я-жінка» може впливати як на становлення особистості загалом, так і на становлення професійного образу «Я» зокрема [там само]. Гендерна ідентичність як підструктура самосвідомості виступає детермінантою особистісного самоставлення і визначає адаптаційні можливості індивіда. Розвиток адаптивного типу гендерної ідентичності (андроїнності) забезпечує особистості високий рівень самоприйняття і задоволення життям, досягнення самоцінності і гармонії у взаємодії з оточуючим середовищем [7].

Розвиток андроїнності, в свою чергу, забезпечує великі можливості для соціальної адаптації та психологічного здоров'я особистості [10], [11]. В зарубіжних та вітчизняних дослідженнях з гендерної проблематики (Т. Бендас, С. Бем, Ш.

Берн, С. Бовуар, В. Геодакян, Т. Говорун, К. Горні, П. Горностай, А. Іглі, Є. Ільїн, О. Кікінежді, І. Клецина, І. Кон, та ін.) переконливо доводять про наявність зв'язку між андрогінією та ситуативною гнучкістю, високою самоповагою, мотивацією досягнень, асертивністю. О. Денисова зауважує, що в структурі самореалізації андрогінних студентів є контроль та впевненість у тому, що самореалізація залежить від самої особистості, її здібностей та можливостей [2]. Специфічною рисою андрогінних юнаків є подолання особистісних бар'єрів в самореалізації. Для андрогінних дівчат характерними рисами є оптимістичність, значущість позитивних емоцій в самовираженні, конструктивність як показник успішності самореалізації [там само]. Андрогінні респонденти орієнтуються більшою мірою на індивідуальні та особистісні особливості, а найбільш стереотипізованими є респонденти з чітко вираженою гендерною домінантою – фемінні дівчата та маскулінні юнаки. Серед дівчат найбільш розповсюдженим є стереотип маскулінності/фемінності, який визначає зв'язок між психологічними якостями та властивостями особистості, менш за все вони підтримують стереотипи, пов'язані з відмінностями у поділі праці. Серед юнаків, навпаки, ця група стереотипів підтримується поряд із стереотипами відносно закріплення професійних та сімейних ролей, згідно яких жінку оцінюють за її здатність бути берегинею сім'ї та дітей, а чоловіка – за професійними успіхами [там само].

Сьогодні відбуваються певні зміни у рольовій поведінці чоловіків та жінок, що пов'язані з деякою зміною нормативних еталонів маскулінності/фемінності, які стають менш жорсткими та однозначними. Все більша кількість сучасних чоловіків та жінок демонструють нові типи й моделі взаємостосунків один з одним, згідно яких принцип домінування й верховенства у міжособистісній взаємодії змінюється орієнтація на партнерство й паритет [1].

Загальна тенденція збільшення цінності особистості виявляється в активізації процесу індивідуалізації, який спричинює зростання автономії індивідуальної поведінки відносно усталених норм чоловічої та жіночої поведінки. Нові моделі в сфері гендерних стосунків орієнтують сучасних чоловіків та жінок на збереження та розвиток своєї особистісної індивідуальності й самореалізацію в значущих соціальних ролях, в тому числі й в професійній сфері.

Необхідною умовою професійного зростання особистості є розвиток її асертивності, яка виявляється в умінні відстоювати свої права, у здатності до наполегливості у досягненні мети, повазі до себе та до інших людей [8]. У зв'язку із цим вважаємо, що проблема розвитку асертивних властивостей особистості майбутніх лікарів набуває особливої гостроти як ефективний спосіб у подоланні існуючих перепон на шляху до професійної самореалізації юнаків та дівчат, які навчаються у медичному університеті.

Кінцевою метою навчання у вищому навчальному закладі є професійна ідентифікація майбутніх фахівців, вироблення та вдосконалення професійно значущих особистісних якостей, стереотипів поведінки, засвоєння основних професійних ролей, форм спілкування, необхідних для успішного виконання майбутньої діяльності, формування у них рефлексії та професійної самосвідомості. Таким чином закладається орієнтовна основа шляху в професіоналізм, що передбачає поєднання високих зовнішніх та внутрішніх оцінок професійної успішності.

Традиційні методи навчальної та виховної роботи (в тому числі й спрямованої на становлення професійної компетентності) закладені в навчальному плані та навчальних програмах окремих курсів. Проте існує необхідність у доповненні навчального плану підготовки медичних фахівців цілеспрямованими психолого-педагогічними методами формування професійної компетентності, що сприятиме формуванню у сту-

дентів стійкої потреби в професійному самовдосконаленні.

Таким чином, враховуючи специфіку професійної діяльності медичних фахівців, сучасна медична освіта повинна забезпечувати студентів не лише сумою базових знань та набором професійно важливих якостей, вмінь та навичок, але й вмінням сприймати та засвоювати нові знання, здатністю до творчого розвитку та професійного самовдосконалення. Необхідно створити умови для гармонійного розвитку особистості майбутнього спеціаліста, здатного адаптуватись до нових умов професійного середовища, що постійно змінюються та досягнень науково-технічного прогресу, формувати творчу успішну особистість майбутнього фахівця у всіх сферах діяльності – професійній, науковій, технічній, управлінській.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження гендерних особливостей становлення професійної компетентності майбутніх лікарів [5], [6], свідчать про недостатній рівень сформованості основних компонентів професійної компетентності у студентів-медиків, а також гендерну обумовленість процесу її становлення в навчально-виховній діяльності у юнаків та дівчат. Ці факти визначають необхідність у доповненні навчально-професійної підготовки медичних фахівців цілеспрямованими методами особистісно-орієнтованого навчання, що сприятимуть оптимізації розвитку особистості студентів, їх професійної компетентності.

Впровадження форм особистісно-орієнтованого навчання у практику професійної підготовки студентів вищих медичних закладів освіти дозволяє здійснити перехід від традиційної логіки трансляції знань в готовому вигляді до їх активного та творчого засвоєння в реальному світі. Оскільки, аналізуючи сучасні стратегії навчання, не всі знання опановуються студентами, а лише ті, в яких вони вбачають особистий сенс, які становлять практичну цінність і виступають засобом досягнення життєвих та

професійних цілей [9]. За таких умов гендерні знання набувають особливого статусу щодо реалізації творчих цілей особистості.

З цією метою нами було розроблено та апробовано гендерно-орієнтовані корекційно-розвивальні програми (авторський спецкурс та тренінгові заняття) формування професійної компетентності майбутніх лікарів в процесі навчально-професійної діяльності.

Враховання гендерної складової у побудові програм спецкурсу та тренінгу, на нашу думку, реалізує важливу мету – розвиток асертивної особистості. Це в свою чергу, дозволило створити умови для повноцінного професійного та особистісного розвитку майбутніх фахівців, сприяло вихованню гендерно-паритетних взаємин між студентами, вільних від твердих стереотипів маскулінності та фемінності у традиційному розумінні. А також, стало запорукою виховання нової особистості з високими інтенціями відкритості та адаптивності в усіх сферах життя, необмеженими можливостями індивідуального життєвого вибору й самореалізації. Адже, як слушно зауважує О. Кікінежді: «... шлях до гендерної культури пролягає через гендерну поінформованість (обізнаність), гендерну чуйність (розвиток умінь враховувати відсутність певних інтересів чи навичок, створення умов для їхнього розвитку) та вироблення асертивності в дійовому протистоянні й протиставленні статевим стереотипам» [8, с. 158].

Розроблений нами гендерно-орієнтований тренінг психолого-педагогічного спрямування містить елементи перцептивного тренінгу, який спрямований на розвиток здатності адекватного й найбільш повного пізнання себе й інших людей та відносин, що складаються в міжособистісній взаємодії; професійного тренінгу, який спрямований на розвиток професійно значущих умінь, навичок та особистісних якостей студентів-медиків, а також на формування та корекцію гендерних установок, необхідних для успішної

міжособистісної взаємодії в професійній діяльності майбутніх лікарів; тренінг комунікативної компетентності (соціально-психологічний тренінг), який спрямований на підвищення загальної життєвої компетентності особистості студентів, розвитку активного слухання, розвитку знання вербальних та невербальних засобів спілкування, розвиток асертивних навичок спілкування та інших професійно важливих навичок спілкування.

Програма тренінгу являє собою цілісну динамічну систему тренінгових вправ і ґрунтується на принципах активної групової роботи. Тренінгова програма містить як оригінальні, так і запозичені й модифіковані в цілях нашої роботи вправи, описані в працях інших авторів (Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Клециної, О. Лютової-Робертс, Г. Моніної, Н.Чепелевої, та ін.). Кількість вправ і завдань є достатньою для розвитку визначених компонентів професійної компетентності майбутнього лікаря.

Загальні цілі гендерно-орієнтованого тренінгу психолого-педагогічного спрямування, що покликаний створювати сприятливі умови для подальшої самореалізації майбутніх лікарів у майбутній професійній діяльності було визначено через реалізацію наступних завдань:

1. Створення умов для розвитку особистості учасників групи через усвідомлення власних гендерних характеристик (гендерних стереотипів, переконань, очікувань, настанов);

2. Сприяння подоланню бар'єрів традиційного сприймання психологічних характеристик і соціальних ролей особистості залежно від статі;

3. Дослідження власних зразків гендерної поведінки студентів у спеціально створених професійно-орієнтованих ситуаціях міжособистісної взаємодії;

4. Корекція гендерних стереотипів та установок, які виступають у якості перепон на шляху до особистісного та професійного розвитку майбутніх лікарів;

5. Формування гендерних установок, необхідних для успішної міжособистісної взаємодії в майбутній медичній професії;

6. Розвиток рефлексії Я (Я-чоловік/Я-жінка) через збагачення гендерних знань студентів;

7. Формування стратегії гендерного партнерства та гендерного балансу в процесі подальшого професійного навчання та міжособистісної взаємодії (професійного спілкування);

8. Опанування рефлексивними техніками самоконтролю і саморегуляції поведінки;

9. Здобуття навичок асертивної поведінки та інших професійно важливих навичок спілкування (активного слухання, знання вербальних та невербальних засобів спілкування та ін.).

10. Розвиток професійно значущих умінь, навичок та особистісних якостей майбутніх лікарів (доброзичливості, толерантності, чуйності, відвертості, комунікативності, емпатійності тощо);

11. Формування вмінь критичного і творчого мислення у процесі вирішення професійних завдань;

12. Розвиток здатності позитивного сприймання і прийняття себе, своїх достоїнств та недоліків, усвідомлення власної цінності й унікальності, формування позитивної Я-концепції;

13. Розвиток готовності до самозмін, саморозвитку, самореалізації у сфері майбутньої професійної діяльності.

Отже, реалізація гендерно-орієнтованої тренінгової програми формування професійної компетентності передбачала використання різноманітних вправ на розвиток професійної ідентичності та професійної спрямованості студентів-медиків, формування необхідних професійно важливих якостей особистості майбутнього лікаря, усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей, а також усвідомлення (рефлексії) ролі гендерних стереотипів існуючих в буденній свідомості, які перешкоджають особистісному та професійному зростанню молоді.

У розробленій тренінговій програмі в якості основних методів використовувалися спеціально відібрані та адаптовані нами активні методи навчання – професійно-орієнтовані вправи у формі ділових і ситуативно-рольових ігор та групових дискусій. Допоміжними методами роботи у груповій роботі виступали: арт-терапевтичні техніки, психогімнастичні вправи та вправи-релаксації.

Вищезазначені активні форми навчання використовувалися нами з метою залучення кожного учасника групи до активності, групової комунікації, самостійності, творчості, відповідальності; сприяння саморозвитку, самовизначенню, самовдосконаленню, самореалізації; формування навичок асертивної поведінки та конструктивного спілкування, толерантності, емпатії; розвитку професійної компетентності медичних фахівців.

Важливим в контексті реалізації гендерно-орієнтованої програми при проведенні тренінгових занять були вправи на розвиток асертивної поведінки майбутніх лікарів. Асертивність як здатність виявляти наполегливість у досягненні мети є необхідною умовою професійного зростання майбутнього лікаря [4]. Асертивність як особистісна якість і соціальна поведінка виявляється в умінні відстоювати свої права, домагатись бажаного ставлення до себе, не поступаючи власними принципами і не порушуючи прав інших. Вироблення асертивності у процесі тренінгових вправ передбачає уміння позбуватися «катастрофічних думок» шляхом їх моніторингу та пошуку альтернативних, моделювання наполегливості шляхом уподібнення взірцю в уяві й на практиці [8].

Професійно-орієнтовані вправи (ділові та ситуативно-рольові ігри) у роботі нашої тренінгової групи були призначені задля «прогривання», розігрування професійно-орієнтованої ситуації, яка містила гендерно забарвлену соціально-психологічну проблему, з метою відпрацювання конструктивних та виявлення неконструктивних кому-

нікативних моделей взаємодії у професійній сфері лікаря.

Проведення різноманітних професійно-орієнтованих ділових та ситуаційно-рольових ігор у тренінговій роботі із майбутніми лікарями, дозволило нам впевнитись у тому, що норми та правила професійної поведінки лікаря, стиль спілкування, різноманітні комунікативні навички асертивної поведінки, що набуваються в рольовій грі й скоректовані групою стають здобутком особистості та з успіхом переносяться в реальне життя.

В ділових та ситуативно-рольових іграх акцент робився на міжособистісному спілкуванні. В грі всі учасники «прогривали» ролі та ситуації, які є значущими для їх особистого життя та майбутньої професійної діяльності. При цьому ігровий характер ситуації дозволяв учасникам звільнитись від практичних наслідків їх вирішення, що збільшувало границі пошуку альтернативних гендернонетипових способів поведінки, надавало простір для творчості. Психологічний аналіз проведеної гри в процесі групового обговорення сприяв посиленню її навчального ефекту.

Процес обговорення рольових ситуацій був спрямований на майбутню професійну діяльність студентів-медиків. Спочатку сам «лікар» аналізував свої дії, а потім по черзі висловлювалися члени групи, вказуючи на те, які почуття у присутніх викликали виконавці ролі лікаря. Особлива увага зверталася на продуктивність міжособистісної взаємодії та гендерну забарвленість вирішення конфліктних ситуацій в процесі спілкування «лікаря» та «пацієнта» або «претендента на посаду», його вміння застосовувати асертивні техніки спілкування, бути толерантним та керувати своїм емоційним станом. На заняттях тренінгу прогривались такі рольові ситуації: «Співбесіда», «Дискримінація», «Головний лікар»; «Складний пацієнт»; «Нав'язування», «Впевнена (асертивна) поведінка», «Офіціант, в моєму супі муха», «Конфлікти на роботі» та ін.

Використання групових ігор в процесі тренінгового заняття реалізувало, як мінімум, дві функції: діагностичну та розвивальну. Діагностичний ефект полягав в отриманні учасниками можливості експлікувати свій власний досвід спілкування: усвідомити свої особливості як суб'єкта міжособистісної взаємодії, а також ті паттерни поведінки, які стають перешкодою на шляху до особистісної та професійної самореалізації. Навчальний ефект ділових та ситуативно-рольових ігор виявлявся у можливості побачити різні альтернативи поведінки у запропонованих ситуаціях професійної взаємодії, «примірювання» подібних засобів поведінки на себе і перевірити ці здібності.

Дискусійні методи (групова дискусія, аналіз випадків із практики та ситуацій вибору) використовувались з метою аналізу ігрових вправ для виявлення конструктивних та деструктивних поведінкових комунікативних моделей, зворотнього зв'язку, рефлексії.

В процесі групових дискусій учасники мали можливість в процесі групового обговорення проблеми знаходити альтернативні рішення складних та типових можливих особистісно забарвлених та професійних ситуацій з медичної практики, а також виступали у ролі окремого учасника дискусії. Завдяки груповій дискусії учасники спонтанно наповнювали робочий процес групи конкретно-змістовим матеріалом, який відкривав можливості для виявлення неусвідомлених гендерних стереотипів поведінки, що, за підсумковими звітами учасників, були причинами певних труднощів у взаємодії з іншими, викликали внутрішній дискомфорт, визначали вектор самопочуття, а також виступали у якості перепон на шляху до особистісної та професійної самореалізації. Серед проблем, що дискутувалися на різних етапах роботи в групі, були, зокрема: «Ідеал сучасного лікаря», «Сходишки до професійної майстерності», «Чому стереотипи продовжують працювати?», «Гендерні стереотипи та розвиток професійно важливих якостей

лікаря», «Дієта від гендерних стереотипів», «Прояви сексизму на шляху до професійного та особистісного зростання», «Чоловічі та жіночі медичні спеціальності – міф чи реальність?» «Труднощі у професійному спілкуванні», «Можливості андрогінної особистості», «Професійна самореалізація та явище «скляної стелі», «Асертивність як спосіб подолання ефекту «скляної стелі», «Секрети гендерно-паритетної взаємодії», «Шляхи професійної самореалізації лікаря».

В процесі групових дискусій учасники мали можливість в процесі групового обговорення проблеми знаходити альтернативні рішення складних та типово можливих особистісно забарвлених та професійних ситуацій з медичної практики, а також виступали у ролі окремого учасника дискусії. Завдяки груповій дискусії учасники спонтанно наповнювали робочий процес групи конкретно-змістовим матеріалом, який відкривав можливості для виявлення неусвідомлених гендерних стереотипів поведінки, що, за підсумковими звітами учасників, були причинами певних труднощів у взаємодії з іншими, викликали внутрішній дискомфорт, визначали вектор самопочуття, а також виступали у якості перепон на шляху до особистісної та професійної самореалізації.

В якості допоміжного методу групової роботи, який спирається на засоби невербальної комунікації (міміку, жести, рухи), ми використовували психогімнастичні вправи. Головною метою цього методу є встановлення атмосфери довіри в групі, покращення настрою учасників й створення позитивного емоційного фону, а також зміна особистісних характеристик суб'єкта невербальними засобами. Невербальні методи є ефективними засобами оптимізації соціально-перцептивної сфери особистості, оскільки зосереджують увагу на «мові тіла». Чутливість до невербальної мови є дуже важливою для майбутнього лікаря, формування продуктивного стилю професійної комунікативної взаємодії,

розуміння внутрішнього світу інших людей.

Арт-терапевтичні техніки в роботі тренінгової групи використовувались з метою спонукання кожного учасника до саморозкриття, вираження емоційних реакцій, прийняття та усвідомлення своєї професійної ролі, рефлексії своїх гендерних уявлень, аналізу й обговорення групових ситуацій, надання зворотного зв'язку. Як відомо, використання арт-терапевтичних методів в груповій роботі дозволяє мобілізувати творчий потенціал особистості й активізувати внутрішні механізми її саморегуляції.

Для більш глибокого прийняття та усвідомлення своєї професійної ролі, рефлексії своїх гендерних уявлень студентам пропонувалось виконання наступних арт-терапевтичних завдань: арт-техніка «П'ять малюнків» («Я – чоловік/жінка», «Я серед інших чоловіків/жінок», «Я серед жінок» (для юнаків) / «Я серед чоловіків» (для дівчат), «Я – лікар-професіонал», «Я серед інших лікарів-професіоналів») із відтворенням визначеного образу на аркуші паперу, вправа «Мій професійний портрет в промінцях сонця» та ін. При обговоренні малюнків студенти мали можливість конкретизувати уявлення про себе та інших членів групи, визначити та проаналізувати наявність гендерних стереотипів у створених образах, більш чітко уявити особливості своєї майбутньої професії. Робота з арт-техніками в більшості випадків викликала в учасників позитивні емоції, допомагала подолати апатію і безініціативність у тих студентів, які з тих чи інших причин займали пасивну участь в роботі групи, що в подальшому дозволило їм сформулювати більш активну групову позицію.

Для діагностики уявлень студентів про маскуліність та фемінінність та виявлення розповсюджених гендерних стереотипів на початку групової роботи було запропоновано проєктивну техніку «Планета» (автор Н. Малишева). В модифікованому вигляді виконання вправи передбачає послідовне малювання трьох «світів»: перший – такий, в

якому живуть люди з чоловічими характеристиками, другий – населений людьми із жіночими характеристиками, і третій – мешканці якого володіють тими й іншими якостями. Виконання вправи дозволило студентам визначити проєкції власних переживань відносно маскуліності та фемінінності, а також визначити змістовне й емоційне наповнення власних гендерних стереотипів.

Учасникам тренінгу також пропонувались вправи-релаксації, спрямовані на гармонізацію психоемоційного стану, зняття втоми, поповнення енергії, позбавлення від негативних емоцій. Ці вправи майбутні лікарі зможуть використовувати як метод антистресової саморегуляції у своїй майбутній професійній діяльності. Учасники тренінгової групи виконували такі вправи-релаксації: «Свічка», «Внутрішній діалог», «Вечірній огляд», «Подорож на дно океану», «Лісова галявина», «Храм тиші», «Відновлення будинку», «Алмаз», «Небо», «Самоототожнення», «Зустріч з метою», «Антистресова релаксація» та ін. Як зазначали учасники заняття після проведення цих вправ вони відчували приплив сил, рівновагу, відчуття благополуччя. Використання релаксаційних вправ на заняттях дозволило створити невимушену, вільну від зайвого самоконтролю середовища.

З метою самооцінювання та контролю процесу власного особистісного розвитку та формування професійно важливих навичок, учасникам було запропоновано вести щоденник особистих вражень, де вони фіксували свої спостереження. В процесі або в кінці кожного заняття учасники групи фіксували свої спостереження (думки, міркування, оцінки тощо) стосовно проведеного заняття в «щоденнику особистих спостережень», що дозволяло їм оцінювати і контролювати процес власного розвитку та процес формування особистісних та професійних навичок, необхідних в професії лікаря.

Для кращої реалізації поставлених завдань тренінгу, поглиблення знань про себе, в кінці кожного заняття студентів

нти отримували домашні завдання, обов'язкове обговорення яких відбувалось на початку кожного наступного заняття, за допомогою чого була можливість проаналізувати труднощі та досягнення, визначити напрямок подальшої роботи.

З метою рефлексії власних гендерних характеристик учасників (гендерних стереотипів, переконань, очікувань, настанов) та ролі гендерних стереотипів існуючих в буденній свідомості, які перешкоджають особистісному та професійному зростанню молоді, студенти виконували вправу «Яким лікарем я мрію бути». Метою цієї вправи було усвідомлення учасниками своїх бажань відносно майбутньої професійної діяльності, а також можливих гендерних настанов відносно поділу лікарських спеціальностей на «жіночі» або «чоловічі». За результатами обговорення учасниками зробили висновки про те, що існуючі гендерні стереотипи відносно розподілу лікарських спеціальностей на «жіночі» та «чоловічі» створюють значні перепони на шляху професійного становлення лікаря, впливають на самооцінку, віру у власні сили й заважають самореалізації особистості.

Отож, в процесі апробації навчальної програми спецкурсу «Гендерні особливості професійного становлення успішного лікаря», а також проведення гендерно-орієнтованого тренінгу психолого-педагогічного спрямування «Гендерні особливості формування та розвитку професійної компетентності майбутніх лікарів» в результаті аналізу суб'єктивних оцінок та самооцінок досліджуваних, була виявлена позитивна динаміка у розвитку основних компонентів професійної компетентності майбутніх лікарів. Що є свідченням досягнення навчального ефекту за наступними позиціями, які підтвердили очікувані результати: 1) в знаннях про види та роль гендерних характеристик особистості у процесі професійної та особистісної самореалізації, про способи та функції ефективної міжособистісної взаємодії; 2) в уміннях критичного і творчого мис-

лення у процесі вирішення професійно-орієнтованих завдань, вміннях встановлювати міжособистісні зв'язки та обирати оптимальний стиль міжособистісної взаємодії в різноманітних ситуаціях професійного спілкування, активізації процесу керування власною поведінкою, використанні асертивних комунікативних моделей поведінки; 3) в навичках рефлексії, позитивного сприймання і прийняття себе, самоконтролю і саморегуляції поведінки, впевненої (асертивної) поведінки; 4) в установках відносно навчання асертивним вмінням, розвитку стратегій гендерного партнерства та гендерного балансу в професійному спілкуванні та міжособистісній взаємодії.

Таким чином, враховуючи специфіку професійної діяльності медичних фахівців, сучасна медична освіта повинна забезпечувати студентів не лише сумою базових знань та набором професійно важливих якостей, вмінь та навичок, але й вмінням сприймати та засвоювати нові знання, здатністю до творчого розвитку та професійного самовдосконалення. Необхідно створити умови для гармонійного розвитку особистості майбутнього спеціаліста, здатного адаптуватись до нових умов професійного середовища, що постійно змінюються та досягнень науково-технічного прогресу, формувати творчу успішну особистість майбутнього фахівця у всіх сферах діяльності – професійній, науковій, технічній, управлінській. Оскільки, аналізуючи сучасні стратегії навчання, не всі знання опановуються студентами, а лише ті, в яких вони вбачають особистий сенс, які становлять практичну цінність і виступають засобом досягнення життєвих та професійних цілей. Частково даної мети можна досягнути шляхом впровадження в практику професійної підготовки студентів вищих медичних закладів освіти гендерно-орієнтованих технологій навчання, що дозволяє здійснити перехід від традиційної логіки трансляції знань в готовому вигляді до їх активного та творчого засвоєння в реальному світі. За таких умов гендерні знання набувають особливого статусу щодо реалізації творчих цілей особистості.

1. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посібник / За заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. – К.: Логос, 2004. – 212 с.
2. Денисова Е. А. Гендерные особенности самореализации личности студентов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: 19.00.01 / Е. А. Денисова. – Москва, 2010. – 23 с.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
4. Зінзюк Л. А. Асертивність як запорука психологічного здоров'я студентської молоді / Л. А. Зінзюк, В. А. Осипенко, О. М. Пендерещька // Матеріали за VII Міжнародна научна практична конференція [«Образование и наука на XXI век – 2011», (17–25 октомври 2011 г.). – Том 13. (Психология и социология). – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011. – С. 6–8.
5. Зінзюк Л. А. Особливості емпіричного дослідження професійної мотивації студентів з сільської місцевості / Л. А. Зінзюк // Вісник Чернівецького обласного філософського товариства. – Чернівці, 2008. – № 2. – С. 63–72.
6. Любіна Л. А. Гендерні аспекти розвитку професійної спрямованості студентів-медиків / Л. А. Любіна // Матеріали III Всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю [«Особистість у сучасному світі»], (20–22 листопада 2014 р.) / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2014. – С. 429–432.
7. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
8. Кікінежді О. М. Гендерно-освітні технології як психолого-педагогічний супровід статевої соціалізації особистості [Електронний ресурс] / О. М. Кікінежді // Український науковий журнал "Освіта регіону". – 2013. – №3. – С. 158–163. – Режим доступу до ресурсу : <http://social-science.com.ua/article/1117>.
9. Осипенко В. А. Социально-психологические способы формирования адаптивного поведения студентов-медиков / В. А. Осипенко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Серия: Философия. Психология. Социология. – Курск: Призма, 2016. – №4 (118). – С. 127–129.
10. Титаренко Т. М. Кризь статево-вікові обмеження / Т. М. Титаренко / Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – С. 113–139.
11. Bem S. L. Dismantling gender polarization and compulsory heterosexuality : should we turn the volume down or up? / S. L. Bem // Journal of Sex Research. – 1995. – Vol. 32 (4). – P. 329–334.

УДК 159.947.5:371.212.8:371.212.7

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ ВИПУСКНИКІВ РІЗНОГО РІВНЯ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Вадюник Віталія Іванівна

студентка IV курсу спеціальності «Практична психологія» Мукачівського державного університету,

Науковий керівник:

старший викладач **Воронова Ольга Юріївна**,
м. Мукачєво

Ключові слова:
життєві плани,
професійне самовизначення,

У статті розкривається сутність поняття «життєві плани»; визначаються особливості професійного самовизначення, їх вплив на успішність навчання в школі.

*професійний вибір,
особистість,
навчальна діяльність,
успішність,
старшокласники*

Keywords:
*life plans,
professional self-
determination,
professional choice,
individual,
training activity,
success,
seniors*

In the article there is revealed the essence of the concept of «life plans»; also there is defined the peculiarities of the professional self-determination and their influence on the success of schooling.

Ключевые слова:
*жизненные планы,
профессиональное самооп-
ределение,
профессиональный выбор,
личность,
учебная деятельность,
успешность,
старшеклассники*

В статье раскрывается сущность понятия «жизненные планы»; определяются особенности профессионального самоопределения, их влияние на успешность обучения в школе.

Навчальна діяльність, як і будь-яке психічне новоутворення, є результатом засвоєння й трансформації соціального досвіду людського індивіда. Умови для розгорнутого формування та здійснення її створюються лише в школі, де учіння стає предметом спеціальних формуючих впливів педагога, об'єктом діяльності саморозвитку учня. У школі дітям систематизовано подаються основи наук, які містять основні способи діяльності і полягають в засвоєнні наукових понять і відповідних умінь оперування ними. Саме такі наукові поняття, закони науки і людського пізнання закладають основи наукового світогляду учнів, забезпечують їх повноцінну інтелектуальну активність. Основним завданням середнього загальноосвітнього закладу є формування в учнів цілісної та повноцінної структури навчальної діяльності [3].

Варто зазначити, що успішність навчальної діяльності – це поняття, яке охоплює не одиначне випадкове явище, а неодноразово верифікований життє-

вий досвід, що формується завдяки позитивному мисленню і способу життя, в основі якого лежить мотивація досягти поставленої мети через цілеспрямовану діяльність, прагнення гармонійно розвиватися. Успішність – це внутрішній стан особи, до якого людина приходить поступово, за допомогою регулярної концентрації своїх ключових бажань, активних зусиль та їх втіленню з метою досягнення рівноваги і гармонії. Гармонійний стан визначається людиною за певних умов: гарне здоров'я і самопочуття, позитивне мислення, душевний комфорт, матеріально-фінансовий добробут, доладні відносини з близькими людьми, професійною та творчою самореалізацією тощо.

Умови сучасної середньої школи ґрунтуються на гуманістичних принципах, де найвищою цінністю є особистість школяра, визнання її самоцінності, права на індивідуальний розвиток, на творчу самореалізацію в широкій системі життєдіяльності, що визначає по-

будову майбутніх життєвих планів старших школярів.

Важливість процесу формування життєвих планів старшокласників в сучасних умовах середньої освіти пов'язана зі школою, яка послідовно підтримує прогресивні тенденції суспільного розвитку. Суспільству необхідна школа випускники якої будуть здатні плідно жити в сучасних умовах, самостійно приймати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, що відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, готовністю до міжкультурної взаємодії, що володіють почуттям відповідальності за долю країни, здатні самореалізуватися в основних сферах життєдіяльності - професійній, освітній, суспільній, духовній та ін. Тільки така школа, в повній мірі, зможе задовольнити запити учнів, педагогів, батьків, а також відповідати потребам суспільства.

Процес формування життєвих планів старшокласників в сучасних умовах вимагає дозволу наступних протиріч:

- між життєвими і професійними планами старшокласників і об'єктивно існуючими потребами ринку праці, коли випускник школи після отримання професійної освіти не може знайти собі роботу, визначити власну «нішу» в сучасному професійному житті;

- між зростаючим рівнем особистісних домагань старшокласників і неготовністю освітньо-виховного процесу школи до їх здійснення, відірваністю від реальних потреб життя. Дозвіл протиріч робить проблему формування життєвих планів старшокласників актуальною для сучасної школи.

Ці положення обумовлюють актуальність пошуку нових теоретичних підходів і практичного вирішення проблеми формування життєвих планів, які визначаються такими обставинами: значимістю життєвих планів для особистісного становлення старшокласника в зв'язку з розширенням можливостей соціального вибору; необхідністю підготовки до побудови життєвих планів особистості в умовах мінливої реальності; недостатньою розробленістю теорії і

практики формування життєвих планів старшокласників в рамках особистісно-діяльнісного підходу та ін [2].

Розумінню процесу формування життєвих планів старшокласників в умовах сучасної середньої освіти сприяло вивчення вітчизняних філософських, педагогічних і психологічних теорій: розвитку особистості (Л. Н. Коган, Л.С. Рубінштейн, Д. І. Фельдштейн, В. Франкл), індивідуальних відмінностей (Б. Г. Ананьєв, Л. Н. Собчик); індивідуального стилю діяльності (Е.О. Клімов); вікових особливостей формування особистості (Л.І. Божович); професійного самовизначення школярів (І.М. Кондаков, Т.І. Шалавін).

Серед багатьох проблем, які постають сьогодні перед системою освіти, є профорієнтація, вибір профілю навчання та майбутньої професії. Її розв'язання визначає не лише майбутній життєвий шлях особистості, а й надає сенс самому навчанню школярів.

Успішне вирішення цієї проблеми вбачається як у розвитку психологічних особливостей учнів, так і в підвищенні рівня їх навчальних досягнень, що сприяє формуванню професійних та життєвих планів, оптимізує підготовку школярів до вибору майбутньої професії.

Особливої уваги у цьому контексті потребує розкриття психологічних особливостей старших підлітків з різним рівнем навчальних досягнень, підвищенням їх навчальної мотивації, рівня досягнень, що створює більш сприятливу ситуацію для їх професійного самовизначення. Це пов'язано з концепцією 12-річної школи, якою передбачено застосування диференційованого, особистісно-орієнтованого підходу до оцінювання навчальних досягнень кожного учня й врахування їх у професійному самовизначенні та подальшій обов'язковій профільній освіті.

Позитивно оцінюючи наукову й практичну значущість досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, зусилля яких були спрямовані на вивчення різних аспектів професійного розвитку

особистості, варто зауважити, що для вітчизняної психологічної науки залишається актуальним не тільки питання вдосконалення підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії, але й питання підвищення рівня навчальних досягнень через мотивацію з боку профорієнтації, що зворотним шляхом стимулює розвиток особистості учня, змінює його ставлення до навчання, підвищує його успішність, і, в свою чергу, ставить школяра у нову позицію щодо вибору професії [6].

За висновками багатьох дослідників, навчальні досягнення старшокласників пов'язані прямо з навчальною успішністю в школі. Це пояснюється тим, що шкільні програми регламентовані, але викладання та вимоги до учнів враховують індивідуальні особливості у здібностях учнів та їх інтересах.

Життєвий план виникає, з одного боку, в результаті узагальнених цілей, які ставить перед собою особистість, як наслідок побудови «піраміди» її мотивів, а з іншого боку - це результат конкретизації цілей і мотивів.

Найцінніше, що може й повинен дати старшокласнику навчальний заклад - це навіть не багаж академічних знань, не навички та вміння з того чи іншого предмету, а життєві компетенції. Отримати такий досвід для сучасних старшокласників означає:

- навчитися жити з тим, щоб сприяти розквіту власної особистості й взаємодіяти з іншими, виявляючи незалежність;
- свідомо передбачати власне майбутнє, прогнозувати його;
- визначати життєву стратегію, свій життєвий проект;
- оволодіти методами рефлексії, діалогу з собою, світом, сучасниками, усвідомлювати сенс життя;
- виробляти потребу в безпеці, захищеності, повазі, самоактуалізації, життєвому успіху, виробляти свій стиль життя;
- визначати духовні орієнтири, свідомо ставитися до головних, найважливіших життєвих потреб [7].

Життєвий план — явище одночасно соціального та етичного порядку, тобто, ким бути (професійне самовизначення) та яким бути (моральне самовизначення). Життєвий план виникає, на думку І.С. Кона, тільки тоді, коли предметом роздумів стає не тільки кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, яким збирається йти людина, ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, які йому для цього знадобляться. Життєвий план — це план діяльності, тому він "заземлюється", в першу чергу, на вибір професії.

У професійному самовизначенні у віковій психології розрізняють ряд етапів:

- перший етап — дитяча гра, протягом якої дитина приймає на себе різні професійні ролі, "програючи" окремі елементи пов'язаної з ними поведінки.

- другий етап — підліткова фантазія, коли підліток бачить себе у мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії.

- третій етап, який охоплює весь підлітковий та більшу частину юнацького віку, — попередній вибір професії. Різні види діяльності сортуються та оцінюються спочатку з точки зору інтересів підлітка, потім — з точки зору його здібностей і, нарешті, з точки зору його системи цінностей.

- четвертий етап — практичне прийняття рішення, власне вибір професії включає в себе два головних компоненти: визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, обсягу та часу підготовки до неї, вибір конкретної спеціальності. Вибір спеціальності — багатоступеневий процес. Вже до кінця одинадцятого класу школярі повинні зробити вибір між двома соціальними орієнтаціями: на професійну освіту або на роботу. Крім інтересів, здібностей та ціннісних орієнтацій, важливу роль у прийнятті рішення має оцінка своїх об'єктивних можливостей — матеріальних умов сім'ї, рівня навчальної підготовки, стану здоров'я.

Вибір професії передбачає наявність у школярів інформації двоякого роду:

про світ професій (в цілому) взагалі та можливості і вимоги кожної з них; про себе, свої здібності та інтереси. І такої інформації старшокласнику не вистає. В основі ставлення до світу професій лежить запозичений досвід – відомості, отримані від батьків, знайомих, друзів, однолітків, з книжок, кінофільмів, телепередач. Досвід цей звичайно абстрактний, тому що не пережитий, не вистражданий людиною. Переважна більшість старшокласників обирає професію більш-менш стихійно. Суттєві фактори професійного самовизначення – це віковий період, в якому здійснюється вибір професії, рівень інформованості і рівень домагань старшокласників.

Життєві плани старшокласників, які стоять на порозі вибору професії, відрізняються різкою диференціацією за інтересами та намірами, але збігаються в головному – кожен прагне зайняти гідне місце в житті, отримати цікаву та високо оплачувану роботу.

Складовою життєвого плану є професійний план. Професійний план – уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення.

Основними компонентами професійного плану:

1) уявлення про роль праці в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект вибору професії);

2) далека перспективна професійна мета (мрія), узгоджена з іншими життєвими цілями (сім'я, рівень матеріального добробуту та ін.);

3) знання професій і відповідних професійних навчальних закладів;

4) знання своїх можливостей для досягнення поставленої мети (реальна самооцінка внутрішніх і зовнішніх факторів вибору професії);

5) знання шляхів підготовки до досягнення поставленої мети і шляхів роботи над собою;

6) реальна підготовка до досягнення мети і реалізація окремих компонентів професійного плану в ході пробних

пошукових дій; при потребі – інший варіант професійного плану, новий професійний вибір у випадку невідповідності можливостей і вибраних перспектив [1].

Активне самовизначення старшокласників розкривається у пріоритеті досягненні ними поставлених цілей, перетворенні умов соціальної та професійної ситуації та їх врахування відносно поставлених цілей. В актуальній діяльності людини можуть домінувати або умови ситуації, або власні цілі, з чого можна зробити висновок про ступінь її активності в процесі самовизначення. Про пасивність особистості свідчать залежність людини від обставин, ситуації та цілей інших людей. Тобто, старшокласники, що здатні подолати несприятливі обставини на шляху втілення власних професійних намірів, характеризуються високим рівнем активності в процесі професійного самовизначення, що є свідченням їх особистісного зростання [8].

Проблеми вибору професії, наступної побудови кар'єри, етапів професійного та особистісного самовизначення, кар'єрних орієнтацій та установок розглядалися багатьма вченими та були сформульовані у вигляді теорій професійного розвитку. Більшість зарубіжних теорій професійного розвитку і відповідно професійного самовизначення особистості можна віднести до п'яти основних напрямів: диференційно-діагностичний, типологічний, психоаналітичний, теорія рішень, теорія розвитку. Професійне самовизначення пов'язане не стільки з життєвим досвідом, скільки з її уявленням про майбутнє, тобто життєвими планами. Важливим показником професійної перспективи, її реалістичності виступає зв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій і життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією.

Формування образу професійного майбутнього як передумови успішного розв'язання проблеми професійного вибору пов'язані з індивідуально-осо-

бистісними характеристиками суб'єкта майбутньої професійної діяльності та умовами соціальної ситуації за яких розвиваються і реалізуються потенційні здібності і можливості [4].

Професійне самовизначення найчастіше визначається як вибір людиною напрямку і змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та моральних цінностей; це - цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення.

Психологія розглядає професійне самовизначення як найбільш значущий компонент професійного розвитку особистості, а також як критерій одного з етапів цього тривалого і складного процесу. Завершується він тільки тоді, коли в людини сформується позитивне ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності. Тому свідомий вибір професії слід вважати показником сформованості професійного самовизначення і переходу його в нову фазу розвитку. Професійне самовизначення - складний, часом суперечливий, процес в основі якого лежить цілком виправдане прагнення молодого людини до самостійності [8].

Професійне самовизначення - можна розглядати з різних точок зору:

- як сукупність завдань, які суспільство ставить перед особистістю, яка формується, і які дана особистість повинна вирішити за певний період часу;

- як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми побажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства - з іншого;

- як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність [7].

У сучасному розумінні поняття професійне самовизначення - це здатність знаходити, визначати своє місце у професійній діяльності, усвідомлювати вла-

сні інтереси, свою спрямованість, здібності для оптимального виконання професійних обов'язків.

Професійне самовизначення припускає конкретну діяльність, зумовлену специфічним предметом, умовами, засобами праці, а також специфікою міжособистісних стосунків і відповідальності за дану роботу, що пов'язане із самим визначенням професії як обмеженого виду діяльності [8].

Вибір професії - точка, в якій сходяться інтереси індивіда та суспільства, де можливе й необхідне поєднання особистих і спільних інтересів [5].

Для правильної постановки й проведення професійного самовизначення людини і її професійної орієнтації дуже важливо якомога раніше сформувати мотиви її діяльності та особистісну спрямованість. Саме ці два чинники впливають на процес професійного становлення особистості.

Мотив діяльності - це ті спонукання, які пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта, а також сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають активність людини й визначають спрямованість її особистості.

Мотиви діяльності розвиваються і видозмінюються в міру розвитку особистості. Тому психологи говорять про наявність боротьби мотивів у ході діяльності людини. Професійне самовизначення особистості - це є довгострокова боротьба мотивів, пов'язаних з визначенням характеру й змісту праці, що вона вибирає. А профорієнтаційна робота спрямована на те, щоб зробити такий вибір науково обґрунтованим і більш оптимальним на основі урахування якомога більшої кількості мотивів, якими керується особистість у ході свого вибору.

Спрямованість особистості - це її інтегральна й генералізована властивість, що характеризується сукупністю стійких мотивів, психологічних якостей і форм їхнього прояву, що орієнтують діяльність особистості й щодо незалежних від поточних ситуацій [8].

Успішність освоєння професій у різних сферах професійної діяльності дуже важливий вплив здійснюють особливості інтелекту особистості. Інтелект – це відносно стійка структура розумових здібностей індивіда, що окреслює індивідуальні відмінності людини, які визначають її пізнавальну сферу й характеризують, насамперед, такі особливості, як мислення, пам'ять, сприйняття, увагу, інтуїцію. Тобто, переважання правої або лівої півкулі мозку й особливості інтелекту особистості впливають на формування професійних переваг. Тому в психологічній практиці вироблена класифікація професій з урахуванням цих чинників.

Проектування свого професійного шляху при всій багатогранності в кожного старшокласника має загальну структуру. Є.О. Клімов виділяє вісім найважливіших типів обставин, які впливають на вибір професії старшокласниками:

1. Позиція старших членів сім'ї;
2. Позиція однолітків «значимих інших» з кола позасімейного спілкування;
3. Позиції вчителів, шкільних педагогів, вихователів, класного керівника;
4. Здібності, уміння, досягнутий рівень розвитку учня як суб'єкта діяльності;
5. Рівень домагань учня на суспільне визнання. Недооцінка, переоцінка своїх можливостей, знижені або завищені домагання – важливі регулятори у виборі професії, у професійній адаптації;
6. Рівень інформованості;

7. Схильності до тих або інших видів діяльності;

8. Сформовані на даний момент особисті професійні плани учнів (включаючи і випадок їхньої повної невизначеності) [1].

Є.О. Клімов вважає, що обмірковування життєвого і, зокрема професійного, трудового шляху є неодмінно деяке знамення невизначеності уявлень про майбутнє. Професійне самовизначення – це процес і результат свідомого і самостійного вибору професії. Процес професійного самовизначення включає: розвиток самосвідомості; формування системи цінностей; моделювання свого майбутнього; побудова «ідеального образу» професіонала.

Актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різного роду подіями, такими як закінчення загальноосвітньої школи, професійного навчального закладу, зміна місця проживання та іншими чинниками. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації і самоактуалізації [7].

Отже, кожна молода людина, у тому числі старшого шкільного віку, зазвичай замислюється над своїм життєвим сценарієм, у якому відтворюються особистісний, професійний, соціальний і сімейний статуси, що задовольняють у перспективі індивідуальні життєві запити й формують упевненість у своїй успішності у всіх сферах життєздійснення.

1. Клімов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Клімов : Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. - 512 с.
2. Коқун О.М. Психология професійного становлення сучасного фахівця / О.М. Коқун Монографія. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. – 200 с.
3. Конопкин О. А., Моросанова В.И. Стилевые особенности саморегуляции деятельности / О.А. Конопкин, В.И. Моросанова // Вопросы психологии. 1989. № 5. С. 18 - 26.
4. Кравченко Т.В. Формування образу професійного майбутнього старшокласників у взаємодії сім'ї та школи / Т.В. Кравченко // Педагогіка і психологія. - 2012. - № 3.
5. Піговська С. Особливості професійного самовизначення учнів: Доповідь на засіданні педради / С. Піговська // Психолог. - 2011. - №14-15. - С.55-60.
6. Світлична Н. Психологічний супровід професійного самовизначення старшокласників. / Н. Світлична // Психолог. - 2009. - №17. - С.15-19.
7. Уруський, В. Професійна орієнтація учнівської молоді / В. Уруський // Директор школи. - 2010. - N 38/39. - С. 3-44.

8. Штифурак В.С. Психологія професійного самовизначення: Навч. посібник / В.С. Штифурак: – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М.М. Коцюбинського – 2005. 48 с.

УДК 149.918.53

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бедей Наталія Миколаївна

студентка VI курсу спеціальності «Психологія» Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
інноваційна педагогічна діяльність, сутність, управління

У всіх сферах діяльності інновації спершу сприймаються як незвичний, дивний почин, а з часом викликають захоплення, здобувають палких прихильників і послідовників. У педагогічній справі їх вирізняє ставлення до дитини як до вершинної мети, на основі якого ставали реальністю на перший погляд недосяжні результати навчальних і виховних старань. Тому серед проблем наукової педагогіки пріоритетними є проблеми педагогічної інноватики як складової загальної інноватики, спеціальної наукової дисципліни, що розкриває загальні засади теорії педагогічних інноваційних процесів.

Keywords:
innovative pedagogical activity, entity management, teaching experience

In all areas of innovation first seen as unusual, strange beginning, and later admired, get passionate fans and followers. In the case of distinguished teaching of a child as a target vertex on which became a reality seemingly unattainable results of the training and educational efforts. Therefore, among the problems of scientific pedagogy priority problems of pedagogical innovation as part of the overall innovation, special scientific discipline that reveals the general principles of the theory of pedagogical innovation processes.

Ключевые слова:
инновационная педагогическая деятельность, сущность, управления

Во всех сферах деятельности инновации сначала воспринимаются как необычный, странный почин, а со временем вызывают восхищение, приобретают горячих сторонников и последователей. В педагогической деле их отличает отношение к ребенку как к вершинной цели, на основе которого становились реальностью на первый взгляд недостижимые результаты учебных и воспитательных стараний. Поэтому среди проблем научной педагогики приоритетными являются проблемы педагогической инноватики как составляющей общей инноватики, специальной научной дисциплины, раскрывает общие принципы теории педагогических инновационных процессов.

Розвиток інноваційних процесів у освіті на сучасному етапі є об'єктивною закономірністю, що зумовлюється: інтенсивним розвитком інформаційних технологій у всіх сферах людського буття; оновленням змісту філософії сучасної освіти, центром якої став загальнолюдський цілісний аспект; гуманістично зорієнтованим характером взаємодії учасників навчально-виховного процесу; необхідністю підвищення рівня активності та відповідальності педагога за власну професійну діяльність, спрямовану на формування творчої особистості вихованця, готовності до сприйняття та активної діяльності у нових соціально-економічних умовах. У зв'язку з цим винятково важливого значення набуває інноваційна діяльність педагога.

Інноваційна педагогічна діяльність як особливий вид творчої діяльності спрямована на оновлення системи освіти. Вона є результатом активності людини не стільки у пристосуванні до зовнішнього середовища, скільки у зміні його відповідно до особистих і суспільних потреб та інтересів.

Сутність інноваційної педагогічної діяльності.

Інноваційна діяльність, будучи складним і багатоплановим феноменом, своїм змістом охоплює процес взаємодії індивідів, спрямований на розвиток, перетворення об'єкта, на переведення його в якісно новий стан; системну діяльність щодо створення, освоєння та застосування нових засобів; особливий вид творчої діяльності, що об'єднує різноманітні операції і дії, спрямовані на одержання нових знань, технологій, систем. Усі ці вияви характеризують інноваційну діяльність у педагогічній сфері.

Інноваційна педагогічна діяльність — заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, орієнтована на зміну й розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики [2, с. 45].

Продуктами інноваційної педагогічної діяльності є нововведення, що позитивно змінюють систему освіти, визначають її розвиток і характеризуються як нові чи вдосконалені.

У закладах нового типу інноваційна діяльність виконує стабілізаційну (закріплення і збереження створеного раніше) і пошукову (спрямовану на зміну стану системи) функції, які відображають різні і взаємопов'язані рівні педагогічної діяльності у процесі її саморозвитку — репродуктивний (відтворюючий) і продуктивний (творчий). Репродуктивна діяльність заснована на відтворенні традиційних схем дій, спрямована на одержання заданого результату відомими засобами. Продуктивна діяльність пов'язана з формулюванням нових цілей і досягненням їх за допомогою нових засобів.

Інноваційна педагогічна діяльність є одним із видів продуктивної діяльності. Серед її обов'язкових компонентів особливу роль відіграє творчість. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконують у необхідності творчого елемента в педагогічній діяльності. Інноваційні процеси, інноваційна педагогічна діяльність без нього просто неможливі. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що її об'єктом і результатом є творення особистості, а не образу, як у мистецтві, чи механізму, конструкції — як у техніці. Педагогічний процес розглядають як спільну творчість (співтворчість) педагога й вихованця в ситуації педагогічної взаємодії, у процесі якої відбувається педагогічне перетворення людини [1, с. 236].

Провідною формою і важливою складовою інноваційної педагогічної діяльності є експеримент, результати якого збагачують новими знаннями про навчально-виховний процес, дають змогу переконатися на підставі педагогічної практики в ефективності нових ідей і технологій.

За змістом і функціональністю педагогічний експеримент може бути на-

вчальним, дидактичним, науково-дослідним. Загалом експеримент у галузі освіти тлумачиться як метод пізнання, за допомогою якого в природних або штучно створених, контрольованих і керованих умовах досліджується педагогічне явище, триває пошук нового, ефективнішого способу розв'язання педагогічної проблеми; метод дослідження, що передбачає виокремлення суттєвих факторів, які впливають на результати педагогічної діяльності, дає змогу варіювати ними задля досягнення оптимальних результатів.

Метою педагогічного експерименту є перевірка ефективності різних педагогічних впливів, тобто змісту, методів, прийомів, форм організації навчальної та виховної роботи. Особливим видом педагогічного експерименту є інноваційний педагогічний експеримент. Інноваційний педагогічний експеримент — метод дослідницько-педагогічної діяльності, який передбачає істотні зміни у змісті, формах і методах роботи з метою підвищення їх ефективності [12, с. 428].

Як і в інших сферах діяльності, інноваційний педагогічний експеримент виконує не тільки оцінну, а й прагматичну (вивчення умов впровадження новацій) та прогностичну (визначення перспектив розвитку нововведення) функції. Його структура аналогічна структурі наукового експерименту, до якої належать:

- об'єкт і предмет дослідження;
- формулювання мети експерименту;
- визначення завдань і гіпотези експерименту;
- розроблення і вибір конкретних методик і методів дослідження;
- експертиза програми дослідження та етапи проведення експерименту [5, с. 182].

Інноваційний педагогічний експеримент є важливим чинником інноваційної освіти, яка головною метою вважає формування в людини дослідницької позиції, виховання у неї ставлення

до суспільства як до творчо-пошукового середовища.

Для педагогів, які працюють в інноваційному режимі, важливе значення має вивчення педагогічного досвіду як джерела інноваційної діяльності. Особливий інтерес вони виявляють до таких його різновидів, як передовий і новаторський педагогічний досвід.

Передовий педагогічний досвід — навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати у розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів і засобів.

Головними критеріями передового педагогічного досвіду є:

- актуальність — відповідність досвіду найважливішим на певному етапі проблемам навчання і виховання;
- новизна — наявність у теорії та практиці раніше не відомих знань, форм і методів діяльності. Вона властива не тільки науковим відкриттям, а й раціоналізації окремих аспектів педагогічної діяльності;
- результативність — підвищення рівня розвитку дітей у процесі застосування конкретного досвіду, оптимальне використання учителем (вихователем) і дітьми сил і часу для досягнення результату;
- стабільність — використання досвіду в діяльності інших педагогів протягом тривалого часу;
- раціональність — досягнення високих результатів за розумної інтенсифікації зусиль, засобів і використання часу;
- перспективність — можливість творчого наслідування досвіду іншими педагогами.

Послугуючись цими критеріями як своєрідними еталонами, можна оцінити рівень досягнення результатів у розвитку набутих на основі й у процесі безпосередньої педагогічної діяльності знань і навичок. Застосовувати їх слід сукупно,

а не вибірково. Недооцінення ознак передового педагогічного досвіду може спричинити суб'єктивізм, помилкові, не виправдані оцінки, а перебільшення їх — формалізм [6, с. 89].

Передовий педагогічний досвід, маючи багато спільного з новаторським досвідом, суттєво відрізняється від нього.

Новаторський педагогічний досвід — породжена радикально новою педагогічною ідеєю навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність.

Залежно від змісту і конкретних результатів виокремлюють такі його види:

- дослідницький педагогічний досвід (суть його полягає в отриманні оригінальних даних, нерідко — відкриттів завдяки використанню пошуку);
- раціоналізаторський педагогічний досвід (його метою є вдосконалення практики навчання і виховання на основі використання творчих ідей).

Залежно від того, хто є автором чи носієм досвіду (окремий педагог, група вчителів або вихователів, методичне об'єднання працівників освітніх закладів району, міста, області та ін.), його класифікують як колективний, груповий або індивідуальний.

Включення педагога в інноваційну діяльність може бути наслідком дії різноманітних чинників. Часто до неї спонукає їх невдоволеність методиками, результатами особистої праці, освоєння нових знань, особливо у суміжних сферах, осмислення і якісно нове бачення особистої життєвої місії, іноді — творче осяяння, яке, як правило, є результатом тривалого пошуку й аналізу здобутого на цьому шляху.

Певною мірою ефективний і зовнішній організаційний вплив, тобто цілеспрямоване використання різноманітних форм залучення педагога до інноваційної діяльності, до яких належать:

- організація постійно діючого наукового семінару з найактуальніших проблем, над якими працюють педагоги навчального закладу;

- стажування педагогів при науково-дослідних інститутах і вищих навчальних закладах;

- педагогічні ради, «круглі столи», дискусії;

- ділові, евристичні ігри з генерування нових педагогічних ідей;

- творча діяльність педагогів у методичних об'єднаннях;

- участь у науково-практичних конференціях;

- узагальнення власного досвіду і досвіду своїх колег;

- заняття на спеціальних курсах підвищення кваліфікації;

- самостійна дослідницька, творча робота над темою, проблемою;

- участь у колективній експериментально-дослідницькій роботі у межах спільної проблеми, над якою працюють педагоги навчального закладу.

Отже, інноваційна педагогічна діяльність є основою оновлення навчальних закладів, чинником розвитку освітніх систем. Її результат визначають структурні та змістові зміни в роботі закладу, освітньої системи, а за певних умов — створення якісно нової педагогічної практики — авторського закладу чи радикального реформування усієї освітньої системи [8, с. 126].

Антиінноваційні бар'єри у професійній діяльності педагога та шляхи їх подолання.

Упровадження нової ідеї, проекту або технології часто наштовхується на різні перешкоди, які названо антиінноваційними бар'єрами.

Антиінноваційні бар'єри (франц. *barriere* — перешкода, перепона) — зовнішні або внутрішні перешкоди, які заважають здійсненню інноваційної діяльності і [11, с. 120].

До зовнішніх бар'єрів належать:

- соціальні бар'єри (несумісність нового з наявним досвідом і цінностями, прийнятими в суспільстві; стереотипи мислення педагогічного співтовариства);

- організаційні бар'єри (протидія керівних органів освіти втіленню нововведень);

– відсутність координаційних центрів з розроблення та впровадження педагогічних інновацій);

– методичні бар'єри (брак методичного забезпечення нововведення, недостатня поінформованість у галузі педагогічної інноватики);

– матеріально-технічні бар'єри (навантаження педагогів, побутові умови, рівень заробітної платні).

До внутрішніх бар'єрів належать психологічні (особистісні) бар'єри, які приховують глибинні особистісно-професійні проблеми.

Психологічні бар'єри – психічні стани, що виявляються в неадекватній пасивності педагога, яка заважає здійснювати інноваційну діяльність.

Опір нововведенням є поширеним явищем. Він може поставати як пряма відмова від участі в інноваційній діяльності, імітація активності з одночасною демонстрацією того, що нововведення не дає позитивних результатів, тощо [12, с. 231].

Часто на шляху нового стає консервативний і невіддатливий до новацій досвід роботи. Певні проблеми щодо цього пов'язані з особливостями мислення багатьох педагогів, які орієнтуються на здоровий глузд і побутові уявлення про свою професійну діяльність. Ці уявлення зводяться до висновку, що педагог повинен добре знати свою справу, а все інше – зайве. Заважають інноваціям застарілі, консервативні інструкції, розпорядження і накази, намагання органів управління освітою все зарегламентувати, карати за будь-які відхилення. Щоб подолати всі ці бар'єри, педагог нерідко повинен не тільки виносити, осмислити, обґрунтувати інноваційну ідею, а й виявити громадянську мужність під час її реалізації. Психологічні бар'єри виникають за необхідності вийти за межі звичних способів розв'язання професійного завдання, надати перевагу іншій точці зору. Вони постають як внутрішні перепони (небажання, боязнь, невпевненість тощо), що заважають людині виконувати певну дію.

Використовуючи їх для самозахисту, людина зосереджується лише на тій зовнішній інформації, яка може бути нею засвоєна і не вносить розладу в її душевний стан. Таке оберігання усталеного уявлення про світ заважає творчому процесу, налаштованості на пізнання, осмислення, використання і творення нового і [1, с. 218].

Особистісний бар'єр є соціально-психологічним утворенням, його параметри змінюються у просторі й часі на різних етапах нововведення, в різних організаціях, у різних категорій працівників.

Психологічні бар'єри існують як:

1) форма прояву соціально-психологічного клімату колективу в умовах інновацій у вигляді негативних психічних станів працівників, спричинених нововведенням;

2) сукупність дій, суджень, понять, очікувань і емоційних переживань працівників, у яких усвідомлено чи неусвідомлено, приховано чи неприховано виражаються негативні психічні стани. У педагогічному середовищі найчастіше проявляються організаційно-психологічні, соціально-психологічні, когнітивно-психологічні бар'єри [5, с. 61].

Нове і невідоме завжди викликало у людей тривогу і страх. Нерідко інновації, які руйнували усталений спосіб життя, звички людей, зумовлювали хворобливі й неадекватні реакції. Одним із видів негативної психічної реакції на інновації є фрустрація.

Фрустрація (лат. frustratio – обман, марні сподівання) - психічний стан, викликаний об'єктивно неподоланими (або такими, що так сприймаються суб'єктом) труднощами у розв'язанні значущих для людини завдань. Такий стан може бути спричинений надто швидким, надто частим або перманентним впровадженням інновації. Подібні наслідки можуть мати і впровадження масштабних (системних) та безальтернативних інновацій.

Якщо у механізмі захисту людини не відбувається глибинних порушень моделі діяльності, настає період стабіліза-

ції особистості, що виявляється в усунуванні або зведенні до мінімуму негативних емоцій – страху, тривоги, мук сумління.

Спільною особливістю усіх видів психологічного захисту особистості (ідентифікації, заперечення, відчуження, раціоналізації, витіснення, катарсису тощо) є їх неусвідомленість, тому спостерігати можна лише зовнішні прояви роботи захисних механізмів. За таких умов спотворюється звичайна поведінка людини, про що можуть свідчити немотивована нерішучість, невпевненість у собі, недовіра.

Сприйняття педагогічних нововведень залежить і від соціального оточення, педагогічного співтовариства. Часто психологічні бар'єри обумовлені не тільки індивідуальними особливостями педагога, а й соціально-психологічними рисами спільноти, до якої він належить. Зовні внутріособистісний бар'єр проявляється в захисних висловлюваннях, які часто відображають поширені в суспільстві стереотипи щодо конкретних інновацій. На стадії його освоєння противники нововведення використовують автономно або у різних поєднаннях іншу систему методів. До найпоширеніших у таких ситуаціях методів належать:

– метод конкретизуючих документів (передбачає супровід нововведення різними інструкціями, рекомендаціями, розпорядженнями, які деструктивно впливають на сприйняття цілісного змісту нововведення, ускладнюють процес його реалізації і поширення);

– метод клаптикового впровадження (уся робота обмежується впровадженням одного елемента нововведення, що нерідко дискредитує його);

– метод вічного експерименту (проявляється у штучному затриманні нововведення в експериментальному статусі);

– метод документального впровадження (опоненти нововведення обмежуються відписками про його впровадження, насправді ігноруючи або впроваджуючи його абияк);

– метод паралельного впровадження (свідченням його є співіснування елементів нового з тим, що воно покликане замінити) і [9, с. 315].

Управління інноваційною педагогічною діяльністю.

У системі освіти на сучасному етапі акцент роблять на управління цілісним педагогічним процесом на науковій основі, розуміння всієї його складності, знання механізмів і закономірностей педагогічної взаємодії, які сприяють розвитку особистості, що є основним завданням освіти. Діяльність кожного керівника, педагога освітнього закладу супроводжують інноваційні процеси, які дають їм змогу професійно саморозвиватися, реалізовувати творчий потенціал.

Інноваційні процеси є основним засобом розвитку систем управління. Загальний інноваційний процес у системі управління охоплює сукупність окремих інновацій, кожна з яких може сприйматися як окремий інноваційний процес.

Для забезпечення якості та ефективності окремих нововведень і загального інноваційного процесу в управлінні необхідно враховувати, відстежувати, прогнозувати наслідки інновацій для системи управління; закладу освіти; психологічного клімату всередині управлінської спільноти; кожної частини об'єкта управління; кожного управлінця. Усе це виокремлює управління педагогічними інноваціями у самостійний вид діяльності, автономну наукову проблему і [2, с. 134].

Виокремлюють такі структурні компоненти управлінської діяльності:

- 1) постановка мети;
- 2) планування або прийняття управлінських рішень;
- 3) організація виконання рішень;
- 4) контроль за результатами інноваційної діяльності;
- 5) регулювання (або корекція) нововведення;
- 6) аналіз результатів.

Банк педагогічних інновацій дає змогу керівникам навчальних закладів ква-

ліфійовано здійснювати регулювання та корекцію нововведення [8, с. 57]. Важливим елементом управління інноваційною діяльністю є контроль за результатами, який загалом здійснює такі функції:

– констатація, експертна аналітична оцінка досягнутих результатів навчальної або виховної діяльності;

– констатація і оцінювання учасників інноваційного процесу, досягнутих ними результатів навчальної або виховної діяльності, спрямованої на розвиток освітнього закладу;

– констатація та оцінювання результатів управління інноваціями відповідно до комплексно-цільової програми;

– формування каналів прямого і зворотного зв'язку для інформування та стимулювання учасників інноваційного процесу.

Реалізація кожної функції потребує внесення відповідних коректив в освітній процес, діяльність педагогічного колективу, здійснення управлінських впливів.

Процес оцінювання передбачає використання всебічної, достовірної інформації як передумови об'єктивних висновків про стан об'єкта, процесу, явища. Джерелом такої інформації у педагогічній сфері є експертна діяльність – дослідницька діяльність, зосереджена на вивченні практики, що розвивається. Експертиза має на меті оцінювання дії, процесу, які вже відбулися, тривають або тільки передбачаються на майбутнє. Її об'єктом є діяльність із розроблення, реалізації проекту або результат проектної діяльності. Під час експертизи послуговуються інтуїтивними, а також кваліметричними (сформованими дослідницьким шляхом) засобами. Процедура експертизи передбачає створення відповідного продукту, яким, як правило, є висновки експертів.

Для багатокритеріальної педагогічної характеристики інноваційної діяльності вчителя використовують кількісні та якісні параметри різних ознак інновацій.

1. Бондарева К. І., Козлова О. Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: Науково-методичний посібник. – Суми, 2001.
2. Буркова Л. Технології в освіті // Рідна школа. – 2001. – № 2.
3. Дичківська І. Розвивальна роль дидактичного матеріалу в педагогічній системі М. 4. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник – К., Академвидав, 2004 – 352 с.
5. Жерносек І. Педагогічний досвід, головні ознаки і критерії // Рідна школа. – 1999. – № 9.
6. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії // Світло. – 1996. – № 1.
7. Підласий І. П., Підласий А. І. Педагогічні інновації // Рідна школа. – 1998. – № 12.
8. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ столітті. – Харків, 2001.
9. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.
10. Сисоева С. О. Основи педагогічної творчості вчителя. – К., 1994.
11. Юсуфбекова Н. Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. – М., 1991.
12. Юсуфбекова Н. Р. Общие основы педагогической инноватики. Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании – М., Образование, 2008 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Сьомочкін Михайло Іванович

студент IV курсу спеціальності «Практична психологія» Мукачівського державного університету,

Науковий керівник:

старший викладач **Ямчук Таїсія Юріївна**,
м. Мукачево

Ключові слова:
ідентичність,
самість,
ідентифікація,
самовизначення

В даній статті розкрито детермінанти розвитку професійної самоідентичності, з поглибленим екскурсом в історію дослідження поняття ідентичності. Дане поняття має набагато більше значення, а ніж просто професійна самоідентичність, а постає перед нами в контексті важливого феномену людської особистості. Дана структура має динамічний характер, тобто постійно змінюється протягом всього життєвого шляху людини. Професійна самоідентичність це лише маленька частина величезної цілісної структури особистості яка часто стає «відправною точкою» в самоусвідомлення свого «Я». Зауважимо, що практично кожен дослідник який займався вивченням феномену ідентичності, вказував на зв'язок ідентичності особистості та духовності, що значно розширює важливість самоідентичності в житті кожної людини.

Keywords:
identity,
selfhood,
identification,
self-determination

In the article there is revealed the development of the professional self-identity with the profound excursion in the history of research of the concept of identity. The given concept is much more important than just a professional self-identity and is appeared as the important phenomenon in the context of the individual. This structure has a dynamic nature that is mean it changes throughout the human's way of life. Professional self-identity is only a small part of a huge all-in-one individual structure that often becomes a «starting point» in the consciousness of individual's «ego». We can note that almost every researcher who has studied the phenomenon of identity pointed out the connection of individual identity and spirituality, which significantly expands the importance of identity in everyone's life.

Ключевые слова:
идентичность,
самость,
идентификация,
самоопределения

В данной статье раскрыты детерминанты развития профессиональной самоидентичности, с углубленным экскурсом в историю исследования понятия идентичности. Данное понятие имеет гораздо большее значение, нежели просто профессиональная самоидентичность, а предстает перед нами в контексте важного феномена человеческой личности. Данная структура имеет динамический харак-

тер, то есть постоянно изменяется в течение всего жизненного пути человека. Профессиональная самоидентичность это лишь маленькая часть огромной целостной структуры личности которая часто становится «отправной точкой» в осознание своего «Я». Заметим, что практически каждый исследователь который занимался изучением феномена идентичности, указывал на связь идентичности личности и духовности, что значительно расширяет важность самоидентичности в жизни каждого человека.

Розглядаючи поняття професійної ідентичності слід провести невеликий історичний екскурс. Поняття самоідентичності вперше розглядалось як ідентичність в працях К. Левіна Стросса, Л. Леві-Брюля, К. Лоренца, Л. М. Путілової, М. Борневассера, Б. Шефера, Б. Шледера, С. Московічі, Р. Баумайстера, Е. Фромма, Ю. Хабермаса, Г. Томе, Е. Еріксона, Д. Тернера, П. Оукса, А. Уоттса та інших.

У нашому розумінні структурування ідентичності означає певну цілісність і впорядкованість розгортання ідентичності як феномена функціонального і екзистенціального буття. Спочатку ми осмислюємо свободу людини. Ідеальна типізація свободи людини в бутті є для нас аксіомою, відправною точкою і виконує евристичні функції в процесі наукового пошуку.

Переживання ідентичності актуалізується і в професійній сфері людського життя. Щодо психологічної практики Ч. Трунгпа, то він пише: "Головна робота професійних психотерапевтів, зокрема, полягає в тому, щоб стати повною мірою людьми і надихати інших людей, які в своєму житті відчувають духовний голод, до набуття повного людського буття" [1].

Сучасна психологія ґрунтується на побудові сильного відчуття самого себе, на переважному характері ідентичності в сфері соціального, на прагненні індивіда співвіднести внутрішній світ із зовнішніми відтворюється в ситуації ускладнення, які множать різноманіття, що реалізується розвитком системи знань і мінливих практик.

Звернення до проблеми ідентичності пов'язано з посиленням інтересу до

проблеми вибору, самовираження, набуття "сутнісного Я" в хаосі буття. А. А. Брудний пише, що справжнє мірило людського "я" - це шляхи, які ми вибираємо, і відстані, які ми здатні пройти. "Намагаючись сформулювати цю точку зору більш строго, приходимо до висновку, що мірило людського "я" утворено ієрархією можливостей: всіх можливостей, відкритих перед індивідом, безліччю усвідомлених можливостей і тими з них, які вдалося реалізувати" [1].

Термін "ідентичність" увійшов в словник гуманітарних наук приблизно в другій половині 70-х років минулого століття. Причини породження теорій ідентичності в сучасному гуманітарному мисленні як нових форм пізнання, пов'язані із загостренням проблеми вибору і заходи в усіх сферах життєвого простору і життєвої ідеології людини.

Людина ХХ століття стала більш вільною в отриманні громадянства, виборі місця постійного проживання, в переміщенні, в отриманні професійної освіти, в доступі до різних засобів інформації, в вираженні плюралізму думок, в створенні шлюбних союзів, навіть у виборі статі, у творчій самореалізації та т. д. Разом з тим ускладнюються глобальні проблеми: людство стикається з екологічними катастрофами, гострими економічними кризами, розширюється склад і кількість учасників екстремістських рухів. Психологічна наука неминує стикається з проблемою вибору з багатомірної оцінкою різних ситуацій. Бажана стійка ідентичність, стягуюча в один вузол функціональне буття і екзистенціальну свободу людини, стає предметом численних досліджень, механізми її породження інтерпретуються в

різних психологічних концепціях: психоаналізі, біхевіоризмі, символічному інтеракціонізмі, когнітивній психології, нейролінгвістичному програмуванні та інших.

Вперше в соціально-психологічному плані проблематика ідентичності розробляється Дж. Мідом і Ч. Кулі. У своїх роботах вони використовують більш традиційний термін "самість" (Self), ідентичність розглядається цими авторами і як результат соціальної інтеракції, і як фактор, що обумовлює соціальну інтеракцію. Під ідентичністю Дж. Мід розумів здатність людини сприймати свою поведінку і життя в цілому як пов'язане, єдине ціле.

У феміністських теоріях і гендерної соціології виявлені такі фундаментальні властивості ідентичності, як збереження себе в часі, вертикальна (зв'язність історії життя) і горизонтальна (можливість виконувати різні вимоги в рольових системах) вимірювання ідентичності, континуальність і окремість, а так само так звані функціональні аспекти ідентичності: особисто-цілеспрямований вибір, інтерперсональний аспект і життєві цілі та завдання [8].

Поняття "ідентичність" в таких науках, як історія і політологія, аналізується в концепції К. Е. Джейсмана, що підкреслює значення історичного аспекту і структури знань. Визначальні знання ідентичності є по суті своїй історичними, тому що стабільні, релевантні ідентичності характеристики проявляються в обумовлених часом факти, події, вчинки і т. д. Характеристики ідентичності сягають корінням в минуле, проявляються в сьогоденні і співвідносяться з майбутнім, породжуючи певні очікування. У цьому плані можна стверджувати, що ідентичність людини не дана, вона задана, її розвиток піддається обговоренню не в термінах "формування", а термінах "досягнення". Вона не створюється чийось "Я", не є чийось володінням; це, скоріше, пробудженість, в яку здатна проникнути кожна людина [5].

Одне зі значень терміна "ідентичність" закладено в теорії когнітивного

розвитку Ж. Піаже. У ранньому віці найважливішим кроком розвитку людини є становлення сприйняття навколишнього світу як сукупності об'єктів, що існують незалежно від нашого буття і сприйняття. Піаже пов'язує це явище з розвитком поняття об'єктної незмінності. Незмінність означає – стабільність в часі і незалежність від поточного досвіду. Ідентичність об'єктів означає, що об'єкти, які існують незалежно від виробленого враження, незалежно від обставин і залишаються такими ж, то є ідентичними самі собі. Отже, незмінність об'єктів і ідентичність об'єктів еквівалентні [2].

Л. М. Путилова виводить обговорення цього аспекту ідентичності на діалектичний рівень і передбачає в зв'язку з взаємозумовленістю суб'єктивної і об'єктивної реальності наявність таких різновидів ідентичності, як формальна і реальна. Формальна ідентичність, за її визначенням, є якістю кожного об'єкта, включаючи і абстрактні.

Е. Еріксон дає наступний опис ідентичності на рівні особистісного досвіду:

1) почуття ідентичності - це почуття особистісної тотожності і історичної безперервності особистості, воно супроводжується відчуттям цілеспрямованості і осмисленості власного життя і впевненості, а також в зовнішньому схваленні;

2) свідоме почуття особистісної ідентичності, що засноване на двох одночасних спостереженнях: сприйнятті себе як тотожного і усвідомленні безперервності свого існування в часі і просторі, з одного боку, і сприйнятті того факту, що інші визнають свою тотожність і безперервність - з іншого;

3) переживання почуття ідентичності з віком і в міру розвитку особистості посилюється: людина відчуває зростаючу безперервність між усім тим, що вона пережила за все своє дитинство, і тим, що вона передбачає пережити в майбутньому; між тим, ким вона хоче бути, і тим, як сприймає очікування інших по відношенню до самої себе.

Зміст ідентичності Е. Еріксон визначає як конфігурацію, яка виникає шляхом успішного его-синтезу і ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституціональні задатки, базові потреби, здібності, значимі ідентифікації, механізми психологічного захисту, успішні сублімації і постійні ролі. Це визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його включеність в конкретно-історичне життя суспільства.

Таким чином, ідентичність розглядається Е.Еріксоном як якась структура, що складається з певних елементів, пережита суб'єктивно як почуття тотожності і безперервності власної особистості при сприйнятті інших людей, що визнають ці тотожність і безперервність.

Дж. Марсія визначив ідентичність як структуру его - внутрішню відновлювальну, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії. Для операціоналізації поняття ідентичності він висунув припущення, що дана гіпотетична структура проявляється через спостережувані патерни "вирішення проблем".

Сучасні дослідники в якості структурних одиниць ідентичності приймають різні "Я-уявлення". Г. Родрігес-Томе (1980) виділяє в структурі підліткової ідентичності три дихотомічно організованих вимірювання: 1) визначення себе через «стан» або ж «активність»; 2) самохарактеристика через опозицію «офіційний соціальний статус - особистісні риси»; 3) Самопрезентація дихотомії «соціально схвалювані» і «соціально несхвалювані» властивості [3].

А. Гідденс виділив причини, які задають осі "системи координат" або напряму ідентичності в сучасному суспільстві: уніфікація/ фрагментація, безпорадність /різноманіття можливостей, стійкі орієнтири / невизначеність, індивідуальний досвід / соціальний досвід.

У роботах А. Ватермана акцентується ціннісно-вольовий аспект розвитку ідентичності. З ним перегукуються й інші мислителі. Деріс О. Н. пише: "... Справжність набуває повне значення в духов-

ній сфері, і це зрозуміло, тому що в ній людина осягає всю свою значимість і всі свої властивості [5]. А. Ватерман, О. Н. Деріс вважають, що ідентичність пов'язана з наявністю у людини чіткого самовизначення, що включає в себе вибір цілей, цінностей і переконань, яким людина слід у своєму житті. "Для того, щоб бути справжньою особистістю, потрібно вірність своєї власної особистості і набутих принципам, які вносять сенс і гармонію в наше життя, тобто тяжкі узгоджують поведінку особистості з вимогами зазначених принципів" [6].

Типи ідентичності.

Е. Еріксон виділяв:

- а) его-ідентичність і більш широке поняття ідентичності;
- б) позитивну і негативну ідентичність.

У його концепції описуються два важливих поняття - "групова ідентичність" і "его-ідентичність" [8].

Е. Еріксон виділяв три форми ідентичності за походженням:

1. Зовні обумовлена. Вона створюється під впливом умов, яких окрема людина не вибирає. Це приналежність людини до чоловічої або жіночої статі, до віковій групі, до певної раси, місця проживання, національності та соціально-економічного ладу.

2. Придбана. Ця форма ідентичності включає в себе самостійні досягнення людини: його професійний статус, вільно обрані ним зв'язку, прихильності і орієнтації. Вона пов'язана зі ступенем вольової незалежності людини, стійкості до фрустрації і відповідальності.

3. Запозичена. Сюди входять засвоєні ролі, задані якимось зовнішнім зразком. Часто вони приймаються під впливом очікувань оточуючих. У статусній моделі Дж. Марсія виділяються 4 стани (статусу) ідентичності: передчасна, дифузона, мораторій, досягнута.

Для побудови моделі використовуються два параметри: 1) наявність або відсутність кризи - стан пошуку ідентичності; 2) наявність або відсутність одиниць ідентичності особистіснозначущих цілей, цінностей, переконань.

Передчасна ідентичність. Цей статус приписується людині, який ніколи не переживав стану кризи ідентичності, але тим не менше володіє певним набором цілей, цінностей і переконань. У людей з передчасною ідентичністю елементи формуються відносно рано в житті не в результаті самостійного пошуку і вибору, а в основному внаслідок ідентифікації з батьками або з іншими значущими для нього людьми.

Досягнута ідентичність. Цим статусом володіє людина, яка пройшла період кризи і самодослідження і сформуvala певну сукупність особистісно значущих для неї цілей, цінностей і переконань. Така людина знає, хто вона і чого хоче, і відповідно структурує своє життя. До своїх цілей, цінностей і переконань така людина відноситься як до особистісно значущим, що забезпечує йому почуття спрямованості і осмисленості життя.

Проективна ідентифікація як метакомунікація представляється як патернітра- таінтерпсихічних дій, спрямованих на власне "Я" і на фігуру значимого "Іншого", покликаних доповнити дефіцітарну самоцінність. Тільки поставившись до "Іншого" як до частини самого себе, опановуючи їм, керуючи їм, як собою (а собою, як їм), досягається, нехай ілюзорно, самоідентичність [7].

Представники теорії об'єктних відносин говорять про те, що проектна ідентифікація виводить проекцію з внутрішнього світу і переносить її в реальність інтерперсональних відносин. Таким чином, започатковано розуміння феномену проективної ідентифікації як метакомунікації одночасно і в інтерпсихічному, і в інтеперсональному аспектах [8].

Б. Шефер і Б. Шлефер розрізняють поняття: "об'єктна ідентичність", "індивідуальна ідентичність" і "груповая ідентичність". В першу чергу вони виділяють об'єктивуючий аспект поняття "ідентичність", який може бути зрозумілий через співвіднесення з основним поняттям об'єктної незмінності. Незмінність є складовим елементом індивідуальної та

групової ідентичності. Другий аспект індивідуальної та групової ідентичності виводиться з самопізнання і самооцінювання. До цього аспекту відносяться терміни "самосвідомість" і відповідно, "групове свідомість". З'єднання суб'єктивного і об'єктивного аспектів створює єдине ціле [2].

У реальності люди і групи тісно взаємопов'язані: їх взаємини складаються в динаміці їх взаємовпливів. За своєю суттю з самого початку життя людина пов'язана з іншими людьми. Це означає, що індивідуальна ідентичність похідна, що виростає і знаходить опору в соціальному полі. Зворотне також вірно.

Соціальне поле постійно змінюється і формується завдяки діям індивідів. Індивідуальна ідентичність - як це висловив Московічі - є видом суспільної ідентичності, що міститься в голові індивіда, її не можна розглядати тільки як набір індивідуальних характеристик і зводити виключно до відмінностей. Груповая ідентичність - це сума загальноприйнятих норм, що беруть початок в поведінці окремих людей [6].

Прихильник цієї теорії У. Дойс стверджує, що особистісна ідентичність є соціальною репрезентацією, як будь-яка когнітивна структура вона організована соціально, він заперечує протиставлення особистісної та соціальної ідентичності [2].

Всі вище представлені класифікаційні стратегії дослідження ідентичності стараються пояснити ідентичність зі своєї чітко сформованої позиції. Кожна теорія містить свої переваги і недоліки, а всі вони дозволяють розглянути ідентичність як цілісну динамічну структурну одиницю особистості.

Отже, ідентичність - динамічна структура, вона розвивається на протязі всього життєвого шляху людини, причому розвиток це нелінійно і нерівномірно, визначається сильним прагненням особистості до набуття ідентичності та згубних наслідків її руйнування для людини. Ідентичність відображає самотність і автентичність відбитку людини, вона значима в своїй цілісності, а не

репрезентує інші феномени. Носієм ідентичності є суб'єкт, поза суб'єктом немає ідентичності. Ідентичність має

об'єктне існування і суб'єктивне здійснення. Ідентичність - суб'єктивна за своєю природою, та об'єктивується в бутті.

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. /Б.Г.Ананьев - М., 1997.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. /Ананьев Б. Г. - Л., 1999.
3. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. Учебное пособие /А.А.Брудный - М., 2008.
4. Дериси О. Н. Человеческая подлинность. / Это человек: Антология /О.Н. Дериси. М., 2005.
5. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. /Леви-Брюль Л. - М., 2004.
6. Малахов В. С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии, № 2. / В.С. Малахов - М. 1998.
7. Шефер Б., Шледер Б. Социальная идентичность и групповое сознание как медиаторы межгруппового поведения // Иностранная психология, Т. 1, № 1/Шефер Б., Шледер Б. - М. 2003.
8. Эткин А. М. Психология практическая и академическая: расхождение когнитивных структур внутри профессионального сознания // Вопросы психологии, № 6. / Эткин А. М. - М. 1997.

УДК 159.922.73

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Бедь Ірина

студентка VI курсу спеціальності «Психологія» Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:

методика раннього розвитку Гленна Домана, методика Домана, дитина, картки, фізичний і інтелектуальний розвиток

Методика раннього розвитку Гленна Домана, американського лікаря-фізіотерапевта, яка стала всесвітньо популярна завдяки тим, що кожному дитині можна виростити генієм за період з 6 місяців до 7 років. Методика Домана практично не лишила байдужих, тим самим розділивши на прихильників та категоричних противників. Стаття містить аналіз цієї методики, її характеристики і суть, результативність. Відношення до методики в науковому світі.

Keywords:

methods of early development Glenn Doman, Doman Method, baby, cards, physical and intellectual development

Methods of early development Glenn Doman American doctor, physiotherapist, who became internationally popular statements about what each child can grow a genius for the period from 6 months to 7 years. Methods Doman almost did not leave indifferent, thus dividing supporters and opponents categorical. The article includes analysis of this technique, its characteristics and essence of the performance. Attitude methods in the scientific world.

Ключевые слова:
методика раннего развития Гленна Домана, методика Домана, ребенок, карточки, физическое и интеллектуальное развитие

Методика раннего развития Гленна Домана, американского врача-физиотерапевта, которая стала всемирно известная заявлениями о том, что каждого ребенка можно вырастить гением за период с 6 месяцев до 7 лет. Методика Домана практически не оставила равнодушных, тем самым разделив на сторонников и категорических противников. Статья содержит анализ этой методики, ее характеристику и суть, результативность. Отношение методике в научном мире.

Маленькі діти, які не можуть говорити, можуть вивчати математику, в той час як дорослі, які можуть говорити, не в змозі досягнути математику в такій же мірі, як діти.

Г. Доман

Методика раннього розвитку Гленна Домана, яку він розробляв для певної категорії дітей останнім часом набула високої популярності: практично немає байдужих: від захоплення до нищівної критики. Тому майже не запроваджується в навчально-виховних заходах, і тільки педагоги, медики і батьки особисто і на свій власний розсуд вирішують, наскільки їм підходить виховання за цією методикою. На сьогоднішній день є дуже багато інформації та вже готового матеріалу для її використання, лишається вирішити тільки, чи є потребу виховання здорових дітей з цією методикою, та чи потрібно покладати надії на реабілітацію розумово відсталих дітей (саме з такою метою і було розроблено дану методику).

Мета даної статті: Розібрати одну з методик раннього розвитку дитини. Американського лікаря-фізіотерапевта - Гленна Домана її застосування та ефективність у дітей. Розглянути всі за і проти, наскільки вона актуальна. Розібратися в наслідках цієї методики, як її використання відбиватися на подальшому житті дитини.

Слід сказати декілька слів про автора.

Американський лікар-фізіотерапевт - Гленн Доман (1919-2013). Заснував некомерційну організацію Інститут досягнення потенціалу людини, де й практикував свої методики, застосовуючи їх для дітей з відхиленнями нервової системи. Використання цих методик показали неймовірні результати в реабілітації хворих дітей. Коли розумово відсталі діти почали показувати результати здо-

рових дітей, а в деяких випадках навіть випереджати їх за розвитком. Гленн Доман написав ряд книг всесвітньо відомої серії «М'яка революція» для раннього розвитку здорових дітей в яку входять «Як навчити дитину читати», «Як навчити дитину математиці», «Як дати дитині енциклопедичні знання», «Як розвинути розумові та фізичні здібності дитини» та ін., в яких описував розвиток деяких з досліджуваних дітей.

Доман вважав, що оптимальний вік для початку навчання - це вік 3-6 місяців. Він спирається на відмінну зорову пам'ять малюків. Найпопулярніша його техніка навчання читання за допомогою карток із зображеннями на білому фоні і написами прописними буквами. Гленн Доман рекомендує буквально з народження показувати малюкові великі картки написаними на них великими буквами червоними словами (саме словами, а не літерами); те ж з математикою, на картках зображені не цифри, а червоні точки.

Суть методики полягає в тому щоб швидко показувати картки з зображенням та назвою предмета на ній, та чітко вимовляючи слово чи характеристику. Інтенсивність занять від 3 до 9 сеансів в день. Не меншу роль грає фізичний розвиток.

Показуючи картку з зображенням і назвою, чітко вимовляти слово зображене на картці

Методика Домана заснована на стимуляції центральної нервової системи і мозку дитини за допомогою дотику, зорового і слухового сприйняття. Най-

більш ефективно цілеспрямовано впливати на розумові процеси дитини можна у віці до семи років. Він встановив, що маленьких дітей можна відносно легко навчити практично миттєво розпізнавати складні зображення. "І в цьому немає нічого дивного, - стверджує Глен Доман, - просто діти роблять те, що їм подобається".

Величезне значення Доман надає фізичному розвитку. Діти, які займаються за його системою - це фізично дуже сильні, натреновані спортсмени. Згідно методики Домана слід приділяти дуже велику увагу саме фізичним вправам. Тож, методика включає в себе набір не лише інтелектуальних, але і фізичних вправ, які необхідно постійно виконувати. Доман вважав що фізичний та інтелектуальний розвиток безпосередньо пов'язані. Він є одним з авторів цієї теорії, і постійно доводив її своїми дослідженнями. Він впевнений, що фізичні вправами стимулюють розвиток інтелекту, тому, відповідно: чим краще розвинута дитина фізично, тим вище її інтелектуальний рівень. Активний рух з народження і ранній фізичний розвиток - одна з найважливіших складових системи Домана.

Крім великої кількості фізичних вправ, які входять в методику, є також ще інтелектуальні, які полягають, насамперед у наступних діях:

1. Як вчити дитину читати.

Їй демонструють картки зі словами. Перші дні занять включають 3 сеансу показу по 15 слів - іменників. Потім кількість сеансів нарощується до 9. На наступних етапах занять також нарощується кількість слів і додається показ декількох слів (словосполучень, речень) одночасно. Використовуються вже картки 50 на 10 см, на яких червоними великими літерами написані слова.

2. Біт інтелекту.

Дитині швидко демонструються картки з зображеннями, при цьому необхідно вимовляти факти про зображених об'єктах. Час показу 1 картки - 1-2 секунди! Використовуються картки 28 на 28 см, на яких на білому тлі зображені

об'єкти. Перші дні занять включають 3 сеансу по 10 карток, потім кількість карток в 1 сеанс плавно збільшується до 120! Картки, які демонструвалися 30 раз прибираються з показів, регулярно додаються нові. Таким чином за рік можливо вивчити більше 1000 карток і фактів про зображених об'єктах.

3. Як навчити дитину рахувати.

Для навчання рахунку до 20 дитині швидко демонструються картки з зображеннями точок за кількістю досліджуваних цифр. Заняття включають 3 сеансу по 5 карток. Щодня додаються 2 нові картки і видаляються з показів дві картки з вже вивченими цифрами. Далі вводяться додаткові картки з великою кількістю точок і збільшується їх кількість.

Доман вважав, що, регулярний і достатньо інтенсивний показ карток, з зображенням точок від однієї до нескінченності, вони визначають кількість предметів відразу, не перераховуючи їх.

Методика практично не лишає байдужих, є дуже багато прихильників та й категоричних противників. Навіть заявляють про те, що з деякими нобелівськими лауреатами займалися за цією методикою, АЛЕ ще жодне контрольоване випробування на даний момент не підтвердило ефективність цієї методики для раннього розвитку дітей.

Переваги методики:

- Методика Глена Домана забезпечить малюкові енциклопедичні знання, навчить читати в ранньому віці і допоможе опанувати математику.

- Розвивається пам'ять і здатність сприймати інформацію у великих об'ємах підвищується здатність до навчання в шкільному віці.

- Ранній розвиток сприяє розвитку фотографічної пам'яті. Короткотривала демонстрація карток дає можливість запам'ятовувати зображення, а вже в спокійному стані мозок дитини обробляє і систематизує отриману інформацію.

- Щосекундна зміна карток, як того вимагає методика Домана, розвиває праву півкулю головного мозку, що, як

відомо, практично не задіяна в навчанні, яке має величезний потенціал і не задіяні ресурси. Саме права півкуля відповідає за фотографічну пам'ять. Секунди, протягом якої дитина дивиться на картку, недостатньо для включення лівої, аналітичної, частини мозку.

- Заняття по Доману зароджують у малюка жагу знань, що в подальшому забезпечить допитливість дитини і любов до книг.

Недоліки методики Глена Домана

- Позиція в педіатричних та психологічних колах з приводу методики Домана неоднозначна.

- Американська Академія педіатрії опублікувала доповідь, в якій говориться про сумнівності теорії в цілому. Були створені експериментальні групи дітей з ураженнями нервової системи. В одній з них впроваджувалася методика Глена Домана, а інші розвивалися звичним чином в побутовому середовищі. Відмінностей у розвитку виявлено не було.

- Крім неспіттвердженою ефективності, методика раннього розвитку «лякає» своїм розмахом. Крім постійного контролю за регулярністю занять, підбором карток, мама змушена витрачати багато часу і грошей, щоб забезпечити малюка необхідним матеріалом. Для хорошого результату тематика карток повинна охоплювати всі науки і сфери. Навчання рахунку за Доманом - це демонстрація карток з крапками від однієї до нескінченності ...

- Важливо відзначити, що методика Домана не передбачає діалогу. Малюк пасивно сприймає інформацію, не ставлячи питань. Такий спосіб навчання не впливає на розвиток мовлення, фантазію, вміння вибудовувати лінію поведінки.

Є безліч відгуків, наскільки і кому допомогла ця методика.

Американська академія педіатрії комітету з проблем дітей з обмеженими можливостями винесла кілька попереджень проти використання методик Домана для дітей з ушкодженнями мозку. В рамках Американського телевізійного шоу The Today Show кореспонден-

ти з'ясовували ефективність методик раннього читання з демонстрацією карток із словами у експертів. Результати виявились досить суперечливими.

На думку доктора Nonie Lesaux експерта з розвитку дітей Гарвардського університету Вищої школи освіти «Вони запам'ятовують те, що на цих картках ... Це не читання»;

На думку доктора Maryanne Wolf директора когнітивної неврології в Університету Tufts «Це екстраординарна маніпуляція фактами»;

Доктор Karen Hopkins педіатр з розвитку в Медичному центрі Langone Нью-Йоркського університету: «Я думаю, що це помилка. Я думаю, що це брехня, і я думаю, що це провокує помилкові очікування ... »;

На думку О.В. Хухлаєва - професора, кандидата психологічних наук, доктора педагогічних наук, керівника психологічної служби НОУ «Ломоносовська школа»:

«... Два (насправді більше) підводних каменя, на які можна натрапити.

Перший обумовлений наявністю функціональної асиметрії мозку, тобто різними функціями, які виконують ліве і праве півкулі. Традиційне раннє навчання актуалізує в основному ліва півкуля. Не вдаючись в подробиці, скажемо, що є шанс перевтомити дитини або виростити з нього «нетворця», тобто Людину, яка не вміє створити власний творчий продукт.

Другий - це позбавлення дитини, активно включеного в навчання, часу, який йому потрібно для його природного розвитку, необхідного для формування активності, ініціативності, особистісних характеристик і тому подібне. З наслідками вибору такого шляху батьки зіткнуться вже в початковій школі, а в підлітковому віці доведеться бити тривогу. Серйозні труднощі в спілкуванні, невпевненість в собі, особливо у хлопчиків, безвольність - ці та багато інших біди чекають таких дітей.

Моє улюблене слово - гармонія. Тому давайте дозволимо дитині гармонійно розвинути тіло і душу. Логіку і інтуїцію. Емоції і розум. Тоді вона обов'язково буде щасливою ... ».

Таким чином, в науковому світі далеко не всі вважають методику вченого, що наводилась вище, дієвою. Більш того, вони вважають, що вона не тільки не дієва, а може навіть нашкодити дитині. На даний час немає науково підтверджених результатів корисності чи шкоди в майбутньому для дитини.

Як би там не було, методика Глена Домана має своє місце в сучасній педагогіці, як і багато інших його теорій і методик, і повинні братись до уваги наряду з іншими.

Але, безумовно, ця методика потребує подальших досліджень і виявлення довгострокових результатів.

1. Доман Г. Гармоничное развитие ребенка. – М., 1996. – 538 с.
2. Методика раннего развития Г.Домана - что это <http://vkusnyasha.ru/doman1.html>
3. Раннее развитие ребенка <http://umnyedetki.ru/metodiki/doman.html>
4. Популярна методика Домана <http://stykit.com.ua/interesting/statti/metodyka-n>
5. <http://larrysanger.org/2010/12/today-show-reviews-ybcr/>.

УДК 159.944:159.947.5

ПРОБЛЕМА МОТИВАЦІЇ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ СТУДЕНТІВ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Гриб Юліана

студентка II курсу спеціальності «Психологія» Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
*мотивація,
працевлаштування,
психологи,
напрями психології*

У статті розкрито поняття професійної мотивації, шляхи вирішення проблеми вибору сфери діяльності випускників психологічного факультету ВНЗ та напрямки психології, які можуть бути цікаві для молодих спеціалістів.

Keywords:
*motivation,
job,
psychologists,
psychology areas*

The article deals with the concept of professional motivation, solutions to the problem of choosing the scope of the graduates of the psychological faculty of the university and the areas of psychology, which may be of interest to young professionals.

Ключевые слова:
*мотивація,
трудоустройство,
психологи,
направления психологии*

В статье раскрыто понятие профессиональной мотивации, пути решения проблемы выбора сферы деятельности выпускников психологического факультета вуза и направления психологии, которые могут быть интересны для молодых специалистов.

Розвиток професійної мотивації випускників ВНЗ є важливим фактором успішного працевлаштування. Пробле-

ма працевлаштування молоді сьогодні набула досить актуального звучання. Відтворення інтелектуального та духов-

ного потенціалу народу, вихід вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національне відродження, становлення державності і демократизації суспільства в Україні значною мірою залежить від того, наскільки ефективно у вищій школі формується професійний потенціал фахівців на основі їхнього творчого розвитку. Здобуття вищої освіти передбачає не стільки передачу знань, умінь і навичок від покоління до покоління, скільки формування творчої активної особистості.

Відповідальність за результати своєї праці та уміння самостійно здобувати необхідні знання і творчо застосовувати їх на практиці сьогодні є ключовими умовами професійного і кар'єрного росту молоді людини. Це є похідною сформованої професійної мотивації спеціаліста як суб'єкта діяльності.

Після закінчення психологічного факультету, більшість студентів втрачають мотивацію і бажання продемонструвати свої знання на практиці. Пропонуємо розібратися, що таке мотивація? Мотивація - загальне широке поняття, під яким розуміють спрямованість активності особистості. Вона визначає певні співвідношення динамічної та змістовної сторін діяльності і поведінки. Продуктивність діяльності визначається: по-перше, спрямованістю мотивів, їхнім змістом; по-друге, ступенем активності, напруженості мотивів відповідного змісту; що в цілому складає своєрідність мотивації особистості студента.

Існує багато видів мотивації. Виділяють для аналізу актуальну для майбутніх фахівців професійну мотивацію. Це поняття розглядається як сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості, спонукають особистість до вивчення та ефективної реалізації майбутньої професійної діяльності. Іншими словами, професійна мотивація виступає як внутрішній рушійний чинник розвитку професіоналізму особи, оскільки лише на основі формування її високого рівня можлива продуктивна професійна діяльність.

Мотивом суспільного обов'язку у виборі професії є усвідомлення студентом реальної суспільної користі від своєї участі у даній сфері діяльності, переживання особистої відповідальності за успішну працю, готовність до подолання можливих моральних та фізичних труднощів.

Професійна мотивація неоднорідна, вона залежить від багатьох психологічних і соціологічних факторів, співвідношення між якими визначає система ціннісних орієнтацій молоді людини: у власному престижі; у високому матеріальному положенні; у креативності; у розвитку себе; у досягненнях; у духовному задоволенні; у збереженні власної індивідуальності. Інтенсивність розвитку професійної мотивації залежить від того, якою мірою система цінностей людини співвідноситься із системою цінностей суспільства, до якого людина належить.

Після закінчення психологічного факультету, перед студентами відкривається безліч доріг. І здавалося б вибирайте та реалізуйте свої плани, самовдосконалюйтеся. Проблемою є те, що більшість молодих спеціалістів не знають який із напрямів діяльності психолога їм обрати.

Отже, щоб приблизно знати, куди податися після закінчення навчання на психологічному факультеті, пропонуємо розглянути основні напрями діяльності психолога:

Перший напрям - це психологічна служба в системі освіти. На посаді практичного психолога освітніх закладів різного профілю працюють спеціалісти з базовою психологічною освітою або спеціалісти, які мають вищу освіту і пройшли спеціальну перепідготовку в галузі дитячої практичної психології на факультетах і курсах перепідготовки.

Головною метою діяльності психологічної служби освіти у нашій країні є забезпечення психологічного і особистісного розвитку учнів. Діяльність психологічної служби освіти включає у себе створення психолого-педагогічних умов, які забезпечують духовний розви-

ток кожної дитини, її душевний комфорт, який є основою психологічного здоров'я. Так, центри практичної психології і соціальної роботи (головні психологи) організують діяльність «телефонів довіри», кабінетів корекції кризових станів, психологічних (сімейних) консультацій, реабілітаційних центрів залежно від соціально-психологічних потреб регіону.

Основними видами діяльності шкільного психолога є: просвітницька та психопрофілактична робота, психологічне консультування, психодіагностика та психокорекція. Шкільний психолог обирає та поєднує конкретні види робіт, визначає які з них будуть пріоритетними, у залежності від специфіки закладу та проблем, що потребують розв'язання.

Другий напрям – це психолог у галузі спорту. Психологія спорту – це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності прояву і розвитку психіки людини в процесі тренувальної діяльності та під час змагань.

Метою професійної діяльності у спорті є формування психологічної стійкості спортсменів до поразок та їх психологічної готовності до участі у змаганнях і оптимального ефективного функціонування у спорті.

Третій – професійна діяльність практичного психолога у медичній сфері.

Сьогодні клінічні психологи займаються не тільки розв'язанням проблем хворої особистості, але й профілактикою психічних розладів, збереженням та укріпленням психічного здоров'я населення, подовженням життя та покращенням його якості. Вони повинні розбиратися у питаннях психопрофілактики, психогігієни, охорони психічного здоров'я, психологічного консультування, психологічної корекції. Професійна діяльність клінічних психологів спрямована на підвищення психічних ресурсів людини та її адаптаційних можливостей, на гармонізацію психічного розвитку, на охорону здоров'я, на психологічну реабілітацію.

Четвертий напрям – професійна діяльність практичного психолога на ви-

робництві. Найчастіше психологи приймають участь у вирішенні таких завдань, як професійний психологічний відбір кандидатів на працевлаштування, психологічне супроводження діяльності персоналу та психологічна оцінка працівників підприємств чи фірм.

Психологічний відбір кандидатів на працевлаштування має за мету отримання інформації про їх психологічні особливості, оцінку їх відповідності вимогам, що висувуються до майбутнього працівника, та прогнозування ефективності їх діяльності. В якості критеріїв оцінки можуть бути використані інтелект, емоційна стійкість, адаптаційні можливості, лідерські риси характеру, комунікативні та емпатійні здібності, конфліктність, лояльність по відношенню до організації та інші. Висновок психолога носить рекомендаційний характер, часто серед кандидатів на працевлаштування вибирають того, хто за результатами психодіагностичного обстеження максимально підходить під певний психологічний профіль.

Окрім того, проблеми сучасного суспільства вже не лежать в площині суто одного напрямку психології, але успішно суміщають в собі всю сукупність наукового досвіду психології, як науки. Тому сьогодні, молодий спеціаліст для максимальної реалізації набутих знань має вміти мислити максимально широко, оволодіти багатьма навичками не просто штатного психолога, але і лікаря, і науковця, і навіть митця.

Гарним прикладом може служити робота практичного психолога в органах внутрішніх справ. Вона вимагає від останнього вміти поєднувати навички слідчого, тобто бути максимально уважним до деталей, не піддаватися тиску та іншим формам маніпуляції, зберігаючи при цьому внутрішню концентрацію для успішного здійснення професійної діяльності.

Психологія, як наука, поєднує в собі безліч галузей та напрямів, які можуть бути цікавим для випускників психологічного факультету. В той же час, непересічний спеціаліст має розуміти, що

самої базової освіти психолога не достатньо для того, щоб працювати, наприклад психотерапевтом, гештальт-терапевтом, чи практикуючим психологом у УМВС України, МНС України та ін. Тому після закінчення університету студенти мають усвідомлювати необхідність постійного професійного росту та знати основні методи вдосконалення своїх навичок. Однією з таких можливостей є отримання додаткової освіти відповідно до пріоритетного напрямку, що поглиблює загальні знання спеціаліста в кожній окремій галузі психології та робить його мультизадачним.

Відтак, під час навчання в університеті доцільно відвідувати різні тренінги, працювати волонтером у реабілітаційних центрах міста, із дітьми з обмеженими можливостями, практикувати різні напрями у психології та психотерапії, зокрема гештальт-терапія, робота з дітьми-аутистами та ін. Брати участь у конференціях, зустрічах із кваліфікова-

ними спеціалістами, ділитися своїм досвідом та отримувати нові знання, слідкувати за професійною літературою, удосконалювати свої навички. Все це необхідно для того, щоб після закінчення ВНЗ, студент зміг максимально швидко адаптуватися практично до кожного напрямку обраної сфери діяльності.

Отже, успішне працевлаштування залежить не тільки від активності студента та бажання розвиватися, але й від його професійного рівня, який формується увесь термін навчання у ВНЗ. Мотивуючи себе на хороший результат, оволодівши достатніми знаннями та здобувши певний досвід практичної діяльності, спеціаліст, після закінчення психологічного факультету буде мати точне уявлення у якій саме сфері психологічного знання його навички та талант будуть найбільш доцільними та дозволять максимально розкрити свій потенціал.

1. Занюк С. Психологія мотивації - К., Ельга - Н, Ника-центр, 2001. - 351с .
2. Маслоу А. Психологія бытия. Пер с англ. - М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер" 1997. - 304 с.
3. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття. - К., КНТ, 2008. - 192 с.
4. http://www.naiu.kiev.ua/books/vstup_spec/new-page-2/rozdil2/tema_2_2.html.
5. <http://pomichnyk.org/publikatsiji/osoblyvosti-pratsevlashtuvannya-molodyh-spetsialistiv.html>.

УДК 159.923-053.67

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Орос Ірина

студентка VI курсу спеціальності «Психологія» Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
психічний розвиток,
особистість,
юнацький вік,
індивідуальність,
самовизнання

В даній статті розглянуто підходи до розуміння та вивчення питання, щодо становлення особистості в юнацькому віці, а також формування самоосвідомлення, адже усвідомлення себе як індивіда-важлива частина становлення людини в суспільстві.

Keywords:
*mental development,
 personality,
 adolescence,
 individuality,
 samooyznannya*

In this article the approaches to the understanding and study of issues concerning identity formation in adolescence and formation samoosvidomlennya because awareness of self as an individual, becoming an important part in society.

Ключевые слова:
*психическое развитие,
 личность,
 юношеский возраст,
 индивидуальность,
 самопризнание*

В данной статье рассмотрены подходы к пониманию и изучению вопроса о становлении личности в юношеском возрасте, а также формирования самоосвидомления, ведь осознание себя как индивида-важная часть становления человека в обществе.

На сьогоднішній день питання про межі між підлітковим періодом і юністю, юністю і зрілістю чітко не вирішене. Вікові рамки даного періоду варіюються залежно від дії різних факторів. Різні автори пропонують різні вікові межі. Загальноприйнятним є лише положення до певного покоління на індивідуальні особливості її суб'єктів. Юність - не лише вікова, але також і соціальна категорія. Тому, вікові межі в більшості випадків залежать від дії соціальних факторів. Можливо саме тому автори, які живуть в інших соціально-економічних умовах, виділяли для неї різні вікові рамки і давали різні назви.

Так, І. С. Кон вважав період молодості в житті людини вирішальним і обмежував його 16-23 роками [8, с. 105]; О.В.Хузлаєва визнавала періодом пізньої юності та ранньої зрілості інтервал від 18 до 21 року [10, с. 75]; Б.Г. Ананьев називав вік від 18 до 21 року ранньою дорослістю [1, с. 93]; В.В. Гінзбург вважав, що вікові рамки юності для чоловіків та жінок дещо відрізняються. У жінок, на його думку, він триває від 15 до 20 років, у чоловіків - від 16 до 24 [3, с. 27].

У зарубіжній психології серед найцікавіших підходів можна виділити позицію Є. Шпрангера, згідно з якою юнацький вік триває у дівчат від 13 до 19 років, у хлопчиків - від 14 до 22 років та являється визначальною стадією духовного розвитку.

Протягом даного періоду особистість досягає високого рівня інтелектуального

розвитку, завбачує ментальний досвід, масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, особисто спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

Науковцями доказано, що розвиток особистості у юнацькому віці характеризується рядом певних етапів. Найважливішим із них можна вважати етап досягнення соціальної зрілості молодої людини. Поняття зрілості використовується в психології часто, але розуміється по-різному. Це обумовлено тим, що не існує універсальної зрілості для людей різного віку, її суть повинна виявлятися в розвитку того чи іншого вікового періоду. Оскільки в період молодості людина уперше безпосередньо вступає в контакт із суспільством, головним її завданням стає вирішення соціальних завдань: набуття професійних навичок, визначення соціального статусу, створення сім'ї та інше.

Для деяких людей зіткнення з вимогами реального життя, які не завжди відповідають їх уявленням стає досить складним. Якщо у молодої людини є ілюзії, які не відповідають дійсності, то одразу виникають проблеми. Часто це пов'язано із занадто великим очікуванням, недооцінкою зовнішніх труднощів. Людина починає поступово усвідомлювати, що світ - це не лише щастя та задоволення.

Зрозуміло, що для досягнення соціальної зрілості молодій людині необхідно вирішити проблему особистісного самовизначення, що є однією із головних завдань розвитку в юності. Дана проблема має багатовікову історію.

В сучасній літературі проблема самовизначення існує в різних аспектах. Вивчається самовизначення соціальне, професійне, моральне, сімейне, релігійне. У віковому аспекті проблема самовизначення найглибше була розглянута Ю.А. Єрмолаєвим хоча він говорив не про саме самовизначення, а про формування потреби в самовизначенні. На його думку, потреба в самовизначенні це важливий етап старшого шкільного віку [6, с. 68]. Даний етап включає в себе потребу у формуванні певної смислової системи, яка поєднує уявлення про світ та про себе самого і припускає знаходження відповіді на питання про суть існування [6, с. 113].

На сьогоднішній день в сучасній психологічній літературі найбільш послідовний підхід до проблеми особистісного самовизначення запропонований М.Р. Гінзбургом. Основа цього підходу - уявлення про природу самовизначення. Самовизначення за М.Р. Гінзбургом передбачає активне визначення своєї позиції відносно суспільно виробленої системи цінностей і виявлення на цій основі суті свого існування [3, с. 29]. При цьому потрібно зазначити, що особистісне самовизначення не завершується в юнацькому віці. Таким чином, можна сказати, що вирішення питання про особистісне самовизначення в молодості - одна з найважливіших передумов розвитку в наступних вікових категоріях.

У ранній юності основними є також потреби в самореалізації та з'ясуванні сенсу життя. На основі зовсім нової соціальної мотивації розвитку відбуваються зміни у змісті і співвідношенні провідних мотиваційних тенденцій. Передусім це виявляється в упорядкуванні, інтегруванні системи потреб і

світогляду, який активно формується в цю пору. Старші школярі не просто пізнають навколишню дійсність, у них виникає потреба сформулювати власні погляди на мораль, на світ, ставлення до нього, розібратися у своїх особистісних і життєвих проблемах. У зв'язку з цим прийняття рішень набуває в них соціального спрямування. Під впливом світогляду виникає досить стійка ієрархічна система цінностей, яка зумовлює погляди на переконання старшокласників. Ці погляди і переконання стають суворим контролером бажань, перетворюються на мотиви діяльності, спонукають до самопізнання, самовдосконалення, самовизначення. У цьому процесі виникає соціально спрямований мотив професійного самовизначення.

Ранній юнацький вік має вирішальне значення в розвитку особистості, накладаючи відбиток на подальший життєвий шлях. Адже здійснений у юнацтві життєвий вибір буде визначати в подальшому успішність життєвого шляху в цілому.

З розвитком соціальної зрілості особистості в її свідомості відображається процесуальність формування конкретного наміру, мотиву, ширшим стає мотиваційне поле.

При цьому більше уваги приділяється прогнозуванню наслідків запланованих дій і вчинків не тільки з прагматичних, а й з морально-етичних, духовних позицій. Ускладнення і розширення з віком мотиваційного поля створює передумови для обґрунтованішого прийняття рішень і формування намірів, наслідком чого є осмислення й адекватна поведінка.

У ранньому юнацькому віці інтенсивно формується світогляд та система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини [8, с. 203].

Формування світогляду включає в себе соціальну орієнтацію особистості - усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти (національної, професійної, вікової), вибір свого майбутнього соціального становища і

шляхів його досягнення. Критично оцінюючи свій життєвий шлях і свої стосунки зі світом, юнак відчуває себе суб'єктом життєдіяльності, здатним самостійно діяти і приймати рішення на основі свідомо поставленої мети і попередніх рішень.

У ранній юності також сформовано важливі внутрішні умови для пошуку сенсу життя (потреба в сенсі життя, інтелектуальні можливості, світогляд, стійкість переживань тощо), однак відсутні засоби для його здійснення. Вони знаходяться поза людиною - у соціальному оточенні, де вона виконує різні види діяльності, розкриває свої здібності та нахили, відчуває й усвідомлює соціальну відповідальність. Отже, пошук сенсу життя в ранній юності є передумовою майбутнього включення у соціальні відносини. Однак проблема сенсу життя переживається на цьому віковому етапі далеко не всіма.

Важливою особливістю розвитку особистості є також етап здійснення професійного самовизначення як необхідної частини особистісного самовизначення. Професійне самовизначення можна розглядати в двох аспектах: як орієнтацію на певні види і характер праці або ж як прагнення до якогось статусу та місця в системі соціальних відносин. Можна розглядати, що другий аспект включає в себе перший і є одним із головних. Етап вибору професій змінюється етапом першочергового професійного становлення на початку трудової діяльності. Якщо на попередньому рівні відбувалось будівництво цілісних аспектів професійного «Я», то тепер відбувається будівництво та становлення його на діяльнісному рівні. Реальне підтвердження тепер стримує особисте почуття дорослості.

Слід зазначити, що формування особистості у юнацькому віці пов'язане з певними проблемами, зокрема: проблемою самовизначення, а у зрілому юнацькому віці актуальною стає проблема незалежності життя. Для їх

розв'язання необхідні вміння організувати свою діяльність, приймати відповідальні рішення і втілювати їх у життя. Вони передбачають наявність певних психологічних передумов, передусім цілісності «Я», яке володіє необхідним досвідом екзистенціальних переживань вибору між власним буттям і небуттям, між добром і злом.

Важливою особливістю психічного розвитку особистості в ранньому та зрілому юнацькому віці є також становлення самосвідомості, яке відбувається як відкриття учнем свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості, усвідомлення незворотності часу і формування цілісного уявлення про себе.

Формування самосвідомості в процесі онтогенезу проходить певні стадії, які найчастіше пов'язуються з віковим станом психічного і фізичного розвитку людини. Кожна стадія в розвитку самосвідомості має специфічний рівень можливостей пізнати себе, можливостей до самооцінки та саморегуляції діяльності та поведінки.

Одним із визначних дослідників самосвідомості людини В.С. Мухіною - були розроблені та описані структура самосвідомості та її розвиток в онтогенезі. Під структурою розуміється «сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечить його цілісність та тотожність самому собі» [7, с. 109]. При цьому виділяються наступні основні структурні компоненти самосвідомості: усвідомлення ім'я, притягання на визнання, часове усвідомлення, статива ідентифікація, усвідомлення прав і обов'язків.

На відміну від підліткового віку, для якого характерне експериментування із іменами, використання так званих підліткових імен, в юнацькому віці закріплюється невід'ємність імені від людини, повне ототожнення з ним. Але найсильніше змінюється відношення свого прізвища. Незалежно від того, чи має людина уявлення про обставини отримання прізвища, його значення, воно стає об'єктом оцінювання. Можна зро-

бити висновок, що через прізвище виявляється усвідомлення загальних рядових властивостей як деяких особистісних ознак: характеру, звичок, зовнішності.

В порівнянні з підлітковим віком в юності менша увага приділяється зовнішнім параметрам: одягу, взуттю, фігурі. Важливим стає професійний успіх. Особиста спроможність до створення чого-небудь значного. Тому для багатьох молодих людей особливий характер можуть набути успішність або ж участь у конференціях, де є можливість професійного самопред'явлення. Проте, звичайно, значимість зовнішнього вигляду зберігається. Але тепер прагнення молоді до використання модного одягу направлене на підкреслення своєї індивідуальності.

Найважливіша особливість часового усвідомлення в юності - це зміна відношення до дійсного та майбутнього. Для юнаків ідеальний образ майбутнього визначає активність у реальності. У багатьох молодих людей перехід до такого отримання взаємозв'язку між дійсним та майбутнім супроводжується внутрішнім конфліктом. Суть його полягає у виборі між бажанням життя теперішнім отриманням задоволення чи думками про майбутнє. Змінюється інтерес до свого дитинства. Прагнення до його аналізу. Замість підліткового заперечення у собі дитячих рис через прагнення здаватися дорослим спостерігається їх визнання.

Щодо прав та обов'язків, то на відміну від підлітків, юнакам вже не потрібно відстоювати свої права. Більше того, молоді люди одразу після закінчення школи отримуючи стільки прав, скільки не завжди у змозі використати. Деяким здається, що обов'язки зовсім перестали існувати, хоча насправді просто змінюється кількість обов'язків, виконання яких суворо контролюється до-

рослими. Звідси специфічне почуття свободи.

Головне завдання та складність - навчатися діяти у відповідності з інтегрованими обов'язками.

Юнацький вік за Е.Х Еріксоном будується навколо кризи ідентичності, що складається з мрії соціальних і індивідуально-особистісних виборів та ідентифікацій. Якщо юнаку не вдається вирішити це завдання, то в нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може іти по чотирьом лініям, а саме:

- уникнення тісних міжособистісних відносин;

- розлад почуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання та змін;

- розлад продуктивних, творчих можливостей. Невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси та сконцентруватися на якійсь головній діяльності;

- формування неактивної ідентичності [4, с. 83].

Оперуючи в основному клінічними даними, Е. Х. Еріксон не намагався виразити явища кількісно. Канадський психолог Джеймс Марша в 1966 р. заповнив цю прогалину, він виділив 4 етапи розвитку ідентичності:

- невизначена ідентичність характеризується тим, що індивід ще не виробив певну кількість переконань, не обрав професії та не зіткнувся з кризою ідентичності.

- передчасна ідентифікація має місце, якщо індивід увійшов у відповідну систему відношень, проте зробив це не самостійно, а в результаті пережитої кризи, слідуючи чужому прикладу, авторитету.

- на етапі «зрілої ідентичності» криза завершена, індивід перейшов від пошуків себе до практичної самореалізації.

1. Ананьев Б.Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия. - М.,1994. - 279 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология проблемы человекознания Избр.психол.труды. -М.1996. - 471 с.
3. Гинзбург М.Р. Развитие самоопределения подростков. (метод.разраб.) / АПН,НИИ общей и педагогической психологии. - М.: АПН 2011. - 159 с.

4. Ерикссон Е.Х. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ.; общ. ред. и приедсл. А.В.Толстых. - М.; Прогрес. 1996. - 305 с.
5. Ерикссон Е. Х. Детство и общество /пер. с англ. и науч. ред. А.А. Алексеев. - СПб.: Летний сад, 2000. - 275 с.
6. Єрмолаєв Ю.А. Вікова фізіологія. - К.: Вищп школа, 2013. - 382 с.
7. Мухіна В.С. Вікова психологія. - М., 2000. - 415с.
8. Кон І.С. Психологія ранньої юності. - М. Просвищеніе, 2009. - 297 с.
9. Кон І.С. Психологія старшокласника. - М. Просвищеніе, 2012. - 347 с.
10. Худлаєва О.В. Психологія розвитку: молодість, зрілість, старість. - М. Академія 2002. - 498 с.

УДК 37.004(485)

ЕТАПИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ШВЕЦІЇ

Ісаакне-Маняк Лариса

студентка VI курсу спеціальності «Психологія» Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Ключові слова:
*інформатизація,
інформаційно-
комунікаційні технології
(ІКТ),
безперервна педагогічна
освіта Швеції*

У роботі аналізуються історико-педагогічні етапи впровадження інформатизації безперервної педагогічної освіти у Швеції. Описуються проекти та програми по інформаційно-комунікативним технологіям (ІКТ) у загальноосвітньому процесі. А також шляхи зовнішньої та внутрішньої діяльності соціальних інститутів і суб'єктів освітнього процесу.

Keywords:
*informatization,
information and
communication technology
(ICT),
continuing teacher education
in Sweden*

The historical and pedagogical analysis of informatisation of pedagogical education in Sweden is discussed in this article. The description of national projects and programs as for ICT implementation is described. The external and internal coordination of the problems of social institutions and actors in the educational process are described.

Ключевые слова:
*информатизация,
информационно-
коммуникационные техно-
логии (ИКТ),
непрерывная педагогичес-
кое образование Швеции*

В работе анализируются историко-педагогические этапы внедрения информатизации непрерывного педагогического образования в Швеции. Описываются проекты и программы по информационно-коммуникативным технологиям (ИКТ) в общеобразовательном процессе. А также пути внешней и внутренней деятельности социальных институтов и субъектов образовательного процесса.

Для українського освітнього простору у сучасному світі особливо значущи-

ми та гострими стали програми забезпечення високого рівня інформаційної

освіти. Необхідність педагогам впроваджувати в учбово-виховальну практику електронні учбові ресурси. Інтернет-спілкування і управління діяльністю учнів із застосуванням ІКТ.

Тому шведський досвід у цьому разі, заслуговує особливій уваги у зв'язку з високим рівнем інформаційної освіти.

Метою цієї роботи є узагальнення досвіду по впровадженню ІКТ в освітньому процесі Швеції та вплив нових технологій на учбовий процес.

Історія комп'ютеризації освіти у Швеції.

Протягом 30-ти років в країні проводилась спрямована політика по застосуванню ІКТ в учбовий процес. Починаючи з 1970 року - навчальні заклади забезпечувались комп'ютерами. У викладачів з'явилась можливість вчитись без відриву від основної діяльності. На початку 70-го року був введений проект Парламенту країни, де відзначалось, зокрема, що держава зобов'язана використати новітні технічні можливості в педагогічній діяльності.

Роль учня розглядалась як роль активного учасника навчального процесу. Тому навчання було орієнтоване на конкретного учня, на виконання принципу індивідуалізації навчання, а також на оцінювальний вплив учня на виконання своїх завдань.

Програмне забезпечення, як зазначалось, повинно бути орієнтоване на учня і передбачати ініціювання постановки питання учнем для пошуку інформації, а не використання готової програми, яка здійснює контроль знань учня. Такі принципи відрізнялися від існуючих біхевіористських підходів у педагогіці протягом 60-тих років.

Становлення навчального комп'ютерно-орієнтованого середовища проходило поетапно.

Перший етап: Початок комп'ютеризації у Швеції - з 1974 по 1984 роки.

Пілотним проектом став проект "Комп'ютер у школі", направлений на дослідження можливостей застосування комп'ютера в школі.

Починаючи з 1980 року, національні програми загальноосвітніх навчальних закладів змінюються через вимоги про включення знань про комп'ютер в предмети математичного циклу з акцентом на отриманні учнем знань про комп'ютер. Поступово ідея отримувати знання про комп'ютер видозмінюється на отримання знань через комп'ютер, що сприяє появі терміна інформаційні технології в освіті, а пізніше - інформаційно-комунікаційні технології в освіті.

Другий етап: з 1984 по 1987 рік.

В цей період шведський уряд проводив ряд заходів, спрямованих на фінансову підтримку для реалізації проекту створення комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища.

Назва проекту, який проходив на другому етапі "Комп'ютерні тренінги" визначає його основну спрямованість. При реалізації цього проекту муніципальних освітніх установ отримували гранти на поліпшення матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів Швеції, а саме, на придбання комп'ютерів, тим самим формуючи в суспільстві нову інформаційну культуру, новий інформаційний світогляд.

На державному рівні в Швеції в середині 80-тих років було проведено ряд проектно-програмних заходів по впровадженню вдосконаленню ІКТ у вищих навчальних закладах.

Третій етап: 1988-1994 роки.

Проходив під назвою "Комп'ютер і школа". Він передбачав створення педагогічно програмного забезпечення, освітньо-програмних центрів. Основна робота з цього напрямку полягала в проведенні фундаментальних і прикладних наукових досліджень в області інформації навчання і науково-методичної підтримки процесу інформації.

Четвертий етап: 1994-1996 роки.

Протягом цього періоду Національне агентство з питань освіти створило шведські національні шкільні мережі та мережеві (online) послуги для викладачів. Організація Knowlndge Foundation надала фінансову підтримку великій

кількості проєктів, діяльність яких була спрямована на довгострокову підтримку розвитку ІКТ компетентності вчителів у педагогічній діяльності.

У 1994 році були впроваджені зміни в навчальних програмах для шведських шкіл, в результаті яких інформатика, як предмет придбання знань про комп'ютер, стала не тільки частиною програми в предметах математичного циклу, а й ресурсом для педагогічної діяльності з інших предметів. Як результат діяльності цього проєкту, шведські школи мають високий рівень матеріально-технічного забезпечення.

П'ятий етап: з 1996 по 1999 рік.

Цей етап заслуговує на увагу через зростаючу кількість проєктів по впровадженню ІКТ в навчальний процес, про що говорить сама назва "Маякові проєкти". В рамках проєкту здійснювалася технологічно дидактична підтримка педагогічних працівників в практиці і придбанні методичного досвіду щодо використання ІКТ в своїй педагогічній діяльності.

Шостий етап: 1999-2002.

У зв'язку з реалізацією соціально-освітньої стратегії безперервної педагогічної освіти затверджується новий проєкт: "Проєкт інформаційно-комп'ютерних технологій для підтримки і розвитку інтеграції ІКТ в освітній процес". Програма складалася з трьох основних частин:

- навчання без відриву від виробництва;
- комп'ютер для викладачів, що беруть участь у навчальних 40-годинних курсах при університетах;
- державні субсидії для поліпшення інформатизації і створення відкритого доступу до інтернет користування для всіх вчителів та студентів.

Національна програма охоплювала всі освітні рівні початкової школи, середньої школи, муніципальних освітніх установ для дорослих і вищих народних шкіл.

Сьомий етап: 2005-2008 роки

Діяльність виконавців проєкту, Організації Інституту знань, була спрямо-

вана на розвиток цифрової компетентності студентів, вчителів, викладачів. Важливо відзначити і те, що педагоги набувають навичок роботи на комп'ютері не під час навчання в університеті, а вже пізніше, при підвищенні їх кваліфікації (шляхом освоєння різних навчальних і тренінгових програм). Інформаційні та комунікаційні технології становлять частину обов'язкової загальної навчальної програми загальноосвітніх навчальних закладів.

Восьмий етап: почався у 2008 році, і діє дотепер.

Створено Національний центр безперервної освіти з провадженням ІКТ.

У країні комп'ютеризація освітніх установ має потужну підтримку уряду. Інформатизація освіти Швеції в цілому має послідовний і конструктивний характер, що сприяє розвитку навчального комп'ютерно-орієнтованого середовища в безперервній педагогічній освіті.

Виділення в процесі розвитку навчального комп'ютерно орієнтованого середовища восьми етапів здійснено на основі аналізу підходів шведських вчених до хронологізації динаміки впровадження ІКТ в безперервну педагогічну освіту.

Сучасні університети пропонують студентам різні організаційні моделі підготовки вчителів. Ще недавно у Швеції випускник університету, одержуючи диплом, одночасно одержував дозвіл на викладання в різних навчальних закладах, зокрема у школах. Для призначення на роботу в державну середню школу була потрібна професійна педагогічно підготовка. У 80-тих роках для роботи у школах було введено вимогу наявності двох дипломів: про загальну вищу освіту та педагогічну кваліфікацію. За підготовку вчительських кадрів відповідають спеціальні відділення під патронажем педагогічних факультетів. А також педагогічні факультети університету.

Необхідно відзначити, що в Швеції в 1993 році контингент бажаючих здобути вищу освіту, а також отримувати післядипломну освіту - збільшився у два з

половиною рази і склав 1600000 чоловік. До реформи вища школа готувала майбутню соціальну еліту і працівників розумової праці для різних галузей виробництва. Система освіти, яка існувала, була визнана не раціональною і малоефективною. Необхідно було радикально оновлювати систему вищої освіти. Методологічними орієнтирами освітніх змін стали рекомендації, прийняті Всесвітньою конференцією, скликаною ЮНЕСКО, яка відбулася у 1998 році в Парижі і була присвячена проблемі радикального реформування вищої освіти XXI століття на світовому рівні. На ній стверджувалося, що метою вищої освіти є розвиток і вдосконалення суспільства.

Головне завдання вищих навчальних закладів Швеції полягає у модернізації змісту освіти. Оскільки йдеться про демократичну модернізацію системи освіти, одною із головних умов цього процесу є демократизація суспільства у цілому.

Основні риси демократичного навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах Швеції:

- відсутність політичної заангажованості і нав'язування ідеологізованого світогляду;

- розвиток особистості, здатної свідомо брати участь в політичному житті, змінювати і розвивати демократію;

- надання студентам широких можливостей вибору навчальних закладів, дисциплін, викладачів і формування чіткого розуміння студентами кінцевої мети свого навчання;

- навчання студентів самостійності, формування високого рівня спрямованості підготовки з застосуванням ІКТ, надання їм максимальної свободи в поєднанні з вихованням почуття відповідальності за свої дії, а також за процеси, що відбуваються у середовищі, якій вони живуть і навчаються;

- виконання викладачем функцій помічника у процесі отримання студентами знань і умінь, використання системи наставників для привчання студентів до систематичності та самостійності;

- наявність об'єктивної системи оцінювання знань, яка симулює студентів до постійної роботи з оволодіння ними навчальної інформації і найбільш адекватно відображає рівень індивідуальних навчальних досягнень, рівень розвитку здібностей;

- моніторинг якості освіти здійснюється незалежними (в першу чергу від міністерства освіти) організаціями, як від студентів, так і від викладачів, а його результати враховуються у вузі;

- використання студентського самоврядування, як одного з найважливіших передумов формування громадського світогляду;

- забезпечення рівних умов вступу до вузів, навчання в ньому, а також рівних можливостей придбання подальшої освіти протягом усього життя;

- зосередження вищої освіти на кінцевих результатах - працевлаштування випускників, з одного боку, і задоволення вимог споживачів-роботодавців, з іншого;

- спрямованість освітньої системи на підготовку сучасного фахівця найвищого класу.

Перераховані риси демократичної навчально-виховної діяльності у вузі відображають ті демократичні процеси, які характерні для розвинених демократичних країн (в першу чергу Швеції), а також поступово починають впроваджуватися в систему української вищої освіти. Орієнтуючись на ці риси, як на кінцевий результат, простіше зрозуміти комплекс умов, які можуть призвести до нього. Існує нерозривний зв'язок між рівнем демократичності суспільного устрою і загальною турботою про демократичність освіти у цій країні.

Розвиваючись у збалансованій єдності теоретичних і практичних аспектів, відносно до сучасних релігій, педагогіка вищої школи Швеції покликана задовольнити виклики сучасного суспільства в ході наступних завдань:

- розробити методологічні та теоретично-методичні основи професійної освіти;

- вирішити проблеми гуманізації та гуманітаризації вищої освіти Швеції на сучасному етапі;

- розробити дидактичні концепції розвитку креативного потенціалу студентів і диференційований підхід в навчанні.

Відзначимо, що професійна та вища освіти Швеції є капіталом (в першу чергу як засіб виробництва і обслуговування) і цей факт необхідно враховувати при аналізі процесів модернізації самої освіти і формування соціально-економічних відносин між вузами, а також організаціями-замовниками, які зацікавлені в придбанні фахівців певного рівня.

Без встановлення чітко регламентованих зв'язків між вузами, студентом і організацією-замовником, неможливо оптимізувати такі шляхи модернізації навчально-виховної діяльності, як орієнтація освітньої системи на підготовку кваліфікованого фахівця і впровадження загальноєвропейських освітніх стандартів.

Отже, можна зробити висновок, що головною рисою сутності принципу демократизації вищої освіти є саморегуляція змісту освіти під тиском поділу праці. У процесі демократизації навчально-виховної діяльності вищим навчальним закладам повинні бути притаманні як адміністративно-регуляторні, так і демократичні риси. Тому до змісту слід віднести як процеси навчання, виховання та управління, так і демократичні за своєю суттю процеси самоосвіти, самоконтролю, самонавчання та самовиховання.

Педагогічною умовою реалізації останніх процесів є демократичне виховання високої самосвідомості у студентів, згідно з розвитком науково-технічного прогресу і демократичного розвитку країни.

Серцевиною демократичної навчально-виховної діяльності можна вважати динамічний процес співтворчості студентів і викладачів, в ході якого формуються базис професійних знань, свідомість і мораль перших, а другі пос-

тійно здають іспити на звання вільних і незалежних громадян. Така демократична діяльність може початися тільки після придбання політичної системи країни демократичних форм.

З огляду на сказане, весь комплекс педагогічних умов модернізації навчально-виховного процесу у ВНЗ Швеції можна звести до наступних факторів: наближення навчального рівня до загальноєвропейського, створення демократичної системи управління (самоврядування) на всіх рівнях системи вищої освіти, функціональності принципу доступності та безперервності освіти через впровадження ІКТ, реалізації індивідуального підходу до кожного при формуванні змісту освіти, формування демократичних навчальних традицій, виховання національної самосвідомості; досягнення професійної орієнтації з урахуванням соціально-економічних реалій.

Таким чином, умови демократизації навчально-виховної діяльності ВНЗ Швеції не обмежуються тільки педагогічними аспектами. Їх можна розбити на дві частини: внутрішню і зовнішню.

До першої відносяться перелічені вище педагогічні умови, а до другої - умови демократизації суспільства в цілому. Останні визначають рівень матеріально-фінансового забезпечення особистості, її соціальний статус, суспільно-політичну структуру, ІКТ та національно-ідеологічний базис суспільства. Отже, результативність процесу конвергенції відстежується в поглибленні демократизації, в реалізації освітніх завдань, а саме:

забезпечується на основі застосування ІКТ рівний доступ до освіти для всіх учасників навчальної процесу, незалежно від соціального, матеріального статусу, стану здоров'я, расових, національних особливостей, гендерних ознак

У Швеції, як і в Скандинавських країнах в цілому, довгий час ведуться дискусії про гуманізацію і гуманітаризацію освіти, про кількісному співвідношенні гуманітарних і природничих дисциплін в навчальних планах. Головною умовою

виживання людства є зміна пріоритетів у державній політиці, соціальній діяльності та освіті. У центрі уваги має бути формування людини, що знаходиться в гармонії з природою, оточенням і самим собою.

Отже, основний стає проблема гуманізації діяльності та особистості вчителя шляхом усвідомлення концепції людиноцентризму. ІКТ в навчальному процесі в значній мірі сприяють прискоренню вирішення проблеми гуманізації через наявність можливості інтенсивного спілкування з урахуванням індивідуальних потенційних здібностей і нахилів. Прихильники цього підходу вважають важливим орієнтиром для педагога є розуміння своєї педагогічної діяльності, акмеологічний розвиток особистості і шанобливе ставлення до учасників навчального процесу, спрямоване на створення умов для самореалізації особистості та компетентнісного зростання.

У всіх країнах проводилася значна робота по модернізації змісту педагогічної освіти, вводилися нові спеціальності, дисципліни, тематичні курси, які відображали світові досягнення в галузях науки, культури і техніки. Щоб розширити кругозір майбутніх вчителів, дати їм необхідні знання з суміжних наук, у всіх педагогічних закладах почали функціонувати розгалужені системи курсів навчання за вибором.

Підвищення вимог до рівня професіоналізму педагогів, розробка європейських критеріїв оцінки якості їх роботи зумовили створення сучасної системи професійного відбору майбутніх педагогів як основи для формування конкурентоздатних педагогів з високим рівнем компетентності, відповідає стандартам європейського освітнього простору. Вважається, що для успішної професійної, спрямованої на задоволення потреб суспільства, діяльності майбутній фахівець повинен проявити максимум розуміння при виборі вищого навчального закладу.

У Швеції можна вибрати майбутню спеціальність вчителя тільки після отримання загальної вищої трирічного

базового освіти, а також після закінчення гімназії або рівноцінного навчального закладу (коледжу університетського типу). За визнанням більшості вчених, атестат про закінчення гімназії, диплом про закінчення трирічного базового університетського курсу не є показником наявності здібностей для навчання в педагогічному вузі. В результаті проведеного дослідження вченими університету м Йончопінг (Jonkhoping, 1997) був виділений ряд умінь і навичок, що складають основу загальної культури студента.

На думку шведських вчених, крім особистісної обдарованості, прагнення до успіху в навчанні, інтересу до нього, майбутній викладач повинен володіти такими якостями: умінням правильно викладати і висловлювати свої думки, здатністю до письмового викладу; позитивною мотивацією в навчанні, умінням критикувати себе, готовністю звільнитися від звичного мислення та йти своїм шляхом; почуттям колективізму, умінням працювати в команді.

На основі цих особистісних характеристик в процесі загального навчання необхідно цілеспрямовано здобувати досить серйозну базу загальних знань, необхідних для подальшої викладацької діяльності, яка передбачає: знання європейської історії; володіння мінімум двома іноземними мовами, знання історії європейської літератури, знання європейської історії мистецтва, знання важливих епох європейської музики і характеристики основних музичних стилів, знання національної та альтернативних систем освіти, знання основних педагогічних теорій минулого і сучасності, основні знання еволюційної і генетичної біології, знання основ теоретичної фізики, хімії, знання синтетичних елементів, знання про історію релігії, знання основних функцій роботи людського організму, знання принципів функціонування ІКТ та особливостей їх реалізації в ході науково-дослідної та навчальної діяльності.

Створення навчальної комп'ютерно-орієнтованого середовища сприяє підт-

римці е-дистанційного навчання, реалізації в освітньому просторі єдиної науково-технічної та освітньої політики, забезпечення формування та функціонування єдиної відкритої навчального середовища. Таке середовище створюється на основі єдиного концептуального підходу, який, зокрема, передбачає дотримання в цьому середовищі міжнародних і національних стандартів процедур і протоколів електронного мережевого взаємодії і в ньому існують, підтримуються і пропонуються: створені навчальними закладами і науковими установами інформаційні, навчальні, наукові та освітньо-організаційні ресурси, інформаційні ресурси електронних бібліотек і спеціалізованих банків даних, уніфіковані засоби навігації в інформаційному просторі і пошуку в ньому необхідних відомостей, інші сервіси, які забезпечуються в комп'ютерних мережах.

Відкритість навчального процесу забезпечується використанням ІКТ і сприяє розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин між викладачами та студентами, відкриває доступ до взаємодії з різними соціальними інститутами і культурними джерелами. Відкритість педагогічної освіти досить часто пов'язують зі створенням всесвітніх класів педагогічної підготовки, яка здійснюється на індивідуальному, локальному та глобальному рівні.

Відзначимо, що в просторі вищої педагогічної освіти Швеції відбувається не диференційована конвергенція (мається на увазі явище накладення тенденцій інформатизації на окремо визначені тенденції), а комплексне накладення всіх усталених напрямків розвитку професійно-педагогічної підготовки, що дозволяє говорити про створення ІКТ простору шведської педагогічної освіти, характеризується демократизацією, стандартизацією, гнучкістю, індивідуалізацією, відкритістю функціонування ІКТ та особливостей їх реалізації в ході науково-дослідної та навчальної діяльності.

Особлива увага в вищих навчальних закладах Швеції приділяється педагогічним проблемам в контексті суспільних, національних, економічних і політичних питань. Варто відзначити, що завдання, яке ставить суспільство Швеції, полягає в розвитку освіти протягом усього життя, головним чином пов'язане з соціальними процесами. З огляду на, що в сучасному світі знання змінюються швидше, ніж змінюються покоління, потрібно усвідомити, що діяти на основі спочатку отриманих знань не перспективно. Перш за все, це обумовлено унікальним місцем і роллю освіти в житті кожної людини. Першочергове освітня завдання полягає в поліпшенні знань.

Робота центрів організована таким чином: постійно розробляється методологія навчання для задоволення потреб безперервної освіти, обговорюються теоретико-методологічні основи пристосування навчального середовища до інтеграційних процесів суспільства. Варто відзначити, що за останній час знає змін якість співпраці між студентами і викладачами через роботу з різноманітними джерелами інформації, здійснюється об'єднання ідей і колективного авторства, використовуються результати інших учасників навчальної діяльності з метою набуття знань.

Поняття інформаційної грамотності пов'язано з тим, що більшість освітніх установ Швеції проводять дистанційне навчання в системі неперервної педагогічної освіти, вимагають від слухачів відповідного рівня кваліфікації та вводять відповідні стандарти.

Нові ідеї розвитку світового суспільства вимагають високий рівень інтелекту для проведення наукових досліджень. Робота центру забезпечується через потужний розвиток і впровадження ІКТ, що дозволяє забезпечити індивідуалізацію освіти, значно посилити значимість самоосвіти і самонавчання.

Відзначимо, що кібернетичний простір центру грає важливу роль в соціалізації молодих вчених (студентів, аспірантів, докторантів), яке реалізується через колаборативну проектну діяльність,

зберігаючи цінності національної системи освіти, інтегрує тенденції глобалізації і висуває на перший план культурно-інтеграційні можливості навчання.

Сучасні трансформації в суспільстві Швеції, нові інформаційні орієнтири розвитку економіки, політики, соціальної і культурної сфери - все це кардинально змінило вимоги до утворення, істотно підвищило його роль в модернізації суспільства. Зазначені перетворення зумовили необхідність побудови освітньої політики в контексті неперервності. Особливої актуальності набуває ця задача в зв'язку із загальноосвітніми тенденціями: посиленням суб'єктної ролі особистості, підвищенням вимог до інтелекту, зростанням джерел інформації, кваліфікаційних рівнів, прискоренням науково-технічного прогресу, стрімким поширенням інформаційних технологій у всіх сферах людської життєдіяльності, глобалізацією освітніх процесів, що призводить до стандартизації освітніх понять. Значущим пріоритетом в цьому контексті слід відзначити подальше впровадження вимог Болонської угоди, що дозволяє поєднувати традиційні і інноваційні технології в організації навчального процесу в закладах середньої та вищої освіти.

Стратегічним завданням шведської освітньої політики, сформульованої в нормативних документах Міністерства освіти і Шведського освітнього агентства, є забезпечення конкурентної здатності педагогічної освіти на ринку світових освітніх послуг, продовження і розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів, учнів, студентів у проектах міжнародних освітніх організацій і співтовариств [7]. Реалізація цих завдань неможлива без усвідомлення сутності глобальних процесів у всіх сферах життя в цілому і в освітній галузі зокрема. Ці процеси зумовлюють розвиток неперервної педагогічної освіти Швеції, функціонування будь-якої навчальної діяльності протягом усього життя з метою вдосконалення знань, умінь, навичок, кваліфікаційного рівня

відповідно до соціальних, професійних, особистісних потреб людини.

Міністерства країн, які займаються освітою, підтримуючи ці та подібні міжнародні ініціативи, створили національні програмні документи щодо впровадження ІКТ в шкільне навчання. Зупинимось докладніше на досвіді Швеції в цьому аспекті.

Міністерство освіти Швеції в 1998 році почало реалізацію плану дій «ІКТ в системі освіти» (1998 - 2003 рр.), Стратегічними напрямками якого були визначені:

- Забезпечення всіх шкіл якісними засобами комунікації;
- Створення локальної шкільної мережі інтернет;
- Розвиток підходів до впровадження ІКТ в загальноосвітні навчальні заклади Швеції;
- Підготовка вчителів до використання ІКТ у педагогічній діяльності;
- Проведення різних курсів і занять з оволодіння цифровою компетентністю;
- Надання після закінчення навчання відповідного сертифікованого документа;
- Адаптація навчальних курсів відповідно до розвитку ІКТ в навчальному середовищі освітнього закладу;
- Сприяння розробці мережевих (online) курсів для реалізації концепції навчання протягом життя;
- Поліпшення координації між науково-дослідними інститутами в сфері застосування ІКТ.

Управління системою освіти в Швеції покладено на Міністерство освіти і створювані ним комісії, які розробляють окремі освітні програми та реформи окремих ступенів освіти.

Освіта на всіх щаблях - від середньої до вищої школи - безкоштовне. За своїм статусом освітні установи відносяться до державного сектора. Основною характеристикою шведської системи освіти є її масовість і демократичність. Державне планування передбачає стовідсоткове охоплення молоді середньою освітою і прагне звести до мінімуму обмеження по прийому до вищих навчальних за-

кладів (обмеження офіційно визначаються тільки термінами подачі заяв та термінами реєстрації). Таким чином, універсальність та узагальнення досягнуті на середньому етапі навчання є основою для подальшої реорганізації системи третього ступеня, тобто після шкільної освіти.

Середню освіту в Швеції починається у віці 7 років (мережа дошкільних установ охоплює всіх дітей з 3 до 7 років). Щодо закінчення середньої школи триває 9 років на трьох вікових етапах - молодшому, середньому і старшому. Після завершення загальної середньої освіти надається можливість продовжити його в інтегрованій школі вищого рівня (High School) або почати трудову діяльність і подальшу освіту поєднувати з роботою.

Інтегрована середня школа передбачає близько 26 варіантів вибору програми в трьох основних напрямках: за однорічними професійно - орієнтованими програмами, дворічними технічними програмами та трирічними академічними програмами. Всі типи програм пов'язані між собою і учні мають практично необмежені можливості переходів з одних програм в інші. Крім того, як середнє, так і вища освіта може бути отримана в різних навчальних закладах для дорослих (відкритих університетах).

В даний час набула поширення концепція компетентнісного підходу в середній освіті Швеції, яка є основою змістовних змін щодо забезпечення відповідності освіти запитам і можливостям суспільства періоду інформатизації і глобальної масової комунікації. З позицій ІКТ компетентнісного підходу суть середньої освіти визначається розвитком здатності до самостійного пошуку інформації на основі використання досвіду застосування ІКТ компетентності, елементом якого стає і власний досвід учасників навчального процесу.

У сучасному глобальному міжнародному педагогічному просторі, де кордону навчальних аудиторій віртуально розширюються, перетворюючи традиційні класи в відкриту навчальне сере-

довище або всесвітні класи (World classes), природним є те, що перелік компетентності сучасного вчителя доповнюється глобальною компетентністю. Зауважимо, що застосування сучасних ІКТ зумовило серйозні зміни в прогностично-проектній діяльності вчителів, а саме, всі компоненти педагогічної системи (мета, завдання, зміст, форми, методи, результати) плануються, а пізніше і реалізуються на трьох рівнях: індивідуальному, локальному і глобальному.

Технологічна складова розкривається як наявність знань, умінь і здатності застосовувати їх в професійній діяльності, вміння аналізувати, класифікувати і систематизувати програмні засоби. Вона демонструє ефективність і продуктивність діяльності, застосування на практиці отриманих знань і умінь.

Наявність технологічної або дигітальної компетентності (від англ. Сл. Digital) означає вміння користуватися програмами:

- Текстові процесори (word processors),
- Дизайн презентацій (presentation designer),
- Табличні процесори (spreadsheets),
- Бази даних (databases),
- Навчальний програмне забезпечення (computer aided instruction software),
- Кошти розробки сайтів (web page development tools),
- Пошукові системи (search engines),
- Електронний поштовий клієнт (e-mail),
- Списки обговорення і групи новин (discussion lists and newsgroups),
- Чати і форуми (chat and forum),
- Електронні енциклопедії, атласи (electronic encyclopedia or atlas),
- Браузери (browsers),
- Мультимедійні засоби (instructional films).

Рефлексивно-педагогічна складова забезпечує готовність до пошуку рішень навчальних проблем, до їх творчого перетворення на основі аналізу своєї діяльності, в зв'язку з тим, що обсяг знань і умінь не забезпечують необхідний розвиток потенціалу особистості. Рефлек-

сивно-педагогічна компетентність проявляється в здатності здійснювати мережну (міжособистісне, особистісно-технологічне, особистісно-інформаційне) педагогічна взаємодія.

На практично-предметному рівні, відповідно до звітів шкільних адміністративних департаментів і комісій щодо застосування ІКТ у педагогічній діяльності, відзначимо, що технологічна або дигітальна компетентності шведського педагога об'єднує загальнотеоретичні і практичні складові, як метафоричний «парасольку».

У шведському контексті інформаційно-комунікаційна компетентність учителя є сукупністю знань, навичок і умінь, які формуються в процесі навчання і самонавчання інформаційних технологій, а також здатності до виконання педагогічної діяльності за допомогою інформаційних технологій.

На основі зазначеного вище можемо зробити наступні висновок, що проведення тематичних курсів та спецкурсів є однією з форм модернізації організації навчання в системі післядипломної педагогічної освіти, спрямованої на вдосконалення ІКТ-підготовки вчителів-предметників. Вхідний анкетування слухачів тематичних курсів та спецкурсів дозволяє вибудувати індивідуальну траєкторію навчання для кожної навчальної групи. Участь вчителів-предметників в міжкурсовий період в науково-дослідній діяльності створює умови для підвищення рівня їх професійної компетентності за рахунок участі в роботі творчих груп, в науково-практичних конференціях, Інтернет-конференціях, науково-методичних, науково-практичних, інструктивно-методичних семінарах, семінарах-практикумах, майстер-класах.

На основі аналізу педагогічної літератури, спостережень за навчальним процесом розроблена модель навчання педагогічної взаємодії в навчальній комп'ютерно орієнтованій середовищі.

Модель поєднує наступні компоненти:

- завдання,

- принципи,
- методи,
- форми,
- засоби,
- результати.

Загальним завданням для вчителів і учнів є сформувані ІКТ компетентність в процесі колаборативного навчання мережевої взаємодії в умовах проектної діяльності. Диференційовані завдання стосуються досягнень у професійному та особистому сферах.

До принципам навчання відносяться:

- Положення про науковості, системності, доступність, наочність,
- Зв'язок практики з життям, рефлексія, самоактуалізація, відкритість, творчість, успіх, толерантність і добровільність, колаборативного, матеріально-технічна підтримка.

Серед активних методів навчання мережевого спілкування виділені:

- проблемний виклад інформації;
- евристичну бесіду;
- мозковий штурм;
- самоконтроль і взаємоконтроль;
- навчальний рецензування, тестування, портфолію.

Проектно-дослідні форми навчання міждисциплінарної та предметної тематики реалізуються шляхом створення гетерогенних колаборативних груп зі складу вчителів та учнів, консультативних об'єднань, в які входили вчені, вчителі, технологічні працівники, менеджери. У числі засобів програмного забезпечення - PING PONG, PIM-Personal Information Manager, що дозволяє вести колективне планування і роботу над проектами, електронні ресурси, е-бібліотека (Jönköping University Library).

Отримані результати полягають у виявленні склалася ІКТ компетентності у вчителів і учнів та наявності у них позитивної самооцінки, що проявляється в детермінації себе як активного користувача і творця навчальної комп'ютерної орієнтованого середовища. Розроблено модель навчання педагогічної взаємодії в навчальній комп'ютерно орієнтованій середовищі створює умови для впрова-

дження шведського досвіду в вітчизняну педагогічну практику.

Тож, підсумовуючи сказане вище, можна зробити наступні висновки.

Розвиток неперервної педагогічної освіти Швеції є трансформуючим фактором, істотно впливає на становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження в світовий інформаційно-комунікаційний простір. Розвиток цієї системи освіти призвело до суттєвих змін в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу, викликало потребу внесення коректив у зміст навчання, яке повинно відповідати сучасним технічним вимогам. Дієвим ме-

ханізмом модернізації сучасних освітніх систем Швеції є їх інформатизація і комп'ютеризація. З вищевикладеного впливає, що шведський контекст розвитку ІКТ в системі неперервної педагогічної освіти включав розвиток таких аспектів, які, власне стосувалися всіх рівнів освітніх структур.

Національна програма охоплювала всі освітні рівні по хронологічним етапам, розробляючи при цьому нові методичні підходи для реалізації безперервності в освіті при застосуванні ІКТ, враховуючи шляху зовнішньої і внутрішньої діяльності соціальних інститутів і суб'єктів освітнього процесу.

1. Лещенко М. П., Капустян І. І. Інформатизація безперервної педагогічної освіти у Швеції. http://ifets.ieee.org/russian/depository/v16_i1/pdf/26.pdf
2. Манако А.Ф., Синица К.М. ИКТ в обучении: взгляд сквозь призму трансформаций // Международный журнал «Образовательные технологии и общество. (Educational Technology & Society)» - 2012. - Том 15. - №3. - С. 392-414. - ISSN 1436-4522. URL: http://ifets.ieee.org/russian/periodical/V_153_2012EE.html
3. Захарова О. А. Международный методический симпозиум как фактор продвижения инновационных педагогических технологий // Международный электронный журнал «Образовательные технологии и общество. (Educational Technology & Society)» - 2012. - V. 15. - №2. - С. 483 - 492. - ISSN 1436-4522. URL: http://ifets.ieee.org/russian/depository/v15_i2/html/10.htm
4. С. Granberg // Technology, Pedagogy and Education. - 2009. - No 18 (2). - P. 123-135.
5. Granberg С. E-portfolios in Teacher Education 2002-2009 :the social construction of discourse, design and dissemination / С. Granberg // European Journal of Teacher Education. - 2010. - No 33 (3). - P. 136 -180.
6. Web-site "Higher education in Sweden" [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.hsv.se/2.539a949110f3d5914ec-800056285.html>
7. Web-site "National Agency of Education in Sweden" [Электронный ресурс]. http://www.skolverket.se/om-skolverket/in_english/2.1141/the-swedish-national-agency-for-education.
8. Jedeskog, G. Datorer, IT och en forandradskola [Computers, IT and a changed school]/ Jedeskog, G. - Lund: Studentlitteratur. - 2008. - p. 78-90.

Наукове видання

Збірник наукових праць

«Україна – Цивілізація»

Том 5.

Утвердження українського цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку

Scientific edition

Collection of scientific papers

«Ukraine – Civilization»

Vol. 5.

Evolution of the Ukrainian Civilisational Space: Historic and Spiritual Preconditions, Modern Tendencies and Prospects of Development

Научное издание

Сборник научных трудов

«Украина – Цивилизация»

Том 5.

Утверждение украинского цивилизационного пространства: духовно-исторические предпосылки, современные тенденции и перспективы развития

ЗАСНОВНИКИ:

Карпатський університет імені Августина Волошина

Українська богословська академія

Міжнародна академія богословських наук

Головний редактор – Бедь В.В.
Відповідальний секретар – Гайданка Є.І.

Рекомендовано до видання 25 листопада 2016 р.

Формат 60×90 1/16 Ум. друк. арк. – 18.

Макет розроблено: Є.І. Гайданка.

Верстка: Є.І. Гайданка

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Гойди, 4,

тел/факс: +38 (0312) 61-29-45, e-mail: haydankayew@ukr.net